ترجمه وشرح

مشکوة المصابیح

تالیف

شیخ ولی الدین محمد بن عبدالله

خطیب تبریزی

ترجمه وشرح:

فیض محمد بلوچ

از دیدگاه اهل سنت

جلد ۲

ترجمه وشرح

مشکوة المصابیح

(جلد دوم)

تالیف:

شیخ ولی الدین محمد بن عبدالله خطیب تبریزی

ترجمه وشرح:

فیض محمد بلوچ

بلوچ ، فیض محمد ، ۱۳۶۷-
ترجمه و شرح مشکوه المصابیح ، ترجمه و شرح : فیض محمد بلوچ ،تربت جام ، خواجه عبدالله انصاری ، ۱۳۸۸.
ج.
شابک: ۴ ـ ۲۴ ـ ۲۶۲۸ ـ ۹۶۴
شابک ج ۲: ۹ ـ ۱۳ ـ ۲۶۲۸ ـ ۹۶۴
۱. بغوی ، حسین بن مسعود ، ۴۳۳- ۵۱۶ق . مصابیح السنه - نقد و تفسیر ۲. خطیب عمری ، محمد بن عبدالله ، - ۷۴۱ق . مشکوه المصابیح - نقد و تفسیر ۳. احادیث اهل سنت - قرن ۶ق .
الف . عنوان . ب. عنوان . مشکوه المصابیح ، شرح . ج. مصابیح السنه ، شرح
ب ش/ م۵۸۹ ب ۲۹۷/۲۱۱

نام کتاب: ترجمه و شرح مشکوة المصابیح (جلد دوم)
تالیف: شیخ ولی‌الدین محمد بن عبدالله خطیب تبریزی
ترجمه و شرح: فیض‌محمد بلوچ
ناشر: خواجه عبدالله انصاری
قطع: وزیری
صفحات: ۷۱۸ ص
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
شابک: ۹ ـ ۱۳ ـ ۲۶۲۸ ـ ۹۶۴
قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال
دفتر نشر: تربت جام، خیابان قاضی‌محمدنعیم ، انتشارات خواجه عبدالله انصاری
تلفن:۰۵۲۸۲۲۲۸۵۶۱ همراه: ۰۹۱۵۵۲۸۰۳۴۱

(٣)

كتاب الطهارة

فصل اول

۲۸۱ ــ (۱) عن أبي مالكٍ الأشعريّ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه و سلّم: «الطُّهورُ شَطرُ الإيمان، والحمدُ للّه تَمْلأُ الميزانَ، وسُبحانَ الله والحمدُ للّه تَمْلآن ــ أو تَمْلأُ ــ ما بينَ السَّماواتِ والأرضِ، والصَّلاةُ نورٌ، والصَّدَقةُ بُرهانٌ، والصَّبرُ ضِياء، والقُرآنُ حُجَّةٌ لك أو علَيك. كلّ الناسِ يغْدو: فبائعٌ نفسَه فمُعتِقُها أو مُوبِقُها» . رواه مسلم. وفي رواية: «لا إلهَ إلاّ اللّهُ واللّهُ أكبرُ، تَمْلآنِ ما بينَ السَّماءِ والأرضِ». لم أجِد هذه الرواية في «الصحيحين»، ولا في كتاب الحُميدي، ولا في «الجامع»؛ ولكن ذكرها الدارمي بدل «سبحانَ الله والحمدُ لله». [۲۸۱]

۲۸۱-(۱) ابومالک اشعری گوید: پیامبرﷺ فرمود: «طهارت و پاکیزگی بخش مهمی از ایمان است. و«الحمدلله»، ترازوی سنجش [اعمال حسنه را در روز قیامت] پر می‌کند. و ثواب گفتن «سبحان الله» و «الحمدلله» فاصله‌ی میان آسمان و زمین را پر می‌کنند، یا پر می‌کند. [راوی حدیث، خود را مقیّد می‌دانسته است که الفاظ را دقیقاً نقل بکند، و اینجا در آن که پیامبرﷺ فعل جمله را مفرد یا مثنی آورده باشد، شک داشته است.]

نماز، نور است و صدقه دلیلی (روشن بر صدق ایمان و اخلاص، و اعتقاد و عمل شخص صدقه‌دهنده) است، و صبر و شکیبایی (بر طاعت خدا و بلا و ناخوشی‌های دنیا)، روشنایی (راه درست بندگی خدا) است. و قرآن، حجتی به سود یا به زیان شما می‌باشد. (یعنی: اگر ارتباط شما با قرآن، توأم با صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل باشد قرآن برایتان در روز رستاخیز شاهد و دلیلی سودمند خواهد بود و

[۲۸۱] مسلم ۱/۲۰۳ ح (۱ – ۲۲۳) ، مسنداحمد ۵ / ۳۴۲، دارمی۱/۱۷۴ح۶۵۳ ، ترمذی ح ۳۵۱۷ ، نسایی ح۲۴۳۷

اگر ارتباط شما بر خلاف این باشد، شهادت آن بر خلاف و به ضرر و زیان شما خواهد بود) همه‌ی مردم بامدادان، راهی می‌شوند و جان خویش را به فروش می‌رسانند و آن را آزاد می‌سازند و یا برای همیشه در بند نگه می‌دارند (یعنی هر کس به خاطر خودش سعی و تلاش می‌کند. برخی جانشان را با طاعت‌کردن به خدا و اجرای اوامر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های تابناک نبوی و احکام و دستورات اسلامی می‌فروشند و آن را از عذاب دوزخ و رسوایی رستاخیز می‌رهانند، و برخی نیز جانشان را با پیروی از شیطان بدکاره و نفس اماره و هوا و هوس‌های ناروای نفسانی و خواهشات و تمایلات ناجایزحیوانی، به آنها می‌فروشند و خویشتن را بدین‌گونه به هلاکت می‌اندازند.)

این حدیث را مسلم روایت کرده است، و در روایتی دیگر چنین نقل شده است: «ثواب و پاداش گفتن «لااله الا الله» و «الله اکبر» فاصله‌ی میان آسمان و زمین را پر می‌کنند»

[خطیب تبریزی می‌گوید:] من این بخش از حدیث را نه در «صحیحین» دیده‌ام و نه در کتاب «حُمیدی» [الجامع بین الصحیحین] و نه در «الجامع» [للاصول السته] لیکن این بخش از حدیث را دارمی به عوض «سبحان الله» و «الحمدلله» ذکر کرده است .

شرح: «الطُّهور» به ضم «طاء» یعنی طهارت، و طهارت در اسلام همانگونه که شامل طهارت حسی، یعنی نظافت بدنی می‌گردد، شامل طهارت و پاکیزگی معنوی از قبیل اجتناب از کفر و گناهان و شرک و چندگانه‌پرستی، الحاد و بی‌بندوباری، نفاق و دورنگی ، شک و تردید در حقانیت حضرت محمدﷺ و قرآن، و برحذربودن از رذایل اخلاقی، از قبیل: بغض، حسد، کینه، عداوت، طمع و دیگر امراض قلبی نیز خواهد شد.

طهارت و پاکیزگی ظاهری که شرط صحت نماز است، خواه طهارت از بی‌وضویی باشد یا از رفع نجاست، با نظافت که همان پاکی لباس، بدن و مکان است مناسبت دارد. به همین دلیل **«باب طهارت»** نخستین موضوعی است که در فقه اسلامی به تعلیم و تعلّم آن پرداخته می‌شود و از ضروریات نماز به شمار می‌آید. و از

آنجا که کلید بهشت نماز است، پس کلید نماز، طهارت خواهد بود، چنانچه پیامبرخداﷺ می‌فرماید:

«لا یقبل الله صلاة بغیر طهور» [مسلم و ابن‌ماجه]

«خداوند نماز بدون طهارت رَا نمی‌پذیرد.»

۲۸۲ — (۲) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ألاَ أدُلُّكم على ما يمحو اللّٰهُ به الخَطايا. ويَرفعُ به الدرجات ؟». قالوا: بلى يا رسولَ الله ! قال: «إسْباغُ الوُضوءِ على المَكارِه، وكَثرَةُ الخُطى إلى المساجد، وانتِظارُ الصَّلاة بعد الصَّلاة، فذلِكُم الرِّباطُ» . أخرجه مسلم، ومالك.[۲۸۲]

۲۸۲- (۲) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «آیا شما را از آنچه که خداوند به برکت آن، گناهان را محو، و درجات را بلند می‌سازد، آگاه نکنم؟ گفتند: بلی! ای رسول‌خداﷺ ما را بدان رهنمون سازید.

پیامبر ﷺ فرمود: «کامل‌ساختن وضو با وجود سختی‌ها و مصائب (از قبیل سرما و غیره) وگام‌نهادن بسیار به سوی مساجد (و ارتباط زیاد با مساجد) و مواظبت و انتظار نمازها یکی بعد از دیگری، و رِباط حقیقی و راستین نیز همین‌ها هستند.» [این حدیث را مسلم و مالک روایت کرده‌اند]

۲۸۳ — (۳) وفي حديثِ مالك بن أنس : «فذلكمُ الرِّباطُ فذلكمُ الرِّباط» [رَدَّد] مرتين . رواه مسلم. وفي رواية الترمذي: ثلاثاً.[۲۸۳]

۲۸۳-(۳) امام مسلم، در روایتی از مالک بن انس‌ﷺ جمله‌ی «فذلکم الرباط» [رباط این است] را دو بار روایت کرده است. و ترمذی این جمله را سه بار نقل نموده است.

[۲۸۲] مسلم ۱/ ۲۱۹ح (۴۱-۵۱)، ترمذی ح ۵۱، نسایی ح ۱۴۳، مؤطاء مالک ح ۵۵، مسنداحمد ۲/۲۷۷

[۲۸۳] مسلم (۱/۲۱۹) ح (۴۱ – ۲۵۱)، ترمذی ح ۵۲

شرح: «فذلکم الرباط»: رباط در اصل: بستن چیزی در مکانی است (مانند بستن اسب در یک محل) و به همین جهت به کاروانسرا «**رباط**» می گویند. و «**ربط قلب**» به معنای آرامش دل و سکون خاطراست، گویا به محلی بسته شده است.

و «مرابطه» به معنای مراقبت از مرزها در برابر هجوم احتمالی دشمن آمده است، زیرا سربازان و مرکب‌ها و وسائل جنگی را در آن محل، آماده، نگهداری می کنند.

و در این حدیث پیامبر ﷺ به مسلمانان دستور آماده باش و مراقبت همیشگی در برابر حملات شیطان و هوس‌های سرکش می‌دهد تا هرگز گرفتار حملات غافلگیرانه‌ی آنها نگردند، لذا در این حدیث، این جمله به مواظبت و انتظار نمازها، یکی پس از دیگری تعبیر شده است.

خلاصه این که: «مرابطه» معنای وسیعی دارد که هرگونه آمادگی برای دفاع از خود و جامعه‌ی اسلامی در برابر حملات غافلگیرانه‌ی دشمنان خارجی و داخلی را شامل می‌شود.

و در ذیل این حدیث، مقام و موقعیت کسانی که در سختی‌ها و مرارت‌ها، وضو را کامل می‌سازند، و گام‌های زیادی را به سوی مساجد برمی‌دارند و پیوسته به فکر راز و نیاز و عبادت و کرنش خداوند هستند، برتر و بالاتر از افسران و مرزدارانی که در برابر هجوم و حملات دشمنان اسلام پیکار می کنند، شمرده شده است و این به خاطر آن است که آنها نگهبانان عقائد و فرهنگ و اصول و موازین اسلامی و اوامر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی هستند، در حالی که این‌ها حافظ مرزهای جغرافیایی‌اند.

مسلماً ملتی که مرزهای عقیده‌ای و فرهنگی او مورد حملات دشمن قرار گیرد و نتواند به خوبی از آن دفاع کند، در مدت کوتاهی از نظر سیاسی و نظامی نیز شکست خواهد خورد.

اگر مقداری با انصاف به قضاوت بنشینیم و حقیقت را قبول کنیم، می‌بینیم که براستی جنگ و پیکار با کفار و مشرکان بسیار سهل و آسان‌تر از مبارزه و پیکار با

نفس و خواهشات نفسانی و حربه‌های شیطانی است، پس لازم است که بدین میدان توجه بیشتری معطوف گردد تا حضور در میادین کوچک‌تر از آن، آسان‌تر گردد.

چرا که اگر افراد به تزکیه‌ی نفس نرسیده باشند، و اگر خودسازی نکرده باشند به راحتی در میدان جنگ تخلّف می‌کنند. پس برای رهایی از تمامی این‌ها و مطمئن‌بودن از حضور خویش در میدان نبرد، نیاز هست که در نبردی مهم و جنگی تمام‌عیار با دو دشمن درونی و برونی، یعنی نفس و شیطان، پیروز و سربلند بیرون آمد، تا بتوان در میادین دیگر به راحتی استقامت و ثبات را از خود نشان داد.

۲۸٤ ــ (٤) وعن عثمانَ ، رضي اللّهُ عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَن تَوضَّأ فأحسَنَ الوُضوءَ، خرَجَت خَطاياه من جَسَده حتى تخرُجَ من تحتِ أظفاره» . متفقٌ عليه.[۲۸٤]

۲۸۴-(۴) عثمان‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هر کس وضو گرفت و به نحو احسن (و با رعایت آداب، سنن و غیره) آن را به انجام و کمال رساند، به برکت آن، نجاست گناهانش از تمام وجودش می‌ریزد، به طوری که از زیر ناخن‌هایش خارج می‌شوند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۲۸٥ ــ (٥) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا توضَّأ العَبدُ المسلِمُ ــ أو المؤمنُ ــ فغسَل وجهَه، خرجَ من وجهِه كلُّ خطيئةٍ إليها بعَينيْه مع الماءِ ــ أو مع آخرِ قطر الماءِ ــ فإذا غسَل يديه خرَج من يديه كلُّ خطيئةٍ كان بطَشَتها يداهُ مع الماءِ ــ أو مع آخرِ قَطْر الماءِ ــ فإذا

---

[۲۸۴] مسلم ۲۱۶/۱ ح (۳۳- ۲۴۵)، مسنداحمد ۶۶/۱

غسَلِ رجلَيه؛ خرَجَ كلُّ خطيئةٍ مَشَتها رِجْلاهُ مع الماءِ ــ أو مع آخرِ قطر المــاءِ ــ حتى يخرُجَ نَقِيّاً من الذُّنوب» . رواه مسلم.[۲۸۵]

۲۸۵- (۵) ابوهریره‌ﷺ می‌گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه بنده‌ای مسلمان یا مؤمن و حقگرا وضو گرفت و چهره‌اش را شست، هر گناه و معصیتی را که با چشمانش مرتکب شده، همراه با آب یا با آخرین قطره‌ی آن، پاک می‌شود و چون دستانش را بشوید هر گناهی که با آنها انجام داده، با شستن آب و یا با آخرین قطره‌ی آن زدوده و محو خواهد شد و هر گاه دو پایش را شست تمام گناهانی را که با پاهایش مرتکب شده با آب، یا با آخرین قطره‌ی آب، خارج و پاک می‌شوند. تا آنکه در حالی از وضو فارغ می‌شود که از تمام گناهان (صغیره) پاک و پاکیزه گشته است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: در دو حدیث بالا، که از میان‌رفتن گناهان در اثر وضو ذکر شده است، منظور از این گناهان، «گناهان صغیره» هستند و برای محوشدن گناهان کبیره، توبه و انابه و رجوع و بازگشت و ندامت و پشیمانی الزامی است.

و اکثر علماء و اندیشمندان اسلامی نیز بر این باورند که مراد از بخشیده‌شدن گناهان به وسیله‌ی وضوء، گناهان کوچک و صغیره می‌باشد که انسان به ذریعه‌ی اعضا و جوارح خویش مرتکب می‌شود، چرا که کبائر بدون توبه بخشوده نمی‌شود، و هر جایی که همراه با انجام‌دادن این‌گونه اعمال و کردار، ذکر محو و نابودشدن گناهان آمده است، مراد از آن فقط صغائر می‌باشند، نه کبائر. چرا که اعمال نیک و شایسته فقط گناهان صغیره را معاف می‌کند.

خداوند ﷻ می فرماید:

« إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ » [نساء/ ۳۱]

---

[۲۸۵] مسلم ۱/ ۲۱۵ ح (۳۲- ۲۴۴) ، ترمذی ح ۲، دارمی ح ۷۱۸ ، مؤطا امام مالک ح ۳۱

این آیه به کسانی که از گناهان کبیره پرهیز می کنند، بشارت می‌دهد که خداوند گناهان صغیره‌ی آنان را می بخشد و این پاداشی است که به این‌گونه افراد داده شده است، و می فرماید:

«اگر از گناهان بزرگی که اَز آن نهی می‌شوید پرهیز کنید، گناهان کوچک شما را می‌پوشانیم و شما را در جایگاه خوبی وارد می‌سازیم»

از بعضی روایات نیز این نظریه تأیید می‌شود، رسول‌خدا ﷺ می‌فرماید:

« الصلوات الخمس و الجمعة الي الجمعة مكفّرات لما بينهن ما لم يغش الكبائر»

و حدیث بعدی نیز مؤید این مطلب است.

۲۸۶ — (٦) وعن عثمان رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ما مِن امرىءٍ مسلمٍ تحضُرُه صلاةٌ مكتوبة، فيُحسِنُ وُضوءَها وخُشوعَها ورُكوعَها؛ إلاّ كانتْ كفّارَةً لما قبلها من الذُّنوب، ما لم يُؤْتِ كبيرةً، وذلك الدَهرَ كلَّه». رواه مسلم.[۲۸۶]

۲۸۶ — (۶) عثمان رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: « هیچ انسان مسلمان و حقگرایی نیست که وقت نماز فرض فرا رسد و وضو و خشوع و خضوع و رکوع [و سجده‌ی] آنرا به نحو احسن (و با رعایت آداب، سنن و غیره) انجام دهد و به کمال رساند، جز آنکه به برکت آن تمام گناهان (صغیره‌ی) گنشته‌اش بخشیده و معاف می‌شود، البته به شرطی که از گناهان کبیره پرهیز کند. و این برنامه‌ی خداوندی، اختصاص به زمان و دوران خاصی ندارد بلکه در تمام ادوار مختلف زمان ادامه دارد و مخصوص به یک نسل، یا یک زمان نیست.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

[۲۸۶] مسلم ۱/۲۰۶ ح (۷ — ۲۲۸)

۲۸۷ ــ (۷) وعنه ، أنّه توضّأ فأفرَغَ على يديه ثلاثاً، ثم تَمضمَض واستنثرَ، ثم غسَل وجهَه ثلاثاً، ثم غسَل يدَه اليُمنى إلى المِرفَق ثلاثاً، ثم غسَل يدَه اليُسرى إلى المِرفقِ ثلاثاً، ثمّ مَسحَ برأسِه، ثم غَسَلَ رِجلَه اليُمنى ثلاثاً، ثمّ اليُسْرى ثلاثاً، ثم قال: رأيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم توضّأ نحو وضوئي هـــذا. ثم قـــال: «مَن توضّأ وُضوئي هذا، ثم يُصلِّي ركعتين لا يُحدِّثُ نفسَه فيهما بشيءٍ، غُفر له ما تقدّم من ذنبِه» متفق عليه. ولفظه للبخاري[۲۸۷]

۲۸۷-(۷) از عثمانﷺ روایت شده که وی (ظرفی پر آب خواست، آنگاه) سه بار از آن بر هر دو کف دست‌های خویش ریخت و آنها را شست، پس از تمیزکردن آنها، (دست راست خویش را در ظرف آب فرو برد و با آب آن) دهان و بینی خود را شست و مضمضه و استنشاق نمود، سپس سه دفعه، چهره و سه بار دست راست و سه مرتبه دست چپ خویش را تا آرنج شست، سپس سرش را مسح کرد و بعد از مسح سر، پای راست را سه بار، و بعد پای چپ را نیز سه دفعه (با استخوان برجسته‌ای که در ابتدای ساق و انتهای پشت پا قرار دارد و به قوزک معروف است) شست.

آنگاه عثمانﷺ گفت: دیدم که رسول‌خداﷺ مانند این وضوی من، وضو گرفت و سپس فرمود: «هرکس بسان این وضوی من، وضو گیرد، و پس از آن دو رکعت نماز (از روی صداقت و اخلاص، و خشوع و خضوع کامل و از روی اعتقاد و عمل) بخواند و در ادای این دو رکعت، فکر خویش را به مسائل دنیوی و وساوس شیطانی و خواطر نفسانی و مواردی که ربطی به نماز ندارد، مشغول نکند (با توجه کامل و با تدبر و تعمق بخواند) گناهان (صغیره‌ی) گذشته‌اش، بخشوده می‌شوند.»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند، ولی لفظ حدیث از بخاری است.]

---

[۲۸۷] بخاری ح ۱۵۹ ، مسلم ۱ / ۲۰۴ ح (۳- ۲۲۶) ، نسایی ح ۸۵ ، مسنداحمد ۱ /۶۶

۲۸۸ ــ (۸) وعن عُقبةَ بن عامر ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ما مِنْ مسلمٍ يتوضّأ، فيُحسِنُ وُضوءَه، ثم يقومُ فيُصَلي ركعتَين، مُقبِلاً عليهما بقلبِه ووجهِه، إلاّ وجَبتْ له الْجَنَّة». رواه مسلم.[۲۸۸]

۲۸۸- (۹) عقبة بن عامر گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هیچ انسان مسلمان و حقگرایی نیست که وضو بگیرد و آن را به نحو احسن و با رعایت آداب و سنن انجام دهد و به کمال رساند و پس از آن دو رکعت نماز با خشوع و خضوع کامل و از روی صداقت و اخلاص و با توجه کامل قلبی و فکری بخواند، جز آنکه بهشت برایش واجب می‌گردد.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۲۸۹ ــ (۹) وعن عمر بن الخطاب ، رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ما منكم منْ أحدٍ يتوضّأ فيُبْلغُ ــ أو فيُسبِغُ ــ الوُضوءَ، ثم يقول: أشهَدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ، وأنّ محمَّداً عبدُه ورسولُه ــ وفي رواية: أشهدُ أن لا إلَه إلاّ اللّهُ، وَحْده لا شَريكَ له، وأشْهدُ أنّ محمَّداً عَبدُه ورسولُه ــ إلاّ فُتِحتْ له أبوابُ الجنّة الثّمانيَةُ، يدخُل من أيّها شاء». هكذا رواه مسلمٌ في «صحيحه»، والحُميَديُّ في «أفراد مسلم»، وكذا ابنُ الأثير في «جامع الأصول». وذكر الشيخ محيي الدين النّووي في آخر حديث مسلم على ما رويناه، وزاد الترمذيُّ: «اللهُمَّ اجعَلني من التّوّابين، واجعَلني من المتطهِّرين».
والحديثُ الذي رواهُ محيي السنّة رحمه الله في «الصّحاح»: «مَن توَضّأ فاحسن الوُضوء» إلى آخره، رواه الترمذيُّ في «جامعِه» بعينه إلاّ كلمةَ «أشهد» قبل «أنّ محمَّداً».[۲۸۹]

[۲۸۸] مسلم ۱/ ۲۰۹ ح (۱۷- ۲۳۴) ، مسنداحمد ۴ / ۱۵۳
[۲۸۹] مسلم ۱ / ۲۰۹ ح (۱۷- ۲۳۴) ، ترمذی ۵۵ ، ابوداود ح ۱۶۹ ، نسایی ح ۱۴۸ و ابن ماجه ح ۴۷۰

۲۸۹- (۹) عمر بن خطاب ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هر یک از شما وضو بگیرد و آن را به صورت کامل و با رعایت آداب و سنن و اصول و مبانی شرعی به انجام برساند و سپس بگوید: «اشهد ان لا اله الا الله و أنَّ محمَّداً عبدُه و رسولُه» ــ و در روایتی وارد شده چنین بگوید: «اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمداً عبده و رسوله » [از روی صداقت و اخلاص گواهی می‌دهم که جز «الله» معبودی به حق نیست و اوست که تنها و یگانه و بی‌همتا و بی‌همبر است، و شهادت می‌دهم که محمد بنده و فرستاده‌ی خداست.] درهای هشتگانه‌ی بهشت برای او باز می‌شوند که از هر دروازه‌ای که بخواهد، وارد آن شود.

این حدیث را مسلم در «صحیح المسلم»، حُمیدی در «أفراد مسلم » و ابن اثیر در «جامع الاصول» روایت کرده‌اند. و شیخ محی‌الدین نووی نیز در «شرح صحیح مسلم» این حدیث را بر مبنای روایت ما، ذکر کرده است و ترمذی این جملات را نیز، بعد از شهادتین اضافه کرده است: «اللهم اجعلنی من التوابین و اجعلنی من المتطهرین»، پروردگارا! مرا از زمره‌ی توبه‌کنندگان و پاکیزگان قرار ده.

و حدیثی را که محی‌السنة، نویسنده‌ی مصابیح، در کتاب «صحاح» روایت کرده اینگونه است:

«من توضأ فاحسن الوضوء [ثم قال اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و اشهد ان محمداً عبده و رسوله ، اللهم اجعلنی من التوابین و اجعلنی من المتطهرین] و همین حدیث را عیناً ترمذی در جامع خویش روایت کرده جز آنکه کلمه‌ی «اشهد» را پیش از «محمداً» ذکر نکرده است. [و بر خلاف گمان صاحب مصابیح، این حدیث را صحیحین نقل نکرده‌اند، بلکه روایت ترمذی است. و در حقیقت جمله‌ی اخیر، اعتراضی از نویسنده‌ی مشکاة بر نویسنده‌ی مصابیح است که وی این حدیث را جزو احادیث صحیحین نقل کرده است، حال آنکه این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۲۹۰ ــ (۱۰) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إنَّ أمَّتي يُدْعَونَ يومَ القيامة غُرّاً مُحجَّلين من آثارِ الوُضوءِ. فمن استطاعَ منكم أنْ يُطيلَ غُرَّته فليفعلْ». متفق عليه.[۲۹۰]

۲۹۰- (۱۰) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: « بی‌گمان امت من در روز رستاخیز در اثر برکت وضو، صورت و دست‌ها و پاهایشان نورانی و سفید می‌گردد و می‌درخشد و برق می‌زند، و ایشان را به لقب «غرة المحجلین» [یعنی دست و صورت و پا سفید] صدا می‌زنند و فرا می‌خوانند.

پس هر کس از شما می‌تواند، نورانی‌بودن و علامت خود را بیشتر کند و مقدار بیشتری از این اعضاء را بشوید، این کار را انجام دهد و از آن دریغ نکند (و علاوه از حد مفروضه، و بر شستن اعضایی که واجب است شسته شوند، مقداری از سر و بازوها و ساق را نیز بشوید و با توجه و با اهتمامی خاص و با رعایت آداب و سنن و اصول و موازین شرعی به آن پایبند باشد، تا در روز قیامت، درخشندگی و نورانیت او نیز بیشتر شود و بهتر از دیگران شناسایی و ممتاز گردد.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «غرة» در اصل به معنای چهره زیبا و سفید، و درخشنده و نورانی می‌باشد و به سفیدی به اندازه یک درهم در پیشانی اسب نیز «غرة» می گویند.

و «محجلین»از ماده‌ی «تحجیل» به معنای سفیدی‌ای است که که در چهار دست و پای اسب باشد. و منظور حدیث این است که در روز سخت و وحشتناک قیامت، یکی از اثرات و ثمره‌های وضو این خواهد بود که افراد وضوکننده که پیوسته آن را با فکر و اهتمام خاصی انجام می‌دهند و کاملاً آداب و روش و سنن و شرایط آن را رعایت می کنند، چهره‌ها، دست‌ها و پاهایشان، روشن، سفید و درخشان و نورانی خواهد بود و بدین‌وسیله از دیگران بازشناخته خواهند شد، پس بنابراین هر کس می‌خواهد درخشند گی و نورانیت او در روز رستاخیز بیشتر شود، باید مقدار بیشتری

[۲۹۰] بخاری ح ۱۳۶ ، مسلم ۱/ ۲۱۶ ح (۳۵- ۲۴۶) ، مسنداحمد ۲ / ۳۳۴

از اعضاء را بشوید و علاوه بر شستن اعضایی که واجب است شسته شوند، مقداری از سر و بازوها و ساق را نیز بشوید.

۲۹۱ - (۱۱) وعنه ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «تبْلُغُ الحِلْيَةُ مِن المؤمنِ حيثُ يبْلغُ الوضوء». رواه مسلم.[۲۹۱]

۲۹۱- (۱۱) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «زیور و پیرایه‌ی (بهشتی) فرد مؤمن و حق‌گرا، تا جایی است که آب وضو به آن می‌رسد.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «الحلية» این واژه را هم می‌توان به «درخشندگی و سفیدی» ترجمه کرد یعنی: درخشندگی و سفیدی، و ظرافت و زیبایی انسان مؤمن در قیامت تا جایی است که آب وضو به آن می‌رسد. و هدف این است که در شستن صورت و دست و پا، بیشتر توجه کنید تا زیبایی و نور آن بیشتر شود.

و هم می‌توان به «زیور و پیرایه‌ی بهشتی» ترجمه کرد که ترجمه‌اش در بالا گذشت.

---

[۲۹۱] مسلم ۱ / ۲۱۹ ح (۴۰- ۲۵۰) ، نسایی ح ۱۴۹ ، مسنداحمد ۲ / ۳۷۱

فصل دوم

۲۹۲ ـــ (۱۲) عن ثوبان ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليـــه وســـلّم : «اسْتَقيموا ولن تُحْصُوا، واعلموا أن خيرَ أعمالكم الصَّلاةُ، ولا يُحافِظُ علـــى الوُضوءِ إلاَّ مُؤْمنٌ» . رواهُ مالكٌ، وأحمد، وابنُ ماجة، والدارميّ.[۲۹۲]

۲۹۲- (۱۲) ثوبان ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: در کار نیک و شایسته و بر شاهراه راست و درست شریعت، استواری پیشه سازید (و چون این کـار، بـسی مـشکل و دشوار می‌نماید و هرگز کسی ـ به جز انبیاء و اولیاء ـــ بـه حقیقـت و کمـال ایـن استواری نمی‌رسد.) شما نیز بر آن هرگز مسلط نمی‌شوید (از این‌رو بـر اعمـال و کردار نیک و شایسته، و گفتار و پندار خوب و بایسته‌ی خویش، مغرور نشوید.) و بدانید که بهترین و برترین عمل و کردار شما (پایبندی بـه) نمـاز اسـت، و جـز فرد مؤمن وحق گرا، کـسی دیگـر بـر وضـو محافظـت و مراقبـت نمـی کنـد (و در حقیقت اهتمام به وضو، یکی از نشانه‌های کمال ایمان است.)
[این حدیث را مالک، احمد، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

۲۹۳ ـــ (۱۳) وعن ابن عمر رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَن توَضّأ على طُهْــرٍ، كُتِــبَ لـــه عَـــشرُ حَـــسنَاتٍ». رواه الترمذي.[۲۹۳]

---

[۲۹۲] مؤطا مالک ح ۳۶ ، مسنداحمد ۵ / ۲۸۲ ، ابن ماجه ح ۲۷۷ ، دارمی ح ۶۵۵

[۲۹۳] ترمذی ح ۵۹ ، ابوداود ح ۶۲ ، ابن ماجه ح ۵۱۲

۲۹۳- (۱۳) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ فرمود: هر کس با وجود اینکه وضو دارد، وضو بگیرد (و وضوی جدید را عبث و بی‌فایده نه‌ندارد) ده پاداش و نیکی، در نامه‌ی اعمالش ثبت و ضبط می‌گردد.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

فصل سوم

۲۹٤ ـــ (١٤) عن جابر ، قال: قال رسول الله صلى الله عليـه وسـلّم : «مِفتاحُ الجنّةِ الصّلاةُ، ومفتاحُ الصّلاةِ الطُّهور». رواه أحمد.[۲۹٤]

۲۹۴- (۱۴) جابر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «کلید بهشت نماز است و کلید نماز، وضو می‌باشد [پس طهارت ظاهری شرط صحت نمازاست، خواه از بی‌وضویی باشد یا از جنابت و یا از رفع نجاست با نظافت که همان پاکی لباس، بدن و مکان است، و طهارت و پاکیزگی از ضروریات نماز به شمار می‌آید. و از آنجا که کلید بهشت نماز است، پس کلید نماز، طهارت خواهد بود.]

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۲۹٥ ـــ (١٥) وعن شبيب بن أبي رَوْحٍ ، عن رجلٍ من أصحاب رسـول الله أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلّم صلى صلاة الصُّبح، فَقَرَأ الرُّومَ، فالتبُسَ عليه. فلما صلّى، قال: «ما بالُ أقوامٍ يُصلُّونَ معنا لا يُحسِنون الطُّهور ؟ ! وإنما يُلَبِّسُ علينا القرآنَ أولئك» . رواه النّسائي.[۲۹٥]

۲۹۵- (۱۵) شبیب ابن ابی روح از یکی از یاران پیامبر گرامی اسلامﷺ است، روایت می‌کند: روزی پیامبرﷺ به نماز بامداد ایستاد و شروع به تلاوت سوره‌ی «روم» نمود، ولی در لابه لای قرائت خویش دچار التباس و اشتباه شد، از این‌رو چون نمازش را به پایان رساند، فرمود: «چرا بعضی از مردمان با ما در نماز شریک می‌شوند و به خوبی طهارت نمی‌کنند (و به آن اهتمام نمی‌ورزند و آداب و

---

[۲۹۴] مسنداحمد ۳/۳۴۰

[۲۹۵] نسایی ح ۹۴۷ ، مسنداحمد ۵/ ۳۶۳

سنن و روش و شرایط آن را به خوبی انجام نمی‌دهند و مطابق سنت و تعالیم من وضو نمی‌گیرند؟ آگاه باشید که) همین مردمان هستند که باعث اشتباه و التباس ما در قرائت می‌شوند»

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

شرح: از این حدیث معلوم شد که اعمال و کردار بد و ناشایست همراهان، بر قلوب دیگران نیز تأثیر منفی می گذارد، و این یک قانون است که: هنگامی که جامعه در ادای رسالت خود کوتاهی کنند و بر اثر آن قانون شکنی‌ها و هرج و مرج‌ها و ناامنی‌ها و مانند آن به بار آید، نیکان و بدان در آتش آن می‌سوزند و دود آن به چشم همه می‌رود و این اخطاری است که پیامبراکرمﷺ در این حدیث به همه‌ی مردمان و مسلمانان می کند و مفهوم آن این است که افراد جامعه نه تنها مؤظف‌اند وظایف خود را انجام دهند، بلکه مؤظفند دیگران را هم به انجام وظیفه وادارند، زیرا انجام‌ندادن وظایف و اجرای اوامر و فرامین دقیق الهی و تعالیم وآموزه‌های نبوی، از جانب برخی، موجب شکست و پراکندگی جامعه‌ی انسانی می‌شود و دود آن به چشم همه می‌رود.

حتی این مسئله به اندازه‌ای دقیق و باریک است که اگر در نماز، برخی از مردمان، طهارت را به خوبی انجام ندهند، همین عملشان بر دل‌های حقیقت‌بین نیز، تأثیر منفی خواهد گذاشت و آنها را هم تحت‌الشعاع قرار خواهد داد، اگر چه آن فرد رسول‌خداﷺ باشد که از تقصیر و کوتاهی و گناه و معصیت مصون و محفوظ است، چنانچه خواندیم که عدم طهارت برخی، باعث اشتباه و التباس در قرائت قرآن رسول‌خداﷺ شد.

۲۹۶ ــ (۱۶) وعن رجلٍ من بني سُليم ، قال: عَدَّهُنَّ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم في يدي ــ أو في يده ــ قال: «التَّسبيحُ نصفُ الميزان، والحمــدُ لله

يَملؤُه، والتَّكبيرُ يملأُ ما بين السَّماء والأرض، والصَّومُ نصفُ الصَّبر، والطُّهورُ نصْفُ الإيمان». رواه الترمذي، وقال هذا حديثٌ حَسن.[۲۹۶]

۲۹۶- (۱۶) مردی از «بنی‌سُلیم» (که از یاران جان‌نثار و باوفای پیامبرﷺ به شمار می‌آید) گوید: پیامبر خداﷺ دستم را گرفت و کلماتی را اینگونه در دستم بر شمرد ـ یا در دست خودش خصلت‌های آتی را چنین برشمرد ـ و فرمود: «ثواب و پاداش «سبحان الله» گفتن، نیمی از ترازوی سنجش (اعمال را در روز رستاخیز) پر می‌کند. و ثواب گفتن «الحمد لله» کل ترازوی سنجش (اعمال نیک و شایسته) را پر می‌کند. و پاداش «الله اکبر» گفتن، فاصله‌ی میان آسمان و زمین را پر می‌کند. و روزه نیمی از صبر است (و نیمی دیگر، در صبر از بلا و مصیبت و از گناه و معصیت، تحقق می‌یابد) و طهارت و پاکیزگی بخشی مهم و اساسی از ایمان است.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی حسن است.]

۲۹۷ ـ (۱۷) وعن عبد الله الصُّنابحيّ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا توَضَّأالعبدُ المؤْمنُ فمضمض، خرجَتِ الخطايا من فيه. وإذا استَنثر، خرجَت الخطايا من أنفه. وإذا غسَل وجهَه، خرجتِ الخطايا من وجهه، حتى تخرُج من تحت أشفار عَينيه. فإذا غسَل يدَيه، خرجَت الخطايا من تحت أظفارِ يديه. فإذا مسَح برأسِه، خرجت الخطايا من رأسِه حتى تخرج من أُذُنيْه. فإذا غسَل رِجلَيه، خرجت الخطايا من رجليه، حتى تخرُجَ من [تحت] أظفار رجلَيه. ثمَّ كان مَشيُه إلى المسجد وصلاتُه نافلةً له» . رواه مالك والنسائي.[۲۹۷]

۲۹۷- (۱۷) عبدالله صُنابحی ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه بنده‌ی مؤمن و حق‌گرا، وضو می‌گیرد و دهانش را می‌شوید، همراه با آب، تمام گناهان دهانش خارج و زدوده می‌شود، و چون بینی خود را می‌شوید، هر گناهی که با بینی خود

---

[۲۹۶] ترمذی ح ۲۵۱۹ و قال حدیث حسن ، مسنداحمد ۵/ ۳۶۳

[۲۹۷] مؤطا مالک ح ۳۰ ، نسایی ح ۱۰۳ ، ابن ماجه ح ۲۸۲ ، مسنداحمد ۳۴۹/۴

مرتکب آن شده با آب وضو فرو می‌ریزد و چون صورتش را بشوید، همه‌ی خطاها که بوسیله‌ی آن دچار شده، با آب وضو پاک و صاف می‌گردد تا اندازه‌ای که گناهان از زیر پلک‌های چشمانش فرو می‌ریزد و چون دستانش را بشوید، هر گناهی که با دست مرتکب آن شده، با آب وضو از زیر ناخن‌هایش خارج می‌شود و هرگاه سرش را مسح کند، هر گناهی را که با سر مرتکب آن شده، با آب فرو می‌ریزد، تا اندازه‌ای که از گوش‌هایش خارج می‌گردد. و چون پاهایش را شست، تمام گناهانی که به وسیله‌ی پا انجام داده با آب وضو فرو می‌ریزد تا اندازه‌ای که از زیر ناخن‌های پاهایش خارج می‌شود (تا آن که در حالی از وضو خارج می‌شود که از تمام گناهان صغیره پاک و پاکیزه گشته است.) و گام نهادنش به سوی مسجد و نمازخواندنش، عبادتی زائد (برای رفع درجات و محو گناهان) وی می‌باشد.

[این حدیث را مالک و نسائی روایت کرده‌اند.]

۲۹۸ ـ (۱۸) وعن أبي هريرة ، أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلّم أتى المَقبُرةَ فقال: «السّلامُ عليْكم دارَ قوْمٍ مؤمنين، وإنّا إنْ شاء اللّهُ بكم لاحِقون، ودِدْتُ أنّا قد رأينا إخوانَنا». قالوا: أوَلَسْنا إخوانَك يا رسولَ الله ؟ قال: «أنتم أصحابي، وإخوانُنا الذينَ لم يأتوا بعدُ». فقالوا: كيفَ تعرفُ من لم يأتِ بعدُ من أمّتك يا رسول الله ؟ فقال: «أرأيتَ لو أنّ رجلاً له خَيلٌ غرٌّ مُحجّلة، بين ظَهْري خيلٍ دُهمٍ بُهمٍ، ألاَ يعرفُ خَيْله ؟» قالوا: بلى، يا رسول الله ! قال: «فإنّهم يأتونَ غُراً محجَّلين من الوضوءِ، وأنا فَرَطُهم على الحوض» . رواه مسلم.[۲۹۸]

۲۹۸- (۱۸) ابوهریره(رض) می‌گوید: پیامبرﷺ به قبرستان آمد و خطاب به مردگان فرمود: «السلام علیکم دار قوم مؤمنین، و إنّا ان شاءالله بکم لاحقون، وَدِدتُ إنّا قَد رأینا إخواننا»، سلام بر شما ای ساکنان مؤمن این سرزمین (گورستان)، ما

---

[۲۹۸] مسلم ۱/۲۱۸ (۳۹- ۲۴۹)، نسایی ح ۱۵۰، مسنداحمد ۲/۳۰۰

هم اگر خدا بخواهد به شما خواهیم پیوست. (آن گاه فرمود:) دوست داشتم که ما برادران خود را (در دنیا) می‌دیدیم.
گفتند: ای رسول‌خدا ﷺ! مگر ما برادران شما نیستیم؟ پیامبر ﷺ فرمود: شما اصحاب و یاران من هستید و برادران ما کسانی هستند که هنوز نیامده‌اند.
گفتند: ای رسول‌خدا ﷺ! چگونه از امت خویش، کسی را که هنوز پا به عرصه‌ی وجود نگذاشته است را می‌شناسی؟ پیامبر ﷺ فرمود: به من بگوئید: اگر فردی، دارای اسبان سفیدپیشانی، که در آنها مقداری سفیدی در دست و پایشان نیز وجود دارد، در میان گروه اسبان سیاه و یکرنگی داشته باشد، آیا گمان می‌رود که وی اسبان خویش را از میان آنها نشناسد؟
گفتند: چرا ای رسول‌خدا ﷺ! حتماً چنین اسب‌هایی را که صورت و دست‌ها و پاهایشان سفید و نورانی است از میان دیگر اسب‌ها، تشخیص خواهد داد.
پیامبر ﷺ فرمود: اینچنین نیز، امت من در قیامت در اثر برکت وضو، صورت و دست‌ها و پاهایشان نورانی و سفید می‌گردند و پا به عرصه‌ی محشر می‌گذارند (و ایشان را به لقب «غرة المحجلین» صدا می‌کنند و از دیگران بهتر شناسایی می‌گردند) و من نیز پیشگام و پیشاهنگ و طلایه‌دار و پیشقراول آنها بر آب حوض کوثر هستم.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۲۹۹ ــ (۱۹) وعن أبي الدَّرداء ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «أنا أوَّلُ من يُؤذَنُ له بالسُّجودِ يومَ القيامة، وأنا أوَّلُ مَن يؤذَنُ له أنْ يرفِعَ رأسَه، فأنظُرُ إلى ما بَينَ يديَّ، فأعرفُ أمّتي من بينِ الأممِ، ومن خَلفي مثلَ ذلك، وعن يميني مثلَ ذلك، وعن شمالي مثلَ ذلك». فقال رجل: يا رسولَ الله ! كيف تعرفُ أمتَك من بين الأمم فيما بين نوحٍ إلى أُمّتك ؟ قال: «هُمْ غرٌّ

محجَّلون من أثَر الوضوء، لیسَ أحَدٌ کذلك غیرُهم، وأعرِفُهم أنّهُم یُؤتَونَ کتُبَهم بأیمانِهم، وأعرِفُهم تسعی بین أیدیهِم ذُرِّیَّتُهُم». رواه أحمد.[۲۹۹]

۲۹۹- (۱۹) ابودردا ‌رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «من نخستین فردی از میان انسان‌ها هستم که به سجده کردن در روز قیامت اجازه می‌یابم، و من نخستین فردی هستم که سرم را از سجده بلند می‌کنم (این بخش از حدیث بیانگر حدیث «شفاعت کبری» است که پیامبر ﷺ می‌فرماید: من از پیشگاه خداوند اجازه و دستور می‌طلبم تا به شفاعت و میانجیگری مردمان پیش خدای بپردازم. چون به پیشگاه با عظمت خداوند بار یافتم، به سجده می‌افتم تا وقتی که بخواهد مرا در این حال (سجده)، رها می‌کند، سپس ندا داده می‌شوم که ای محمد! سر از سجده بردار، بگو، از تو شنیده می‌شود، و بخواه، داده می‌شوی، و شفاعت کن شفاعت تو مقبول است، پس سر از سجده برمی‌دارم.) و سپس از پیش رو و از پشت و از طرف راست و از طرف چپ (و از هر طرف که) بنگرم، امت خویش را می‌شناسم و آنها را به نظاره می‌نشینم.

مردی از جای برخاست و گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! چگونه امت خویش را از میان تمام امت‌ها و ملت‌ها ـ از ملت نوح گرفته تا امت خود ـ می‌شناسی و آنها را تشخیص می‌دهی؟!

پیامبر ﷺ فرمود: آنها را به سه نشانه از دیگران باز می‌شناسم:

۱. در اثر برکت وضو، صورت و دست‌ها و پاهایشان نورانی و سفید است و اینگونه پا به عرصه‌ی محشر می‌گذارند و کسی دیگر از چنین امتیازی برخوردار نیست.

۲. و آنها را از این جهت می‌شناسم که (پیش از همه‌ی ملت‌ها) نامه‌ی اعمالشان به دست راستشان داده می‌شود. (و فریاد شادی سرمی‌دهند و می‌گویند: آهای اهل محشر! بیائید و نامه‌ی اعمال مرا بگیرید و بخوانید.)

۳. و آنها را می‌شناسم چون فرزندان ایشان، پیشاپیش آنان و در سمت راستشان، رو به جانب بهشت در حرکت‌اند.

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

---

[۲۹۹] مسنداحمد ۱۹۹/۵

باب(۱)

در مورد آنچه وضو را واجب می گرداند.

فصل اول

۳۰۰ ــ (۱) عن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم : «لا تُقبَلُ صلاةُ منْ أحْدَثَ حتی یتوضَّأ» . متفق علیه.[۳۰۰]

۳۰۰- (۱) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هرگاه وضوی یکی از شما (به وسیله‌ی یکی از شکننده‌های وضو) شکست، تا وقتی که مجدداً وضو نگیرد، نمازش قبول نخواهد شد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۳۰۱ ــ (۲) وعن ابن عمر ، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلّم : «لا تُقبَلُ صلاةٌ بغَیرِ طُهورٍ، ولا صَدَقَةٌ من غُلوُلٍ» . رواه مسلم.[۳۰۱]

۳۰۱- (۲) ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هیچ نمازی بدون طهارت، و هیچ صدقه و دَهشی، از مال نامشروع و درآمد ناروا پذیرفته نخواهد شد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«غُلول» از باب «نصر» و مصدر است و در اصل به معنای خیانت در مال غنیمت است، و خیانت در هر امانت را نیز «غلول» می‌نامند، اما در اینجا مراد از غلول، هر آن درآمدی است که از راه ناروا و از طریق نامشروع حاصل شده باشد.

---

[۳۰۰] بخاری ح ۱۳۵ ، مسلم ۲۰۴/۱ (۲- ۲۲۵) ، ابوداود ح ۶۰ ، ترمذی ح ۷۶ ، مسنداحمد ۳۰۳/۲

[۳۰۱] مسلم ۲۰۴/۱ (۱- ۲۲۴) ، ترمذی ح ۱ ، ابن ماجه ح ۲۷۲ ، مسنداحمد ۳۹/۲ ، ابوداود به نقل از «ابوالملیح» از پدرش ح ۵۹ ، نسایی ح ۱۳۹

۳۰۲ — (۳) وعن علي ، قال : كنتُ رجلاً مَذّاءً، فكنتُ أستَحيي أن أسألَ النبيَّ لِمكانِ ابنتِه، فأمَرْتُ المِقدادَ، فسَألَه، فقال: «يَغْسِلُ ذَكَرَهُ و يتوَضَّأُ». متفق عليه.[۳۰۲]

۳۰۲- (۳) علی‌ گوید: من مردی بودم که مذی زیادی از من خارج می‌شد و بدون اختیار از مجرای ادرارم آبی سفیدرنگ و چسبناک و رقیق بیرون می‌آمد و به خاطر جایگاه دختر پیامبرﷺ(که در عقد و نکاح من بود.) شرم داشتم درباره‌ی آن از پیامبرﷺ سؤال کنم، از این‌رو موضوع را با مقداد بن اسود در میان گذاشتم و از او خواستم تا حکم آن را از پیامبرﷺ سؤال کند او نیز از پیامبرﷺ سؤال کرد، پس پیامبر ﷺ فرمود: (چون این آب نجس است) آلت تناسلی‌اش را بشوید و وضو بگیرد (چرا که این آب موجب باطل شدن وضو است، نه موجب جنابت و غسل جنابت).

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: از آله‌ی تناسلی مرد، علاوه بر ادرار سه مایع دیگر نیز خارج می‌شود:

۱- **منی:** آب پشت و مایعی که از غُدد تناسلی مرد به واسطه‌ی جماع یا احتلام، یا استمناء با دست، به صورت دفق و شهوت، خارج می‌شود. به اتفاق علماء، این چنین آبی واجب کننده‌ی غسل می‌باشد.

۲- **مذی:** آب سفید و رقیق و لزج و چسبناکی است که هنگام شهوت، بدون احساس لذت و فوران خارج می‌شود، بدون اینکه به دنبال آن سستی در بدن ایجاد شود و گاهی خروج آن حس نمی‌شود. زن و مرد مذی دارند و بیرون آمدن آن با تکان و فشار نیست.

۳- **وَدی:** آب رقیق و سفید رنگی است که بدنبال ادرار از آله‌ی تناسلی خارج می‌گردد و گاهی در اثنای حمل و برداشتن اشیای سنگین نیز بیرون می‌شود و نجس است.

---

[۳۰۲] بخاری ح ۱۳۲ ، مسلم ۲۴۷/۱ ح (۱۷- ۳۰۳) ، مسنداحمد ۸۰/۱ و این حدیث در کتابهای سنن با طرق مختلف و با الفاظ گوناگون روایت شده است .

مذی و ودی موجب باطل شدن وضو هستند و کسی که چنین آبی از او خارج می‌شود، باید محل اصابت آن را بشوید، چون نجس است، و واجب است مجدداً وضوی خویش را بگیرد. ولی این چنین آبی، موجب جنابت و غسل جنابت نمی‌باشد.

٣٠٣ــ (٤) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «تَوَضَؤُوا مِمَّا مَسَّت النارُ» . رواه مسلم. قال الشَّيخُ الإمامُ الأجلُّ محيي السُّنةِ، رحمه الله: هذا مَنسوخٌ بحديث ابن عبَّاس:[٣٠٣]

۳۰۳- (۴) ابوهریره گوید: از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود: «از تناول آنچه با آتش پخته شده است، مجدداً وضو بگیرید.»

این حدیث را مسلم روایت کرده است. شیخ بزرگوار «محی‌السنة» می‌گوید: این حدیث با روایت ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ منسوخ گردیده است، وی می‌فرماید:

٣٠٤ ــ (٥) قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم أكَل كتِفَ شاةٍ ثم صَلّى ولم يتوضَّأ. متفق عليه.[٣٠٤]

۳۰۴- (۵) رسول‌خداﷺ قسمتی از گوشت شانه‌ی گوسفند (که با آتش پخته شده بود) را خورد و پس از آن نماز را بدون تجدید وضو اقامه نمود (پس با خوردن چیزهایی که با آتش پخته شوند، وضو واجب نمی‌گردد.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده است.]

شرح: درباره‌ی وضو گرفتن بعد از تناول «ممّا مسّت النّار» [غذای پخته شده با آتش] امام نووی می‌فرماید:

---

[۳۰۳] مسلم ۲۷۲/۱ ح (۳۵۲)، ترمذی ح ۷۹ ، نسایی ح ۱۷۵ ، مسنداحمد ۲۶۵/۲

[۳۰۴] بخاری ح ۲۰۷ ، مسلم ۲۷۳/۱ ح(۹۱- ۳۵۴) ، ابوداود ح ۱۹۰ ، مسنداحمد ۲۶۷/۱

جمهور علما، و اندیشمندان اسلامی بر این باورند که وضوگرفتن بعد از تناول چنین غذاهایی واجب نیست. و در مقابل احادیث و روایاتی که از آنها وضو ثابت می‌شود سه جواب داده‌اند:

۱) حکم وضوگرفتن بعد از تناول «مما مسّت النار» منسوخ شده است، به دلیل روایت ابن‌عباس و جابر ﷺ که می‌فرماید: «کان اخر الامرین من رسول الله، ترک الوضوء مّما غیّرت النّار» [ابوداود] و احادیث بی‌شمار دیگری که در این زمینه وارد شده‌اند و همه بیانگر نسخ این حکم هستند.

۲) مراد از وضوء، وضوی اصطلاحی نیست، بلکه وضوی لغوی، یعنی شستن دست و صورت است. بدلیل روایت حضرت «عکراش بن ذویب» ﷺ که در ترمذی «کتاب الاطعمة» باب «ما جاء فی التسمیة علی الطعام» آمده که وی گفت: «ثمّ اتینا بماء فغسل رسول الله ﷺ یدیه و مَسح ببلل کفّیه وجهه و ذراعیه و رأسه، و قال: یا عِکراش! هذا الوضوء ممّا غیّرت النار».

۳) حکم وضوء محمول بر استحباب است، نه وجوب. چرا که از پیامبرﷺ، هم وضو و هم ترک آن، ثابت است، و این خود دلیلی گویا براستحباب آن است.

ولی به هر حال نظر شیخ « محی‌السنة» نویسنده‌ی کتاب « مصابیح» بر این است که حکم وضوگرفتن بعد از تناول «مما مسّت النـار» بـه وسیله‌ی حدیث ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ و دیگران منسوخ است.

۳۰۵ ـــ (٦) وعن جابر بن سَمُرَة ، أنَّ رجلاً سأل رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم: أنتوضّأ من لُحوم الغَنم ؟ قال: «إنْ شِئتَ فتوضَّأْ، وإن شِئت فلا تتوضّأْ». قال: أنتوضّأُ من لحومِ الإبل ؟ قال: «نعم ! فتوضّأْ من لحومِ الإبل». قال: أُصَلِّي في مرابِضِ الغَنم ؟ قال: «نعم». قال: أُصَلِّي في مَبارِك الإبل ؟ قال: «لا» . رواه مسلم.[305]

۳۰۵-(۶) جابر بن سمرة ﷺ گوید: مردی از رسول‌خداﷺ پرسید: آیا بعد از خوردن گوشت گوسفند، وضو بگیریم؟ پیامبرﷺ فرمود: اگر خواستی وضو بگیر

[305] مسلم ۱/۲۷۵ ح(۹۷- ۳۶۰) ، مسنداحمد ۵/ ۸۶

و اگر خواستی وضو نگیر. گفت: آیا بعد از خوردن گوشت شتر وضو بگیریم؟ فرمود: بله، بعد از خوردن گوشت شتر وضو بگیر. [در نزد امام احمد، وضوگرفتن بعد از خوردن گوشت شتر واجب است، ولی در نزد جمهور، مراد از این وضو، وضوی لغوی است، یعنی شستن دست و صورت و دهان. و یا این حدیث محمول بر استحباب است، نه وجوب] پس ازآن، دوباره آن مرد سؤال کرد: آیا می‌توانم در آغل و استراحتگاه گوسفندان نماز بخوانم؟ پیامبرﷺ فرمود: آری (می‌توانی نماز بخوانی، چرا که خطری از ناحیه‌ی گوسفندان، متوجه‌ی تو نمی‌شود، تا فکر تو را به خود مشغول کند و مانع خشوع و خضوع و توجه قلبی و فکری تو در نماز شود.)

دوباره پرسید: آیا می‌توانم در طویله و استراحتگاه شتران نماز اقامه کنم؟ پیامبر ﷺ فرمود: خیر (نمی‌توانی نماز بخوانی، چرا که شتر حیوانی چَموش و رمنده است و احتمال اینکه به تو حمله‌ور شود و صدماتی را به تو وارد کند و مانع خشوع و خضوع و توجه کامل قلبی و روحی تو شود، وجود دارد، از این‌رو در اصطبل شتران نماز نخوان.)

[این جدیث را مسلم روایت کرده است.]

۳۰۶ ــ (۷) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا وَجَدَ أحَدُكم في بطنِه شيئاً، فأشكَل عليه أخَرَجَ منه شيءٌ أم لا. فلا يَخرُجَنَّ من المسجِد حتى يسمَع صوتاً أو يَجِدَ ريحاً» . رواه مسلم.[۳۰۶]

۳۰۶- (۷) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبرﷺ فرمود: « هنگامی که یکی از شما در شکمش چیزی از تحرک و جنبش باد دریافت، و کار بر او مشتبه گردید که آیا چیزی از باد بیرون آمده یا خیر، پس در این صورت از مسجد بیرون نشود (و نمازش را نقض نکند) تا اینکه صدایی را بشنود و یا بویی را احساس کند (چرا که یقین با شک و تردید زائل نمی‌شود و الگوی شناخت در همه چیز، علم و یقین است. و غیر آن خواه ظن و گمان باشد، یا حدس و تخمین، یا شک و احتمال، هیچ‌کدام قابل اعتماد نیست، پس نه شک و احتمالات می‌تواند مقیاس

[۳۰۶] مسلم ۱/ ۲۷۶ ح (۹۹- ۳۶۲) ، ابوداود ح ۱۷۷ ، مسنداحمد ۲/ ۴۱۴

قضاوت و شهادت و عمل گردد، نه قرائن ظنی و نه اخبار غیرقطعی. پس تا زمانی که صدایی را نشنیدی و یا بویی را احساس نکردی و به یقین نرسیدی، وضویت نمی‌شکند).

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۳۰۷ ــ (۸) وعن عبد الله بن عبَّاس رضي الله عنهما، قال: إنَّ رسولَ الله شَرِبَ لَبَناً فمَضمَضَ، وقال: «إنَّ له دَسَماً» . متفق عليه.[۳۰۷]

۳۰۷- (۸) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ مقداری شیر نوشید، سپس با آب، دهانش را شست و تمیز کرد و فرمود: «براستی شیر دارای چربی است.» (بنابراین مستحب است که بعد از خوردن هر نوع خوراکی، دهان شسته شود، و بدین صورت نظافت و بهداشت دهان و دندان رعایت گردد.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۳۰۸ــ (۹) وعن بُريدَة : أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم صلّي الصَّلَوات يومَ الفتحِ بوضوءٍ واحدٍ، ومسَحَ على خُفَّيه، فقال له عُمَر: لقد صنَعْتَ اليومَ شيئاً لم تكُنْ تصنعُه ! فقال: «عَمْداً صنعتُه يا عُمر !». رواه مسلم.[۳۰۸]

۳۰۸- (۹) بریده ﷺ گوید: رسول‌خداﷺ در روز فتح مکه، همه‌ی نمازهای پنجگانه‌ی فرض را با یک وضو خواند عمرﷺ از ایشان پرسید: امروز شما کاری کردید که تاکنون نمی‌کردید. رسول‌خداﷺ فرمود: ای عمر! من به عمد و از روی قصد و اختیار، این کار را کردم (تا چنین تصور نشود که وضو کردن برای هر نماز، واجب و الزامی است.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

---

[۳۰۷] بخاری ح ۲۱۱ ، مسلم ۱/ ۲۷۴ ح (۹۵-۳۵۸) ، ترمذی ح ۸۹ ، نسایی ح ۱۸۷ ، ابوداود ح ۱۹۶ ، ابن ماجه ح ۵۰۱ ، مسنداحمد ۲۲۳/۱

[۳۰۸] مسلم ۱/ ۲۳۲ ح (۸۶-۲۷۷) ، ابوداود ح ۱۷۲ ، ترمذی ح ۶۱ ، نسایی ح ۱۳۳ ، مسنداحمد ۵/ ۳۵۱

۳۰۹ ــ (۱۰) وعن سُوَيْد بن النُّعمان : أنّه خرجَ مع رسول الله صلى الله عليه وسلّم عامَ خَيبَر حتى إذا كانوا بالصَّهباءِ ــ وهي من أدْنى خيْبر ــ صَلّى العصر، ثمّ دعا بالأزْوادِ، فلم يُؤْتَ إلاّ بالسَّويق، فأمرَ به فَثُرّيَ، فأكَل رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم، وأكَلْنا، ثمّ قامَ إلى المَغرِب، فمَضْمَض ومَضْمَضْنا، ثمّ صَلّى ولم يتَوَضّأ. رواه البخاري [۳۰۹]

۳۰۹- (۱۰) سوید بن نعمان‌ گوید: وی همراه با رسول‌خدا به جنگ خیبر بیرون شد (وآهنگ نبرد با یهودیان کرده و راهی دیار آنها شد) تا اینکه در وادی «صَهباء» در نزدیکی خیبر، نبی اکرم نماز عصر را اقامه کردند. آنگاه گفتند: توشه‌ی سفر را حاضر کنند. تنها آرد نرم موجود بود. دستور دادند از آن ثَرید تهیه کردند، خود آن حضرت از آن ثرید خوردند و ما نیز از آن خوردیم. آن‌گاه برای نماز مغرب برخاستند و آب در دهان گردانیدند و ما نیز آب در دهان گردانیدیم، آنگاه به نماز ایستادند و برای نماز وضو نساختند.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: «خیبر»: غزوه‌ی خیبر در محرم سال هفتم هجرت روی داد. خیبر شهری بزرگ، دارای قلعه‌ها و کشتزارهای فراوان بود که در فاصله‌ی هشتاد میل، در سمت شمال مدینه واقع شده بود، هم اینک نیز دهکده‌ای است که آب و هوای آن چندان مطلوب نیست. انگیزه‌ی غزوه خیبر این بود که وقتی رسول‌خدا از جانب نیرومندترین جناح از سه گروه دشمنانشان (**قریش**) آسوده شدند و از جانب آنان کاملاً امنیّت خاطر پیدا کردند، اراده فرمودند به حساب دو جناح دیگر برسند که یکی از آن دو جناح یهودیان بودند و جناح دیگر قبایل **«نَجد»**، تا امنیت و صلح و صفا استقرار تمام پیدا کند و آرامش و آسایش بر منطقه حکمفرما گردد و مسلمانان از درگیری‌های خونین پیاپی فراغت یابند و بتوانند به تبلیغ رسالت الهی و دعوت مردم جهان به سوی اسلام بپردازند.

---

[۳۰۹] بخاری ح ۲۰۹ ، ابن ماجه ح ۴۹۲ ، مؤطا مالک ح ۲۰ ، مسنداحمد ۴۸۸/۳

و از آنجا که شهرک خیبر، آشیانه‌ی توطئه و خیانت و مرکز کارشکنی‌های جنگی و پایگاه تحریکات و جنگ‌افزارها بود، در خورِ آن بود که پیش از هر جای دیگر توجه مسلمانان را به خود جلب کند.

«سویق»: آرد سفید و الک‌شده‌ی گندم و جو، آرد نرم.

« فثُرِّيَ »: آرد نرم را تر و نمناک کردند و از آن ثَرید تهیه کردند. «ثرید»: نان ترید شده، آب خیس‌خورده در آبگوشت.

فصل دوم

۳۱۰ ــ (۱۱) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلّم: «لا وُضوءَ إلاّ من صوتٍ أو ریحٍ». رواه أحمد، والترمذي.[۳۱۰]

۳۱۰- (۱۱) ابوهریره گوید: پیامبر فرمود: «وضو و طهارت جز با صدا (باد شکم که همراه با صدا باشد) و بوی (باد شکم که بدون صدا باشد) واجب نمی‌شود.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: به اتفاق تمام علما و اندیشمندان اسلامی، «صوت» و «ریح»، کنایه از تیقن حَدث و بی‌وضویی است، و در اینجا، حصر به اتفاق تمام علماء، حصر اضافی است، یعنی اگر به غیر از «صوت» و «ریح» خروج ریح [باد شکم] متحقق و متیقن شود، باز هم وضو می‌شکند.

۳۱۱ ــ (۱۲) وعن علي رضي الله عنه، قال: سألتُ رسول الله صلی الله علیه وسلّم عن المَذيِّ، فقال: «مِنَ المَذِيِّ الوُضوءُ، ومن المَنِيِّ الغُسْلُ» . رواه الترمذي.[۳۱۱]

۳۱۱- (۱۲) علی از پیامبر پیرامون حکم مذی (آبی سفیدرنگ، رقیق و چسبناک است که به هنگام شهوت و یا بدون شهوت، بدون اختیار از مجرای ادرار زن یا مرد خارج می‌شود، ولی بیرون آمدن آن با تکان و فشار نیست) سؤال کردم. پیامبر(ص) فرمود: از مذی، وضو واجب می‌شود، و از منی (آب پشت و

---

[۳۱۰] مسنداحمد ۲/ ۴۷۱ ، ترمذی ح ۷۴ ، ابن ماجه ح ۵۱۵

[۳۱۱] ترمذی ح ۱۱۴ و قال: حدیث حسن صحیح . ، ابن ماجه ح ۵۰۴ ، مسنداحمد ۱۰۹/۱ و ۱۱۰

مایعی که غُدد تناسلی مرد با دفق و شهوت و تکان و فشار، به واسطه‌ی جماع یا احتلام، یا استمناء با دست، خارج می‌شود) غسل جنابت واجب می‌گردد. (یعنی مذی موجب باطل‌شدن وضو، و منی موجب جنابت و غسل جنابت است.)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۳۱۲ ـ (۱۳) وعنه ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مفتاحُ الصَّلاةِ الطُّهورُ، وتحريمُها التَّكبيرُ، وتحليلُها التَّسليمُ» . رواه ابوداود، والترمذي، والدارمي.[۳۱۲]

۳۱۲- (۱۳) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «کلید نماز، وضوء و طهارت (از بی‌وضویی، جنابت و رفع نجاست، و پاکی لباس، بدن و مکان و...) است، و تحریم آن، تکبیر (الله اکبر) است. (یعنی با گفتن الله اکبر، تمام ارتباطات با مخلوق و مسائل دنیوی و اجتماعی، فردی و اقتصادی، فرهنگی و خانوادگی، از قبیل کلام، خوردن، نوشیدن و سایر امور جایز، تا پایان‌یافتن نماز، حرام و ناجایز می‌شوند) و تحلیل نماز، تسلیم (السلام علیکم و رحمة الله) است. (یعنی با گفتن «السلام علیکم و رحمةالله» شخص از نماز فراغت می‌یابد و تمام کارهایی که قبلاً به وسیله‌ی نماز برایش حرام و ناجایز بود، اکنون با گفتن سلام، همه حلال و روا می‌شوند.)

[این حدیث را ابوداود، ترمذی و دارمی روایت کرده‌اند.]

۳۱۳ - (۱٤) و رواه ابن‌ماجه عنه وعن أبي سعيد[۳۱۳]

۳۱۳- (۱۴) همین حدیث را ابن‌ماجه، از علی‌ﷺ و ابوسعید خدری‌ﷺ روایت کرده است.

---

[۳۱۲] ابوداود ح ۶۱ ، ترمذی ح ۳ و قال: أصح شیئ فی هذا الباب و أحسن.، دارمی ح ۶۸۷ ، مسنداحمد ۱۲۳/۱

[۳۱۳] ابن ماجه ح ۲۷۵ و به روایت ابوسعید ح ۲۷۶

۳۱٤ ــ (۱٥) وعن عليِّ بن طَلْقٍ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا فَسَا أحدُكم فَلْيتوضَّأ، ولا تأتوا النِّساءَ في أعجازِهنَّ» . رواه الترمذي، وابوداود.[۳۱٤]

۳۱۴- (۱۵) علی بن طَـلْق ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه بادی بی‌صدا از مخرج یکی از شما خارج شد، باید تجدید وضو کند، و هرگز از راه عقب (دُبُر) با همسرانتان جفت نشوید و آمیزش ننمائید (بلکه می‌توانید هرگونه که خواستید نشسته، ایستاده، بررو افتاده، بر پشت افتاده و غیره، زناشویی نمائید، به شرط آنکه در قُبُل باشد، نه دُبُر) »

[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

۳۱٥ ــ (۱٦) وعن معاوية بن أبي سُفيان ، أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم قال: «إنما العينانِ وِكَاءُ السَّهِ، فإذا نامَتِ العَينُ إستَطْلق الوِكاءُ». رواه الدارمي.[۳۱٥]

۳۱۵- (۱۶) معاویة بن ابی سفیان ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: بی‌گمان چشمان (کنایه از بیداری و هوشیاری است.) بند مقعد انسان است، پس هرگاه چشم بخوابد، (و بیداری و هوشیاری زائل گردد.) بند مقعد باز و روان می‌شود و انسان را از حالت طبیعی بیرون می‌کند (پس در این صورت، شخص مسلمان باید وضو بگیرد.)

[این حدیث را دارمی روایت کرده است.]

۳۱٦ ــ (۱۷) وعن عليّ رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «وَكَاءُ السَّهِ العينان، فمن نام فلْيتوضَّأْ». رواه ابوداود. قال الشَّيخُ الإمامُ محيي السُّنة، رحمه الله: هذا في غير القاعد، لما صحَّ:[۳۱٦]

---

[۳۱۴] ابوداود ح ۲۰۵، ترمذی ح ۱۱۶۶

[۳۱۵] دارمی ح ۷۲۲ ، مسنداحمد ۹۷/۴

۳۱۶- (۱۷) علی ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «بند مقعد انسان، دو چشم (بیداری و هوشیاری) است، پس هر کس خواب رفت، وضو بگیرد (چرا که بند مقعدش با خواب باز شده و وی را از حالت طبیعی خارج نموده است.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«وِکاء» - به کسر واو - نخی است که با آن سر مشک یا کیسه را می‌بندند.

«سَه» - به فتح سین مهمل و کسره هاء مخفف - مقعد است. و معنی آن این است که بیداری، بند مقعد و محافظ آن است چون شخص در بیداری هر آنچه از او خارج شود را احساس می‌کند ولی هرگاه چشم بخوابد و بیداری و هوشیاری زائل گردد، بند مقعد باز و روان می‌شود و انسان را از حالت طبیعی بیرون می‌کند و در این صورت احتمال بیرون شدن باد، بدون اینکه انسان آن را احساس کند، است.

شیخ «محی‌السنة» می‌گوید: حکم بالا، شامل کسی که در حالت نشسته می‌خوابد و مقعدش به زمین چسبیده است، نمی‌شود (چرا که خوابیدن بر پشت و یا دراز کشیده و یا به حالت تکیه، به طوری که اگر آن چیز کشیده شود، وی می‌افتد، شکننده‌ی وضو می‌باشد، زیرا در تمام این موارد استرخای مفاصل صورت می‌گیرد و فرد را از حالت طبیعی بیرون می‌سازد.

اما اگر شخصی در حالت قیام، جلسه، رکوع و سجده به خواب رفت، وضویش نمی‌شکند، زیرا در این صورت استرخای مفاصل صورت نمی‌گیرد و فرد را از حالت طبیعی خارج نمی‌سازد.)

و از برخی روایات نیز این نظریه تأیید می‌شود که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۳۱۷ ـ (۱۸) عن أنسٍ ، قال: كان أصحابُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم يَنْتظرونَ العشاء حتى تَخْفِقَ رؤوسُهُم، ثمّ يُصلُّونَ ولا يَتَوَضّؤون. رواه

---

[۳۱۶] ابوداود ح ۲۰۳، ابن ماجه ح ۱۶۱، مسنداحمد ۱۱۱/۱

أبو داود، والترمذي، إلاّ أنه ذكر فيه: يَنامون. بدل: يَنتظِرون العِشاءَ حتى تُخفِقَ رُؤوسُهم.[۳۱۷]

۳۱۷- (۱۸) انس گوید: یاران رسول‌خدا ﷺ به گونه‌ای منتظر برگزاری نماز عشاء با جماعت می‌شدند، تا اینکه، (در حالت نشسته به خواب می‌رفتند و) چرت می‌زدند و سرهایشان فروهشته و شل و سست می‌شد، سپس با همان وضو، نماز می‌خواندند و وضویی تجدید نمی‌کردند.
این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند و ترمذی به عوض عبارت «ینتظرون العشاء حتّی تخفق رئوسهم» [منتظر برگزاری نماز عشاء با جماعت می‌شدند، تا اینکه در حالت نشسته چرت می‌زدند] واژه‌ی «ینامون» [درحالت نشسته می‌خوابیدند] را روایت نموده است.

به هر حال این حدیث بیانگر این مطلب است که اگر شخصی در حالت قیام، قعود، جلسه، رکوع و سجده به خواب رفت، وضویش نمی‌شکند، چرا که در این صورت استرخای مفاصل و سست‌شدن عضلات بدن، تحقق نپذیرفته است.

۳۱۸ ــ (۱۹) وعن ابن‌عباس ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إنّ الوضوءَ على مَنْ نامَ مُضْطجِعاً، فإنّه إذا اضْطَجَع إسْترَخَتْ مفاصِلُه». رواه الترمذي، وابوداود.[۳۱۸]

۳۱۸- (۱۹) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «بی‌گمان وضو و طهارت بر کسی واجب و لازم است که به پهلو بخوابد، زیرا آنکه بر پهلو (یا پشت) بخوابد، مفاصل و عضلاتش فروهشته و سست می‌شود و از حالت طبیعی خارج می‌گردد (و احتمال بیرون شدن باد شکم قوت می‌یابد، پس خوابیدن بر پشت، یا پهلو، یا دراز کشیده و یا به حالت تکیه، به طوری که اگر متکا و بالشت کشیده شود، وی می‌افتد، شکننده‌ی وضو می‌باشد.)
[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

---

[۳۱۷] ابوداود ح ۲۰۰، ترمذی ح ۷۸

[۳۱۸] ابوداود ح ۲۰۲، ترمذی ح ۷۷، مسنداحمد ۱/ ۲۵۶

۳۱۹ ــ (۲۰) وعن بُسْرَةَ ، قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا مَسَّ أحَدُكم ذَكَرَه، فليتوضّأ» . رواه مالك، وأحمدُ، وابوداود، والترمذي، والنسائي، وابنُ ماجة، والدارميُّ. [۳۱۹]

۳۱۹- (۲۰) بُسرة (دختر صفوان بن نوفل) ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هر گاه یکی از شما آله‌ی تناسلی خویش را دست کشید و لمس نمود، باید وضو بگیرد.»

[این حدیث را مالک، احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

۳۲۰ ــ (۲۱) وعن طَلْق بن عليّ ، قال: سُئِل رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم عن مَسِّ الرَّجُلِ ذَكَرَه بعدَ ما يتوضّأ. قال: «وهَلْ هوَ إلاّ بَضْعةٌ مِنه ؟» . رواه ابوداود، والترمذي، والنسائي، وروى ابن ماجة نحوه. قال الشَّيخُ الإمامُ محيي السُّنَّة، رحمه الله: هذا منسوخٌ؛ لِأنَّ أبا هُريرةَ أسلَمَ بعدَ قُدومِ طلْقٍ. [۳۲۰]

۳۲۰- (۲۱) طلق بن علی‌ﷺ گوید: از رسول‌خداﷺ درباره‌ی فردی سؤال شد که وضو گرفته و پس از آن عضو تناسلی خویش را دست کشیده، آیا در اثر این لمس کردن، وضویش می‌شکند یا خیر؟

رسول‌خداﷺ فرمود: (خیر، وضویش نمی‌شکند) مگر جز این است که آله‌ی تناسلی‌اش نیز عضوی بسان دیگر اعضای بدنش است (یعنی همچنانکه از دست کشیدن اعضای دیگر بدن وضو نمی‌شکند، از دست زدن آله‌ی تناسلی نیز، وضو نمی‌شکند)

[این حدیث را ابوداود، ترمذی، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

---

[۳۱۹] مؤطا مالک ح ۵۸ ، مسنداحمد ۴۰۶/۶ ، ابوداود ح ۱۸۱ ، ترمذی ح ۸۲ و قال : حسن صحیح .، ابن ماجه ح ۴۷۹ ، دارمی ح ۷۲۴

[۳۲۰] ابوداود ح ۱۸۲ ، ترمذی ح ۸۵ و قال : أحسن شئ روی فی هذا الباب . ، ترمذی ح ۴۸۳ ، مسنداحمد ۲۲/۴

شیخ محی‌السنة می گوید: این حدیث (روایت طلق بن علیﷺ مبنی بر عدم بطلان وضو، از دست کشیدن آله‌ی تناسلی) با روایت ابوهریرهﷺ که در ذیل بدان اشاره خواهد شد، منسوخ است، چرا که ابوهریرهﷺ بعد از آمدن طلق بن علیﷺ به نزد رسول‌خداﷺ ایمان آورده است(یعنی طلق بن علیﷺ در سال نخست هجری به خدمت رسول خدا ﷺ شرفیاب شد و ایمان آورد، در حالی که ابوهریرهﷺ در سال هفتم هجری ایمان آورده است. و این تقدیم و تأخیر تاریخی، خود ـ البته به گمان محی‌السنة ـ بیانگر نسخ حدیث طلق بن علیﷺ است.)

البته حقیقت این است که این اعتراض امام محی‌السنة، کاملاً بی‌اساس است، چرا که به صرف تقدم اسلام طلق بن علیﷺ بر اسلام ابوهریرهﷺ، نمی‌توان به مقدم‌بودن سماع طلق بر سماع ابوهریره، یقین کرد، مگر آنکه با دلایل و براهین و قرائن، ثابت شود که وفات طلق، پیش از اسلام ابوهریره بوده و یا با دلائل دیگر معلوم شود که حدیث طلق با روایت ابوهریره نسخ شده است، حال آنکه احتمال دارد که طلق، حدیث را بعد از سماع ابوهریره شنیده باشد، و حدیث ابوهریره با روایت طلق منسوخ شده باشد.

پس صرفاً با دلائل ظنی، و قرائن حدسی و تخمینی نمی‌توان حکم نسخ چیزی را داد، چرا که الگوی شناخت در همه چیز (خصوصاً در مسائل پیچیده و دقیق علمی، مانند نسخ سنت یا قرآن)علم و یقین، و دلائل قطعی، و براهین محکم، و قرائن عاری از شک و احتمال است، و غیرآن، خواه «ظن و گمان» باشد، یا «حدس و تخمین» و یا «شک و احتمال» هیچ کدام قابل اعتماد نیست، و نه شایعات می‌توانند مقیاس قضاوت و شهادت و داوری و عمل قرار گیرد نه قرائن ظنی، و نه اخبار غیر قطعی که از منابع غیر مؤثق به ما می‌رسد.

۳۲۱ــ (۲۲) وقد روى أبو هريرة عن رسول الله صلى الله عليه وسـلّم ، قال : «إذا أفضَى أحدُكم بيدهِ إلى ذكَرِه ليسَ بينَه وبينها شيءٌ فلْيتوضَّأْ» . رواه الشافعي والدارقطني.[۳۲۱]

۳۲۱- (۲۲) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه یکی از شما، بدون اینکه میان کف دست و آله‌ی تناسلی‌اش پرده و حائلی باشد، آن را دست کشید، باید وضو بگیرد.»
[این حدیث را شافعی و دارقطنی روایت کرده‌اند.]

۳۲۲ ــ (۲۳) و رواه النِسائيُّ عن بُسْرَة : إلاَّ أنه لم يذكر: «لـيس بينه وبينها شيء».[۳۲۲]

۳۲۲- (۲۳) همین حدیث را نسائی نیز از «بُسرة» روایت کرده است، البته با این تفاوت که وی جمله‌ی «لیس بینه و بینها شیء»، [بدون اینکه میان کف دست و آله‌ی تناسلی‌اش پرده و حائلی باشد.] را ذکر نکرده است.

شرح: پیرامون «دست کشیدن آله‌ی تناسلی»:

مذهب امام شافعی این است که اگر دست زدن به آله‌ی تناسلی با کف دست و بدون پرده و حائلی صورت گیرد، شکننده‌ی وضو است. و در نزد ایشان حکم دست‌زدن زن به شرمگاهش نیز همین حکم را دارد.

ولی مسلک امام ابوحنیفه در این زمینه این است که: دست کشیدن به آله‌ی تناسلی مرد و زن، هیچ کدام شکننده‌ی وضو نیست.

مسلک امام احمد و امام مالک نیز در روایتی مطابق با مذهب امام ابوحنیفه است. البته روایت دوم این دو امام، مطابق رأی امام شافعی است.

---

[۳۲۱] مسند شافعی ص (۱۲-۱۳) ،دار قطنی ح۶ از باب «ما روى في لمس القبل و الدبر » ، مسنداحمد ۳۳۳/۲

[۳۲۲] نسایی با عبارت « إذا أفضى» روایت نکرده بلکه از بُسرة با روایت « إذا مسّ أحدکم ذکره ... » ح ۱۶۳ نقل کرده است.

دلیل امام شافعی، حدیث «بُسرة بنت صفوان»، «ابوهریره»، «عبدالله ابن عمر» و دیگران ﷺ است. و دلیل امام ابوحنیفه، حدیث طلق بن علی، ابن‌مسعود، عمار بن یاسر، و دیگر بزرگان صحابه‌ﷺ است.

و حضرات عبدالله بن مسعود، عبدالله بن عباس، علی، حذیفه بن یمان، سعد ابن ابی وقاص، ابودرداء، ابوموسی اشعری، عماربن یاسر، انس بن مالک، عمران بن حصین و... ﷺ بر این باورند که دست کشیدن آله‌ی تناسلی و شرمگاه و نشیمنگاه، با پرده و بدون پرده، در هر دو حال شکننده‌ی وضو نیست.*

۳۲۳ ــ (٢٤) وعن عائشةَ ، قالت: كانَ النّبيُّ صلى الله عليه وسلّم يُقَبِّلُ بعضَ أزواجِه ثم يُصلِّي ولا يتوضّأ. رواه ابوداود، والترمذي، والنسائي، وابنُ ماجة. وقال الترمذيّ: لا يَصِحُّ عند أصحابنا بحالٍ إسنادُ عُرْوَةَ عن عائشةَ، وأيضاً إسْنادُ إبراهيم التيميّ عنها. وقال ابوداود: هذا مُرسلٌ، وإبراهيمُ التيميّ لم يسمع من عائشة.[۳۲۳]

۳۲۳- (۲۴) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: «پیامبرﷺ برخی از همسرانش را می‌بوسید، آنگاه بدون اینکه تجدید وضو نماید، به نماز می‌ایستاد و مشغول عبادت و راز و نیاز با پروردگار می‌شد»

این حدیث را ابوداود، ترمذی، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. ترمذی گوید: در نزد اصحاب ما (اهل حدیث، یا شوافع) به هیچ حال اسناد عروه از عایشه یا اسناد ابراهیم تیمی از عایشه، ثابت نیست و ابوداود گوید: این حدیث مرسل است چرا که ابراهیم تیمی از عایشه چیزی سماع نکرده است.

شرح: پیرامون مسئله‌ی «شکستن وضو از دست زدن به بدن برهنه زن»، علماء و اندیشمندان اسلامی با هم اختلاف نظر دارند:

---

* شرح معانی الآثار ج ۱ص۴۰، مؤطا امام محمد ص ۵۰

۳۲۳ ابوداود ح ۱۷۹ ، ترمذی ح ۸۶ و به نقل از علی بن مدینی گفته است: « ضعف یحیی بن سعید القطان هذا الحدیث و قال هو شبه لا شئ » و نیز ترمذی گفته است: « سمعت محمد بن اسماعیل [البخاری] یضعف هذا الحدیث». ، نسایی ح ۱۷۰ و قال: لیس فی هذا الباب أحسن منه». ، ابن ماجه ح ۵۰۲ ، مسنداحمد ۲۱۰/۶

احناف دست زدن به بدن زن را مطلقاً غیر ناقض وضو می‌دانند، مگر اینکه به مباشرت فاحشه بیانجامد. قول مشهور شوافع در این زمینه، این است که دست زدن به بدن زن مطلقاً ناقض وضو است، خواه آن زن بزرگسال و بالغ باشد، یا کوچک و خردسال، محرم باشد، یا نامحرم، با شهوت باشد، یا بدون شهوت. البته آنها در این زمینه، شرطی را نیز گذاشته‌اند، و آن اینکه دست‌کشیدن به بدن زن، بدون پرده و حائل باشد.

امام مالک بر این باور است که دست‌زدن به بدن زن به سه شرط موجب بطلان وضو می‌شود:

۱. زن بالغ و بزرگ باشد.
۲. نامحرم و بیگانه باشد.
۳. دست کشیدن از روی شهوت صورت گیرد.

از امام احمد نیز در این زمینه سه روایت نقل شده است که در روایتی موافق با احناف، و در روایتی دیگر، موافق شوافع و در روایتی، مسلکش مطابق با مذهب امام مالک است.

احناف به دلائل ذیل دست‌زدن به بدن زن را ناقض وضو نمی‌دانند:
الف) حدیث حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ که در بالا بدان اشاره شد.
ب) در صحیح بخاری و مسلم از حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ مروی است که گفت:

«در وقت نماز تهجد، من در جلوی پیامبرﷺ می‌خوابیدم و چون پیامبرﷺ سجده می‌کرد، دستش را به من می‌زد، تا پاهایم را جمع کنم و من نیز بر اثر تلنگر آن حضرت ﷺ پاهای خویش را جمع می‌نمودم»

همین روایت با تعابیری دیگر در نسائی، مسلم، مجمع الزوائد، و دیگر کتب حدیثی آمده است.

ج) ام سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید:
«کان رسول الله(ص) یقبّل ثمّ یخرج الی الصلاة و لا یحدث وضوءاً» [معجم طبرانی اوسط]

پیامبرﷺ برخی از همسرانش را می‌بوسید، سپس به سوی نماز بر می‌خواست، بدون آنکه وضویی بگیرد.

و احادیث بی‌شمار دیگری که در این زمینه وارد شده است. و در حقیقت رأی امام ابوحنیفه به صواب نزدیکتر است. و همین نظریه را از میان مفسران، ابن جریر طبری، و ابن کثیر، نیز راجح و قوی قرار داده‌اند.

«وقال الترمذی: لایصح عند اصحابنا بحالِ اسناد عروةعن عایشه»: هدف خطیب تبریزی از آوردن این عبارت تضعیف حدیث باب است. وی در تأیید این سخن، قول امام ترمذی را نقل کرده است، حال آنکه در ترمذی چنین قولی نقل نشده، بلکه امام ترمذی این حدیث را بدین گونه تضعیف نموده است: «لانّه لا یصحّ عندهم الاسناد بحال».

به هر حال حدیث حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ از دو طریق روایت شده است:

۱- از طریق حبیب بن ابی‌ثابت، از عروه، از عایشه.

۲- از طریق ابوروق، از ابراهیم تیمی، از عایشه .

نویسنده‌ی مشکاة المصابیح (خطیب تبریزی) و امام ترمذی، هر دو طریق را به نوعی تضعیف نموده‌اند. و در مرحله‌ی نخست گفته‌اند: که سماع عروه از عایشه صحیح نیست. ولی حقیقت این است که علمای فن رجال و طلایه‌داران و پیشگامان پیشتاز عرصه‌ی روایت و درایت، در این زمینه با هم اختلاف نظری ندارند که عروة بن زبیر (خواهر زاده‌ی عایشه) از عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ حدیث سماع کرده است.

حتی در صحیح بخاری و مسلم نیز روایاتی مبنی بر سماع عروه از عایشه موجود است.

و نیز نویسنده‌ی مشکاة، و امام ترمذی بر این عقیده‌اند که حدیث باب ضعیف است چراکه ابراهیم تیمی از عایشه حدیثی را سماع نکرده است و حدیث مرسل است. . امام ابوداود نیز همانند امام ترمذی این سند را منقطع می‌داند و حکم به ضعیف‌بودن آن نموده است.

ولی باید دانست که حدیث مُرسل (هر حدیثی که راوی صحابی از آن حذف شده باشد.) در نزد احناف بنا به شرایطی که در کتب علوم حدیث بیان شده است، حجت می‌باشد.

علاوه از این، همین حدیث در دارقطنی به صورت متصل نیز بیان شده است. امام دارقطنی در سنن خود پس از ذکر این حدیث می‌نویسد:

«و قد روی هذا الحدیث معاویة ین هشام عن الثوری، عن ابی‌الروق، عن ابراهیم التیمی، عن ابیه عن عایشة، فوصل اسناده»*

٣٢٤ ــ (٢٥) وعن ابن عبَّاس ، قال: أَكَلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم كَتِفاً ثمَّ مَسَحَ يدَهُ بِمسْحٍ كان تحته، ثم قامَ فصَلّى. رواه ابوداود، وابنُ ماجة.[٣٢٤]

۳۲۴- (۲۵) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ مقداری از گوشت شانه‌ی (گوسفندی را) خورد، سپس با جامه و پلاسی که در زیرش قرار داشت، دستانش را تمیز کرد آن‌گاه از جای برخاست و نماز خواند (و وضو هم نگرفت. پس ثابت شد که با خوردن چیزهایی که با آتش پخته می‌شوند، وضو واجب نمی‌گردد.)

[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

٣٢٥ ــ (٢٦) وعن أُمِّ سلَمةَ ، أنَّها قالت: قرَّبتُ إلى النَّبيِّ صلى الله عليه وسلّم جَنْباً مَشْوِيّاً فأكلَ منه، ثم قام إلى الصَّلاة ولم يتوضَّأْ. رواه أحمد.[٣٢٥]

۳۲۵- (۲۶) اُم سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: به رسم تعارف، پهلوی بریان شده‌ی (گوسفندی را) برای پیامبرﷺ آوردم؛ آن حضرتﷺ نیز از آن خورد، سپس از جای برخاست و نماز خواند و وضو هم نگرفت.

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

* اعلاء السنن ج۱ ص۱۸۲

[۳۲۴] ابوداود ح ۱۸۹ ، ابن ماجه ح ۴۸۸

[۳۲۵] مسنداحمد ۳۰۷/۶ ، ترمذی ح ۱۸۲۹ و قال : حسن صحیح غریب من هذا الوجه.

فصل سوم

۳۲۶ ــــ (۲۷) عن أبي رافع ، قال: أشهَدُ لقد كنتُ أشْــوِي لرســول الله صلى الله عليه وسلّم بَطْنَ الشّاة، ثمّ صَلّى ولم يتوضّأ. رواه مسلم.[۳۲۶]

۳۲۶- (۲۷) ابورافع‌ﷺ گوید: سوگند به خدا! خودم برای رسول‌خدا ﷺ دل و جگر گوسفند را بریان می‌کردم (و آن حضرتﷺ نیـز از آن مـی‌خـورد) و سـپس نمـاز می‌خواند و وضو هم نمی‌گرفت.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۳۲۷ ــــ (۲۸) وعنه ، قال: أُهدِيتْ له شاةٌ، فجعلها في القِــدْر، فــدخَلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم فقال: «ما هذا يا أبا رافــع ؟» فقــال: شــاةٌ أُهْدِيَتْ لنا يا رسولَ الله ! فطبختُها في القِدْر. قال: «ناوِلْني الذّراعَ يا أبا رافــع !»، فناولْتُه الذِّراعَ. ثمّ قال: «ناوِلْني الذّراعَ الآخر»، فناولتُه الذراعَ الآخر. ثم قال: «ناولني الآخر». فقال: يا رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم ! إنمــا للــشاةِ ذِراعان. فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «أمَا إنّك لو سكَتّ لَناولتَني ذراعاً فذراعاً ما سكتّ». ثمّ دعا بماءٍ فتمضمض فاهُ، وغسَل أطرافَ أصابعه، ثمّ قام فصَلّى، ثم عادَ إليهم، فوجَد عندَهم لَحماً بارداً، فأكَلَ، ثم دَخَــل المــسجدَ فصلّى ولم يَمسّ ماءً. رواه أحمد.[۳۲۷]

---

[۳۲۶] مسلم ۱ / ۲۷۴ ح (۹۴- ۳۵۷)

[۳۲۷] مسنداحمد ۳۹۲/۶

۳۲۷- (۲۸) ابو رافع‌ رضی الله عنه گوید: به من (مقداری گوشت) گوسفند به رسم هدیه و تحفه داده شد. و آن را در دیگی قرار دادم، تا پخته شود. پیامبرﷺ به نزدم آمد و فرمود: ابورافع! این چیست؟ گفتم: ای رسول‌خداﷺ! (مقداری از گوشت) گوسفند است که به رسم هدیه به ما داده شده، و من نیز آن را در دیگ قرار دادم، تا بپزد. پیامبرﷺ فرمود: ای ابورافع! بازویی از آن گوسفند برایم بیاور. من بازو را به ایشان دادم. دوباره فرمودند: بازوی دیگر را بیار. بازوی دوم گوسفند را نیز به حضرتﷺ دادم. پیامبرﷺ برای بار سوم تقاضای بازو کردند و فرمودند: «بازوی دیگر را بیاور» من گفتم: ای رسول‌خداﷺ! مگر هر گوسفند چند بازو دارد (یعنی هر گوسفندی دو بازو دارد و من نیز آن دو را به شما دادم!)

رسول‌خدا ﷺ فرمود: اگر تو خاموش می‌شدی و امتثال امر و فرمان می‌کردی (و نمی‌گفتی که بازوها تمام شده است) تا مادامی که تو ساکت و خاموش می‌ماندی (هر بار که من می‌خواستم) به صورت پیاپی و به دنبال یکدیگر و پشت سرهم، برایم بازوی گوسفند می‌دادی.

پس از آن پیامبرﷺ (ظرف) آبی را طلبید. و دهان و انگشتانش را با آن شست. سپس (بدون آنکه وضویی بگیرد) نماز خواند و بعد از اینکه از نماز فارغ شد، به نزد ابورافع و خانواده‌اش بازگشت و از گوشت بریان شده‌ی سردی که نزد آنان بود تناول فرمود و بدون اینکه وضویی بگیرد، و یا دست و دهان خویش را بشوید، وارد مسجد شد و نماز خویش را خواند.

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۳۲۸ ــ (۲۹) ورواه الدارمي عن أبي عُبيد إلّا أنّه لم يذكر «ثم دَعَا بِماءٍ» إلى آخره.[۳۲۸]

۳۲۸- (۲۹) و همین حدیث را دارمی از ابوعبیده تا «ما سکت» روایت کرده و جمله‌ی «ثم دعا فتمضمض فاه ... » را نقل نکرده است.

---

[۳۲۸] دارمی ح ۴۴، مسنداحمد ۴۸/۲

۳۲۹ ـ (۳۰) وعن أنس بن مالكٍ ، قال: كنتُ أنا وأُبيٌّ وأبو طلحةَ جُلوساً، فأكلْنا لحماً وخُبزاً، ثمّ دعَوتُ بوضوءٍ، فقالا: لِمَ تتوضّأُ ؟ فقلتُ: لهذا الطعامِ الذي أكَلْنا. فقالا: أتتَوضّأ من الطَّيِّبات ؟ ! لَمْ يتوضّأْ منه مَن هُوَ خَيرٌ منك . رواه أحمد.[۳۲۹]

۳۲۹- (۳۰) انس بن مالک ﷺ گوید: من و اُبی (بن کعب) و ابوطلحه (زید بن سهل انصاری)ﷺ در مجلسی نشسته بودیم و از گوشت و نان خوردیم، آن‌گاه من ظرفی آب را برای تجدید وضو طلبیدم. اُبی و ابوطلحه ـ رضی‌الله عنهما ـ گفتند: وضو برای چه؟ گفتم: به خاطر غذایی که هم اینک با هم خوردیم (چرا که آنها با آتش پخته شده‌اند و با خوردن چیزهایی که با آتش پخته می‌شوند، وضو واجب می‌گردد.)
آن دو گفتند: آیا از خوردن مواهب و روزی‌های پاک و پاکیزه وضو می‌گیری؟ آنکه از تو برتر و بهتر بود (یعنی رسول‌خداﷺ) از خوردن چنین چیزهایی وضو نگرفته است (پس برای تو نیز مناسب است به ایشان تأسی و اقتدا ورزی.)
[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۳۳۰ ـ (۳۱) وعن ابنُ عمر رضي الله عنهما، كان يقول : قُبْلةُ الرَّجُلِ امرأتَه وجَسُّها بيده من المُلامَسة. ومَن قَبَّلَ امرأتَه أو جَسَّها بيدِه، فَعَلَيه الوَضوءُ . رواه مالكٌ، والشافعي.[۳۳۰]

۳۳۰- (۳۱) ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ می فرمود: «بوسه و دست مالیدن مرد به زن از زمره‌ی ملامسه است (یعنی در تحت آیه قرآنی «أو لامستم النساء» داخل است، گویا ابن عمر «لامستم» را بر لمس با دست محمول می‌کند و برای آن از قرائت «اولَمَسْتُمْ» استدلال می‌کند و می‌گوید: اطلاق لفظ «لمس» فقط به لمس با دست اختصاص می‌یابد) از این‌رو هر کس زنش را ببوسد، یا او را با دستش بمالد، بر او وضو واجب می‌گردد.

[۳۲۹] مسنداحمد ۴/۳۰
[۳۳۰] مؤطا مالک : کتاب الطهارة ح ۶۴ ، مسند شافعی ص ۱۱

[این حدیث را مالک و شافعی روایت کرده‌اند]

شرح: مذهب امام ابوحنیفه این است که مراد از «اولامستم النساء» فقط جماع (مقاربت جنسی) است، و واژه‌ی «لامستم» یا «لَمستم» کنایه از جماع و همبستری است.

ابن جریر طبری می گوید:

«این رأی به صواب نزدیک‌تر است، به دلیل صحت این خبر وارده از پیامبرﷺ که ایشان برخی از زنان خویش را می‌بوسید و سپس نماز می‌خواند، بی‌آنکه وضو بگیرد.»

و ابن کثیر نیز که یکی از مفسران ماهر و خبره و یکی از طلایه‌داران و پیشقراولان عرصه‌ی تفسیر و تحقیق علوم و مسائل قرآنی است، نیز این رأی را ترجیح داده است، چرا که روایات و احادیث بی‌شماری از شخص پیامبرﷺ ثابت است، مبنی بر اینکه از بوس و دست کشیدن زن، وضو نمی‌شکند.

و در حقیقت؛ در خصوص مسئله‌ی لمس و دست کشیدن زن، و نقض وضو، هیچ روایتی از شخص خود پیامبرﷺ وجود ندارد، بلکه در مقابل آنها، بر عدم وجوب وضو، دلائل زیادی از شخص خود پیامبرﷺ موجود است. حتی حافظ ابن جریر طبری و دیگر بزرگان مفسرین، با سند صحیح، قول ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ (کسی که ماهر و دانا به اصول و موازین، و حقائق و دقائق، و اسرار و رموز قرآنی است.) را نقل کرده که وی گفته است:

«در آیه‌ی «لامستم النساء» مراد جماع و همبستری است، نه لمس به دست.»

۳۳۱ ــ (۳۲) وعن ابن‌مسعود ، كان يقول: مِنْ قُبْلَةِ الرَّجُلِ إمرَأَتَه الوضوءُ. رواه مالكٌ.[۳۳۱]

۳۳۱- (۳۲) ابن‌مسعود پیوسته می فرمود: «از بوسه گرفتن مرد از زنش، وضو واجب می‌گردد.»

---

[۳۳۱] مؤطا مالک : کتب الطهارة ح ۶۵

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

۳۳۲ ــ (۳۳) وعن ابن عمر ، أنّ عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، قال: إنّ القُبْلَةَ من اللّمْسِ، فَتَوَضَّؤُوا منها.[۳۳۲]

۳۳۲- (۳۳) ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: عمرﷺ گفت: بوسه‌گرفتن از زن، از لمس است (یعنی در تحت آیه قرآنی «أولامستم النساء» داخل است، و اطلاق لفظ لمس فقط به لمس با دست و بوسه‌گرفتن اختصاص می‌یابد.) پس هرگاه یکی از شما زنش را بوسید، باید وضو بگیرد.

[این حدیث را دارقطنی روایت کرده است.]

چنانکه مشخص است، تمام این احادیث، موقوف بر صحابه ﷺ است، و طبق قواعد حدیثی، هرگاه قول صحابی، با خلاف و انکار صحابه‌ی دیگر، روبرو شد، به عنوان مسئله‌ی اجماعی، تقلید آن واجب نیست، و در این صورت مجتهد باید در جستجو ترجیح یکی از گفته‌ها به زیادت قوتی که در آن وجود دارد باشد، اگر عامل ترجیح دیده شد، عمل بر قول ترجیح یافته، واجب است، در غیر اینصورت، آنکه به این مسئله دچار شده است، با فیصله‌ی غالب گمانش به صحت یک قول، در انتخاب یکی از دو قول مختار است.

و در این مسئله نیز عامل ترجیح، یافته می‌شود چرا که از شخص خود پیامبرﷺ ثابت است که ایشان برخی از زنان خویش را می‌بوسید، و سپس نماز می‌خواند، بی‌آنکه وضو بگیرد.

۳۳۳ ــ (۳٤) وعن عمر بن عبد العزيز ، عن تميم الداريّ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الوُضوءُ من كُلِّ دمٍ سائلٍ» . رواهما

---

[۳۳۲] دار قطنی ح ۳۷. باب « صفة ما ينقض الوضوء »

الدارقطني، وقال: عمر بن عبد العزيز لم يَسمَعْ من تميم الدَّاريِّ ولا رآه، ويزيدُ بن خالد، ويزيدُ بن محمَّد مجهولان. [۳۳۳]

۳۳۳- (۳۴) عمر بن عبدالعزیز از تمیم داری، روایت می‌کند که وی گفت: رسول‌خدا ﷺ فرمود: «وضو و طهارت از هر خون جاری و روانی واجب می‌گردد.» [این حدیث را دارقطنی روایت کرده و گفته است: عمر بن عبدالعزیز، نه تمیم داری را دیده و نه از وی سماع حدیث نموده است. و یزیدبن خالد، و یزید بن محمّد (هر دو که در سلسله سند این حدیث می‌باشند، افرادی) مجهول هستند]

شرح: در نزد احناف، هرگونه نجاستی از هر قسمت بدن خارج شود، شکننده‌ی وضو خواهد بود، برابر است که خروج نجاست از روی عادت باشد یا به سبب بیماری.

پس در نزد احناف خارج‌شدن خون، چرک و زردآب که از هر قسمت بدن خارج گردد، و به جاهایی تجاوز نماید که حکم پاکی و پاکیزگی را داشته باشد، وضو را می‌شکند. پس خونی که از بدن بیرون آمده و جریان داشته باشد و به چنین جایی از بدن برسد که شستن آن هنگام وضو یا غسل فرض می‌باشد، شکننده‌ی وضو است فرقی نمی‌کند که این خون از بینی بیرون آید یا از جایی دیگر.

مذهب امام احمد حنبل نیز مطابق با مسلک امام ابوحنیفه است.

ولی امام مالک بر این باور است که فقط نجاستی شکننده‌ی وضو است که هم نجاست، معتاد باشد و هم محل خروجش، مانند ادرار و مدفوع.

بنابراین، استفراغ و خونی که از بینی یا از جایی دیگر بیرون می‌آید، ناقض وضو نیست، چرا که محل خروج آنها معتاد نیست.

و امام شافعی بر این عقیده است که معتادبودن مخرج ضروری است، لیکن معتاد بودن خارج شونده، ضروری نیست. لذا اگر از دو راه انسان چیزهای غیر معتادی علاوه از ادرار، مدفوع، منی، مذی، ودی، باد شکم و... بیرون شود، در نزد امام شافعی ناقض وضو خواهد بود. در حالی که در نزد امام مالک چنین چیزهایی علاوه

---

[۳۳۳] دار قطنی ح ۲۷ باب « الوضوء من الخارج»

از ادرار و مدفوع و... ناقض وضو نیست، چراکه خارج شونده، معتاد و از روی عادت نیست.

اما هر دو امام (مالک و شافعی) بر این قضیه با هم اتفاق نظر دارند که خارج‌شدن نجاست از غیر دو راه انسان، مانندَ استفراغ، خون و... شکننده‌ی وضو نیست.

احناف علاوه از حدیثی که دارقطنی به تضعیف آن پرداخته است، به احادیث صحیح و بیشمار دیگری استدلال جسته‌اند که در حقیقت مبنای استدلال آنها در این زمینه، بر این احادیث است، نه بر حدیث باب.

در ذیل به چند مورد از این احادیث اشاره می‌شود:

۱) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید:

پیامبرﷺ فرمود: «مَن أَصابه قیءٌ او رُعاف، او قَلسٌ، او مذیٌ فلینصرف، فلیتوضّأ ثم لیبن علی صلاته وهو فی ذلک لا یتکلم» [ابن‌ماجه]

«هر کس در نماز استفراغ کرد، یا از بینی‌اش خون روان شد، یا استفراغ بر وی غلبه کند، ویا از آله تناسلی اش مذی بیرون آید، باید از نماز خویش بیرون شده، و مجدداً وضو گیرد. سپس بر نمازش بنا کند، البته به شرطی که در این اثنا سخنی نگفته باشد.»

۲) معدان بن ابی طلحه روایت می‌کند که ابودرداء ﷺ گفت:

«انّ رسول اللهﷺ قاءَ فتوضأ، فَلَقیتُ ثوبان فی مسجد دمشق، فذکرتُ ذلک له، فقال صدق انا صببتُ له وضوءه» [ترمذی]

رسول‌خداﷺ استفراغ کرد، سپس وضو گرفت (معدان گوید:) من در مسجد دمشق با ثوبان ملاقات کردم و این موضوع را با او در میان گذاشتم. وی گفت: ابودرداء ﷺ راست گفته، چرا که من خودم، آب وضو را برای رسول‌خداﷺ ریختم.

۳) نافع گوید:

«انّ عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ، کان اذا رعف، انصرف فتوضأ ثمّ رجع فبنی و لم یتکلّم» [مؤطا مالک، مؤطا امام محمد]

عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ چون در نماز، دچار عارضه‌ی خون دماغ می‌شـد، از نماز بیرون شده و وضو می‌گرفت سپس برگشته و بر نمازش بنا می‌نمـود و در این فاصله با کسی سخن نمی‌زد.

باب (۲)

آداب مستراح (بيت الخلاء)

فصل اول

۳۳٤ ــ (١) عن أبي أيُّوب الأنصاري ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا أتَيتُم الغائِطَ فلا تَسْتَقبِلُوا القِبلةَ، ولا تَسْتَدْبِرُوها، ولكنْ شرِّقوا أو غَرِّبُوا». متفق عليه. قال الشَّيخُ الإمامُ محيي السُّنة، رحمه الله: هذا الحـــديث في الصَّحراء؛ وأمَّا في البُنيان، فلا بَأسَ لِما رُوِي:[۳۳٤]

۳۳۴- (۱) ابوایوب انصاری‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: چون به قضای حاجت می‌روید رو به قبله یا پشت به قبله ننشینید بلکه رو به شرق یا غرب بنشینید. [این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شیخ بزرگوار، محی‌السنة گوید: حکم این حدیث مربوط به صحرا (و فضای باز اعم از دشت و کوه و جنگل و...) می‌باشد یعنی استقبال و استدبار، هر دو در فضای باز ناجایز است ولی در آبادی (شهر و روستا و...) جایز است و احادیث ذیل دالّ بر این مطلب است.

۳۳٥ ــ (٢) عن عبد الله بن عمر رضي‌الله‌عنهما ، قال: ارْتَقَيْتُ فوقَ بيت حفصةَ لبعض حاجتي، فرأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يقـــضي حاجتَـــهُ مُستَدبِرَ القبلة مُسْتَقْبِلَ الشَّام. متفق عليه.[۳۳٥]

---

[۳۳۴] بخاری ح ۳۹۴ ، مسلم ۱/۲۲۴ ح (۵۹-۲۶۴) ، ابوداود ح ۹ ، ترمذی ح ۸ ، نسایی ح ۲۰-۲۲ ، ابن ماجه ح ۳۱۸ ، مسنداحمد ۴۱۷/۵

[۳۳۵] بخاری ح ۱۴۸ ، مسلم ۱/۲۲۵ ح (۶۲-۲۶۶) ، ترمذی ح ۱۱ و به جای « القبلة » « الكعبة» ذکر کرده است ، مسنداحمد ۱۲/۲

۳۳۵- (۲) عبدالله ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: برای انجام کاری از بام خانه‌ی (خواهرم) حضرت حفصه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (همسر گرامی پیامبر اسلامﷺ) بالا رفتم در همین اثنا دیدم که پیامبر (ص) پشت به قبله و رو به سوی شام (بیت‌المقدس) برای قضای حاجت نشسته است.
[این حدیث را بخاری ومسلم روایت کرده‌اند.]

۳۳۶ ـ (۳) وعن سلمان ، قال: نَهَانَا ـ يعني رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم ـ أنْ نَستَقبِل القِبلةَ لغائطِ أو بَولٍ، أو أنْ نستنجيَ باليَمين، أو أن نستنجيَ بأقلَّ من ثلاثةِ أحجارٍ، أو أن نستَنجيَ برجيعٍ أو بعَظْمٍ. رواه مسلم.
۳۳۶

۳۳۶- (۳) سلمان (فارسی) ﷺ گوید: پیامبرﷺ ما را از این منع کرده است که به هنگام قضای حاجت رو به قبله (یا پشت به قبله) بنشینیم، و یا با دست راست، خویشتن را تمیز نمائیم و استنجاء بزنیم و یا اینکه در استنجاء کمتر از سه سنگ استفاده کنیم، (چرا که غالباً در کمتر از سه سنگ، طهارت و پاکیزگی کامل، حاصل نمی‌شود، پس چنانچه شخص احساس نمود که برای طهارت بیش از سه سنگ نیاز دارد، بر حسب تشخیص و ضرورت خود عمل کند.) و ما را منع نموده است از اینکه به قضای حاجت نشینیم و با مدفوع حیوانات و استخوان استنجاء نمائیم (چرا که استنجاء با اینگونه اشیاء از نظر هر انسانی که از طبیعت و فطرت سالمی برخوردار باشد، کاری نادرست و نامناسب است، و قاعده‌ی کلی در مورد استنجاء این است که استنجاء فقط با آن چیزهایی درست است که از لحاظ شرعی کرامت نداشته باشد، به عنوان مثال غذای هیچ موجود و مخلوقی نباشد، نجس و پلید هم نباشد، و مضر و زیانبار نیز نباشد.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «قال الشیخ الامام محی‌السنة، هذا الحدیث فی الصّحراء ... »: پیرامون رو به قبله یا پشت به قبله نشستن در زمان قضای حاجت، علماء واندیشمندان اسلامی با

---

۳۳۶ مسلم ۲۲۳/۱ ح (۵۷- ۲۶۲) ، ابوداود ح ۷ ، ترمذی ح ۱۶ ، نسایی ح ۴۱ ، مسنداحمد ۴۳۹/۵

همدیگر اختلاف نظر دارند که در اصل، این اختلافات مبتنی بر اختلاف روایات می‌باشد، چرا که در این زمینه روایات و احادیث وارده از رسول‌خداﷺ و صحابه ﷺ مختلف و گوناگون می‌باشد و در اینجا نیز به مشهورترین مذاهب اشاره خواهد شد:

۱) رو به قبله یا پشت به قبله نشستن، هر دو به طور مطلق ناجایز است، خواه در فضای باز (دشت و کوه و دَمن) باشد یا در آبادی (شهر و روستا)، این مسلک ابوهریره، ابن‌مسعود، ابوایوب انصاری، سراقة بن مالک، مجاهد، ابراهیم نخعی، طاوس بن کیسان، عطاء، ابوثور، امام اوزاعی، سفیان ثوری، امام ابوحنیفه، امام محمد بن حسن شیبانی، ابن حزم ظاهری، ابن تیمیه ﷺ و در روایتی مسلک امام احمدبن حنبل نیز می باشد.

۲) رو به قبله یا پشت به قبله نشستن هر دو جایز است، خواه در فضای باز باشد یا درآبادی. این مسلک عایشه، عمرو بن زبیر، ربیعة الرأی، داود ظاهری ﷺ می‌باشد.

۳) رو به قبله یا پشت به قبله نشستن، هر دو در فضای باز ناجایز، و درآبادی هر دو جایز است. این مسلک عباس، عبدالله بن عمر، عامر شعبی، امام مالک، امام شافعی، و اسحاق بن راهویهﷺ و در روایتی مسلک امام احمد می‌باشد.

۴) رو به قبله نشستن به هر صورت ناجایز و پشت به قبله درآبادی درست، و در فضای باز نادرست است. این مسلک امام ابویوسف و در روایتی قول امام ابوحنیفه نیز می‌باشد.

۵) رو به قبله نشستن به هر صورت (چه در فضای باز و چه در آبادی) ناجایز، و پشت به قبله نشستن در هر صورت جایز است، این قول از امام احمد منقول است و گروهی از اهل ظاهر نیز براین باورند.

به هر حال این اختلاف، در اصل، مبتنی بر اختلاف روایات می‌باشد، چراکه در این زمینه روایات وارده از رسول‌خداﷺ و صحابه‌ی بزرگوار ایشان مختلف و گوناگون است. اما نباید فراموش کرد که تعظیم و بزرگداشت کعبه جزو مسائل متفق‌علیه میان علماء و اندیشمندان اسلامی است، از این‌رو باید هر فرد مسلمان به هر

طریق که شده به شعائر و نشانه‌های الهی احترام گذارد و نگذارد به کعبه به نوعی بی‌احترامی و اسائه‌ی ادب شود، چرا که هر کس شعائر و برنامه‌ها و نشانه‌های الهی را بزرگ دارد ، بی گمان بزرگداشت آنها، نشانه‌ی پرهیزگاری دل او و خوف و هراسش از خدا است.

«ولکنْ شرّقوا او غرّبوا»: [بلکه برای قضای حاجت رو به شرق یا غرب بنشینید.] این حکم مربوط به موقعیت جغرافیایی مدینه‌ی منوره است، چرا که در آنجا، قبله در سمت جنوب واقع است. از این‌رو سرزمین‌هایی که قبله‌ی آنها در سمت مشرق یا مغرب واقع است، در آنجا حکم «جنّبوا او شمّلوا» حکمفرما است. یعنی برای قضای حاجت رو به جنوب یا شمال بنشینید. چرا که در اصل علت حکم، احترام و بزرگداشت کعبه است، نه روکردن به سوی مشرق یا مغرب.

۳۳۷ ـ (٤) وعن أنسٍ ، قال: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا دَخلَ الخَلاءَ يقولُ: «أللّهُمَّ إنّي أعوذُ بكَ من الخُبُثِ والخَبائِثِ». متفق عليه.[۳۳۷]

۳۳۷- (۴) انس‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ عادت داشت، چون می‌خواست به محل قضای حاجت وارد شود، می‌فرمود: «اللّهمّ انّی اعوذ بک من الخبث و الخبائث» پروردگارا! از شر شیطان‌های خبیث و پلید نر و ماده، به تو پناه می‌برم.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

علّت پناه بردن به خدا در چنین اماکنی از شر شیطان‌های نر و ماده، این است که چون شیاطین خود موجوداتی خبیث و پلید و مضر و بدطینت هستند، بیشتر با آلودگی‌ها و اماکن خبیث و کثیف مناسبت و محبت و انس و الفت دارند و بیشتر در چنین مکان‌هایی که کانون آلودگی است، علاقمند و مشتاق هستند، و در چنین اماکنی تجمع می کنند و در زمان قضای حاجت به آزار و اذیت انسان می‌پردازند و در زمان کشف عورت، با عورت آدمیان بازی می کنند، از این جهت پیامبرﷺ به

---

[۳۳۷] بخاری ح ۱۴۲ ، مسلم ۲۸۲/۱ ح (۱۲۲- ۳۷۵) ، ابوداود ح ۴ ، ترمذی ح ۵ ، نسایی ح ۱۹ ، ابن ماجه ح ۲۹۸ ، دارمی ح ۶۶۹ ، مسنداحمد ۹۹/۳

امت خویش تعلیم می‌دهد تا در چنین جاهایی که نه ذکر و عبادت خدا است و نه نزول فرشتگان، از شر شیاطین نر و ماده به خدا پناه برند تا خدای ﷻ نیز آنها را از شر و زیان آن اهریمنان خبیث و پلید و مضر و بدطینت در پناه و حفاظت خویش مصون و محفوظ دارد.

۳۳۸ ـ (۵) وعن ابن عبَّاس ، قال: مَرَّ النَّبيُّ صلى الله عليه وسلّم بقَبرَيْنِ، فقال: «إنَّهما ليُعذَّبانِ، وما يُعذَّبانِ في كبيرٍ؛ أمَّا أحدُهما فكانَ لا يَستَتِرُ من البَوْل ـ وفي روايةٍ لمسلم: لا يستَنزِهُ من البَوْل ـ؛ وأمَّا الآخَر فكان يمشي بالنَّميمَةِ» ثم أخذَ جَرِيدَةً رَطبَةً، فَشَقَّها بِنِصْفَين، ثم غَرَزَ في كلِّ قبرٍ واحدةً. قالوا: يا رسول الله! لِمَ صَنَعْتَ هذا؟ فقال:«لعلَّه أن يُخفَّفَ عنهُما ما لم يَيْبَسا». متفق عليه.[۳۳۸]

۳۳۸- (۵) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ بر دو قبر گذر کرد و فرمود: «این دو، عذاب می‌شوند و به نظر شما به خاطر گناهی بزرگ، عذاب نمی‌شوند (آری البته که عذاب این دو نفری که در این گورها خفته‌اند، بزرگ و سترگ است.)

اما یکی از آن دو، از نجاست ادرار خود را پاک و پاکیزه نمی‌کرد، و آن دیگری سخن چینی و نمّامی می‌کرد.»

آن‌گاه پیامبراکرم ﷺ شاخه‌ی تری از درخت خرما گرفت و آن را به دو نیم کرد و بر هر قبری نیمی از آن را فرو برد. صحابه ﷺ گفتند: ای رسول‌خدا ﷺ! فلسفه و دلیل این کار شما چیست؟ پیامبر ﷺ فرمود: امید است تا مادامی که این شاخه‌ها خشک نشوند، در عذاب ایشان، تخفیف و سبکی حاصل گردد. (البته باید دانست که سبزی و یا رطوبت شاخه‌های درخت خرما، هیچ تأثیری در تخفیف عذاب نداشتند، بلکه بعد از دعای پیامبر ﷺ، از جانب خدا ایشان راهنمایی شدند که شاخه‌های مرطوبی بر آن دو قبر فرو برند و تا هنگامی که رطوبت و تری در آنها

---

[۳۳۸] بخاری ح ۲۱۶ ، مسلم ۱/ ۲۴۰ ح (۱۱۱- ۲۹۲) ، ابوداود ح ۲۰ ، ترمذی ح ۷۰ ، نسایی ح ۳۱ ، ابن ماجه بصورت مختصر ح ۳۴۷ ، دارمی ح ۷۳۹ ، مسنداحمد ۱ /۲۲۵

وجود دارد، در عذاب آنها تخفیف داده می‌شود. از این رو اصل دعای آن حضرت ﷺ و قبول تخفیف از سوی خداوند تا مدت محدودی است.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۳۳۹ ــ (٦) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إتَّقُوا اللَّاعِنَيْنِ». قالوا: وما اللَّاعِنانِ يا رسولَ الله ؟ قال: «الذي يَتخَلَّــي في طريقِ النَّاس أو في ظِلِّهم» . رواه مسلم.[۳۳۹]

۳۳۹- (۶) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «از دو چیز که سبب می‌شود، مردم شما را لعن و نفرین کنند، پرهیز نمائید. گفتند: ای رسول‌خداﷺ! آن دو چیز چیست؟ فرمود: کسی که در راه مردم و یا در سایه‌ی آنان (جایی که سایه‌دار و مربوط به آنان است) قضای حاجت کند.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

پس؛ یکی از مواردی که پیامبرﷺ به شدت ما را از آن برحذر می‌دارد، قضای حاجت در سایه‌ای است که مردم آنجا جمع می‌شوند و دیگری اجابت مزاج در راه عبور و مرور و در مکانی که مردم دور هم گرد می‌آیند که ارتکاب به چنین مواردی باعث لعن و نفرین مردم به صاحب آن می‌شود، خواه نفرین خدا و یا نفرین مردم. پس اگر کسانی را بیرون از محدوده‌ی خانه، در بیابان و غیره، نیاز به قضای حاجت پیش آمد، برایشان مناسب است که برای قضای حاجت خویش، مکانی انتخاب نمایند که محل رفت و آمد و تجمع و گردهمایی و عبور و مرور مردم نباشد و از قضای حاجت نمودن در چشمه‌ها، اماکن عمومی، پارک‌ها، چاه‌ها، آبشخورها و ... به شدت پرهیز نمایند، چرا که باعث اذیت و آزار مردم و عابرین و در نتیجه: سبب لعن و نفرین خدا و مردم می‌گردد.

[۳۳۹] مسلم ۱/۲۲۶ ح (۶۸-۲۶۹)، ابوداود ح ۲۵ ، مسنداحمد ۳۷۲/۲

٣٤٠ ــ (٧) وعن أبي قَتادَة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا شَرِبَ أحدُكم فلا يَتَنَفَّسْ في الإناءِ، وإذا أتَى الخَلاءَ، فلا يَمسَّ ذكرَه بيمينِه، ولا يتمسَّحْ بيمينِه» . متفق عليه.[٣٤٠]

۳۴۰- (۷) ابو قتاده گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هرگاه یکی از شما آب می‌خورد، نباید در ظرف آب، فوت کند، و وقتی که به قضای حاجت می‌نشیند، نباید با دست راست، آله‌ی تناسلی خویش را لمس کند و نباید با دست راست، خودش را تمیز نماید و استنجا زند.»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٣٤١ ــ (٨) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ توضَّأ فلْيَستَنثِرْ، ومنِ استَجْمَرَ فلْيُوتِرْ» . متفق عليه.[٣٤١]

۳۴۱- (۸) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هر کس وضو گیرد، باید بینی خویش را خوب تمیز کند و بشوید و هر کس که با سنگ، مخرج خود را پاک می‌کند، باید سنگ‌های مورد استفاده‌اش طاق باشد، نه جفت (یعنی یک یا سه یا پنج یا هفت ... سنگ)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«فلیستنثر»: از ماده «استنثار» به معنای بینی را تمیز نمودن است.

«استَجمَر»: استفاده از سنگریزه‌ها (در نبود آب) برای تمیز نمودن مخرج.

٣٤٢ ــ (٩) وعن أنسٍ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَدْخلُ الخلاءَ، فأحمِلُ أنا وغُلامٌ إداوَةً من ماءٍ وعَنَزَةً يَستَنجِي بالماءِ» . متفق عليه.[٣٤٢]

---

[۳۴۰] بخاری ح ۱۵۳ ، مسلم ح (۶۳- ۲۶۷) ، ابوداود ح ۳۱ ، مسنداحمد ۲۹۶/۵

[۳۴۱] بخاری ح ۱۶۱ ، مسلم ۲۱۲/۱ ح (۲۲-۲۳۷) ، ترمذی ح ۲۷ ، نسایی ح ۸۸ ، ابن ماجه ح ۴۰۹ ، دارمی ح ۷۰۳ ، مؤطا مالک ح ۳ کتاب الطهارة ، مسنداحمد ۲۳۶/۲

[۳۴۲] بخاری ح ۱۵۰ ، مسلم ۲۲۷/۱ ح (۷۰- ۲۷۱) ، نسایی ح ۴۵ ، مسنداحمد ۱۷۱/۳

۳۴۲- (۹) انس گوید: پیامبرﷺ عادت داشت که برای قضای حاجت، به فضای باز می‌رفت و من همراه با یک غلام، ظرفی پر از آب را با چوبدستی درازتر از عصا و کوتاه‌تر از نیزه که در انتهای آن آهن بود (و پیامبرﷺ از آن به عنوان ستره‌ی نماز استفاده می‌نمود.) برایش می‌بردیم. و ایشان نیز با آب، استنجاء و طهارت می کردند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

فصل دوم

۳٤۳ ــ (۱۰) عن أنس ، قال : كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا دَخَلَ الخلاءَ نَزَعَ خاتَمَه، رواه ابوداود، والنسائي، والترمذي، وقال: هذا حديثٌ حسنٌ صحيح غريب. وقال ابوداود: هذا حديثٌ مُنكر. و في روايته: وَضَعَ، بدل: نَزَعَ.[۳٤۳]

۳۴۳- (۱۰) انس ﷺ گوید: پیامبرﷺ هرگاه برای قضای حاجت بیرون می‌شد، انگشتری خویش را از دستش بیرون می‌کرد. (و دلیلش هم این بود که روی انگشتری رسول اکرمﷺ کلمه‌ی «محمد رسول الله» نقش شده بود.)

[این حدیث را ابوداود، و ترمذی روایت کرده‌اند. و ترمذی گفته است: حدیثی حسن، صحیح، غریب است. و ابوداود گفته است: حدیثی منکر است. و در روایت ابوداود به عوض کلمه‌ی «نزع» واژه‌ی «وَضع» آمده است.]

شرح: در کتب تاریخ، سیرت و حدیث وارد شده که هنگامی که پیامبرﷺ خواست به نجاشی و قیصر روم نامه بنویسد، برخی از صحابه ﷺاظهار داشتند که سلاطین و پادشاهان، نامه‌های بدون مهر را نمی‌پذیرند، از این‌رو پیامبرﷺ انگشتری از نقره درست کرد که روی آن در سه سطر «محمد رسول الله» نوشته و حک شده بود و پیامبرﷺ هرگاه برای قضای حاجت بیرون می‌رفت، انگشتری خویش را که در آن عبارت متبرک و مقدس «محمد رسول الله» نوشته شده بود، از دست خویش بیرون می‌کرد.

از این عملکرد پیامبرﷺ مشخص می‌شود که اگر کسی انگشتری دارد که در آن نام و صفات خداوند ﷻ است، بهتر و افضل در این است که در وقت قضای

---

[۳۴۳] ابوداود ح ۱۹ ، ترمذی ح ۱۷۴۶ ، نسایی ح ۵۲۱۳ ، ابن ماجه ح ۳۰۳

حاجت، آن را بیرون آورد. همچنین اگر کسی در جیب خود قرآن یا تعویذ و یا چیز دیگر ی دارد که نام یا صفات خداوند در آن موجود است بهتر آن است که در وقت قضای حاجت، آن را بیرون آورد.

۳٤٤ ـــ (۱۱) وعن جابر ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا أرادَ البَرازَ إنطَلَقَ حتى لا يَراه أحَدٌ. رواه ابوداود.[۳٤٤]

۳۴۴- (۱۱) جابرﷺ گوید: پیامبرﷺ عادت داشت که هرگاه برای قضای حاجت بیرون می‌رفت، چنان دور می‌رفت و از مردم پنهان می‌گردید که نگاه هیچ کس از مردمان، بر ایشان نمی‌افتاد.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

در حقیقت روش قضای حاجت در دشت و بیابان از دیدگاه اسلام این است که به اندازه‌ای دور رود و از مردم فاصله بگیرد که احتمال اینکه او را ببینند به طور کلّی باقی نماند، زیرا ستر و پوشش عورت از دیدگاه اسلام لازم و ضروری است، و علاوه از آن، فطرت سالم و طبیعت درست، و شرم و حیا و کرامت و شرافت انسان نیز خواهان چنین امری است.

۳٤٥ ـــ (۱۲) وعن أبي موسى ، قال: كنتُ مع النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ذاتَ يومٍ فَأرادَ أنْ يَبُولَ، فأتى دَمِثاً في أصلِ جِدارٍ، فبالَ. ثم قال: «إذا أرادَ أحدُكم أنْ يبولَ، فَلْيَرْتَدْ لِبَولِه». رواه ابوداود.[۳٤٥]

۳۴۵- (۱۲) ابوموسی اشعریﷺ گوید: روزی با رسول‌خداﷺ همراه بودم، وقتی آن حضرتﷺ را نیاز به قضای حاجت پیش آمد، مکانی نرم را در کنار دیواری که نرم و نشیب‌دار بود، پیدا کرد و در همان جا پیشاب نمود (پس از اینکه از قضای

---

[۳۴۴] ابوداود ح ۲ ، ابن ماجه ح ۳۳۵ ، ترمذی به نقل از « مغیرة بن شعبة » ح ۲۰ ، دارمی ح ۶۶۰

[۳۴۵] ابوداود ح ۳ ، مسنداحمد ۴ / ۳۹۶

حاجت فارغ شد) فرمود: «هرگاه خواستید ادرار کنید، برای اینکار، جای نرم و مناسب و نشیب‌داری را جستجو نمائید»

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

پس ادرارکردن در جای نرم و نشیب‌دار بهتر و برتر است، زیرا در جای نرم و نشیب‌دار، قطره‌های ادرار بعد از برخورد به زمین، به طرف بدن و لباس بر نمی‌گردد، به خلاف مکان‌های سنگلاخ و سفت و سخت که احتمال برگشتن قطره‌های ادرار به طرف بدن و لباس و ملوّث‌شدن آنها به نجاست وجود دارد.

در توالت‌های امروزی که سنگ‌های توالت از جنس سرامیک و سیمان نصب شده است توصیه می‌شود که در وقت ادرار دقت شود، تا بدن و لباس ملوث و آلوده با قطره‌های ادرار نشود.

٣٤٦ـ (١٣) وعن أنسٍ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا أرادَ الحاجةَ لم يَرفعْ ثوبَه حتَّى يدنُوَ من الأرضِ. رواه الترمذي، و ابوداود، و الدارمي.[٣٤٦]

۳۴۶- (۱۳) انس گوید: عادت پیامبرﷺ بود که هرگاه برای قضای حاجت بیرون می‌رفت، تا وقتی که خوب به زمین نزدیک نمی‌شد، جامه‌ی خویش را از روی عورتش بر نمی‌داشت.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند.]

٣٤٧ ــ (١٤) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إنما أنَا لَكُم مثْلُ الوَالِد لوَلدِه، أُعَلِّمُكم: إذا أتيتُم الغائطَ، فلا تستقبِلوا

---

[۳۴۶] ترمذی ۲۱/۱، ابوداود به روایت از ابن عمر ح ۱۴، دارمی ح ۶۶۶

القِبلةَ، ولا تَستَدبِرُوها»، وأمَرَ بثلاثةِ أحْجَارٍ. ونَهى عن الرَّوْثِ والرِّمَّة. و نَهَى أن يَستَطِيبَ الرَّجُلُ بيمينه . رواه ابن ماجة، والدارمي.[۳۴۷]

۳۴۷- (۱۴) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «من برای شما بسان پدری هستم برای فرزندان خود (که نسبت به شما خیرخواه و دلسوز، و شفیق و مهربانم، و به شما همچون پدر عشق و محبت می‌ورزم و اصرار به هدایت و سعادت شما دارم، و نسبت به شما دارای محبت و لطف فراوان و عشق و علاقه‌ی بی‌کران هستم. پس برایتان نیز زیبنده است که به اوامر و فرامین تابناک، و تعالیم و دستورات تعالی‌بخش و احکام و آموزه‌های روح‌آفرین و نورانی من، تأسی و اقتدا ورزید.)

من به شما تعلیم و آموزش می‌دهم و می‌گویم: هرگاه که برای قضای حاجت بیرون رفتید، رو به قبله و پشت به قبله ننشینید. (ابوهریره‌ﷺ گوید:) آن حضرتﷺ دستور داد تا مردمان با سه سنگ استنجاء زنند و خویشتن را تمیز نمایند و از استنجازدن با مدفوع حیوانات، و استخوان، و با دست راست منع فرمود.

[این حدیث را ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

«الغائط» : در لغت به زمین پست و شیب‌دار غائط می‌گویند. و چون که اعراب برای قضای حاجت عموماً زمین پست و نشیب‌دار را بر می‌گزینند، به همین سبب آن را بر مستراح و توالت اطلاق کردند و برخی از مواقع بر نجاست (مدفوع) نیز اطلاق می‌گردد.

«الروث»: سرگین ستور و هر حیوان سم‌دار دیگر . «الرِّمّة»: استخوان پوسیده.

۳۴۸ ــ (۱۵) وعن عائشةَ ، قالتْ: كانت يَدُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم اليُمنى لِطُهورِهِ وطعامِهِ، وكانت يدُه اليُسرىٰ لِخَلائه وما كانَ مِن أذىً. رواه ابوداود.[۳۴۸]

---

[۳۴۷] ابن ماجه ح ۳۱۳ ، ابوداود ح ۸ ، نسایی ح ۴۰ ، مسنداحمد نیز این حدیث را با الفاظی نزدیک به این حدیث نقل کرده است.

۳۴۸- (۱۵) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ پیوسته دست راست خویش را برای وضو و طهارت و خوردن و نوشیدن، و دست چپش را برای قضای حاجت و دیگر پلیدی و پلشتی‌ها (مانند: تمیز کردن بینی و غیره) اختصاص می‌داد.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

در منطق قرآن کریم و سنّت پاک نبوی، و احکام و تعالیم تابناک شرعی و آموزه‌ها و فرامین اسلامی، برای انجام تمام کارهای خیر و نیک، دست راست اختصاص یافته و برای انجام کارهای مکروه و ناپسند دست چپ مقرر شده است، بدین ترتیب رعایت اصول بهداشتی به نحو احسن به مورد اجرا گذاشته می‌شود. و واقعیت این است که موضع گیری اسلام درباره‌ی تندرستی، پیشگیری و سلامتی جسم، بی‌نظیر و منحصر به فرد است و هیچ یک از ادیان الهی به پای دین مقدس اسلام نمی‌رسد. نظافت در اسلام به عنوان عبادت و تقرب، و حتی یکی از واجبات شریعت اسلام تلقی می‌شود. در واقع اینها اصول و قواعد جاویدانی است که بر مبنای آنها اسلام پی‌ریزی و نهادینه شده است و پیامبرﷺ به تحکیم و تثبیت آنها اهتمام ورزیده است و اگر آن قواعد و اصول مراعات شود و در زندگی به اجرا در بیایند، نسل‌هایی از نیرومندان و تندرستان پرورش می‌یابند که دین و دنیای امت به آنها پیروز می گردد.

۳٤۹ ــ (۱٦) وعنها، قالت: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا ذَهَبَ أحدُكم إلى الغائطِ فَلْيَذهَبْ معه بثَلاثةِ أحجارٍ يَستطيبُ بِهِنَّ، فإنّها تُجزِىءُ عنه». رواه أحمد، وابوداود، والنسائي، والدارمي.[۳٤۹]

۳۴۹- (۱۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه یکی از شما برای قضای حاجت بیرون رفت، باید همراه خود سه سنگ بردارد تا به وسیله‌ی آنها خویشتن را تمیز نماید و براستی که سه سنگ برای انسان از استعمال کردن

---

[۳۴۸] ابوداود ح ۳۳، مسنداحمد ۲۶۵/۶

[۳۴۹] مسنداحمد ۱۰۸/۶، ابوداود ح ۴۰، نسایی ح ۴۴، دارمی ح ۶۷۰، دار قطنی باب الاستنجاء ح ۴

آب کافی و بسنده است (و هدف، طهارت و پاکی است و چون غالباً با سه سنگ طهارت و پاکیزگی حاصل می‌شود، بدین جهت از استفاده از کمتر از سه سنگ ممانعت به عمل آمده است، حال اگر طهارت و پاکیزگی با کمتر از سه سنگ نیز حاصل شد،کمتر از آن نیز جایز، و اگر با ببیشتر از سه سنگ با پنج یا هفت یا نُه سنگ نیز حاصل گردید، بیشتر از آن نیز روا است، چرا که هدف، طهارت و پاکی و تمیزی و پاکیزگی است، نه چیزی دیگر.)
[این حدیث را احمد، ابوداود، نسائی و دارمی روایت کرده‌اند.]

۳۵۰ ــ (۱۷) وعن ابن‌مسعود ، قال: قال رسول الله صلی الله علیه و سلّم: «لا تَستَنجُوا بالرَّوثِ ولا بالعِظامِ، فإنَّها زَادُ إِخوانِكُم من الجِنِّ». رواه الترمذي، والنسائي؛ إلا أنّه لم يذكر: « زَادُ إِخوانِكُم من الجِنِّ ».[۳۵۰]

۳۵۰ - (۱۷) عبدالله بن مسعود ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «با سرگین حیوانات و استخوان، استنجاء نزنید و خویشتن را پاک و تمیز نگردانید، چرا که سرگین و استخوان، خوراک و توشه‌ی برادران جنّی شمایان است.»
[این حدیث را ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند. و نسائی جمله‌ی«زاد إخوانكم من الجنّ» را در روایتش ذکر نکرده است.]

شرح: قاعده‌ی کلی در استنجا زدن این است که: استنجاء فقط با آن چیزهایی درست است که از لحاظ شرعی و فطری و طبیعی کرامت نداشته است. مثلاً: غذای هیچ موجود و مخلوقی نباشد ، نجس و پلید، و مضر و زیان‌بخش نیز نباشد. و ظاهر است که استنجاءزدن با استخوان و سرگین ستور و هر حیوان سُم‌دار دیگری، از نظر هر انسانی که از طبیعتی سالم و فطرتی پاک و دینی صاف برخودار باشد، امری نادرست و نامناسب است.

«فانّه زاد إخوانكم من الجنّ» [سرگین و استخوان، خوراک برادران جنی شما است] : مراد از اینکه «سرگین» خوراک جنیان است، این است که سرگین، غذای چهارپایان آنها می‌شود. و مراد از اینکه «استخوان» خوراک جنیان می‌شود، این

[۳۵۰] ترمذی ح ۱۸، نسایی ح ۳۹

است که این استخوان ها مجدداً پر گوشت می‌شوند و جنیان از آنها به عنوان غذا استفاده می کنند.

۳۵۱ ــ (۱۸) وعن رُوَيْفع بن ثابت ، قال: قال لي رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «يا رُوَيفعُ ! لَعَلَّ الحياةَ سَتَطُولُ بِكَ بعدي، فَأَخبِرِ النّاسَ أَنَّ مَن عَقَدَ لِحْيَته، أو تَقَلَّدَ وَتَراً، أو استَنجى بِرَجيعِ دابَّةٍ، أو عظْمٍ؛ فإنَّ محمَّداً بريءٌ منه» . رواه ابوداود.[351]

۳۵۱ - (۱۸) رویفع بن ثابت ﷺ گوید: پیامبرﷺ خطاب به من فرمود: «ای رویفع! شاید پس از مرگ من، عمر و زندگانی تو زیاد و طولانی گردد، پس به مردم بگو: هرکس (بسان متکبران و گردن‌فرازان و همانند بی‌دینان و کافران، و از روی جاهلیت و بی‌خردی) ریش خویش را گره زند و مجعّد و پیچ در پیچ نماید، و یا برای دفع بلا، به خود (یا فرزندان و یا حیوانات) طلسم و بازوبندی بندد، و یا با سرگین حیوانات، یا استخوان، خویشتن را تمیز نماید، به آنها خبر بده که محمدﷺ از چنین افرادی بیزار و متنفر است.»
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۳۵۲ ــ (۱۹) وعن أبي هريرة [رضي الله عنه] قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنِ اكْتَحَلَ فلْيُوتِرْ، ومَن فعَلَ فقد أَحْسَنَ، ومن لا فلا حَرَجَ. ومن استَجْمَر فلْيُوتِرْ، منْ فَعَلَ فقد أحسنَ، ومنْ لا فلا حرَجَ. ومنْ أكَل فما تَخلَّل، فَلْيَلْفظْ، وما لاكَ بلِسانِه فلْيَبتَلعْ، من فعلَ فقد أحسنَ، ومنْ لا فلا حرَجَ. ومنْ أتى الغائطَ فليَستَتِر، ومن لم يَجِدْ إلاَّ أنْ يجمع كثيباً مِن رمْلٍ

[351] ابوداود ح ۳۶، نسایی ح ۵۰۶۷

فليَستَدبِرْهُ، فإن الشَّيطانَ يلعب بمقاعدِ بني آدم، من فعلَ فقد أحسنَ، ومــن لا فلا حرَج» . رواه ابوداود، وابنُ ماجة، والدارمي.[۳۵۲]

۳۵۲- (۱۹) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هر کس سرمه در چشم خـویش می‌کشد، با رعایت عدد طاق، سه میل بکشد، چنین کند بهتر است، نکند اشـکالی ندارد. و هر کس با سنگ و کلوخ، خویشتن را تمیز می‌کند، عدد طاق (یک، سه، پنج) را رعایت کند بهتر است، نکند مانعی ندارد. و هر کس پس از صـرف غـذا بوسیله‌ی خلال، از میان دندان‌ها، ریزه‌هایی از غذا را بیرون آورد، آن را بینـدازد، و اگر آن را بوسیله‌ی زبان بیرون آورد، آن را فرو برد. اگر چنین کرد، بهتـر اسـت، نکند کراهیتی ندارد. و هر کس برای قـضای حاجـت بیـرون رفـت، بایـد سـتر و پوشش را رعایت کند و در پناه مانعی (مانند درخت، سنگ، دیـوار و...) بنـشیند، اگر موفق به چیزی نشد تا در پناه آن به قضای حاجت نشیند، پس از توده‌ی خاک و سنگریزه، مانع و پناهگاهی سـاخته و در پنـاه آن قـضای حاجـت نمایـد، زیـرا شیطان با عورت فرزندان آدم بازی می‌کند. (و این همه مبالغه و تکلیـف در قـضای حاجت لازم نیست، تا خویشتن را به سختی و مشقت بیندازد و از توده‌ی خاک و سنگریزه، پناهگاهی ساخته و در پناه آن قضای حاجت کند، بلکه) هر کس بدین شکل در پناه مانع، استنجاء کند، کار خوبی کرده است، و هر کس نکند، اشـکال و مانعی ندارد.»

[این حدیث را ابوداود، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

از این حدیث مشخص شد که رعایت کردن عدد طاق در استنجاءزدن با سـنگ و کلوخ مستحب است نه واجب. و معلوم شد که هدف، پاکی و پاکیزگی اسـت، حـال اگر طهارت و تمیزی با کمتر از سه سنگ حاصل شد، کمتر از آن جایز اسـت و اگـر با بیشتر از سه سنگ (پنج، هفت، و نه سنگ) نیز حاصل گردید، بیـشتر از آن نیـز روا است.

و هـدف از همـه‌ی اینهـا فقـط طهـارت و پـاکی، و تمیـزی و پـاکیزگی است، نـه رعایت کردن عددی مشخص و چـون کـه غالبـاً بـا سه سـنگ طهـارت و پـاگیزگی

[۳۵۲] ابوداود ح ۳۵ ، ابن ماجه ح ۳۳۷ ، دارمی ح ۶۶۲

حاصل می‌شود، بدین جهت استفاده از کمتر از سه سنگ ممانعت به عمل آمده است.

۳۵۳ ــ (۲۰) وعن عبد اللهِ بنُ مُغَفَّل ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يَبُولَنَّ أحدُكم في مُسْتَحَمِّهِ، ثم يغتسِلُ فيه، أو يتوضّأ فيه، فإنَّ عامَّةَ الوسْواسِ منه» . رواه ابوداود، والترمذي، والنسائي؛ إلاّ أنَّهما لم يــذكرا: «ثمَّ يغتسِلُ فيه، أو يتوضّأ فيه».[۳۵۳]

۳۵۳- (۲۰) عبدالله ابن مغفلﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هیچ یکی از شما در محلی که غسل می‌کند و یا وضو می‌گیرد، ادرار نکند، چرا که بیشتر وسوسه‌ها از همین امر نشأت می‌گیرد (زیرا ادرار کردن در حمام، برای انسان این اندیشه را ایجاد می‌کند که ممکن است قطرات ریز و کوچک آن به بدن رسیده باشد، و سپس انسان رفته رفته، به بیماری وسواس مبتلا می‌گردد و هرگاه بخواهد در همان مکان وضو بگیرد و یا غسل کند، وسوسه‌ی ریختن قطره‌های ادرار بر بدن و یا لباس، برایش پیدا می‌شود.)»

[این حدیث را ابوداود، ترمذی، و نسائی روایت کرده‌اند. و ترمذی و نسائی این حدیث را بدون عبارت «ثمّ یغتسل فیه او یتوضّأ فیه» نقل کرده‌اند.]

شرح: البته باید دانست که این نهی، مخصوص به حمام‌هایی است که آب در آنها جمع می‌شود و یا کف آنها خاکی باشد، ولی اگر کف حمام سیمانی باشد و یا راهی برای خارج شدن آب وجود داشته باشد و یا در حمام مکانی خاص برای ادرارکردن در نظر گرفته باشند و یا طوری ساخته شده باشد که با ریختن آب، ادرار از آنجا زائل می‌شود و احتمال ملوّث شدن بدن و لباس به ادرار نیست (مانند حمام‌های امروزی) در این صورت‌ها، ادرارکردن در چنین حمام‌هایی، اشکال و مانعی ندارد.

---

[۳۵۳] ابوداود ح ۲۷ ، ابن ماجه ح ۳۰۴ ، نسایی ح ۳۶ ، ترمذی ح ۲۱ و عبارت « ثم یغتسل» را ذکر نکرده است.

٣٥٤ ــ (٢١) وعن عبد الله بن سَرْجِس ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يَبولنَّ أحدُكم في جُحْرٍ» . رواه ابوداود، والنسائي.[٣٥٤]

۳۵۴- (۲۱) عبدالله بن سرجس رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هرگز کسی از شما در سوراخ، پیشاب نکند (زیرا که بیشتر سوراخ‌ها محل سکونت حشرات هستند و ادرار کردن در آنها، موجب تخریب محل سکونت و اذیت و آزار آنها می‌گردد. علاوه بر این، احتمال آن نیز وجود دارد که حشره‌ی داخل سوراخ، گزنده و سم‌دار، و موذی و مضر باشد و به شخص ادرارکننده، ضرر و زیانی برساند. بنابراین رسول اکرم ﷺ به منظور رعایت حقوق حیوانات و حشرات زمینی، و حفاظت و حراست جان انسان‌ها، تأکید فرمودند که در سوراخ‌ها پیشاب نشود.)
[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

٣٥٥ ــ (٢٢) وعن معاذ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «اتَّقُوا المَلاعِنَ الثلاثة: البَرازَ في الموارِد، وقارِعَةِ الطريقِ، والظلِّ» . رواه ابوداود، وابن ماجة.[٣٥٥]

۳۵۵- (۲۲) معاذ رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «از سه چیز که سبب می‌شود مردم (یا خدا) شما را لعن و نفرین کنند، پرهیز نمائید: قضای حاجت در مکان اجتماع و گردهمایی مردم، گذرگاه و محل عبور و مرور مردم، و سایبان مردم.»
[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

٣٥٦ ــ (٢٣) وعن أبي سعيد ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «لا يَخرُج الرَجُلانِ يضربانِ الغائطَ كاشِفَين عن عورهما يتحدَّثان، فإنَّ الله يَمقُتُ على ذلك». رواه أحمد، وابوداود، وابن ماجة.[٣٥٦]

---

[۳۵۴] ابوداود ح ۲۹ ، نسایی ح ۳۴ ، مسنداحمد ۸۲/۵

[۳۵۵] ابوداود ح ۲۶ ، ابن ماجه ح ۳۲۸

[۳۵۶] مسنداحمد ۳۶/۳ ، ابوداود ح ۱۵ ، ابن ماجه ح ۳۴۲

۳۵۶- (۲۳) ابو سعید گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «دو نفر همراه با یکدیگر، در حالی که عورت آنان پوشیده و ستر نیست، و در حالی که با همدیگر حرف می‌زنند، برای قضای حاجت ننشینند، چرا که خداوند از چنین کاری، خشمگین و ناراحت و ناخشنود و ناراضی خواهد شد»

[این حدیث را احمد، ابوداود، و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

در شرع مقدس اسلام، نگاه کردن به شرمگاه و عورت یکدیگر ممنوع و ناجایز است، از این‌رو در منطق اسلام و از دیدگاه تعالیم و آموزه‌های نبوی و احکام و دستورات شرعی، یکجا نشستن چند نفر با هم، در وقت قضای حاجت ممنوع است.

متأسفانه خانم‌ها در دهات و روستاها به طور عموم این عادت زشت و نکوهیده را دارند که در وقت قضای حاجت در مزارع نزدیک خانه‌ها به صورت دسته‌جمعی می‌نشینند، که چنین عملی از دیدگاه اسلام، بسیار نکوهیده و زشت، و قبیح و منکر است.

۳۵۷ ــ (۲٤) وعن زَيْدْ بنِ أرْقم ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إنَّ هذه الحُشوشَ مُحْتَضَرَة، فإذا أتى أحَدُكم الخَلاءَ، فليقُلْ: أعوذُ بالله من الخُبُثِ والخبائثِ» رواه ابوداود، وابن ماجة.[۳۵۷]

۳۵۷- (۲۴) زیدبن ارقم گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «این توالت‌ها، محل حضور شیاطین و اهریمنان (خبیث و پلید) است. (و چون اهریمنان، خود موجوداتی خبیث هستند، از این‌رو به چنین اماکنی که کانون آلودگی‌ها و کثیفی‌ها است، انس و الفت، و علاقه و مناسبت دارند) بنابراین هرگاه یکی از شما می‌خواست برای قضای حاجت به توالت رود، باید این دعا را بخواند:

«اعوذ بالله من الخُبُثِ و الخبائث» پروردگارا! از شیطان‌های خبیث و پلید نر و ماده به تو پناه می‌برم.»

[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

---

[۳۵۷] ابوداود ح ۶ ، ابن ماجه ح ۲۹۶ ، مسنداحمد ۳۶۹/۴

«الحُشوش» جمع «حُش» به معنای مُستراح و توالت است. «مُحتضرة»: مُستراح کانون تجمع شیاطین و اهریمنان خبیث و پلید است.

۳۵۸ ــ (۲۵) وعن علي رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «سَتْرُ ما بين أَعيُنِ الجِنِّ وعَوراتِ بَني آدَمَ إذا دخَلَ أَحدُهم الخَلاءَ أنْ يقولَ: بِسْمِ الله». رواه الترمذي، وقال: هذا حديثٌ غريب، وإسنادُه ليس بقويّ.[۳۵۸]

۳۵۸- (۲۵) علی گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «ستر و پوشش میان چشمان اهریمنان و عورت فرزندان آدم، این است که هرگاه خواست برای قضای حاجت به مستراح برود قبل از ورود بدان «بسم الله» بگوید.»
[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است و اسنادش قوی نیست.]

۳۵۹ ــ (۲۶) وعن عائشة ، قالت : كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا خَرَجَ مِنَ الخَلاءِ قال: «غُفْرانَك». رواه الترمذي، وابن ماجة، والدارمي.[۳۵۹]

۳۵۹- (۲۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: عادت پیامبر اکرم ﷺ چنین بود که چون از قضای حاجت فارغ و از مُستراح خارج می‌شد، می‌فرمود: «غفرانک» [خدایا! از تو بخشش گناهان‌مان را خواستاریم و رحمت و لطف تو را چشم می‌داریم.]
[این حدیث را ترمذی، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

شرح: رویکرد اساسی، محوری و بنیادین اسلام در آداب عمومی و فردی و اجتماعی خود این است که در تمامی حالات و لحظات، مسلمان را با خدا پیوند دهد، و به همین خاطر از فرصت‌های طبیعی و مناسبات عادی نیز که پیوسته در روز، یک یا چند بار تکرار می‌گردند، استفاده می‌نماید تا از این طریق، فرد مسلمان پیوسته

---

[۳۵۸] ترمذی ح ۶۰۶ و قال: «حدیث غریب لا نعرفه إلا من هذا الوجه». ، ابن ماجه ح ۲۹۸

[۳۵۹] ترمذی ح ۷ و قال: «حسن غریب». ، ابن ماجه ح ۳۰۰ ، دارمی ح ۶۸۰ ، ابوداود ح ۳۰ ، مسنداحمد ۱۵۵/۶

به یاد خدا بوده و با او در پیوند و در ارتباط باشد و حضرت باجلال و کبریای او را به وسیله‌ی تسبیح، تهلیل، تکبیر، تحمید و یا دعا به یاد آورد.

راز فلسفه اذکار و دعاهای مأثور که در وقت دخول و خروج از توالت، در آغاز و پایان خوردن، نوشیدن، هنگام خواب، بیداری، پوشیدن لباس، مسافرت و... وارد شده نیز همین است تا پیوسته انسان مسلمان به یاد خدا بوده و رابطه‌ی خود را با او قطع ننماید.

و جا دارد که انسان مسلمان پس از قضای حاجت شکر و سپاس خدا را به جای آورد، و با زبان حال و قال بگوید: «غفرانک» پروردگارا! از تو بخشش گناهانم را خواستارم و رحمت و لطف تو را چشم می‌دارم و تو را شاکر و سپاسگذارم. و یا بگوید:

«الحمد لله الّذی اذهب عنّی الأذی و عافانی»

«پروردگارا! حمد و ستایش تو را سزاست که پلیدی و نجاست را از من دور ساختی و مرا عافیت بخشیدی.»

و در حقیقت، خارج‌شدن فضولات از بدن انسان، موجب صحت و تندرستی و نشاط و سبکی مزاج می گردد و انسان را از انقباض و گرانی، مشکلات و مصائب، بیماری‌ها و چالش‌ها، رهایی می‌بخشد. و کاملاً واضح و روشن است که قضای حاجت و بیرون شدن نجاسات از بدن، یکی از نعمت‌ها و احسانات و مواهب بزرگ خداوندی است، و جا دارد که با «غفرانک» یا «الحمد لله الذی اذهب عنی الأذی و عافانی» با آن مواجه شد. و این عمل، بیانگر اقرار و اعتراف به آفرینش و قدرت خدا، و ضعف و عاجزی انسان است. و شخص مسلمان این کار را به خدا نسبت می‌دهد نه به طبائع اشیاء و امور فیزیکی.

٣٦٠ ـــ (٢٧) وعن أبي هريرةَ ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا أتى الخَلاءَ أتيتُهُ بماءٍ في تَوْرٍ أو رَكْوَة، فاستَنْجى، ثمَّ مسَح يدَه علــى الأرضِ، ثمَّ أتيتُه بإناءٍ آخَر، فتوضَّأَ. رواه ابوداود، وروى الدارمي والنسائي معناه.[٣٦٠]

۳۶۰-(۲۷) ابوهریره‌ گوید: هرگاه پیامبرﷺ برای قضای حاجت بیرون می‌رفت، من برای وی در ظرف کوچک آبخوری، یا در مشکیزه‌ی کوچک، آب وضو تهیه می‌نمودم. و ایشان نیز از آن برای قضای حاجت خویش استفاده می‌نمود. و چون از استنجاء فارغ می‌شد، دست خویش را بر (خاک) زمین می‌کشید. آن‌گاه در ظرف دیگر، برای ایشان آب می‌آوردم که از آن وضو می‌گرفت.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است. و دارمی و نسائی نیز به همین معنی روایت کرده‌اند.]

«تَور»: ظرف کوچکی که با آن آب نوشند. «رَکوة»: ظرف آبخوری کوچک. مشکیزه‌ی کوچك.

٣٦١ ـــ (٢٨) وعن الحَكم بن سُفيان ، قال: كان النبيُّ صــلى الله عليــه وسلّم إذا بالَ توضَّأَ، ونَضَحَ فرجَه. رواه ابوداود، والنِّسائي.[٣٦١]

۳۶۱- (۲۹) حَکم بن سفیان‌ گوید: پیامبرﷺعادت داشت که چون برای قضای حاجت می‌نشست و ادرار می‌کرد، وضو می‌گرفت و پس از فارغ‌شدن از وضو، بر شلوارش (برای دفع وسوسه) آب می‌پاشید.
[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: از حدیث بالا مشخص شد که عادت پیامبرﷺ چنین بود که پس از قضای حاجت و استنجاء وضو می‌گرفت، ولی گاهی اوقات برای بیان این امر که وضو گرفتن اولی و افضل است و فرض یا واجب نیست، آن را ترک می‌کرد. و نیز برای اینکه وسواس و خیالات، و افکار بد و نامطلوب را نسبت به پاکی لباس و بدن،

---

[٣٦٠] ابوداود ح ۴۵ ، ابن ماجه بصورت مختصر ح ۳۵۸ ، دارمی ح ۶۷۸ ، نسایی ح ۵۰
[٣٦١] ابوداود ح ۱۶۶ ، نسایی ح ۱۳۴ ، ابن ماجه ح ۴۶۱ ، مسنداحمد ۳ / ۴۱۰

وکامل‌بودن طهارت و پاکیزگی، از خویش دور کند، اندکی آب بر شلوارش می‌پاشید، که اگر بعد از وضو، تَری را دید، فکر نکند و در وسوسه نیفتد که از قطره‌های ادرار است، و در صحت وضو و طهارت، و پاکی لباس و بدنش مشکوک و متردد شود.

۳٦۲ ـ (۲۹) وعن أُمَيْمَة بنت رُقَيْقَة ، قالت: كانَ للنبيِّ صلى الله عليه وسلّم قَدَحٌ منْ عَيْدانٍ تحت سَريره يَبولُ فيه باللّيل. رواه ابوداود، والنسائي.[۳٦۲]

۳۶۲- (۲۹) اُمیمه دختر رقیقه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ (به جهت سرما، یا تاریکی هوا و یا عذری دیگر) در زیر تختخواب خویش، ظرفی چوبی از جنس درخت خرما داشت، که در شب اگر نیازی به قضای حاجت پیش می‌آمد، در آن ادرار می‌نمود.

[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

«عَیدان»: ظرفی چوبین که از جنس درخت خرما تهیه شده باشد.

۳٦۳ ـ (۳۰) وعن عُمَر رضي الله عنه، قال: رآني النبيُّ صلى الله عليه وسلّم وأنا أبولُ قائماً، فقال: «يا عمرُ ! لَا تَبُل قائماً»، فما بُلْتُ قائماً بعدُ. رواه الترمذي، وابن ماجة. قال الشّيخُ الإمام مُحيِي السُّنة [رحمه الله] قد صحّ:[۳٦۳]

۳۶۳- (۳۰) عمرؓ گوید: پیامبرﷺ مرا در حالی دید که ایستاده ادرار می‌نمودم. فرمود: عمر! ایستاده ادرار مکن (بلکه بنشین و مکانی نرم و نشیب‌دار را برای پیشاب کردن خویش، انتخاب کن. زیرا در حالت ایستاده، ممکن است قطره‌های

---

[۳۶۲] ابوداود ح ۲۴ ، نسایی ح ۳۲

[۳۶۳] ترمذی ۱۰/۱۷ وی این حدیث را به صورت معلق روایت کرده و آن را ضعیف شمرده است .. و ابن ماجه به نقل از حذیفه ح ۳۰۵

ادرار، بدن و لباس را ناپاک و ملوث کند. علاوه بر این از نظر اخلاقی نیز خلاف کرامت و شایستگی است.)

عمرﷺ گوید: پس از این نهی پیامبرﷺ هرگز ایستاده ادرار نکردم (چرا که امتثال امر و فرمان رسول‌خدا ﷺ، از هر چیزی برایم مهم‌تر و اساسی‌تر است.)

[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

محی‌السنة، گوید: خلاف این حدیث (مبنی بر ایستاده ادرارکردن) نیز روایت شده است:

۳٦٤ ــ (۳۱) عن حُذَيفَة ، قال: أتى النبيُّ صلى الله عليه وسلّم سُباطَةَ قومٍ، فَبَالَ قائماً . متفق عليه. قيل: كانَ ذلك لعُذرٍ. [۳٦٤]

۳۶۴- (۳۱) حذیفهﷺ گوید: پیامبرﷺ برای قضای حاجت به زباله‌دان و خاکروبگاه قومی رفت و در آنجا ایستاده ادرار نمود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

برخی از علما و اندیشمندان اسلامی گفته‌اند: ایستاده ادرارکردن پیامبرﷺ به خاطر وجود عذری بوده است.

شرح: «سُباطة» خاکروبه . زباله‌دان . آشغال‌دان.

علماء درباره‌ی اینکه پیامبرﷺ به چه علّت ایستاده ادرار نموده‌اند، توجیهات زیادی نموده‌اند، برخی گفته‌اند: پیامبرﷺ بدان جهت ایستاده پیشاب نموده، چون: به علت وجود نجاسات و آشغال‌ها، امکان نشستن وجود نداشته است. و گروهی گفته‌اند: که در آن موقع، پیامبرﷺ از ناحیه‌ی زانو، احساس درد می‌نمود، و نشستن برایشان مشکل و طاقت‌فرسا بود. از این جهت ایستاده ادرار می‌نمود، چنانچه در روایت حاکم و بیهقی به این موضوع اشاره رفته است، و در این روایت، پس از جمله‌ی «بال قائماً» جمله‌ی «لِوجع كان فی مأبضه» نیز منقول است، یعنی پیامبرﷺ ایستاده ادرار کرد، به جهت دردی که در ناحیه‌ی درون زانو، یا مُچ خویش احساس می‌نمود.

---

[۳۶۴] بخاری ح ۲۲۴ ، مسلم ۱/۲۲۸ ح (۷۳-۲۷۳) ، ابوداود ح ۲۳ ، ترمذی ح ۱۳ ، نسایی ح ۱۸ ، ابن ماجه ح ۳۰۵، دارمی ح ۶۶۸ ، مسنداحمد ۵/۴۰۲

و باید دانست که پیامبرﷺ در چنین موقعی ایستاده ادرار کرد ولی هرگز لباس و بدنش را ملوث و آلوده به قطره‌های ریز و کوچک ادرار نکرد.

پس نتیجه می‌گیریم که در هر حال، نشستن برای ادرار بهتر و افضل است، ولی اگر کسی عذری داشت، می‌تواند به پیامبرﷺ، آن أسوه‌ی کرامت و نجابت و لیاقت و شایستگی، و آن قافله‌سالار شرافت و بزرگواری و عزت و اقتدار، تأسی و اقتدا ورزد، و ایستاده پیشاب نماید، البته به شرطی که مواظب لباس و بدن خویش باشد و آنها را از ملوث‌شدن به قطره‌های ادرار حفظ نماید.

علاوه از اینها پیامبرﷺ در طول زندگی خویش، کارهای جایز و مباح را یکبار یا دو بار انجام داده است، تا مردم گمان نکنند که این کارها حرام و یا ناجایز هستند، ولی بر کارهای سنت و واجب، دوام داشته است.

در اینجا نیز پیامبرﷺ با دوام بر نشستن در حال ادرار، به ما نشان داده است که ادرار به حالت نشسته بهتر و سنت است و با یکبار ادرارنمودن در حال ایستاده، نیز جایز بودن آن را اعلام داشته است.

فصل سوم

٣٦٥ ـ (٣٢) عن عائشةَ ، رضي الله عنها، قالت: مَن حَدَّثَكُم أنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلّم كانَ يَبُولُ قائماً فلا تُصدِّقوه؛ ما كانَ يبُولُ إلاَّ قاعِداً . رواه أحمد، والترمذي، والنِّسائي.[٣٦٥]

۳۶۵- (۳۲) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: هر کس به شما گفت که رسول‌خدا ﷺ ایستاده ادرار کرده است، سخن او را باور نکنید، زیرا رسول‌خدا ﷺ پیوسته در حال نشستن ادرار می‌نمود و هرگز ایستاده پیشاب نمی‌کرد.

[این حدیث را احمد، ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: از این روایت واضح گردید که پیامبراکرم ﷺ هرگز ایستاده ادرار نمی‌فرمود. ولی حدیث حضرت حذیفه ﷺ که قبلاً در باب گذشته بدان اشاره رفت (حدیث شماره ۳۶۴) ادرار در حال ایستاده را ثابت می‌کند. با این وجود، بین این دو حدیث هیچ تعارض و تضادی نیست، زیرا حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ عادت پیامبر ﷺ را بیان نموده وحضرت حذیفه ﷺ از واقعه‌ای جزئی و نادری که به امکان زیاد، حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ از آن اطلاعی نداشته خبر می‌دهد.

٣٦٦ ـ (٣٣) وعن زيد بن حارثة ، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم : أنَّ جِبريلَ أتاه في أوَّلِ ما أُوحِيَ إليه، فَعَلَّمَه الوُضوءَ والصَّلاةَ، فلمَّا فَرَغَ من

---

[۳۶۵] مسنداحمد ۱۹۲/۶ ، ترمذی ح ۱۲، نسایی ح ۲۹ ، ابن ماجه ح ۳۰۷

الوضوءِ، أخذَ غُرْفَةً مِنَ [الماءِ]، فَنَضَحَ بها فَرجَه» . رواه الدارقطني وأحمد.[٣٦٦]

۳۶۶- (۳۳) زیدبن حارثه ﷺ از پیامبرﷺ روایت می کند که فرمود: جبرئیل در نخستین بار که نزول وحی بر رسول‌خداﷺ آغاز گردید، به نزد ایشان آمد و بدیشان (به صورت عملی) وضو و نماز را تعلیم و آموزش داد. آنگاه پس از اینکه از وضو فارغ شد مشتی از آب برگرفت و آن را بر روی شلوارش (بخاطر دفع وسوسه) پاشید.

[این حدیث را احمد و دارقطنی روایت کرده‌اند.]

٣٦٧ ــ (٣٤) وعن أبي هريرةَ [رضي الله عنه] قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «جاءني جبريلُ، فقال: يا محمّد ! إذا توضّأتَ فَانْتَضِحْ». رواه الترمذي، وقال: هذا حديث غريبٌ. وسمِعتُ محمَّداً ــ يعني البُخاريَّ ــ يقول: الحسنُ بن عليٍّ الهاشمي الراوي منكر الحديث.[٣٦٧]

۳۶۷ ـ (۳۴) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «جبرئیل به نزدم آمد و گفت: ای محمدﷺ! هرگاه وضو گرفتی، پس از آن، مقداری آب بر روی شلوار خویش بپاش.»

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است و از محمد(بخاری) شنیدم که گفت: حسن بن علی هاشمی که راوی این حدیث است، فردی منکرالحدیث می‌باشد.]

شرح: بیشتر علماء و اندیشمندان اسلامی و فقهاء و محدثان دینی، «انتضاح» را بدین گونه معنی کرده‌اند که پس از وضوء، باید مقداری از آب، روی شلوار پاشیده شود. و حکمت و فلسفه‌ی آن عموماً این است که در اثر این کار، وسوسه‌ی خارج‌شدن قطرات ادرار، از میان می‌رود.

---

[۳۶۶] مسنداحمد ۱۶۱/۴ ، دارقطنی باب «نضح الماء علی الفرج» ح ۱ ، ابن ماجه ح ۴۶۲

[۳۶۷] ترمذی ح ۵۰ ، ابن ماجه ح ۴۶۳

شیخ‌الهند می گوید: «مقصود اصلی از وضو، طهارت و پاکیزگی باطنی و درونی است. ولی در وضو، عملاً اعضای ظاهری شسته می‌شود که صرفاً طهارت و پاکی ظاهری حاصل می گردد. لیکن پس از فراغت از وضو، دو عمل دیگر هم مستحب قرار داده شده که انجام آن دو در ایجاد طهارت باطنی نقش به سزائی دارند:

۱) نوشیدن باقیمانده‌ی آب وضو

۲) پاشیدن قطره‌های آب در شرمگاه.

فلسفه و حکمت این کار هم این است که منبع و سرچشمه‌ی تمام گناهان در وجود انسان، فقط دو چیز است، یکی دهان، (زبان) و دیگری شرمگاه.

برای زائل کردن اثرات شهوت شکم، نوشیدن باقیمانده‌ی آب وضو توصیه شده است، و برای دفع شهوت شرمگاه، پاشیدن قطره‌های آب بر روی شلوار، مستحب قرار داده شده است.

به هر حال، مستحب است که بعد از وضو، روی شلوار مقداری آب پاشیده شود و این عمل، فقط جنبه‌ی استحبابی دارد و واجب و فرض نیست.

۳۶۸ ــ (۳۵) وعن عائشةَ ، رضي الله عنها، قالت: بالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم فقامُ عمرُ خَلفَه بكوزٍ من ماء، فقال: «مَا هذا يا عمرُ ؟». قال: ماءٌ تتوضّأُ به. قال: «ما أُمِرْتُ كلّما بُلتُ أنْ أتوضّأَ، ولو فعَلتُ لكانت سُنَّةً». رواه ابوداود، وابن ماجة.[۳۶۸]

۳۶۸- (۳۵) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ ادرار کرد و عمر﷜ در پشت سر ایشان با در دست داشتن کوزه‌ای از آب ایستاد (تا آن را به پیامبرﷺ بدهد.) حضرت ﷺ پرسید : عمر! این چیست؟ (چرا آب آوردی؟) گفت: آب وضو است، تا بدان وضو بگیرید. پیامبرﷺ فرمود: به من دستور نرسیده که هر زمان به قضای حاجت نشستم و ادرار نمودم، متصل پس از آن، وضو بگیرم. و براستی اگر چنین

[۳۶۸] ابوداود ح ۴۲ ، ابن ماجه ح ۳۲۷ ، مسنداحمد ۹۵/۶

می‌کردم، کارم برای مردمان سنت (مؤکد) و قانون و ظابطه قرار می‌گرفت (و آنها در مشقت و سختی و عُسر و حرج قرار می‌گرفتند.)

[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: از مجموع روایاتی که در این زمینه وارد شده‌اند، معلوم می‌شود که عادت پیامبرﷺ چنین بود که پس از قضای حاجت و استنجاء، وضو هم می‌گرفت، ولی گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که برای اینکه به همه‌ی مسلمانان بفهماند که وضو گرفتن پس از قضای حاجت اولی و افضل است و فرض یا واجب نیست، آن را ترک می‌فرمود. و از این حدیث به طور واضح، مشخص شد که پیامبرﷺ به خاطر رعایت کردن جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسانگیری، و دوری از افراط و غلو، و تشدید و تعسیر و رفع عُسر و حرج از بندگان خدا، و به خاطر تشویق و ترغیب مردم نسبت به دین، و ثابت قدم و استوار ماندن آنان در مسیر دین، جنبه‌ی رخصت را بیشتر از جنبه‌ی عزیمت به آنان عرضه می‌کردند. و به منظور رهایی از سوء تفاهم و مشقت، و چالش و دغدغه، و عسر و تنگی، گاهی به طور عملی امر اولی و افضل را ترک می‌کردند.

۳٦۹ ــ (۳٦) وعن أبي أيّوب ، وجابر ، وأنس ، أَنَّ هذه الآية لَمّا نزلَتْ : { فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ }، قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «يا معْشرَ الأنصارِ ! إنَّ اللهَ قد أَثْنى علَيكم في الطُّهورِ، فما طُهورُكم ؟» قالوا: نتوضَّأُ لِلصَّلاة، ونَغْتَسِلُ من الجَنابةِ، ونستنجي بالماءِ. قال: «فهُو ذاكَ، فَعَلَيْكُمُوه» . رواه ابن ماجة.[۳٦۹]

۳۶۹- (۳۶) ابوایوب ﷺ و انسﷺ گویند: چون این آیه: « فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ » [توبه/ ۱۰۸] درباره‌ی نمازگزاران مسجد قبا، نازل شد، پیامبرﷺ به اهل مسجد قبا، فرمودند: ای گروه انصار! شما به هنگام

[۳۶۹] ابن ماجه ح ۳۵۵

پاک ساختن خود، چه کاری انجام می‌دهید که خداوند این چنین به مدح و ستایش شما پرداخته است؟
گفتند: برای نماز (به نحو احسن و با رعایت آداب و سنن) وضو می‌گیریم، و از جنابت غسل می‌کنیم و (در وقت قضای حاجت، فقط به سنگ و کلوخ اکتفاء نمی‌کنیم، بلکه پس از آن) با آب نیز استنجاء می‌کنیم.
پیامبر ﷺ فرمود: خشنودی خدا، و تحسین و آفرین وی از شما، در همین امر نهفته است. پس، آن را بر خود لازم گیرید و هرگز رهایش نسازید.
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

۳۷۰ ـ (۳۷) وعن سلمان ، قال: قال بعضُ المشركينَ، وهو يَستَهزِىءُ: إني لَأرى صاحِبَكم يُعلِّمُكم حتّى الخِراءَةَ. قلتُ: أجَلْ ! أمَرَنا أنْ لا نَستقبِلَ القِبلَة، ولا نَستنجيَ بأيْمانِنا، ولا نَكتفيَ بدون ثلاثةِ أحجارٍ ليس فيها رَجيعٌ ولا عَظْمٌ . رواه مسلم، وأحمد واللفظُ له.[۳۷۰]

۳۷۰- (۳۷) سلمان رضی الله عنه گوید: برخی از مشرکان و چندگانه‌پرستان، از روی تمسخر و استهزاء، به من می‌گفتند: می بینم که همدم و همنشین شما (یعنی پیامبراکرم ﷺ) تمام مسائل را به شما می‌آموزد (و در تمام زمینه‌ها و ابعاد مختلف زندگی؛ اعم از بعد مادی و معنوی، دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی، فرهنگی و اقتصادی، عبادی و خانوادگی و...) و حتی فراتر از آن، چگونگی نشستن به قضای حاجت و رفتن به توالت را نیز به شما تعلیم می‌دهد؟!
من در پاسخ بدو گفتم: آری! ایشان همه چیز را به ما آموخته‌اند و در مورد رفتن به توالت نیز، ما را توصیه‌ها و سفارش‌هایی نموده است. و ما را دستور داده که هیچ‌گاه رو به قبله (و یا پشت به قبله، برای قضای حاجت) ننشینیم، و با دست راست، خویشتن را تمیز نکنیم، و در وقت استنجاء به کمتر از سه سنگ اکتفاء نورزیم. و از سرگین حیوانات و استخوان‌های پوسیده نیز برای تمیزکردن خویش، بهره نگیریم.

---

[۳۷۰] ابن ماجه ح ۳۱۶ ، مسنداحمد ۴۳۹/۵

[این حدیث را مسلم و احمد روایت کرده‌اند، ولی لفظ از احمد است.]

شرح: «خِراءة» ـ به کسر خاء ـ به معنای شکل و چگونگی نشستن برای ادرار و مدفوع است.

و به فتح «خاء» ـ خَراءة ـ به مَعنای نجاست است.

«رَجیع» از رجوع (برگشت) مشتق شده که به معنای «مرجوع» است. یعنی «الغذاء المَرجوع الی هذه الحالة»؛ غذای تبدیل شده به این حالت. و به سرگین ستوران و هر حیوان سم‌دار اطلاق می‌گردد.

اسلام به حیث اینکه، دین رحمت، برکت، شرافت، نجابت، کرامت، عزت، سعادت و فلاح و رستگاری برای کافه‌ی بشریت است، در نظامنامه‌ی متقن و جهانی، و منشور تحریف‌ناپذیر و جاودانی خود، یعنی قرآن عظیم‌الشأن، و در تعالیم و آموزه‌های تابناک پیامبر خویش، و در اوامر و فرامین شریعت مقدس اسلام، و در احکام و دستورات تعالی‌بخش و روح‌آفرین دینی خویش، در همه‌ی ابعاد و زوایای مختلف حیات مادی و معنوی، دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی، اقتصادی و فرهنگی، عبادی و خانوادگی، اخلاقی و ایمانی، طبیعی و فطری، دستورالعمل‌ها و راهکارهای بسیار مفید، ارزنده و سازنده‌ای را به صورت‌های ایجابی و سلبی (امر و نهی، ترغیب و ترهیب) ارائه کرده است، که اگر مسلمانان امروز، آنها را از روی علم، اعتقاد، عمل، اخلاص و صداقت مدنظر قرار دهند و پیوسته نصب‌العین و آویزه‌ی گوش و سرلوحه‌ی امور زندگی خویش قرار دهند، و مطابق آن رهنمودهای تابناک و آن فرامین تعالی‌بخش، و آن آموزه‌های سعادت‌آفرین، در عرصه‌های مختلف زندگی گام بردارند، بدون شک در میان جوامع جهانی امروز، از همان شأن و منزلت والا، و عزت و اقتدار بالایی برخوردار می‌شوند که مسلمانان نخستین، در میان جوامع عصر خود از آن بهره‌مند بودند.

زیرا خداوند این دین و شریعت را چنان مقرر داشته که هیچ امر خیر و فضیلتی که موجب عزت و کمال انسان می‌گردد، وجود ندارد، مگر اینکه به آن فرمان داده است و یا به انجام آن تشویق و ترغیب فرموده است.

از طرف دیگر، هیچ گونه شر و رذیلتی که سبب ذلت و انحطاط و عقب‌ماندگی و ارتجاع انسان گردد وجود ندارد، مگر اینکه در رهنمودهای این شریعت از آن نهی شده و یا نسبت به انجام آن هشدار داده شده است.

پیامبرﷺ خود در این‌باره فرموده است:

«من چیزی را نمی‌دانم که شما را به بهشت نزدیک گرداند، و از آتش دوزخ دور نماید، مگر اینکه شما را به آن فرمان داده‌ام و چیزی را نمی‌دانم که شما را به آتش دوزخ نزدیک گرداند و از بهشت دور نماید، مگر اینکه شما را از آن باز داشته‌ام»

خوانندگان محترم! حال بنگرید، آیا مسلمانان امروزی نیز بسان صحابه‌ﷺ به سنت‌ها و اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌های نبوی عشق و محبت می‌ورزند، یا بر عکس از شرم و خجالت نام سنت‌ها را نمی‌گیرند، تا خود را متمدن و بافرهنگ نشان دهند و ظاهر آمریکایی، اروپایی و آلمانی، انتخاب کرده و بر آن فخر می‌کنند و می‌نازند. و سنت خیرالوری و روشن مصطفیﷺ را پس پشت انداخته و دم از تمدن و مدرنیت می‌زنند و خود را از تحجّر و ارتجاع (به گمان خود) بری می‌گردانند.

۳۷۱ ـ (۳۸) وعن عبد الرحمن بن حَسنة ، قال: خَرَجَ علینا رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم وفي یده الدَّرَقَةُ فوَضَعَها، ثمَّ جَلَسَ فَبالَ إلیها. فقال بَعضُهُم: اُنْظُروا إلیه یَبُولُ کما تَبُول المرأةُ. فسمِعه النبيُّ صلی الله علیه وسلّم ، فقال: «وَیْحَكَ ! أما علمتَ ما أصابَ صاحبَ بني إسرائیلَ ؟ ! کانوا إذا أصابَهم البولُ قَرَضُوه بالمقاریضِ، فنَهاهم، فعُذِّبَ في قبره». رواه ابوداود، و ابنُ ماجة.[۳۷۱]

۳۷۱- (۳۸) عبدالرحمن بن حسنه ﷺ گوید: پیامبرﷺ دَر حالی بر ما بیرون آمد که در دست وی سپری پوستین بود. ایشان آن سپر را به عنوان حائل و مانع میان خویش و مردم، بر زمین نهاد. آن‌گاه رو به سوی آن، برای قضای حاجت نشست و

[۳۷۱] ابوداود ح۲۲ ، ابن ماجه ح ۳۴۶

ادرار نمود برخی از مردمان (مشرک، یا منافق، وقتی این صحنه را مشاهده کردند) گفتند: او را نگاه کنید که بسان زنان، خویشتن را مستور نموده و همانند آنان ادرار می‌کند.

وقتی این سخن به گوش پیامبرﷺ رسید، فرمودند: وای بر تو! آیا نمی‌دانی در روزگاران گذشته چه بلا و مصیبتی بر سر یکی از بنی‌اسرائیل آمده است؟!

قضیه از این قرار است که بنی اسرائیل (بر اساس آئین و کیش خویش، مؤظف بودند که) هرگاه به لباس آنها نجاست و ادرار می‌رسید، باید موضع نجاست را با قیچی می‌بریدند، اما این فرد (بدین حکم اهمیتی نداد و به جای پیروی از حق به دنبال باطل و خواهشات نفسانی روان شد، و به تحریف احکام و تعالیم آسمانی دست یازید و) مردمان را نیز از این کار نهی کرد. بدین جهت در گورش مورد عذاب و کیفر خداوندی قرار گرفت (بنابراین تو نیز بدان که: ستر و پوشش در وقت قضای حاجت ضروری وا لزامی است و اگر این کار را مورد تمسخر و استهزاء قرار دادی و بدان اهمیتی ندادی و مردمان را از آن نهی نمودی منتظر عذاب و عقاب، و کیفر و پادافره‌ی خویش در گور و برزخ و سرای آخرت باش.)

[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

«الدّرقة» سپری پوستی که آن را چوب و دوال نباشد. «المقاریض»: جمع «مقراض» به معنای قیچی و آله‌ی برش و بریدن است.

۳۷۲ــ (۳۹) ورواه النسائي عنه عن أبي موسى .[۳۷۲]

۳۷۲- (۳۹) و همین حدیث را نسائی از عبدالرحمن بن حَسنة و او نیز از ابوموسیؓ روایت کرده است.

۳۷۳ ــ (٤٠) وعن مروانَ الأصفرِ ، قال: رأيتُ ابنَ عمر أناخَ راحلتَه مُستقبِلَ القِبلةِ، ثمَّ جَلَس يبولُ إليها. فقلتُ: يا أبا عبدِ الرحمن ! ألَيْس قد نُهِيَ

---

[۳۷۲] نسایی ح ۳۰ به نقل از عبدالرحمن بن حسنة و وی این حدیث را از «ابوموسی» روایت نکرده است و ابوداود نیز این حدیث را به صورت موقوف بر ابوموسی نقل کرده است . . ابوداود ح ۲۳

عن هذا ؟ قالَ: بل إنَّما نُهِي عن ذلك في الفَضاءِ، فإذا كان بينَك و بين القِبلَــةِ شيءٌ يَستُرُكَ، فلا بأسَ. رواه ابوداود.[۳۷۳]

۳۷۳- (۴۰) مروان الاصفر گوید: ابن عمر- رضی‌الله عنهما - را دیدم که رو به قبله شترش را بر زمین خواباند، آن‌گاه رو به سوی آن برای قضای حاجت نشست و ادرار نمود. (و شتر را به عنوان حائل و مانع میان خویش و قبله قرار داد) بدو گفتم: ای ابوعبدالرحمن! (کنیه‌ی ابن عمر است) آیا از قضای حاجت، آن هم رو به قبله، نهی نشده است؟

گفت: خیر، این نهی مطلق نیست، بلکه نهی در صورتی است که در فضای باز (کوه، دشت و...) کسی رو به قبله برای قضای حاجت بنشیند از این‌رو هرگاه میان تو و قبله چیزی حائل و مانع بود اشکالی در قضای حاجت کردن رو به قبله نیست.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۳۷٤ ـــ (٤١) وعن أنس ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا خرَجَ من الخَلاءِ قال: «اَلْحَمْدُ لِلّهِ الّذي أَذْهَبَ عَنّــي الأَذَى وَ عَافَانِي». رواه ابــن ماجة.[۳۷٤]

۳۷۴- (۴۱) انس ﷺ گوید: هرگاه رسول‌خدا ﷺ از قضای حاجت فراغت می‌یافت، و از توالت بیرون می‌شد، با خویشتن این دعا را زمزمه می‌کرد: «الحمد لله الذی أذهب عنی الاذی و عافانی»« حمد و ستایش پروردگاری را سزاست که پلیدی و نجاست را از من دور کرد و مرا عافیت و سلامتی بخشید.»

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

---

[۳۷۳] ابوداود ح ۱۱

[۳۷۴] ابن ماجه ح ۳۰۱

۳۷۵ ــ (٤٢) وعن ابن‌مسعود ، قال : لَمّا قدِمَ وَفدُ الجِنّ على النبيّ قالوا: يا رسولَ الله ! إنْهَ أُمّتَكَ أنْ يَّستَنجُوا بِعَظمٍ أو رَوْثةٍ أو حُمَمَةٍ؛ فإنّ اللّهَ جَعَلَ لنا فيها رِزْقاً. فنهانا رسولُ اللّهِ عن ذلك . رواه ابوداود.[۳۷۵]

۳۷۵- (۴۲۹ ابن‌مسعود ﷺ گوید: (پیامبرﷺ از مکه به سوی بازار «عُکاظ» در «طائف» رفت تا مردم را در آن مرکز و اجتماع بزرگ به سوی اسلام دعوت کند، اما کسی به دعوت او پاسخ مثبت نگفت، و اشراف و بزرگان طائف شدیداً او را تکذیب کردند و آن قدر از پشت سر، سنگ به او زدند که خون از پاهای مبارکش جاری شد، و در بازگشت به محلی رسید که آن را وادی جن می‌گفتند، شب در آنجا ماند و آیات قرآن را تلاوت می‌فرمود در اینجا بود که گروهی از «جن» از اهل «نصیبین» یا «یمن» از آنجا می‌گذشتند، صدای تلاوت قرآن پیامبرﷺ را در نماز صبح شنیدند و ایمان آوردند و) چون این گروه از جنیان به نزد رسول‌خداﷺ آمدند، خطاب به ایشان گفتند: ای رسول‌خداﷺ! امت خویش را از استنجاء زدن با استخوان، سرگین حیوانات و زغال و خاکستر نهی کن، چرا که خدای ﷻ رزق و روزی ما را در آنها قرار داده است.

(ابن‌مسعود گوید: از این جهت) رسول‌خدا ﷺ ما را از استنجاء زدن با استخوان، سرگین حیوانات و زغال و خاکستر نهی فرمود.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

---

[۳۷۵] ابوداود ح ۳۹

باب (۳)

دربارەی مسواک

فصل اول

۳۷۶ ــ (۱) عن أبي هريرة [رضي الله عنه] قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «لولا أنْ أشُقَّ على أُمَّتي لَأمَرْتُهُم بتأخير العِشاءِ، وبالسِّواكِ عندَ كلِّ صَلاةٍ» . متفق عليه.[۳۷۶]

۳۷۶- (۱) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «اگر نه این است که بر جامعه و مردم من، رنج‌آور و چالش‌آفرین، و بحران‌ساز و مشقت‌زا بود، به آنان فرمان می‌دادم تا نماز عشاء را (تا ثلث یا نصف شب) به تأخیر اندازند و در هنگام هر نمازی مسواک کنند(ولی چون مبنای شریعت بر آسانگیری و رفع عُسر و حرج از بندگان است، و من نیز همواره جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسانگیری را بر جانب تشدید و تعسیر، و عسر و حرج، و تغلیظ و سختگیری ترجیح می‌دهم، از این دستور خودداری می‌کنم، چون این کار برای امتیانم، دشوار و طاقت‌فرسا است)»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۳۷۷ ــ (۲) وعن شُرَيْح بن هانِئ ، قال: سألتُ عائشةَ: بأيِّ شيءٍ كان يَبدأُ رَسولُ اللّهِ إذا دَخَلَ بيتَه ؟ قالت: بالسِّواك . رواه مسلم.[۳۷۷]

۳۷۷- (۲) شریح بن هانی ﷺگوید: از ام المؤمنین عایشه صدیقه ـ رضی‌الله‌عنها ـ پرسیدم: رسول‌خداﷺ پس از وارد شدن به خانه، نخست به چه کاری می‌پرداخت و دست می‌یازید؟

---

[۳۷۶] بخاری ح ۸۸۷، مسلم ۱/۲۲۰ح (۴۲- ۲۵۲) ، ابوداود ح ۴۶ ، ترمذی ح ۲۲ ، ابن ماجه ح ۲۸۷ و هر دو عبارت دوم : « بالسواک عند کل صلاة » را نقل کرده‌اند بدون « لأمرتهم بتأخیر العشاء» ، مسنداحمد ۲۴۵/۲

[۳۷۷] مسلم ۱/۲۲۰ح (۴۳-۲۵۲) ، ابوداود ح ۵۱ ، نسایی ح ۸ ، ابن ماجه ح ۲۹۰ ، مسنداحمد ۱۸۸/۶

عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت: مسواک زدن. (و برای مسلمانان نیز زیبنده و مناسب است که با توجه به منافع بسیار ارزنده‌ی مسواک، بعد از فراغت و انجام کارهای روزمره، وقتی وارد خانه می‌شوند، نخست مسواک زنند و دهان و دندان خویش را تمیز و پاکیزه نمایند، چرا که مسواک‌کردن موجب پاکی دهان و رضایت پروردگار جهانیان است.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۳۷۸ ــ (۳) وعن حُذیفةَ ، قال: کان النبیُّ صلی الله علیه وسلّم إذا قام للتَّهَجُّدِ منَ اللَّیلِ یَشُوصُ فاهُ بالسِّواكِ. متفق علیه.[۳۷۸]

۳۷۸- (۳) حذیفه ﷺ گوید: عادت مبارک پیامبرﷺ چنین بود که هرگاه در دل شب (آن هنگام که خاموشی همه جا را فرا گرفته و اشتغالات روزانه، همه تعطیل است، کودکان در خواب، و محیط آماده‌ی حضور قلب و راز و نیاز با خداست، و در آن هنگام که غوغای زندگی فرو می‌نشیند و محیط از هرگونه ریا و تظاهر و خودنمایی بدور است.) برای نماز شب از خواب بیدار می‌شد، تا دلش را به نور عشق دوست روشن و منور سازد، دهانش را مسواک می‌زد. (پس مسواک‌زدن پس از بیدارشدن از خواب سنت است، چرا که وقت خفتن ممکن است بر اثر تبخیر معده، بوی بد و متعفنی در دهان پیدا شود، از این جهت مسواک‌زدن توصیه شده، تا آن بوی بد را از میان ببرد. به همین خاطر رسول‌خداﷺ نیز نخستین کاری که پس از بیدار شدن انجام می‌داد، مسواک‌زدن و تمیزکردن دهان و دندان بود، و دیگران را نیز برای چنین عملی ترغیب و تشویق می فرمود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۳۷۸] بخاری ح ۲۴۵ ، مسلم ۲۲۰/۱ ح(۴۶-۲۰۵)، ابوداود ح ۵۵ ، نسایی ح ۲ ، ابن ماجه ح ۲۸۶ ، مسنداحمد ۳۸۲/۵

۳۷۹) ـــ ۲(٤) وعن عائشة ، رضي الله عنها، قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «عَشْرٌ من الفِطْرَة: قَصُّ الشَّارب، وإعفاءُ اللِّحيَة، والسِّواكُ، واستنشاقُ الماءِ، وقصُّ الأظْفارِ،وغَسْلُ البَراجِمِ، ونَتْفُ الإبْطِ، وحَلْقُ العانَة، وانتِقاصُ الماءِ» ـــ يعني الاستنجاءَ ـــ. قال الراوي: ونَسيتُ العاشرةَ إلاّ أنْ تكونَ المَضْمَضَة. رواه مسلم. وفي رواية: «الخِتان» بدل: «إعْفاءُ اللِّحْيَة». لم أجدْ هذه الروايةَ في «الصَّحيحين» ولا في كتاب «الحُميدي».ولكن ذكرها صاحبُ «الجامع» وكذا الخطابيُّ في «معالِم السُّنن». [379]

۳۷۹- (۴) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «ده چیز از فطرت است: ۱ـ کوتاه کردن سبیل ۲ـ گذاشتن ریش ۳ـ مسواک کردن و رعایت بهداشت دهان و دندان ۴ـ تمیز کردن بینی ۵ ـ گرفتن ناخن ۶ـ شستن مفاصل انگشتان ۷ـ برداشتن موی زیر بغل ۸ ـ برداشتن موی ناحیه شرمگاه ۹ـ استنجاء زدن با آب راوی حدیث (که به احتمال زیاد، «زکریا ابن ابی‌زائده » باشد) گوید: دهمی را فراموش کرده‌ام و به گمانم «مضمضه» [گرداندن آب در دهان] باشد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.] و در روایتی، به عوض «اعفاء اللحیة» [گذاشتن ریش] «الختان» [ختنه] وارد شده است. اما من این روایت را نه در صحیحین (محی‌السنة) دیده‌ام و نه در کتاب حُمیدی [الجمع بین الصحیحین] ، بلکه این روایت را نویسنده‌ی «الجامع للاصول» [یعنی ابن‌اثیر] و علامه خطابی در «معالم السنن» ذکر کرده‌اند که آن را:

۳۸۰ ـــ (٥) عن أبي داود برواية عمَّار بن ياسر. [380]

۳۸۰- (۵) ابوداود به روایت عمار بن یاسر روایت کرده است. و در آن به عوض «اعفاء اللحیة» ، «الختان» نقل کرده است.

---

[379] مسلم ۲۲۳/۱ح (۵۶-۲۶۱) ، ابوداود ح ۵۳، ترمذی ح ۲۷۵۷، نسایی ح ۵۰۴۰، ابن ماجه ح ۲۹۳ ، مسنداحمد ۱۳۷/۶

[380] ابوداود ح ۵۴ به نقل از عمار بن یاسر ، ابن ماجه ح ۲۹۴ به نقل از عمار بن یاسر

شرح: «عشر من الفطرة»: باید دانست که فطرت دو نوع است: فطرت ایمانی که مربوط به قلب و معرفت الهی است، و فطرت عملی که موارد مذکور در حدیث فوق می‌باشد.

در مورد اول، پاک‌کردن روح و تطهیر قلب مطرح است، و در مورد دوم، پاکی بدن و آرایش ظاهری. و در هر حال این امور ده‌گانه جزو امور فطری و از مقتضیات و خواسته‌های اصلی طبیعت بشری و سنّت و روش پیامبران الهی می‌باشند.

«الختان» : ختنه، اولین گام در سنت الهی و علامت مسلمان بودن، و سمبل شریعت اسلامی و از علامات اسلامی است که به وسیله‌ی آن، کافر و مؤمن از هم تمییز داده می‌شوند و فرد ختنه شده از سلامتی برخوردار شده و از امراض صعب‌العلاج و کشنده در امان می‌ماند.

ختنه در لغت به مفهوم بریدن پوست موجود بر سر عضو تناسلی نوزاد است، و در اصطلاح شرعی: کناره‌ی حلقوی قسمت پائین حشفه است. یعنی جایی که عضو تناسلی دچار فرورفتگی می‌شود.

امام حسن بصری، و امام ابوحنیفه و جمعی از حنابله معتقدند که ختنه برای مردان سنت، و برای زنان و دختران مستحب است. امام مالک، شافعی، احمد، شعبی، ربیعةالرأی، اوزاعی، یحیی بن سعد الانصاری، به وجوب ختنه اعتقاد دارند.

امام مالک در این مورد سخت‌گیر است و می‌گوید: کسی که ختنه نشده است، نه امامتش درست است و نه شهادتش مورد قبول واقع می‌گردد.

و بهتر آن است که ختنه در همان روزهای اول بعد از تولد صورت گیرد، تا وقتی که فرد به مرحله‌ای رسید که امور را می فهمد و قدرت تمییز دارد و به رشد عقلانی مناسب رسید، خود را ختنه شده ببیند، و عباداتش را بر همان اصول و اساس تنظیم کند که اسلام ترسیم نموده است.

و در یک جمله، ختنه یک امر فطری و بهداشتی، و نوعی زیباسازی و آرایش است که نیروی محرکه جنسی را تعدیل، ترشّحات مضرّ چربی را حذف، ایجاد

سرطان عضو تناسلی را بسیار کم، و مانع مبتلاشدن کودکان به شب ادراری می‌شـود، و فرد را از ابتلاء به بیماری‌های صعب‌العلاج و کشنده حفاظت می‌کند.

فصل دوم

۳۸۱ ــ (٦) عن عائشة ، قالت: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ألسِّواكُ مَطْهَرةٌ لِلفَمِ، مَرْضَاةٌ للرَّبِّ». رواه الشافعي، وأحمد، والدارميُّ، والنِّسائي، ورواه البخاريُّ في «صحيحه» بلا إسناد.[۳۸۱]

۳۸۱- (۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «مسواک‌نمودن باعث پاکیزگی دهان، و رضایت و خشنودی پروردگار (و هماهنگ با فطرت پاکیزه‌جو و زیباپسند انسان) است.»
[این حدیث را شافعی، احمد، دارمی، نسائی، و بخاری در صحیحش بدون اسناد ـ یعنی به صورت تعلیق ـ روایت کرده‌اند.]

۳۸۲ ــ (٧) وعن أبي أيُّوب ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «أرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ المُرْسَلين: الحَياءُ ــ ويروى الختان ــ، والتَعَطُّرُ، والسِّواكُ، والنِّكاحُ» . رواه الترمذي.[۳۸۲]

۳۸۲- (۷) ابوایوب انصاری ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «چهار چیز از سنت و روش، و سبک و منش پیامبران الهی است: حیا و آزرم ـ در بعضی روایات به عوض «حیا» ، «ختنه» آمده است ـ استفاده از عطر و خوشبویی، مسواک کردن و نکاح و ازدواج با زنان (این چهار چیز از زمره‌ی کارهای پسندیده و شایسته‌ای است که پیامبران الهی، آن طلایه‌داران عرصه‌ی اخلاص و عمل، و آن پیشقراولان

---

[۳۸۱] مسند شافعی ص ۱۴ ، مسنداحمد ۴۷/۶ ، دارمی ح ۶۸۴ ،نسایی ح ۵ ، بخاری این حدیث را به صورت تعلیقی در « کتاب الصوم» باب ۲۷ نقل کرده است.

[۳۸۲] ترمذی ح ۱۰۸۰ و قال : حسن غریب ، مسنداحمد ۴۲۱/۵

عرصه‌ی دعوت و تبلیغ، و آن پیشتازان عرصه‌ی فقاهت و درایت و صداقت و ایمان، آنها را انجام می‌دادند، و پیوسته رعایتشان می‌کردند.)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۳۸۳ ــ (۸) وعن عائشة رضي الله عنها، قالت: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم لا يَرقُدُ مِنْ لَيلٍ ولا نَهارٍ فَيَستَيقِظُ، إلاَّ يتَسوَّكُ قبلَ أنْ يتوضَّأَ. رواه أحمد، وابوداود.[۳۸۳]

۳۸۳- (۸) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: عادت پیامبرﷺ چنین بود که شب یا روز، هرگاه از خواب بیدار می‌شد، قبل از وضو، حتماً مسواک می‌زد (و بهداشت دهان و دندان خویش را رعایت می‌کرد و تأکید زیادی بر شستن و نظافت این عضو از اعضای بدن را داشت.)

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند.]

۳۸٤ ــ (۹) وعنها، قالت: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَستَاكُ، فيُعْطِيني السِّواكَ لِأغسِلَه، فأبدَأُ به فَأَستَاكُ، ثمَّ أغْسِلُه وأَدْفَعُه إليه. رواه ابوداود.[۳۸٤]

۳۸۴- (۹) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ مسواک را پس از استفاده به من می‌داد تا آن را بشویم، و من نیز نخست با همان مسواک دندان‌هایم را مسواک کرده و پس از شستن، آن را به رسول‌خداﷺ باز می‌گرداندم.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: از این روایت پیداست که حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ مسواک را از رسول‌خداﷺ گرفته و بدون اینکه آن را شستشو دهد، نخست به وسیله‌ی همان مسواک، دهان و دندان خویش را مسواک زده و سپس آن را خوب می‌شست، و

---

[۳۸۳] ابوداود ح ۵۷، مسنداحمد ۶/۱۶۰

[۳۸۴] ابوداود ح ۵۲

پس از شستن، آن را به رسول‌خدا ﷺ باز می گرداند. اینکه حضرت عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ مسواک رسول خدا ﷺ را قبل از شستن، خود مورد استفاده قرار می‌داد، بدان جهت بود تا از آب دهان مبارک رسول خدا ﷺ تبرک حاصل نماید و خداوند ﷻ به برکت این کار، آب دهان پیامبراکرم ﷺ را با آب دهان عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ پیوند دهد. چنانچه عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ خود می گوید:

«یکی از نعمت‌هایی که خدا بر من ارزانی داشته است، این بود که رسول‌خدا ﷺ در خانه‌ی من و در روزی که نوبت من بود و در آغوش من، و روی سینه‌ی من جان سپرد. و خداوند به هنگام وفات ایشان، آب دهان مرا با آب دهان آن حضرت ﷺ پیوند داد. عبدالرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه وارد شد، مسواک در دست او بود، و من رسول‌خدا ﷺ را در آغوش گرفته بودم. دیدم که آن حضرت ﷺ به عبدالرحمن می‌نگرد دریافتم که ایشان دوست دارند مسواک بزنند. گفتم: بگیرمش برای شما؟ با سرشان اشاره کردند که: آری. مسواک را با آب دهان خودم نرم کردم. آن حضرت ﷺ پس از آن، مسواک را روی دندان‌هایشان کشیدند و بهتر از هر وقت دیگر با آن مسواکه دندان‌هایشان را مسواک زدند. [بخاری]

فصل سوم

۳۸۵ ـــ (۱۰) عن ابنِ عمر رضي الله عنه، أَنَّ النَّبيَّ صلى الله عليه وسـلّم قال: «أُراني في المَنام أَتَسَوَّكُ بِسِواكٍ، فجاءني رجُلانِ أَحَدُهما أكبرُ من الآخـر، فَنَاوَلتُ السِّواكَ الأصغرَ منهُما، فقيل لي: كَبِّرْ، فَدَفَعتُه إِلَى الأَكْبَرِ منهُما». متفق عليه.[۳۸۵]

۳۸۵- (۱۰) ابن عمر- رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «در عالم خواب، خویشتن را مشغول مسواک‌زدن دیدم، و دیدم که دو نفر که یکی از آنان بزرگتر از دیگری بود، به نزدم آمدند، می‌خواستم مسواک را به آن یکی که کوچکتر است، بدهم، ولی به من گفته شد که مسواک را به شخص بزرگتر بده. و من نیز بر اساس این فرمان مسواک را به بزرگتر از آنان دادم (چون در این روایت، حکم شده که مسواک به بزرگتر و کلان‌سال‌تر داده شود، و بزرگتر نیز مطمئناً از کوچکتر برتر و افضل است، از این‌رو، این تفضیل، نشانگر اهمیت و فضیلت مسواک، و بیانگر جایگاه والا و شامخ آن در نظام شرعی، عقلی، فطری و طبیعی می‌باشد.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

۳۸۶ ـــ (۱۱) وعن أبي أُمامةَ ، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قـال: «ما جاءني جَبريلُ عليه السَّلامُ قَطُّ إلاّ أَمَرني بالسِّواكِ، لقد خَشِيتُ أنْ أُحْفِـيَ مُقدَّمَ فِيَّ». رواه أحمدُ.[۳۸۶]

---

[۳۸۵] بخاری ح ۲۴۶ ، مسلم ۷۷۹/۴ ح (۱۹- ۲۲۷۱)

[۳۸۶] ابن ماجه ح ۲۸۹ ، مسنداحمد ۲۶۳/۵

۳۸۶- (۱۱) ابواُمامه ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه جبرئیل به نزدم می‌آمد، مرا درباره‌ی مسواک‌زدن توصیه و سفارش می‌کرد، و بیم آن می‌رفت که به خاطر مسواک‌زدن زیاد (و عمل به توصیه و سفارش مکرر جبرئیل) قسمت جلوی دهان و پوست ظاهر لثه‌هایم را از میان ببرم.»

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۳۸۷ ــ (۱۲) وعن أنسٍ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «لقد أكثَرْتُ عليكم في السِّواك» . رواه البخاري.[۳۸۷]

۳۸۷- (۱۲) انسﷺ گوید: پیامبرﷺ خطاب به صحابهﷺ فرمود: «پیرامون مسواک، فوق‌العاده به شما توصیه و سفارش کردم (پس شما نیز عمل بدان را نصب‌العین و آویزه‌ی گوش خویش قرار دهید، تا از دهان و دندانی تمیز و پاکیزه، و پروردگاری راضی و خشنود، برخوردار باشید. و خدا کسانی را که خواهان پاکی و پاکیزگی‌اند، دوست می‌دارد و به آنها عشق می‌ورزد و پیوسته کمک و یاری‌شان می‌کند و آنها را زیر چتر رحمت و احسان، و کرم وجود خویش قرار می‌دهد.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

۳۸۸ ــ (۱۳) وعن عائشةَ ، [رضي الله عنها] قالت: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يستَنُّ وعنده رَجُلان، أَحَدُهما أكبرُ من الآخرِ، فأُوحِيَ إليه في فضلِ السِّواكِ أنْ كَبِّر، أعطِ السِّواكَ أكبرَهما. رواه ابوداود.[۳۸۸]

۳۸۸- (۱۳) ، عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ(خویشتن را در عالم خواب) در حالی مشغول مسواک‌زدن دید که دو نفر که یکی از آنان بزرگتر از دیگری بود، در نزد ایشان نشسته بودند. درباره‌ی فضیلت و اهمیّت مسواک چنین وحی

---

[۳۸۷] بخاری ح ۸۸۸ ، نسایی ح ۶ ، دارمی ح ۶۸۲ ، مسنداحمد ۱۴۳/۳

[۳۸۸] ابوداود ح ۵۰

آمد که مسواک را به شخص بزرگتر بده (و این تفضیل خود بیانگر اهمیت و جایگاه ویژه و مهم مسواک در شرع مقدس اسلام است.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۳۸۹ ــ (۱٤) وعنها ، قالت: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «تَفْضُلُ الصَّلاةُ الّتي يُسْتاكُ لها على الصَّلاة الّتي لا يُسْتاكُ لها سبعينَ ضِعْفاً» . رواه البيهقي في «شعب الإيمان».[۳۸۹]

۳۸۹- (۱۴) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید رسول‌خدا ﷺ فرمود: ثواب و پاداش نمازی که برای آن مسواک زده شده است، هفتاد برابر بیشتر از پاداش نمازی است که بدون مسواک خوانده می‌شود.
[این حدیث را بیهقی در «شعب الایمان» روایت کرده است.]

شرح: تعبیر به «هفتاد برابر» ممکن است که از باب «تکثیر» باشد، نه برای تعداد، زیرا عدد هفتاد از اعدادی است که غالباً برای کثرت به کار می‌رود. و نیز ممکن است، منظور همان عدد هفتاد باشد.

به هر حال مراد حدیث این است که نمازی که پیش از آن دهان و دندان به وسیله‌ی مسواک تمیز شده و با پاکیزگی خوانده شده بر نمازی که برایش مسواک استعمال نشده، به مراتب برتر، بهتر و افضل است، چرا که مسواک‌زدن باعث تمیزی دهان و موجب رضایت و خشنودی پروردگاراست.

۳۹۰ ــ (۱٥) وعن أبي سَلَمة ، عن زيد بن خالد الجُهَنِيِّ ، قال: سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم يقول: «لوْلا أن أشقَّ على أمَّتي، لَأمرْتُهم بالسِّواكِ عند كلِّ صلاة، ولأخَّرْتُ صلاةَ العِشاء إلى ثُلُث الليلِ». قال: فكان زيد بن خالدٍ يشهَدُ الصَّلواتِ في المسجِدِ وسِواكُه على أُذُنِه موضعَ القلمِ من

---

[۳۸۹] مسنداحمد ۲۷۲/۶ و بیهقی در شعب الایمان

أُذُنِ الکاتب، لا یقومُ إلی الصّلاة إلاّ اِستَنّ، ثمّ ردّه إلی مَوْضِعِه. رواه الترمذي، وابوداود إلاّ أنّه لم یذکر: «و لَأخّرتُ صلاةَ العِشاءِ إلی ثلثِ اللیــل». وقـــال الترمذي: هذا حدیثٌ حسن صحیح. [۳۹۰]

۳۹۰- (۱۵) ابوسلمه ﷺ از زیدبن خالد جُهنیﷺ روایت می‌کند کـه وی گفـت: از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود: اگر نه این است که بر امت من رنج‌آور بـود، آنـان را فرمان می‌دادم که به هنگام هر نمازی مسواک کنند، و نمـاز عـشاء را تـا یـک سوم شب به تأخیر می‌انداختم (ولی چون مبنای شریعت برآسانگیری و رفع عسر و حرج از بندگان است، و من نیز همـواره جانـب تیـسیر و تخفیـف و سـهولت و آسانگیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سختگیری تـرجیح مـی‌دهـم، از این دستور خودداری می‌کنم.)»

ابوسلمه ﷺگوید: (براساس این تأکید پیامبر ﷺ) زید بـن خالـد ﷺ در حـالی در مسجد برای اقامه‌ی نمازهای پنج‌گانه حاضر می‌شد، کـه هماننـد نویـسندگان کـه قلم را پشت گوش خویش می‌گذارند، او نیـز مـسواکش را در همانجـا مـی‌نهـاد و برای هر نماز مسواک می‌کرد و سپس مسواک خـویش را در سـر جـایش (یعنـی پـشت گـوش) بـاز مـی‌گردانـد، (و همـواره ایـن توصـیه و سـفارش پیـامبرﷺ را نصب‌العین و آویزه‌ی گوش خویش داشت.)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی حسن و صـحیح اسـت. و ابوداود نیز این حدیث را بدون عبارت «ولَأخّرتُ صـلاة العـشاء الـی ثلـث اللیـل» روایت نموده است.]

[۳۹۰] ترمذی ح ۲۳ و قال: حسن صحیح، ابوداود ح ۴۷، مسنداحمد ۱۱۶/۴

باب (٤)

درباره‌ی آداب و سنت‌های وضو

فصل اول

۳۹۱ ــ (۱) عن أبي هريرةَ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا استيقَظَ أحَدُكُم من نومه فلا يَغمِسْ يَدَه في الإناءِ حتى يغسلَها، فإنّه لا يَدْرِي أينَ باتَتْ يَدُه». متفقٌ عليه.[۳۹۱]

۳۹۱- (۱) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: «شما هر وقت از خواب بیدار شدید، پیش از آنکه دست خویش را داخل ظرف آب وضو کنید، آن را بشوئید، زیرا هیچ یک از شما نمی‌داند که در وقت خواب، دست وی کجا بوده است؟ (پس مستحب است که قبل از شروع کردن وضو، دست‌ها خوب شسته شود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

درباره‌ی اینکه حکم شستن دست‌ها دارای چه درجه‌ای از مراتب وجوب، فرض یا سنّت است، اختلاف نظر وجود دارد. احناف بر این باورند که اگر نجس‌بودن دست‌ها یقینی باشد، شستن آنها، فرض، واگر ظن غالب باشد، شستن دست‌ها، واجب، و اگر شک باشد، مسنون، و در غیر اینصورت مستحب است.

امام احمد، اسحاق بن راهویه و داود ظاهری، این حکم را برای وجوب می‌دانند و امام شافعی بر سنت‌بودن آن و امام مالك بر مستحب بودن این حکم، معتقدند.

۳۹۲ ــ (۲) وعنه ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا استَيقَظَ أحدُكم مِنْ منامِه فلْيَستَنثِرْ ثلاثاً، فإنَّ الشيطانَ يَبيتُ على خَيشُومِه» . متفق عليه.[۳۹۲]

---

[۳۹۱] بخاری ح ۱۶۲ ، مسلم ۲۳۳/۱ ح (۸۷-۲۷۸) ، ابوداود ح ۱۰۵ ، ترمذی ح ۲۴، نسایی ح ۱ ، ابن ماجه ح ۳۹۳ ، دارمی ح ۷۶۶ ، مؤطا مالک کتاب الطهارة ح ۹ ، مسنداحمد ۲۴۱/۲

۳۹۲- (۲) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرگاه از خواب بیدار شدید و وضو گرفتید، بینی خویش را سه دفعه خوب بشویید، چرا که شیطان، شب‌ها در قسمت بُن بینی به سر می‌برد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«یَبیت» از ماده‌ی «باتَ» : شب در آنجا ماند، چه بخوابد و چه نخوابد. «خَیشوم»: بُن بینی، اندرون بینی.

به احتمال زیاد، مراد از «شب ماندن شیطان در قسمت بالای بینی انسان»، همان کثافتی‌ها و آلودگی‌های بینی است، زیرا همانطوری که فرشتگان معصوم و مقرب الهی با طهارت و پاکیزگی، ذکر و یاد خدا، و مکان‌هایی پاک و مقدس که در آنها ذکر و یاد خدا و عبادت و پرستش او تعالی می‌شود، مناسبت و الفت و تعلق دارند، همچنین شیاطین و اهریمنان که خود موجوداتی خبیث و پلید اند، با آلودگی‌ها و کثافتی‌ها و اماکن کثیف و غیر بهداشتی مانند توالت‌ها، قسمت بالای بینی، مناسبت و محبت، و عشق و الفت دارند، و مراکز و جایگاه آنها در چنین جاهایی است و به آن علاقه‌مند هستند، از این‌رو رسول‌خدا ﷺ به امت خویش تعلیم می‌دهد که هرگاه از خواب بیدار شدند و وضو گرفتند، سه بار بینی خویش را بشویند، چون کثافتی‌ها و آلودگی‌ها و اشیای موذی و مضر و میکروب‌ها، شب‌ها در قسمت بالای بینی انسان جمع می‌شوند.

پس می‌توان گفت که ذکر شیطان در این حدیث، کنایه از کثافتی‌ها و آلودگی‌ها و میکرب‌هایی است که شب‌ها در وقت خواب، در قسمت بالای بینی جمع می‌شوند.

۳۹۳ ــ (۳) وقیل لعبد الله بن زیدِ بن عاصم کیفَ کان رسولُ الله صلى الله علیه وسلّم یَتَوَضّأ ؟ فدَعا بوَضُوءٍ فَأفرَغَ عَلى یَدَیهَ فَغسَلَ یَدَیه مَرَّتین مَرَّتین، ثُمَّ مَضمَض واستَنثَرَ ثلاثاً، ثمّ غَسَلَ وَجهَه ثَلاثاً، ثُمّ غَسَلَ یَدَیْهِ مَرَّتین مرّتین إلى

---

[۳۹۲] بخاری ح ۲۲۹۵، مسلم ۱/۲۱۲ ح (۲۳-۲۳۸)، نسایی ح ۹۰

المِرفَقَينِ، ثمَّ مسحَ رأسَه بيدَيه، فَأَقْبَل بِهِما وأَدْبَرَ، بَدَأَ بِمقدَّم رَأسه، ثمَّ ذهَب بِهما إلى قَفاه، ثمَّ رَدَّهُمَا حتى يَرجِعَ إلى المكان الَّذي بَدَأَ مِنهُ، ثمَّ غَسَلَ رِجْلَيه. رواه مالكٌ، والنسائي. ولأبي داودِ نحوُه ذكره صاحب «الجامع». [393]

۳۹۳- (۳) مردی از عبدالله بن زید بن عاصم‌ﷺ درباره‌ی کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ سؤال کرد. او نیز در پاسخ ظرف پرآبی را برای وضو طلبید و بدین‌گونه وضوی رسول‌خداﷺ را برای آنان به تصویر کشید: وی دو دفعه آب را بر هر دو کف دست‌هایش ریخت و آنها را شست و پس از تمیزکردن آنها، سه بار دهان و بینی خود را شست، سپس سه بار صورتش را شست، و پس از آن دست‌هایش را تا آرنج دو بار شست، پس از آن سرش را مسح کرد و دست‌هایش را یکبار (ازجلو) بر سرش مالید و به عقب برگرداند، اینطور که دست‌هایش را از جلوی سر به پشت، و از پشت سر به جلو کشید، و در آخر، پاهایش را (با قوزک) شست.

[این حدیث را مالک و نسائی روایت کرده‌اند. و نویسنده‌ی «الجامع» [ابن اثیر] گفته: ابوداود نیز حدیثی بدین معنی روایت کرده است.]

۳۹٤ ــ (٤) وفي المتَّفق عليه : قيل لعَبد الله بن زيد بن عاصم: تَوَضَّأْ وُضُوءَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم، فَدَعَا بِإِنَاءٍ، فَأَكْفَأَ منه على يَدَيه، فَغَسَلَهُما ثلاثاً، ثمَّ أدخل يدهُ فاستخرجها، فمَضمض واستنشقَ من كَفٍّ واحدة، ففعل ذلك ثلاثاً، ثم أدخلَ يده فاستخرجها، فغسَل وجهَه ثلاثاً، ثمَّ أدْخل يده فاستخرجها، فغسل يديهِ إلى المِرفقَين مرتين مرتين، ثمَّ أدخلَ يدَه فاستخرجها، فمَسَح برأسه، فأقْبل بيدَيه وأدْبرَ، ثمَّ غسلَ رجلَيه إلى الكعَبين، ثمَّ قال: هكذا كان وُضُوءُ رسولِ اللّهِ. ــ وفي روايةٍ: فأقبلَ بِهِما وأدبرَ، بَدَأَ بمقدَّم رأسه، ثمَّ

---

[393] بخاری ح ۱۸۵ ، مسلم ۲۱۰/۱ ح (۱۸- ۲۳۵) ، ابوداود ح ۱۱۸ ، نسایی ح ۹۷ ، ابن ماجه ح ۴۳۴ ، مؤطا مالک کتاب الطهارة ح ۱

ذهب بهما إلى قفاه، ثمّ ردَّهما حتى رجَع إلى المكانِ الذي بدَأ منه، ثُـمَّ غَـسَل رِجلَيهِ. ــ وفي رواية: فمَضمَضَ واستنشقَ واستَنثرَ ثلاثاً بثَلاث غَرَفات من ماء. ــ وفي روايةٍ أُخرى: فمضمضَ واستنشق من كَفّةٍ واحدة، ففعلَ ذلك ثلاثاً. ــ وفي روايةٍ للبخاري: فَمَسَحَ رأسه فأقبَل بهما وأدْبر مرَّة واحدة، ثمّ غسل رجليه إلى الكعبين. ــ وفي أخرى له: فمَضمضَ واستَنثرَ ثلاث مـرات مـن غُرْفـةٍ واحِدَةٍ.[۳۹۴]

۳۹۴- (۴) و در بخاری و مسلم چنین آمده است: «از عبدالله بن زید بـن عاصم‌ﷺ درباره‌ی کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ سؤال شد، وی به خاطر اینکه به نحو احسن و به صورت عملی وضوی رسول اللهﷺ را برای ایشان به تـصویر بکـشد و برایشان آموزش و تعلیم دهد، ظرف پر آبی برای وضو خواست، آن‌گاه سه بـار آب را بر هر دو کف دست‌هایش ریخت و آنها را شست، پس از تمیزکردن آنهـا، دست خویش را در ظرف آب فرو برد و با یک مشت آب، دهـان و بینـی خـود را شست، و این کار را سه مرتبه تکرار نمود، سـپس دسـتش را در ظـرف آب فـرو کرد و سه بار صورتش را شست پس از آن دوباره دسـتش را در ظـرف آب فـرو برد و دست‌هایش را هر یک دو بار با آرنج شست. بعد از آن دستش را در ظـرف آب فرو کرد و سرش را مسح نمود و دست‌هـایش را (از جلـوی سـر) بـر سـرش کشید و به عقب برگرداند.

و در آخر پاهایش را با قوزک شست، آن‌گاه عبدالله بن زیـدﷺ گفـت: کیفیـت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ چنان بود کـه برایتـان بـه طـور عملـی بـه تـصویر کشیدم.

و در بعضی روایات آمده است: «عبدالله بن زیدﷺ سـرش را از جلـوی سـر مـسح نمود اینگونه که دست‌هایش را از جلوی سر به پشت، و از پشت به جلـو کـشید، بعداً پاهایش را شست.»

[۳۹۴] بخاری ح ۱۸۵ ، مـسلم ۲۱۰/۱ ح (۱۸- ۲۳۵) ، ابـوداود ح ۱۱۸ ، نـسایی ح ۹۷ ، ابـن ماجـه ح ۴۳۴ ، مؤطـا مالک کتاب الطهارة ح ۱

و در روایتی دیگر آمده است: «عبدالله بن زید ﷺ (دستش را در ظرف آب فرو کرد و) سه بار دهان و بینی را با سه مشت آب شست، و هر بار بینی را هم تمیز می‌کرد.»

و در بعضی از روایات می‌خوانیم: «عبدالله بن زید با یک مشت آب، دهان و بینی را شست و این کار را سه بار تکرار کرد.»

و در روایت بخاری آمده است: «عبدالله بن زیدﷺ (دستش را در آب فرو کرد و) سرش را مسح نمود و دست‌هایش را یکبار بر سرش مالید و به عقب برگرداند، و در آخر پاهایش را با قوزک شست.» و در روایتی دیگر از بخاری آمده است: «عبدالله بن زیدﷺ با یک مشت آب، سه بار دهان و بینی خود را شست.»

۳۹۵ ــ (۵) وعن عبد الله بن عبَّاس رضي الله عنه،، قال توضَّأ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم مَرَّةً مَرَّةً، لم يَزِدْ على هذا . رواه البُخاري.[۳۹۵]

۳۹۵- (۵) عبدالله بن عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ وضو گرفت و هر عضو خویش را بیشتر از یک بار نشست.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

۳۹۶ ــ (۶) وعن عبد الله بن زيدٍ : أنَّ النبيَّ توضَّأ مَـرَّتين مَـرَّتينِ. رواه البخاري.[۳۹۶]

۳۹۶- (۶) عبدالله بن زیدﷺ گوید: پیامبرﷺ وضو گرفت و هر عضو خود را دو بار شست.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

---

[۳۹۵] بخاری ح ۱۵۷ ، ابوداود ح ۱۳۸، ترمذی ح ۴۲، ابن ماجه ح ۴۱۱ ، دارمی ح ۶۹۶ ، مسنداحمد ۳۳۲/۱ ، نسایی ح ۸۰

[۳۹۶] بخاری ح ۱۵۸ ، مسنداحمد ۴۱/۴ ،ابوداود ح ۱۳۶ به نقل از ابوهریره ، ترمذی به نقل از ابوهریره ح ۴۳

۳۹۷ ــ (۷) وعن عثمانَ ، رضي الله عنه، أنّه توضَّأ بالمَقَاعِــد. فقــال: ألا أُرِيَكُم وضوءَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم ؟ فَتَوَضَّــأ ثَلاثــاً ثَلاثــاً . رواه مسلم.[۳۹۷]

۳۹۷- (۷) از عثمان‌ رضی الله عنه روایت است که وی در مکان اجتماع و گردهمایی مردم وضو گرفت و خطاب به آنان گفت: آیا به شما کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خدا ﷺ را نشان دهم؟ آنگاه وضو گرفت و هر عضوی از اعضای وضو را سه بار شست.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «مَقاعد» : به احتمال زیاد نام مکانی در شهر مدینه است. گویند: حضرت عمر رضی الله عنه در بیرون مسجد، مکانی برای اجتماع و گردهمایی مردم بنا کرد، تا مردم در آنجا به رجز خوانی، سرودن اشعار، نقل حکایات و غیره بپردازند.

از مجموع روایات و اخبار رسیده به ما درباره‌ی کیفیت و چگونگی وضوی پیامبر ﷺ معلوم می‌شود که عادت و معمول آن حضرت ﷺ چنین بود که هر عضو را سه بار می‌شست، و یک بار بر سر مسح می‌کرد.

اینطور که دست‌هایش را یکبار بر سرش می‌مالید و به عقب بر می‌گرداند، ولی گاهی نیز اتفاق می‌افتاد که هر عضو را فقط یک بار یا دو بار می‌شست، تا به تمام مسلمانان و نمازگزاران بفهماند که اگر هرعضو یک یا دو بار شسته شود، وضو جایز و درست است، و خلل و نقصی در صحت و درستی وضو ایجاد نخواهد شد.

و در حقیقت پیامبر ﷺ کارهای جایز را یکبار یا دو بار انجام داده است، تا مردم گمان نکنند که این کارها حرام و ناجایز هستند، ولی بر کارهای سنت و واجب دوام داشته است.

در اینجا هم پیامبر ﷺ با دوام بر سه بار شستن هرعضو به ما نشان داده است که سه بار شستن هر عضو بهتر و سنت است. و با یکبار یا دو بار شستن هر عضو، نیز جایز بودن آن را اعلام داشته است.

---

[۳۹۷] مسلم ۲۰۷/۱ ح (۹- ۲۳۰) و در این باب احادیثی از ابوهریره و علی بن ابی‌طالب نیز روایت شده است.

و اگر می‌بینیم که در کیفیت و چگونگی مضمضه (شستن دهان) و استنشاق (شستن بینی) و مسح سر، روایات مختلف و گوناگون است، همه برای بیان جواز است، و گر نه عادت و معمول آن حضرتﷺ چنین بود که هر عضو را سه بار می‌شست، و یک‌بار بر سر (از جلو به پشت و از پشت به جلو) مسح می‌کرد.

۳۹۸ ــ (۸) وعن عبد الله بن عَمْرٍو ، قال: رَجَعنَا مَعَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم من مَكَّةَ إلى المدينة، حتى إذا كُنَّا بماءٍ بالطريق تَعجَّلَ قومٌ عِندَ العَصْرِ، فَتَوَضَّؤوا وَهُم عُجَّالٌ، فَانتَهَيْنا إلَيهِم وأعقابُهم تلوحُ لم يَمَسَّها الماءُ، فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «وَيْلٌ للأعقابِ مِنَ النَّارِ، أسبِغُوا الوُضَوءَ» . رواه مسلم.[۳۹۸]

۳۹۸- (۸) عبدالله بن عمروؓ گوید: در سفری که با رسول‌خداﷺ بودیم و از مکه‌ی مکرمه به مدینه‌ی منوره باز می‌گشتیم، چون در میانه‌ی راه به آبی رسیدیم، برخی از همراهان و همرکابان از عجله و شتاب کارگرفتند و با عجله و شتاب و بدون رعایت آداب و سنن، و شرایط و اصول، وضو گرفتند. و هنگامی که ما بدانها رسیدیم، دیدیم که پاشنه‌ی پاهایشان بر اثر خشکی نمایان و هویدا است.

آنجا بود که رسول‌خداﷺ فرمود: «وای به حال کسانی که پاهایشان را در وضو خوب نمی‌شویند. چنین کسانی به عذاب شدید و سخت دوزخ گرفتار خواهند شد. پس شما نیز وضوی خوب و کامل و با رعایت شرایط و اصول و آداب و سنن بگیرید و آب را به تمام اعضای واجب‌الغسل برسانید و فرض و واجب و سنت و مستحب آن را رعایت کنید.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

---

[۳۹۸] مسلم ۱/ ۲۱۴ح (۲۶- ۲۴۱) ، بخاری نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۶۰، ابوداود ح ۹۷ ، نسایی ح ۱۱۱ ، ابن ماجه ح ۴۵۰ ، دارمی ح ۷۰۶ ، مسنداحمد ۱۹۳/۲

۳۹۹ ــ (۹) وعن المُغيرةِ بن شُعبة ، قال: إنَّ النبيَّ توضَّأ فَمَسَحَ بِنَاصِيَتِه وعَلَى العِمامةِ وعلى الخُفَّين. رواه مسلم.[۳۹۹]

۳۹۹- (۹۹) مغیرة بن شعبه ﷺ گوید: پیامبر ﷺ وضو گرفت و بر موی پیشانی (یعنی به اندازه‌ی موی پیشانی) و عمامه‌ی خویش مسح کرد و (به جای شستن پاها) بر موزه‌ها مسح نمود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: بر پایه‌ی این حدیث و احادیثی دیگر، می‌توان گفت که مسلک امام احمد، اوزاعی، اسحاق، وکیع بن جراح، این است که اکتفای مسح بر عمامه جایز است.

امام شافعی بر این باور است که اکتفا نمودن به مسح بر عمامه جایز نیست، بلکه پس از مسح مقدار مفروض، به خاطر سنت استیعاب [سنت مسح تمام سر] می‌توان بر عمامه مسح نمود.

امام ابوحنیفه و امام مالک معتقدند که اکتفانمودن به مسح بر عمامه جایز نیست و علاوه از آن، پس از مسح مقدار مفروض نیز با مسح بر عمامه، سنت استیعاب [سنت مسح تمام سر] ادا نمی‌گردد. البته از مجموع تمام روایات و اخباری که در این زمینه آمده‌اند، می‌توان چنین برداشت کرد که آن حضرت ﷺ هیچ گاه تنها بر عمامه مسح نکرده است، بلکه مقدار مفروض سر را مسح می‌فرمود و بعد با دست خود بر عمامه مسح نموده است. و این عمل نیز برای بیان جواز بوده است.

و در حقیقت پیامبر ﷺ این کار را انجام داده تا مردم گمان نکنند که این کار حرام و ناجایز است و با انجام این کار، جایز بودن آن را اعلام داشته است.

چنانچه در همین حدیث مورد بحث نیز، وارد شده است که پیامبر ﷺ هم بر موی پیشانی مسح نموده و هم بر عمامه. یعنی تنها بر عمامه مسح نکرده است، بلکه مقدار مفروض سر را مسح کرده و بعد با دست خود بر عمامه مسح نموده است.

---

[۳۹۹] مسلم ۱/ ۲۳۱ح (۸۳- ۲۷۴)، ترمذی ح ۱۰۰، نسایی ح ۱۰۷، مسنداحمد ۴/۲۵۵

«مسح بر موزه»: هر کس وضو بگیرد و پس از گرفتن وضو، موزه بپوشد، آن‌گاه وضوی او باطل شود و بخواهد دوباره وضو بگیرد می‌تواند در صورتی که مقیم باشد، مدت بیست و چهار ساعت به جای شستن پاها، روی همان موزه مسح کند، و در صورتی که مسافر باشد، مدت سه شبانه‌روز می‌تواند روی همان موزه مسح کند، که این بخششی از سوی خداوند متعال است و به وسیله‌ی آن بر بندگانش آسان گرفته و دشواری را از آنان برداشته است، چرا که این کار به خصوص در روزهای سرد زمستان که هوا بسیار سرد است و شستن پاها با آب سرد مشکل است، وضو را آسان‌تر می‌کند.

فقهاء و صاحب‌نظران اسلامی برای مسح بر موزه شرایطی را در نظر گرفته‌اند که شماری از آنها عبارتند از:

- موزه به گونه‌ای باشد که بتوان با آن به راحتی راه رفت (منظور موزه‌های چرمی یا چارق است.)

۱) در موزه شکافی به اندازه‌ی سه انگشت یا بیشتر نباشد.

۲) چندان ضخیم و زبر باشد که پوست پا پیدا نباشد و هنگام مسح، رطوبت دست به پا نرسد (مانند چرم و نمد)

۳) موزه را بعد از وضو و شستن هر دو پا بپوشد.

۴) خفین باید تا قوزک را بپوشاند.

بنابر این مسح بر خفین، مشمول جوراب‌های نازک امروزی نمی‌شود.

۴۰۰ ــ (۱۰) و عن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يُحبُّ التَّيمُّنَ مَا استَطاعَ في شَأنِه كُلِّه: في طُهورِه وتَرَجُّله وتنعُّله. متفق عليه.[400]

[400] بخاری ح ۴۲۶، مسلم ۱/۲۲۶ ح(۶۷- ۲۶۸)، ابوداود ح ۴۱۴۰، ترمذی نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۶۰۸، نسایی ح ۴۲۱، ابن ماجه ح ۴۰۱، مسنداحمد ۶/۹۴

۴۰۰- (۱۰) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبر ﷺ به اندازه‌ی توان و قدرت خویش، در شروع و انجام تمام کارهای خیر و باارزش خود، طرف راست را دوست می‌داشت. و در تمیزنمودن بدنش، و شانه‌کردن موهای سرش، و به هنگام پوشیدن کفشش (و خلاصه در تمام امور خویش) طرف راستش را به جلو می‌انداخت و با طرف راست آن را شروع می‌کرد و از این کار لذت می‌برد.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

فصل دوم

۴۰۱ ــ (۱۱) عن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا لَبِستُمْ وإذا تَوضَّأتُمْ، فَابدَؤوا بأَيامِنِكم» . رواه أحمد، وابوداود.[۴۰۱]

۴۰۱- (۱۱) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «وقتی لباس پوشیدید و وضو گرفتید، اعضای سمت راست خود را به جلو اندازید و با طرف راست، آن را شروع کنید.»

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند.]

۴۰۲ ــ (۱۲) وعن سعيد بن زيدٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا وُضوءَ لمن لم يَذْكُرِ اسمَ الله عليه» . رواه الترمذي، وابن ماجة.[۴۰۲]

۴۰۲- (۱۲) سعید بن زیدﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «کسی که بدون گرفتن نام خدا، وضو می‌گیرد، بهره‌ای از وضوی خود نبرده است (و چنین وضویی از نظر تأثیر باطنی و معنوی، و نورانیت و درخشندگی، و قبولیت و درستی، بسیار ناقص و بی‌نور خواهد بود.)

[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: در متن حدیث بالا عبارت «لا وضوء» آمده است، در اینجا نفی وجود، مراد نیست بلکه نفی کمال، مراد است. یعنی چنین وضویی درست است، ولی از لحاظ تأثیر باطنی و معنوی، و نورانیّت و قبولیّت، بسیار ناقص و بی‌نور خواهد بود و

---

[۴۰۱] ابوداود ح ۴۱۴۱، مسنداحمد ۳۵۴/۲

[۴۰۲] ترمذی ح ۲۵ ، ابن ماجه ح ۳۹۸

به صاحبش نفعی نخواهد رساند و از نورانیّت و قبولیت، آن را خواهد انداخت، زیرا هر کاری که در آن نام خدا برده نشود، ناقص و ناتمام و دم‌بریده و بی‌برکت، و بی‌تأثیر و بی‌روح خواهد بود، و به صاحبش نفع و سود چندانی از نورانیت و قبولیت نخواهد رساند.

و در حقیقت اگر انسان می‌خواهد در هر کاری به خیر و برکت برسد، برایش زیبنده است که خویشتن را به خدا پیوند و ارتباط دهد و در هر حال و در هر کار، نام او را بر زبان براند، چرا که خداوند است که با پرتو لطف بی‌کران خود جهان را از نیستی به هستی آورده است و آن را پیدا کرده است.

هر یک از مخلوقات را در پرتو هدایت تکوینی و تشریعی و خرد خدادادی، به راه و روش و کار و وظیفه‌ی خود آگاه و آشنا فرموده است. پیوسته هم جهان و هم جهانیان را در پرتو نور و نام خود می‌پاید و مراقبت می‌نماید. خدا برای چشم‌های بینا و دل‌های آگاه، آشکار است و او هستی را پدیدار کرده است و همه چیز هستی، بر وجود پایدار او دلالت دارد، بدون وجود خدا و نام او لحظه‌ای بر جای نمی‌ماند. همه‌ی انوار هستی از نور و نام و یاد او مایه می‌گیرد و به نور و نام پاک او منتهی می‌گردد.

اوست که جهان را می‌گرداند و انسان را با وحی و عقل و دانش رهنمود، و حیوان را با غریزه، رهبری و زمین را و زمان و همه چیز جهان را بگونه‌ای به وظیفه‌ی خویش آشنا و در مسیر خود هدایت و رهنمون فرموده است و سراسر جهان را نظم و نظام بخشیده و همه‌ی ذرات زمین و کرات آسمانی را با نام خود همچون حلقه‌های زنجیر به هم پیوند داده است.

پس برای انسان مسلمان، مناسب است که در هر حال نام او را بر زبان جاری کند، چرا که رویکرد اساسی اسلام در آداب عبادی و عمومی خود این است که در تمامی حالات و لحظات، مسلمان را با خدا پیوند دهد و به همین خاطر از فرصت‌های طبیعی و مناسبات عادی و مسایل شرعی نیز که پیوسته در روز یک یا چند بار تکرار می‌گردند، استفاده می‌نماید تا از این رهگذر، فرد مسلمان پیوسته به

یاد خدا باشد و با او در پیوند و در ارتباط باشد و حضرت باجلال و کبریایی او را به وسیله‌ی «بسم الله»، تسبیح، تهلیل، تکبیر، تحمید و یا دعا به یاد آورد.

٤٠٣ ــ (١٣) ورواه أحمَدُ، وابوداود عن أبي هريرة.[٤٠٣]

۴۰۳- (۱۳) و همین حدیث را احمد و ابوداود نیز از «ابوهریره» روایت کرده‌اند.

٤٠٤ ــ (١٤) والدَّارميُّ عن أبي سعيد الخدريّ ، عن أبيه ، وزادوا في أوَّله: «لا صَلاةَ لمنْ لا وُضُوءَ له». [٤٠٤]

۴۰۴-(۱۴) و دارمی نیزاین حدیث را از ابوسعید خدری‌ﷺ و او نیز از پدرش(مالک بن سنان ﷺ) روایت کرده و همه(احمد، ابوداود و دارمی) در اول حدیث این عبارت را نیز افزوده‌اند؛ کسی که بدون گرفتن وضو، نمازبخواند، نماز او اصلاً درست و صحیح نیست. (چرا که همانطورکه نمازکلید بهشت است. طهارت و پاکی هم کلید عبادت روزانه یعنی نماز است بنابراین نماز هیچ انسان مسلمانی صحیح نیست، مگر اینکه خود را از حدث اصغر(بی‌وضویی)و ازحدث اکبر(جنابت)پاک گرداند.

شرح: درعبارت بالا،نویسنده‌ی مشکاة، دچار دو سهو و اشتباه شده است:

۱ـ درسندحدیث: نگارنده‌ی مشکاة، در سند حدیث چنین گفته است: «عن ابی سعید الخدری عن ابیه» در حالی که در سنن دارمی، سلسله‌ی سند حدیث به ابوسعید خدری می‌رسد، و او نیز مستقیماً از پیامبرﷺ نقل می کند. چنانچه در «سنن دارمی» آمده است:

«اخبرنا عبدالله بن سعید، قال: اخبرنا ابوعامر العقدی، قال: اخبرنا کثیر بن زید، حدّثنی ربیح بن عبدالرحمن بن ابی سعید الخدری عن ابیه(عبدالرحمن) عن جدّه (ابی سعید الخدری) عن النبیﷺ قال: لاوضوء لمن لم یذکر اسم الله علیه».

---

[۴۰۳] مسنداحمد ۲/ ۴۱۸ ، ابوداود ح ۱۰۱ ، ابن ماجه ح ۳۹۹

[۴۰۴] دارمی ح ۶۹۱

۲ـ دومین اشتباه و سهو نویسنده‌ی مشکاة در این قولش می‌باشد که گفته: «و زادوا فی اوله: لا صلاة لمن لاوضوء له» در حالی که در اول حدیث دارمی این عبارت موجود نیست، و فقط احمد و ابوداود این جمله را در حدیث افزوده‌اند نه دارمی».

٤٠٥ ــ (١٥) وعن لَقيط بن صَبْرة ، قال: قلتُ يا رسولَ الله ! أخبِرني عن الوُضوءِ. قال: «أسْبِغِ الوُضوءَ، وخَلِّلْ بين الأصابِعِ، وبالِغْ فِي الاِستِنشَاقِ إلاَّ أنْ تَكُونَ صائماً». رواه ابوداود، والترمذي، والنِّسائي، وروى ابن ماجة والدارميّ إلى قوله: «بين الأصابع». [٤٠٥]

۴۰۵- (۱۵) لقیط بن صبرة ﷺ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ! از (آداب و سنن، و مستحبات) وضو برایم بگو. پیامبرﷺ در پاسخ فرمود: «وضوی خوب و کامل بگیر و آب به تمام اعضای واجب الغسل برسان، و فرض و سنت آن را رعایت کن، و هرگاه دست‌ها و پاهای خویش را شستی، خلال میان انگشتان آنها را فراموش مکن، بلکه در وقت وضو، انگشتان را در میان یکدیگر برآور تا آب در آنها رسد، و در وقت وضو، خوب آب را با نفس به درون بکش و استنشاق کن، مگر اینکه روزه‌دار باشی (چرا که در حال روزه، اگر زیاد استنشاق کنی و آب را در بینی خویش بالا کشی، ممکن است که روزه‌ات را فاسد گرداند)

[این حدیث را ابوداود، ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند. و ابن‌ماجه و دارمی نیز این حدیث را تا عبارت «بین الاصابع» روایت نموده‌اند.]

«استنشاق»: آب را با نفس به درون بینی کشیدن را گویند.

«أسبغ الوضوء»: وضوی خوب و کامل و با رعایت فرض و سنت بگیر و آب را به تمام اعضای واجب الغسل برسان.

---

[٤٠٥] ابوداود ح ۱۴۲ ، ترمذی ح ۷۸۸ و قال: حسن صحیح ، نسایی بصورت مختصر این حدیث را روایت کرده است ح ۸۷، ابن ماجه ح ۴۰۷ ، دارمی این حدیث را تا عبارت « و خلل بین الأصابع » نقل کرده است ح ۶۹۸ ، مسنداحمد ۳۲/۴

٤٠٦ ــ (١٦) وعن ابن‌عباس ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا تَوَضَّأتَ فَخَلِّلْ بَينَ أصَابِعِ يَدَيْكَ وَرِجْلَيكَ». رواه الترمذي. وروى ابن ماجة نحوَه. وقال الترمذيُّ: هذا حديثٌ غريب. [٤٠٦]

۴۰۶- (۱۶) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه وضو گرفتی، انگشتان دست‌ها و پاهای خویش را در میان یکدیگر برآور تا آب در آنها رسد (و جایی خشک نماند و آب به تمام اعضای واجب الغسل برسد.)»
[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است. و ابن‌ماجه نیز بسان همین حدیث روایت کرده است.]

٤٠٧ ــ (١٧) وعن المُستَورِد بن شدَّاد ، قال : رَأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم إذا تَوَضَّأ يَدْلُكُ أصابعَ رِجلَيه بخِنْصَرِه . رواه الترمذي، وابوداود، وابن ماجة. [٤٠٧]

۴۰۷- (۱۷) مُستورد بن شداد گوید: رسول‌خدا ﷺ را دیدم که در وقت وضو، انگشت کوچک دست خویش را در میان انگشتان پاها بر می‌آورد و آنها را خلال می‌کرد تا آب در آنها رسد و جایی خشک نماند.
[این حدیث را ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

«خِنصر»: انگشت کوچک دست. «یَدلک»: از ماده‌ی «دَلک»: چیزی را مالیدن و سائیدن. یعنی پیامبر ﷺدر وقت وضو گرفتن با انگشت کوچک دست، انگشتان پاهای خویش را می‌مالید و می‌سائید تا جایی از آنها خشک نماند و آب به تمام اعضای واجب الغسل برسد.

---

[۴۰۶] ترمذی ح ۳۹ و قال: حسن غریب ، ابن ماجه ح ۴۴۷

[۴۰۷] ترمذی ح ۴ و قال: حسن غریب لا نعرفه إلا من حدیث ابن لهیعه ، ابوداود ح ۱۴۸ ، ابن ماجه ح۴۴۶ ، مسنداحمد ۲۲۹/۴

۴۰۸ ــ (۱۸) وعن أنسٍ ، قال: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا تَوَضَّأ أخَذَ كَفّاً مِن ماءٍ، فَأدخَلَه تَحتَ حَنكِهِ، فَخَلَّلَ به لِحْيَتَه، وقالَ: «هكذا أمَرَني رَبّي». رواه ابوداود.[۴۰۸]

۴۰۸- (۱۸) انس گوید: پیامبراکرمﷺ عادت داشت که چون وضو می‌گرفت، با کف دستش آب می‌گرفت و آن را در زیر چانه‌ی خویش قرار می‌داد و با آن محاسن خود را خلال می‌کرد و می‌فرمود: «پروردگارم مرا این‌گونه فرمان داده است» (پس برای تمام نمازگزاران نیز مناسب است که به پیامبرﷺ تأسی و اقتدا ورزند و در وقت وضو، با کف دست‌هایشان آب گرفته و آن را در زیر چانه برآورند و ریش خویش را خلال کنند تا آب در آن رسد و جائی خشک نماند.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]
«حَنَکه»: زیر زنخ .

۴۰۹ ــ (۱۹) وعن عثمان رضي الله عنه: أنَّ النَّبيَّ كانَ يُخلِّلُ لحِيَتَه . رواه الترمذي والدارمي.[۴۰۹]

۴۰۹-(۱۹) عثمان گوید: پیامبر ﷺ در وقت وضو، ریش خویش را خلال می‌کرد (اینطور که مشتی از آب گرفته و آن را زیر چانه قرار داده و با آن ریش خود را می‌مالید و می‌سانید تا جایی از آن خشک نماند و آب به تمام آن برسد.)
[این حدیث را ترمذی و دارمی روایت کرده‌اند.]

۴۱۰ ــ (۲۰) وعن أبي حيَّةَ ، قال: رَأيتُ عَلِيّاً رضي الله عنه تَوَضَّأَفغسل كَفَّيهِ حتى أنقَاهُمَا، ثُمَّ مَضمَض ثَلاثاً، وَاستَنشَقَ ثلاثاً، وَغَسَلَ وَجهَه ثَلاثاً، وذِراعَيهِ ثَلاثاً، وَمَسَحَ برأسه مَرَّةً، ثم غَسلَ قدَمَيه إلى الكعبين، ثم قامَ فَأخَذَ

---

[۴۰۸] ابوداود ح ۱۴۵
[۴۰۹] ترمذی ح ۳۱ و قال: حسن صحیح ، دارمی ح ۷۰۴، ابن ماجه ح ۴۳۰

فَضْلَ طَهوره فَشَرِبَه وهو قائم، ثم قال: أحبَبتُ أن أرِيَكم كيفَ كـانَ طُهـورُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم. رواه الترمذي، والنسائي.[۴۱۰]

۴۱۰- (۲۰) ابو حیه ﷺ گوید: علی ﷺ را دیدم (که کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ را اینگونه برای ما به تصویر کشید:) وی برای تعلیم و نشان دادن مردمان، مانند پیامبرﷺ وضو گرفت، و نخست هر دو کف دست‌هایش را خوب شست، و پس از تمیزکردن آنها، سه بار دهان و بینی را با آب شست، سپس سه بار صورت و سه بار دست‌هایش را (تا آرنج) شست. بعد از آن سرش را یکبار مسح کرد، و پس از مسح سر، پاهایش را با استخوان برجسته‌ای که در ابتدای ساق و انتهای پشت پا قرار دارد و به قوزک معروف است، شستشو داد، و در آخر، از جای برخاست و در حال ایستادن، باقیمانده‌ی آب وضوی خود را نوشید آن‌گاه که از وضو فراغت یافت، گفت: دوست داشتم به شما کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ را تعلیم و نشان دهم (و اینگونه نیز کردم.)

[این حدیث را ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند]

شرح: «نوشیدن باقیمانده‌ی آب وضو»: در این باره شیخ الهند(رحمة‌الله علیه) گوید:

«مقصد اصلی و هدف اساسی از وضو و طهارت، پاکیزگی وطهارت باطنی و درونی است، ولی در وضو به صورت عملی، فقط اعضای ظاهری بدن شسته می‌شود که صرفاً طهارت و پاکیزگی ظاهری (یعنی طهارت از بی‌وضویی، از جنابت و رفع نجاست از بدن، لباس و مکان) حاصل می‌شود، لیکن پس از فارغ شدن از وضو، دو عمل دیگر نیز مستحب قرار داده شده که آن دو در ایجاد طهارت باطنی و درونی نقش به سزایی را ایفا می‌کنند، وآن دو کار عبارتند از:

۱- نوشیدن باقیمانده‌ی آب وضو

۲- پاشیدن قطره‌های آب در شرمگاه و یا بر روی شلوار.

فلسفه و حکمت این کار نیز این است که منبع و سرچشمه‌ی تمامی گناهان در جسم انسان، فقط در دو چیز خلاصه می‌شود که یکی دهان(زبان) و دیگری شرمگاه است. برای از میان بردن اثرات شهوت شکم، نوشیدن باقیمانده‌ی آب

---

[۴۱۰] ترمذی ح ۴۸ ، نسایی ح ۹۶ ، ابوداود نیز این حدیث را به صورت مختصر روایت کرده است ح ۱۱۶

وضو توصیه شده و برای زائل نمودن اثرات منفی و زیانبار شهوت شرمگاه، پاشیدن قطره‌های آب بر روی شلوار، سفارش شده است، تا به برکت این عمل، انسان از گناهان زبان و شرمگاه در امان باشد و طهارت باطنی و معنوی حاصل نماید»

و این حکمت و فلسفه‌ی لطیف و باریکی است که باید مسلمانان در وقت وضو، آن را نصب‌العین وآویزه‌ی گوش خویش قرار دهند، تا ـ ان شاءالله ـ در کنار طهارت ظاهری، طهارت و پاکیزگی باطنی و معنوی را نیز به دست آوردند.

٤١١ ــ (٢١) وعن عبدِ خيرٍ ، قال: نحن جلوسٌ نَنظُرُ إلى عَليٍ رضي الله عنه حين تَوَضَّأ، فَأَدخَلَ يَدَه اليُمْنى فَمَلَأَ فَمَه، فَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ونَثَرَ بيدِه اليُسرى، فَعَلَ هذا ثلاثَ مرَّاتٍ، ثم قال: من سَرَّه أن يَنظرَ إلى طُهورِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فهذا طُهورُه ، رواه الدارميّ. [411]

۴۱۱- (۲۱) عبدخیر گوید: باری در جایی نشسته بودیم و وضوی علی را نگاه می‌کردیم. وی وضو گرفت و دست راستش را در ظرف آب فرو برد و با آب آن، دهان و بینی خود را شست، و با دست چپ، بینی خود را تمیز و پاک کرد و این کار را سه بار تکرار نمود. (یعنی هر بار با دست راست، آب در دهان و بینی خود می‌کرد و با دست چپ، بینی خویش را تمیز و پاک می‌نمود.)
آن‌گاه گفت: کسی که دوست دارد به کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خدا ﷺ بنگرد، بداند که وضوی رسول‌خدا ﷺ اینچنین بود (و من نیز به تأسی و اقتدا از ایشان چنان وضو گرفتم که ایشان به من تعلیم وآموزش داده بودند.)
[این حدیث را دارمی روایت کرده است.]

«و نثر بیده الیسری»: بینی خویش را از کثافتی‌ها و آلودگی‌ها و میکروب‌ها تمیز نمود.

---

[411] دارمی ح ۷۰۱، نسایی ح ۹۱

«اِستنشاق» به معنای آب در بینی کردن، و **«استنثار»** به معنای: تمیزکردن بینی از کثافت و میکروب‌هایی است که در قسمت بالای بینی جمع می‌شوند. و سنّت است که «استنشاق»، با دست راست، و«استنثار» با دست چپ صورت گیرد. چرا که شریعت مقدس اسلام، در انجام تمام کارهای خیر و نیک، دست راست، و برای انجام کارهای مکروه و ناپاک، دست چپ را اختصاص داده است، و بدین ترتیب است که اصول بهداشتی به نحو احسن به مرحله‌ی اجراء درمی‌آید.

پس سپاس و آفرین خدا را سزاست که چنین آئین و پیامبری را به سوی ما فرستاد.

٤١٢ ــ (٢٢) وعن عبدِ الله بن زيد ، قال: رَأَيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم مَضمَضَ واستَنشَقَ من كَفٍّ واحدةٍ، فَعَلَ ذلك ثلاثاً . رواه ابوداود، والترمذي.[٤١٢]

۴۱۲- (۲۲) عبدالله زیدﷺ گوید: رسول‌خداﷺ را دیدم که با یک کف دست، آب بر می‌داشت و با آن دهان و بینی خود را می‌شست و این کار را سه بار تکرار می‌فرمود.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

٤١٣ ــ (٢٣) وعن ابن عبَّاسٍ ، أنَّ النبيَّ مَسَحَ برأسهِ، وأُذُنَيهِ، باطنَهما بالسَّباحتينِ، وظاهِرَهُما بإبهاميهِ. رواه النسائي.[٤١٣]

۴۱۳- (۲۳) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبراکرمﷺ (وضو گرفت و پس از شستن کف دست‌ها، دهان، بینی، چهره، و دو دست تا آرنج) سر خویش را مسح نمود و همراه با آن قسمت داخلی و بیرونی گوش‌ها را اینگونه که داخل گوش‌ها را با دو انگشت سبّابه، و بیرون آنها را با دو انگشت «ابهام» مسح فرمود.

---

[۴۱۲] ابوداود ح ۱۱۹ ، ترمذی ح ۲۸

[۴۱۳] نسایی ح ۱۰۲ ، ترمذی ح ۳۶ و قال حسن صحیح ، ابن ماجه ح ۴۳۹

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

شرح: نزد چهار امام (امام ابوحنیفه، مالک، شافعی و احمد) حکم گوش‌ها، مسح است، نه غَسل(شستن) و روش معروف مسح گوش‌ها بنا براین حدیث این است که مسح قسمت داخلی گوش‌ها با دو انگشت سبابه، و قسمت بیرونی آنها با دو انگشت ابهام صورت می‌گیرد.

٤١٤ ــ (٢٤) وعن الرُّبَيِّع بنتُ مُعوِّذ :أنّها رَأتِ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلّم يَتَوَضَّأُ، قالت فَمَسَحَ رَأسَه ما أقبَلَ مِنه وَما أدبَرَ، وَصُدغَيْه، وأُذُنيه مرَّة واحدةً. وفي رواية، أنّه توضّأ فَأدخَلَ أُصبُعَيْه في حُجْرَيْ أُذُنَيــهِ. رواه ابــوداود. وروى الترمذي الرواية الأولى، وأحمد وابن ماجة الثانية. [٤١٤]

۴۱۴- (۲۴) از ربیع بنت معوذ رضی الله عنها روایت شده که وی پیامبرﷺ را دیده که وضو می‌گیرد. وی گوید: رسول‌خداﷺ جلو و عقب سر خویش را مسح کرد (یعنی تمام سرش را مسح نمود) و نیز هر دو شقیقه و هر دو گوش خویش را یک مرتبه مسح نمود.

و در روایتی دیگر آمده است: پیامبرﷺ وضو گرفت (و وقتی خواست گوش‌هایش را مسح کند) دو انگشت خود را در سوراخ گوش‌هایش داخل کرد (و قسمت داخلی آنها را با انگشت سبابه و قسمت بیرونی آنها را با انگشت ابهام مسح نمود.)

[حدیث اول را ترمذی، و حدیث دوم را احمد و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: «صُدغَیه» ـ صُدغ ـ: شقیقه، گیجگاه. یک طرف پیشانی بین چشم و گوش، موی روی شقیقه.

«مرّة واحدة»: مسلک امام ابوحنیفه، مالک، احمد، اسحاق، سفیان ثوری، و جمهور علماء این است که سر و گوش‌ها فقط یکبار مَسح کرده شود. ولی امام

---

[۴۱۴] ابوداود ح ۱۲۹ ، ترمذی ۴۸/۱ و قال: حسن صحیح ، مسنداحمد ۳۵۹/۶ و روایت دوم را این بزرگواران نقل کرده‌اند : ابوداود ح ۱۳۱ ، مسنداحمد ۳۵۹/۶ ، ابن ماجه ح ۴۴۱

شافعی می‌گوید: چنانکه اعضای شستنی سه بار در وضو شسته می‌شوند، سنّت این است که سر نیز سه بار مسح گردد.

٤١٥ ــ (٢٥) وعن عبدَ الله بن زيد : أنّه رَأَى النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلّم تَوَضَّأَ، وَأَنَّه مَسَحَ رأسَهُ بماءٍ غيرِ فَضْلِ يديه. رواه الترمذي. ورواه مسلم مع زوائدَ. [٤١٥]

۴۱۵- (۲۵) از عبدالله بن زید رضی الله عنه روایت است که وی پیامبر ﷺ را دید که وضو گرفت و با آبی جدید، سرش را مسح نمود (یعنی برای مسح سر، آب جدیدی برگرفت و با باقیمانده‌ی آب دست‌ها، سرش را مسح نکرد.)
[این حدیث را ترمذی روایت کرده و مسلم نیز با بیان زوایدی آن را روایت نموده است.]

شرح: جمهور برای مسح سر، آب جدید را شرط قرار داده‌اند از این‌رو نزد آنان، اگر از باقیمانده‌ی آب دست‌ها، مسح سر صورت گیرد وضو صحیح نیست، چرا که مسح سر با آب جدید در نزد آنان، شرط صحت وضو است، در حالی که نزد احناف، مسح سر با آب جدید، فقط سنت است و شرط صحت وضو نیست. و این حدیث نیز فقط سنّت‌بودن برگرفتن آب تازه و جدید را برای مسح سر ثابت می‌کند نه وجوب آن را. از این‌رو اگر فردی از باقیمانده‌ی آب دست‌ها، مسح سر کرد، وضویش درست است، چون برگرفتن آب جدید براساس این حدیث فقط سنّت است، نه شرط صحت وضو.

٤١٦ ــ (٢٦) وعن أبي أُمامةَ ، ذَكَرَ وُضُوءَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم ، قال: وكان يَمسَحُ المأقَين، وقال: الأُذُنانِ مِنَ الرَّأسِ. رواه ابن ماجة،

---

[۴۱۵] ترمذی ح ۳۵ و قال: حسن صحیح ، ابوداود نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۱۲۰، مسلم نیز در حدیثی طولانی به نقل این روایت پرداخته است ۲۱۱/۱ ح(۱۹- ۲۳۶)

وابوداود، والترمذي. وذكرا: قال حمّادٌ: لا أدري: «الأُذنان مِنَ الرّأس» من قول أبي أُمامَةَ أم من قول رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم. [416]

۴۱۶- (۲۶) از ابوامامه روایت است که وی از کیفیت و چگونگی وضوی پیامبر سخن به میان آورد و گفت: پیامبر (وضوی خوب و کامل می‌گرفت و آب به تمام اعضای واجب‌الغسل می‌رساند و فرض و سنّت آن را رعایت می‌کرد. از این‌رو، هرگاه صورتش را می‌شست، به خاطر اینکه آب به تمام اعضای واجب الغسل برسد) گوشه‌ی دو چشمش را که متصل به بینی بود، خوب دست می‌کشید (تا آب به چشمانش برسد، و خس و خاشاک وآثار باقیمانده از سرمه و غیره، مانع رسیدن آب بدانجا نشود) و می فرمود: گوش‌ها (در حکم مسح سر) تابع سر است (لذا برای مسح گوش‌ها نیاز به آبی جدید نیست.)

این حدیث را ابن‌ماجه، ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند. و ابوداود و ترمذی گفته اند: «حمّاد» که راوی این حدیث است، می‌گوید: نمی‌دانم که جمله‌ی «الأُذنان من الرأس» از قول ابوامامه است یا از قول پیامبر (یعنی نمی‌دانم که آیا این جمله در حکم حدیث موقوف است یا حدیث مرفوع.)

شرح: «الماقین» مثنی «المأق»: گوشه‌ِی چشم که متصل به بینی است و اشک از آنجا به درون بینی می‌رود.

«الأُذنان من الرأس»: در میان فقهاء و اندیشمندان و صاحب‌نظران اسلامی در این‌باره که آیا برای مسح گوش‌ها آب جدیدی لازم است یا آب سر کافی است، اختلاف نظر وجود دارد:

امام شافعی بر این عقیده است که برای مسح گوش‌ها، آب جدید ضروری و الزامی است. ولی احناف، امام احمد، سفیان ثوری، عبدالرحمن بن مبارک و در قول مشهور امام مالک، و دیگر علماء، بر این باورند که نه تنها برای مسح گوش‌ها آب جدید واجب و لازم نیست، بلکه سنت این است که مسح گوش‌ها از باقیمانده‌ی آب سر، انجام گیرد.

---

[416] ابن ماجه ح ۴۴۴ ، ابوداود ح ۱۳۴ ، ترمذی ح ۳۷ و قال: هذا حدیث حسن لیس اسناده بذاک القائم

و دلیل این گروه از اندیشمندان و صاحب نظران فقهی، همین حدیث «الاذنان من الرأس» است. یعنی گوش‌ها در حکم مسح سر، تابع سر می‌باشند. لذا برای مسح گوش‌ها نیاز به آبی جدید نیست.

اما با همین وجود، باز هم اگر تَری دست‌ها کاملاً از بین رفته باشد، در این صورت گرفتن آب جدید مشروع و مسنون است. یعنی اگر فردی سرش را مسح کرد و تَری دست‌ها کاملاً از بین رفت، در این صورت برگرفتن آب جدید برای مسح گوش‌ها، نه تنها مشروع، بلکه مسنون نیز می‌باشد.

قال حمّاد: لاأدری «الأذنان من الرأس» من قول ابی امامة...؟: امام ترمذی و ابوداود برای اینکه در مرفوع بودن این حدیث شک و تردید وارد بکنند، قول حماد بن زید که راوی حدیث است را نقل می‌کنند که وی می گوید:

«نمی‌دانم که «الاذنان من الرأس» از قول ابوامامه است یا از قول پیامبرﷺ»

اما باید دانست که حافظ زیلعی در «نصب الرایة» سندهای متعدد و فراوان این حدیث را نقل کرده که برخی از این اسانید خیلی قوی و معتبر هستند و در بیشتر آنها، بدون تردید، جمله «الاذنان من الرأس» به صورت مرفوع نقل شده است. از این‌رو، صرفاً اظهار تردید حماد بن زید نمی‌تواند در تضعیف حدیث نقش داشته باشد وآن را از اعتبار بیندازد.

٤١٧ ــ (٢٧) وعن عمرو بن شُعیب ، عن أبیه، عن جدِّه، قال : جاءَ أعرابيٌّ إلی النّبيِّ یَسألُه عن الوُضوءِ، فأرَاهُ ثَلاثاً ثَلاثاً، ثم قال: «هَکَذَا الوُضُوءُ، فمن زادَ علی هذا فقد أسَاءَ وتَعَدّی وظَلَم» . رواه النسائي، وابن ماجة، وروی ابوداود معناه. [417]

[417] نسایی ح ۱۴۰ ، ابن ماجه ح ۴۲۲ ، مسنداحمد ۲/ ۱۸۰ ، ابوداود نیز این حدیث را به صورت طولانی نقل کرده است ح ۱۳۵

۴۱۷- (۲۷) عمرو بن شعیب از پدرش(شعیب) و او نیز از جدش (عبدالله بن عمرو بن العاص ﷺ) روایت می‌کند که گفت: روزی، فردی روستایی به نزد پیامبرﷺ آمد و از ایشان پیرامون کیفیت و چگونگی وضو سؤال کرد.

پیامبرﷺ نیز (برای تعلیم و نشان دادن وی، وضو گرفت و) هر عضو از اعضای وضو را سه بار شست و به وی آموزش داد. آن‌گاه فرمود: «روش بهتر و مسنون در وضو اینگونه است پس هر کس از طرف خود در آن چیزی بیفزاید و اعضایش را بیشتر از سه بار بشوید، براستی (به خاطر ترک سنّت) مرتکب کار بدی شده و (از حدود مقرر شده‌ی شرعی) پا را فراتر گذاشته و (بر خویشتن به خاطر سختگیری و تشدّد، و مخالفت با سنت نبوی) ستم و ظلم روا داشته است. (و در حقیقت چنین فردی به دیده‌ی خود سنت پیامبرﷺ را ناقص می‌بیند و می‌خواهد نقص و کمبود سنّت را برطرف سازد، در حالی‌که کسی که در دین اسلام و سنت پاک نبوی، امر جدیدی می‌آورد و فکر می‌کند که کار خوب و مفیدی کرده است، در واقع گمان برده که محمدﷺ در ابلاغ رسالت، خیانت کرده است.

پس بدعت و نوآوری در دین و اضافه‌کردن چیزهایی در سنّت نبوی، مساوی با اتهام رسول‌خداﷺ به خیانت و عدم ابلاغ کامل رسالت الهی است، حال آنکه دین مبین اسلام و سنّت تابناک نبوی کامل است، و هیچ نیازی به افزودن به آن ندارد، چون شیء کامل به هیچ وجه افزودن بر آن را نمی‌پذیرد، بلکه این ناقص است که می‌توان بدان افزود و در آن دست برد، از این‌رو یاران رسول‌خداﷺ و طلایه‌داران و پیشقراولان عرصه‌ی علم و دانش و حکمت و فقاهت و اخلاص و عمل، موضعی تند و تیز در قبال این چنین افراد داشتند، چون چنین امری را مساوی با متهم‌کردن دین به نقص، و پیامبرﷺ را به خیانت می‌دانستند.

پس حال اگر کسی از طرف خود در وضو اضافه کند، گویا دخل و تصرفی در احکام شرع نموده و این نیز بزرگترین جسارت و گستاخی و بی‌ادبی و هتک حرمت و مخالفت با اوامر و فرامین و تعالیم وآموزه‌های تابناک و تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین پیامبرﷺ است.)

[این حدیث را نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و ابوداود نیز به همین معنی روایت نموده است.]

۴۱۸ ــ (۲۸) وعن عبد الله بن المُغفَّل، أنه سَمِعَ ابنَه يقولُ: اللّهُمَّ إنِّي أسألُكَ القَصرَ الأبيَضَ عَن يَمِينِ الجَنَّة. قال: أي بُنَيَّ سَلِ اللّهَ الجَنَّةَ، وتَعَوَّذْ به من النار؛ فإنِّي سَمِعتُ رسولَ اللّهِ يَقُول: إنه سَيَكونُ في هذه الأُمَّةِ قَومٌ يَعتَدُّونَ في الطُّهُور وَالدُّعاء» . رواه أحمد، وابوداود، وابن ماجة. [۴۱۸]

۴۱۸- (۲۸) از عبدالله بن مغفلﷺ روایت است که نامبرده از فرزندش شنید که می‌گوید: «اللّهم انّی أسألک القصر الابیض عن یمین الجنة».«پروردگارا! من از تو می‌خواهم، که چون به بهشت وارد می‌شوم، در جانب راست آن به من قصری سپید، ببخشی»

عبداللهﷺ گفت: فرزندم! از خدا بهشت را بخواه و به او از آتش سوزان دوزخ پناه ببر، و همین قدر کافی است، زیرا من از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود:

«عنقریب در این امت، گروهی پا به عرصه‌ی وجود می‌گذارند که در دعا و وضو، از حد می‌گذرند و پا را از گلیم خویش فراتر می‌گذارند»

[این حدیث را احمد، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند]

شرح: «یعتدون فی الطّهور والدعا» : تجاوز در وضو چنین است که هر عضو از اعضای وضو را بیشتر ازسه بار بشوید، و یا چنان در طهارت و پاکیزگی مبالغه ورزد و زیاده‌روی کند که در وسواس بیفتد و موجبات سختی و مشقت خویش را فراهم آورد یا در مصرف آب اسراف نماید.

و تجاوز در دعا چنین است که دعاکننده در دعا، صدایش را بسیار بلند کند و فریاد برآورد، یا در دعایش چیزی را بخواهد که حق وی نیست (چون جاودانگی در دنیا)، یا دست یافتن به آنچه که ذاتاً محال است، یا دستیابی به منازل و مقامات انبیاء در آخرت، یا در دعا در پی تکلّفات و تصنعات لفظی قافیه و غیره قرار گیرد که در اثر آن در خضوع وخشوع خلل و نقص وارد شود، یا اینکه مانند فرزند عبدالله بن مغفل قیود و شرایط غیرضروری داخل کند. و یا برای عموم مسلمانان دعای بد کند و یا چنان چیزی بخواهد که برای عموم زیان‌آور باشد.

---

[۴۱۸] مسنداحمد ۸۷/۴، ابوداود ح ۹۶ ،ابن ماجه فقط به ذکر دعا پرداخته است ح ۳۸۶۴

٤١٩ ــ (٢٩) وعن أُبيّ بن كعب ، عن النبي، قال: «إنَّ لِلوُضُوءِ شَيطَاناً يُقالُ له: الوَلَهَان، فَاتَّقُوا وَسوَاسَ المْاءِ» . رواه الترمذي، وابن ماجة وقال الترمذي: هذا حديث غريب، وليس إسناده بالقوي عند أهلِ الحديث، لأنّا لا نَعلَمُ أحداً أسنَدَه غير خارجةَ، وهو ليس بالقوي عند أصحابنا.[٤١٩]

۴۱۹- (۲۹) اُبی بن کعب‌ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «بی‌گمان در وضو (برای وسوسه و بیراهه‌بری فرزند آدم) شیطانی از اهریمنان است که نام او «ولّهان» است.

پس حال که چنین است از وسوسه و بیراهه‌بری او که در وضو پدید می‌آورد، بپرهیزید و اجتناب کنید. (یعنی وسوسه‌ی او در این‌باره که آیا آب به تمام اعضای واجب الغسل رسیده یا خیر؟ و یا هر عضو از اعضای وضو، دو بار شسته شده یا سه بار؟ و یا آب نجس است و یا پاک؟ توجهی نکنید و از آن به شدت بپرهیزید و از شر «ولّهان» به خدا پناه ببرید و خویشتن را در حفاظت خدا، از شر او و از شر وسوسه‌هایش ایمن بسازید.)»

[این حدیث را ترمذی وابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و ترمذی گفته است: حدیثی غریب است و در نزد محدثین سندش قوی نیست چرا که ما نمی‌دانیم که کسی جز «خارجة (بن مصعب بن خارجة)» سندی را برای آن بیان کند. و او نیز در نزد اصحاب ما (محدثین) فردی قوی در روایت و درایت نیست.]

«ولَّهان» : از ماده «ولَه» به معنای سخت اندوهگین شدن، به طوری که نزدیک است عقلش را از دست بدهد. حیران شدن از شدت وجد یا حزن. سرگشتگی. شیفتگی. از شدت عشق شیفته وسراسیمه شدن.

و چون این شیطان با وسوسه‌های خود، انسان را سخت دچار حیرت و سراسیمگی وسرگشتگی و حیرانی می‌کند، بدو مجازاً «ولّهان» می گویند.

---

[۴۱۹] ترمذی و قال: حدیث غریب و اسناده لیس بالقوی ، ابن ماجه ح ۴۲۱ ، مسنداحمد ۱۳۶/۵

٤٢٠ ــ (٣٠) وعن مُعاذ بن جبل ، قال: رَأَيْتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم إذا تَوَضَّأ مَسَحَ وَجهَهُ بِطَرَف ثَوبِه. رواه الترمذي. [٤٢٠]

۴۲۰- (۳۰) معاذبن جبل‌ رضي الله عنه گوید: پیامبراکرم ﷺ را دیدم که هرگاه وضو می‌گرفت (پس از فراغت از آن) با گوشه‌ی جامه‌ی خویش، چهره‌ی مبارک خود را خشک می‌کرد.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

٤٢١ ــ (٣١) وعن عائشة ، رضي الله عنها، قالت: كانَت لرسولِ الله صلى الله عليه وسلّم خِرقةٌ يُنَشِّفُ بِهَا أعضَاءَهُ بَعدَ الوُضُوءِ. رواه الترمذي، وقال: هذا حديث ليس بالقائم، وأبو معاذ الرَّاوي ضعيفٌ عند أهلِ الحديث. [٤٢١]

۴۲۱- (۳۱) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: برای خشک نمودن اعضای وضوی پیامبر ﷺ پارچه‌ای وجود داشت که حضرت ﷺ پس از فارغ شدن از وضو، اعضای خویش را بدان خشک و پاک می‌کرد.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: سند این حدیث قوی نیست، و«ابومعاذ» که راوی این حدیث می‌باشد، در نزد محدثین ضعیف است.]

شرح: استفاده از حوله و دستمال و یا شال پس از وضو، نزد سعید بن مسیّب و امام زهری مکروه است. ولی نزد جمهور علماء استفاده از حوله و دستمال پس از وضو، جایز است. و دلیل جمهور دو حدیث باب است که در آن از عادات مبارک آن حضرت ﷺ یکی همین بیان شده که وی عموماً پس از وضوگرفتن، اعضای وضو را با حوله خشک و پاک می‌کرد. اگر چه حدیث دوم به دلیل ضعف راویانی چون «ابومعاذ» ضعیف شناخته شده است، ولی چون این مفهوم در احادیث دیگر از طرق متعددی مروی است لذا، روی هم رفته، پذیرفته شده است. و از مجموع روایات

---

[۴۲۰] ترمذی ح ۵۴ و قال: حدیث غریب اسناده ضعیف
[۴۲۱] ترمذی ح ۵۳ و قال: لیس بالقائم

معلوم می‌شود که دستمال و حوله‌ی خاصی برای خشک کردن اعضای وضوی آن حضرتﷺ وجود داشته و گاهی هم با گوشه‌ی لباس خود، چهره و دیگر اعضا را خشک می‌فرمود.

فصل سوم

٤٢٢ ــ (٣٢) عن ثابت بن أبي صَفيّة ، قال: قلتُ لأبي جعفر ــ هو محمّد الباقر ــ حَدَّثَكَ جابرٌ: أنَّ النّبيَّ تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً، و مَرَّتين ومَرَّتين، وثَلاثاً وثَلاثاً ؟ قال: نعم . رواه الترمذي، وابن ماجة. [٤٢٢]

۴۲۲- (۳۲) ثابت بن ابی صفیه ﷺ گوید: از ابوجعفر صادق - یعنی محمد باقر ﷺ - پرسیدم : آیا جابر ﷺ به تو خبر داده که پیامبرﷺ گاهی اوقات هر عضو از اعضای وضو را یکبار، وگاهی دو بار و گاهی نیز سه بار می‌شست؟
ابوجعفرﷺ در پاسخ فرمود: آری، جابر ﷺ چنین چیزی را به ما گفته است.
[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

٤٢٣ ــ (٣٣) وعن عبد الله بن زيد ، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم تَوَضَّأَ مَرَّتينِ مَرَّتين، وقال: «هو نُورٌ على نُورٍ». [٤٢٣]

۴۲۳- (۳۳) عبدالله بن زید ﷺ گوید: رسول‌خداﷺ وضو گرفت و هر عضو خویش را دوبار شست و فرمود: دوبار شستن هر عضو از اعضای وضو، نوری است بر فراز نوری.

٤٢٤ ــ (٣٤) وعن عثمانَ ، رضي الله عنه، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم تَوَضَّأَ ثَلاثاً ثَلاثاً، وقال: «هذا وُضُوئي ووُضوءُ الأنبياءِ قَبلي، و وُضوءُ إبراهيم». رواهما رزينٌ، والنّوويُّ ضَعّف الثانيَ في:«شرح مسلم». [٤٢٤]

---

[۴۲۲] ترمذی ح ۴۵ ، ابن ماجه ح ۴۱۰

[۴۲۳] رواه رزین و فیه مقال

۴۲۴- (۳۴) عثمانؓ گوید: پیامبرﷺ وضو گرفت و هر عضو خویش را سه بار شست و فرمود: «این، کیفیت و چگونگی وضوی من و وضوی پیامبران پیش از من، به ویژه وضوی حضرت ابراهیمؑ است. (یعنی روش و سنّت من این است که هر عضو از اعضای وضو را سه بار بشویم و پیامبران پیش از من نیز چنین می‌کردند.)»

[این دو حدیث را «رزین» روایت کرده است. و امام نووی در شرح مسلم، حدیث دوم را ضعیف شمرده است]

شرح: چنانچه قبلاً نیز گفته شد، از مجموع روایات، درباره‌ی کیفیت و چگونگی وضوی رسول‌خداﷺ معلوم می‌شود که عادت و معمول آن حضرتﷺ چنین بود که هر عضو را سه بار می‌شست و یکبار بر سر مسح می‌کرد. ولی گاهی نیز اتفاق می‌افتاد که هر عضو را فقط یک بار، یا دو بار می‌شست تا به مسلمانان و نمازگزاران بفهماند که اگر هرعضو یکبار یا دو مرتبه شسته شود وضو جایز و درست است و خلل و نقصی در صحت و درستی آن ایجاد نخواهد شد. و در حقیقت پیامبرﷺ کارهای جایز را یکبار یا دو بار انجام داده است، تا مردم گمان نکنند که این کارها حرام و ناجایز هستند، ولی بر کارهای سنّت و واجب، دوام و ثبات داشته است. در اینجا هم پیامبرﷺ با دوام بر سه بار شستن هر عضو، به ما نشان داده است که سه بار شستن هر عضو بهتر و سنّت است، و حتی فراتر از آن سنت و روش انبیای پیشین نیز می‌باشد. و با یکبار یا دو بار شستن هر عضو نیز جایز بودن آن را اعلام داشته است.

«وضوء الانبیاء قبلی و وضوء ابراهیم»: پیامبرﷺ در این حدیث، حضرت ابراهیمؑ را از میان تمام پیامبران، مخصوصاً یادآوری کرد، زیرا عرب‌ها و مسلمانان آن روز، غالباً از نسل ابراهیمؑ و اسماعیلؑ بودند و یا به خاطر این که آنها همگی ابراهیمؑ را بزرگ می‌شمردند و از او به صورت یک پدر روحانی و معنوی احترام می‌کردند، هر چند آئین پاک او، با انواع خرافات آلوده شده بود.

---

[۴۲۴] رواه رزین و فیه مقال

٤٢٥ ـ (٣٥) وعن أنسٍ ، قال: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَتوضَّأُ لِكلِّ صَلاةٍ، وكانَ أحدُنا يَكفِيهِ الوُضُوءُ ما لم يُحْدِث. رواه الدارميّ. [٤٢٥]

۴۲۵- (۳۵) انس‌ﷺ گوید: رسول‌خداﷺ به هنگام ادای هر نماز (چه وضو داشتند و چه نداشتند) وضویی جدید می‌گرفتند، ولی ما (مسلمانان) نمازها را تا آن گاه که بی‌وضو نمی‌شدیم، با یک وضو می‌خواندیم (بنابراین وضو بالای وضو فقط یک امر استحبابی است، اما فضیلت و پاداش زیادی دارد.)
[این حدیث را دارمی روایت کرده است.]

٤٢٦ ـ (٣٦) وعن محمَّد بن يحيى بن حبّان ، قال: قلتُ لعُبيد الله بن عبد اللّهِ بنِ عُمر: أرَأيْتَ وُضُوءَ عبد الله بن عمر لِكُلِّ صلاةٍ طاهراً كان أو غيرَ طاهرٍ، عَمَّن أخَذَه ؟ فقال: حدَّثته أسماءُ بنتُ زيد بن الخطَّاب أنَّ عبدالله بن حَنظلة بن أبي عامرٍ الغسيل، حَدَّثَها أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم كان أُمِرَ بالسِّواك عند كلِّ صلاةٍ، ووُضِعَ عنه الوُضوءُ إلاَّ مِن حَدَث. قال: فكانَ عبدُالله: يرى أنَّ به قُوَّةً على ذلك، فَفَعَلَه حَتَّى مَات. رواه أحمد. [٤٢٦]

۴۲۶ ـ (۳۶) محمد بن یحیی بن حبّان‌ﷺ می‌گوید: از عبیدالله، پسر عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ پرسیدم: از کیفیت و چگونگی وضوی عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ برایم بگو، که بر مبنای چه دلیلی، به هنگام ادای هر نماز ـ چه وضو داشت و چه نداشت ـ وضویی جدید می‌گرفت؟ آیا حدیثی از پیامبرﷺ بدو رسیده که به ما نرسیده است؟
عبیدالله گفت: اسماء بنت زید بن خطاب بدو خبر داده که عبدالله بن حنظلة بن ابی عامر الغسیل، گفته: رسول‌خداﷺ (در ابتدای اسلام) به هنگام ادای هر نماز ـ چه وضو داشت و چه نداشت ـ به گرفتن وضویی جدید فرمان یافت. و چون

---

[۴۲۵] بخاری ح ۲۱۴، ابوداود به همین معنی نقل کرده است ح ۱۷۱، نسایی ح ۱۳۱ ، ترمذی ح ۶۰ و قال: حسن صحیح ، ابن ماجه ح ۵۰۹ ، دارمی ح ۷۲۰ ، مسنداحمد ۳/ ۱۳۲

[۴۲۶] مسنداحمد ۵/ ۲۲۵ ، ابوداود ح ۴۸

وضوگرفتن برای هر نماز، بر رسول‌خداﷺ سخت و طاقت‌فرسا و رنج‌آور گشت، به مسواک کردن به هنگام ادای هر نماز فرمان یافت، و وضوی نماز از ذمّه‌اش برداشته شد، و وضوگرفتن فقط آن‌گاه فرض می‌شود که انسان بی‌وضو بوده و قصد نمازگزاردن را داشته باشد.

عبیدالله گوید: (پدرم) عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ، به خود این توان و قدرت را می‌دید تا برای هر نماز، وضویی جدید بگیرد، از این‌رو، تا دَم مرگ به هنگام ادای نماز، وضویی جدید می‌گرفت (و با این حال چشم از این خاکدان فرو بست و چهره در نقاب خاک کشید.)

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

شرح: از مجموع روایات معلوم می‌شود که برای آن حضرتﷺ وضوگرفتن برای هر نماز واجب بود، ولی بعدها منسوخ شد و حکمش از وجوب به استحباب نزول پیدا کرد و وضوگرفتن برای هر وقت نماز، مستحب اعلام شد و فقط آن‌گاه فرض می‌شود که انسان بی‌وضو بوده و قصد نمازگزاردن را داشته باشد. چنانکه انس بن مالک‌ﷺ می گوید:

«رسول‌خداﷺ به هنگام ادای هر نماز وضویی جدید می‌گرفت، ولی ما نمازها را تا آن‌گاه که بی‌وضو نمی‌شدیم، با یک وضو می‌خواندیم.»

بنابراین وضو بالای وضو، فقط یک امر مستحبی است، اما فضیلت و ثواب زیادی دارد. چنانکه در روایتی آمده است:

«وضو بالای وضو، نوری بر بالای نوراست.»

و نیز روایت است که:

«هر کس بر بالای وضو، وضو کند، برایش ده نیکی و حسنه نوشته می‌شود.»

و نیز در روایتی آمده است که :

«رسول‌خداﷺ در روز فتح مکه، همه‌ی نمازها را با یک وضو خواند. عمرﷺ از ایشان پرسید: امروز شما کاری کردید که تاکنون نمی‌کَردید. رسول‌خداﷺ فرمود: ای عمر! من قصداً این کار را کردم. یعنی تا چنین تصور نشود که وضوکردن برای هر نماز، واجب است.»

عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ به یار پیرو پیامبراکرمﷺ معروف و مشهور بود، چون به طور دقیق از اقوال و افعال آن حضرتﷺ پیروی می کرد و به خاطر محبت فوق‌العاده‌اش نسبت به رسول‌خداﷺ، حتی در آن اعمالی که پیامبرﷺ از باب تقرب به خدا انجام نداده بود، از آن حضرتﷺ پیروی می کرد. زید بن اسلم گوید:

> ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ را دیدم که ازارش را باز کرده و نماز می‌خواند، در این مورد از او پرسیدم، او هم جواب داد: من رسول‌خداﷺ را دیدم که این کار را می کند.

باز مجاهد می گوید:

> با ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ مشغول مسافرت بودیم، از جایی گذشت، از جاده خارج شد، از او پرسیدند که: چرا این کار را کردی؟ او پاسخ داد: «رأیتُ رسول الله فَعل هذا، ففعلتُ» من رسول‌خدا را دیدم که این کار را می کند، پس من هم این کار را کردم.

باز هم در یکی از سفرهای حج بود که شترش را خواباند. همراهانش نیز شترانشان را خواباندند و گفتند: چه می‌خواهی؟ تنها کاری که کرد این بود که کمی دورتر رفت و قضای حاجت کرد. وقتی از او پرسیدند، گفت: وقتی پیامبرﷺ حج کرد، به اینجا که رسید، قضای حاجت نمود و من نیز دوست دارم که در اینجا قضای حاجت کنم.

این داستان‌ها بیانگر کمال حب و عشق عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ به پیامبرﷺ است. وی دوست می‌داشت که شترش، پاهایش را همان جایی بگذارد که شتر پیامبرﷺ در وقت ایستادن، پاهایش را نهاده است.

آری عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ، پیرو حقیقی سنّت و روش پیامبرﷺ بود و پیوسته اوامر و فرامین، و تعالیم و آموزه‌های نبوی را نصب‌العین وآویزه‌ی گوش و سرلوحه‌ی زند گی خویش قرار می‌داد. و تا جان در بدن داشت؛ سعی و کوشش وی در این بود که به اقوال و افعال پیامبرﷺ جامه‌ی عمل بپوشاند و به خاطر محبت وعشق فوق‌العاده‌اش نسبت به پیامبرﷺ حتی در آن اعمالی که از باب تقرب به خدا انجام نداده بود و یا در حد مباح بود و پیامبرﷺ آن را انجام داده بود، از ایشان پیروی

می کرد، به این جهت به یار پیرو آن حضرتﷺ معروف گردیده بود، چون به طور دقیق از اقوال و افعال پیامبرﷺ پیروی می کرد.

٤٢٧ ـ (٣٧) وعن عبد الله بن عمرو بن العاص ، أنَّ النبيَّ مَرَّ بسَعدٍ وهو يَتَوَضَّأُ، فقال: «ما هذا السَّرَفُ يا سعدُ ؟». قال: أفي الوُضوءِ سَرَفٌ ؟ ! قال: «نعم ! وإنْ كُنتَ على نَهرٍ جارٍ» . رواه أحمد، وابن ماجة. [٤٢٧]

۴۲۷- (۳۷) عبدالله بن عمرو بن العاص ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: رسول خداﷺ از کنار سعدبن ابی وقاص ﷺ گذر کرد و مشاهده نمود که حضرت سعدﷺ وضو می‌گیرد (و در مصرف آب اسراف و زیاده‌روی می‌نماید، از این‌رو بدو) فرمود: ای سعد! این چه اسرافی است، (چرا بدون ضرورت در مصرف آب، اسراف وزیاده‌روی می کنی؟)

سعد ﷺ گفت: آیا در آب وضو هم اسراف و زیاده‌روی می‌شود؟ (یعنی آیا در کار خیری چون وضو نیز اسراف تحقق می‌یابد؟) پیامبرﷺ فرمود: آری، زیاده‌روی در آب وضو هم، در اسراف داخل است، گر چه تو بر کنار رود آبی روان، نشسته باشی (باز هم حق نداری، در مصرف آب وضو، اسراف و زیاده‌روی نمایی.)

[این حدیث را احمد و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: از این حدیث، یکی از قواعد مهم و اساسی اسلام استنباط می‌شود وآن اینکه: «هدف، وسیله را توجیه نمی کند.»

یعنی حسن نیّت و قصد نیک، وکار بایسته و شایسته، در تغییر حرام، تأثیر ندارد و حرام را حلال نمی کند و صفت پلیدی که اساس حرام بودن است با حسن نیت وکار خیر زدوده نمی‌شود.

پیامبرﷺ می‌فرماید:

«انّ الله لا یمحو السّیء بالسّیء و لکن یمحوا السیء بالحسن، انّ الخبیث لا یمحو الخبیث» [احمد]

---

[۴۲۷] مسنداحمد ۲۲۱/۲ ، ابن ماجه ح ۴۲۵

«خداوند بد را با بد پاک نمی‌کند بلکه بد را با نیک پاک می‌کند، و پلید، پلید را پاک نمی‌کند»

پس کسی که به قصد بنای مسجد، یا ساختن پناهگاهی برای یتیمان، یا تأسیس مدرسه برای حفظ و قرائت قرآن، یا صدقه‌دادن به فقراء و نیازمندان واهداف خیر دیگر، اقدام به رباخواری و غصب اموال دیگران می‌کند، کار او حرام است و نیّت پاک او در حلال کردن حرام و تخفیف گناه تأثیری ندارد.

وکسی که برای وضوگرفتن و با نیتی پاك و خوب، در مصرف آب اسراف و زیاده‌روی می‌کند در حقیقت، قصد نیك وکار خیرش، تأثیری در مباح قراردادن اسراف و تبذیر نمی‌شود. از این‌رو، اسلام قاعده‌ی **«هدف، وسیله را توجیه می‌کند.»** را انکار می‌کند و جز وسیله‌ی پاکیزه برای اهداف شریف، چیز دیگری را نمی‌پذیرد، و همواره باید هدف شریف و وسیله پاکیزه باشد. زیرا هر عمل صالح و نیکی، شامل دو رکن است و جز بر پایه‌ی آن دو، هیچ عمل صالحی پذیرفته نمی‌شود:

۱- اخلاص وتصحیح نیت؛ به دلیل حدیث: «انّما الاعمال بالنیّات.»

۲- موافقت آن با سنّت و برنامه الهی، نبوی و شرعی. براساس این حدیث پیامبرﷺ که فرمود: «من عَمل عملاً لیس علیه أمرنا فهو ردٌّ»

«کسی عملی را انجام دهد که دین ما آن را تأیید نکرده، مردود است».

۴۲۸ ـ (۳۸) وعن أبي هريرة ، وابن مسعود ، وابنِ عُمر ، عن النبيّ، قال: «مَنْ تَوَضَّأ وَذَكَرَ اسمَ الله، فإنَّه يَطْهُر جسدُه كلُّه، ومَن تَوَضَّأ ولم يَذْكُرِ اسمَ الله؛ لم يَطْهُرْ إلاَّ مَوضِعُ الوُضُوءِ». [۴۲۸]

۴۲۸- (۳۸) ابوهریره، ابن‌مسعود، و ابن عمرﷺ گویند: پیامبرﷺ فرمود: «هر کس با نام الله، وضو گیرد، و در ابتدای وضوی خویش «بسم الله » بگوید، این وضو،

[۴۲۸] دارقطنی ح ۱۲ باب «التسمیة علی الوضوء»

تمام بدن او را پاک و پاکیزه می‌گرداند (و از تأثیر آن، تمام بدن، پاک و نورانی و پاکیزه و درخشنده می‌شود.)

و هرکس بدون نام خدا وضو گیرد و در ابتدای وضوی خویش «بسم الله» را نگوید، این وضو، جز اعضای وضوی او را پاک و پاکیزه نمی‌کند (یعنی از چنین وضویی که بدون یاد و ذکر خدا و بدون گفتن «بسم الله» انجام گیرد، از آن فقط اعضای وضو پاک می‌شود و چنین وضویی بسیار ناقص و بی‌نور خواهد بود، گرچه چنین وضویی در مرحله‌ی صحیح بودن قرار دارد، ولی از نظر تأثیر باطنی و نورانیّت خویش، بسیار ناقص و بی‌برکت خواهد بود.)

۴۲۹ — (۳۹) وعن أبي رافع ، قال: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا تَوَضَّأَ وُضوءَ الصَّلاةِ حَرَّكَ خاتَمَه في أصبُعِه. رواهما الدارقطني ، وروى ابن ماجة الأخير. [۴۲۹]

۴۲۹- (۳۹) ابورافع گوید: پیامبرﷺ عادت داشت که چون وضو می‌گرفت، انگشتری خویش را که در دست داشت، خوب حرکت می‌داد (تا جایی از انگشتانش خشک نماند و آب به تمام اعضای واجب‌الغسل برسد، و ذره‌ای شک و شبهه را باقی نگذارد. از این‌رو دانسته شد که یکی از آداب تکمیلی وضو، حرکت و تکان‌دادن انگشتری است، تا آب به تمام نقاط دست و اعضای واجب‌الغسل برسد و خلل و نقصی را در وضو ایجاد نکند.)

[دو حدیث بالا را دارقطنی روایت کرده است. و ابن‌ماجه نیز حدیث دوم را روایت نموده است.]

[۴۲۹] دارقطنی ۸۳/۱ باب « صفة وضوء رسول الله » و در این حدیث دو راوی ضعیف وجود دارد از این رو دارقطنی گفته است :« لایصح هذا». ابن ماجه ح ۴۴۹

باب(۵)

درباره‌ی غسل جنابت

فصل اول

۴۳۰ ـــ (۱) عن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا جَلَسَ أحشدُكُم بينَ شُعَبِها الأربَعِ، ثمَّ جَهَدَها، فقد وَجَبَ الغُسلُ وإنْ لم يُنزِلْ». متفق عليه.[۴۳۰]

۴۳۰- (۱) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه یکی از شما میان دو دست و پای زن نشست و با او نزدیکی و جماع کرد (وآلهی تناسلی خویش را در فرج زن داخل کرد) بی‌گمان (بر زن و مرد) غسل واجب می‌گردد، اگر چه منی نازل نشود (یعنی به مجرد بهم رسیدن دو آلت تناسلی ختنه شده، و داخل شدن رأس آلت مرد در فرج زن، غسل واجب می‌شود، خواه منی نازل شود یا خیر.)
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«اذا جَلس بین شعبها الاربع» : وقتی که شوهر میان دو دست و پای همسرش نشست، یا میان دو پا و دو ران او نشست. مقصود از این نشستن، جماع کردن و مقاربت جنسی و عمل زناشویی است.

«ثُمّ جَهدها» : در روایت مسلم «ثم اجتهد» آمده است: یعنی مرد تلاش کند که سر آلت در فرج زن راه یابد. او را تکان دهد و به نزدیکی طلبد، که مقصود فروکردن سر آلت مرد در فرج زن وکوشش کردن در انجام عمل زناشویی و جماع کردن است.

---

[۴۳۰] بخاری بصورت مختصر به نقل این حدیث پرداخته است ح ۲۹۱، مسلم ۲۷۱/۱ ح (۸۷- ۳۴۸) ،نسایی ح ۱۹۱ ، ابن ماجه ح ۶۱۰ ، دارمی ح ۷۶۱، مسنداحمد ۳۴۷/۲

٤٣١ ـ (٢) وعن أبي سعيد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «إنّما الماءُ من الماءِ».رواه مسلم. قال الشّيخُ الإمامُ المحيي السُّنة: هذا منسوخٌ. [431]

۴۳۱- (۲) ابوسعید گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «بی‌گمان غسل جنابت با انـزال منـی واجب می‌شود.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«ماء» اولی به معنای «آب غسل» و «ماء» دومی به معنـای آب منـی اسـت. یعنـی بـا انزال منی، غسل واجب می‌شود.

شیخ امام محی‌السنة می گوید: ایـن حـدیث (حـدیث ابوسـعید) بـا احادیـث دیگـر منسوخ است (از جمله حدیث ۴۳۰ وحدیث ۴۳۲).

٤٣٢ ـ (٣) وقال ابن عبّاس : إنّما الماءُ مـن المـاءِ، في الإِحْـتِلامِ. رواه الترمذي، ولم أجِدْه في «الصحيحين». [432]

۴۳۲- (۳) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: حدیث «إنّما الماء من الماء» [با انـزال منی غسل واجب می‌شود.] دربارهٔ مقاربت و مجامعت در خواب است (یعنی اگر کسی در خواب با زنی مجامعت کرد و احتلام شد، تا وقتی که منـی نـازل نـشده، غسل بر او واجب نمی‌گردد، ولی اگر کسی در عالم بیداری با زنـی مقاربـت کـرد، به مجرد به هم رسیدن دو آلت تناسلی ختنه شده، و داخل‌شدن رأس آلت مـرد در فرج زن، غسل بر مرد و زن واجب می‌شود، خواه منی نازل شود یا خیر.)

این حدیث را ترمذی روایت کرده است. [خطیب تبریزی گوید:] من ایـن حـدیث را در صحیح بخاری و صحیح مسلم، مشاهده نکرده‌ام (با این وجود، محـی‌الـسنة، آن را در فصل اول، در میان روایات «صحیحین» ذکر کرده است؟)

شرح: «إنّما الماءمن الماء فی الاحتلام»: برخی از علمـاء و اندیـشمندان اسـلامی، هدف ابن‌عباس ـ رضـی‌الله‌عنهمـا ـ را از ایـن سـخن اینگونـه فهمیـده‌انـد و برداشـت

---

[431] مسلم ۲۶۹/۱ ح(۸۰-۳۴۳) ، ابوداود ح ۲۱۷ ، ترمذی بصورت تعلیقی در ضمن حدیث شـمارهٔ ۱۲۲ بـه نقـل این حدیث پرداخته است ، مسنداحمد ۲۹/۳

[432] ترمذی ح ۱۱۲

کرده‌اند که وی حدیث «الماء من الماء» را تأویل می کرد و قائل به نسخ آن نبود، بلکه آن را بر احتلام محمول می‌نمود. ولی این نظریه درست نیست چرا که حدیث «الماء من الماء» شأن ورودش دربارهٔ‌ی احتلام نیست، بلکه مقصود از آن مقاربت و مجامعت در بیداری است، چنانچه از روایت ابوسعید خدری معلوم می گردد.

لذا بهتر آن است که گفته شود: هدف ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ از این قول، این است که حدیث «الماء من الماء» که دربارهٔ‌ی مقاربت و مجامعت در بیداری است، منسوخ شده است، ولی برای احتلام تاکنون حکمش باقی و واجب‌العمل است، و زیاد اتفاق می‌افتد که حدیثی منسوخ، دربارهٔ‌ی برخی جزئیات و تفاصیل، واجب‌العمل باقی بماند.

«الماء من الماء» : از این حدیث معلوم می‌شود که اگر کسی جماع نمود و منی نازل نشد، غسل بر او واجب نیست. چرا که تا وقتی که انزال صورت نگیرد، صرفاً مقاربت بدون انزال، موجب غسل نیست، بلکه از چنین عملی، وضو کافی است.

برابر این حدیث در صدر اول اسلام، گروهی از صحابه و یاران بزرگوار رسول‌خدا ﷺ بر این باور بودند: کسی که با همسرش نزدیکی و مجامعت می کرد، هر چند دخول کامل هم صورت می گرفت، مادام که آب منی خارج نمی‌شد، نیاز به غسل نداشت و تنها وضو کافی بود. ولی این حدیث و احادیث دیگر، بعداً با احادیث دیگری از جانب پیامبر ﷺ منسوخ گردید و حکم آنها باطل شد و اجماع مسلمانان بر این منعقد گردید که به مجرد داخل‌شدن سر آلت تناسلی مرد در فرج زن، غسل بر هر دو واجب می‌شود، خواه آب منی خارج شود، یا خیر. چنانچه در عهد فاروقی، پس از مراجعه به ازدواج مطهرات ـ رضی‌الله‌عنهن ـ و سؤال از آنها، اجماع تمام صحابه ﷺ بر این مسئله منعقد گردید که صرفاً مقاربت بدون انزال، موجب غسل است و وقتی سر آلت تناسلی مرد داخل فرج زن شد، خواه منی مرد یا زن، خارج شود یا خیر، غسل بر مرد و زن واجب می‌شود.

۴۳۳ ــ (٤) وعن أمِّ سَلَمة ، قالت: قالت أُمُّ سُلَيم: يا رسولَ اللّــهِ ! إنَّ اللّهَ لا يستحيي مِنَ الحقِّ؛ فهلْ على المرأة غُسلٌ إذا احتَلَمَتْ ؟ قال: «نعم، إذا رأَتِ الماءَ». فغَطَّتْ أُمُّ سلمَة وجهَها، وقالت: يا رسول الله ! أوَ تحتَلمُ المــرأةُ ؟ قال: «نعم، تَرِبَتْ يمينُكِ، فَبِمَ يُشْبِهُها وَلَدُها ؟ !». متفق عليه. [۴۳۳]

۴۳۳- (۴) اُم سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: اُم سلیم به نزد رسول‌خداﷺ آمد و گفت: ای رسول‌خدا! خداوند ﷻ از بیان حق شرم نمی‌کند و اباء ندارد (پس شما نیز در گفتن حق به خود شرم و حیا راه ندهید و از گفتن آن اباء و امتناع نورزید و بگوئید) آیا اگر زنی احتلام شود (و خواب جماع و مقاربت ببیند) بر او غسل واجب می‌شود؟

پیامبرﷺ در پاسخ فرمود: آری، هرگاه زنی مشاهده کرد که آب منی از او خارج شده است، باید غسل کند. ام سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (چون این سخن پیامبرﷺ را شنید) رویش را پوشاند و(با حیا و شرم) پرسید: ای رسول‌خداﷺ! مگر زن هم احتلام می‌شود (و خواب جماع و مقاربت می‌بیند؟)

پیامبرﷺ فرمود: دست راستت، خاک‌آلود شود! آری زن هم احتلام می‌شود و خواب جماع می‌بیند، چرا که اگر زن احتلام نشود (و منی نداشته باشد) پس چطور فرزندانش به او شباهت خواهند داشت. (آری، زن هم احتلام می‌شود و دارای منی است. از این جهت است که فرزندان او حامل ژن و صفات او هستند، یعنی سفیدی و سیاهی، بلندی و کوتاهی قامت، تیز هوش و کودنی، و سایر صفات جسمانی، روانی و معنوی او را در بر خواهند داشت، و همین آب منی زن و مرد است که مخزن انتقال ژنتیک است.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: «تربت یمینک» : یعنی دست راستت خاک‌آلود شود. یعنی فقیر و تهیدست شوی. البته حقیقت دعا مدنظر پیامبرﷺ نبوده است، بلکه این از شمار عباراتی می‌باشد که عرب‌ها از روی عادت بر زبان می‌آورند و معنای حقیقی کلمه

---

[۴۳۳] بخاری ح ۱۳۰ ، مسلم ۲۵۱/۱ ح (۳۲- ۳۱۳) ، نسایی ح ۱۹۷ ، ابن ماجه ح ۶۰۰ و در روایت ابن ماجه زیاداتی نیز است.

را مراد نمی گیرند، بلکه کنایه از نرسیدن به حق و نگفتن صواب و قول حق و درست است، یعنی درست نگفتی.

«اِحتَلَمتْ» : در خواب جماع کرد. شیطانی شد. خواب جماع دید. در خواب مجامعت کرد.

٤٣٤ ــ (٥) و زاد مُسلم برواية أمِّ سُليم : «إنَّ ماء الرَّجُلِ غليظٌ أبيَضُ، و ماءَ المرأةِ رَقيقٌ أصفَرُ؛ فمِن أيِّهما عَلا أو سَبَقَ يكونُ منه الشَّبَهُ». [٤٣٤]

۴۳۴- (۵) و مسلم به روایت اُم‌سلیم این جملات را نیز افزوده است: «[پیامبرﷺ فرمود:] بی‌گمان آب (منی) مرد، سخت و سفید، وآب (منی) زن، رقیق و زرد است، پس هر کدام از منی زن و مرد، بر دیگری غالب و چیره شد، شباهت فرزند از وجود منی او (و حامل ژن و صفات او از قبیل سفیدی وسیاهی، بلندی و کوتاهی قامت، تیزهوشی و کودنی، و سایر صفات جسمانی، روانی و معنوی او) است.

شرح: از دو حدیث بالا، دو نکته را می‌توان برداشت کرد:

۱) زن نیز بسان مرد احتلام می‌شود و خواب جماع می‌بیند و بسان مرد، دارای منی است، چرا که اگر زن منی نداشته باشد، شباهت فرزند در صفات و ویژگی‌ها و استعداد و ذوق، و خُلق و خوی و سایر صفات جسمانی، روانی و معنوی به او، از کجا به وجود می‌آید؟

۲) از حدیث دوم مشخص می‌شود که گاهی اوقات شباهت فرزند به پدر و عموهای او است و گاهی شباهت فرزند به مادر و دائی‌های وی می‌باشد. از این رو اگر منی پدر بر منی مادر چیره گشت، شباهت به پدر می‌یابد و اگر آب منی مادر بر آب منی پدر غالب شد، شباهت به مادر می‌یابد.

---

[۴۳۴] مسلم ۲۵۰/۱ ح(۳۰-۳۱۱) ، ابن ماجه ح ۶۰۱

٤٣٥ ـــ (٦) وعن عائشةَ ، قالت: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا اغْتَسَلَ من الجنابةِ، بَدَأَ فَغَسَلَ يديه، ثمّ يَتوضّأُ كما يَتَوضّأُ للــصّلاة، ثمّ يُـــدخِلُ أصابعَه في الماءِ، فَيُخلِّلُ بها أُصُولَ شَعرِه، ثُمَّ يَصُبُّ على رأسِه ثــلاثَ غَرَفــات بيديْه، ثمّ يُفيْضُ الماءَ على جسده كلّه. متفق عليه. وفي رواية لمسلم: يَبدأُ فَيَغسلُ يَديْه قبل أنْ يُدخِلَهُما الإناءَ، ثمّ يُفرِغُ بيَمينِه على شِمالِه، فَيَغسِلُ فَرجَـــه، ثُـــمَّ يَتوضّأُ. [٤٣٥]

۴۳۵- (۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (درباره‌ی کیفیت و چگونگی غسل پیـامبرﷺ) گوید: هرگاه رسول‌خداﷺ غسل جنابت می‌کـرد، نخسـت هـر دو دسـت خـود را می‌شست، سپس وضـویی هماننـد وضـوی نمـاز مـی‌گرفـت، پـس از آن، انگـشتان خویش را در (ظرف) آب فرو می‌کرد و انگشتانش را که از آب تَر بود، به ریـشه و بُن موهای سر داخل می‌نمود و آنها را خوب می‌مالید و می‌سائید تا به بیخ موهای سر، آب برسد و جایی خشک نماند.
آن‌گاه با هر دو دست مبارکش، سه مشت آب برداشته و بر سرش می‌ریخت، بعد از آن بر همه‌ی بدن خویش آب می‌ریخت و سائر بدنش را خوب می‌شست، تا آب به تمام اعضای واجب‌الغسل برسد و جایی از آن خشک نماند.
این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند، و در روایت مسلم چنین وارد شـده است:
پیامبرﷺ پیش از آنکه دو دستش را در ظرف آب فرو کنـد، ابتـدا آنهـا را خـوب می‌شست، سپس با دست راست بر دست چپ آب می‌ریخـت و شـرمگاه خـویش را می‌شست، آن‌گاه وضو می‌گرفت.

---

[۴۳۵] بخاری ح ۲۴۸ و بخاری به عوض عبارت «جسده» عبارت «جلده» را نقل کرده است و لفظ حدیث از بخـاری است ، مسلم در ضمن حدیثی طولانی به نقل ایـن روایـت پرداختـه اسـت ۲۵۳/۱ ح (۳۵-۳۱۶) ، نـسایی ح ۲۴۷ ، مؤطا مالک کتاب الطهارة ح ۶۷ ، مسنداحمد ۳۳۰/۶ و روایت دوم را امام مسلم در صحیح خـود نقـل کـرده اسـت: ۲۵۳/۱ ح(۳۵-۳۱۶)

٤٣٦ ــ (٧) وعن ابن عبّاس ، قال: قالت مَيْمُونةُ: وضعتُ للنَّبيِّ صلى الله عليه وسلّم غُسلاً فسترْتُه بثوبٍ، وصَبَّ على يَدَيْه، فَغَسَلَهُما، ثُمَّ صَبَّ بيَمينه على شِمَالِه، فَغَسلَ فَرجَه، فَضَرَبَ بيده الأرضَ فَمَسَحَها، ثُمَّ غسَلها، فمَضمَضَ وَاستَنشَقَ، وغَسَل وجهَه وذِراعَيه، ثمَّ صَبَّ على رأسِه، و أفاضَ على جَسَدِه، ثمَّ تَنحَّى فغسَل قَدَمَيْه، فَنَاوَلتُه ثَوباً فَلَم يَأخُذْهُ، فانطَلَقَ وهُو يَنفُضُ يديه. متفق عليه، ولفظه للبخاري. [٤٣٦]

۴۳۶- (۷) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: حضرت میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (همسر بزرگوار پیامبرﷺ) گوید: برای پیامبرﷺ آب غسل تهیه و وی را با جامه‌ای پوشاندم، ایشان بر دو دستش آب ریخت وآنها را خوب شست، سپس با دست راست بر دست چپ خویش آب ریخت و شرمگاه خود را شست، بعد از آن، دست چپش را که با آن شرمگاه خود را تمیز کرده بود، به زمین زد وآن را با خاک مالید (تا دست از اثر شستن شرمگاه پاک شود.) آن‌گاه آن را شست و پس از آن، دهان و بینی‌اش را نیز خوب شست، آن‌گاه صورت و بازوهای خویش را شست و سپس بر سرش آب ریخت وآب را بر تمام قسمت‌های بدنش جاری ساخت و در آخر، خودش را به یک سو کشید و جایش را عوض کرد، و پاهایش را شست (چرا که در محل غسل، آب جمع می‌شد و راه بیرون‌رفتن آب وجود نداشت، از این‌رو هرگاه تمام بدنش را می‌شست، از محل غسل اندکی فاصله می‌گرفت و جایش را عوض می‌کرد. و پاهایش را می‌شست.)

[میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پس از فراغت پیامبرﷺ از غسل جنابت] برایش حوله و خشک‌کنی آوردم (تا خویشتن را بدان خشک و پاک نماید) ولی ایشان خود را با آن خشک ننمود، بلکه آب‌های بدن خویش را با دست خشک کرد و ریخت.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند و لفظ حدیث از بخاری است.]

---

[۴۳۶] بخاری ح ۲۷۶ و لفظ حدیث از بخاری است ، مسلم ۲۵۴/۱ ح (۳۷-۳۱۷) ، ابوداود ح ۲۴۵ ، ترمذی ح ۱۰۳ ، نسایی ح ۲۵۳ ، ابن ماجه ح ۵۷۳ ، مسنداحمد ۳۳۵/۶

شرح: دوحدیث بالا بیانگرطریقه‌ی کامل غسل است که نخست هر دو دست (که با همان‌ها تمام بدن شسته می‌شود)خوب شسته شود سپس با دست چپ استنجا گرفته شود و پس ازآن دست چپ را با خاک و یا با مایع دستشویی خوب بشوید و تمیز کند و وضویی همانند وضوی نماز بگیرد و در ضمن‌آن، خلال کردن ریش، خلال انگشتان، دست و پاها، خلال داخل وخارج گوش‌ها و داخل‌کردن انگشتان در داخل سوراخ گوش‌ها و ناف، حرکت و تکان‌دادن انگشتر، مضمضه واستنشاق و خلال‌نمودن ریشه و بن موهای سر و شستن قسمت داخل بینی را نیز فراموش نکند، آن‌گاه آب برداشته و بر قسمت راست بدن بریزد و بشوید، و بعد آب بر قسمت چپ بدن بریزد و خوب بشوید، بعد که آب به همه‌ی بدن رسید و تمام اعضای واجب‌الغسل خوب شسته شد و جایی از آن خشک نماند، از محل غسل برخاسته و جایش را عوض کند و پاها را بشوید. البته شستن پاها در آخر غسل، در صورتی است که در محل غسل، آب جمع شود و راه بیرون‌رفتن آب وجود نداشته باشد. چنانچه اگر در محل غسل، آب جمع نمی‌شد و راه بیرون رفتن آب از حمام وجود داشت (مانند حمام‌های امروزی) چنین کاری لازم نیست.

و همین طریقه، بهترین و پاکیزه‌ترین و برترین روش غسل مسنون است که پیامبرﷺ بر آن مواظبت می‌فرمود.

۴۳۷ ــ (۸) وعن عائشة ، قالت: إنَّ إمرَأةً من الأنصارِ سَألَتْ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم عن غُسلِها من المَحيضِ، فَأمَرَها كَيف تَغتَسِلُ، ثم قال: «خُذي فِرْصَةً من مَسْكٍ، فَتطَهَّري بها». قالت: كيف أتَطَهَّرُ بها ؟ فقال: «تَطَهَّري بها». قالت: كَيف أتَطَهَّرُ بها ؟ قال: «سبحانَ الله ! تَطَهَّري بها». فَاجْتَذَبتُها إليَّ، فقلتُ لها: تَتَبَّعي بها أثَرَ الدَّم . متفق عليه. [۴۳۷]

---

[۴۳۷] بخاری ح ۳۱۴ ، مسلم ۱/ ۲۶۰ ح (۶۰-۳۳۲) ، ابوداود ۳۱۵ ، نسایی ح ۲۵۱، ابن ماجه ح ۶۴۲

۴۳۷- (۸) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: زنی از زنان انصار، درباره‌ی کیفیت و چگونگی غسل حیض، از پیامبرﷺ سؤال کرد. پیامبرﷺ پیرامون کیفیت و چگونگی غسل حیض بدو دستورالعمل‌ها و راهکارهای راهگشا و سودمندی را ارائه داد و فرمود: پاره‌ای از پشم یا پنبه‌ی تمیز که با مُشک آمیخته باشد، برگیر و خویشتن را بدان پاک و پاکیزه کن.

آن زن انصاری پرسید: چطور خود را با آن پاک کنم؟ پیامبرﷺ فرمود: خود را با آن پاک کن. باز آن زن انصاری گفت: چگونه خود را بدان پاک نمایم؟ پیامبرﷺ (با تعجب وحیرت) فرمود: سبحان الله! خودت را با آن پاک کن.

[عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: من که هدف و مقصود پیامبرﷺ را خوب درک کرده بودم، بلافاصله] آن زن انصاری را به سوی خود کشیدم (و او را از مقصود پیامبرﷺ آگاه ساختم و) بدو گفتم: آن پنبه و یا پشم آغشته با مشک را بردار و بر جاهایی که آلوده و ملوث به خون است بمال و اثر خون را پاک کن.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«المحیض»: این واژه مصدر میمی و به معنای قاعدگی و خون ماهانه می‌باشد.

«فِرصة»: پاره‌ای از پنبه یا پشم. «فرصة من مِسک»، پاره‌ای از پنبه و یا پشم که با مشکِ آغشته باشند. «فاجتذبتُها اليَّ» : او را به سوی خود کشیدم.

این حدیث بیانگر اهمیت و جایگاه خاص نظافت و تمیزی و پاکی و پاکیزگی و رعایت بهداشت و سلامت به معنای واقعی کلمه است، چرا که پیامبرﷺ برای تمام زنانی که غسل حیض می‌کنند، سنّت قرار داده که یک مقدار پنبه یا پارچه‌ی دیگری با مشک یا هر چیزی که بوی خوش دارد، آغشته کنند وآن را در مجرای حیضشان قرار دهند تا بدین‌گونه نظافت و تمیزی و پاکیزگی جسمی، روحی و روانی خود و دیگران را تأمین نمایند.

در حقیقت اینها اصول و قواعد جاویدانی است که بر مبنای آن، اسلام پی‌ریزی و نهادینه شده است و پیامبرﷺ به تحکیم و تثبیت آنها اهتمام می‌ورزید واگر آن قواعد و اصول مراعات شود و در زندگی به اجرا در بیایند، نسل‌هایی از نیرومندان و تندرستان پرورش می‌یابند که دین و دنیای امت، بدان‌ها پیروز می‌گردد.

٤٣٨ ـــ (٩) وعن أُمِّ سلَمَةَ ، قالت : قُلتُ يا رسولَ الله ! إنّي إمرَأةٌ أشُدُّ ضَفْرَ رَأْسِي، أفَأنْقُضُه لِغُسلِ الْجَنابَة ؟ فقال: «لا، إنّما يَكفِيكِ أنْ تَحْثِي على رَأسِكِ ثَلاثَ حَثيَاتٍ، ثم تُفِيضِينَ عَلَيكِ الماءَ, فَتطْهُرِين». رواه مسلم. [٤٣٨]

۴۳۸- (۹) اُم سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ! من زنی هستم که موها و گیسوان سرم را محکم به یکدیگر می‌بندم و آنها را می‌بافم، آیا برای غسل جنابت، باید آنها را از هم باز کنم؟ پیامبرﷺ فرمود: خیر، لازم نیست که موها و گیسوان سرت را از هم باز کنی. همین اندازه در رفع غسل جنابت کافی است که سه مشت پر آب را برگیری و بر سرت بریزی، سپس آب را بر تمام قسمت‌های بدنت جاری سازی، و خویشتن را خوب بشویی، اینگونه است که از غسل جنابت پاک و پاکیزه می‌شوی.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«أشدّ ضَفر رأسی» : موها و گیسوان سرم را محکم به یکدیگر می‌بافم. «حَثیات» جمع حثیه: پری دوکف دست . جمهور علماء و اندیشمندان اسلامی با استدلال به این حدیث، عدم نقض موهای سر را برای زنانی که موها و گیسوان خویش را محکم به همدیگر می‌بافند، جایز قرار داده‌اند. یعنی چنین زنانی می‌توانند برای رفع جنابت، حیض، نفاس، سه کف دست آب، بر سر بریزند و دست مالیدن و خود را به مشقت و سختی انداختن برای اینکه آب را به ریشه و بیخ موهای خویش برسانند بر ایشان لازم نیست.

و این مسائل نیز بیانگر و روشنگر این حقیقت است که مبنای شریعت مقدس اسلام بر آسانگیری و رفع عسر و حرج از بندگان است و رسول‌خداﷺ نیز براساس فرمانی که از جانب خداوند ﷻ یافته بود، مؤظف بود، همواره جانب تیسیر و تخفیف را بر جانب تشدید و تعسیر ترجیح دهد.

---

[۴۳۸] مسلم ۲۵۹/۱ ح (۵۸-۳۳۰) ، ابوداود ح ۲۵۱ ، ترمذی ح ۱۰۵ ، نسایی ح ۲۴۱ ، ابن ماجه ح ۶۰۳ ، مسنداحمد ۳۱۴/۶ ، ۳۱۵

و در حقیقت، رعایت و ترجیح جنبه‌ی سهولت وآسان‌گیری بر جنبه‌ی افراط و سختگیری، همخوانی با این خطاب پیامبرﷺ است که فرمود:

«یسّروا ولاتعسروا و بشّروا ولا تنفروا».

«سهل بگیرید و سخت نگیرَید، و بشارت دهید و متنفر نگردانید.»

و در واقع این آسانگیری، برگرفته از فشارها و مشکلات زندگی برما نیست، بلکه دین مقدس اسلام، این آسانی را می‌خواهد و اوامر و فرامین الهی و تعالیم وآموزه‌های تابناک نبوی و احکام و دستورات تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین شرعی، بر یُسر وآسانی بنا شده است و تعالیم اسلامی و دینی (از جمله مسئله‌ی عدم نقض موهای سر زنان) بر پایه‌ی یُسر وآسانی است نه سختی و مشقت.

۴۳۹ — (۱۰) وعن أنسٍ ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم ، يَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ، ويَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ إلى خَمْسَةِ أَمْدادٍ . متفق عليه. [۴۳۹]

۴۳۹- (۱۰) انس‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ عادت داشت (که برای جلوگیری از اسراف و زیاده‌روی در مصرف آب) با یک «مُد» آب، وضو می‌گرفت و با یک «صاع» آب، غسل می‌کرد.

[این حدیث را بخاری ومسلم روایت کرده‌اند]

شرح: «مُد»: پیمانه‌ای است که در عراق برابر با دو رطل، و در حجاز برابر با یک رطل و یک سوم رطل است، و برخی آن را به اندازه‌ی پری دو کف دست انسان دانسته‌اند. و هر رطل ۴۸ مثقال و هر مثقال ۴/۶۸ گرم است.

«صاع»: پیمانه‌ای است معادل چهار مُد. و هر مُد معادل تقریبی دو سوم کیلوگرم است البته در این مسئله تمام فقهاء و اندیشمندان اسلامی و صاحب‌نظران فقهی، بر این قضیه اتفاق‌نظر دارند که در شریعت مقدس اسلام و در اصول و موازین دینی، برای وضو و غسل، مقدار معین و محدودی از آب بیان نشده است و در اینجا که بیان شده که پیامبرﷺ با یک مُد وضو می‌گرفت و با یک صاع غسل می‌کرد، مراد

---

[۴۳۹] بخاری این حدیث را با تقدیم و تأخیری در الفاظ آن نقل کرده است ح ۲۰۱، مسلم ۲۵۸/۱ ح(۵۱-۳۲۵)

تعیین نیست، بلکه جلوگیری از اسراف و زیاده‌روی در مصرف آب است. یعنی با پرهیز جدی از اسراف در مصرف آب.

در شرع مقدس اسلام، حد جواز فقط به همان مقداری تعلق می‌گیرد که رفع نیاز شود. حال اگر نیاز در وضو با چند مُد بر طرف می‌شود و یا اگر نیاز در غسل با چند صاع یا بیشتر رفع می‌گردد، باز هم اشکالی در آن نیست، چرا که مصداق اسراف نکردن، در درست مصرف کردن تحقق می‌یابد، نه در کم مصرف نمودن.

۴۴۰ ـ (۱۱) وعن مُعاذَةَ ، قالت: قالت عائشةُ: كُنتُ أغتَسِلُ أنا و رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم من إنَاءٍ واحِدٍ بيني وبينَه، فيُبادِرُني، حتّى أقُولَ: دَعْ لي دَعْ لي. قالت: وهُمَا جُنُبان. متفق عليه. [۴۴۰]

۴۴۰- (۱۱) مُعاذه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (دخترعبدالله عَدوی‌ﷺ) گوید: عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت: من و پیامبرﷺ هر دو از یک ظرف آب، که میان من و ایشان قرار داشت، غسل (جنابت) می‌کردیم و پیامبرﷺ در برگرفتن آب از آن ظرف، بر من پیشی می‌گرفت و آن‌قدر در این کار می‌شتافت تا اینکه من (بدیشان) می‌گفتم: برای من نیز آب بگذارید! برای من نیز آب بگذارید! تا من هم از آن غسل کنم.

معاذه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ و پیامبرﷺ هر دو از یک ظرف آب غسل می‌کردند در حالی که هر دو جنب بودند. (یعنی غسل جنابت می‌کردند)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۴۴۰] بخاری ح ۲۵۰ و وی عبارت « فیبادر فی ... » را ذکر نکرده است ، مسلم ۲۵۷/۱ ح (۴۶-۳۲۱ و لفظ حدیث بالا از مسلم است ، نسایی ح ۲۳۹ ، مسنداحمد ۹۱/۶

فصل دوم

۴۴۱ ــ (۱۲) عن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: سُئِل رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم عَنِ الرَّجُلِ يَجِدُ البَلَلَ ولا يَذكُرُ إحتِلاماً. قال: «يَغتَسِلُ». وعن الرَّجُلِ يَرى أنّه قد احتَلَم ولا يَجِدُ بَلَلاً. قال: «لا غُسْلَ عليه». قالت اُمُّ سُلَيم: هل على المرأةِ تَرى ذلك غُسلٌ ؟ قال: «نعم، إنَّ النِّسَاءُ شَقَائِقُ الرِّجال» . رواه الترمذي، وابوداود. وروى الدارميّ، وابن ماجة، إلى قوله: «لا غُسْلَ عليه».[۴۴۱]

۴۴۱- (۱۲) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: از رسول‌خدا ﷺ درباره‌ی مردی سؤال شد که پس از بیدارشدن از خواب، بر روی لباس‌های خویش، اثر تَری (از آب منی) می‌بیند، ولی خواب مجامعت و مقاربت را به یاد ندارد.
پیامبر ﷺ پیرامون چنین مردی فرمود: در این صورت باید غسل کند.
و از مردی سؤال شد که خواب مجامعت و مقاربت را به یاد دارد، ولی روی لباس‌های خود هیچ اثری از تَری (آب منی) نمی‌یابد؛ پیامبر ﷺ درباره‌ی چنین فردی فرمود: غسلی بر او واجب نیست.
اُم‌سُلیم ـ رضی‌الله‌عنها ـ (که در مجلس رسول‌خدا ﷺ حاضر بود، چون این سخن رسول‌خدا ﷺ را شنید، بدیشان) گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! هرگاه زنی خواب مجامعت ببیند و منی از او خارج شود، ولی خواب را به یاد نداشته باشد، آیا بر او نیز بسان مرد غسلی است؟ (منظور ام‌سلیم این است که آیا زن نیز همانند مرد خواب مجامعت می‌بیند و احتلام می‌شود و منی از او خارج می‌شود؟)

---

[۴۴۱] ابوداود ح ۱۳۶ ، ترمذی ح ۱۱۳ ، دارمی ح ۷۶۵ و وی این حدیث را تا عبارت « لا غسل » نقل کرده است، ابن ماجه ۶۱۲ ، مسنداحمد ۲۵۶/۶ و امام احمد این حدیث را به صورت کامل در مسندش روایت نموده است .

پیامبرﷺ فرمود: آری (زن نیز بسان مرد احتلام می‌شود و منی دارد.) بی‌گمان زنان همانند مردان‌اند.

[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند. و دارمی و ابن‌ماجه نیز این حدیث را تا «لاغُسل علیه» روایت کرده‌اند.]

«انّ النساء شقائق الرجال»: مقصود پیامبرﷺ از این عبارت این است که زن‌ها مشابه مردان‌اند وآنها نیز احتلام می‌شوند و آب منی دارند، اگر چه چنین چیزی در میان زنان کم‌تر اتفاق می‌افتد.

در این حدیث دو مسئله بیان شده است:

یکی آنکه: فردی خواب جماع می‌بیند و خواب را نیز به یاد دارد ولی روی لباس‌های خود هیچ اثری از تَری منی نمی‌یابد، در این صورت غسل بر او واجب نیست، و در این مسئله در میان علماء نه اختلافی است و نه تفصیلی.

مسئله دوم آنکه: فردی پس از بیدارشدن از خواب، روی لباس‌های خود اثر تَری از آب منی می‌بیند ولی خواب جماع را به یاد ندارد در این صورت غسل بر او واجب می‌شود.

۴۴۲ ــ (۱۳) وعنها، قالت: قال رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم: «إذا جَاوَزَ الخِتانُ الخِتانَ، وَجَبَ الغُسلُ». فَعَلتُه أنا ورسولُ الله صلی الله علیه وسلّم، فَاغْتَسَلنا. رواه الترمذي، وابنُ ماجة. [۴۴۲]

۴۴۲- (۱۳) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه دو آلت تناسلی ختنه‌شده‌ی زن و مرد به هم رسید و سرآلت تناسلی مرد در فرج زن داخل شد، غسل بر هر دو واجب می‌شود (خواه آب منی مرد یا زن خارج شود یا خیر) خودم و رسول‌خداﷺ این کار را کردیم و از آن غسل نمودیم. (پس هرگاه سرآلت تناسلی مرد داخل فرج زن شد، خواه منی مرد یا زن خارجَ شود یا خیر، غسل بر مرد و زن هر دو واجب می‌شود.)

---

[۴۴۲] ترمذی ح ۱۰۸ و قال: حسن صحیح، ابن ماجه ح ۶۰۸ و وی این حدیث را به لفظ «إذا إلتقی ...» روایت کرده است، مسنداحمد ۱۶۱/۶

[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

«الخِتان» : ختنه گاه در مرد و زن. ختان در لغت به مفهوم بریدن پوست موجود بر سر عضو تناسلی نوزاد است. و در اصطلاح شرعی، کناره‌ی حلقوی قسمت پائین حشفه است. یعنی جایی که عضو تناسلی دچار فرو رفتگی می‌شود. این قسمت از عضو تناسلی همان بخشی است که احکام شرعی به آن تعلق می‌گیرد، از جمله وجوب غسل. چنانچه پیامبرﷺ فرمود: هرگاه ختان زن و مرد به هم برسند (کنایه از رسیدن در هنگام نزدیکی است.) غسل بر هردو واجب می‌شود.

و نیز در روایتی از طبرانی آمده است که اگر دو ختان زن و مرد به هم برسند و حشفه به طور کامل وارد شود (اصطلاحاً غائب شود) انزال صورت بگیرد یا نگیرد غسل بر هر دو واجب می‌شود.

۴۴۳ ــ (۱۴) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «تَحتَ كُلِّ شَعرَةٍ جَنَابَةٌ، فَاغسِلوا الشّعرَ، وأَنْقُوا البَشَرَةَ» . رواه ابوداود، والترمذيُ، وابن ماجة. وقال الترمذيُّ: هذا حديثٌ غريب، والحارثُ بن وجيهٍ الرّاوي وهو شيخ، ليس بذلك. [۴۴۳]

۴۴۳- (۱۴) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «زیر هر مویی از موهای بدن اثر جنابت وجود دارد، لذا در موقع غسل (جنابت) موهای بدن را خوب بشوئید و پوست بدن را (یعنی آن قسمت از بدن که مو ندارد را) نیز خوب پاک و پاکیزه کنید، تا اثر جنابت به کلی از میان برود.

[این حدیث را ابوداود، ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند و ترمذی گفته است: حدیثی غریب است، چرا که به روایت «حارث بن وجیه» است و او نیز مورد اعتماد نیست.]

[۴۴۳] ابوداود ح ۲۴۸ ابوداود این حدیث را ضعیف شمرده است ، ترمذی ح ۱۰۶ ، ابن ماجه ح ۵۹۷

«الشعر»: موی. «البشرة»: روی پوست بدن آدمی که موی برآورد.، مراد این است که در غسل جنابت باید کل بدن و تمام اعضای واجب‌الغسل، داخل سوراخ گوش‌ها و ناف، خوب شسته شود تا ذره‌ای از اعضای واجب‌الغسل خشک نماند.

«تحت کل شعرة جنابة«: در حقیقت این حدیث بیانگر این مسئله است که اثر خارج شدن منی از انسان، در تمام بدن آشکار می‌گردد و تمام سلول‌های تن به دنبال خروج آن، در یک حالت سستی مخصوص فرو می‌روند واین خود نشانه‌ی تأثیر آن روی تمام اجزای بدن است، از این جهت است که شریعت به هنگام خارج شدن منی (درخواب یا بیداری)، (و همچنین آمیزش جنسی به علت التقای ختانین،اگر چه منی خارج نشود) غسل و شستن تمام بدن را واجب نموده است چرا که بر اساس حدیث پیامبرﷺ اثر جنابت در تمام بدن سرایت می‌کند.

امام ابن قیّم، در باره‌ی اینکه چگونه شارع میان منی و بول تفاوت قائل شده، و پس از انزال منی، غسل را واجب کرده و فقط شستن محل را کافی ندانسته است، می‌فرماید:

> «این از جمله محاسن بزرگ شریعت و در بردارنده‌ی رحمت و حکمت و مصلحت آن است که منی از تمام بدن خارج می‌گردد و به همین خاطر خداوند آن را «سلالة» نام نهاده است، زیرا از تمامی بدن بیرون می‌آید. و تأثیرپذیری بدن نسبت به خروج منی به مراتب بیشتر از تأثیرپذیری بدن نسبت به خروج بول و ادرار است.
>
> همچنین غسل پس از خروج منی، سودمندترین چیز برای بدن و قلب و روح است، زیرا به وسیله‌ی غسل، قوی و نیرومند می‌گردند وآن خلل و کاستی‌هایی که به وسیله‌ی خروج منی ایجاد شده بودند، به سبب غسل جبران می‌شوند و این مطلب به طور محسوس، قابل درک است، و نیز جنابت باعث سنگینی و تنبلی می‌شود، و غسل نشاط و سبکی را به همراه می‌آورد و به همین جهت، وقتی که ابوذر از غسل جنابت فارغ شد، گفت: انگار بار سنگینی از دوش خود بر زمین نهاده‌ام.»*

---

* دیدگاه های فقهی معاصر، دکتر قرضاوی، ج۱ ص۳۰۱

و دکتر «مصطفی نورانی» در کتاب «بهداشت اسلامی، ج ۱ ص ۲۴» در این زمینه می نویسد:

«غسل، علاوه براین که کثافت‌های ظاهری بدن را پاک می کند، موجب فوائد بی‌شماری است. انسان با عمَل زناشویی (جماع) و نزدیکی، سلول‌های بدن او می‌میرند. این سلول‌ها با شستن بدن، حیات دیگری پیدا می کنند، و بدن بدون غسل بو می گیرد، چون همه فضولات به عروق لنفاوی می‌ریزد که غیر از عروق خونی هستند. و ماده‌ی اسپری تنها در غده‌های لنفاوی وکشاله‌ی ران‌ها و زیر بغل است.»

و احمد محمد سلیمان در کتاب «القران والطبّ الحدیث، ص۲۲۳» می‌نویسد:

«چون منی دارای مقداری مایع لزج است، موسوم به «موسین» اطراف سوراخ‌های بدن را به خوبی می گیرد و به کلی تنفس (پوست بدن دارای ۲ میلیون سوراخ است که مبادله‌ی گازی با هوای مجاور دارد.) قطع می‌شود و با غسل کردن، اعصاب منبسط وآنها را به حال طبیعی وعادی بر می گرداند.»

وآقای مکارم شیرازی در «تفسیر نمونه، ج۴ صص ۳۷۶-۳۷۵» می‌نویسد:

«طبق تحقیقات دانشمندان، در بدن انسان دو سلسله اعصاب نباتی وجود دارد که تمام فعالیت‌های بدن را کنترل می کنند: «اعصاب سمپاتیک» و «اعصاب پاراسمپاتیک» ، این دو رشته اعصاب، در سراسر بدن انسان و در اطراف تمام دستگاه‌ها و جهازات داخلی و خارجی گسترده‌اند. وظیفه‌ی «اعصاب سمپاتیک » تند کردن و به فعالیت واداشتن دستگاه‌های مختلف بدن است. وظیفه‌ی «اعصاب پاراسمپاتیک» کند کردن فعالیت آنهاست، در واقع یکی نقش «گاز اتومبیل» و دیگری نقش «ترمز» را دارد و از تعادل فعالیت این دو دسته اعصاب نباتی، دستگاه‌های بدن به طور متعادل کار می کنند.

گاهی جریان‌هایی در بدن رخ می‌دهد که این تعادل را به هم می‌زند، از جمله‌ی این جریان ها، مسئله‌ی «ارگاسم» (اوج لذت جنسی) است که معمولاً مقارن خروج منی صورت می گیرد.

در این موقع سلسله اعصاب «پاراسمپاتیک» (اعصاب ترمز کننده) بر اعصاب «سمپاتیک» (اعصاب محرک) پیشی می گیرد و تعادل به شکل منفی به هم می‌خورد.

این موضوع نیز ثابت شده است: از جمله اموری که می‌تواند اعصاب سمپاتیک را به کار وادارد و تعادل از دست رفته را تأمین کند، تماس آب با بدن است و از آن جا که تأثیر «ارگاسم» روی تمام اعضای بدن به طور محسوس دیده می‌شود و تعادل این دو دسته اعصاب در سراسر بدن به هم می‌خورد، دستور داده شده است که پس از آمیزش جنسی یا خروج منی، تمام بدن با آب شسته شود و در پرتو اثر حیات‌بخش آن، تعادل کامل در میان این دو دسته اعصاب در سراسر بدن برقرار گردد. ...

در حقیقت به هنگام خروج منی یا آمیزش جنسی، هم روح متأثر می‌شود و هم جسم،روح به سوی شهوات مادی کشیده می‌شود و جسم به سوی سستی و رکود، غسل جنابت که هم شستشوی جسم است و هم ـ به علت این که به قصد تقرب انجام می یابد ـ شستشوی جان، اثر دوگانه‌ای در آنِ واحد روی جسم و روح می‌گذارد، روح را به سوی خدا و معنویت سوق می‌دهد و جسم را به سوی پاکی و نشاط و فعالیت.»

مجموع این گفته‌ها روشن می‌سازد که چرا باید به هنگام خروج منی (در خواب یا بیداری) و همچنین آمیزش جنسی (اگر چه منی خارج نشود) غسل کرد و تمام بدن را شست.

به این نکته نیز باید توجه کرد: سخن‌گفتن پیامبرﷺ پیرامون این مسائل ، در آن روز که نه علم و دانش و فناوری و تکنولوژی در عرصه‌های پزشکی و بهداشتی نوین و پیشرفته و مدرن به وجود آمده بود و نه مردم اطلاع قابل ملاحظه‌ای درباره‌ی این مسائل داشتند، خود گواه زنده‌ای است بر حقانیت و صداقت پیامبرﷺ ، و این که این گفته‌ها برگرفته شده از سرچشمه‌ی فیاض وحی و ماوراء طبیعت و مادیت است.

٤٤٤ ـ (١٥) وعن عليّ ، رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ تَرَكَ مَوضِعَ شعرةٍ من جَنابةٍ لم يغسِلْها فُعِلَ بها كذا وكذا مِن النّار». [و]قال عليٌّ: فَمِنْ ثَمَّ عادَيتُ رَاسِي، فَمِن ثَمَّ عادَيتُ رَاسِي، [فمن ثم

عاديتُ رأسي] ثلاثاً رواه ابوداود، وأحمد، والدارميُّ، إلا أنّهُمَا لم يُكَرِّرا: فمِنْ ثم عاديتُ رأسي. [٤٤٤]

۴۴۴- (۱۵) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «کسی که در غسل جنابت، جای یک موی از بدن خویش را نشست، به عذاب سخت و زیاد آتش سوزان دوزخ دچار خواهد شد»

علیﷺ گوید: (بر اساس همین فرمایش رسول‌خداﷺ است که) با موهای سرم دشمنی می‌کنم و آنها را می‌تراشم، پس از این جهت است که من سرم را می‌تراشم، و بدین دلیل است که من سرم را می‌تراشم (تا جایی از آنها خشک نماند و به عذاب سخت دوزخ مبتلا نشوم.)

[این حدیث را ابوداود، احمد و دارمی روایت کرده‌اند، و احمد و دارمی جمله‌ی «فمن ثَمّ عادیت رأسی» را به سه مرتبه روایت نکرده‌اند.]

شرح: «فعل بها کذا وکذا من النّار» : این جمله کنایه از عذاب و کیفر سخت و دشوار در آتش سوزان دوزخ است. یعنی کسانی که در غسل جنابت، خویشتن را خوب نمی‌شویند و با عجله و شتاب غسل خوب و کامل انجام نمی‌دهند آب به تمام اعضای واجب‌الغسل نمی‌رسانند و فرض و سنت آن را رعایت نمی‌کنند و جایی از بدن خویش را خشک باقی می‌گذارند، به عذاب شدید و سخت و طاقت‌فرسای دوزخ گرفتار خواهند شد، عذابی که خِردها نمی‌توانند به توصیفش بپردازند و خوف و هراسش را بیان دارند. پس، از این حدیث و احادیث دیگری که در این زمینه آمده است، معلوم شد که در غسل جنابت، غسل حیض و غیره، شستن تمام بدن به گونه‌ای که یک تار موی هم خشک باقی نماند، لازم و ضروری است.

«فمِن ثمّ عادیتُ رأسی»، علی ﷺ گوید: بر مبنای این وعید و تهدید سخت پیامبرﷺ من دشمن موهای خود شدم و به محض اینکه موهای سرم مقداری بزرگ می‌شدند، آنها را از ته می‌تراشیدم و خویشتن را راحت می‌نمودم تا غسل جنابت و شستن تمام اعضای واجب‌الغسل و موهای سر، به راحتی هر چه تمام صورت گیرد.

---

[٤٤٤] ابوداود ح ۲۴۹ ، مسنداحمد ۹۴/۱ ، دارمی ح ۷۵۱ ، ابن ماجه ح ۵۹۹

٤٤٥ـ (١٦) وعن عائشةَ [رضي الله عنها]، قالت: كـان رسـولُ الله صلى الله عليه وسلّم لا يَتَوَضَّأُ بَعدَ الغُسلِ. رواه ابوداود، والترمذي، والنِّسائي، وابن ماجة. [٤٤٥]

۴۴۵- (۱۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ پس از غسل، مجدداً وضو نمی‌گرفت (بلکه به همان وضویی که قبل از غسل گرفته بود، اکتفا می‌نمود.)
[این حدیث را ترمذی، ابوداود، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

٤٤٦ ـ (١٧) وعنها ، قالت: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَغسِلُ رَأسَه بِالخِطْمِيِّ وهو جُنُبٌ يَجتَزِىء بِذلك ولا يَصُبُّ عليه الماءَ . رواه ابوداود. [٤٤٦]

۴۴۶- (۱۷) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در غسل جنابت، سرش را با (اندکی) خِطمی می‌شست و بدان اکتفا می‌کرد و بر سرش آبی جدید نمی‌ریخت (یعنی جدای از آبی که با خِطمی آغشته شده بود، سرش را با آبی دیگر نمی‌شست، بلکه به همان اکتفا می‌کرد و به شستن سرش پایان می‌داد.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«خِطمی»: گیاهی است از تیره‌ی پنیرکیان، دارای ساقه‌ی ضخیم و بلند، بلندیش به یک متر و نیم می‌رسد، برگ‌هایش پهن وستبر، گل‌های آن شیپوری درشت به رنگ سرخ یا سفید، ریشه‌اش دراز و به کلفتی انگشت و طعم آن شیرین است. ریشه و برگ و گل آن در طب به کار می‌رود. جوشانده‌ی گل خِطمی به طور غرغره در معالجه دردگلو وآسبه و دمل‌های دهان و لثه و حلق نافع است. از خارج نیز برای نرم‌کردن دمل روی آن می‌گذارند و یک قسم آن، موسوم به «خِطمی پرپر» و دارای

---

[۴۴۵] ترمذی ح ۱۰۷ ، ابوداود نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۲۵۰ ، نسایی ح ۲۵۲ ، ابن ماجه ح ۵۷۹ ، مسنداحمد ۶/۶۸

[۴۴۶] ابوداود ح ۲۵۶

گل‌های پرپر و زیبا به رنگ‌های مختلف است وآن را در باغچه‌ها می‌کارند. در فارسی انجل وانجلک هم گفته شده است. [فرهنگ فارسی عمید.]

٤٤٧ ــ (١٨) وعن يَعْلَى ، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم رأى رجُلاً يغتَسِلُ بالبَرازِ، فَصَعِدَ المنبرَ، فحمِدَ اللّهَ، وأثْنى عليه، ثمّ قال: «إنَّ اللّهَ حَيِيٌّ ستّيرٌ يُحِبُّ الحَياءَ والتَّستُّرَ، فإذا اغتسلَ أحدُكم؛ فلْيَستَتِر» . رواه ابوداود، والنسائي وفي روايته، قال: «إنَّ اللّهَ سَتّيرٌ، فإذا أرادَ أحدُكُم أنْ يغتَسِلَ فلْيَتوارَ بشيء». ٤٤٧

۴۴۷- (۱۸) یَعلی ﷺ گوید: پیامبرﷺ مردی را دید که لخت وعریان در زمین و فضای فراخِ بی‌درخت و پوشش، غسل می‌کند. از این‌رو در برابر دیدگان مردم، بر منبر بالا رفت و پس از ستایش خدا و بیان پرتوی از وصف و شکوه او، چنین فرمود:

«بی‌گمان خداوند ﷻ بسیار آراسته به حیا و بزرگ منشی است و برای بندگان پرده‌پوش است، و حیا و پرده‌پوشی را دوست می‌دارد، پس هنگامی که یکی از شما غسل می‌کند، باید خود را بپوشاند و در انظار عمومی به غسل نپردازد.»

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است. و نسائی با این عبارت روایت نموده است: پیامبرﷺ فرمود:] بی‌گمان خداوند متعال پرده‌پوش بندگان (و بسیار باحیاء و بزرگ‌منش) است از این‌رو، هرگاه یکی از شما خواست غسل کند، باید خویشتن را با چیزی بپوشاند (و در انظار عمومی قرار نگیرد و غسل نکند.)]

«اَلبراز» : ـ به فتح باءـ : زمین و فضای فراخ بی‌درخت. ـ با کسر باءـ (البِراز): مدفوع و سرگین آدمی. در اینجا مراد همان معنای نخست است.

«حیّی»: بسیار با حیا و بزرگ‌منش است. «ستّیر»: بسیار پوشاننده و پرده‌پوش عیب و نقص‌ها وگناهان و معاصی بندگان است.

---

[۴۴۷] ابوداود ح ۴۰۱۲ ، نسایی ح ۴۰۶ ، مسنداحمد ۲۲۴/۴

از این حدیث دانسته شد که غسل کردن در حال ستر و پوشش بسیار لازم و ضروری است و اگر فردی در صحرا و بیابان نیاز به غسل پیدا کرد، بر او لازم است که به اندازه‌ای دور رود و فاصله گیرد که احتمال اینکه دیده شود به طور کلی باقی نماند و خویشتن را در پناه بوته، درخت، سنگ و یا دیواری جای دهد، چرا که غسل‌نمودن در پناه چیزی که مانع دید باشد، سنت اسلام و یکی از اصول و قواعد کلی و ضروری شریعت است که حتی‌الامکان باید رعایت شود.

فصل سوم

۴۴۸ ـــ (۱۹) عن أُبيّ بن كعب ، قال : إنّما كانَ الماءُ مِن الماءِ رُخْصَةً في أوّلِ الإسلامِ، ثُمَّ نُهِيَ عنها . رواه الترمذي، وابوداود، والدارميّ. [۴۴۸]

۴۴۸- (۱۹) اُبی بن کعب رضی الله عنه گوید: حدیث «انّما کان الماء من الماء» [با انزال منی، غسل واجب می‌شود.] مربوط به آسان‌گیری و رخصتی است که در صدر اسلام بوده است، ولی بعدها از آن نهی شد و حکم آن منسوخ گردید. (یعنی در اوائل اسلام برابر این حدیث، گروهی بر این باور بودند: کسی که با همسرش نزدیکی می‌کرد، هر چند دخول کامل هم انجام می‌گرفت و دو آلت تناسلی ختنه‌شده زن و مرد به هم می‌رسید و سر آلت تناسلی مرد در فرج زن داخل می‌شد، مادام که آب منی خارج نمی‌شد، نیاز به غسل نداشت، و تنها شستن آلت تناسلی و وضو، کافی بود، ولی حکم این حدیث، به احادیث دیگر پیامبر ﷺ و اجماع صحابه رضی الله عنهم و مسلمانان باطل شد، و اجماع امت بر این منعقد شد که به مجرد داخل‌شدن سر آلت تناسلی مرد در فرج زن، غسل بر هر دو واجب می‌شود، خواه منی مرد یا زن خارج شود یا خیر.)

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند.]

۴۴۹ ـــ (۲۰) وعن عليّ رضي الله عنه، قال: جاء رجلٌ إلى النبيّ صلى الله عليه وسلّم فقال: إني اغتَسَلتُ مِن الجَنابَةِ، وصَلَّيتُ الفَجرَ، فرَأيتُ قَدْرَ مَوضع

---

[۴۴۸] ترمذی ح ۱۱۰ و قال : حسن صحیح ، ابوداود ح ۲۱۴ ، دارمی ح ۷۵۹

الظُّفُرَ لم يُصِبْهُ الماءُ. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لو كُنتَ مَسَحتَ عليه بيدِكَ أجْزَأَكَ» . رواه ابن ماجة. ٤٤٩

۴۴۹- (۲۰) علیﷺ گوید: مردی به نزد رسول‌خداﷺ آمد و گفت: من از جنابت غسل نمودم و نماز بامداد را اقامه کردم، پس از ادای نماز متوجه شدم که به مقدار و اندازه‌ی جای ناخنی از بدنم را آب نرسیده و خشک مانده است (حال شما بفرمائید که تکلیف من چیست؟) پیامبرﷺ فرمود: اگر(پس از غسل) بر همان موضعی که خشک مانده بود، دست خویش را (با تَری آب) می‌کشیدی و می‌مالیدی، کفایت می‌کرد، و غسلت درست بود (ولی حال که دیر شده است، مجدداً از جنابت غسل کن و نماز بامداد خویش را قضا آور.)
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

٤٥٠ — (٢١) وعن ابنِ عُمر ، قال: كانت الصّلاةُ خمسينَ، والغُسْلُ مِن الجنابةِ سبعَ مرات، وغَسلُ البَولِ من الثوْبِ سبعَ مرّات. فلم يَزَلْ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَسألُ، حتى جُعلتِ الصّلاةُ خمساً، وغُسلُ الجنابةِ مَرّةً، وغَسلُ الثّوب منَ البَوْلِ مَرّةً. رواه ابوداود. ٤٥٠

۴۵۰- (۲۱) ابن عمر- رضی‌الله‌عنهما - گوید: (در شب معراج) پنجاه نماز (در شبانه‌روز) بر امت مقرر گردید و نیز غسل از جنابت هفت مرتبه و شستن لباس بر اثر ملوّث شدن به ادرار، هفت مرتبه واجب و معین شد. ولی پیامبرﷺ پیوسته از پروردگار تقاضای کم‌کردن و تخفیف آن را نمود، تا اینکه پنجاه نماز را به پنج نماز (در شبانه روز) و غسل از جنابت و شستن لباس بر اثر ملوث‌شدن به ادرار، هر دو از هفت مرتبه به یک مرتبه تخفیف یافت (و خداوند ﷻ تخفیفی را که لازم بود، نسبت به بندگان خود انجام داد و جانب تیسیر و تخفیف را بر جانب تشدید و تعسیر و عُسر و حرج ترجیح داد.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

---

[۴۴۹] ابن ماجه ح ۶۶۴

[۴۵۰] ابوداود ح ۲۴۷

باب(٦)

درباره‌ی ارتباط و معاشرت داشتن وآمد و شد با فرد جنب، و آنچه برای فرد جنب مباح است.

فصل اول

۴۵۱ ـ (۱) عن أبي هريرةَ [رضي الله عنه]، قال: لَقِيَني رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم وأنا جُنُبٌ، فَأخَذَ بيدي، فَمَشَيتُ مَعَه حتى قَعدَ، فانسَلَلْتُ، فَأتَيتُ الرَّحْلَ، فاغتسلتُ، ثمّ جئتُ، وهو قاعدٌ. فقال: «أينَ كنتَ يا أبا هريرة؟» فقلتُ له. فقال: «سُبحانَ الله ! إنَّ المؤْمنَ لا يَنْجُس» . هذا لفظ البخاري، ولمسلم معناه، وزادَ بعد قوله: فقلتُ له: لقد لقيتَني وأنا جُنب، فكرِهتُ أنْ أجَالِسَكَ حتَّى أغتَسِلَ. وكذا البخاريُّ في رواية أخرى. [۴۵۱]

۴۵۱- (۱) ابوهریره گوید: در حالی که جنابت داشتم (در برخی از راه‌های مدینه‌ی منوره) پیامبر مرا دید و به من برخورد. آن حضرت دستم را در دست مبارک خویش گذاشت و با او رفتم تا اینکه پیامبر (در جایی) نشست.
من از فرصت استفاده کردم وآهسته و پنهانی راه خویش را در پیش گرفتم (تا پیامبر من را نبیند و از انصراف وگریز من نهرسد.)
پس پنهانی و مخفیانه خودم را کنار کشیدم و به خانه آمدم و غسل کردم. سپس به نزد رسول‌خدا رفتم و دیدم که هنوز در جایش نشسته است.
آن حضرت فرمود: کجا رفته بودی ای ابوهریره؟! من جریان را با پیامبر در میان گذاشتم (و گفتم که جنابت داشتم و دوست نداشتم که با جنابت و بدون طهارت به نزدتان بنشینم و با شما در این حالت معاشرت و مخالطه داشته باشم.!)
پیامبر با تعجب و شگفتی فرمود: سبحان الله، ای ابوهریره! بدان که انسان مؤمن و حق گرا، هیچ‌گاه نجس و پلید نخواهد شد.

---

[۴۵۱] بخاری ح ۲۸۵ ، مسلم ۲۸۲/۱ ح (۳۷۱) ، ابوداود نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۲۳۱ ، ترمذی این حدیث را به صورت مختصر روایت کرده است ح ۱۲۱ ، نسایی ح ۲۶۹ ، ابن ماجه ح ۵۳۴ ، مسنداحمد ۲۸۲/۲

این حدیث لفظ بخاری بود. و مسلم نیز به همین معنی روایت کرده است و در روایتش این عبارت را نیز اضافه نموده است:

ابوهریرهﷺ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: شما در حالی با من برخورد نمودید و ملاقاتم کردید که جنابت داشتم و دوست نداشتم که بدون طهارت و با جنابت به نزدتان بنشینم (بدین خاطر مخفیانه و پنهانی خودم را از شما کنار کشیدم و به خانه رفتم و غسل نمودم.)

با همین عبارت، بخاری نیز حدیثی را روایت کرده است.

«فانسلَلتُ»: آهسته و پنهانی راه خویش را در پیش گرفتم تا پیامبرﷺ مرا نبیند و از انصراف و گریز من نپرسد. «الرحل» : خانه. منزل

مقصود حدیث این است که جنابت، نجاست حکمی است، یعنی اثر آن بر بدن واعضای آن ظاهر و هویدا نمی‌شود. از اینجا روشن می‌شود که با توجه به حدیث فوق به تنها نمی‌توان قضاوت کرد که اطلاق کلمه‌ی «نجس» بر افرادی که به جنابت مبتلا هستند، به این خاطر است که جسم آنها آلوده است، همانند آلوده بودن خون، بول و شراب، لذا فرد جنب، ذاتاً نجس نیست، زیرا خدای سبحان خوردن غذا با آنان، و معاشرت و مخالطه با آنها و صحبت نمودن با آنها و... را حلال و مجاز قرار داده است و حتی اعضاء و جوارح آنها و پسخور و عرق آنها نیز پاک است.

و زنانی که از آنها خون ماهیانه ـ حیض ـ و خون نفاس می‌آید، مشمول همین حکم‌اند. امام نووی می‌فرماید:

«وأجمعت الامّة على انّ اعضاء الجنب والحائض والنفساء وعرقهم وسؤرهم طاهر».

ازاین‌رو باید بدانیم که بدن زن نیز در حال قاعدگی از جهت مادی نجس نیست،به طوری که هر چیزی بدان برخورد نماید آلوده گردد .بلکه نجاست آن حکمی و معنوی است که شریعت ازاله‌ی آن را به طهارت کبری یعنی غسل، مقرر نموده است.اما بدن زن حائض، دست و پا و دهان وآب دهان و... نه نجس است و نه آلوده به نجاست.زنان در گذشته چنین گمان می‌بردند که بدنشان در حال قاعدگی آلوده است، تا آنکه:

روزی رسول‌خداﷺ به عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ فرمود: این کوزه آب را به من بده.
عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت: ای رسول‌خداﷺ! من در حال قاعدگی هستم.
آن حضرتﷺ فرمود:
«ان حیضتک لیست فی یدک »[بخاری]
«دستت که قاعدگی ندارد.»

واین بدان معنی است که در چنین حالتی دست نجس نیست تا با برخورد با آب، آب را آلوده کند، بنابراین آبی که با بدن زن در حال قاعدگی تماس حاصل نماید پاک و پاکیزه می‌باشد.

جنابت نیز بر اساس حدیث بالا، دارای چنین حکمی است، یعنی جنابت باعث نمی‌شود که بدن نجس گردد. چنانچه ابوهریره‌ﷺ چنین می‌پنداشت که بدن انسان جنب، نجس است به همین خاطر روزی با پیامبرﷺ برخورد کرد و خود را از ایشان پنهان داشت. وقتی رسول‌خداﷺ از علت این واقعه جویا شد،در جواب گفت: من جنب بودم. پیامبرﷺ فرمود: انسان مؤمن نجس نمی‌شود. آلودگی شخص جنب، نجاست حکمی و معنوی است و بدن او نجس نمی‌باشد.

٤٥٢ ــ (٢) وعن ابن عُمر ، قال: ذَكَرَ عمرُ بن الخطاب لرسولِ الله صلى الله عليه وسلّم أنّه تُصيبُهُ الجَنابَة من الليلِ، فقال له رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «تَوَضّأْ، وَاغسِلْ ذَكَرَكَ، ثُمَّ نَمْ». متفق عليه. [٤٥٢]

۴۵۲ـ(۲) ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید :عمر ابن خطاب ﷺ به رسول‌خداﷺ گفت: برخی از شب‌ها به حالت جنابت در می‌آیم (حال شما بفرمائید که تکلیف من چیست؟ آیا می‌توانم با داشتن جنابت بخوابم؟) پیامبرﷺ در پاسخ فرمود: هرگاه به حالت جنابت درآمدی وضو(یی همانند وضوی نماز)بگیر و آلت تناسلی خویش را بشوی، سپس می‌توانی بخوابی.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

[۴۵۲] بخاری ح ۲۹۰ ، مسلم ۲۴۹/۱ ح (۲۵-۳۰۵) ، نسایی ح۲۶۰ ، دارمی نیز به همین معنی روایت کرده است ح ۷۵۶ ، مؤطا مالک کتاب الطهارة ح ۷۶ ، مسنداحمد ۶۴/۲

٤٥٣ ــ (٣) وعن عائشةَ [رضي اللّهُ عنها]، قالت: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا كانَ جُنُباً فَأَرَادَ أن يَأكُلَ أو يَنامَ، تَوَضَّأَ وُضُوءَه للصَّلاةِ. متفق عليه.[٤٥٣]

۴۵۳ - (۳) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: هرگاه پیامبراکرمﷺ به حالت جنابت در می‌آمد و می‌خواست که با داشتن جنابت چیزی را بخورد، یا بخوابد (شرمگاه و آلت تناسلی خویش را می‌شست،) و وضویی همانند وضوی نماز می‌گرفت (و سپس خوراکی را می‌خورد و یا می‌خوابید.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: از دو حدیث بالا ثابت شد: برای کسی که جنابت داشته باشد جایز است که بخوابد و سنّت است که به هنگام خواب، وضو بگیرد.

درحدیثی ابوداود، ترمذی، نسائی و ابن‌ماجه از عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ روایت می‌کنند که وی گفت:

«کان رسول الله ینام وهو جنبٌ من غیر ان یمسّ ماء»

رسول‌خداﷺ در حال جنابت می‌خوابید بدون اینکه آب به کار ببرد برای غسل و یا وضو.

و از این حدیث دانسته می‌شود که شخص جنب می‌تواند در حالت جنابت بخوابد، بدون اینکه بدن بشوید و یا وضو بگیرد و یا طهارت نماید.

و در صحیح ابن‌خزیمه و ابن حبان، ازعبدالله ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ روایت شده که وی از رسول‌خداﷺ پرسید:

«أینام أحدنا و هو جنب؟» آیا یکی از ما که جنب باشد می‌تواند در حال جنابت بخوابد؟

رسول‌خداﷺ فرمود: « نعم یتوضّأ إن شاء» آری می‌تواند در حال جنابت بخوابد و اگر خواست وضو بگیرد و سپس بخوابد.

---

[۴۵۳] بخاری ح ۲۸۸ ، مسلم ۱/۲۴۸ ح (۲۲-۳۰۵) ، مسنداحمد ۶/۱۲۶

در این حدیث با کلمه «ان شاء» آمده است.

لذا از مجموع روایات در این زمینه دانسته می‌شود که چون رسول‌خدا ﷺ همواره جانب تیسیر و تخفیف و سهولت وآسان‌گیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سختگیری ترجیح می‌داد و به خاطر تشویق و ترغیب مردم نسبت به دین و ثابت‌قدم و استوارماندن آنان در مسیر دین، پیوسته جنبه‌ی رخصت و تخفیف را بیشتر از جنبه‌ی عزیمت به آنان عرضه می‌نمود، و چون پیامبر ﷺ به خوبی می‌دانست که مبنای شریعت مقدس اسلام و اوامر و فرامین الهی و تعالیم وآموزه‌های شرعی و احکام و دستورات اسلامی بر آسان‌گیری و رفع عسر و حرج از بندگان است، از این جهت به خاطر راحتی وآسایش امت و به جهت اینکه امت در مشقت و سختی نیفتد، گاهی پس از غسل می‌خوابید تا موقع خواب، در حال جنابت نباشد (و معمول و عادت پیامبر ﷺ در اغلب اوقات نیز همین بود) و گاه به طهارت وضو اکتفا می‌فرمود و غسل را به پس از بیدارشدن از خواب موکول می‌کرد.

و گاهی نیز بدون غسل و بدون وضو در حالت جنابت می‌خوابید تا در این مورد امت ایشان راحت باشند و بتوانند به راحتی هر کدام از این صورت‌ها را که برایشان میسر است، عمل بکنند، اگر برایشان میسر است که غسل کنند و بعد بخوابند، می‌توانند این کار را بکنند، و اگر میسر نبود می‌توانند به طهارت اعضای وضو اکتفا نمایند و غسل را به بعد از بیدارشدن از خواب موکول نمایند. و اگر این هم میسر نبود، می‌توانند آلت تناسلی خویش را بشویند و بخوابند و پس از خواب، غسل جنابت نمایند و سر و بدن خویش را بشویند.

۴۵۴ ــ (۴) وعن أبي سعيد الخُدريّ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: إذَا أَتَى أحَدُكم أهلَه، ثمَّ أرَادَ أن يَعُودَ؛ فَليَتَوَضَّأْ بينهُما وُضُوءاً». رواه مسلم.[۴۵۴]

[۴۵۴] مسلم ۲۴۹/۱ ح(۲۷- ۳۰۵) ، ابوداود ح ۲۲۰ ، ترمذی ح ۱۴۱ ، نسایی ح ۲۶۲ ، ابن ماجه ح ۵۸۷، مسنداحمد ۲۱/۳

۴۵۴ - (۴) ابو سعید خدری گوید: پیامبرﷺ فرمود: هنگامی که یکی از شما با همسر خود گرد می‌آید و با او مقاربت و زناشویی می‌نماید، و می‌خواهد برای بار دوم نیز عمل مقاربت را تکرار کند باید میان دو جماع، وضو بگیرد (چرا که وضوگرفتن بر لذت و حلاوت عمل زناشویی می‌افزاید و نشاطی فوق‌العاده برای زن و مرد به ارمغان می‌آورد.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: جمهور علما و اندیشمندان اسلامی وضو گرفتن میان دو جماع را بر استحباب حمل نموده‌اند. و دلیل بر مستحب بودن این وضو، روایت ابن‌خزیمه است که در آن، این عبارت آمده است: «فانّه أنشط له فی العود» از این عبارت به وضوح روشن می‌شود که این وضو به خاطر تحصیل نشاط است.

امام طحاوی نیز درباره‌ی استحباب این وضو، حدیثی را از حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ بدین مضمون روایت کرده است:

«کان النبیﷺ یجامع ثم یعود و لا یتوضأ»

بنابراین امر «فلیتوضّأ» [باید وضو کند] صرفاً جنبه‌ی استحبابی دارد نه وجوبی، چرا که گاهی اوقات خود پیامبر ﷺ با همسرانش جماع می‌کرد و چون می‌خواست برای بار دوم عمل مقاربت را تکرار کند میان دو جماع وضو نمی‌گرفت.

٤٥٥ ـــ (٥) وعن أنسٍ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَطُوفُ على نِسائِهِ بِغُسلٍ واحدٍ. رواه مسلم.[455]

۴۵۵ - (۵) انس گوید: پیامبرﷺ با یک غسل با همسرانشان همبستری و نزدیکی می‌کرد (یعنی برای هر زناشویی و جماعی یک غسل نمی‌کرد، بلکه پس از تمام شدن از همبستری با تمام زنان، یک غسل می‌نمود.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

[۴۵۵] مسلم ۱/۲۴۹ ح(۲۸-۳۰۹) ، ابوداود ح ۲۱۸ ، ترمذی ح ۱۴۰، نسایی ح ۲۶۴ ، ابن ماجه ح ۵۸۸ ، مسنداحمد ۳/۲۲۵

در این زمینه تمام فقهاء و صاحب‌نظران اسلامی، اتفاق نظر دارند که در میان دو جماع و یا بیشتر، غسل الزامی و ضروری نیست، چنانچه از عمل پیامبرﷺ جواز آن ثابت است. البته معمول و عادت پیامبرﷺ این نبود، بلکه در اغلب اوقات پس از هر جماعی غسل می‌کرد و می‌فرمود:

«پس از هر جماع، غسل کردن، بهتر، پاکیزه‌تر، زیبنده‌تر و شایسته‌تر است.»

چنانچه ابوداود نقل می‌کند:

«أَنّ النبيّ ﷺ طاف ذات يوم على نسائه، يغتسل عند هذه وعند هذه و قال: فقلت له: يا رسول اللهﷺ ! ألا تجعله غسلاً واحداً؟ فقال: هذا ازكى و اطيب و اطهر.»

پیامبرﷺ پس از هر جماع و همبستری غسل کرد و فرمود: این پاک‌تر، زیباتر و شایسته‌تر است.

پس دانسته شد که در میان دو جماع غسل الزامی نیست، اما بهتر این است که پس از هر جماع، غسل صورت گیرد واگر میسر نشد، وضو نیز می‌توان گرفت و اگر این نیز میسر نشد و مشکل بود، می‌توان به شستن شرمگاه وآلت تناسلی اکتفا کرد.

٤٥٦ ــ (٦) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: كانَ النَّبيُّ صلى الله عليه وسلّم يذكُرُ اللّهَ عَزَّ وَجَلَّ على كلِّ أحيَانِه. رواه مسلم. وحديثُ ابنِ عبَّاسٍ سنذكُرُه في كتابِ الأطعمة، إنْ شاء اللّهُ تعالى. [456]

۴۵۶ - (۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبراکرم ﷺ ، خدای ﷻ را در همه‌ی اوقات و حالات یاد می‌کرد (حتی در وقت جنابت نیز از ذکر و یاد خدا غافل نمی‌شد.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است. و حدیث ابن‌عباس را ـ که مسلم آن را روایت کرده است: «خرج النبیﷺ فأُتی بطعامٍ فذکرو له الوضوء ای: قالوا له: أنتوضأ ثم نأکل» چون ربطی به این باب ندارد ـ ان شاءالله در «کتاب الاطعمة» ذکر خواهیم کرد.]

---

[456] مسلم ۲۸۲/۱ ح (۱۱۷ – ۳۷۳) ، ابوداود ح ۱۸ ، ترمذی ح ۳۳۸۴ ، ابن ماجه ح ۳۰۲ ، مسنداحمد ۷۰/۶ ، و امام بخاری نیز این حدیث را به صورت تعلیقی در کتاب الأذان باب ۱۹ ذکر کرده است.

شرح: پیامبرﷺ در هیچ حالی ذکر و یاد خدا را فراموش نمی‌کرد و دائماً پایبند آن بود، و در همه حال، چه ایستاده، چه نشسته و چه بر پهلو افتاده، چه درحالت جنابت، چه در حالت بی‌وضویی و... در همه اوضاع و احوال خود، به یاد خدا بود و درباره‌ی آفرینش شگفت‌انگیز و دلهره‌انگیز و اسرارآمیز آسمان‌ها و زمین می‌اندیشید و لحظه‌ای وقت گرانبهای خویش را با عطالت و بطالت نمی‌گذراند.

پس برای مسلمانان نیز زیبنده است تا به شخصیت والای پیامبرﷺ اقتدا و تأسی بورزند و خویشتن را با رهنمودها و توصیه‌ها، اوامر و فرامین وتعالیم وآموزه‌ها، و احکام و دستورات و اقوال وافعال تابناک وتعالی‌بخش و سعادت‌آفرین او، مزیّن وآراسته بنمایند، تا به خیر دنیا وآخرت و رضایت وخشنودی پروردگار برسند.

در ضمن از این حدیث دانسته شد که جنابت مانع ذکر و یاد خدا نیست، بلکه جنابت، حیض و نفاس، فقط مانع نماز، روزه، تلاوت قرآن و... می‌باشد پس می‌توان در هر حال چه ایستاده، چه نشسته، بر پهلو افتاده ، در حالت جنابت، در حالت بی‌وضویی و... به ذکر و یاد خدا پرداخت و او را صدا زد و او را خواند.

فصل دوم

۴۵۷ ــ (۷) عن ابن عباسٍ ، قال: إغتَسَلَ بَعضُ أزْواجِ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم في جَفْنَةٍ، فَأرادَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أنْ يَتَوَضَّأَ منه، فقالت: يا رسولَ الله ! إني كُنتُ جنُباً. فقال: «إنَّ الماءَ لا يَجْنُبُ»، رواه الترمذي، وابوداود، وابنُ ماجة. وروى الدارميُّ نحوَه. [۴۵۷]

۴۵۷ - (۷) ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: یکی از همسران بزرگوار پیامبرﷺ از ظرفی آب گرفته و بدن خویش را بدان شست. رسول‌خداﷺ چون خواست از باقیمانده‌ی آب آن ظرف، آب بردارد و بدان وضو گیرد، آن زن گفت: من جنب بودم واز آب این ظرف غسل نموده‌ام، (حال شما می‌خواهید با این آب وضو بگیرید؟!)

پیامبرﷺ فرمود: بی‌گمان آب، جنب نمی‌شود.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و دارمی نیز بسان آن را در سنن خویش روایت نموده است.]

«جفنة»: کاسه و ظرف بزرگی است که چندین نفر در آن غذا می‌خورند.

۴۵۸ ــ (۸) وفي «شرح السُّنة» عنه، عن مَيمونة ، بلفظ «المصابيح». [۴۵۸]

۴۵۸ - (۸) و چنین حدیثی با عباراتی دیگر، در کتاب «شرح‌السنة» با لفظ مصابیح از ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ و او نیز از میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ روایت شده است.

---

[۴۵۷] ترمذی ح ۶۵ و قال: حسن صحیح ، ابوداود ح ۶۸ ، نسایی ح ۳۲۵ ، ابن ماجه ح ۱۳۲، دارمی ح ۷۳۴

[۴۵۸] مصابیح السنة ۲۲۰/۱ ح ۳۱۵ ، مسنداحمد ۳۳۷/۱ ، دارقطنی کتاب الطهارة باب «إستعمال الرجل فضل وضوء المرأة » ح ۳ ، شرح السنة ۲۷/۲ ح ۲۵۹

شرح: لفظ حدیث «مصابیح» چنین است که ام المؤمنین میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت:

«اَجنبتُ اَنا ای صرتُ جنباً و رسول اللهﷺ فاغسلتُ من جفنة و فضلتُ فیها فضلة فجاء النبیﷺ لیغتسل منها، فقلت: إنّی قد اغتسلتُ منها. فاغتسل علیه الصلاة والسلام، ای منها و قال: انّ الماء لیس علیه جنابة. و فی روایة : انّ الماء لا یجنب»

«من و پیامبرﷺ هر دو جنب شدیم. من از ظرفی بزرگ، آب برداشتم و بدان غسل جنابت کردم و مقداری آب در آن ظرف باقی ماند. رسول‌خداﷺ تشریف آورد تا از باقیمانده‌ی آب آن ظرف غسل نماید. بدو گفتم: من از این آب غسل نموده‌ام. رسول‌خداﷺ به سخنم توجهی نکرد و با باقیمانده‌ی آب ظرف غسل کرد و فرمود: آب جنب نمی‌شود.»

در استفاده نمودن از باقیمانده‌ی آب غسل، هشت صورت می‌توان تصور کرد که عبارتند از:

۱- استفاده از باقیمانده‌ی آب مرد برای مرد ۲- استفاده از باقیمانده‌ی آب زن برای زن ۳- استفاده از باقیمانده‌ی آب زن برای مرد ۴- استفاده از باقیمانده‌ی آب مرد برای زن

وهر کدام از این چهار صورت، دارای دو صورت دیگر است که عبارتند از:

۱-یا هرکدام از زن و مرد با همدیگر در یک زمان غسل می‌کنند. ۲- و یا هر کدام، به طور جدا گانه، یکی پس از دیگری غسل کنند.

در نزد جمهور علماء و صاحب‌نظران فقهی از جمله امام ابوحنیفه، امام مالک و امام شافعی، تمام این صورت‌ها جایز است. ولی امام احمد و امام اسحاق، غسل یا وضو با باقیمانده‌ی آب وضو و غسل زن را مکروه می‌دانند و به حدیث ابوداود استدلال می‌کنند که از ابوذر غفاری ﷺ روایت می‌کنند که گفت:

«نهی رسول الله(ص) عن فَضل طُهور المرأة»

ولی جمهور به دو حدیث بالا (حدیث شماره ۴۵۷و۴۵۸) و حدیث دیگری از میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ استدلال می‌کنند که گفت:

«کنتُ اغتسل أنا و رسول اللهﷺ من إناءٍ واحدٍ من الجنابة»

«من و پیامبرﷺ هر دو از یک ظرف پر آب غسل می کردیم.»

از این حدیث معلوم شد که زن و مرد می‌توانند با هم از یک ظرف غسل کنند. و جواز استفاده از باقیمانده‌ی آب یکی پس از دیگری از روایت ابن‌عباس رضی الله عنه (حدیث شماره۴۵۷) ثابت می‌شود. و جمهور، نهی حدیث امام احمد را محمول بر کراهت تنزیهی کرده‌اند و گفته‌اند: نهی‌ای که در حدیث ابوذر رضی الله عنه شده، نهی تشریعی نیست، بلکه نهی ارشادی است.

٤٥٩ ــ (٩) وعن عائشةَ ، قالت: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يغتسِلُ من الجَنابةِ، ثمّ يَستَدْفِيءُ بي قَبلَ أنْ أغْتَسِلَ. رواه ابن ماجة، وروى الترمذيُّ نحوَه. وفي «شرح السُّنة» بلفظ «المصابيح». [٤٥٩]

۴۵۹ - (۹) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبرﷺ غسل جنابت می کرد، سپس قبل از آنکه من غسل جنابت نمایم، از من گرمی می‌خواست (یعنی پس از غسل جنابت خویش و قبل از غسل جنابت من، اعضای خویش را به طور مستقیم بر اعضای من چسباند و از اعضای بدنم، برای خویشتن جامه‌ای می‌ساخت تا بدان گرم گردد.)

این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده و ترمذی نیز بسان آن را در سنن خویش روایت نموده است. و چنین حدیثی با عباراتی دیگر در کتاب «شرح‌السنة» به لفظ مصابیح (از حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ) روایت شده است (حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ در این روایت می‌گوید: «کان رسول الله ﷺ یجنب فیغتسل ثم یَستدفئ بی قبل ان اغتسل».)

«یستد فئ بی»: از من گرمی می‌خواست. یعنی اعضای سرد بدنش را بر اعضای گرم بدنم می‌چسباند تا خوب گرم شود. از این حدیث معلوم شد که اعضای بدن فرد جنب پاک است، چرا که پیامبرﷺ اعضای خویش را بر اعضای حضرت عایشه ـ

---

[۴۵۹] ابن ماجه ح ۵۸۰، ترمذی ح ۱۲۳

رضی‌الله‌عنها ـ در حالی که جنب بود می‌چسباند، و این خود بیانگر پاک‌بودن اعضای فرد جنب است.

٤٦٠ ــ (١٠) وعن علي رضي الله عنه، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يخرُجُ من الخَلاءِ فَيُقرِئُنَا القرآنَ، و يَأكُلُ معَنا اللحمَ؛ ولم يكُنْ يحجُبُه ــ أو يحجُزُه ــ عن القرآنِ شيءٌ ليس الجَنابةَ. رواه ابوداود، والنسائيُّ. وروى ابنُ ماجة نحوَه.[٤٦٠]

۴۶۰ ـ (۱۰) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ از توالت بیرون می‌شد و(بدون اینکه وضو بگیرد) به ما قرآن تعلیم می‌داد و با ما شروع به خوردن گوشت می‌کرد و به جز جنابت، هیچ چیزی او را از (تلاوت و تعلیم) قرآن باز نمی‌داشت و منع نمی‌کرد.
[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند و ابن‌ماجه نیز بسان آن را در سنن خود روایت نموده است.]

«الخَلاء»: دستشویی، مُستراح. «فیقرئنا القرآن»: به ما قرآن می‌آموزاند. «لم یکن یحجبه أَو یحجزه» وی را باز نمی‌داشت و منع نمی‌کرد.

٤٦١ ــ (١١) وعن ابنُ عمر، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لا تَقْرَأُ الحائِضُ ولا الجُنبُ شيئاً من القُرآن» . رواه الترمذي.[٤٦١]

۴۶۱ ـ (۱۱) ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: زن حائضه و قائده شده و شخصی که در حالت جنابت است هیچ مقداری از قرآن را تلاوت نکنند (یعنی تلاوت قرآن بر هر دوی آنها ممنوع و قدغن است.)
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

---

[۴۶۰] ابوداود ح ۲۲۹ ، نسایی ح ۲۶۵ ، ابن ماجه ح ۵۹۴ ، و ترمذی بصورت مختصر به نقل این حدیث پرداخته و گفته است: حسن صحیح ح ۱۴۶ ، مسنداحمد ۸۴/۱

[۴۶۱] ترمذی ۲۳۶/۱ ح ۱۳۱ ، ابن ماجه ۱۹۶/۱ ح ۵۹۶

برای زن حائضه و مردان و زنانی که در حالت جنابت به سر می‌برند، جواز تسبیح و تحلیل (سبحان الله و الحمدلله گفتن) و دیگر اذکار و اوراد درست است، البته بنا به این حدیث و احادیث دیگر، نزد جمهور صحابه‌ﷺ و تابعین و نیز علماء و صاحب‌نظران فقهی و اندیشمندان اسلامی، از جمله امام ابوحنیفه، امام شافعی وامام احمد بن حنبل، تلاوت قرآن چه از حفظ و چه از روی مصحف برای شخص جنب و زن حائضه ناجایز و ناروا است.

٤٦٢ — (١٢) وعن عائشةَ ، قالت: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «وَجِّهُوا هذه البُيُوتَ عن المسجِد، فَإِني لا أُحِلُّ المسجدَ لحائضٍ ولا جُنُبٍ» . رواه ابوداود. [٤٦٢]

۴۶۲ - (۱۲) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: (چون در عهد پیامبرﷺ مسجدالنبی در مدینه ساخته شد، جمعی از مسلمانان و صحابه‌ی پیامبرخداﷺ خانه‌هایی در اطراف مسجد پیامبر ساخته بودند که درهای آن به مسجد گشوده می‌شد وآنها در حال جنابت، زنان در حال قاعدگی از آن دروازه‌ها، از مسجد می‌گذشتند، و گاهی اوقات در آن توقف می‌کردند، از این‌رو به خاطر احترام و بزرگداشت مسجد که منزلگاه نزول وحی و رحمت و تجلی‌گاه انوار و الطاف الهی است و درآن سحرگاهان و شامگاهان، مردمان به تقدیس و تنزیه یزدان می‌پردازند پیامبرﷺ دستور داد تا تمام دروازه‌هایی که به سمت صحن مسجد باز می‌شوند بسته شده و از جانب دیگر باز شوند) و فرمودند: درهای این خانه‌ها را که به مسجد گشوده می‌شوند، ببندید و به سمتی دیگر باز کنید. زیرا من، درآمدن به مسجد را نه برای زن حائضه حلال و جائز قرار می‌دهم و نه برای شخصی که در حالت جنابت به سر می‌برد (پس زن حائضه و مرد جنب، از نماز، تلاوت قرآن، و دیگر اعمال و وظایف مقدس واز ورود به مکان‌های مقدسی چون مسجد، محروم است.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

---

[۴۶۲] ابوداود ۱/۱۵۷ ح ۲۳۲

٤٦٣ ــ (١٣) وعن علي رضي الله عنه،، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا تَدخُلُ الملائِكةُ بيتاً فيهِ صورةٌ ولا كَلْبٌ ولا جُنُبٌ». رواه ابوداود، والنسائي.[٤٦٣]

۴۶۳ - (۱۳) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: فرشتگان (رحمت) در خانه‌ای که در آن عکس جاندار و ذی‌روح، سگ و جنب باشند، وارد نمی‌شوند.
[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند]

«صورة»: عکس گرفتن از جاندار و ذی‌روح بنا به احادیث زیادی که از رسول‌خداﷺ و صحابه ﷺ در این باب آمده است، حرام و ناجایز است. و اگر عکس ذی‌روح، روی بالشت و فرش وغیره باشد و زیر پا قرار گیرد و تحقیر شود، استفاده‌ی آنها، حرام نیست که در خانه باشند، ولی به صورت معلق وآویزان کردن روی دیوار که در معرض دید انسان باشد، یا در ویترین و دکور گذاشته شوند، حرام و ناجایز است.

«کلب» : مراد از سگ، سگ‌هایی است که بدون نیاز و ضرورت در خانه نگاه داشته شوند، مانند اروپائیان و برخی از به اصطلاح بافرهنگان و باسوادان که امروزه به نگاه‌داشتن سگ در خانه‌ها بر یکدیگر فخر و مباهات می‌کنند وآن را مایه‌ی غرور، نخوت، و فرهنگ و تمدن می‌دانند.

در حالی که در کشورهای جهان سوم عده‌ای روز به روز فقیرتر می‌شوند، اما در کشورهای سرمایه‌داری و حتی اسلامی این مسئله چنان عام و شایع گردیده و بیداد می‌کند که عده‌ای بدون ضرورت در خانه‌ی خویش سگ پرورش می‌دهند و سگ‌هایشان با کره و پنیر صبحانه می‌خورند و شام و نهارشان را کارخانه‌های مخصوص به صورت کنسرو، تهیه می‌کنند. در حقیقت چنین افرادی از رحمات و الطاف بی‌کران خدا و از معیت و همراهی فرشتگان رحمتش بسیار بدورند.

---

[۴۶۳] ابوداود ۱۵۳/۱ ح ۲۲۷، نسایی ۱۴۱/۱ ح ۲۶۱، ابن ماجه ۱۲۰۳/۲ ح ۳۶۵۰، مسنداحمد ۸۳/۱، دارمی ۳۶۹/۱ ح ۲۶۶۳

آقای ابراهیم فائقی در کتاب «هزار و یک چون وچرا» ص۱۱۶» در این زمینه می‌نویسد:

«... درآمریکا و دیگر کشورهای صنعتی جهان، در حدود ۲۰۰ میلیون سگ و گربه در خانواده‌ها نگهداری می‌کنند. خرج روزانه‌ی هر یک از این حیوانات خانگی، به طور متوسط ۲ دلار در روز است، یعنی سالانه ۱۴۰ میلیارد دلار هزینه نگهداری آنها می‌باشد.

در فروشگاه‌های بزرگ، بخش مهمی، اختصاص به مواد غذایی این حیوانات داده شده است. دامپزشک‌ها درآمد سرشاری از معالجه‌ی آنها به جیب می‌زنند. معالجه یک سگ یا گربه بین ۶۰ تا ۵۰۰ دلار خرج برمی‌دارد. مخارج واکسن و آرایشگاه این حیوانات بین ۵ تا ۲۰ دلار است. به جرأت می‌توان گفت: این نوع حیوانات به مراتب بهتر از نصف مردم جهان سوم تغذیه و نگهداری می‌شوند.»

اما باید دانست، سگی که برای نیاز و ضرورت از جمله: برای شکار، برای حفاظت از گوسفندان، اموال و کشت و زرع نگاه داشته می‌شود، از این قاعده مستثنی است.

«جنب»: مراد از این جنب، فردی است که از روی سستی و سهل‌انگاری و تنبلی و کسالت، و خفیف پنداشتن وآسان‌گرفتن، غسل جنابت را ترک می‌کند تا وقت نماز فرا رسد و بگذرد، ولی او خویشتن را از جنابت پاك و تمیز نکند. چنین فردی که عادت دارد در بیشتر اوقات شبانه‌روز در حالت جنابت باشد و به فکر غسل جنابت خویش نباشد، از رحمت خدا به دور است.

٤٦٤ ــ (١٤) وعن عَمَّارِ بن ياسِرٍ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «ثلاثٌ لا تقربُهُم الملائكةُ: جِيفَةُ الكافِرِ، والمُتَضَمِّخُ بالخَلوقِ، والجُنبُ إلاَّ أنْ يَتَوَضَّأَ». رواه ابوداود. [٤٦٤]

[۴۶۴] ابوداود ۴/۴۰۲ ح ۴۱۸۰

۴۶۴ - (۱۴) عمار بن یاسر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: سه نفر هستند که فرشتگان (رحمت) به آنها نزدیک نمی‌شوند:
نخست لاشه و جسد کافر (چه زنده و چه مرده)،
دوم کسی که خویشتن را با «خَلوق» خوشبو سازد و از آن بر خود بمالد،
و دیگر کسی که در حالت جنابت به سر می‌برد، مگر اینکه وضو بگیرد.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«الخَلوق»: نوعی از بوی خوش که قسمت اعظم وعمده‌ی آن را زعفران تشکیل می‌دهد.

«جیفةالکافر»: مراد از «جیفه» لاشه و جسد کافر است، یعنی چه کافر زنده باشد و چه مرده، فرشتگان رحمت و پاک و پاکیزه‌ی خدا بدو نزدیک نمی‌شوند، چرا که کافران نجس محض‌اند و در وجود هر شخص کافر و زندیق و مشرک و چندگانه‌پرست، سه نوع نجاست یافت می‌شود:

۱) آنها بسیاری از اشیای نجس وکثیف و ناپاک و پلید همانند: شراب، خوک و... را ناپاک و پلید نمی‌دانند، لذا از آنها نیز اجتناب نمی‌کنند.

۲) کافران و مشرکان به غسل جنابت و غیره که نجاست معنوی به شمار می‌آیند، اعتقاد و باور ندارند.

۳) اخلاق ناپسند و عقاید و باورهای فاسد و انحرافی نیز دارند.

از این جهت است که فرشتگان رحمت به فرد کافر و زندیق و مشرک و چندگانه‌پرست و مُلحد و مُنحرف، نزدیک نمی‌شوند.

٤٦٥ ــ (١٥) وعن عبد الله بن أبي بكر بن محمدِ بن عمرو بن حَزْمٍ : أنَّ في الكتابِ الذي كتَبه رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم لعمرِو بن حَزْمٍ «أنْ لا يَمَسَّ القرآنَ إلاَّ طاهرٌ». رواه مالكٌ والدارقطني. [٤٦٥]

---

[۴۶۵] مؤطا مالک ۱/۱۹۹ کتاب القرآن ح ۱ ، دار قطنی ۱/۱۲۱ باب «فی نهی المحدث عن مس القرآن » ح ۲ این حدیث مرسل است و تمام راویانش ثقه و معتبر هستند .

۴۶۵ - (۱۵) عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم گوید: بی‌گمان در نامه‌ای که پیامبر ﷺ به سوی عمرو بن حزم (عامل یمن، پیرامون فرائض، قوانین و مقررات اسلامی، سنن، صدقات و دیات) نوشته بود، این مسئله نیز قید شده بود که: «قرآن را جز شخصی که پاک (از حدث اصغر(بی‌وضویی) و حدث اکبر(جنابت)) است، مساس نکند.»

[این حدیث را مالک و دارقطنی روایت کرده‌اند.]

از فحوای این حدیث دانسته می‌شود که نباید اشخاص کافر، جنب و بی‌وضو قرآن را مساس کنند و دست بر خط آن بگذارند وآن را حمایل کنند. پس بنابراین، خبر در این حدیث «أن لا یمسّ» به معنای نهی است. یعنی هر چند «ان لا یمسّ» به صیغه‌ی نفی آمده است، اما مراد از آن نهی می‌باشد. چنانکه جمهور علماء و صاحب‌نظران فقهی و از جمله ائمه‌ی مذاهب چهارگانه بر مبنای این حدیث، بر منع اشخاص یاد شده از مساس‌کردن قرآن، متفق‌القول‌اند و فقط مالکی‌ها مساس‌کردن قرآن از سوی شخص بی‌وضو را برای ضرورت تعلیم و تعلم جایز شمرده‌اند.

٤٦٦ — (١٦) وعن نافعٍ ، قال: إنطَلَقتُ مع ابنِ عُمَر في حاجَة، فَقَضَى ابنُ عمر حاجتَه، وكانَ من حديثِه يومئذٍ أنْ قال: مَرَّ رَجُلٌ في سِكَّةٍ من السِّكَكِ، فلَقِيَ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم وقدْ خرجَ من غائط أو بوْلٍ، فَسَلَّمَ عليه، فلم يَرُدَّ عليه، حتى إذا كادَ الرَّجُلُ أنْ يَتَوَارى في السِّكة، ضَربَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم بيديْه على الحائطِ ومَسَحَ بهما وجهَه، ثمَّ ضربَ ضربةً أخرى، فمسحَ ذراعَيه، ثمَّ رَدَّ على الرَّجلِ السَّلامَ، وقال: «إنَّه لم يمنعْني أنْ أرُدَّ عليكَ السَّلامَ إلاَّ أني لمْ أكُنْ على طُهْرٍ» . رواه ابوداود.[٤٦٦]

۴۶۶ - (۱۶) نافع گوید: با ابن‌عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ برای انجام کاری، بیرون رفتیم، وی کارش را انجام داد. (در آن روز، ابن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ، سخنان

---

[۴۶۶] ابوداود ۲۳۴/۱ ح ۳۳۰ و قال : سمعت احمد بن حنبل یقول: روی محمد بن ثابت حدیثاً منکراً فی التیمم

زیادی را گفت و ما را بهره‌مند نمود) و از جمله سخنانی که در آن روز زد، یکی این بود که گفت:

«روزی، فردی گذرش به کوچه و راهی از کوچه‌ها و راهها(ی مدینه) افتاد. در بین راه با پیامبرﷺ در حالی برخورد کرد که آن حضرتﷺ از قضای حاجت (ادرار یا مدفوع) تازه فارغ شده بود. آن مرد بر رسول‌خداﷺ سلام کرد، ولی پیامبرﷺ جواب سلام او را نداد، تا اینکه نزدیک بود که آن مرد در کوچه از دید پیامبرﷺ پنهان گردد، حضرتﷺ رو به دیوار کرد و دست بر دیوار کشید و صورتش را مسح کرد، دو مرتبه دست بر دیوار کشید و با آن دستهایش را مسح نمود و سپس جواب سلام او را داد و فرمود: بی‌گمان هیچ چیزی از اینکه جواب سلام تو را بدهم، مرا باز نداشت، جز اینکه من وضو نداشتم (و چون سلام نامی از نام‌های مقدس پروردگار است و از احترام و بزرگداشت خاصی برخوردار است دوست نداشتم که بدون وضو و طهارت، آن را بر زبان جاری سازم، بدین خاطر تیمم کردم و جواب سلام تو را دادم.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«السِّکة»: جمعش «سِکک» به معنای خیابان و جاده است. «یتواری»: از دیده‌ها نهان گشت. «الحائط»: دیوار.

٤٦٧ ــ (١٧) وعن الْمُهاجِرِ بن قُنْفُذ : أنّه أتى النبيَّ صلى الله عليه وسلّم وهو يبولُ فَسَلَّمَ عليه، فلم يَرُدَّ عليه حتى تَوَضّأَ، ثمّ إعتَذَرَ إليه، وقال: «إنِّي كَرِهْتُ أنْ أذكُرَ اللّهَ إلاَّ على طُهْرٍ» . رواه ابوداود. وروى النسائيُّ إلى قوله: حتى تَوَضّأَ. وقال: فَلَمّا تَوَضّأَ رَدَّ عليه.[٤٦٧]

۴۶۷ - (۱۷) از مُهاجر بن قنفذ رضی الله عنه روایت است که وی در حالی به نزد رسول‌خداﷺ رفت که ایشان مشغول قضای حاجت بودند. وی بر پیامبرﷺ سلام کرد، ولی پیامبرﷺ جواب سلام او را ندادند تا وضو گرفتند (و سپس جواب سلام او را دادند.) و از مهاجر بن قُنفذ رضی الله عنه (به جهت جواب سلام او را ندادن) پوزش

[۴۶۷] ابوداود ۲۳/۱ ح ۱۷ ، نسایی بصورت مختصر ۳۷/۱ ح ۳۸ ، ابن ماجه ۱۲۶/۱ ح ۳۵۰ ، مسنداحمد ۳۴۵/۴

خواستند و فرمودند: من خوش ندارم که بدون وضو و طهارت، ذکر و یاد خدا کنم و به بیان وصف و شکوه او بپردازم (به همین خاطر چون «سلام» یکی از نام‌های مقدس و پاک کبریایی است، دوست نداشتم که بدون وضو و طهارت آن را بر زبان جاری سازم.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است و نسائی نیز همین حدیث را تا عبارت «حتی یتوضّأ» روایت نموده و عبارت «ثم اعتذر الیه و قال ...» را نقل نکرده است، بلکه با این عبارات، حدیث را نقل نموده است: «فلمّا توضّأ ردّ علیه» [یعنی: چون پیامبر ﷺ وضو گرفت، جواب سلام او را داد.]

شرح: از دو حدیث بالا دانسته شد: مستحب است که برای ذکر و یاد خدا و بیان صفات و اسماء، وصف و شکوه او تعالی، وضو یا تیمم گرفت و با وضو و طهارت نام خدا را بر زبان آورد، اگر چه درست است که بدون وضو و تیمم نیز در هر حال، چه نشسته، چه ایستاده، بر پهلو افتاده، در حال جنابت، بی‌وضویی، و در همه‌ی اوقات و احوال خدا را یاد کرد و به ذکر نام و صفات او مشغول شد.

فصل سوم

٤٦٨ — (١٨) عن أُمِّ سلمةَ [رضي اللّهُ عنها] قالت: كـانَ رسـولُ الله صلى الله عليه وسلّم يُجْنِبُ، ثمّ يَنَامُ، ثم يَنْتَبِهُ، ثمّ يَنامُ. رواه أحمد.[٤٦٨]

۴۶۸ – (۱۸) ام سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: (برخی شب‌ها) پیامبرﷺ به حال جنابت در می‌آمد و با جنابت می‌خوابید. (به احتمال زیاد، پس از جنابت، حداقل آلت تناسلی خویش را می‌شست و وضو می‌گرفت و بعد می‌خوابید، چرا که در اغلب اوقات، معمول و عادت پیامبرﷺ چنین بود.) سپس از خواب بیدار می‌شد و بدون اینکه از جنابتش غسل کند، دوباره می‌خوابید (یعنی در یک شب، بارها می‌خوابید و بیدار می‌شد، بدون آنکه مبادرت به غسل جنابت بکند.)
[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

٤٦٩ — (١٩) وعن شُعبةَ ، قال: إنَّ ابنَ عبَّاس كانَ إذا اغتَسلَ من الجَنابة، يُفرِغُ بيده اليُمنى على يدِه اليُسرى سبعَ مرارٍ، ثمّ يغسلُ فرجَه، فنسيَ مَرَّةً كـم أفرَغَ، فَسألَني. فقلتُ: لا أدْري. فقال: لا أُمَّ لكَ ! وما يمنعُك أنْ تـدري ؟ ثمّ يَتَوَضّأُ وضوءَه للصَّلاة، ثُم يُفيضُ على جِلده الماءَ، ثُمَّ يقول: هكذا كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَتطَهَّرُ . رواه ابوداود.[٤٦٩]

۴۶۹ – (۱۹) شعبه گوید: هرگاه ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ، غسل می‌کرد، با دست راستش آب را هفت مرتبه بر دست چپش می‌ریخت و دست‌هایش را خوب می‌شست، سپس طهارت می‌گرفت و شرمگاهش را می‌شست.

---

[۴۶۸] مسنداحمد ۶/۲۹۸

[۴۶۹] ابوداود ۱/۱۷۱ ح ۲۴۶

روزی، (در حالی که من در محضر وی بودم) فراموش کرد که چند بار آب را بر دستش ریخته است، از این‌رو از من سؤال کرد، گفتم: نمی‌دانم. وی توبیخ و سرزنشم کرد و گفت: مادرت را از دست بدهی و در عزایش بنشینی! چطور نمی‌دانی؟ چه چیزی تو را از به خاطر سپردن این کار باز داشت؟

بعد از آن وضویی مانند وضوی نماز گرفت، آنگاه آب را بر تمام بدنش جاری ساخت و خویشتن را خوب شست و در آخر گفت: (من قصد داشتم به تو کیفیت و چگونگی غسل پیامبرﷺ را تعلیم و نشان بدهم که ایشان چگونه غسل می کردند، حال بدان که) رسول‌خداﷺ نیز اینگونه که من غسل نمودم. از جنابت غسل می‌نمودند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«لا أمّ لک»: [بی‌مادر شوی، در عزای مادرت نشینی.] چنانچه قبلاً نیز گفته شد، از چنین عباراتی، حقیقت دعا مدنظر ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ نبوده است، بلکه این از شمار عباراتی می‌باشد که عرب‌ها از روی عادت بر زبان می‌آوردند.

٤٧٠ ــ (٢٠) وعن أبي رافعٍ ، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم طافَ ذاتَ يومٍ على نِسائه، يغتسِلُ عند هذه، وعندَ هذه، قال: فقلت له: يا رسولَ الله ! ألاَ تَجعلهُ غُسلاً واحداً آخِراً ؟ قال: «هذا أزْكى وأطيَبُ وأطهَرُ» . رواه أحمد، و ابوداود.[470]

۴۷۰ - (۲۰) ابورافع‌ﷺ گوید: روزی پیامبرﷺ با تمام همسرانشان، همبستری و نزدیکی کردند، و در نزد هر کدام، پس از فارغ شدن از جماع و زناشویی، غسل نمودند (یعنی برای هر عمل زناشویی و جماعی با هر یک از همسرانشان، یک غسل جداگانه نمودند.)

بدیشان گفتم: چرا به یک غسل اکتفا نمی کنید؟ ای رسول‌خداﷺ (یعنی چرا برای راحتی و آسانی خویش، پس از تمام‌شدن از همبستری با تمام زنان، به یک غسل

[470] مسنداحمد ۸/۶، ابوداود ۱۴۹/۱ ح ۲۱۹، ابن ماجه ۱۹۴/۱ ح ۵۹۰

بسنده نمی‌کنید و خویشتن را به مشقت و سختی می‌اندازید و برای هر زناشویی و جماعی با هر یک از همسرانتان، یک غسل جداگانه می‌کنید؟)
پیامبرﷺ فرمودند: غسل کردن پس از هر جماع و همبستری با هریک از زنان، زیبنده‌تر و پاکتر، و شایسته‌تر است.
[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند.]

شرح: چنانچه قبلاً نیز گفته شد، تمام علماء و صاحب‌نظران فقهی و اسلامی اتفاق نظر دارند که در میان دو جماع و یا بیشتر از دو جماع، غسل و یا وضو الزامی و ضروری و واجب نیست، چنانچه از عمل پیامبرﷺ جواز آن ثابت است، ولی عادت و معمول آن حضرتﷺ این نبود، بلکه در اغلب اوقات، پس از هر جماعی، غسل می کرد و می فرمود: پس از هر جماع، غسل کردن، بهتر، پاکیزه‌تر و زیبنده‌تر است، و جمهور علماء و دانشمندان اسلامی، غسل کردن و یا وضوگرفتن میان دو جماع را بر استحباب حمل نموده‌اند، چنانچه در حدیث شماره ۴۵۴ در این زمینه بحث شد.

٤٧١ ــ (٢١) وعن الحَكم بن عمرٍو ، قال: نَهَى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أنْ يَتَوَضَّأَ الرجلُ بِفَضلِ طُهورِ المَرأةِ . رواه ابـوداود. وابـنُ ماجـة، والترمذيُّ وزادَ: أو قال: «بِسُؤْرِها» وقال: هذا حديثٌ حسَنٌ صحيح. [٤٧١]

۴۷۱ - (۲۱) حَکم بن عمرو ﷺ گوید: رسول‌خداﷺ از اینکه مرد از باقیمانده‌ی آب (غسل یا آب وضوی) زن، وضو بگیرد، نهی فرمود (یعنی نباید مردی از باقیمانده‌ی آب غسل، یا آب وضوی زنی، وضو بگیرد و یا غسل کند.)
این حدیث را ابوداود، ابن‌ماجه و ترمذی روایت کرده‌اند. و ترمذی این عبارت را به طریق شک راوی روایت کرده است. یعنی رسول‌خداﷺ از اینکه مرد از باقیمانده‌ی آب وضو و یا غسل زن و یا با پسخور زن، وضو بگیرد، نهی فرمود. و ترمذی گفته: حدیثی حسن و صحیح است.

---

[۴۷۱] ابوداود ۶۳/۱ ح ۸۲، ابن ماجه ۱۳۲/۱ ح ۳۷۳، ترمذی ۹۳/۱ ح ۶۴ وقال: حدیث حسن ، مسنداحمد ۶۶/۵

٤٧٢ — (٢٢) وعن حُمَيْد الحِمْيَرِيِّ ، قال: لَقِيتُ رجُلاً صَحِبَ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم أربعَ سنين، كما صَحِبَه أبوهريرة، قال: نَهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أنْ تَغتَسِلَ المرأةُ بِفَضلِ الرَّجُل، أو يغتسلَ الرجلُ بفضلِ المَرأةِ». زاد مُسَدَّد: وَلْيَغتَرِفا جميعاً. رواه ابوداود، والنّسائيُّ، وزاد أحمد في أوَّلِه: «نَهى أنْ يَمتَشِطَ أحدُنا كُلَّ يومٍ أو يبولَ في مُغتَسَلٍ».[۴۷۲]

۴۷۲ - (۲۲) حُمید حمیری گوید: با مردی از صحابه ملاقات کردم که بسان ابوهریره چهار سال در مصاحبت و همراهی و خدمت و همرکابی پیامبر بود و از وی شنیدم که گفت: پیامبر از اینکه زن، با باقیمانده‌ی آب غسل مرد، غسل کند و یا مرد از باقیمانده‌ی آب غسل زن، غسل نماید، نهی فرمود.
و «مُسدّد» این عبارت را نیز افزوده است که پیامبر در ادامه فرمود: «و باید زن و شوهر، هر دو با هم در یک زمان، آب را از ظرف بگیرند و در آن واحد، غسل کنند»

این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند و احمد نیز این حدیث را روایت نموده و در اولش این عبارت را نیزافزوده است: پیامبر از اینکه یکی از ما هر روز موهایش را شانه بزند، و یا در حمام ادرار کند، نهی فرمود.

٤٧٣ — (٢٣) ورواه ابنُ ماجة عن عبد الله بنِ سَرجِس.[۴۷۳]

۴۷۳ - (۲۳) و همین حدیث را ابن‌ماجه نیز از عبدالله بن سرجس روایت کرده است.

شرح: چنانکه قبلاً نیز بیان کردیم، در استفاده از باقیمانده‌ی آب غسل، یا آب وضو، چندین صورت را می‌شود تصور کرد که در نزد جمهور صاحب‌نظران فقهی و علمای اسلامی و از جمله امام ابوحنیفه، امام مالک، و امام شافعی، تمام آن صورت‌ها جایز است، یعنی استفاده از باقیمانده‌ی آب مرد برای مرد، استفاده از

[۴۷۲] ابوداود ۱/۶۳ ح ۸۱ ، نسایی ۱/ ۱۳۰ ح ۲۳۸ ، مسنداحمد ۴/۱۱۰
[۴۷۳] ابن ماجه ۱/۱۳۳ ح ۳۷۴ و قال : إنه وهم

باقیمانده‌ی آب زن برای زن، استفاده از باقیمانده‌ی آب زن برای مرد، استفاده از باقیمانده‌ی آب مرد برای زن، و در تمام این چهار صورت، یا هر دو با همدیگر در یک زمان، غسل می‌کنند، .یا هر کدام به طور جداگانه، یکی پس از دیگری، غسل کنند، در تمام این صورت‌ها، در نزد جمهور اشکالی نیست.

و استدلال جمهور به حدیث ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ است که گفت: میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ روایت کرده است که:

«کُنتُ اغتسل أنا و رسول الله ﷺ من إناء واحد من الجنابة».

« من و پیامبر هر دو باهم از یک ظرف پر آب غسل می‌کردیم.»

از این روایت معلوم می‌گردد که زن و مرد می‌توانند با هم از یک ظرف غسل کنند و جواز استفاده از باقیمانده‌ی آب یکی پس از دیگری، از روایت دیگری از ابن‌عباس است که گفت:

«اغتسل بعض ازواج النبیﷺ فی جفة، و أراد رسول اللهﷺ أن یتوضّأ منه. فقالت: یارسول اللهﷺ ! إنی کنتُ جنباً فقال: انّ الماء لا یجنب. »

[به حدیث شماره ۴۵۷ و ۴۵۸مراجعه شود.]

ولی امام احمد واسحاق بن‌راهویه، غسل یا وضو را با باقیمانده‌ی آب وضو و غسل زن، مکروه می‌دانند و به حدیث باب استدلال می‌کنند. و جمهور، حدیث امام احمد را محمول بر کراهیت تنزیهی کرده‌اند وگفته‌اند: نهی و ممنوعیتی که در حدیث «حکم بن عمرو» و«حُمید حمیری» شده، نهی تشریعی نیست، بلکه نهی ارشادی است.

باب (۷)

درباره‌ی احکام و انواع آبها

فصل اول

٤٧٤ ـ (١) عن أبي هريرة [رضي الله عنه]، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يَبُولَنَّ أحَدُكُم في الماءِ الدائمِ الذي لا يَجري، ثُمَّ يَغتَسِلُ فيه». متفق عليه. وفي رواية لمسلم، قال: «لا يغتسلْ أحدُكم في الماءِ الدائمِ وهو جنُبٌ». قالوا: كيفَ يفعلُ يا أبا هريرةَ ؟ قال: يتناولُه تناوُلاً. [٤٧٤]

۴۷۴ - (۱) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: « نباید هیچ یک از شما در آب راکد و غیر جاری که در جای خود باقی می‌ماند و حرکت نمی‌کند، ادرار نماید که سپس هم ناچار شود، خود را در آن بشوید و غسل نماید.»
این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند و در روایتی دیگر از مسلم:
پیامبر ﷺ فرمود: نباید کسی از شما در حالی که جنابت دارد در آب راکدی که در جای خود باقی است و حرکت نمی‌کند، غسل جنابت نماید. گفتند: ای ابوهریره! پس چطور از چنین آبی غسل کند؟ ابوهریره ﷺگفت: با دست خویش، کمی آب بردارد و بیرون از آب، بدن خویش را بدان شوید.

شرح: «الماء الدائم» : آب همیشه ایستاده. آب راکد و غیر جاری که در جای خود باقی می‌ماند و حرکت نمی‌کند.

هر کس سنت پاک نبوی را مورد بررسی قرار دهد، شمار زیادی از احادیث صحیح و حسن را می‌یابد که در هر مورد و در هر سطحی، مردمان را به نظارت و رعایت پاکی و پاکیزگی تشویق می‌نماید، خواه در ارتباط با نظافت انسان باشد یا

---

[۴۷۴] بخاری ۳۴۶/۱ ح ۲۳۹ ، مسلم ۲۳۵/۱ ح (۹۰ – ۲۸۲) ، ابوداود ۵۶/۱ح ۶۹ ، ترمذی ۱۰۰/۱ ح ۶۸ ، نسایی ۴۶/۱ ، دارمی ۲۰۲/۱ ح ۷۳ ، مسنداحمد ۳۴۶/۲

نظافت منزل و یا نظافت راه و معابر، و یا نظافت و حفظ و نگهداری محیط زیست و آبهای جاری.

و مسلمان نیز چون دین او به طهارت و پاکیزگی دستور می‌دهد، پیوسته اوامر و فرامین و تعالیم وآموزه‌ها و توصیه‌ها و سفارش‌ها و احکام و دستورات تعالی‌بخش آن را نصب‌العین وآویزه‌ی گوش و سرلوحه‌ی زندگی خویش قرارمی‌دهد و هیچ‌گاه در آب راکد و غیرجاری، در حال جنابت غسل نمی‌کند، و هیچ وقت در چنین آبی ادرار نمی‌کند و با این کار، صحت و سلامتی خود و مردم را به خطر نمی‌اندازد، و خلل و نقصی را در طهارت و پاکیزگی خویش و دیگران وارد نمی‌سازد، بلکه بر مسلمان لازم است که در چنین مواقعی، در بیرون آب بنشیند و برای غسل جنابت خویش، با دست و یا ظرفی دیگر، از آب راکد، آب بردارد و غسل جنابت نماید، تا با این کارش، موجبات تلویث وآلوده‌نمودن آب راکد و غیر جاری را فراهم نسازد.

٤٧٥ ـــ (٢) وعن جابر ، قال: نهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أن يُبَالَ في الماءِ الرّاكِد. رواه مسلم.[٤٧٥]

۴۷۵ - (۲) جابر ﷺ گوید: پیامبرﷺ از اینکه فردی در آب راکد(ی که در جای خود باقی می‌ماند و حرکت نمی‌کند) ادرار نماید، نهی فرمود.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٤٧٦ ـــ (٣) وعن السَّائبِ بن يزيد ، قال: ذَهَبَتْ بي خالتي إلى النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، فقالت: يا رسولَ الله ! إنَّ ابنَ أُختي وَجِعٌ، فَمَسَحَ رأسي،

---

[۴۷۵] مسلم ۲۳۵/۱ ح (۹۴- ۲۸۱) ، مسنداحمد ۳۵۰/۳

ودَعَا لِي بِالبرَكةِ، ثمَّ تَوَضَّأَ، فَشَرِبتُ مِن وَضوئه، ثمَّ قُمْتُ خَلفَ ظهرِه، فنظرتُ إلى خاتَمِ النُّبُوَّة بين كتِفيه مثلَ زِرِّ الحَجَلة. متفق عليه.[٤٧٦]

۴۷۶ - (۳) سائب بن یزید گوید: خاله‌ام مرا نزد آن حضرت ﷺ برد و گفت: ای رسول‌خدا ﷺ این خواهرزاده‌ی من بیمار است (برایش نزد خدا دعا کن تا از بیماری‌اش بهبود یابد.) پیامبر ﷺ نیز دست مبارک خویش را بر سرم کشید و برایم دعای خیر و برکت کرد. سپس آن حضرت ﷺ وضو گرفت و من برای تبرک، از باقیمانده‌ی آب وضوی پیامبر ﷺ نوشیدم آن‌گاه پشت سر آن حضرت ﷺ ایستادم و به مهر نبوت که در میان دوشانه‌اش قرار داشت، نگاه می‌کردم که در درشتی و برجستگی، بسان تخم کبک ماده بود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«خاتم النبوة»: در میان صفات جسمانی رسول‌خدا ﷺ، صفتی جسمانی است که تنها اختصاص بخود ایشان داشت. آن صفت جسمانی اختصاصی، وجود یک برجستگی گوشتی در میان دوشانه‌ی آن حضرت ﷺ بود که هر چند قدری برآمدگی داشت، اما کوچک بود، به گونه‌ای که از روی لباس به صورت یک برجستگی مشهود، خود را نشان نمی‌داد، چه این که در توصیف آن گفته شده: **«چون تخم کبوتر، و یا تخم کبک»** و نیز گفته شده: **«چون یک سیب»** بود، آن‌گونه که سلمان فارسی نیز می‌گوید:

«به حضور رسول‌خدا ﷺ رسیدم و... مهر نبوت را میان دو شانه‌ی او بسان تخم کبوتری مشاهده کردم.»

به هر حال روایات در این مورد به آن حد از فراوانی است که این خبر را می‌توان مشهور دانست، و گویا آن برآمدگی صفتی جسمانی، گواه بر رسالت او بوده که هیچ‌کس از کسانی که آن را می‌دیده‌اند، توان کج‌بحثی و انکار و مجادله نداشته‌اند، چه خداوند را در میان آفریده های خویش آیاتی است.

«زرّ الحجلة»: ـ زر ـ دکمه. «الحجله» خانه‌ی آراسته به تخت و جامه و پرده برای عروس. کبک ماده. البته می‌توان این عبارت را به دوگونه تشریح کرد:

---

[۴۷۶] بخاری ۲۹۶/۱ ح ۱۹۰

۱ـ مهر نبوت در درشتی و برجستگی همانند دکمه‌ی پرده‌ی حجله‌ی عروس بود.
۲ـ مهر نبوت در درشتی بسان تخم کبک ماده بود.

فصل دوم

۴۷۷ ـــ (٤) عن ابن عُمر ، قال: سُئِلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم عن الماءِ يكونُ في الفَلاةِ من الأرضِ وما يَنُوبُه من الدَّوابِّ والسِّباع، فقالَ: «إذا كانَ الماءُ قُلَّتَينِ لم يَحْمِلِ الخَبَثَ». رواه أحمدُ، وابوداود، والترمذيّ، والنسائيّ، والدارميُّ، وابنُ ماجة. وفي أخرى لأبي داود: «فإنّه لا يَنْجُسُ».[477]

۴۷۷ - (۴) ابن عمر- رضی‌الله‌عنهما - گوید: از رسول‌خداﷺ پیرامون آبی سؤال شد که در صحرا و بیابان‌های بی‌آب و علف می‌باشد و نیز از آب‌هایی پرسیده شد که چهارپایان و درندگان در آنها آمدوشد می‌کنند و از آن می‌خورند (که تکلیف این چنین آب‌هایی چیست، آیا وضو گرفتن و غسل نمودن با آنها درست است یا خیر، و آیا چنین آب‌هایی پاک‌اند یا نجس؟)
پیامبرﷺ فرمود: آبی که به اندازه‌ی دو «قُله» باشد، به مجرد رسیدن پلیدی بدان، نجس و پلید نمی‌شود.
[این حدیث را احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و در روایتی دیگر از ابوداود چنین آمده که پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه آب دو قله باشد، به مجرد رسیدن پلیدی بدان، نجس نمی‌شود.]

«الفلاة»: بیابان بی‌آب وعلف. «الدواب»: چهارپایان. «السّباع»: حیوانات درنده و وحشی «لم یحمل الخَبَث»: به معنای همان «لم ینجس» است، یعنی چنین آبی پلید و نجس نمی‌شود. «قُلّتین»: مثنی «قلّه» به معنای سبو وکوزه‌ی بزرگی است که شخص

---

[477] مسنداحمد ۲/ ۲۷ ، ابوداود ۱/ ۵۱ ح ۶۳ ، ترمذی ۱/ ۹۷ ح ۶۷ ، نسایی ۱/ ۴۶ ح ۵۲ نسایی این حدیث را از ابن عمر از پدرش روایت کرده است ،. دارمی ۱/ ۲۰۲ ح ۷۳۲ ، ابن ماجه ۱/ ۱۷۲ ح ۵۱۷

نیرومند توان حمل آن را دارد، و تقریباً معادل ۲۵۰ لیتر می‌باشد. و امام شافعی «قلتین» را عبارت از پنج مشکیزه آب می‌داند.

٤٧٨ ــ (٥) وعن أبي سعيدِ الخُدريّ ، قال: قيل يا رسولَ الله ! أنَتَوَضّأ من بئرِ بُضاعَةَ، وهي بئرٌ يُلْقى فيها الحِيَضُ، ولُحُومُ الكلاب، والنَّتْنُ ؟ فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إنَّ الماءَ طَهورٌ لا يُنجِّسُه شيء» . رواه أحمد، والترمذي، وابوداود، والنسائيّ.[٤٧٨]

۴۷۸ - (۵) ابو سعید خدری گوید: فردی از پیامبرﷺ سؤال کرد: ای رسول‌خداﷺ! آیا از چاه «بضاعه» [چاه معروفی در مدینه‌ی منوره است] وضو بگیریم؟ در حالی که آن، چاهی است که پارچه‌ی آلوده به خون حیض و لاشه‌ی سگ‌ها و چیزهای گندیده در آن انداخته می‌شود.
پیامبرﷺ فرمود: آب، پاک‌کننده است و هیچ چیزی آن را نجس و پلید نمی‌کند.
[این حدیث را احمد، ترمذی، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

«الحیض» : جمع «حیضة» خرقه‌ی حائض. یعنی پارچه‌ای که زن در وقت حیض و قاعدگی به خود گیرد. «النَّتَن»: اشیای گندیده و بدبوی.

«یُلقی فیها» : علامه طیبی می‌گوید: معنای «یُلقی فیها» این است که چاه در مسیر دره‌هایی بود که امکان داشت زباله‌ی صحرانشینان وارد آن شود، به این صورت که نجاسات و زباله‌ها در اطراف و اکناف خانه‌های مردم ریخته شوند، سپس سیل آنها را به داخل آن چاه بیاندازد.

تعبیر راوی به صورتی است که گمان می‌رود که مردم از روی قلّت تعهد دینی، نجاسات را داخل چاه آب انداخته‌اند، در حالی که هیچ مسلمانی این کار را جایز نمی‌داند، پس چگونه می‌توان در مورد کسانی که بهترین، برترین و پاک‌ترین مردم بوده‌اند، چنین گمانی داشت. و این چیزی است که برای عوام وخواص آشکار و عیان است.

---

[٤٧٨] مسنداحمد ۳۱/۳، ترمذی ۹۵/۱ ح ۶۶ و قال : حدیث حسن ، ابوداود ۵۳/۱ ح ۶۶، نسایی ۱۷۴/۱ ح ۳۲۶

«حدیث قلتین و چاه بضاعة»:

مسئله‌ی پاکی و ناپاکی آب، از مسائل جنجالی و چالش‌آفرین علماء و صاحب‌نظران فقه اسلامی از دیرباز تاکنون بوده است، مشهورترین مذاهبی که در این‌باره به تفصیل بحث کرده‌اند، عبارتند از:

۱. مذهب حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ، حسن بصری و داود ظاهری. این گروه معتقدند: هرگاه در آب نجاستی بیافتد (و آب چه کم باشد و چه زیاد) تا زمانی که آب از حالت طبیعی خود، یعنی رقت و سیلان خارج نشود، اگر چه اوصاف سه‌گانه‌ی آن (از رنگ و بو و مزه) تغییر پیدا کند، باز هم پاک و پاکیزه می‌ماند و به محض داخل شدن نجاست در آن، به نجس بودن آن، حکم نمی‌شود، مگر وقتی که آب از حالت اصلی خارج شود.

۲. مذهب امام مالک: به محض داخل‌شدن نجاست در آب (چه کم باشد و چه زیاد) به نجس‌بودن آن، حکم نمی‌شود، مگر وقتی که یکی از اوصاف آب، تغییر کند.

۳. مذهب امام شافعی و امام احمد: این دو بزرگوار بر این باورند: اگر آب کم باشد، به محض داخل‌شدن نجاست در آن، نجس می‌شود، اگر چه هیچ کدام از اوصاف آن نیز تغییر نکند، ولی اگر آب زیاد بود، به محض داخل‌شدن نجاست در آن، به نجس‌بودن آن حکم نمی‌شود، البته به شرطی که هیچ یک از اوصاف آن تغییر نکند و مدار و ملاک زیادی آب در نزد این دو بزرگوار همان «دو قلّه» [دو سبوی بزرگ است که عبارت ازپنج مشکیزه آب می‌باشد.]

٤. مذهب امام ابوحنیفه: مذهب ایشان نیز به مذهب شافعی و احمد نزدیک است، یعنی اگر آب کم باشد، با وقوع نجاست در آن، نجس می‌شود، ولی اگر زیاد باشد، به وقوع نجاست در آن، حکم به نجس‌بودن آن را نمی‌دهیم مگر وقتی که اوصاف آب تغییر کند و تنها فرق مکتب امام ابوحنیفه با مکتب امام شافعی در این است که نزد احناف، برای کم و زیادبودن آب، مقدار معین و مشخصی وجود ندارد، بلکه امام ابوحنیفه، مدار آن را بر رأی مبتلا به، محول ساخته است، یعنی

هرگاه افرادی ذی‌صلاح و صاحب خِرد و تخصص، آبی را زیاد دانستند، احکام آب کثیر بر آن جاری می‌شود.

البته از امام ابو یوسف نقل شده که وی معتقد است؛ آبی که اثر نجاست از یک سوی آن به سو ی دیگرش سرایت نماید آن آب، قلیل است و هر آبی که اثر نجاست از یک سوی آن به سوی دیگرش سرایت نکند، کثیر است.

و فقهای متأخر احناف برای راحتی مردم، اندازه‌ی «ده در ده» (۱۰×۱۰) را اختیار کرده‌اند. یعنی آبی که در حوضی به طول ده ذرع و به عرض ده ذرع باشد، آب کثیر است، و کمتر از آن آب قلیل می‌باشد. البته علماء و فقهای هر چهار مذهب، بر این امر اتفاق نظر دارند که اگر یکی از اوصاف سه‌گانه‌ی آب تغییر کند، آب نجس می‌شود، و فرقی نمی‌کند که آب قلیل باشد و یا کثیر.

احناف در تأیید نظریه‌ی خویش به چهار حدیث عمده در این زمینه استدلال جسته‌اند که عبارتند از:

۱. حدیث: «لا یبولنّ احدکم فی‌الماء الدائم ثم یتوضأ منه».

۲. حدیث «إذا استیقظ أحدکم من منامه فلا یغمسنّ یده فی الإناء حتّی یغسلها ثلاثاً فأنّه لایدری أین باتت یده».

۳. حدیث شستن هفت مرتبه ظرف با ولوغ و دهن‌زدن سگ.

۴. باری یک فرد زنگی، در چاه زمزم افتاد، حضرت عبدالله بن زبیر و عبدالله بن عباس ﷺ فتوا صادر کردند تا تمامی آب چاه کشیده شود، در حالی‌که در چاه هیچ اثری ظاهر نشده بود وآب چاه زمزم بدون هیچ شبهه‌ای، خیلی بیشتر از دو قله بود و این عملی بود که در میان انبوه صحابه‌ﷺ اتفاق افتاد و هیچ یک از صحابه‌ﷺ برآن فتوا، ایراد نگرفت.

و در حقیقت، حدیث قلتین، با نظریه‌ی احناف، تعارضی ندارد، چرا که هدف، اثرکردن نجاست در آب است، یعنی اگر افراد ذی‌صلاح و صاحب خرد و تخصص که به وقوع نجاست در آبی مبتلا شوند و یقین حاصل کنند که با دو قله آب، اثر نجاست سرایت نمی‌کند، پس برای حاصل کردن طهارت، استفاده از آب بیش از دو

قله نیز جایز است. و اگر اثر نجاست سرایت کرد، در چنین صورتی این نوع آب، نجس تلقی می‌شود، گویا در اصل، مدار و ملاک در این زمینه، اثر نجاست می‌باشد.

و احناف حدیث **«چاه بضاعه»** را با توجیهات زیادی توضیح داده‌اند که بهترین توجیه این است که در حقیقت سؤال صحابه‌ﷺ از چاه بضاعه، به خاطر مشاهده نمودن نجاست نبود. بلکه مبتنی بر احتمالات وقوع نجاست بود. در واقع این چاه در اصل در زمین پائینی واقع شده بود و از هر چهار طرف آن آبادی بود. صحابه‌ی کرامﷺ از این می‌ترسیدند و در اندیشه بودند که نکند نجاست‌هایی که در چهارطرف چاه قرار داشت بر اثر وزش باد یا باران و سیل به طرف چاه سرازیر شده و در آن فرو ریزد از این‌رو بر اساس این احتمالات، در باره‌ی نجاست و طهارت آب چاه، از پیامبر ﷺ سؤال کردند.

آن حضرت ﷺ نیز چون دید که این احتمالات نه تنها برگرفته شده از مشاهده‌ی چیزهای نجس و پلید نیست بلکه ناشی از وساوس و اوهام محض است، برای پایان‌دادن به آن وساوس و اوهام با اسلوب حکیمانه جواب داد و فرمود:

«آب پاک و پاک کننده است و چیزی آن را پلید نمی‌کند.»

منظور حدیث این نیست که اگر اوصاف آب تغییر کند باز هم آب به حالت طبیعی خود پاک باقی مانده و نجس نمی‌گردد حال آن که هیچ کدام از امامان مالک، شافعی و احمد نیز بدین نظریه قائل نیستند و به ناچار این حدیث را مقید می‌سازند.

۴۷۹ ــ (٦) وعن أبي هريرة ، قال: سَأَلَ رَجُلٌ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم فقالَ: يا رسولَ الله ! إنا نَرْكَبُ البَحرَ، ونَحملُ مَعَنا القليلَ من الماءِ، فإنْ تَوَضَّأْنا بِهِ عَطِشْنا، أَفَنَتَوَضَّأُ بماءِ البَحرِ ؟ فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم:

«هو الطَّهُورُ ماؤُه، والحِلُّ مَيْتَتُه» . رواه مالكٌ، والترمذيّ، والنِّسائي، وابن ماجة، والدارميّ.[479]

۴۷۹- (۶) ابوهریره گوید: مردی از رسول‌خداﷺ سؤال کرد و گفت: ای رسول‌خداﷺ! ما در دریا به سفر می‌پردازیم و اندکی آب شیرین با خود برمی‌داریم، اگر از آن آب شیرین وضو بگیریم، تمام می‌شود و تشنه می‌مانیم و آبی برای نوشیدن برایمان باقی نمی‌ماند، آیا می‌توانیم از آب دریا وضو بگیریم؟ (این فرد درباره‌ی وضوگرفتن با آب دریا شک و تردید داشت و علتش هم این بود که دریا مأوی و محل زندگی جانوران و حیوانات آبزی بیشماری است و در آن هر روز هزاران جانور گرفتار مرگ و میر می‌شوند، لذا در اثر آن مرگ و میرها، آب دریا بایستی نجس و پلید باشد!)

رسول‌خداﷺ فرمود: آب دریا پاک و پاک‌کننده است و جانوری که در آن مرده باشد، حلال است.

[این حدیث را مالک، ترمذی، نسائی،ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

شرح: پیرامون جانوران آبزی که کدام یک ازآنان حلال و کدم یک حرام است، در میان علماء و صاحب‌نظران فقهی اختلاف است:

امام ابوحنیفه بر این باور است که به جز ماهی، خوردن سایر حیوانات آبزی روا نیست، و نیز ماهی مرده‌ای که بر روی آب دریا می‌آید (و به اصطلاح بدان «السمک الطافی» می‌گویند) نیز خورده نمی‌شود. البته امام مالک بر این باور است که به جز خوک دریایی، تمام حیوانات و جانوران دریایی حلال است.

از امام شافعی در این زمینه چهار قول نقل شده است که عبارتند از:

۱) قول نخست وی مطابق تئوری امام ابوحنیفه است.

۲) قورباغه، تمساح، لاک پشت، سگ دریایی، خوک دریایی، حرام و سائر حیوانات آبزی حلال است.

---

[479] مؤطا مالک ۲۲/۱ کتاب الطهارة ح ۱۲ ، ترمذی ۱۰۰/۱ ح ۶۹ و قال : حسن صحیح ، نسایی ۵۰/۱ ح ۵۹ ، ابن ماجه ۱۳۶/۱ ح ۳۸۶ ، دارمی ۲۰۱/۱ ح ۷۲۹ ، ابوداود ۶۴/۱ ح ۸۳ ، مسنداحمد ۳۶۱/۲

۳) هر جانوری که در خشکی حلال است، نظیر آن در دریا حلال می‌باشد و هر حیوانی که در خشکی، حرام و ناروا است، نظیر آن در دریا نیز حرام می‌باشد، و هر حیوانی که در خشکی نظیر نداشته باشد، آن نیز حلال است.
٤) علاوه از قورباغه، تمامیَ حیوانات و جانوران دریایی وآبزی حلال است.
امام نووی قول اخیر امام شافعی را از میان این چهار قول ترجیح داده و آن را قول «مفتی به» شوافع قرار داده است.
و امام احمدبن‌حنبل نیز بر این اعتقاد است که تمام حیوانات دریایی به جز قورباغه و تمساح، حلال‌اند.

٤٨٠ ــ (٧) وعن أبي زيد، عن عبد الله بن مسعود أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم قال له ليلةَ الجنِّ: «ما في إداوَتِك ؟» قال: قلتُ: نبيذٌ. قال: «تَمْرَةٌ طَيِّبَةٌ وماءٌ طَهورٌ». رواه ابوداود، وزاد أحمد، والترمذي: فَتَوَضَّأَ منه. وقال الترمذيّ: أبو زيد مجهولٌ، وصحّ:[٤٨٠]

۴۸۰- (۷) ابوزید از عبدالله بن مسعودﷺروایت می کند که پیامبرﷺ در «لیلة الجن» [شب جن] بدو فرمود: «در ظرف کوچک خویش، چه به همراه داری؟» گفتم: نبیذ. فرمود: نبیذ، خرمایی است پاک و پاکیزه و آبی است پاک کننده.
این حدیث را ابوداود روایت کرده است. و احمد و ترمذی نیز این حدیث را روایت کرده‌اند و این عبارت را نیز افزوده‌اند: «پس پیامبرﷺ با نبیذ، وضو گرفت.»
و ترمذی در تضعیف این حدیث گوید: ابوزید [که راوی این حدیث می باشد] فردی مجهول است.

[۴۸۰] ابوداود ۱/۶۶ ح ۸۴، مسنداحمد ۱/۴۵۰، ترمذی ۱/۱۴۷ ح ۸۸ و لفظ حدیث بالا از ترمذی است. ، ابن ماجه ۱/۱۳۵ ح ۳۸۴ وی این حدیث را با الفاظی نزدیک به آن روایت کرده است.

۴۸۱ ــ (۸) عن عَلقمةَ ، عن عبدِ الله بن مسعود ، قال: لم أَكُنْ ليلةَ الجِنِّ معَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم . رواه مسلم. [۴۸۱]

۴۸۱- (۸) و با روایتی صحیح از علقمه روایت است که عبدالله بن مسعودﷺ گفت: «در حوادث شب جن، من در خدمت پیامبرﷺ نبودم»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «لیلة الجن» **(شب جن)** بعد از وفات ابوطالب، کار دعوت و تبلیغ بر رسول‌خداﷺ از ناحیه‌ی کفار و مشرکین مکه سخت و دشوار شد از این‌رو پیامبرﷺ از مکه به سوی بازار **«عکاظ»** در **«طائف»** عزیمت فرمود تا مردم را درآن مرکز بزرگ، به سوی اسلام دعوت کند، اما کسی به دعوت او پاسخ مثبت نگفت و به شدت او را تکذیب کردند و آنقدر از پشت سر، سنگ به ایشان زدند که خون از پاهای مبارکشان جاری شد خسته و ناراحت از آنجا به سوی مکه بازگشتند، در بازگشت به محلی رسیدند که آنرا **«وادی جن»** می‌گفتند، شب در آنجا ماندند و مشغول نماز و تلاوت قرآن شدند گروهی از جن که در صدد تحقیق و تفحص از علت قطع اخبار آسمان‌ها از خود بودند، صدای تلاوت قرآن پیامبرﷺ را شنیده گفتند: علت قطع اخبار آسمان از ما همین است پس آنها صدای تلاوت قرآن پیامبرﷺ را در نماز شنیدند و بدیشان ایمان آوردند و به سوی قوم خویش بازگشتند و آنها را به سوی اسلام دعوت کردند.

«نبیذ»: عبارت است از آبی که در آن خرمای خشک خیسانده شود تا نرم شده و آب را شیرین کند.

نویسنده‌ی «مشکاة» حدیث وضوگرفتن با نبیذ را به دو صوت مورد تضعیف قرار داده است:

۱- در سلسله‌ی سند روایت، فردی مجهول به نام ابوزید وجود دارد.

۲- در حدیث صحیح ثابت شده که عبدالله بن مسعودﷺ در حوادث شب جن در خدمت پیامبرﷺ نبوده است از این جهت وضوگرفتن با نبیذ قابل استدلال نیست.

---

[۴۸۱] مسلم ۱/ ۳۳۲ ح (۱۵۲-۴۵۰)

اما این مسئله که ابن‌مسعودﷺ در «لیلة الجن» با پیامبرﷺ نبوده است جای تردید است چرا که واقعه‌ی لیلة الجن بیش از یک مرتبه بوده است، و عبدالله ابن‌مسعودﷺ در شبی با پیامبرﷺ همراه نبوده و در مرتبه‌ای دیگر در خدمت پیامبرﷺ بوده است. چنانچه در ترمذی واقعه‌ی لیلةَ الجن به تفصیل بیان شده و در آن آمده است که: ابن‌مسعودﷺ همراه پیامبرﷺ بود و چون به مقام خاصی رسیدند، پیامبرﷺ اطراف وی را خط کشید و فرمود:

«از این خط پا را فراتر نگذار و همین جا بمان تا من برگردم. پس از آن، پیامبرﷺ بازگشت ابن مسعود ﷺ گوید: به ایشان گفتم: ای رسول‌خداﷺ کجا بودی؟ فرمود: به نزد جنیان رفتم و آنها از من خواهان زاد و توشه گردیدند و من به آنان گفتم: هر استخوانی که نام خدا برآن برده شده است، از آن شماست و به گونه‌ای که گوشتی وافرتر داشته باشد در دست شما می‌افتد و هر پشکلی، علف چهارپایان شماست. و آن حضرتﷺ به ما فرمود: با این دو چیز استنجاء نزنید، زیرا این دو چیز غذای برادران جنی شما است.

پس در مواضعی که در روایات مذکور است که ابن‌مسعودﷺ همراه پیامبرﷺ بوده است مراد شب‌هایی غیر از شب جنی است که پیامبرﷺ آیات قرآن را بر جنیان عرضه نموده است و یا ابن‌مسعودﷺ در اول و آخر وقت با پیامبرﷺ بوده، ولی در میانه‌ی وقت ، که پیامبرﷺ به نزد جنیان رفت و با آنها سخن زد، همراه وی نبوده است. «والله اعلم»

پیرامون «نبیذ» باید متذکر شوم که «نبیذ» بر سه قسم است:

۱ـ نبیذی که نه پخته شده، و نه سکرآور، و نه شیرین و رقیق است، وضوگرفتن با چنین نبیذی به اتفاق علماء جایز است.

۲ـ نبیذی که پخته شده و به حالت غلظت درآمده و رقت و سیلانی خود را از دست داده، وضوگرفتن با چنین نبیذی به اتفاق درست نیست.

۳ـ نبیذی که شیرین و رقیق باشد، ولی پخته شده و سکرآور و غلیظ نیست پیرامون این نوع نبیذ میان علماء و صاحب‌نظران فقهی اختلاف نظر وجود دارد.

امام مالک، شافعی، احمد، ابویوسف(شاگرد ارشد امام ابوحنیفه) و جمهور علماء بر این باورند که با چنبن نبیذی وضو گرفتن جایز نیست و در وقت موجود نبودن آب، نباید با چنین نوعی از نبیذ، وضو گرفت بلکه باید تیمم کرد، امام ابوحنیفه نیز در قولی به این نظریه رأی داده است، مسلک مشهور امام ابوحنیفه و سفیان ثوری این است که در صورت نیافتن آب باید با چنین نبیذی وضو گرفت و تیمم جایز نیست.

امام محمد بن حسن شیبانی براین باور است که در صورت فقدان آب خالص، نخست باید به این نوع نبیذ وضو گرفت و سپس تیمم زد.

علامه کاسانی در «**بدایع الصنایع**» نقل کرده است که امام ابوحنیفه در اواخر عمر خویش به سوی قول ائمه ثلاثه و جمهور رجوع کرده است. لذا اکنون عدم جواز وضو از نبیذ، از همه‌ی چهار امام منقول است.

مفتی محمد تقی عثمانی در «**درس ترمذی**» می‌گوید:

> «برخی از احناف، اعتراض ضعف حدیث [حدیث وضوگرفتن با نبیذ] را رفع کرده و تلاش نموده‌اند تا صحت حدیث را ثابت کنند، لیکن حقیقت این است که آن توجیهات خالی از تکلف نیست، و هنگامی‌که رجوع امام ابوحنیفه به طرف قول جمهور ثابت می‌باشد پس نیاز چندانی به جواب‌های تکلف‌آمیز نیست به همین علت محدثانی مانند امام طحاوی، و علامه زیلعی، به ضعیف‌بودن این حدیث رأی داده‌اند.»

۴۸۲ ــ (۹) وعن كَبْشَةَ بنتِ كعب بنِ مالك ــ وكانتْ تحتَ ابنِ أبي قَتادَة ــ أنَّ أبا قَتادةَ دخلَ عليها، فَسَكَبَتْ له وَضوءاً، فجاءتْ هِرَّةٌ تَشْرِبُ منه، فأصغى لها الإناءَ حتى شَرِبَتْ، قالت كبشةُ: فرآني أنظُرُ إليه، فقالَ: أتَعْجَبِينَ يا إبْنَةَ أخي ؟ ! قالتْ: فقلتُ: نعم. فقال: إنَّ رسولَ اللهِ صلى الله عليه وسلّم

قال: «إنّها ليستْ بنَجَسٍ، إنّها من الطــوّافينَ علــيكم أو الطوّافــات» . رواه مالكٌ، وأحمد، والترمذي، وابوداود، والنسائي، وابنُ ماجة، والدارمي.[482]

۴۸۲- (۹) از کبشه دختر کعب بن مالک - که در عقد نکاح پسر ابو قتاده بود - روایت است که گفت: ابوقتاده‌ﷺ (پدر شوهرم) به نزدم آمد، پس برایش در ظرفی، آب وضو ریختم (تا بدان وضو بستاند، در همین اثنا) گربه‌ای آمد و شروع به نوشیدن آب از آن ظرف نمود، ابو قتاده‌ﷺ (نه تنها گربه را از ظرف آب، دور نساخت، بلکه) ظرف را کج کرد تا گربه به آسانی و راحتی از آن، آب بنوشد.

کبشه گوید: ابوقتاده ﷺ مرا دید که با تعجب و شگفتی به سوی او نگاه می‌کنم (که چگونه در ظرفی که می‌خواهد از آن وضو بگیرد، گربه را آب می‌نوشاند!) آن‌گاه گفت: ای برادرزاده! آیا از کارم تعجب می‌کنی؟ گفتم: آری. گفت: بی‌گمان رسول‌خداﷺ پیرامون گربه فرمود: گربه پلید نیست (تا به دهان زدن آن، آب نجس و پلید شود) بلکه گربه‌ها (چه نر و چه ماده) از زمره‌ی بسیار گردندگان‌اند، که دور و بر شما می‌پلکند.

[این حدیث را مالک، احمد، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

«کانت تحت ابن ابی قتادة» :این تعبیر کنایه از ازدواج است، یعنی کبشه در عقد نکاح پسر ابوقتاده بود.

«فسکبت له وضوءاً » : در ظرفی آب وضو ریختم. «أصغی» : ظرف را کج کرد. «طوّافون»: جمع طوّاف، و طوّافات جمع «طوّافه» صیغه‌ی مبالغه برای مذکر و مؤنث است و به معنای بسیار گردندگان می‌باشد. و مصداق آن خدمتگذارانی از زن و مرد است که برای خدمت‌کردن، دور و بر آقای خود در رفت وآمد و داخل شدن و بیرون رفتن، و دور و بر آنها پلکیدن هستند.

[482] مؤطا مالک ۲۲/۱ ح ۱۳ کتاب الطهارة ، مسنداحمد ۳۰۳/۵ ، ترمذی ۱۵۳/۱ ح ۹۲ و قال : حسن صحیح ، ابوداود ۶۰/۱ ح ۷۵ ، نسایی ۵۵/۱ ح ۶۸ ، ابن ماجه ۱۳۱/۱ ح ۳۶۷ ، دارمی ۲۰۳/۱ ح ۷۳۶ ، مسند شافعی ص۹

مراد از این عبارت این است که گربه‌ها نیز از لحاظ اینکه بسیار دور و بر انسان می‌پلکند و در رفت و آمد هستند، مانند این خدمتگزاران‌اند که پیوسته برای خدمت، دور و بر آقا می‌چرخند و با صفا و صمیمیت به آنها خدمت می‌نمایند.

٤٨٣ ــ (١٠) وعن داود بن صالحٍ بن دينار ، عن أُمّه أنَّ مَولاتَها أرسَلَتها هَريسَةَ إلى عائشة. قالتْ: فَوَجَدتُها تُصلّي، فأشارَتْ إليَّ: أنْ ضَعْيَها. فجاءتْ هِرَّةٌ، فَأكَلَتْ منها فلَمَّا إنْصَرَفَتْ عائشةُ مِن صَلاتِها، أكَلَتْ مِنْ حيثُ أكلَتِ الهِرةُ. فقالت: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قال: «إنَّها ليستْ بِنَجَسٍ، إنَّها مِنَ الطَّوّافينَ عَلَيكُم» . وإني رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يَتَوَضَّأُ بفضلِها. رواه ابوداود.[٤٨٣]

۴۸۳- (۱۰) داود بن صالح از مادرش روایت می‌کند که گفت: زنی که آقا و ولی نعمت من بود، مرا همراه با هلیم به سوی حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گسیل داشت (تا آن را بدیشان اهدا نمایم)

مادر داود گوید: (هلیم را برداشتم و به نزد عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ رفتم، ولی) ایشان را مشغول نماز و عبادت و راز و نیاز با خدای سبحان یافتم. وی به من اشاره کرد تا هلیم را بر زمین بگذارم. در همین اثنا، گربه‌ای آمد و برخی از آن هلیم را خورد. چون حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ، از نمازش فارغ شد، شروع به خوردن از همان جایی کرد که گربه از آن خورده بود (و چون عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ، تعجب و شگفتی مرا از این کار مشاهده نمود) گفت: رسول‌خدا ﷺ فرمود: «گربه پلید نیست، بلکه از زمره‌ی بسیار گردندگان است که دور و بر شما می‌پلکند و در رفت و آمدند» و خودم پیامبر ﷺ را دیدم که با آبی که از پسخور گربه باقی مانده بود، وضو می‌گرفت.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

---

[۴۸۳] ابوداود ۱/۶۱ ح ۷۶

«مَولاتها»: مؤنث «مولی»، مالک، سید، آقا، ارباب، آزادکننده‌ی برده، ولی نعمت، یعنی زنی که آزاد کننده و آقا و ولی نعمت مادرم بود، او را با هلیم به سوی عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ فرستاد.

«هریسة»: نوعی آش که از گوشت پخته‌ی له شده، وگندم پخته‌ی نرم کرده، درست می‌کنند، به این طریق که گندم و گوشت بی‌استخوان، هر دو را جدا جدا طبخ می‌کنند، بعد آنها را با هم در دیگ می‌ریزند و روی آتش می‌گذارند و با کفچه به هم می‌زنند تا خوب پخته ومخلوط شود. در فارسی آن را **«ریس»** و **«حلیم»** هم می‌گویند.

امام شافعی، امام مالک، امام احمد، و امام ابویوسف، به پاک بودن پسخور گربه، بدون هیچ کراهیتی، قائل‌اند. ولی از منظر و دیدگاه امام ابوحنیفه و امام محمد، پسخور گربه، مکروه است و بیشتر احناف، مراد از این کراهیت را **«کراهیت تنزیهی»** می‌دانند.

وامام ابوحنیفه و محمد برای اثبات کراهیت تنزیهی به حدیث ابوهریره‌ﷺ که امام طحاوی آن را در «شرح معانی‌الآثار» در باب «سؤرالهرة» نقل کرده است، استدلال می‌کنند که گفت: پیامبرﷺ فرمود:

«طُهور الاناء اذا ولغ فیه الهرة أن یغسل مرّة او مرّتین»

«هرگاه گربه‌ای در ظرفی دهان زد، آن ظرف را یک یا دو مرتبه بشوئید.»

و نیز به اثر دیگری از ابوهریره ﷺ استدلال جسته‌اند که پیامبرﷺ فرمود:

«السنّور سبع»

البته باید دانست که کراهیت تنزیهی نیز در نزد احناف، صورتی از صورت‌ها جواز می‌باشد. «والله اعلم»

٤٨٤ ـــ (١١) وعن جابر ، قال: سُئلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسـلّم: أنَتَوَضَّأبِما أفْضَلَتِ الحُمُر ؟ قال: «نعم، وبِما أفْضَلَتِ السِّباعُ كُلُّهـا» . رواه في «شرح السُّنة». [٤٨٤]

۴۸۴- (۱۱) جابرﷺ گوید: از رسول‌خداﷺ سؤال شد: آیا می‌توانیم با پسخور خرها(ی وحشی و اهلی) وضو بگیریم؟ پیامبرﷺ فرمود: آری، حتی فراتر از آن می‌توانید با پسخور تمام حیوانات درنده و وحشی وضو بگیرید.

[شیخ محی‌السنة، این حدیث را در «شرح السنة» روایت کرده است.]

در نزد امام شافعی، پسخور درندگان (به جز خوک و سگ) پاک است، امام ابوحنیفه واحمد، به نجس‌بودن پسخور درندگان رأی داده‌اند. امام مالک نیز پسخور درندگان، حتی پسخور سگ را نجس نمی‌داند، ولی پسخور خوک را نجس می‌داند.

٤٨٥ ـــ (١٢) وعن أمِّ هانِىءٍ ، قالت: إغتَسَلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم هوَ ومَيمونةُ في قَصْعةٍ فيها أثَرُ العَجينِ. رواه النسائي، وابنُ ماجة. [٤٨٥]

۴۸۵- (۱۲) اُم هانی ـ رضی‌الله‌عنها ـ(دختر عموی پیامبرﷺ) گوید: رسول‌خداﷺ و ام المؤمنین میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ هر دو از یک ظرف پرآب که در آن اثر خمیر بود، غسل (جنابت) می‌کردند(البته باقیمانده‌های خمیر در حد و اندازه‌ای نبود که اوصاف سه‌گانه‌ی آب را تغییر دهد و یا آن را از رقت و سیلانی بیاندازد.)

[این حدیث را نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

«قُصعة»: کاسه و ظرف بزرگ. «العجین»: خمیر

---

[۴۸۴] مسند شافعی ص ۸، شرح السنة ۷۱/۲ ح ۲۸۷

[۴۸۵] نسایی ۱۳۱/۱ ح ۲۴۰، ابن ماجه ۱۳۴/۱ ح ۳۷۸، مسنداحمد ۳۴۲/۶

فصل سوم

۴۸٦ ــ (۱۳) عن يحيى بن عبد الرَّحمنِ ، قال: إنَّ عُمرَ خَرَجَ في رَكْبٍ فيهم عَمْرو بنُ العاص حتى وَرَدُوا حَوْضاً. فقال عمرو: يا صاحبَ الحوض ! هلْ تَرِدُ حوضَكَ السِّباعُ ؟ فقال عمرُ بن الخطاب: يا صاحبَ الحَوض ! لا تُخْبِرْنا، فإنّا نَرِدُ على السِّباعِ وتَرِدُ علينا. رواه مالك.[486]

۴۸۶- (۱۳) یحیی بن عبدالرحمن گوید: حضرت عمرﷺ با گروهی از اسب‌سواران (یا شترسواران) که در میان آنها عمرو بن عاصﷺ نیز بود، بیرون شد. (و به مسیر خود ادامه دادند) تا به حوضی نزدیک و بدان وارد شدند (و چون وقت نماز فرا رسیده بود، و این گروه می‌خواستند با آب آن حوض وضو بگیرند و نیز می‌خواستند از پاکی و تمیزی آب آن حوض اطمینان خاطر، حاصل نمایند، از این‌رو) عمرو بن عاصﷺ از مالک آن حوض پرسید: ای مالک حوض! آیا درندگان در حوض تو آمد و شد می‌کنند و از آن آب می‌نوشند؟ چون حضرت عمرﷺ این سخن عمرو بن عاصﷺ را شنید فرمود: ای دارنده‌ی حوض! ما را از آن آگاه نکن و پیرامون این مسئله چیزی نگو، چرا که ما دور و بر درندگان در رفت وآمدیم. و بر آنها وارد می‌شویم، و آنها نیز دور و بر ما در رفت و آمدند، و بر ما وارد می‌شوند (از این‌رو، چه ما را از واردشدن درندگان در این آب، آگاه نمایی و چه مطلع نسازی، یکسان است، و ما از این آب وضو می‌گیریم، چرا که آب این حوض زیاد است، و واردشدن درندگان در آن، و نوشیدن آنها از آب این حوض، ضرری به پاکی و طهارت آن نمی‌رساند. و بالفرض اگر نجاستی نیز از ناحیه‌ی درندگان در آن بیافتد، باز هم اثر نجاست از یکسوی آن، به سوی دیگرش سرایت نمی‌کند و یکی از اوصاف آن را تغیر نمی‌دهد، از این جهت صرفاً

---

[486] مؤطا مالک کتاب الطهارة ۲۳/۱ ح ۱۴

نمی‌توان بر اساس وسواس و اوهام محض و احتمـالات، بـه نجس‌بـودن آب ایـن حوض، حکم کرد.)

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

رکب: شترسواران و اسب‌سواران. « حتی وردوا حوضاً»: تا به حوضی وارد شدند.

٤٨٧ ــ (١٤) وزادَ رَزينٌ ، قال: زادَ بعضُ الرُّواةِ في قولِ عمَر رضـي الله عنه وإنّي سمعتُ رسولَ الله يقولُ: «لها ما أخَذَتْ في بُطونِها، وما بَقِي فهو لنـا طَهورٌ وشَرابٌ». [٤٨٧]

۴۸۷- (۱۴) همین حدیث را «رزین» نیز روایت نموده و درآن، این جملات را نیـز افزوده است: برخی راویان، این عبارت را نیز از عمر‌ﷺ روایت کرده‌اند که گفت: من از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمـود: آنچـه درنـدگان از ایـن آب نوشـیدند و در شکم‌هایشان ریختند، از آن آنهاست، و آنچه باقی گذاشتند، برای ما آبی پـاک و پاک کننده، و نوشیدنی‌ای شیرین و گواراست.

٤٨٨ ــ (١٥) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ : أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم سُئلَ عن الحِياضِ الّتي بين مكةَ والمدينةِ تَرِدُها السِّباعُ والكلابُ والحُمُـرُ عـن الطُّهْرِ منها. فقال: «لها ما حَمَلَتْ في بطونِها، ولنا ما غَبَرَ طَهـورٌ» . رواه ابـن ماجة. [٤٨٨]

۴۸۸- (۱۵) ابوسعید خدری‌ﷺ گوید: از رسول‌خداﷺ پیرامون طهارت و پاکیزگی آب حـوض‌هـایی سـؤال شـد کـه میـان مکـه و مدینـه واقـع اسـت و درنـدگان و چهارپایان و الاغ‌ها، در آنها آمد و شد می‌کنند و از آن می‌نوشند (که تکلیف ایـن چنین آب‌هایی چیست؟ آیا وضوگرفتن و غسل نمـودن بـا آنهـا درسـت اسـت یـا خیر؟ وآیا چنین آب‌هایی پاک‌اند یا نجس؟)

---

[۴۸۷] رواه رزین

[۴۸۸] ابن ماجه ۱/۱۷۳ ح ۵۱۹

پیامبرﷺ فرمودند: آنچه درندگان، چهارپایان، و الاغ‌ها از آب این حوض‌ها نوشیدند و در شکم‌هایشان ریختند، از آن آنهاست، و آنچه باقی گذاشتند، برای ما، آبی پاک و پاک‌کننده است (مسلماً آب چنین حوض‌ها وآبگیرها و تالاب‌ها و غدیرهایی که در میان مکّه و مدینه واقع بوده‌اند در حکم آب کثیر به شمار می‌رفتند و به فرض داخل شدن نجاستی از ناحیه‌ی درندگان و چهارپایان در آنها، به نجس بودن آنها حکم نمی‌شود، البته به شرطی که هیچ یک از اوصاف آب آن، تغییر نکند.)

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

٤٨٩ ــ (١٦) وعن عمرَ بنِ الخَطَّابِ، رضي الله عنه، قال: لا تَغْتَسِلوُا بالماءِ الْمُشَمَّسِ؛ فإنَّه يُورِثُ البَرَصَ. رواه الدارقطني.[489]

۴۸۹- (۱۶) عمر بن خطابؓ گوید: با آبی که مستقیماً به وسیله‌ی حرارت و اشعه‌ی زرّین خورشید گرم می‌شود، غسل نکنید، چرا که غسل‌کردن با چنین آبی «پیسی» را در پی خواهد آورد.

[این حدیث را دارقطنی روایت کرده است.]

«الماء المشمّس»: آبی که به وسیله‌ی حرارت و اشعه‌ی زرّین و تابان خورشید گرم شود.

«البَرص»: پیسی. بیماری پوستی که در اثر آن، لکّه‌های سفید بر روی پوست بدن پیدا می‌شود که با سفیدشدن یا بی‌رنگ شدن قسمتی از پوست بدن و پررنگ شدن قسمت‌های اطراف آن، بر فرد مبتلا مشخص می‌شود.

---

[489] دار قطنی ۱/۳۹ ح ۴ باب « الماء المسخن »

باب (۸)

درباره‌ی شستن و پاکیزه گردانیدن نجاست‌ها و پلیدی‌ها

فصل اول

۴۹۰ ــ (۱) عن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا شَرِبَ الكلبُ في إناءِ أحدِكم؛ فَلْيَغْسِلْه سَبعَ مَرّات» . متفق عليه. وفي روايةٍ لمسلم قال: «طُهُورُ إناءِ أحدِكم إذا وَلَغَ فيه الكَلْبُ أنْ يغسِلَه سبعَ مَرّاتٍ، أُولاهُنَّ بِالتُّرابِ».[۴۹۰]

۴۹۰- (۱) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه سگی در ظرفی از ظروف شما، آب خورد، باید هفت بار آن ظرف را بشوئید (تا خوب تمیز و پاک شود.)
این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند و در روایتی دیگر از مسلم آمده است:
پیامبرﷺ فرمود: طریقه‌ی پاک کردن ظرف یکی از شما، زمانی که سگ درآن با زبان خود، آب خورد، چنین است که باید هفت بار آن را بشوئید و بار اول آن، باید با خاک باشد.

شرح: «وَلغ»: سگ با زبان از میان ظرف آب خورد.

«اَولاهنّ بالتراب»: در نزد امام شافعی و احمد، هفت بار شستن ظرف، واجب است ولی از منظر و دیدگاه امام ابوحنیفه، بنابر دلائلی که در اختیار دارد، همانند تمیزکردن ادرار، مدفوع، خون و شراب، سه بار شستن ظرف کافی است و شستن هفت بار، محمول بر استحباب و پاکیزگی بیشتر است.

[۴۹۰] بخاری ۱۰/۲۷۴ ح ۱۷۲ ، مسلم ۱/۲۳۴ ح (۹۰- ۲۷۹)، نسایی ۱/۵۲ ح ۶۳ ، ابن ماجه ۱/۱۲۰ ح ۳۶۴، مؤطا مالک ۱/۳۴ ح ۳۵ از کتاب الطهارة ، مسنداحمد ۲/۲۴۵ و روایت دوم « طهور أحدکم ...» را این بزرگواران نقل کرده‌اند.، مسلم ۱/۲۳۴ ح (۹۱-۲۷۹) ، ابوداود ۱/۵۷ ح ۷۱

به هر حال در نزد امام ابوحنیفه، شافعی و احمد، پسخور سگ، نجس و پلید است، ولی در نزد امام مالک، پسخور سگ نجس نیست واز پسخور آن، ظرف نجس نمی گردد، البته از دیدگاه امام مالک، حکم هفت بار شستن ظرف بر اثر لیسیدن سگ، حکم تعبّدی است.

در حدیث مسلم آمده است که ظرف، هفت بار شسته شود و در نخستین بار، با خاک تمیز شود.

امروز ثابت شده است که خاک به خاطر داشتن باکتری‌های فراوان می‌تواند آلودگی‌ها را از بین ببرد، این باکتری‌ها که کار آنها تجزیه‌کردن مواد آلوده و از بین بردن انواع عفونت‌هاست، معمولاً در سطح زمین و اعماق کم که از هوا و نور آفتاب بهتر می‌توانند استفاده کنند، فراوان‌اند

به همین دلیل هنگامی که لاشه‌های حیوانات و یا بدن انسان پس از مردن، زیر خاک دفن شود، و همچنین مواد آلوده‌ی گوناگونی که روی زمین‌ها می‌باشد، در مدت نسبتاً کوتاهی تجزیه شده و بر اثر حمله‌ی باکتری‌ها، کانون عفونت از هم متلاشی می گردد.

مسلّم است اگر این خاصیّت در خاک نبود، کره‌ی زمین در مدت کوتاهی مبدل به یک کانون عفونت می‌شد اصولاً خاک خاصیتی شبیه مواد «**آنتی‌بیوتیک**» دارد و تأثیر آن در کشتن میکروب‌ها فوق‌العاده زیاد است.

بنابراین خاک پاک نه تنها آلوده نیست که از بین برنده‌ی آلودگی‌هاست و می‌تواند از این نظر تا حدودی جانشین آب شود، با این تفاوت که آب، حلّال است، یعنی میکروب‌ها را حل کرده و با خود می‌برد، ولی خاک میکروب کش است. [تفسیر نمونه، ج۳ ص۵۰۸]

و در حقیقت سگ‌ها نیز دارای کرم‌ها و میکروب‌های حلقه‌ای هستند که در اثر تماس با آنها، به انسان منتقل می‌شوند و انسان را به بیماری بسیار خطرناکی مبتلا می‌سازند که اغلب با مرگ همراه است، از لحاظ طبّی نیز ثابت شده که حتی

کوچک‌ترین سگ‌ها از لحاظ حجم و وزن از مبتلا بودن به این نوع کرم‌ها و میکروب‌های حلقه‌ای محفوظ نیستند.

از این‌رو به منظور حفظ بهداشت و سلامت وجود، بر انسان لازم و ضروری است که از تماس و بازی با سگ، خودداری کند و کودکان را طوری تربیت و پرورش نمایند که از اختلاط و تماس با سگ اجتناب ورزند و اجازه ندهند که سگ دست آنان را لیس دهد، بلکه باید سگ از محیط گردش و بازی کودکان دور باشد و به هیچ وجه درست نیست که سگ در ظرفی غذا بخورد که انسان درآن غذا می‌خورد و به طور کلّی باید سگ‌ها هیچ رابطه‌ای با محل آب و غذای انسان نداشته باشند.

این هم یکی از معجزات دیگر علمی اسلام است که بوسیله‌ی آن از علم پزشکی پیشی گرفته است.

علم پزشکی به تازگی کشف کرده که سگ عامل انتشار بیماری‌های مختلف و انتقال آنها به انسان است. و در حقیقت سخن گفتن پیامبرﷺ از این مسائل در آن روز که نه علم پزشکی به وجود آمده بود و نه مردم اطلاع قابل ملاحظه‌ای در این زمینه داشتند، خود گواه زنده‌ای است بر صداقت و حقانیّت پیامبرﷺ و اینکه سخنان ایشان برگرفته شده از سرچشمه‌ی وحی خدایی است.

۴۹۱ ــ (۲) وعنه ، قال : قامَ أعرابيٌّ، فَبَالَ في المسجدِ، فتناولــه النَّــاسُ. فقال لهم النبيُّ صلى الله عليه وسلّم: «دَعَوْهُ وهَرِيقُوا على بَولِه سَجْلاً من مــاءٍ ــ أو ذَنوُباً من ماءٍ ــ فإنّما بُعِثْتُم مُيَــسِّرِين، ولم تُبعَثُــوا مُعَــسِّرِين» . رواه البخاريّ.[۴۹۱]

۴۹۱- (۲) ابوهریره ﷺ می‌گوید: فردی بادیه‌نشین (که تربیت اسلامی را فرا نگرفته بود، سخت ادرارش گرفت، از این‌رو، جلوی مردم) ایستاد و در مسجد

---

[۴۹۱] بخاری ۳۲۳/۱ ح ۲۲۰ ، ابوداود ۲۶۳/۱ ح ۳۸۰ ، ترمذی ۲۷۵/۱ ح ۱۴۷ ، نسایی ۴۸/۱ ح ۵۶ ، ابن ماجه ۱۷۶/۱ ح ۵۲۹ ، مسنداحمد ۲۳۹/۲ و این حدیث را برخی از این بزرگواران یا به صورت مختصر نقل کرده‌اند یا به صورت طولانی .

ادرار کرد. مردم (که بر تربیت اسلامی پرورش یافته بودند، از این منظره و پیامد آن سخت به تنگ آمدند و کنترل خود را از دست دادند و) خواستند (با خشونت با او رفتار کنند و) به او حمله‌ور شوند و بر سرش داد کشند و او را از این کار منع کنند. ولی پیامبرﷺ به آنان فرمود: او را به حال خود بگذارید (و ادرارش را قطع نکنید) و سطلی آب بر روی ادرارش بریزید، چرا که شما آسان‌گیر برانگیخته شده‌اید، نه سختگیر.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

«سَجلاً من ماء»: دلو بزرگ پر آب. «ذَنوباً من ماء»: سطل بزرگ پر آب «فتناوله النّاس»: مردم خواستند آن مرد روستایی را از ادرارنمودن در مسجد منع کنند.

٤٩٢ — (٣) وعن أنسٍ ، قال: بينما نحنُ في المسجدِ معَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم، إذْ جاء أعرابيٌّ، فقامَ يَبُولُ في المسجد. فقال أصحابُ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم: مَهْ مَهْ. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لا تُزْرِمُوه، دَعُوهُ». فَتَرَكُوه حتّى بالَ، ثمّ إنّ رسولَ اللّهِ دَعاهُ، فقال له: «إنّ هذه المساجدَ لا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ من هذا البَولِ والقَذَرِ؛ إنّما هي لِذِكْرِ الله، والصَّلاة، وقَراءَةِ القُرآنِ». أو كما قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم. قال: وأمَرَ رَجُلاً من القومِ، فجاءَ بِدَلْوٍ من ماءٍ، فسَنَّه عليه . متفق عليه.[۴۹۲]

۴۹۲- (۳) انس رضی الله عنه گوید: در همین اثنا که همراه با پیامبرﷺ در مسجد بودیم ناگهان مردی روستایی و بادیه‌نشین آمد و در جلوی مردم ایستاد و شروع به ادرارکردن در مسجد نمود.

[۴۹۲] بخاری به صورت مختصر ۱/۳۲۲ح ۲۱۹ ، مسلم ۱/۲۳۶ح (۹۹-۲۸۴) ، ترمذی ۱/۲۷۶ ح ۱۴۸ ، نسایی ۱/۴۷ح ۵۳ و ۵۴ ، مسنداحمد ۳/۱۱۰ ، و دارمی نیز این حدیث را به صورت مختصر نقل کرده است ۱/۲۰۵ ح ۷۴۰

یاران پیامبرﷺ (که بر تربیت اسلامی پرورش یافته بودند، از این منظره و پیامد آن بسیار به تنگ آمدند و کنترل خود را از دست دادند و بدو) گفتند: مَه مَه [باز ایست، باز ایست.] پیامبرﷺ فرمود: او را به حال خود بگذارید و اجازه دهید تا ادرارش را تمام کند.

صحابه‌ی نیز بر اساس فرمان رسول‌خداﷺ رهایش کردند، تا ادرارش را تمام کرد، آن‌گاه پیامبرﷺ او را به سوی خویش فراخواند و بدو فرمود: این مسجدها، شایسته‌ی چیزهای کثیف و پلید، مانند: ادرار و نجاسات نیست، بلکه مساجد برای ذکر و یاد خدا و تلاوت قرآن ساخته شده‌اند ـ یا چنان که پیامبرﷺ فرمود ـ سپس پیامبر ﷺ مردی را دستور داد تا سطلی آب بیاورد. آن مرد نیز یک سطل آب آورد و آن را برجای ادرار آن مرد ریخت.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«مَه مَه» : اسم فعل است و به معنای : باز ایست، باز ایست می باشد. «لاتُزرموه»: ادرار را بر او قطع نکنید و به او اجازه دهید تا آن را تمام کند. «القَذر» : چیزهای پلید و نجس، از قبیل: چرک، مدفوع و دیگر پلیدی‌ها. «فسَنَّه علیه» : آب را بر جای ادرار او ریخت بی‌آنکه، آن را بپاشد.

در حقیقت پیامبرﷺ به ریختن آب بر ادرار آن مرد روستایی امر کرد تا در پاک‌شدن زمین شتاب شود، واگر محل نجاست به حال خود رها می‌شد تا اینکه خشک شود و اثر نجاست از بین برود، باز هم پاک می‌شد. چنانچه ابن‌عمر رضی الله عنه می گوید:

«کانت الکلاب تبول فی‌المسجد و تُقبل و تُدبر زمان رسول الله، فلم یکونوا یرشّون شیئاً» [بخاری]

«در زمان پیامبرﷺ سگ‌ها در مسجد ادرار و رفت و آمد می کردند و هیچ گاه بر محل ادرارشان چیزی نمی ریختند.»

البته باید دانست که مسجد پیامبرﷺ همانند مساجد ما فرش و موکت نداشت، بلکه مسجدالنبی، فرشش ریگ و شن بود، وگاهی نیز سگ‌ها در آنجا در رفت وآمد بودند و دور می‌زدند.

پس رسول‌خداﷺ برای تعجیل و شتاب در پاک شدن زمین، دستور داد تا هر چه سریع‌تر بر جای ادرار و یا هر نجاست دیگری که در مسجد مشاهده می‌شود، آب بپاشند تا اثر و بوی و رنگ آن نجاست از میان برود و با پاشیدن آب بر روی زمین تمیز گردد.

امام شافعی، امام مالک و امام احمد، با استدلال از این حدیث، معتقدند که زمین فقط با جاری‌ساختن آب پاک می‌شود. ولی احناف بر این باورند که علاوه از جاری ساختن آب، از راه خاک برداری و خشک شدن زمین نیز، زمین پاک می‌شود، چنانچه حدیث «کِلاب» که ذکر شد، و حدیث «زَکَاةُ الارض یُبسها» که از ابوجعفر صادق، محمد بن حنیفه و ابو قلابه، در «مصنف ابن ابی شیبة» موجود است، دال بر این مطلب است.

به هر حال، هدف اصلی و پیام واقعی این حدیث و احادیث دیگری مانند آن، توجه زیاد و اهمیت بسیار فوق‌العاده‌ی پیامبرﷺ به مسئله‌ی بهداشت و سلامت و نظافت و پاکیزگی، و رعایت پاکی است، و روشن است که نظافت، با توجه به امکانات و وضع مردم در عصر پیامبرﷺ و یا عصر خلفای راشدین و دیگر صحابه‌ی، تعریفی متفاوت با نظافت و بهداشت در زمانه‌ی ما دارد و برای مساجد زمانه‌ی ما، به جهت وجود امکانات بهداشتی مناسب، تأکید اهمیت در رعایت نظافت آنها، بیشتر و لازم‌تر است.

۴۹۳ – (۴) وعن أسماءَ بنتِ أبي بكرٍ رضي الله عنها، قالت: سَأَلَتْ إمرأةٌ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم، فقالت: يا رسولَ الله ! فقالت: يا رسولَ الله ! أرَأيتَ إِحدانا إذا أصابَ ثوبَها الدَّمُ من الحَيْضَةِ، كيف تَصنَعُ ؟ فقال رسولُ الله:

«إِذا أصابَ ثَوْبَ إِحْداكُنَّ الدَّمُ من الحَيضةِ فَلْتَقرِصْهُ، ثُمَّ لَتنضَحْه بماءٍ، ثُمَّ لِتُصَلِّ فيه». متفق عليه.[۴۹۳]

۴۹۳ – (۴) اسماء. دختر حضرت ابوبکر ﷺ گوید: زنی از پیامبرﷺ پرسید: ای رسول‌خدا ﷺ! وقتی لباس یکی از ما زنان به خون حیض آلوده و ملوث می‌شود، چه کار باید بکند؟ و چگونه باید آن را پاک نماید؟

پیامبرﷺ فرمود: هرگاه جامه‌ی یکی از شما به خون حیض آلوده شد، باید اثر خون (منجمد شده) را با سر انگشتان خویش بمالد سپس آن را آبکشی کند و آب بر روی آن بریزد (آنگاه لباس پاک و تمیز می‌شود و می‌تواند) در آن، نماز بخواند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

« فلْتقْرِصْه»: باید جامه‌ی خویش را که به خون حیض ملوث شده، اثر خون منجمد و خشک شده و آن را با سر انگشتان خُرد کند و از میان ببرد.

« لتنضحُه بماء» : باید جامه را که به خون حیض ملوث شده، پس از مالش با انگشتان، بر روی آن آب بپاشد و آن را آب‌کشی کند، تا خوب تمیز شود.

در حقیقت خداوندﷻ و پیامبراکرمﷺ که اشیای نجس و پلید و نجس‌کننده را به ما معرفی کرده‌اند کیفیت و چگونگی پاک‌کردن آنها را نیز به ما یاد داده‌اند و تنها چیزی که بر ما مسلمانان واجب است، این است که دنباله‌رو و پیروان اوامر و فرامین تابناک خداوندی، و تعالیم و آموزه‌های دقیق و نورانی نبوی، و احکام و دستورات تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین شرعی ، و اجراکننده‌ی اوامر و سفارش‌ها و توصیه‌های دینی خدا باشیم.

بدین جهت، بعضی از نجاسات برای اینکه پاک شوند، لازم است، طوری شسته شوند که اثرات آنها از بین برود از جمله‌ی این نجاسات که باید خوب پاک شوند، یکی پاک‌کردن لباس آغشته به خون حیض است که در حدیث بالا به کیفیت و چگونگی پاک‌کردن آن، آشنا شدید.

---

[۴۹۳] بخاری ۴۱۰/۱ ح ۳۰۷ ، مسلم ۲۴۰/۱ ح (۱۱۰-۲۹۱) ، ابوداود ۲۵۵/۱ ح ۳۶۱ ، ترمذی ۲۵۴/۱ ح ۲۹۵ ، ابن ماجه ۱۷۸/۱ ح ۵۳۶ ، مسنداحمد ۱۴۲/۶

٤٩٤ – (٥) وعن سُليمانَ بنِ يسارٍ ، قال: سألتُ عائشةَ عن المَنِيِّ يُصيبُ الثّوبَ. فقالت: كُنتُ أغسلُه من ثَوبِ رسولِ الله، فَيَخرَجُ إلى الصَّلاةِ، وأثرُ الغَسْلِ في ثَوبِه. متفق عليه.[٤٩٤]

۴۹۴ – (۵) سلیمان بن یسار گوید : از عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ پیرامون لباسی که به منی آلوده و ملوث می‌شود، سؤال کردم؛ (آیا پاک است یا نجس ؟)
عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ در پاسخم گفت: معمولاً خودم منی را که بر لباس پیامبر ﷺ می‌بود خوب می‌شستم و تمیز می‌کردم. و وقتی پیامبر ﷺ برای انجام نماز بیرون می‌رفت، هنوز آثار (تری و نم آب) بر روی لباسش نمودار بود (ولی ایشان همین‌طور در جامه‌ی خشک نشده، نماز اقامه می‌نمود)
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کردند]

٤٩٥ – (٦) وعن الأسودَ وهَمَّامٍ ، عن عائشةَ ، قالت: كنتُ أفْرُكُ المَنِيَّ من ثَوبِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم. رواه مُسلم.[٤٩٥]

۴۹۵ – (۶) « اسود » و «همام » ـ رضی‌الله‌عنهما ـ روایت می‌کنند که عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت : معمولاً، من آب منی (بسیار خشک و غلیظ) را که بر لباس پیامبر ﷺ می‌بود ، خوب می‌تراشیدم تا از روی جامه، پاک و پراکنده شود.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

افرک : منی را از روی جامه می‌تراشیدم تا پراکنده شود.

---

[۴۹۴] بخاری ۱/۳۳۲ ح ۲۳۰، مسلم ۱/۲۳۹ ح(۱۰۸- ۲۸۹) ، ابوداود ۱/۲۶۰ ح ۳۰۳ ، نسایی ۱/۱۵۶ ح ۲۹۵ ، ابن ماجه ۱/۱۷۸ ح۵۳۶ ، مسنداحمد ۶/۱۴۲

[۴۹۵] مسلم ۱/۲۳۸ ح (۱۰۶-۲۸۸) ، ابوداود ۱/۲۵۹ ح ۳۷۱ به نقل از همام و نیز ابوداود ۱/۲۶۰ح ۳۷۲ به نقل از اسود ، ترمذی به نقل از همام ۱/۱۹۸ ح ۱۱۶ ، نسایی به نقل از همام ۱/۱۵۶ ح ۲۹۸ و به نقل از اسود ۱/۱۵۶ ح ۳۰۰ ، ابن ماجه به نقل از همام ۱/۱۷۱ ح ۵۳۷ و به نقل از اسود ح ۵۳۹ ، مسنداحمد به نقل از همام ۶/۱۳۵ و به نقل از اسود ۶/۲۱۳

٤٩٦ – (٧) و برواية علقمة والأسود عن عائشة نحوه وفيه : ثُمَّ يُصَلِّي فيه. [٤٩٦]

۴۹۶ – (۷) در روایتی دیگر از مسلم به نقل از علقمه و اسود ـ رضی‌الله‌عنهما ـ نیز همانند روایت بالا ، ازعایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ نقل شده که در آن، این عبارت نیز است:

[من منی را که بر لباس پیامبرﷺ می‌بود ، خوب می‌تراشیدم تا از روی جامه پاک و پراکنده شود] سپس پیامبرﷺ در آن نماز می‌خواند.

شرح: درباره‌ی نجاست و طهارت منی ، در میان علماء و صاحب‌نظران فقهی، اختلاف نظر وجود دارد:

حضرت ابن عمر، ابن‌عباس، امام شافعی و امام احمد﵀ قائل به طهارت و پاکی منی هستند.

و حضرت عمر، سعد بن ابی وقاص، عایشه ، ابوهریره ، انس، و عده‌ی زیادی از صحابه ﷺ و از میان فقها: سفیان ثوری، امام اوزاعی، امام ابوحنیفه، و امام مالک، بر این باورند که منی مطلقاً نجس و پلید است.

امام شافعی، عقیده دارد که منی چه خشک باشد و چه تر، پاک است و واجب نیست که شسته شود، ولی شستن بهتر است. و استدلال امام شافعی، همان حدیث «فرک منی» می‌باشد . احناف بر این باورند که روش پاک‌نمودن اشیای نجس متفاوت است، در برخی جاها، برای تطهیر و پاک‌نمودن ، شستن ضروری است و در بعضی مواضع، ضروری نیست.

چنانچه روش تطهیر « پنبه » این است که به وسیله‌ی خشک‌شدن، بسان زمین پاک می گردد، همینطور یکی از روش‌های حصول طهارت از منی این است که « فرک» [مالیده و خراشیده] شود. و این روش به شرطی صورت می گیرد که منی خشک و غلیظ شده باشد چنانچه عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ در حدیثی می گوید:

---

[۴۹۶] مسلم ۲۳۸/۱ ح (۱۰۵-۲۸۸)

««کنت أفرک المنی من ثوب رسول الله صلی الله علیه وسلم إذا کان یابسا وأغسله إذا کان رطبا. » [سنن دارقطنی ج ۱ ص ۱۲۵ ، آثار السنن ج ۱ ص ۱۵]

اما روش پاک‌کردن منی در زمانی که رقیق و تر باشد، فقط شستن است و استدلال احناف و دیگر علما و صاحب‌نظران فقهی، احادیث بی‌شماری است که پیرامون «غسل منی» آمده است.

البته در اینجا، این نکته نیز قابل توضیح است که جواز فرک [مالیدن و خراشیدن لباس، بر اثر منی] در آن وقت درست بود که منی دارای غلظت بود، لیکن از زمانی که رقت منی شیوع پیدا کرد، احناف این فتوا را داده‌اند که در همه حالات، چه منی خشک باشد و چه تر، واجب است که شسته شود. چنانچه شوافع نیز بر این باورند که شستن منی در همه حالات چه منی خشک باشد و چه تر، بهتر و شایسته‌تر است.

٤٩٧ – (٨) وعن أمِّ قيسٍ ، بنتِ محصَن : أنّها أتَتْ بابن لها صَغيرٍ لم يأكُلِ الطَّعامَ إلى رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فأجْلَسَه رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم في حِجْرِه، فبالَ على ثَوبِه، فَدَعا بماءٍ فَنَضَحَه، ولم يَغسِلْه . متفق عليه.[497]

۴۹۷ (۸) از ام‌قیس دختر محصن ـ رضی‌الله‌عنها ـ روایت است که وی پسربچه‌ی شیرخواری داشت که هنوز غذا نمی‌خورد و از شیر مادرش تغذیه می‌کرد، و آن را پیش پیامبرﷺ برد (تا برای او دعای خیر و برکت نماید.) پیامبرﷺ آن پسربچه‌ی شیرخوار را در دامن خود نشاند.(مدتی نگذشت که آن پسر) بر جامه‌ی آن حضرتﷺ ادرار کرد و لباس‌های پیامبرﷺ را به ادرار آلوده و ملوث گرداند، پیامبر ﷺ درخواست آب کرد و مقداری آب را بر محل ادرار آن بچه پاشید ولی آن را (خوب) نشست (و در شستن آن، مبالغه ننمود، بلکه به غسل خفیف اکتفا کرد.)

---

[497] بخاری ۳۲۶/۱ ح ۲۲۳ ، مسلم ۲۳۸/۱ ح (۱۰۳- ۲۸۷) ، ابوداود ۲۶۱/۱ ح ۳۷۴ ، ترمذی ۱۰۴/۱ ح ۷۱ ، نسایی ۱۵۷/۱ ح ۳۰۲ ، ابن ماجه ۱۷۴/۱ ح ۵۲۴ ، دارمی ۲۰۶/۱ ح ۷۴۱ ، مؤطا مالک ۶۴/۱ ح ۱۱۰ از کتاب الطهارة ، مسنداحمد ۶/ ۳۵۰

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: علماء و صاحب‌نظران فقهی و اسلامی، درباره‌ی شیوه و روش طهارت و پاک کردن ادرار پسر بچه‌ی شیرخوار با همدیگر اختلاف نظر دارند:

امام شافعی، امام احمد و امامَ اسحاق به عوض شستن ادرار پسربچه‌ی شیرخوار، پاشیدن و ترشح مقداری آب بر محل ادرار آن بچه را کافی می‌دانند. ولی امام ابوحنیفه (و تمام فقهای کوفه،) امام مالک و سفیان ثوری، بر این باورند که شستن ادرار پسر بچه‌ی شیرخوار نیز همانند ادرار دختربچه‌ی شیرخوار، ضروری و لازمی است، البته فرق این است که درطهارت و شستن ادرار پسربچه، مبالغه و خویشتن را به تکلیف و سختی‌انداختن مانند ادرار دختر، لازم و ضروری نیست ، بلکه غسل و شستن خفیف کافی است، و این گروه از علماء « نضح» و یا «رش » را که در احادیث آمده است، به شستن خفیف معنی کرده‌اند.

البته پیرامون ادرار دختربچه‌ی شیرخوار، نظریه و دیدگاه تمام علماء این است که شستن آن ضروری و الزامی است و علت فرق میان ادرار پسر و دختر، این است که ادرار دختربچه‌ی شیرخوار، غلیظ‌تر و متعفن‌تر از ادرار پسربچه‌ی شیرخوار است.

و ادرار پسربچه تا بدین حد، غلیظ و متعفن نیست، البته پس از به اتمام‌رسیدن دوران شیرخوارگی (که همان دو سال باشد) هیچ فرقی میان دختر و پسر باقی نمی‌ماند، و باید لباسی را که به ادرار هر کدام از آن دو آلوده و ملوث شده است، شسته شود.

٤٩٨ – (٩) وعن عبدالله بن عبَّاسٍ ، قال: سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يقول: «إِذا دُبِغَ الِاهابُ فقد طَهُرَ». رواه مسلم.[498]

[498] مسلم ۱/۲۷۷ ح (۱۰۵- ۳۶۶) ، ابوداود ۴/۳۶۴ ح ۴۱۲۳ ، ترمذی ۴/۱۹۳ ح ۱۷۲۸ ، نسایی ۷ /۱۷۳ ح ۴۲۴۱ ، ابن ماجه ۲/۹۳ ح ۳۶۰۹ ، مؤطا مالک ۲/۴۹۸ ح ۱۷ از کتاب الطهارة ، دارمی ۲/۱۱۷ ح ۱۹۸۵ ، مسنداحمد ۱/۲۱۹

۴۹۸ — (۹) عبدالله بن عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید : از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود : « هر پوست (مرداری) که دبّاغی و پوست‌پیرایی شود، (برای استفاده نمودن از آن) پاک و پاکیزه می‌شود.»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

« اهاب » : پوست ناپیراسته و دباغت نشده . « دبغ » : دباغت . پاک کردن و پیراستن پوست حیوانات . « دبّاغ » : پوست‌پیرا . کسی که پیشه‌اش پاک کردن و پرداخت کردن پوست حیوانات است .

٤٩٩ – (١٠) وعنه ، قال: تُصُدِّقَ على مولاةٍ لِميمونةَ بشاةٍ، فماتَتْ، فمَرَّ بها رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم، فقال: «هَلاَّ أخَذتُمْ إهابَها فدَبَغْتُمُوه، فانتَفَعْتُم به ؟»، فقالوا: إنَّها مَيْتَةٌ، فقال: «إنما حُرِّمَ أكْلُها». متفق عليه.[۴۹۹]

۴۹۹ — (۱۰) عبدالله بن عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید : گوسفندی از صدقه‌ی بیت‌المال به کنیز ام‌المؤمنین میمونه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (همسر گرامی پیامبر ﷺ) بخشیده شد که بعدها مردار گشت.
روزی گذر پیامبرﷺ بدین گوسفند مردار افتاد و فرمود : چرا پوستش را دباغت و پوست پیرایی نکردید تا از آن استفاده نمایید؟ گفتند: این گوسفند مردار است، چطور می‌توان از آن استفاده کرد !؟ پیامبرﷺ فرمود : فقط خوردن گوشت آن حرام می‌باشد.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٥٠٠ – (١١) وعن سَوْدَةَ زوْجِ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، قالت: ماتَتْ لنا شاةٌ، فَدَبَغْنا مَسْكَها، ثُمَّ ما زِلنا نَنْبِذُ فيه حتى صارَ شَنّاً. رواه البخاري.[۵۰۰]

---

[۴۹۹] بخاری ۳۵۵/۱ ح ۱۴۹۲ ، مسلم ۲۷۶/۱ ح (۱۰۰-۳۶۳) ، ابوداود ۳۶۵/۴ ح ۴۱۲۰ ، نسایی ۱۷۲/۷ ح ۴۲۳۶ ، ابن ماجه ۲/ ۱۱۹۳ ح ۳۶۱۰ ، دارمی ۱۱۸/۲ ح ۱۹۸۸، موطا مالک کتاب الصید ۴۹۸/۲ ح ۱۶

[۵۰۰] بخاری ۵۶۹/۱۱ ح ۶۶۸۶ ، نسایی ۱۷۳/۷ ح ۴۲۴۰ ، مسنداحمد ۴۲۹/۶

۵۰۰ – (۱۱) ام المؤمنین سوده ـ رضی‌الله‌عنها ـ (همسر گرامی پیامبرﷺ) گوید:
گوسفندی از ما مردار گشت، از این‌رو، پوستش را دباغت و پوست‌پیرایی کردیم و از آن مشکیزه‌ای ساختیم وآنقدر از آن استفاده نمودیم و در آن نبیذ درست کردیم تا تبدیل به مشکی کهنه و تکیده شد.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است]
« شَنّاً » : شن، به مشک کهنه و تکیده می‌گویند.

شرح: وقتی پوست حیوان مردار، دباغی و پوست‌پیرایی شود، به وسیله‌ی دباغی چه ظاهر و چه باطنش تمیز می‌گردد و هر استفاده‌ای می‌توان از آن کرد.

البته باید دانست که پوست تمام حیوانات، چه حیوانات حلال‌گوشت و چه حیوانات حرام گوشت، به جز پوست خوک و سگ، به وسیله‌ی دباغی، ظاهر و باطن آنها پاکیزه می‌شود و می‌توان در آن مایعات و غیرمایعات مانند حبوبات و غیره را ریخت و از آن استفاده نمود.

امام ابوحنیفه، شافعی و احمد بر این باورند که دباغی ظاهر و باطن پوست را پاک می‌کند و می‌توان از آن در مایعات و غیر آن، استفاده کرد و در آن آب، روغن، نبیذ و غیره جای داد. ولی امام مالک معتقد است دباغی ظاهر پوست را پاک می‌کند و می‌توان آن را در غیر مایعات به کار برد، مثل نهادن حبوبات در آن، و نمی‌توان مایعات از قبیل روغن، آب و نبیذ را در آن ریخت.

فصل دوم

۵۰۱ – (۱۲) عن لُبابةَ بنتِ الحارِث ، قالت: كانَ الحُسينُ بنُ علي، رضي اللّٰهُ عنهُما، في حِجْر رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فبالَ على ثوبِه. فقلتُ: إلْبَسْ ثوباً، وأَعْطِنِي إزارَكَ حتى أغسِلَهُ، قال: «إنّما يُغسَلُ مِنْ بَوْلِ الأُنثى، ويُنْضَحُ منْ بوْلِ الذَّكَر». رواه أحمد، وابوداود، وابن ماجة.[۵۰۱]

۵۰۱ – (۱۲) لبابه دختر حارث ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: حسین بن علی ـ رضی‌الله‌عنهما ـ، در دامان پیامبر ﷺ بود که بر لباس ایشان ادرار کرد و جامه‌شان را به ادرار آلوده و ملوث گردانید. به پیامبر ﷺ گفتم: جامه‌ای دیگر بپوشید، و شلوار خویش را (که به ادرار ملوث شده) به من دهید تا آن را بشویم.
پیامبر ﷺ فرمود: بی‌گمان ادرار دختر بچه(ی شیرخوار) شسته می‌شود. ولی برای پاک و تمیزکردن ادرار پسربچه(ی شیرخوار) کافی است که روی آن، آب پاشیده شود.
[این حدیث را احمد، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

۵۰۲ – (۱۳) وفي روايةِ لأبي داود ، والنسائي ، عن أبي السَّمْحِ ، قال: «يُغسَلُ من بَولِ الجاريةِ، ويُرَشُّ منْ بولِ الغُلامِ».[۵۰۲]

۵۰۲ – (۱۳) در روایتی دیگر ابوداود و نسائی از « ابوسمح» (خادم پیامبر ﷺ) روایت می‌کنند که پیامبر ﷺ فرمود: «ادرار دختر بچه(ی شیرخوار) شسته شود

---

[۵۰۱] ابوداود ۲۶۱/۱ ح ۳۷۵ ، ابن ماجه ۱۷۴/۱ ح ۵۲۲ ، مسنداحمد ۳۳۹/۶

[۵۰۲] ابوداود ۲۶۲/۱ ح ۳۷۶ ، نسایی ۱۵۸/۱ ح ۳۰۴ ، ابن ماجه ۱۷۵/۱ ح ۵۲۶

ولی برای پاک کردن ادرار پسربچه(ی شیرخوار) کافی است که روی آن، آب پاشیده شود.»

چنانچه قبلاً نیز بیان شد، مسلک امام ابوحنیفه، امام مالک، سفیان ثوری و فقهای کوفه این است که شستن ادرار پسر بچه‌ی شیرخوار، همانند ادرار دختر بچه‌ی شیرخوار لازم و ضروری است، البته در پاک کردن ادرار پسربچه‌ی شیرخوار همانند دختربچه، مبالغه ضروری نیست بلکه شستن خفیف کافی است.

و امام ابوحنیفه، احادیثی را که در آنها واژه‌های «نضح» و «رش» آمده به خاطر اینکه با روایات دیگر مطابقت پیدا نماید به شستن خفیف، معنی کرده است.

۵۰۳ - (۱۴) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا وَطِئَ أحدُكم بنَعلِه الأذى، فإنَّ التُّرابَ له طَهُورٌ». رواه ابوداود. ولابن ماجة معناه.[۵۰۳]

۵۰۳ - (۱۴) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هرگاه یکی از شما با کفش خویش، بر چیزی پلید و نجس (همچون مدفوع انسان و سرگین حیوان) لگد کرد و آن را زیر پا، له نمود (ناراحت نباشد، چرا که) خاک آن را پاک می‌کند.»

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است. و به همین معنی ابن‌ماجه نیز روایت نموده است.]

۵۰۴ - (۱۵) وعن أمِّ سَلمةَ ، قالتْ لها امرأةٌ: إني امرأةٌ أُطيلُ ذَيْلي، وأمشِي في المكان القَذِر. قالتْ: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «يُطَهِّرُه

---

[۵۰۳] ابوداود ۲۲۷/۱ ح ۳۸۵

ما بعدَهُ». رواه مالكٌ، وأحمد، والترمذي. وابوداود والدارميُّ وقالا: المــرأةُ أمُّ ولَدٍ لإبراهيمَ بنِ عبد الرحمن بن عوف.[۵۰۴]

۵۰۴ – (۱۵) زنی از ام‌سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ (همسر گرامی پیامبرﷺ) سؤال کرد و گفت: من زنی هستم که پایین دامنم را دراز می‌کنم و از محلی که نجاست و پلیدی (مثل مدفوع انسان و سرگین حیوان) در آن هست، عبور می‌کنم؟ (حال شما بفرمائید که تکلیف من چیست؟ چگونه باید آن را پاک کنم؟) ام سلمه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گفت: پیامبرﷺ فرمود: آنچه بعد از نجاست است (یعنی خاک) آن را پاک و تمیز می‌کند.

[این حدیث را مالک، احمد و ترمذی روایت نموده‌اند. و ابوداود و دارمی نیز این حدیث را روایت کرده‌اند و گفته‌اند: آن زن سؤال کننده، « امّ ولد » ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف است.]

شرح: علماء و صاحب‌نظران اسلامی و دینی، این حدیث را تأویل نموده‌اند و گفته‌اند: پیرامون « موزه و کفش » مسلم است، نجاستی که به آنها چسبیده باشد، در اثر برخورد با خاک و کشیده‌شدن روی آن، پاک و تمیز می‌شود، ولی درباره‌ی بدن و جسم و لباس و جامه، چنین چیزی ممکن و متصور نیست. تمام علمای دینی و صاحب‌نظران فقهی براین باورند که پلیدی و نجاستی که بر آنها افتاده، اگر تازه و تر باشد حتماً باید شسته شوند.

البته این سؤال در اینجا پیش می‌آید که علما گفته‌اند: اگر نجاستی بر روی لباس و یا جسم باشد، باید حتماً شسته شوند، حال آنکه در این حدیث، از دامن لباس، بحث به میان آمده و در حدیث تصریح شده که دامن لباس نیز در اثر برخورد با زمین پاک می‌گردد؟!

بهترین پاسخی که برخی از علماء به این حدیث داده‌اند این است که سؤال کننده، یقین نداشت که دامن او ملوث و آلوده به نجاست و پلیدیَ بوده است، بلکه وی در این‌باره دچار توهم و وسواس شده و تصور می‌نمود که به جهت عبور و مرور از

[۵۰۴] مؤطا مالک کتاب الطهارة ۲۴/۱ ح ۱۶، مسنداحمد ۲۹۰/۶، ترمذی ۲۶۶/۱ ح ۱۴۳، ابوداود ۲۶۶/۱ ح ۳۸۳، ابن ماجه ۱۷۷/۱ ح ۵۳۱، دارمی ۲۰۶/۱ ح ۷۴۲

اماکن آلوده به نجاست، لباس وی از نجاست‌های آن مصون و محفوظ نمی‌ماند و بدان ملوث می‌گردد ، از این‌رو آن حضرتﷺ به خاطر توهم‌زدایی و به جهت اینکه این توهم و وسواس را از میان ببرد فرمود: زمین مسیر، دامن را پاکیزه می‌کند.

و نیز گفته‌اند که: انگیزه‌ی سؤال کننده ، صرفاً سؤال از آلودگی محیط به نجاسات نبود بلکه هدف اصلی وی، سؤال از قطره‌های کوچک گل و لای بود که هنگام راه رفتن در معابر و خیابان‌ها، بر دامن می‌افتد و چنانچه در کتب فقهی نیز به ثبت رسیده؛ این‌چنین قطره‌هایی از دیدگاه و منظر شرع مقدس اسلام، بخشیده شده و معاف می‌باشد.

ولی پیامبرﷺ برای اطمینان خاطردادن به سؤال کننده، فقط به این مسئله اکتفا نکرده، بلکه از پاک‌شدن دامن به وسیله‌ی زمین پاک نیز سخن گفت، تا شک و تردید و توهم و وسواس او برطرف شود.

۵۰۵ - (١٦) وعن المِقدامِ بن معدي كَرِبٍ ، قال: نَهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم عن لُبْسِ جُلودِ السِّباعِ، والرُّكُوبِ عليها. رواه ابوداود والنسائي.[۵۰۵]

۵۰۵ - (۱۶) مقدام بن معدی کرب ؓ گوید : رسول خداﷺ از به تن کردن پوست‌های درندگان (مانند: شیر ، ببر، یوس‌پلنگ و ...) و از نشستن بر آنها (چه بر زمین و چه بر زین اسب) نهی کرد.
[این حدیث را ابوداود، نسایی روایت کرده‌اند.]

۵۰٦ - (١٧) وعن أبي المَليحِ بن أُسامَةَ ، عن أبيه، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم : نَهى عن جُلودِ السِّباعِ. رواه أحمد، وابوداود، والنِّسائي. وزاد الترمذيُّ، والدارميُّ: أنْ تُفتَرَش.[۵۰٦]

---

[۵۰۵] ابوداود ۳۷۳/۴ ح ۴۱۳۱ ، نسایی ۱۷۶/۷ ح ۴۲۵۵

۵۰۶ – (۱۷) ابوالملیح بن اسامه از پدرش روایت می‌کند که پیامبرﷺ از استفاده‌نمودن از پوست‌های درندگان (چه برای پوشاک و چه برای نشستن که از آنها فرش و گستردنی تهیه شود) نهی فرمود.

این حدیث را احمد، ابوداود و سنائی روایت کرده‌اند. و ترمذی و دارمی نیز این حدیث را روایت نموده‌اند و این عبارت را نیز افزوده‌اند:

«پیامبرﷺ از پوست‌های درندگان که از آنها فرش‌ها و گستردنی‌ها تهیه گردد و برآنها نشسته شود، نهی فرمود.»

۵۰۷ – (۱۸) وعن أبي المَليح : أنّه كَرِهَ ثَمَــنَ جُلــودِ الــسِّباعِ. رواه الترمذيُّ في كتاب اللّباسِ بلفظ كَرِهَ جُلُودَ السِّباعِ مِــن «جامعــه». وســندُه جَيِّدٌ. [۵۰۷]

۵۰۷ – (۱۸) از ابو الملیح روایت است که وی پول حاصل از خرید و فروش پوست‌های درندگان را ناخشنود و بد می‌دانست.

همین حدیث را ترمذی در « کتاب اللباس » (که سندش جید و خوب است) اینگونه روایت کرده است:

«ابو الملیح، از پوست‌های درندگان، خوشش نمی‌آمد»

شرح: از مجموع این سه روایت می‌توان نهی پیامبرﷺ را به دو صورت تشریح کرد:

۱ – نهی تحریمی باشد. و این در صورتی است که از پوست‌های درندگان، پیش از آنکه دباغت و پوست‌پیرایی شوند، استفاده گردد، چرا که قبل از دباغی، پوست‌های درندگان چون حرام‌گوشت و مردارند، نجس می‌باشند، از این جهت پیامبرﷺ از استفاده‌نمودن پوست‌های درندگان برای پوشاک و نشستن بر آنها، قبل از

---

[۵۰۶] مسنداحمد ۷۴/۵، ابوداود ۳۷۴/۴ ح ۴۱۳۲، نسایی ۱۷۶/۷ ح ۴۲۵۳، ترمذی ۲۱۲/۴ ح ۱۷۷۱ و با اندکی زیادت نیز به روایت آن پرداخته است. ۲۱۲/۴ ح ۱۷۷۰، دارمی ۱۱۷/۲ ح ۱۹۸۳

[۵۰۷] ترمذی ۲۱۲/۴ ترمذی بدون ذکر « ثمن» به روایت آن پرداخته است.

دباغی به صورت تحریم، نهی فرمود، چرا که چنین پوست‌هایی، نجس و پلید می‌باشند.

۲ ـ نهی تنزیهی و ارشادی باشد. چون ثروتمندان مغرور و قدرتمندان خودخواه و خودبزرگ‌بین، غالباً از چنین لباس‌هایی که از پوستین درندگان تهیه شده، به تن می‌کنند و بر فرش‌ها و بر گستردنی‌هایی می‌نشینند که از پوست این حیوانات فراهم آمده و با این کار، ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشیدند و از این کار لذت می‌برند .

پیامبرﷺ مسلمانان پرهیزگار و با ایمان را که افق فکرشان از این مسائل برتر و بالاتر است و شخصیت را با معیار زر و زور نمی‌سنجند، از اینکه از چنین لباس‌ها و فرش‌های گرانبها و قیمتی استفاده کنند و خویشتن را به گردن‌کشان و متکبران تشبیه کنند، به صورت ارشادی و تنزیهی نهی فرمود تا با استفاده از پوست‌های درندگان، دچار تکبر و نِخوَت و غرور و خودخواهی نشوند.

در حقیقت در عصر ما نیز، ثروتمندان مغرور، گرفتار جنون ثروت خویش‌اند، آنها از این که ثروت خود را به رخ دیگران بکشند لذت می‌برند، از این که سوار مرکب راهوار گران‌قیمت خود شوند و به تن پوست‌های گرانبهای حیوانات درنده (چون ببر و یوس‌پلنگ) کنند و بر زین‌های گران‌قیمت و فرش‌های گرانبها بنشینند و از میان پابرهنگان و بی‌نوایان بگذرند و گردوغبار بر صورت آنها بیفشانند و تحقیرشان کنند، احساس آرامش خاطر می‌کنند.

اینگونه افراد مغرور و خودخواه ، چون راهی برای خرج‌کردن ثروت عظیم خود پیدا نمی‌کنند، رو به سوی ارزش‌های خیالی می‌آورند، مجموعه‌ای از کاسه کوزه‌های شکسته‌ی قدیمی را به عنوان عتیقه‌های گرانبها، و گاه مجموعه‌ای از این تابلوهای بی‌رنگ و یا حتی مجموعه‌ای از تمبرهای پستی، اسکناس‌های قدیمی و مانند آن را که متعلق به سال‌ها و یا قرون گذشته است به عنوان باارزش‌ترین کالاها در قصر و کاخ خود جمع آوری می‌کنند.

و گاه حیوانات آنها، دارای مرفه‌ترین زندگی هستند و حتی از معلم و پزشک و دارو بهره می‌گیرند در حالی که انسان‌های مظلومی در نزدیکی آنها در بدترین شرائط زندگی می‌کنند و یا در بستر بیماری ناله سر داده‌اند، نه پزشکی بر بالین آنها حاضر می‌شود و نه قطره دارویی، شب‌ها گرسنه می‌خوابند، حال‌آنکه در همسایگی دیوار به دیواراین افراد ثروتمند مغرور و از خدا بی‌خبرند.

ولی افراد پرهیزگار و مؤمن که افق فکرشان از این مسائل برتر و بالاتر است و هیچ‌گاه شخصیت را با معیار زر و زور نمی‌سنجند و هیچ وقت ازرش‌ها را در امکانات مادی جستجو نمی‌کنند و پیوسته بر این‌گونه نمایش‌های جنون‌آمیز ثروتمندان لبخند تمسخرآمیز می‌زنند و آنها را حقیر و کوچک می‌شمارند، هرگز در مقابل زرق و برق‌های هیجان‌انگیز و زینت‌های دنیا، استقامت خویش را از دست نمی‌دهند و از خویش صبر و شکیبایی به خرج می‌دهند و در برابر محرومیت‌ها، مردانه می‌ایستند، در مقابل ناکسان و ثروتمندان مغرور، سر فرود نمی‌آورند و مرد و مردانه در بوته‌ی آزمایش‌های الهی، آزمایش مال و ثروت و ترس و مصیبت، همچون کوه پا برجا می‌ایستند.

آری! چنین کسانی لیاقت کسب رضایت و خشنودی خدا را دارند و این چنین کسانی لیاقت دارند تا به مظاهر پوچ و بی‌معنای ثروتمندان پشت‌پا بزنند و به آنها به نگاه تحقیرآمیز و تمسخرگونه بنگرند و هرگز تحت‌الشعاع ثروت و پول آنها قرار نگیرند.

بدین خاطر است که پیامبرﷺ به صورت ارشادی (نه تحریمی) مسلمانان پرهیزگار و با ایمان را توصیه می‌کند تا از مظاهر ثروتمندان مغرور، و خودخواهان متکبر، فاصله بگیرند و بدان‌ها هیچ‌گونه اهمیت و توجهی نکنند.

البته باید دانست که مراد پیامبرﷺ از این احادیث این نیست که مسلمانان نمی‌توانند از پوست‌های دباغت‌شده‌ی درندگان، استفاده نمایند و یا نمی‌توانند از پاکیزگی‌ها و زینت‌های خداوندی بهره گیرند، بلکه پیامبرﷺ با این دستور خویش، می‌خواهد نهال خبیث و پلید تکبر و غرور، نخوت و خودخواهی و خودبزرگ‌بینی و

خودمحوری را از قلوب و نفوس مسلمانان بخشکاند و آنها را به زندگی‌ای توأم با آرامش، تواضع و فروتنی، خشوع و خضوع و ایثار و فداکاری رهنمون سازد.

پس مسلمانان می‌توانند به شرط دوری از تکبر و خودخواهی از پاکیزگی‌ها و زینت‌های الهی (همچون خوراکی‌ها، پوشاک‌ها، میوه‌ها، شیرینی‌ها و ...) استفاده نمایند، چرا که پیامبرﷺ می‌فرماید:

« دور از خودپسندی و تکبر و اسراف، بخورید، بنوشید، صدقه کنید و بپوشید زیرا حق تعالی دوست دارد تا اثر نعمتش را بر بنده‌اش ببیند . »

۵۰۸ – (۱۹) وعن عبد الله بن عُكَيْمٍ ، قال: أتانا كتابُ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم: «أنْ لا تَنتَفِعُوا مِنَ المَيْتَةِ بِإِهاب، ولا عَصَبٍ». رواه الترمذيُّ، وابوداود، والنِّسائيّ، وابنُ ماجة.[۵۰۸]

۵۰۸ – (۱۹) عبدالله بن عُکیم رضی الله عنه گوید : نامه‌ای از طرف رسول‌خدا ﷺ به نزدمان آمد که در آن این مسئله قید شده بود که از حیوانات مردار (قبل از دباغت و پوست‌پیرایی) نه از پوست‌شان استفاده نمائید و نه از عصبشان.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

« عصب » : عصب که حس و حرکت ، بدانها بازبسته است، و به معنای «پِی» نیز می‌باشد. مراد حدیث این است که پیش از دباغی و پوست‌پیرایی حیوان مردار، هیچ‌گونه استفاده‌ای از آن درست نیست، چرا که تنها راه‌حل پاک‌شدن ظاهر و باطن پوست حیوانات مردار، اعم از آنها که گوشت‌شان حلال است یا حرام، دباغی می‌باشد، و فقط دباغت است که فضلات و چیزهایی که باعث فساد و پوسیدن و بوگرفتن پوست می‌گردد از بین می‌برد و ظاهر و باطن پوست را برای استفاده تمیز و پاک می‌گرداند.

---

[۵۰۸] ترمذی ۱۹۴/۴ ح ۱۷۲۹ و قال : حدیث حسن ، ابوداود ۳۷۰/۴ ح ۴۱۲۷ ، نسایی ۱۷۵/۷ ح ۴۲۵۱ ، ابن ماجه ۲/ ۱۱۹۴ ح ۳۶۱۳

۵۰۹ - (۲۰) وعن عائشةَ ، رضي الله عنها، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم أمَرَ أنْ يُستَمْتَعَ بجُلودِ المَيْتَةِ إذا دُبِغَت، رواه مالكٌ، وابوداود.[۵۰۹]

۵۰۹ - (۲۰) عایشه - رضی‌الله‌عنها - گوید: رسول‌خدا ﷺ فرمان داد که هرگاه پوست‌های حیوانات مردار، دباغی و پوست‌پیرایی شدند مردم از آنها استفاده نمایند (چرا که وقتی پوست حیوان دباغی شد، به وسیله‌ی دباغت و پوست‌پیرایی، چه ظاهر و چه باطنش تمیز و پاک می‌گردد و می‌توان از آن در امور زندگی بهره گرفت)

[این حدیث را مالک و ابوداود روایت کرده‌اند]

۵۱۰ - (۲۱) وعن مَيْمونةَ ، قالتْ: مَرَّ على النَّبيِّ صلى الله عليه وسلّم رِجالٌ مِنْ قُريشٍ يَجُرُّونَ شاةً لهم مثلَ الحِمارِ، فقال لهم رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لو أخَذْتُم إهابَها». قالوا: إنَّها مَيْتةٌ. فقال رسولُ الله: «يُطَهِّرُها الماءُ والقَرَظُ». رواه أحمد، وابوداود.[۵۱۰]

۵۱۰ - (۲۱) حضرت میمونه - رضی‌الله‌عنها - گوید: تنی چند از مردمان قریش، در حالی از کنار پیامبر ﷺ عبور کردند که روی زمین گوسفندی مردار را می‌کشیدند و این گوسفند مردار (در اثر آماسیدگی و ورم و انتفاخ و برآمدگی‌های جانبی) بسان الاغ (در بزرگی و ضخامت) شده بود.

پیامبر ﷺ بدانها فرمود: «کاش از پوستش استفاده می‌نمودید؟» گفتند: آخر این مردار شده است (چگونه از آن استفاده نمائیم؟) پیامبر ﷺ فرمود: «بی‌گمان «آب» و «قَرَظ» آن را تمیز و پاک می‌گرداند (یعنی به وسیله‌ی دباغی و پوست‌پیرایی پاک می‌شود.)»

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند]

---

[۵۰۹] مؤطا مالک کتاب الصید ۴۹۸/۲ ح ۱۸ ، ابوداود ۳۶۸/۴ ح ۴۱۲۴ ، نسایی ۱۷۶/۷ ح ۴۲۵۲ ، ابن ماجه ۱۱۹۴/۲ ح ۳۶۱۲

[۵۱۰] مسنداحمد ۳۳۴/۶ ، ابوداود ۳۶۹/۴ ح ۴۱۲۶ ، نسایی ۱۷۴/۷ ح ۴۲۴۸

القَرَظُ : برگ درخت سلم، که با آن پوست را دباغی کنند، مفرد آن «قرظة» است.

البته باید دانست که هدف پیامبرﷺ این نیست که دباغی و پوست‌پیرایی فقط منحصر در همین دو چیز است، بلکه می‌توان فضلات و چیزهایی که باعث فساد و پوسیدن و بو گرفتن پوست می‌گردد را به وسیله‌ی دیگر دواها و داروها و وسائل گیاهی و غیر آن نیز، از بین برد. و پیامبرﷺ در این حدیث فقط به یکی از شیوه‌های معمول و متداول آن زمان در دباغت و پوست‌پیرایی اشاره کرده است و هیچ‌گاه هدفشان انحصار و تحدید در همین شیوه نبوده است بلکه می‌توان از روش‌های پوست پیرایی دیگر که در این زمان نیز در برخی مناطق معمول و متداول است، از قبیل استفاده‌نمودن از خاکستر، حرارت و اشعه‌ی خورشید و وسایل گیاهی و غیر آن، در دباغی بهره گرفت.

۵۱۱ - (۲۲) وعن سَلمةَ بن المُحَبِّق ، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم جاءَ في غزوَةِ تَبوكَ على أهلِ بيتٍ، فإذا قِرْبةٌ مُعَلَّقَةٌ، فَسَألَ الماءَ. فقالوا له: يا رسول الله ! إنَّها مَيْتةٌ. فقال: «دِباغُها طَهُورُها». رواه أحمد، وابوداود.[۵۱۱]

۵۱۱ - (۲۲) سلمة بن محبق رضی الله عنه گوید: در جنگ تبوک، گذر پیامبر ﷺ به ساکنان و مردمان خانه‌ای افتاد و دید که (در دروازه‌ی خانه‌شان) مشکیزه‌ای آویزان است، از این‌رو از آنها آب طلبید. گفتند: ای رسول‌خدا ﷺ آخر این مشکیزه از پوست حیوان مردار (البته پس از دباغت و پوست‌پیرایی) می‌باشد (لذا شایسته و زیبنده نیست که شما از آن آب بنوشید).
پیامبرﷺ فرمود: «دباغی، پاک کننده‌ی پوست مردار است.»
[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند.]

[۵۱۱] مسنداحمد ۴۷۶/۳ ، ابوداود ۳۶۸/۴ ح ۴۱۲۵ ، نسایی به نقل از عایشه ـ رضی الله عنها ـ ۱۷۴/۷ ح ۴۲۴۴

«**غزوه‌ی تبوک**»: غزوه‌ی تبوک در رجب سال نهم هجری، یعنی یک سال پس از فتح مکه به وقوع پیوست که هوا بسیار گرم، میوه‌ها رسیده، و درختان سایه‌دار بودند و مسلمانان با مسافتی طولانی و بیابانی بی‌آب و علف، و دشمنان متعدد و فراوان و تا دندان مسلح، رو به رو بودند و به همین دلیل بود که رسول‌خداﷺ پیش از حرکت به مسلمانان اطلاع دادند که به چه منظور و کدام‌سو حرکت می‌کنند تا این که از هر نظر آمادگی نمایند، و تبوک جایی در میان «**وادی‌القری**» و «**شام**» است.

«قربة»: مشک. «معلقة»: آویزان. مشکیزه‌ی آویزان و معلق.

فصل سوم

۵۱۲ – (۲۳) عن امرأة من بني عبد الأشهَل ، قالت: قلتُ يا رسولَ الله ! إنّ لنا طريقاً إلى المسجد مُنْتِنَةً، فكيفَ نَفعَلُ إذا مُطِرنا؟ فقال: «ألَيسَ بَعدَها طريقٌ هي أطْيَبُ منها ؟» قلتُ: بَلى. قال: «فهذه بهذه». رواه ابوداود.[۵۱۲]

۵۱۲ – (۲۳) زنی از طائفه و تیره‌ی « بنی‌عبدالاشهل » گوید : به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خدا ﷺ! برای ما به سوی مسجد راهی بدبو و متعفن و محلی پر نجاست و پلیدی است (که از آن عبور می‌کنیم) حال شما بفرمایید، وقتی که در چنین مکانی باران ببارد، تکلیف ما چیست؟ و چگونه باید خویشتن را از نجاسات و پلیدی‌های آن، پاک و تمیز گردانیم؟

پیامبرﷺ فرمود: «آیا پس از این راه بدبو، راهی پاک‌تر و تمیزتر از آن وجود ندارد؟» آن زن گفت: آری، وجود دارد. پیامبر ﷺ فرمود : «پس این (راه پاک و تمیز) در مقابل این (راه کثیف و پلید، یعنی آنچه بعد از نجاست است ـ یعنی خاک ـ آن را پاک می کند.)»

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است .]

« مُنْتِنَةً » جای بدبو و متعفن.

۵۱۳ – (۲٤) وعن عبد الله بن مسعود ، قال: كُنّا نُصَلّي مع رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم ولا نَتَوَضّأُ مِنَ المَوْطِىءِ . رواه الترمذي.[۵۱۳]

---

[۵۱۲] ابوداود ۱/۲۶۶ ح ۳۸۴ ، ابن ماجه ۱/۱۷۷ ح ۵۳۳

[۵۱۳] ترمذی ۱/۲۶۷ بعد از حدیث شماره ۱۴۳ این حدیث را بصورت معلق روایت کرده است . ،ابوداود ۱/۱۴۰ ح ۲۰۴ با این لفظ روایت کرده است :«کنا لا نتوضأ من موطئ و لا نکف شعراً و لا ثوباً».

۵۱۳ – (۲۴) عبدالله بن مسعودﷺ گوید : همراه با رسول‌خداﷺ نماز می‌خواندیم (و اگر در حال رفتن به سوی مسجد، کفش‌ها و یا پاهایمان به نجاست‌ها آلوده می‌شد) آنها را نمی‌شستیم و تمیز نمی‌کردیم (چرا که بر اساس فرمان رسول‌خداﷺ آنچه بعد از نجاسات است ـ یعنی خاک ـ آن را پاک و تمیز می‌گرداند)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

« الموطی » : مراد نجاست‌هایی است که زیر پا لگدمال و پایمال می‌شود.

باید دانست که اگر نجاست تازه و تر باشد و کفش یا پا را ملوث گرداند، باید شسته و تمیز گردد . ولی اگر نجاستی خشک بر موزه و کفش چسبیده، در اثر برخورد با خاک و کشیده‌شدن بر روی زمین پاک می‌گردد. واین سخن ابن‌مسعودﷺ نیز به صورتی حمل می‌شود که نجاست خشک بر کفش یا موزه چسبیده باشد که در آن صورت با برخورد با خاک و کشیده‌شدن روی زمین پاک می‌گردد.

ولا نتوضّأُ من المَوْطِیءِ : این عبارت را می‌توان به دو گونه ترجمه کرد:

۱ـ اگر در حال رفتن به سوی مسجد کفش‌ها و پاهایمان به نجاست‌ها آلوده می‌شد، آنها را نمی‌شستیم و تمیز نمی‌کردیم، بلکه در اثر برخورد با خاک و کشیده‌شدن روی آن، پاک و تمیز می‌شد در این صورت « لا نتوضّأُ» به «لا نَغسل أرجلنا » ترجمه می‌گردد.

۲ ـ اگر در حال راه رفتن ، پاهایمان به نجاست‌ها ملوث و آلوده می‌شد، مجددا وضو نمی‌گرفتیم و چنانچه تمام فقها بر این مسئله اجماع کرده‌اند که این نوع وضوء واجب نیست البته اگر نجاست، تر و تازه باشد در آن صورت، فقط شستن پاها واجب خواهد بود.

٥١٤ – (٢٥) وعن ابنُ عمر ، قال: كانتِ الكلابُ [تَبُولُ] تُقبِلُ وتُدْبِرُ فِي المسجدِ فِي زمانِ رسولِ اللهِ صلى الله عليه وسلّم، فلم يكونوا يَرُشُّونَ شَـيْئاً من ذلك. رواه البخاريُّ.[٥١٤]

۵۱۴ – (۲۵) عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید : در زمان رسول‌خداﷺ سگ‌ها در مسجد رفت وآمد (و ادرار) می‌کردند و هیچ‌گاه (بر محل ادرارشان) چیزی نمی‌ریختند.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: از این حدیث، احناف استدلال کرده‌اند علاوه از جاری ساختن آب، از راه خاک برداری زمین، و خشک‌شدن آن، نیز زمین پاک می‌شود. چنانچه در این حدیث سگ‌ها در مسجد رفت و آمد می‌کردند، و گاهی در صحن مسجد و اطراف و اکناف آن، نیز ادرار می‌نمودند، اما با خشک‌شدن زمین و بدون این‌که بر محل ادرارشان آبی بریزند [فلم یکونوا ، یرشّون شیئاً من ذالک]آن حصه از زمین را پاک می دانستند و یکی از شیوه‌های تطهیر را خشک‌شدن زمین تصور می‌کردند.

البته اینکه سگ‌ها در مسجد رفت وآمد و ادرار می‌کردند، مربوط به اوائل ساخت مسجدالنبی است که حفاظی محکم برای ورود این‌گونه حیوانات نبود، چنانچه در تاریخ می‌خوانیم که:

« برای ساخت مسجد، قطعه زمینی خریده شد که در آن، گورهای مشرکان، ویرانه‌هایی چند، شماری درختان خرما و یک درخت «غرقد» بود . رسول‌خداﷺ دستور دادند گورهای مشرکان را شکافتند، ویرانه‌ها را تخریب کردند، درختان خرما و آن درخت غرقد را قطع کردند و چوب آنها را در سمت قبله‌ی مسجد روی هم چیدند و دیوارهایشان را با خشت و گل بالا بردند، سقف آن را با الیاف خرما پوشانیدند و ستون‌هایشان را با تنه‌های درختان خرما ساختند، کف مسجد را با شن و سنگریزه فرش کردند و برای آن، سه درب قرار دارند. درازای زمین،

---

[۵۱۴] بخاری ۲۷۸/۱ ح ۱۷۴ ، ابوداود نیز در حدیثی طولانی به نقل این حدیث پرداخته است : ۲۶۵/۱ ح ۳۸۲ ، مسنداحمد ۷۱/۲

از سمت قبله تا انتهای آن یکصد ذراع بود، دو طرف دیگر زمین نیز همین مقدار یا کمتر، و پی ساختمان مسجد سه ذراع بود.
مسجد در آن زمان، تنها مکانی برای نمازگزاران نبود، دانشگاهی بود که مسلمانان در آن تعالیم و رهنمودهای اسلام را فرا می‌گرفتند، باشگاهی بود که در آن قبائل و طوایف مختلف که از دیرباز در اثر گرایش‌های جاهلی با یکدیگر در ستیز و نبرد بودند، در آنجا فراهم می‌آمدند. پایگاهی بود که همه‌ی امور از آنجا اداره می‌شد و همه‌ی فعالیت‌ها از آنجا سازمان داده می‌شد و پارلمانی بود که درآن جلسات مشورتی و کمیته‌های اجرایی تشکیل می‌شد، از همه‌ی اینها گذشته، مسجد خانه‌ای بود که درآن شمار بسیاری از بینوایان مهاجرین و پناهندگان که در مدینه، خانه و ثروت و خانواده و فرزندانی نداشتند سکونت می‌کردند.»
[رحیق المختوم ص ۳۶۴]

از این‌رو گاهی اوقات (چون مسجد دروازه‌ای مخصوص برای منع سگ‌ها نداشت) آنها وارد مسجد می‌شدند و رفت وآمد و ادرار می‌نمودند.

۵۱۵ – (۲٦) وعن البَراءِ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لا بأسَ بِبَولِ ما يُؤكَلُ لَحْمُه».[۵۱۵]

۵۱۵ – (۲۶) براء‌بن عازب ﷺ گوید : پیامبر ﷺ فرمود : هیچ باکی به ادرار حیوانی که گوشتش خورده می‌شود، نیست.

۵۱٦ – (۲۷) وفي رواية جابرٍ ، قال: «ما أُكِلَ لحمُه فلا بأسَ بِبَولِه». رواه أحمد، والدارقطني.[۵۱٦]

۵۱۶ – (۲۷) در روایتی دیگر ، جابر ﷺ گوید : پیامبر ﷺ فرمود: حیوانی که حلال گوشت است و گوشتش خورده می‌شود، باکی به ادرارش نیست.

---

[۵۱۵] دار قطنی ۱۲۸/۱ ح ۳ از باب «نجاسة البول و الأمر بالتنزه منه و الحکم فی بول ما یؤکل لحمه»

[۵۱۶] دار قطنی ۱۲۸/۱ ح ۴ از باب : «نجاسة البول ... » خاطر نشان می‌شود که امام احمد به نقل دو حدیث بالا نپرداخته است. والله اعلم .

[این حدیث را احمد و دارقطنی روایت کرده‌اند]

شرح: پیرامون این مسئله که آیا ادرار حیوانات حلال‌گوشت(مانند: شتر، گاو و گوسفند و ...) پاک است یا نجس، میان علماء و صاحب‌نظران فقهی اختلاف نظر وجود دارد: امام مالک و امام محمد بر این باورند که ادرار چنین حیواناتی پاک است و به دو حدیث بالا وحدیث « عرنیین » استدلال می‌کنند.

از آن طرف، جمهور علماء و از جمله امام ابوحنیفه، امام شافعی، امام ابویوسف، و سفیان ثوری، معتقدند که ادرار چنین حیواناتی نجس می‌باشد. البته امام ابوحنیفه بر مبنای دو حدیث بالا، این نجاست را نجاست خفیفه می‌داند نه غلیظه.

و این گروه از علماء به عموم حدیث «إستنزهوا عن البول فإن عامة عذاب القبر منه» «از ادرار بپرهیزید که بیشتر عذاب قبر به آن بر می‌گردد» و حدیث« نهی رسول اللهﷺ عن أکل لحوم الجلالة و ألبانها » [ترمذی] استدلال کرده‌اند، یعنی: « پیامبرﷺ از خوردن گوشت و شیر حیوانی که از پس‌افکنده‌ی حیوانات و اشیای کثیف و پلید تغذیه می‌کند، نهی فرمود.». گویا سبب نهی، خوردن کثافتی و پس‌افکنده‌ی حیوانات می‌باشد از این روایت به صورت « دلالة النص » پلیدی ادرار و پس‌افکنده‌ی حیوانات حلال گوشت برداشت می‌شود.

البته امام ابویوسف معتقد است که اگر طبیبی حاذق و متخصص بگوید که به جز از تداوی با ادرار حیوانات حلال‌گوشت و یا دیگر اشیای حرام، علاج بیماری امکان ندارد در چنین صورتی تداوی با حرام و ادرار حیوانات جایز خواهد بود.

و امام مالک نیز چون ادرار حیوانات حلال‌گوشت را پاک می‌داند، تداوی با آن و دیگر چیزهای حرام را برای بهبودی و سلامتی، به طور مطلق جایز می‌داند.

و امام ابوحنیفه و امام محمد و شافعی براین باورند که تداوی با محرمات به طور مطلق ناجایز می‌باشد . البته امام طحاوی در « شرح معانی‌الاثار» گفته است که: علاوه از شراب تداوی با سائر محرمات (از قبیل ادرار حیوانات) جایز است .

باب (۹)

مسح بر موزه‌ها (خفّین)

فصل اول

۵۱۷ – (۱) عن شُرَيْح بنِ هانِیءٍ ، قال: سألتُ عليَّ بن أبي طالب [رضي اللّهُ عنه] عن المَسحِ على الخُفَّين، فقال: جَعَلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم ثَلاثَةَ أيامٍ ولَيالِيَهُنَّ للمسافرِ، ويَوماً ولَيْلَةً للمُقيم. رواه مُسلم.[۵۱۷]

۵۱۷ – (۱) شریح بن هانی‌ﷺ گوید: از علی ﷺ راجع به مسح خفّین سؤال کردم، فرمود: رسول‌خداﷺ مسح خفین را برای مسافر، سه شبانه‌روز و برای مقیم، یک شبانه‌روز، قرار داد و تعیین فرمود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: امام نووی در شرح مسلم می گوید:

« همه‌ی کسانی که به اجماعشان اعتماد می‌شود، به جایزبودن مسح خفین در سفر و حضر اجماع کرده‌اند، خواه برای ضرورت باشد یا غیرضرورت، حتی برای زنی که همیشه در خانه است یا از پا افتاده‌ای که توانایی حرکت ندارد نیز جایز است. تنها خوارج و برخی فرق دیگر، مسح خفین را جایز نمی‌دانند و مخالفت‌شان ناقض اجماع نیست [شرح مسلم ۳/۱۶۴]

و حسن بصری می گوید:

« هفتاد نفر از صحابه‌ﷺ را دیدم که مسح بر خفین را جایز می‌دانستند» [نصب الرایة علامه زیلعی ۱۶۲/۱ ، فتح القدیر ۹۹/۱]

و امام ابوحنیفه گفته است

« مسح بر خفین را جایز نمی‌دانستم تا اینکه راجع به آن دلیلی چون نور خورشید یافتم»

---

[۵۱۷] مسلم ۲۳۲/۱ح (۸۵-۲۷۶) ، نسایی ۸۴/۱ح ۱۲۸ ، ابن ماجه ۱۸۳/۱ ح ۵۵۲ ، دارمی ۱۹۵/۱ ح۷۱۴ ، مسنداحمد ۹۶/۱

و علامه کرخی می گوید

«نسبت به کسی که مسح بر خفین را جایز نمی‌داند، بیم آن دارم که کافر باشد.»

پس هرکس وضو بگیرد و پس از وضو گرفتن، موزه بپوشد آن‌گاه وضوی او باطل شود و بخواهد دوباره وضو بگیرد، می‌تواند در صورتی که مقیم است مدت بیست وچهار ساعت به جای شستن پاها، روی همان موزه مسح کند و در صورتی که مسافر باشد مدت سه شبانه‌روز می‌تواند روی همان موزه مسح نماید که این بخششی از سوی خداوند متعال است و به وسیله‌ی آن بر بندگانش آسان گرفته و دشواری را از آنان برداشته است، چرا که این کار، به خصوص در روزهای سرد زمستان که هوا بسیار سرد است و شستن پاها با آب سرد مشکل می‌باشد وضو را آسان می کند.

فقها برای جواز مسح بر موزه، شرایطی را در نظر گرفته‌اند، که شماری از آنها عبارتند از:

۱) موزه به گونه‌ای باشد که بتوان با آن به راحتی راه رفت (منظور موزه‌های چرمی یا چارق است.)

۲) در موزه شکافی به اندازه‌ی سه انگشت یا بیشتر نباشد.

۳) چندان ضخیم و زبر باشد که پوست پا پیدا نباشد و هنگام مسح، رطوبت دست به پا نرسد (مانند چرم و نمد)

۴) موزه را بعد از وضو و شستن هر دو پا بپوشد.

۵) خفین باید تا قوزک را بپوشاند.

و هر آنچه شکننده‌یِ وضو است مسح موزه‌ها را نیز می‌شکند و همچنین کشیدن موزه و سپری‌شدن مدت مسح (برای مسافر سه شبانه‌روز و برای مقیم یک شبانه‌روز) از جمله‌ی شکننده‌های مسح موزه است.

۵۱۸ - (۲) وعن المُغيرةِ بن شعبة : أنّه غَزَا رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم غزوَةَ تَبُوكَ. قال المغيرةُ: فَتَبَرَّز رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم قِبَلَ الغائطِ، فَحَمَلْتُ معه إداوَةً قبلَ الفجرِ، فلمَّا رَجَعَ أَخَذتُ أُهْرِيْقُ على يَدَيه من

الإداوةِ، فغسَلَ يديه ووجهَه، وعليهُ جُبَّةٌ من صُوفٍ، ذهبَ يَحْسِرُ عن ذِراعَيَه، فضاقَ كمُّ الجُبَّة، فأخرَجَ يديه من تحت الجُبَّةِ، وألقى الجُبَّةَ على مَنكِبيه، وغسَّل ذِراعَيه، ثمَّ مسَح بناصِيَتِه وعلى العِمامَةِ، ثمَّ أهوَيْتُ لأنزِعَ خُفَّيه، فقال: «دَعْهُما فإِني أدْخَلْتُهُما طاهِرَتَين» فَمَسَحَ عَلَيهِما، ثمَّ رَكَبَ ورَكِبْتُ، فانتَهَينا إلَى القَـومِ، وقَد قامُوا إلَى الصَّلاةِ، ويُصَلّي هِمْ عبدُ الرَّحمن بنُ عوفٍ، وقد رَكَعَ هِم رَكعَةً، فَلَمَّا أحَسَّ بالنبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، ذهبَ يَتَأخَّرُ، فَأَوْمَأَ إليه، فَأدْرَكَ الـنبيُّ صلى الله عليه وسلّم إحْدَى الرَّكعَتَينِ مَعَه. فَلَمَّا سَلَّمَ، قامَ النبيُّ صلى الله عليـه وسلّم ، وقُمْتُ معه، فَرَكَعنَا الرَّكْعَةَ التي سَبَقَتْنا. رواه مسلم.[518]

۵۱۸ – (۲) از مغیرة بن شعبه‌ روایت است که وی همراه با پیـامبرﷺ (بـرای جنگ و پیکار با دشمنان و بدخواهان اسلام و مسلمین و برای دفاع از کیان قرآن و سنت) به جنگ تبوک رفته بود.

خود مغیرة گوید: پیامبرﷺ پیش از نماز بامداد برای قضای حاجت بیرون رفت، و من نیز با ظرف پر از آب، او را همراهی می‌کردم (ایشان برای قضای حاجت از من فاصله گرفت و دور شد تا اینکه از من پنهـان گردیـد) و چـون از قـضای حاجـت فارغ شد و برگشت، شروع کردم که آب ظرف را بر دستش مـی‌ریختم و ایـشان صورت و دست‌هایشان را شست.

پیامبرﷺ یک جبّه‌ی پشمی به تن داشت و خواست برای گـرفتن وضـو، دسـتش را از آستین آن درآورد، اما به خاطر تنگی آستین‌هایش نتوانست دست‌هـایش را از آنها بیرون آورد، از این‌رو، دست‌هـایش را از زیـر آن بیـرون آورد و جبّـه را بـر دوش خویش انداخت و دست‌هایش را همراه با بازوهایش شست سپس بـر مـوی پیشانی (یعنی به اندازه‌ی موی پیشانی) و عمامـه‌ی خـویش مـسح کـرد. پـس از آن خواستم تا موزه‌هایش را در بیاورم (تا پاهایش را بشوید) فرمود: آنها را رهـا کـن

---

[518] مسلم ۲۱۷/۱ح (۱۰۵-۲۷۴) ، بخاری بصورت مختصر و طولانی به نقل این حـدیث پرداختـه اسـت ، ابـوداود ۱۰۳/۱ ح ۱۴۹ ، نسایی ۸۳/۱ح ۱۲۵ ، ابن ماجـه ۱۸۱/۱ ح ۵۴۵ ، دارمـی ۱۹۴/۱ ح ۷۱۳ ، مـسنداحمد ۲۵۱/۴ خاطر نشان می‌شود که لفظ حدیث بالا از مسلم است.

و در نیاور، چون در حالت طهارت آنها را پوشیده‌ام (یعنی وضو گرفته و پاهایم را شسته و بعد آنها را پوشیده‌ام) سپس بر آنها مسح کرد و به وضویش پایان داد.
آن‌گاه همراه با پیامبرﷺ بر مرکب خویش سوار شدیم و آهنگ لشگر را کردیم و در حالی بدانها رسیدیم که به اقامه‌ی نماز بامداد به امامت عبدالرحمن بن عوفؓ ایستاده بودند و عبدالرحمن نیز یک رکعت را برای آنها خوانده بود و چون عبدالرحمن بن عوفؓ از آمدن پیامبرﷺ آگاهی یافت خواست تا خویشتن را عقب کشد تا حضرتﷺ برای امامت نماز جلو رود اما رسول‌خداﷺ اشاره فرمود که سر جایش بایستد. پیامبرﷺ به یکی از دو رکعت عبدالرحمن بن عوفؓ رسید، از این‌رو چون عبد الرحمن بن عوفؓ سلام نماز را داد همراه با پیامبرﷺ از جای برخاستیم و رکعتی را که از ما فوت شده بود اقامه نمودیم.
[این حدیث را مسلم را روایت کرده است]

« ثمَّ مسَح بناصیتِه و علی العِمامة» : چنانچه قبلاً نیز بیان شد، از مجموع تمام روایات و اخباری که از پیامبرﷺ به ما رسیده است، می‌توان چنین برداشت کرد که آن حضرتﷺ هیچ‌گاه تنها بر عمامه مسح نکرده است بلکه مقدار مفروض سر را مسح می‌فرمود و بعد با دست خود بر عمامه مسح نموده است. چنانچه در همین حدیث و حدیث شماره ۳۹۹ وارد شده که پیامبرﷺ هم بر موی پیشانی مسح نموده و هم بر عمامه، یعنی تنها بر عمامه مسح نکرده است بلکه مقدار مفروض سر را مسح کرده و بعد با دست خود بر عمامه مسح نموده است.

فصل دوم

۵۱۹ – (۳) عن أبي بكْرَةَ رضي الله عنه، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم : أنّه رَخَصَ للمُسافِرِ ثَلاثَةَ أيامٍ ولياليَهُنَّ، وللمُقِيمِ يوماً و ليلةً، إذا تَطَهَّرَ فَلَبِسَ خُفَّيْه أنْ يمسحَ عليهما، رواه الأثْرمُ في «سُننه»، وابنُ خُزَيمة، والدراقطني. وقال الخَطَّابيُّ: هو صحيحُ الإسناد. هكذا في «المنتقى».[۵۱۹]

۵۱۹ – (۳) ابوبکرة ﷺ از پیامبرﷺ روایت می‌کند که رسول‌خداﷺ برای مسافر، سه شبانه‌روز و برای مقیم، یک شبانه‌روز، رخصت و تخفیف داد تا مسح بر خفین کنند، البته وقتی مسح بر خفین جایز است که آنها را بعد از وضو و طهارت بپوشد (یعنی: شرط جایز بودن مسح خفین این است که موزه‌ها بعد از وضو پوشیده شوند.)

[این حدیث را « اثرم » در سنن خویش، ابن‌خزیمه و دارقطنی روایت کرده‌اند و خطّابی گوید: سند این حدیث صحیح و درست است. در « المنتقی » ـ کتاب علامه خطّابی ـ این چنین آمده است.]

این حدیث مانند حدیث حضرت علیﷺ در تعیین مدت مسح خفین برای مسافر و مقیم می‌باشد، و همانند حدیث مغیرهﷺ است در اینکه نخست باید وضو و شستن پاها را کامل کرد و پس از آن دو موزه را پوشید تا بتوان بر آنها مسح نمود.

---

[۵۱۹] دارقطنی ۱۹۴/۱ ح ۱ از باب «فی المسح علی الخفین» ، ابن ماجه ۱۸۴/۱ ح ۵۵۶

۵۲۰ – (٤) وعن صَفوانِ بن عسّال ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَأمُرُنا إذا كُنّا سَفْراً أنْ لا نَنزِعَ خِفافَنا ثلاثةَ أيامٍ ولياليَهُنَّ إلاّ مِنْ جَنابَةٍ، ولكنْ من غائطٍ و بَوْلٍ ونومٍ. رواه الترمذيُّ، والنّسائيُّ.[۵۲۰]

۵۲۰ – (۴) صفوان بن عسّال گوید: پیامبر ﷺ به ما امر کرد که در مسافرت، موزه‌هایمان را سه شبانه‌روز از پا در نیاوریم مگر به خاطر جنابت (در این صورت باید موزه‌ها را درآوریم چون مسح باطل می‌شود.) اما بر اثر مدفوع، ادرار و خواب، درآوردن آنها لازم نیست (چرا که مسح با چنین چیزهایی باطل نمی‌شود.)

۵۲۱ – (٥) وعن المغيرةِ بن شعبة ، قال: وَضَّأتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم في غزوةِ تبوكَ، فَمَسَحَ أعلَى الخُفِّ وأسفَلَه. رواه ابوداود، والترمذيُّ، وابنُ ماجة. وقال الترمذيُّ: هذا حديثٌ مَعْلول. وسَألْتُ أبا زُرْعةَ ومحمَّداً ـ يعني البخاريّ ـ عن هذا الحديث، فقالا: ليسَ بصحيح. وكذا ضَعَّفه ابوداود.[۵۲۱]

۵۲۱ – (۵) مغیرة بن شعبه گوید: در جنگ تبوک برای وضو، بر اعضای پیامبر ﷺ آب می‌ریختیم و ایشان اعضای وضوی خویش را شست و بر بالا و پایین موزه دست تر کشید و مسح کرد.
این حدیث را ابوداود، ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و ترمذی گفته است: این حدیث، حدیثی معلول است . و از ابوزرعه و محمد [یعنی امام بخاری] از این حدیث پرسیدم، هر دو گفتند: این حدیث صحیح نیست. ابوداود نیز این حدیث را تضعیف نموده است.

---

[۵۲۰] ترمذی ۱۵۹/۱ ح ۹۶ و قال: حدیث حسن صحیح ، نسایی ۸۳/۱ ح ۱۲۷ ، ابن ماجه ۱۶۰/۱ ح ۴۷۸ ، مسنداحمد ۲۳۹/۴

[۵۲۱] ابوداود ۱۱۶/۱ ح ۱۶۵ وی این حدیث را ضعیف قرار داده است. ، ابن ماجه ۱۸۳/۱ ح ۵۵۰ ، ترمذی ۱۹۲/۱ ح ۹۷ و قال : سئلت أبا زرعة و محمد بن اسماعيل [البخاری] عن هذا الحديث؟ فقالا: ليس بصحيح .

۵۲۲ - (٦) وعنه أنّه قال: رَأيتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يمسحُ على الخُفَّينِ على ظاهِرِهِمَا. رواه الترمذيُّ، وابوداود.[۵۲۲]

۵۲۲ - (۶) مغیرة بن شعبه‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ را دیدم که بالای موزه‌ها را مسح می‌کرد.

[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

پس بنا به ضعف حدیث ۵۲۱ و صحت این حدیث، مشخص شد که محل شروعی که باید مسح شود، قسمت بالای موزه است.

۵۲۳ - (۷) وعنه ، قال: تَوَضَّأ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم ، و مَسَحَ على الجَوْرَبَينِ والنَّعلَينِ. رواه أحمدُ، والترمذيُّ، وابوداود، وابنُ ماجة.[۵۲۳]

۵۲۳ - (۷) مغیرة بن شعبه‌ﷺ گوید: روزی پیامبرﷺ وضو گرفت و بر جوراب‌ها و کفش‌هایش مسح کرد.

[این حدیث را احمد، ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: امام مالک، امام شافعی، احمد، ابو یوسف و محمد، مسح بر جوراب را به دو شرط جایز می‌دانند:

۱ ـ چندان ضخیم و زبر باشد که پوست پا پیدا نباشد.

۲ ـ اینکه یک سوم فرسخ را با آن طی کرد بدون این که پاره شود و این مشابه جوراب‌هایی است که از پشم خالص بافته می‌شوند. یا از نوعی که پوست پا پیدا نبوده و هنگام مسح، رطوبت و تری دست به پا نرسد (مانند چرم و نمد)

ولی امام ابوحنیفه گفته: مسح بر جوراب‌ها جایز نیست مگر این که «مجلد» و «منعل» باشد.

« مجلّد » جوراب‌هایی را گویند که در بالا و پائینش، جلد یا چرم گذارند.

---

[۵۲۲] ابوداود ۱۱۴/۱ ح ۱۶۱ ، ترمذی ۱۶۵/۱ ح ۹۸ و قال: حدیث حسن.

[۵۲۳] مسنداحمد ۲۵۲/۴ ، ترمذی ۱۶۷/۱ ح ۹۹ و قال حسن صحیح ، ابوداود ۱۱۲/۱ ح ۱۵۹ وی این حدیث را ضعیف شمرده است. ، ابن ماجه ۱۸۵/۱ ح ۵۵۹

«منعل»: آن است که در پائین آن، چرم گذارند مانند نعل پای.

البته رجوع امام ابوحنیفه به قول صاحبین و جمهور علماء ثابت است، پس به اتفاق ائمه‌ی اربعه و صاحبین و دیگر علماء، مسح بر جوراب به طور مطلق اگر چه نازک هم باشد، مشابه آنچه که از نایلون ساخته می‌شود، به این دلیل که در حدیث به طور مطلق و بدون قید ذکر شده است، قطعی و مسلّم نیست، چون باید شرایطی را که در آن، مسح بر جوراب انجام گرفته و نیز شرایطی را که شرع برای آنها در نظر گرفته است، مراعات کرد.

و باید دانست که در زمان پیامبر ﷺ و صحابه ﷺ به جز از جوراب‌های ضخیم(که از چرم و یا نمد درست می‌کردند و می‌توانستند در وقت ضرورت بدون کفش با آن به طوری که پاره نشود راه روند)، نوع دیگری وجود نداشته است. پس معلوم شد که جورابی که رسول‌خدا ﷺ بر آن مسح کرده است ضخیم بوده و از جنس نایلون نازکی که بدن نماست و رطوبت دست به پوست پا می‌رسد و نمی‌توان با آن مقداری از راه را طی کرد، نبوده است.

فصل سوم

٥٢٤ – (٨) عن المُغيرة ، قال: مَسَحَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم على الخُفَّينِ. فقلتُ: يا رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم ! نَسِيْتَ ؟ قال: «بَلْ أنــتَ نَسِيتَ؛ بهذا أَمَرَني ربِّي عَزَّ وَجَلَّ». رواه أحمد، وابوداود.[٥٢٤]

۵۲۴ – (۸) مغيرة ﷺ گويد: رسول‌خدا ﷺ موزه‌ها را مسح كرد. بديشان گفتم: اى رسول‌خداﷺ ! (چـرا پاهايتـان را نمـى‌شـوئيد، آيـا شـستن آنهـا را) فرامـوش كرده‌ايد؟

پيامبرﷺ فرمود: بلكه تو دچار نسيان و فراموشى شـده‌اى (مـن از روى فراموشـى، موزه‌هايم را مسح نكردم و شستن پاهايم را رها ننمودم بلكه) پروردگارم مـرا بـه مسح موزه‌ها فرمان داده است .

[اين حديث را احمد و ابوداود روايت كرده‌اند.]

٥٢٥ – (٩) وعن عليّ [رضي الله عنه]: قال: لو كانَ الدِّينُ بـــالرَّأيِ لكانَ أسفَلُ الْخُفِّ أوْلى بِالَمسحِ منْ أعلاهُ، وقد رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يَمسَحُ على ظاهِرِ خُفَّيْه. رواه ابوداود، وللدارميِّ معناه.[٥٢٥]

۵۲۵ – (۹) علىﷺ گويد: اگر (احكام و مسائل) دين به رأى و استدلال و اجتهـاد و قياسِ (اشخاص) مى‌بود، هر آيينه مسح زيرين مـوزه بـر مـسح بـالاى آن برتـرى داشت (چرا كه قسمت بالا نسبت به قسمت كف پا، تميزتر است) ولى پيـامبرﷺ را ديدم كه بالاى موزه را مسح مى‌كرد.

---

[۵۲۴] ابوداود ۱۰۸/۱ ح ۱۵۶ ، مسنداحمد ۲۵۳/۴

[۵۲۵] ابوداود ۱۱۴/۱ ح ۱۶۲ ، دارمى نيز به همين معنى روايت نموده است: ۱۹۵/۱ ح ۷۱۵

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است و دارمی نیز به همین معنی روایت نموده است.]

شرح: از این سخن حضرت علی‌ﷺ معلوم می‌شود که اصول و قواعد بنیادین اسلامی و مبادی و مبانی محوری و کلیدی فقهی اسلام در چهارچوب دلایل وحیانی و براهین شرعی قرار دارند، از این‌رو اسلام، دینی تمام عیار، تکامل‌یافته و رهایافته از هرگونه قوانین «من درآوردی» می‌باشد و به هر چه ساخته و پرداخته‌ی ذهن و عقل نارسای انسانی باشد و به عنوان قاعده و قانون و مقررات و ضوابط حقوقی و فقهی در میان احکام قرآن و سنت، گنجانده شود، ارزش و جایگاهی قائل نیست و با قاطعیت تمام، در ابطال و امحای آن ایستاده است.

بنابراین چون‌که رأی نیز زائیده‌ی عقل قاصر انسانی است، اسلام به شدت با آن مخالفت کرده و روی‌آوری به تراشیده‌های ذهن انسانی را در صورتی که منطبق با معیارهای شرعی (نصوص قرآنی و نبوی) نباشد، مردود اعلام کرده است.

از این‌رو، در شرع مقدس اسلام، رأی و قیاسی به عنوان مرجع و مدرک شرعی است که بر یکی از سه اصل بزرگ قرآن، سنت و اجماع، استوار باشد. بدین خاطر هیچ مجتهدی تا وقتی که بر این سه اصل مهم و اساسی تسلط کافی نداشته باشد، مجتهد گفته نمی‌شود و نمی‌تواند به اجتهاد بپردازد.

و در حقیقت رأی مذموم، درآثار پیامبر ﷺ و صحابه و تابعین ﷺقولی است که درباره‌ی احکام شرایع دینی به قیاس ضعیف، و مبتنی بر گمان‌های محض و متابعت از هوای نفس، گفته شده باشد بدون اینکه آن را به اصولش رد کنند و یا در علل و اعتبار آن نظر نمایند و در چنین رأیی است که سنت‌ها و اوامر و فرامین تابناک و تعالیم و آموزه‌های دقیق و احکام و دستورات تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین رسول‌خدا ﷺ ترک داده می‌شوند و به سبب آن، احکام مبرهن و واضح کتاب و سنت به عقب و پس‌انداخته می‌شود.

اما رأیی که مقصد آن اظهار حق و مبتنی بر اصول قرآن و سنت و اصول و مبادی شرعی باشد، مذموم و قبیح نیست.

باب(۱۰)

دربارەی تیمم

فصل اول

۵۲۶ – (۱) عن حُذَیْفةَ ، قال: قال رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم : «فُضّلْنا علی الناسِ بثَلاث: جُعِلَتْ صُفُوفُنا کَصُفُوفِ الملائکَة، وجُعِلَتْ لنا الأرضُ کُلُّها، مَسجِداً، وجُعِلَتْ تُربَتُها لنا طَهُوراً إذا لم نَجِدِ الماءَ. رواه مسلم.[۵۲۶]

۵۲۶ – (۱) حذیفه رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: برامت‌های پیشین به سه چیز فضیلت و برتری داده شده‌ایم: نخست اینکه صفوف ما در نماز، بسان صفوف فرشتگان گردانیده شد، سپس اینکه همه‌ی عرصه‌ی زمین برای ما مسجد قرار داده شد، و دیگر اینکه خاک زمین برای ما پاک‌کننده گردانیده شد که هرگاه آب نیافتیم با آن تیمم بزنیم.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « وجُعِلَتْ تُربَتُها لنا طَهوراً» امام مالک معتقد است که تیمم بر هرچه از زمین باشد و صنعت بشر در آن دخل و نقشی نداشته باشد، جایز است، اما گچ که صنعت در آن داخل شده است، بر آن تیمم درست نیست.

و امام شافعی و امام احمد بر آن باورند که تیمم جز بر خاک، بر چیز دیگری روا نیست، لذا تیمم در نزد آنان بر صخره‌ی سنگ و سنگریزه جائز نیست و امام ابوحنیفه می‌گوید: تیمم بر هر چیزی صحیح است که از جنس خاک باشد مانند: سنگریزه، آهک و زرنیخ .

در تفسیر نمونه ذیل آیه‌ی ۴۳ سوره نساء، پیرامون فلسفه‌ی تیمم آمده است :

---

[۵۲۶] مسلم ۳۷۱/۱ ح (۴-۵۲۲) ، مسنداحمد ۳۸۳/۵

«بسیاری می‌پرسند، دست‌زدن به روی خاک و کشیدن به صورت و دست‌ها چه فایده‌ای می‌تواند داشته باشد، به خصوص این که می‌دانیم بسیاری از خاک‌ها آلوده‌اند و ناقل میکروب‌ها. در پاسخ این‌گونه ایرادها باید به دو نکته توجه داشت:

الف) فایده‌ی اخلاقی: تیمم یکی از عبادات است و روح عبادت به معنای واقعی کلمه در آن منعکس می‌باشد، زیرا انسان پیشانی خود را که شریف‌ترین عضو بدن اوست با دستی که بر خاک زده، لمس می‌کند تا فروتنی و تواضع خود را در پیشگاه او، آشکار سازد یعنی پیشانی من و همچنین دست‌های من در برابر تو تا آخرین حد، خاضع و متواضع‌اند و به دنبال این کار متوجه‌ی نماز و یا سایر عباداتی که مشروط به وضو و غسل است می‌شود، به این ترتیب در پرورش روح، تواضع و عبودیّت و شکرگذاری در بندگان اثر می‌گذارد.

ب) فایده بهداشتی: امروز ثابت شده: خاک به خاطر داشتن باکتری‌های فراوان، می‌تواند آلودگی‌ها را از بین ببرد این باکتری‌ها که کار آنها تجزیه کردن مواد آلوده و از بین‌بردن انواع عفونت‌هاست، معمولاً در سطح زمین و اعماق کم که از هوا و نورآفتاب، بهتر می‌توانند استفاده کنند، فراوان‌اند.

به همین دلیل هنگامی که لاشه‌های حیوانات یا بدن انسان، پس از مردن زیر خاک دفن شود و همچنین مواد آلوده‌ی گوناگونی که روی زمین‌ها می‌باشد، در مدت نسبتاً کوتاهی، تجزیه شده و بر اثر حمله‌ی باکتری‌ها، کانون عفونت، از هم متلاشی می‌گردد.

مسلّم است اگر این خاصیت در خاک نبود، کره‌ی زمین در مدت کوتاهی مبدل به یک کانون عفونت می‌شد.

اصولاً خاک خاصیتی شبه مواد « آنتی بیوتیک » دارد و تأثیر آن در کشتن میکروب‌ها، فوق‌العاده زیاد است. بنابراین خاک پاک نه تنها آلوده نیست بلکه از بین‌برنده‌ی آلودگی‌ها است، و می‌تواند از این نظر تا حدودی جانشین آب شود، با این تفاوت که آب حلّال است یعنی میکروب‌ها را حل کرده و با خود می‌برد ولی خاک میکروب‌کش است.

اما باید توجه داشت: خاک تیمم کاملا پاک باشد، همان طورکه قرآن در تعبیر جالب خود می‌گوید :« طیباً » [ر.ک : تفسیر نمونه ج ۳ ص ۵۰۸]

و در حقیقت درست است که خاک در بعضی مواقع میکروب‌ها و انگل‌ها را در خود جای می‌دهد اما باید گفت که خاک ذاتاً پاک است و قرآن نیز اشاره به خاک پاک می‌کند، نه هر خاکی . از این‌رو دکتر نورانی در « بهداشت اسلامی» ج ۱ ص ۲۳ می‌نویسد:

«خاک بهترین ماده‌ی ضدعفونی را در خود دارد و قدرت میکروب‌کشی را هم دارد ، به طوری که « پنی‌سیلین » که از «آنتی بیوتیک» است، از خاک گرفته شده است. »

۵۲۷ – (۲) وعن عمْرانَ ، قال: كنّا في سفَرٍ معَ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، فَصَلّى بالنّاسِ، فَلَمَّا إنفتَلَ من صَلاتِه، إذا هو برجلٍ مُعتَزِلٍ لم يُصَلِّ مع القومِ، فقال: «ما مَنَعَكَ يا فلانُ ! أنْ تُصَلِّيَ معَ القومِ ؟» قال: أصابَتني جَنابةٌ، ولا ماءَ. قال: «علَيكَ بالصَّعيدِ، فإنّه يَكْفيكَ» . متفق عليه.[۵۲۷]

۵۲۷ – (۲) عمران ﷺ گوید : در سفری با پیامبراکرم ﷺ بودیم، پیامبر ﷺ با مردم به جماعت نماز خواند و چون از نماز فارغ گشت ناگهان متوجه‌ی مردی شد که بدون اینکه نماز خوانده باشد در گوشه‌ای نشسته و خویشتن را از دیگران منزوی نموده است. پیامبراکرم ﷺ فرمود: چرا با ما نماز نخواندی؟
آن مرد گفت: جنب شده‌ام و آب نیست (که با آن غسل جنابت نمایم و خویشتن را از آلودگی و ناپاکی، پاکیزه کنم !) پیامبر ﷺ فرمود: با سطح زمین (یا خاک پاک) تیمم کن، آن تو را کفایت می‌کند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «انفتَلَ من صلاته» : از نمازش فارغ گشت . « الصعید» : بسیاری از علماء و دانشمندان لغت، برای « صعید» دو معنی ذکر کرده‌اند: یکی خاک، و دیگری تمام چیزهایی که سطح کره زمین را پوشانیده اعم از خاک، سنگریزه و ... و همین

---

[۵۲۷] بخاری در حدیثی طولانی به نقل این حدیث پرداخته است: ۴۴۷/۱ ح ۳۴۴ ، مسلم ۴۷۴/۱ح (۳۱۲- ۶۸۲) ، نسایی نیز به همین معنی روایت کرده است : ۱۷۱/۱ح ۳۲۱ ، مسنداحمد ۴۳۴/۴ ، دارمی ۱۹۰/۱ ح ۷۴۳

موضوع باعث اختلاف نظر فقها در چیزی که تیمم بر آن جایز است شده که آیا فقط تیمم بر خاک جایز است؟ و یا سنگ و شن و مانند آن نیز کفایت می کند.؟

ولی با توجه به ریشه‌ی لغوی کلمه‌ی « صعید » که همان « صعود و بالا قرار گرفتن» می‌باشد، معنای دوم به ذهن نزدیکتر است.

قابل توجه این که: تعبیر به « صعید» که از ماده « صعود » گرفته شده اشاره به این است که بهتر است که خاک‌های سطح زمین برای تیمم انتخاب شوند، همان خاک‌هایی که در معرض تابش نور آفتاب، ریزش باران و وزش باد قرار دارند و مملو از هوا و باکتری‌های میکروب کش هستند.

۵۲۸ – (۳) وعن عَمَّارٍ ، قال: جاءَ رجلٌ إلى عمرَ بنِ الخطَّاب [رضي الله عنه] فقال: إني اَجْنَبتُ فلم أُصِبِ الماءَ. فقال عمَّارٌ لعُمرَ: أما تذكرُ أنَّا كنَّا في سفرٍ أنا وأنتَ ؟ فأمَّا أنتَ فلم تُصَلِّ، وأمَّا أنا فتمَعَّكْتُ فصَلَّيتُ، فَذَكَرْتُ ذلكَ للنبيِّ. فقال: «إنما كانَ يكفيكَ هكذا» فضربَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم بكفَّيهِ الأرضَ ونفَخَ فيهما، ثمَّ مَسَحَ بهما وَجهَه وكفَّيه. رواه البخاريّ. ولمسلمٍ نحوُه، وفيه: قال: «إنما يَكفيكَ أنْ تضرِبَ بيدَيْكَ الأرضَ. ثمَّ تنفخَ، ثمَّ تمسحَ بهما وجهَكَ وكفَّيْكَ».[۵۲۸]

۵۲۸ – (۳) عمار ﷺ گوید : مردی به نزد عمربن خطاب ﷺ آمد و گفت : من جنب شده‌ام و آب نیز به دست نیاورده‌ام تا بدان غسل جنابت نمایم (حال شما بفرمایید که تکلیف من چیست ؛ و چگونه باید خویشتن را پاک کنم؟)

عمار بن یاسر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ به عمربن خطاب ﷺ گفت : مگر به یاد نداری آن سفری که من و تو با هم بودیم (و هر دوی ما جنابت داشتیم) و تو نماز نخواندی، ولی من خویشتن را به خاک مالیدم و نماز خواندم و آنگاه که جریان را برای پیامبر ﷺ تعریف کردم ، پیامبر ﷺ فرمود: (نیاز به مالیدن تمام بدنت به خاک نبود و) کافی بود که چنین می کردی: و پیامبر ﷺ برای تعلیم و نشان‌دادن کیفیت و

---

[۵۲۸] بخاری ۱/۴۴۳ ح ۳۳۸ ، ابوداود ۱/۲۲۸ ح ۳۲۲ ، نسایی ۱/۱۶۵ ح ۳۱۲ ، ابن ماجه ۱/۱۸۸ ح ۵۶۹

چگونگی تیمم، دو کف دستش را بر زمین زد و در آنها فوت کرد (تا غبار اضافی از بین برود) و سپس با آنها صورت و دو کف دستش را مسح کرد.

[این حدیث را بخاری روایت کرده و مسلم نیز به سان آ ن را، روایت نموده و در آن چنین آمده است :]

پیامبرﷺ فرمود: نیاز به مالیدن تمام بدنت به خاک نبود و کافی بود کف هر دو دست خود را به زمین می‌زدی سپس دستهایت را فوت می کردی(تا غبار اضافی از میان برود) آنگاه صورت و کف دستهایت را با آن مسح می‌نمودی.

« اجنبت » : جنب شدم ، غسل جنابت بر من واجب شد.

« فتمعکت » : بدن خویش را به خاک مالیدم: یعنی گمان کردم که همان‌گونه که آب باید به تمام بدن برسد، خاک نیز باید در جنابت به تمام بدن برسد، از این‌رو خاک را بر آب قیاس نموده و خویشتن را به خاک مالیدم.

« نفخ فیهما» : کف دستهایش را فوت کرد تا غبار اضافی خاک از بین برود و انسان را در وقت کشیدن به دست و صورت اذیت نکند.

از دو حدیث بالا معلوم گردید که تیمم وقتی جایز است که شخص از استفاده‌ی آب ناتوان باشد به طوری که مسافر و یا خارج از شهر یا روستا باشد و در میان او و آب به اندازه‌ی ۴۰۰۰ قدم فاصله وجود داشته باشد و یا مریض باشد که استفاده از آب برایش مشکل است، یا از سرمای زیاد نمی‌تواند از آب استفاده نماید و یا از ترس دشمن و یا حیوانات درنده نمی‌تواند به آب نزدیک شود، یا آب است ولی وسایل استخراج آب مانند ریسمان و دلو وجود ندارد، و یا اصلاً آب وجود ندارد، و یا آب با قیمت گزاف خرید و فروش می‌شود و نمازگزار پول کافی برای خرید آب ندارد، در چنین صورت‌هایی دین اسلام اجازه داده که با خاک وآنچه که از جنس خاک است (چون سنگ، شن، ریگ و غیره) در عوض وضو، یا در عوض غسل، تیمم نماید تا از ادای عباداتی که جز با وضو یا تیمم صحیح نمی‌شود محروم نماند..

۵۲۹ – (٤) وعن أبي الجُهَيمِ بن الحارِث بنِ الصِّمَّةِ ، قال: مَرَرْتُ على النبيِّ صلى الله عليه وسلّم وهو يَبُولُ، فَسَلَّمْتُ عليه، فلم يَرُدَّ عَلَيَّ حتى قامَ إلى جِدارٍ، فَحَتَّه بعصىً كانتْ معه، ثمَّ وضعَ يدَيه على الجدارِ، فَمَسَحَ وجهَه وذِراعَيه، ثمَّ رَدَّ عَلَيَّ. ولم أجِدْ هذه الروايةَ في: «الصَّحيحين»، ولا في «كتاب الحُميديِّ»؛ ولكنْ ذَكرَهَ في: «شرحِ السُّنة» وقال: هذا حديثٌ حسن.[۵۲۹]

۵۲۹ – (۴) ابوجهیم بن حارث بن صمه‌ﷺ گوید: از کنارپیامبر اکرم ﷺ در حالی عبور کردم که مشغول ادرار کردن و قضای حاجت بود، برایشان سلام کردم، پیامبرﷺ جواب سلام مرا نداد تا این‌که به سوی دیواری که در آنجا بود رفت و متوجه‌ی آن شد و با عصایی که به همراه داشت حصه‌ای از آن دیوار را تراشید، سپس دست بر دیوار گذاشت و صورت و دست‌هایش را با آن مسح کرد و سپس جواب سلام مرا داد.

[این روایت را نه در صحیحین (بخاری و مسلم) دیده‌ام و نه در کتاب حمیدی (جامع الصحیحین) لیکن این حدیث را « محی السنة » در شرح السنة ذکر کرده و گفته: حدیثی حسن است.]

---

[۵۲۹] این حدیث با این لفظ در صحیح بخاری و صحیح مسلم موجود نیست بلکه حدیث شماره ۵۳۵ در صحیح بخاری و صحیح مسلم وجود دارد و امام شافعی حدیث فوق را با همین لفظ در مسندش روایت کرده است: مسند شافعی ص ۱۲

فصل دوم

۵۳۰ – (۵) عن أبي ذَرّ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إنّ الصَّعيدَ الطَّيّبَ وُضوءُ المسلمِ، وإنْ لم يَجِدِ الماءَ عَشْرَ سنين، فإذا وَجَدَ الماءَ فَلْيَمُسَّهُ بَشَرَه، فَإنّ ذلكَ خيرٌ» . رواه أحمد، والترمذي، وابوداود. وروى النّسائيُّ نحوَه إلى قولِه: «عَشْرَ سِنين». [۵۳۰]

۵۳۰ – (۵) ابوذر گوید: پیامبر ﷺ فرمود: بی‌گمان سطح زمینِ پاک (و یا خاکِ پاک) در حکم آب وضو (و غسل) مسلمان (و پاک‌کننده‌ی وی) است، اگر چه ده سال آب نیابد (باز هم تیمم برای او کافی است.) ولی هرگاه آب یافت باید آن را در وضویش به کار گیرد و از آن در شستشوی اعضایش استفاده نماید، و آن را به پوست بدن و اعضای وضو واجب الغسلش برساند، و استفاده نمودن از آب برای شما بهتر است.

[این حدیث را احمد، ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند، نسائی نیز به سان آن را تا « عشر سنین » روایت نموده است.]

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که اگر در جایی آب یافت نشود، خاک پاک جای آن را می‌گیرد، اگر چه این روند به ده سال به طول بینجامد.

و در حقیقت یکی از مزایای اسلام، آسان‌گیری و رفع عسر و حرج از بندگان است و تیمم را بدان جهت خداوند ﷻ مشروع گردانید که گاهی برای انسان به دلایلی استعمال آب ممکن نیست، مانند: مریضی که استفاده از آب برایش مشکل است، یا از سرمای زیاد نمی‌تواند از آب استفاده نماید و یا از ترس دشمن یا

---

[۵۳۰] مسنداحمد ۱۵۵/۵ ، ترمذی ۲۱۱/۱ ح ۱۲۴ و قال : حدیث حسن صحیح ، ابوداود نیز در حدیثی طولانی به نقل این حدیث پرداخته است: ۲۳۵/۱ ح ۳۳۲ ، نسایی نیز این حدیث را تا عبارت « عشر سنین » روایت کرده است: ۱۷۱/۱ و ۳۲۲

حیوانات درنده، نمی‌تواند بـه آب نزدیـک شـود، و یـا وسـایل استخراج آب وجـود ندارد، و یا اصلاً آب وجود ندارد و به انـدازه‌ی یـک میـل و یـا بیـشتر از آب فاصـله دارد و یا آب با قیمت گزاف خرید و فروش می‌شود و نمازگزار پول کافی نـدارد تـا با آن، آب خریداری کند و خویـشتن را از نجاسـت اصـغر(بـی‌وضـویی) و نجاسـت اکبر (جنابت) پاک نماید.

در چنین صورت‌هایی شریعت مقدس اسلام به مسلمانان اجازه داده که با خـاک و آنچه که از جنس خاک است (از قبیل : شن، ریگ، کلوخ، سـنگ و ...) در عـوض وضو و یا در عوض غسل، تیمم نماید تا از ادای عبادتی کـه جـز بـا وضـو و یـا تـیمم صحیح نمی‌شود، محروم نماید.

و از این حدیث معلوم گردید که تیمم در اصل، جانشین وضو است و هر آنچه بـا وضو جایز می‌شود با تیمم نیز جایز می‌گـردد و شـخص مـسلمان مـی‌توانـد همانند وضو، قبل از دخول وقت، تیمم بگیرد و هر اندازه که می‌خواهد با آن نماز نفل و یـا فرض بخواند، ولی هرگاه آب یافت تیممش باطل می‌شود، ولی هـر نمـازی کـه قـبلاً با آن تیمم خوانده، صحیح و درست است و اعاده‌ی آن لازم نیست.

۵۳۱ – (٦) وعن جابرٍ ، قال: خرجنا في سَفَرٍ، فَأَصَابَ رَجُلاً مِنَّا حَجَرٌ فَشَجَّهُ في رأسِه، فَاحْتَلَمَ، فَسَأَلَ أصحابَه: هل تَجِدونَ لي رُخصَةً في التَّيَمُّمِ ؟ قالوا: ما نَجِدُ لكَ رُخصَةً وأنتَ تقدرُ على الماءِ. فَاغْتَسَلَ فماتَ. فَلَمَّا قَدِمْنا على النبيِّ أُخبِرَ بذلكَ. قال: «قَتَلُوه، قَتَلَهم اللهُ؛ أَلاَ سألوا إِذا لم يعلَموا! فإنما شِفاءُ العِيِّ السُّؤالُ، إنما كانَ يكْفيه أن يَتيمَّمَ، ويُعَصِّبَ على جُرحِه خِرقَةً، ثمَّ يَمْسَحَ عَلَيها، ويَغسِلَ سائِرَ جَسَدِه». رواه ابوداود.[۵۳۱]

۵۳۱ – (۶) جابر گوید: به قصد مسافرتی بیرون رفتیم، سنگی بـه مـردی (از همسفران و همرکابان ما) خورد و سرش را زخمی کـرد، سـپس آن مـرد احـتلام

[۵۳۱] ابوداود ۲۳۹/۱ ح ۳۳۶ ، دارقطنی ۱۸۸/۱ ح ۳ از باب «جواز التیمم لصاحب الجرح»

شد و از دوستانش پرسید: آیا به نظر شما با وضع و حالی که دارم، می‌توانم تیمم کنم؟

گفتند: در حالی که می‌توانی با آب غسل کنی(و آب نیز در دسترس است) رخصتی برای شما در تیمم نمودن و رها کردن آب نمی‌یابیم.

پس آن مرد غسل کرد (و بر اثر جراحت سر و استفاده نمودن از آب، بیماری‌اش شدت یافت) و مرد.

وقتی نزد پیامبرﷺ رفتیم، ایشان را از این جریان باخبر کردند، (پیامبرﷺ با شنیدن این خبر بر آشفته و خشمناک شدند و از روی تأسف و ناراحتی) فرمودند: (با فتوای غلطشان) او را کشتند، خدا آنها را بکشد. چرا وقتی که نمی‌دانستند، سؤال نکردند؟ جز این نیست که شفای نادانی، پرسش است.

(و برای چنین فردی که سرش زخمی شده) کافی بود که تیمم کند و پارچه‌ای بر محل زخم خویش ببندد، سپس برآن مسح کند و سائر بدنش را بشوید.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۵۳۲ ــ (۷) ورواه ابنُ ماجة، عن عطاءِ بن أبي رباحٍ، عن ابنِ عبَّاسٍ.[۵۳۲]

۵۳۲ – (۷) و همین حدیث را ابن‌ماجه از عطاء بن ابی رباح و او نیز از ابن‌عباس رضی الله عنه روایت کرده است.

شرح: « فشجه فی رأسه» : سرش را شکست و زخم آلود کرد «العَیّ»: درمانده، خسته، عاجز و ناتوان . کسی که از دانستن چیزی عاجز و درمانده است.

از این حدیث چند نکته دانسته می‌شود:

۱) پارچه‌ای که بر روی زخم یا یکی از اعضای شکسته، به هدف علاج و تداوی می‌پیچند، مسح بر آن جایز است . و امروز در گچ گرفتن عضو شکسته و پانسمان کردن زخم، همین حکم را می‌توان جاری ساخت.

۲) مبنای شریعت بر آسان گیری و رفع عسر و حرج از بندگان است و پیوسته شرع مقدس اسلام، جانب تیسیر و تخفیف را بر جانب تشدید و تعسیر ترجیح می‌دهد و

---

[۵۳۲] ابن ماجه ۱۸۹/۱ ح ۵۷۲ ، بخاری ۲۴۰/۱ ح ۳۳۷

همیشه به خاطر تشویق و ترغیب مردم نسبت به دین و ثابت قدم و استوار ماندن آنان در مسیر دین، جنبه‌ی رخصت را بیشتر از جنبه‌ی عزیمت به آنان عرضه می‌نماید.

سفیان ثوری در بیانی حکیمانه و اندیشمندانه می‌گوید:

«إنما العلم الرّخصة من ثقة، اما التشدید فیحسنه کل احد.»

«علم عبارت است از رخصت اشخاص موثق، زیرا تشدید و سختگیری را همه کس خوب می‌داند.»

۳) از این حدیث دانسته می‌شود که نباید با کمترین سرمایه‌ی علمی و دانش شرعی، و بدون تأمل و پرهیزگاری درباره‌ی مسائل عمومی بزرگ، و پیرامون اوامر و فرامین الهی، تعالیم و آموزه‌های نبوی، احکام و دستورات شرعی، و حقایق و مفاهیم والای قرآنی، فتوا داد.

در حدیثی آمده:

«أجرؤکم علی الفتیا أجرؤکم علی النار»

«جسورترین شما بر فتوا کسی است که به ورود در آتش دوزخ دلیرتر و بی‌باک‌تر باشد.»

متاسفانه امروز نیز مفتی‌های بی‌شماری که صلاحیت فتوا ندارند و یا اصلاً با علم و دانش هیچ نسبتی ندارند، بر کرسی و مسند افتاء و قضاوت نشسته‌اند و صدرنشین مجالس شده‌اند و به صدور فتوا اقدام می‌کنند. آنها نه از قدرت استحضار و حافظه و فهم درست برخوردارند و نه از اهداف شریعت چیزی می‌دانند و نه از شناخت واقعیت بهره‌ای دارند و با این وجود، فتواهای نامناسب و سؤال برانگیز و ضد و نقیض صادر می‌کنند. آنها نمی‌دانند که فتوا به معنای امضاء از طرف پروردگار جهانیان است، پس وای به حال کسانی که در امضاء از سوی پروردگار جهانیان و خدای یکتا و قهار اشتباه کنند.

از امام مالک چهل مسئله پرسیدند فقط به هشت مسئله پاسخ قطعی داد و در مورد سی و دو مورد دیگر گفت: «لا ادری» (نمی‌دانم).

پرسشگر با تعجب پرسید: امام مالک نمی‌داند؟!

امام مالک به او گفت: برو به مردم نیز بگو که مالک چیزی نمی‌داند.
این در حالی است که علمای معاصر امام مالک در حق او گفته‌اند:
« تا مالک درمدینه است کسی حق فتوا دادن ندارد»
پس باید کسانی که عجولانه به صدور فتوا اقدام می کنند و بدون سرمایه‌ی علمی و دانش شرعی و بدون تأمل و پرهیزگاری پیرامون مسائل شرعی به فتوا و قضاوت می‌پردازند از خدا پروا کنند و آخرت را مدنظر بگیرند.

۵۳۳ – (۸) وعن أبي سعيد الخُدري ، قال: خَرَجَ رَجُلانِ في سَفَرٍ، فَحَضَرَتِ الصَّلاةُ وليسَ معهُما ماءٌ، فَتَيَمَّما صَعيداً طيِّباً، ثمَّ وجدا الماءَ في الوَقْتِ، فَأَعادَ أحدُهما الصلاةَ بوُضوءٍ، ولم يُعِدِ الآخرُ. ثمَّ أتَيا رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم، فَذَكَرَا ذلكَ. فَقالَ لِلَّذي لم يُعِدْ: «أصَبْتَ السُّنَّةَ، وأجْزَأتْكَ صَلاتُكَ». وقال للذي تَوَضَّأَ وأعادَ: «لَكَ الأجْرُ مَرَّتَينِ». رواه ابوداود، والدَّارميّ، وروى النسائي نحوَه.[۵۳۳]

۵۳۳ – (۸) ابوسعید خدری ﷺگوید : دو مرد به مسافرت رفتند، وقت نماز فرا رسید در حالی که آب (برای وضو) به همراه نداشتند. در نتیجه با خاک، تیمم کردند و نماز خواندند، سپس آب را در همان وقت یافتند یکی از آن دو، وضو گرفته و نماز خویش را اعاده کرد، ولی دیگری اعاده نکرد.
وقتی از مسافرتشان بازگشتند به نزد پیامبرﷺآمدند و جریان را برای ایشان بازگو کردند. پیامبرﷺ پس از شنیدن داستان، به کسی که نماز و وضوی خویش را اعاده نکرده بود، فرمود: مطابق سنت عمل کرده‌ای و نمازت صحیح است. و به کسی که اعاده کرده بود، فرمود: تو از دو ثواب و پاداش برخورداری.
[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند. و نسائی نیز به سان آن را روایت کرده است.]

---

[۵۳۳] ابوداود ۱/۲۴۰ ح ۳۳۸ ، دارمی ۱/۱۹۰ ح ۷۴۴ ، نسایی ۱/۲۱۳ ح ۴۳۳

٥٣٤ – (٩) وقد رَوى هو وابوداود أيضاً عن عطاءِ بنِ يَسارٍ مُرْسَلاً. [٥٣٤]

۵۳۴ – (۹) همین حدیث را نسائی و ابوداود نیز از عطاء بن یسار به طور مرسل روایت کرده‌اند.

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که آنچه وضو را باطل می‌کند، تیمم را نیز باطل می‌کند، علاوه بر این کسی که به علت عدم دسترسی به آب تیمم کرده است، هرگاه آب را پیدا کند، تیممش باطل می‌شود و نیز کسی که به خاطر بیماری و غیره از به کاربردن آب عاجز بوده، با رفع ناتوانی و بیماری تیمم او باطل می شود ولی هرنمازی که قبلاً با آن تیمم خوانده، صحیح و درست است و اعاده‌ی آن لازم نیست.

در این حدیث نیز این دو صحابه ـ رضی‌الله عنهما ـ اجتهاد کرده‌اند، ولی پیامبرﷺ به کسی که نماز و وضو را اعاده نکرده بود فرمود: مطابق سنت عمل کرده‌ای و نمازت صحیح است. و به کسی که اعاده کرده بود فرمود: تو دو ثواب و پاداش داری، چون تو به احتیاط عمل کرده‌ای و نماز دوم تو نفل حساب می‌شود و خداوند متعال اعمال نیک را ضایع و تباه نمی‌کند ولی سنت من همان روش اول است. و مسئله‌ی شرعی نیز همین است که به هنگام در دسترس نبودن آب، باید تیمم کرد و نماز خواند، و چنانچه قبل از سپری‌شدن وقت نماز، آب میسر و فراهم شد اعاده‌ی نماز واجب و یا لازم نیست.

---

[۵۳۴] ابوداود این حدیث را به صورت مرسل روایت کرده است: ۲۴۲/۱ ح ۳۳۹ ، نسایی نیز این حدیث را به صورت مرسل از عطاء نقل نموده است: ۲۱۳/۱ ح ۴۳۴

فصل سوم

۵۳۵ - (۱۰) عن أبي الجُهَيمِ بن الحارثِ بن الصِّمَّةِ ، قال: أَقبَلَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم من نحوِ بئرِ جَمَلٍ، فلقِيَه رجلٌ فَسَلَّمَ عليه، فَلَمْ يَرُدَّ النبي صلى الله عليه وسلّم حتى أَقْبَلَ على الجِدارِ، فَمَسَحَ بِوَجهِهِ ويَدَيهِ، ثمَّ ردَّ عليه السَّلامَ. متفقٌ عليه. [۵۳۵]

۵۳۵ - (۱۰) ابوجهیم بن حارث بن صِمّه رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ از طرف «بئر جمل» [محلی است در نزدیکی مدینه‌ی منوره] برمی‌گشت. در بین راه مردی با او ملاقات کرد و سلام نمود. (و چون پیامبر ﷺ آب همراه نداشت) جواب سلام او را نداد تا رو به دیوار کرد (و دست بر دیوار کشید) و صورت و دست‌هایش را با آن مسح کرد و سپس جواب سلام او را داد.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۵۳۶ - (۱۱) وعن عَمَّارِ بن ياسِرٍ : أنّه كانَ يُحَدِّثُ: أنّهم تَمَسَّحُوا وهم معَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم بالصَّعيدِ لِصَلاةِ الفَجْرِ، فَضَرَبُوا بأكُفِّهِمُ الصَّعيدَ، ثمَّ مَسَحُوا بِوُجُوهِهِمْ مَسْحةً واحدةً، ثمَّ عادوا، فَضَرَبوا بأكُفِّهم الصَّعيدَ مَرَّةً أخرى، فَمَسَحُوا بأيدِيهِم كلِّها إلى المَناكِبِ والآباطِ منْ بُطُونِ أيدِيهِم. رواه ابوداود. [۵۳۶]

---

[۵۳۵] بخاری ۴۴۱/۱ ح ۳۳۷ ، مسلم ۲۸۱/۱ ح(۱۱۴-۳۶۹) ، ابوداود ۲۳۳/۱ ح ۳۲۹ ، نسایی ۱۶۵/۱ ح ۳۱۱ ، مسنداحمد ۱۶۹/۴

[۵۳۶] ابوداود ۲۲۴/۱ ح ۳۱۸ ، نسایی در حدیثی طولانی به نقل این حدیث پرداخته است : ۱۶۷/۱ ح ۳۱۴، مسنداحمد ۳۲۰/۴

۵۳۶ – (۱۱) از عماربن یاسر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ روایت است که می‌گفت: صحابه‌ﷺ درحالی که همراه پیامبر ﷺ (در مسافرت) بودند، برای نماز بامداد با خاک (پاک) تیمم کردند. این طور که کف دست‌هایشان را بر خاک زدند و سپس با آنها یک بار صورت‌شان را مسح کردند. پس از آن دوباره نیز کف دست‌هایشان را بر خاک زدند و با آنها دست‌هایشان را از قسمت ظاهری دو دست تا شانه‌ها، و از قسمت داخلی تا زیر بغل‌ها مسح نمودند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: پیرامون روش و چگونگی تیمم دو مسئله حائز اهمیت و محل اختلاف علماء و صاحب‌نظران اسلامی است:

الف) نخست اینکه در تیمم چند ضربه است : امام ابوحنیفه، امام مالک، امام شافعی، لیث بن سعد و جمهور علماء و اندیشمندان اسلامی براین باورند که تیمم دو ضربه است یکی برای صورت و دیگری برای دست‌ها.

و استدلال جمهور عبارت است از: حدیث جابرﷺ که پیامبرﷺ فرمود :

«التیمم ضربة لوجه و ضربة للذراعین الی المرفقین »[دارقطنی و بیهقی]

و حدیث ابن‌عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ که گفت: پیامبرﷺ فرمود:

«التیمم ضربتان : ضربة للوجه و ضربة للیدین الی المرفقین»[دارقطنی و مستدرک حاکم]

و حدیث عماره که گفت:

«کنت فی‌القوم حین نزلت الرخصة فی المسح بالتراب إذا لم نجد الماء ، فأمرنا فضربنا واحدة للوجه ثم ضربة اخری للیدین الی المرفقین »[رواه البزاز و قال الحافظ فی الدرایة باسناد جید، آثار السنن]

و حدیث شماره ۵۳۶ و ...

و امام احمد و اسحاق، و اوزاعی و برخی از ظواهر معتقدند که برای تیمم یک ضربه کافی است.

ب) اختلاف دیگر، درباره‌ی مقدار مسح دست‌ها است: امام احمد و در روایت مشهور امام مالک بر این باورند که مسح دست، فقط تا مچ دست‌ها واجب است و به حدیث «ان النبی ﷺ أمره بالتیمم للوجه و الکفین» استدلال کرده‌اند.

ولی امام ابوحنیفه، شافعی، لیث بن سعد و جمهور براین باورند که مسح دست تا آرنج واجب است و به چند حدیث استدلال جسته‌اند:

سه حدیث نخست که در رابطه با دو ضربه‌بودن تیمم آوردیم و حدیث شماره ۵۳۵ و ۵۲۹ و امام زهری معتقد است که مسح دست‌ها تا شانه واجب است و به حدیث عماربن یاسر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ (شماره ۵۳۶) استدلال جسته است. ولی جمهور علماء و صاحب‌نظران اسلامی این حدیث را این گونه توجیه کرده‌اند که در ابتدای نزول حکم تیمم، روشی که صحابه‌ی کرام‌ رضی الله عنهم در تیمم به کار می‌بردند، اجتهاد خود آنان بود و تقریر پیامبر ﷺ در این زمینه به ثبوت نرسیده است، لذا در مقابل روایات و احادیث صریح و صحیح، نمی‌توان از این حدیث، استدلال کرد.

باب(۱۱)

درباره‌ی غسل مسنون

فصل اول

۵۳۷ _ (۱) عن ابنُ عمرَ [رضي الله عنهما] قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إِذا جاءَ أحدُكُم الجمعةَ فَلْيَغتَسِلْ». متفق عليه.[۵۳۷]

۵۳۷ – (۱) عبدالله بن عمر ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: وقتی هر یک از شما به نماز جمعه می‌آید، باید قبلاً غسل نماید (و خویشتن را پاک و پاکیزه و خوشبو و معطر نماید.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۵۳۸ – (۲) وعن أبي سعيد الخدري ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «غُسلُ يَومِ الجُمعَةِ واجِبٌ على كُلِّ مُحتَلِمٍ». متفق عليه.[۵۳۸]

۵۳۸ – (۲) ابو سعید خدری رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «غسل روز جمعه بر هر مکلّف و عاقل و بالغی واجب است.»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۵۳۷] بخاری ۲/۳۵۶ ح ۸۷۷ ، مسلم ۲/۵۷۹ ح (۱/۸۴۴) ، ابوداود ۲/۲۴۲ ح ۳۴۰ ، ترمذی ۲/۳۶۴ ح ۴۹۲ و ترمذی با لفظ «إذا اتی أحدكم ... » حدیث را روایت کرده است.، نسایی ۳/۹۳ ح ۱۳۷۶ ، ابن ماجه ۱/۳۴۶ ح ۱۰۸۸ ، دارمی ۱/۴۳۳ ح ۱۵۳۶ ، مؤطا مالک ۱/۱۰۲ ح ۵ از « كتاب الجمعة» ، مسنداحمد ۲/۹

[۵۳۸] بخاری ۲/۳۸۲ ح ۸۹۵ ، مسلم ۲/۵۸۰ ح (۵-۸۴۶) ، ابوداود ۱/۲۴۳ ح ۳۴۱ ، نسایی ۳/۹۳ ح ۱۳۷۷ ، ابن ماجه ۱/۳۴۶ ح ۱۰۸۹ ، مؤطا مالک ۱/۱۰۲ ح ۴ از « كتاب الجمعة» ، دارمی ۱/۴۳۴ ح ۱۵۳۷ ، مسنداحمد ۳/۶۰

۵۳۹ – (۳) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «حقٌّ على كُلِّ مُسلِمٍ أنْ يُغتَسِلَ في كُلِّ سَبعَةِ أيامٍ يَوماً، يغسِلُ فيه رأسَه وجَسَدَه». متفق عليه.[۵۳۹]

۵۳۹ – (۳) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «بر هر مسلمانی لازم و ضروری است که در فاصله‌ی هر هفت روز، روزی را برای شستن سر و اندامش اختصاص دهد و در هر هفته، یکبار غسل کند و سر و تن خویش را بشوید.»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

[۵۳۹] بخاری ۲/۳۸۲ ح ۸۹۷، مسلم ۲/۵۸۲ ح(۹-۸۴۹)، مسنداحمد ۲/۳۴۲

فصل دوم

۵۴۰ – (٤) عن سَمُرَةَ بن جُندُب ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ تَوَضّأَ يَومَ الجُمعَةِ فَبِها ونِعْمَتْ، ومَن اغْتَسَلَ فَالغُسْلُ أفضَلُ». رواه أحمدُ، وابوداود، والترمذيُّ، والنسائيّ، والدارميّ.[۵۴۰]

۵۴۰ـ (۴) سمرة بن جندب رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «هر کس روز جمعه (برای نماز جمعه) وضو بگیرد، وضو کافی می‌باشد و خوب است، و هر کس غسل کند، غسل بهتر و برتر است.»

[این حدیث را احمد، ابوداود، ترمذی، نسائی و دارمی روایت کرده‌اند.]

شرح: هر کس سنت پاک نبوی را مورد تحقیق و بررسی و کشف و مورد موشکافی قرار دهد، شمار زیادی از احادیث صحیح و حسن را می‌یابد که در هر مورد و در هر سطحی، مردمان را به رعایت نظافت و بهداشت و سلامتی و تندرستی، تشویق و ترغیب می‌نماید، خواه در ارتباط با نظافت خود انسان باشد یا نظافت منزل، و یا نظافت راه و معابر.

در رابطه با نظافت انسان، حدیث نبوی به غسل روز جمعه دستور داده است تا جایی که در بعضی احادیث (همچون حدیث ابوسعید خدری رضی الله عنه) با لفظ واجب تعبیر شده است.

در حقیقت، اسلام برای زیبایی و آرایش اهمیت خاصی قائل است و آن را یک صفت و منش خدایی می‌داند. انسان بر حسب فطرت، به جانب زیبایی تمایل دارد و روانشناسان حب زیبایی را، از امیال عالیه‌ی بشر شمرده‌اند.

---

[۵۴۰] مسنداحمد ۱۶/۵ ، ابوداود ۲۵۱/۱ ح ۳۵۴ ، ترمذی ۳۶۹/۲ ح ۴۹۷ و قال: حدیث حسن ، نسایی ۹۴/۳ ح ۱۳۸۰ ، دارمی ۴۳۴/۱ ح ۱۵۴۰

اسلام نیز به دلیل اینکه یک مکتب فکری است، به زیبایی و آرامش ارج نهاده است و بسی جای تأسف و شگفتی است با اینکه اسلام نسبت به زیبا سازی، تمیزی، نظافت، خوشبویی و بهداشت تأکید فراوان دارد اما جوامع اسلامی کمال بی‌فرهنگی را از خود نشان می‌دهند.

سیمای یک جامعه‌ی متمدن اسلامی، هنگامی ترسیم می‌شود که امت اسلامی اوامر و فرامین تابناک الهی، تعالیم و آموزه‌های دقیق و ژرف نبوی، احکام و دستورات تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین شرعی، و حقایق و مفاهیم والای قرآنی را در تمام ابعاد و زوایای مختلف زندگی، نصب‌العین و آویزه‌ی گوش خویش قرار دهند و تأکید خدا و رسولﷺ را بر حفظ زیبایی، تمیزی، طهارت و پاکی، و رعایت بهداشت و نظافت به کار بندند.

اسلام در حالی که برای اعیاد مختلف از قبیل: عید قربان و عید فطر و روزهای مختلف مانند: روز قربان، روز ترویه و روز عرفه و برای ورود به مکان‌های مختلف از قبیل: مسجدالحرام، روضه‌ی مطهر پیامبراکرمﷺ و... غسل را مستحب کرد و برای حالاتی از قبیل: جنابت، حیض و نفاس، غسل را واجب نموده است و در عین حال در طول هفته یک روز را برای استحمام و آرایش به نام جمعه قرار داده است تا مؤمنان در آن روز با نظافت و زیبایی، در اجتماع سیاسی ـ عبادی جمعه حاضر شوند و در روز جمعه خود را بیارایند، غسل نمایند، خود را عطرآگین کنند، موی را شانه زنند، و تمیزترین لباس‌های خود را بپوشند و خود را برای نماز جمعه آماده کنند. و در این روز، باوقار و سنگینی گام بردارند و به خطبه‌ی امام جمعه گوش فرا دهند و دسته‌جمعی به نیایش خداوندپاک، قیام کنند و پروردگار را به خوبی عبادت و پرستش نمایند.

براستی که فرهنگ غنی و پربار اسلام، بسیار مترقی و پیشرفته است و اگر این آداب و سنت‌ها مورد عمل قرار می‌گرفت، جامعه‌ی اسلامی می‌توانست دلپذیرترین جوامع باشد، و اگر مسلمانان، پیامبراکرمﷺ را به عنوان الگوی رفتاری خود انتخاب

می کردند، جوامع اسلامی چقدر می‌توانست دل‌انگیز و جذاب و مترقی و پیشرفته باشد .

جالب اینکه پیامبراکرمﷺ این سنت‌ها وآداب را برای مردم فقیر و تهیدست و مفلس و درمانده‌ای مثل مهاجرین، و اصحابی مستمند چون بلال ، صهیب و...رضی الله عنهم تشریع کرده‌اند که مشخص می کند که فقر و تهیدستی نباید مانع از رعایت بهداشت و آرایش و استفاده از عطر و غیره باشد.

خود پیامبرﷺ که در فقر می‌زیست، خرید عطر و نان را در یک ردیف قرار می‌داد، بنابراین فقر را نباید بهانه‌ی بی‌اعتنایی به فرهنگ مترقیانه‌ی اسلام نمائیم.

بسی جای تأسف است که بیگانگان در عمل به فرهنگ اسلامی از ما پیشی گرفته‌اند و تا جایی پیش رفته‌اند که عطر زن و مرد را جدا کرده و برای هر کدام از زنان و مردان عطر مخصوصی ساخته‌اند و امت اسلامی که خود بانیان این فرهنگ مترقی بوده‌اند آنان را برای این تمدن تحسین می کنند.

جالب است بدانیم که پیامبراکرمﷺ اولین کسی است که عطر را به زنانه و مردانه تقسیم کرده است، اما این امت اسلامی است که در اینجا (همانند بسیاری از موارد دیگر) چشم به دیار فرنگ دوخته است.

پروردگارا! تو را سپاس و آفرین می گوئیم که بهترین آداب و روش‌های زندگی را به وسیله‌ی پیامبرﷺ و صحابهرضی الله عنهم به ما آموختی. ما را قدردان آنان گردان و زندگی‌مان را به روش و منش آنان آرایش ده ، و فکرمان را به علوم آنان، آرامش و کاممان را به آب حیاتشان سیراب و شراره‌ی محبت‌شان را به جانمان بیفکن، تا تلاش حضرت محمد ﷺ پیامبر خاتم را سپاس داریم.

حال باید پرسید که: آیا بر اساس حدیث ابوسعید خدری و ابوهریره و ابن‌عمر رضی الله عنهم غسل روز جمعه واجب است و یا بر اساس حدیث « سمرة بن جندب » [فبها و نعمت] و حدیث ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ که درآینده [شماره ۵۴۴] می‌آید ، سنت مؤکده می‌باشد؟

امام نووی در شرح مسلم می گوید:

«علما و صاحب‌نظران اسلامی پیرامون حکم غسل روز جمعه با همدیگر اختلاف نظر دارند، گروهی از علما و پیشوایان سلف از برخی از صحابه‌ﷺ وجوب غسل را روایت کرده‌اند، و اهل ظاهر هم با توجه به حدیث ابوسعید خدری ﷺ به وجوب غسل جمعه معتقد می‌باشند، اما جمهور علماء از سلف و خلف (از جمله امام ابوحنیفه، مالک و شافعی) و بیشتر علما و صاحب‌نظران اسلامی با توجه به احادیث و روایات صحیح دیگر، معتقدند که غسل روز جمعه واجب نیست، بلکه سنت مؤکده می‌باشد.»*

و در حقیقت، هرگاه سببی از اسباب نظافت از قبیل: چرک و عرق و امثال آن در بدن باشد، دستور غسل برای انسان مؤکد خواهد بود تا باعث اذیت و آزار کسانی که با او اختلاط و معاشرت دارند نشود.

در روایات (از جمله روایت ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ که بعداً خواهد آمد) وارد شده است که مسلمانان در مدینه‌ی منوره در طول هفته به آبکشی و کارهای روزمره مشغول بودند و چون جمعه فرا می‌رسید در مسجد برای نماز جمعه حاضر می‌شدند در حالی‌که بوی بد زیر بغل و بدن آنها موجب اذیت و آزار مردم می‌شد، ازاین‌رو پیامبرﷺ دستور می‌داد تا غسل جمعه کنند و از این‌جهت، غسل جمعه سنت مؤکده قرار گرفت.

و حضرت عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ می‌گوید:

«مردم روزهای جمعه پشت سر هم از منازل خود و دهات اطراف مدینه با لباس و سر و صورت عرق کرده و غبارآلود به جمعه می‌آمدند و عرق از بدنشان جاری می‌شد، یکی از آنان به نزد پیامبرﷺ که در منزل من بود، آمد، پیامبرﷺ فرمود: کاش شما برای چنین روزی خود را تمیز می‌نمودید و غسل می‌کردید.» [بخاری]

از این‌رو از دیدگاه بیشتر علما، مراد از وجوبی که در حدیث ابوسعیدﷺ آمده است، وجوب اصطلاحی نیست، بلکه مقصود از آن، همان تأکید برای تمیزی و رعایت بهداشت و نظافت می‌باشد.

---

* شرح مسلم ج ۶ ۱۲۴

٥٤١ - (٥) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ غَسَلَ مَيِّتاً فَلْيَغْتَسِلْ». رواه ابنُ ماجة. وزادَ أحمدُ والترمذيُّ وابوداود: «ومَنْ حَمَلَه فَلْيَتَوَضَّأْ». [٥٤١]

۵۴۱ - (۵) ابوهریره ﷛ گوید : پیامبرﷺ فرمود: «هر کس مرده‌ای را بشوید، باید غسل کند.
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]
در مسنداحمد و ترمذی و ابوداود این عبارت نیز افزوده شده است :
« هر کس جنازه مرده‌ای را حمل کند، باید وضو بگیرد.»

٥٤٢ - (٦) وعن عائشةَ ، رضي الله عنها، أنَّ النَّبيَّ صلى الله عليه وسلّم كانَ يَغتَسِلُ مِن أربَعٍ: من الجَنابَةِ، و يومَ الجُمعَةِ، ومنَ الحِجامةِ، و مِنْ غُسلِ المَيِّتِ. رواه ابوداود. [٥٤٢]

۵۴۲ - (۶) عایشه ـ رضی‌الله‌عنها ـ گوید: پیامبر اکرمﷺ از چهار چیز غسل می‌کرد : جنابت، روز جمعه، حجامت و از شستن و غسل‌دادن میت.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: اکثر علما و صاحب‌نظران اسلامی براین باورند که برای کسی که مرده‌ای را می‌شوید، غسل کردن واجب نیست، بلکه مستحب است.

و علماء ، حدیث « و من حمله فلیتوضأ» [هر کس جنازه‌ی مرده‌ای را حمل کند، باید وضو بگیرد] را اینگونه تشریح کرده‌اند: کسی که جنازه‌ای را حمل می‌کند، باید از همان اول وضو گرفته و برای نماز جنازه آماده باشد.

و نیز علما معتقدند که غسل پس از حجامت واجب نیست، بلکه مستحب است، چرا که در روایتی از حضرت انس﷛ آمده که:

---

[۵۴۱] ابن ماجه ۱/۴۷۰ ح ۱۴۶۳ ابن ماجه عبارت « من حمله فالیتوضأ» را نیز روایت کرده است ، مسنداحمد ۲/۴۵۴ ، ترمذی ۳/۳۱۸ ح ۹۹۳ و قال : حدیث حسن ، ابوداود ۳/۵۱۱ ح ۳۱۶۱

[۵۴۲] ابوداود ۱/۲۴۸ ح ۲۴۸ ، مسنداحمد ۶/۱۵۲

« إنه ﷺ احتجم و صلی و لم یتوضأ»

یعنی: «پیامبرﷺ حجامت کرد و نماز خواند و وضو نگرفت»

و این حدیث می‌رساند که غسل برای حجامت لازم نیست، بلکه مستحب است که انسان پس از غسل میت، حمل جنازه و پس از حجامت غسل نماید.

« **حجامت** » بادکش کردن و خون گرفتن از بدن، با تیغ‌زدن و مکیدن، به این طریق که قسمت کوچکی از پوست بدن را (بیشتر در پشت و میان دو شانه) با شاخ یا آلت شیشه‌ای به شکل شاخ می‌مکند تا برآمدگی پیدا کند، بعد چند خراش با تیغ می‌دهند و آن‌گاه مقداری خون به وسیله‌ی مکیدن با شاخ خارج می‌کنند.

۵۴۳ - (۷) وعن قَيسِ بن عاصِمٍ : أنَّه أسلَمَ، فَأَمَرَهُ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم أنْ يَغتَسِلَ بِماءٍ و سِدْرٍ. رواه الترمذيُّ، وابوداود، والنسائيّ. [۵۴۳]

۵۴۳ - (۷) از قیس بن عاصمؓ روایت است که وی مسلمان شد، از این‌رو پیامبراکرم ﷺ بدو امر کرد تا با آب و سدر (کنار) غسل کند (و خوب خویشتن را بشوید)

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: « سدر »: درخت کنار، شجرالنبق، درختی است گرمسیری که بسیار تناور می‌شود و بلندی‌اش تا ۴۰ متر می‌رسد. می گویند تا ۳۰۰۰ سال عمر می کند، میوه‌اش کوچک و خوردنی و به اندازه‌ی سنجد است و بعد از رسیدن، سرخ یا زردرنگ و شیرین می‌شود برگ آن را پس از خشک‌کردن می‌سایند و در حمام، بدن خود را با آن شستشو می‌دهند. برای تمیزکردن پوست بدن و تقویت موها و جلوگیری از ریزش مو، نافع است. [فرهنگ عمید]

امام شافعی حکم غسل کافر را که مسلمان می‌شود، واجب نمی‌داند، بلکه قائل به استحباب آن است و امام ابوحنیفه نیز بر این باور است که اگر در حال کفر، غسل از

---

[۵۴۳] ترمذی ۵۰۲/۲ ح ۶۰۵ و قال : حدیث حسن ، ابوداود ۲۵۱/۱ ح ۳۵۵ ، نسایی ۱۰۹/۱ ح ۱۸۸ ، مسنداحمد ۶۱/۵

جنابت نکرده و با جنابت مسلمان شد غسل بر او لازم است ولی اگر در حال کفر غسل از جنابت کرده و بعد مسلمان شده غسل دیگری بر او لازم نیست و حداقل چنین غسلی برایش مستحب است.

و امام احمد، مطلقاً غسل برَ کافری که مسلمان شده است را واجب می‌داند، خواه در حال کفر از جنابت غسل نموده و یا غسل نکرده باشد.

فصل سوم

٥٤٤ – (٨) عن عِكرمةَ ، قال: إِنَّ ناساً منْ أهلِ العِراقِ جاؤُوا فقالوا: يا ابن عبَّاسٍ ! أَترى الغُسلَ يومَ الجُمعةِ واجِباً ؟ قال: لا؛ ولكنه أطْهَرُ وخيرٌ لمَنِ اغتَسَلَ، ومنْ لم يَغتَسِلْ فليسَ عليه بواجب. وسأُخبِرُكُم كَيفَ بَدْءُ الغُسْلِ: كانَ النَّاسُ مَجْهُودِينَ يَلبَسُونَ الصُّوفَ، وَيَعمَلونَ على ظُهُورِهِم، وكانَ مَسْجِدُهم ضَيِّقاً مُقارِبَ السَّقفِ، إنما هوَ عَريشٌ، فَخَرَجَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم في يومٍ حارٍّ، وعَرِقَ النّاسُ في ذلك الصُّوفِ، حتى ثارَتْ مِنهُمْ رِياحٌ آذى بذلكَ بعضُهم بعضاً. فلمَّا وَجَدَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم تلكَ الرِّياحَ، قال: «أيُّها الناسُ ! إذا كانَ هذا اليومُ؛ فاغتسلوا، ولْيَمُسَّ أحَدُكُم أفضَلَ ما يَجِدُ منْ دُهنه وطِيبِه». قال ابنُ عباسٍ: ثمَّ جاء اللّهُ بالخَيرِ، ولبِسوا غيرَ الصُّوفِ، وكُفُّوا العَمَلَ، ووُسِّعَ مَسْجِدُهُم، و ذَهَبَ بَعْضُ الَّذي كانَ يُؤْذِي بَعضُهُم بَعضاً مِنَ العَرَقِ. رواه ابوداود.[٥٤٤]

۵۴۴ – (۸) عکرمه (غلام آزاد شده و شاگرد ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ) گوید: گروهی از مردمان عراق به نزد ابن‌عباس آمدند و گفتند: ای ابن‌عباس ! به نظر شما غسل روز جمعه (برای نماز جمعه) واجب است یا خیر ؟

ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ در پاسخ گفت: خیر (واجب نیست) لیکن برای کسی که در روز جمعه غسل کند و خویشتن را خوب بشوید، طهارت و پاکیزگی و خیر و نیکی بسیاری وجود دارد و نیز هرکس در چنین روزی غسل نکند، گناهی متوجه‌ی او نمی‌شود، چرا که بر او واجب نیست.

---

[۵۴۴] ابوداود ۲۵۱/۱ ح ۳۵۳

(سپس ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ)گفت: عنقریب برایتان بیان خواهم کرد که چگونه غسل روز جمعه برای مردم تشریع شد (واقعه از این قرار است که در ابتدای اسلام) مردم خدمه و کارگر و زحمتکش بودند و خود، کار می‌کردند و لباس‌های پشمی بسیار ضخیم و کلفت به تن می‌کردند و بر پشت خویش بار و وسائل، حمل می‌نمودند، از این‌رو با لباس و سر و صورت عرق کرده و غبارآلود به نماز جمعه می‌آمدند.)

و مسجد آنها (مسجد نبوی) نیز در آن روزگار بسیار کوچک و تنگ بود، و از سقفی بسیار پائین و کوتاه برخوردار بود (و بهتر بگویم) مسجد بسان خیمه‌ای بود که از شاخه‌های درخت درست کنند (که از گرمای زیاد و انبوه جمعیت برخوردار بود.)

در جمعه‌ای بسیار گرم، پیامبراکرمﷺ در حالی از خانه به مسجد تشریف آورد که مردمان لباس‌های ضخیم پشمین به تن کرده بودند و از شدت گرما، عرق از بدنشان بر روی آن لباس‌ها جاری شده بود (در نتیجه‌ی این هیئت و قیافه‌ی غبارآلود و عرق کرده‌ی آنها) بوی بد و نامطبوعی در مسجد پیچید که در اثر آن، برخی موجبات اذیت و آزار برخی دیگر را فراهم آوردند.

چون پیامبرﷺ آن تعفن و بوی بد را احساس کرد، فرمود: هان ای مردم ! هرگاه روز جمعه فرا می‌رسد، بر هر یک از شما لازم است که غسل کنید و از بهترین و برترین مواد معطر و خوشبویی که دارید استفاده نمائید.

ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ گوید: پس از آن (روزگار سخت و طاقت‌فرسا) وقتی فضل و کرم خداوند ﷻ شامل حال مسلمانان گردید و خداوند خیر (فتوحات و غنائم) را بدانها عنایت کرد و فقر و فاقه و تهیدستی و بینوایی از آنها دور شد و لباس‌های ضخیم پشمی دیگر پوشیده نشد و محنت و مشقت مردم در کارهای روزمره نیز از میان رفت و مسجد (مسجدالنبی) نیز توسعه یافت، نتیجه آن است که آن بوی بد و نامطبوع که قبلاً فضای پاک مسجد را آلوده و متعفن می‌کرد (و باعث اذیت و آزار مسلمانان می‌شد) باقی نماند.

(به هر حال مقصود ابن‌عباس ـ رضی‌الله‌عنهما ـ این است که غسل روز جمعه در ابتدای اسلام و به دلایل مذکور، بر مسلمانان لازم بود، اما وقتی که آن حالت باقی نماند، حکم وجوب غسل نیز تخفیف پیدا کرد. از این‌رو در عصر کنونی ما

نیز، بالخصوص در روستاها و دهات، مسلمانان سعی کنند تا با سر و صورت عرق کرده و با هیئت و قیافه‌ی غبارآلوده، به جمعه نیایند، بلکه تلاش کنند تا در روز جمعه خود را بیارایند، غسل کنند، خود را عطرآگین کنند، موی را شانه زنند و تمیزترین لباس‌های خود را بپوشند و با نظافت و زیبایی هر چه تمام‌تر در اجتماع سیاسی- عبادی جمعه حاضر شوند و بدون اینکه موجبات اذیت و آزار مسلمانانی را فراهم آورند به خطبه‌ی امام گوش کنند و به نیایش و ستایش خدا بپردازند و پروردگار را به خوبی عبادت و پرستش نمایند.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

باب (۱۲)

درباره‌ی حیض و قاعدگی

فصل اول

٥٤٥ – (١) عن أنسٍ بن مالك ، قال: إنّ اليهودَ كانوا إذا حاضَت المَرأةُ فيهم لَمْ يُؤاكِلُوها، ولم يُجامِعُوهُنّ في البُيوت، فَسَألَ أصحابُ النبيِّ النبيَّ، فَأنزَلَ اللّهُ تعالى: {ويسألونَكَ عن المَحيض} الآية. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إصنَعُوا كلَّ شيءٍ إلاّ النِّكاحَ». فَبَلَغَ ذلكَ اليهودَ. فقالوا: ما يُريدُ هذا الرجلُ أنْ يَدَعَ منْ أمرِنا شَيئاً إلاّ خالفَنا فيه. فجاءَ أُسَيدُ بن حُضَيرٍ وعبَّادُ بن بِشْرٍ، فقالا: يا رسولَ الله ! إنّ اليهودَ تَقُولُ كَذا وكَذا، أفَلا نُجامِعُهُنّ ؟ فَتَغَيَّرَ وجهُ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم حتى ظَنَنّا أنْ قد وَجَدَ عليهما. فَخَرَجَا، فاستَقبلَتْهما هَدِيَّةٌ منْ لَبَنٍ إلى النبيِّ، فَأرسَلَ في آثارِهما فَسَقَاهُما، فَعَرَفا أنّه لم يجدْ عَلَيْهِمَا. رواه مسلم.[٥٤٥]

۵۴۵ – (۱) انس بن مالک رضی الله عنه گوید: روش یهود با زنان حائضه، این بود که از همنشینی و خوردونوش با آنها پرهیز می‌کردند (و نسبت به زنان در حال حیض بسیار سخت‌گیری می‌کردند و در دوری از آنان افراط و مبالغه می‌نمودند) لذا عده‌ای از صحابه رضی الله عنهم از پیامبر ﷺ پرسیدند که: چه نوع ارتباط و اختلاطی با زنان حائضه حلال ویا حرام است؟ این بود که خداوند جل جلاله این آیه را نازل فرمود:* «و از تو درباره‌ی (آمیزش با زنان به هنگام) حیض می‌پرسند. بگو: زیان و ضرر است (و علاوه از نافرمانی، بیماری‌هائی به دنبال دارد). پس در حالت قاعدگی از

---

[٥٤٥] مسلم ۱/۲۴۶ ح (۱۶-۳۰۲) ، ابوداود ۱/۱۷۷ ح ۲۵۸ ، ترمذی ۵/۱۹۹ ح ۲۹۷۷ ، نسایی ۱/۱۵۲ ح ۲۸۸ ، دارمی بصورت مختصر ۱/۲۶۱ ح ۱۰۵۳ ، مسنداحمد ۳/۱۳۲

* «وَيَسألُونَكَ عَنِ المَحِيضِ قُلْ هُوَ أذىً فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي المَحِيضِ وَلا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ » (البقرة:۲۲۲)

(همبستری با) زنان کناره‌گیری نمائید و با ایشان نزدیکی نکنید تا آن‌گاه که پاک می‌شوند. هنگامی که پاک شوند، از مکانی که خدا به شما فرمان داده است (و راه طبیعی زناشوئی و وسیله‌ی حفظ نسل است) با آنان نزدیکی کنید. بی‌گمان خداوند توبه‌کاران و پاکان را دوست می‌دارد. »

(پس از نزول این آیه، برخی از مردم چنین فهمیدند که معنای « نزدیکی نکنید» این است که اصلاً با زنان در حال حیض در یک‌جا سکونت نکنید، ولی پیامبرﷺ منظور آیه را برایشان روشن نمود و) فرمود : به جز جماع، هرگونه تماس و مباشرتی را (در قسمت‌های بالای ناف و پایین زانو) از زنان حائضه بگیرید(و با آنها بخورید و بیاشامید و یک‌جا بنشینید و همچون یهود، بسیار سختگیری نکنید و در دوری از آنها افراط و مبالغه نکنید)

همین که یهودیان این فرمایش پیامبرﷺ را شنیدند گفتند: این مرد (محمد ﷺ) می‌خواهد با تمام مسائل دین ما مخالفت کند . پس «اسید بن حضیر» و «عباد بن بشر» ـ رضی‌الله عنهما ـ (به نزد رسول‌خداﷺ)آمدند و گفتند: ای رسول‌خداﷺ! یهود (درباره‌ی مضرات و زیان‌های مخالطت و مجالست با زنان حائض) چنین و چنان می‌گویند، پس آیا بهتر نیست (که به حرف یهودیان بکنیم و) در حال حیض، با زنان مجالست و مصاحبت نکنیم (و آنها را از خود دور سازیم و با آنان غذا نخوریم و یک‌جا ننشینیم و یک‌جا سکونت نکنیم؟ چون پیامبرﷺ این سخن را شنید) چهره‌ی مبارک (از فرط خشم و غضب) دگرگون شد تا اینکه گمان کردیم که پیامبرﷺ از «اسید » و «عباد » ـ رضی‌الله عنهما ـ خشمگین و ناراحت شده است.

پس از این جریان « اسید » و «عباد» ـ رضی‌الله عنهما ـ بیرون شدند و رفتند و همزمان با رفتن آنها، (ظرفی از) شیر به رسم تعارف و هدیه برای پیامبرﷺآورده شد، و پیامبرﷺ نیز کسی را در پی « اسید » و «عباد» ـ رضی‌الله عنهما ـ فرستاد و آنها را از آن شیر نوشاند پس آن دو دانستند که پیامبرﷺ بر ایشان خشم نگرفته است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است]

شرح: «حیض » در لغت به معنای « سیل » است و لذا هنگامیکه سیل جریان پیدا کند، گفته می‌شود : «حاض السیل ». و « حوض » را نیز به همین مناسبت حوض می گویند که آب به سوی آن جریان پیدا می کند.

و در «معجم مقاییس اللغة» آمده است: این واژه در اصل به معنای خارج‌شدن آب قرمز از درختی به نام «سمرة » است که بعدها به عادت ماهیانه زنان اطلاق شده است.

و در اصطلاح شرع : «**حیض** » خونی است که پس از بلوغ جسمی از رحم زنان در اوقاتی معین تراوش می‌نماید. در مذهب احناف حداقل زمان آن، سه شبانه‌روز و حداکثر آن ده شبانه‌روز است. و در نزد برخی دیگر از علما و صاحب‌نظران اسلامی، حداقل زمان آن، یک شبانه‌روز و حداکثر آن پانزده شبانه‌روز و غالباً شش یا هفت روز است.

در واقع اسلام در مورد زندگی زناشویی و رابطه‌ی جسمی و حسی بین زن و شوهر بهترین و صحیح‌ترین راه را انتخاب نموده است تا حق غریزه‌ی فطری نیز برآورده شود و از انحراف و اذیت به دور باشد، و اسلام نیز در این مورد طریقه‌ی عادلانه‌ای را انتخاب کرده که از افراط کسانی که زنان حائضه را از منزل اخراج می‌کنند و تفریط نصاری که حتی از مجامعه‌ی آنان خودداری نمی کنند، به دور می‌باشد در حالی که یهودیان می گویند: معاشرت مردان با اینگونه زنان که در حال حیض قرار دارند، مطلقاً حرام است، هر چند که به صورت غذاخوردن سر یک سفره و یا زندگی در یک اطاق باشد، به عنوان مثال می گویند: جائی که زن حائض بنشیند مرد نباید بنشیند و اگر نشست، باید لباس خود را بشوید و الا نجس است و نیز اگر در رختخواب او بخوابد لباس و بدن را باید شستشو دهد، به طور خلاصه: زن را در این مدت یک موجود ناپاک و لازم الاجتناب می‌دانند.

در مقابل این گروه، نصاری هستند که می گویند: هیچگونه فرقی میان حالت حیض زنان و غیر حیض نیست، همه گونه معاشرت حتی آمیزش جنسی با آنان بی‌مانع است. در جاهلیت نیز زنان حائضه را از خود دور می‌ساختند و با آنان غذا نمی‌خوردند و یک جا نمی‌نشستند و حتی در یک منزل هم زندگی نمی کردند و

مثل یهود و مجوس، با آنان سختگیری می‌کردند، لذا عده‌ای از مسلمانان از پیامبر ﷺ پرسیدند که چه نوع ارتباط و اختلاطی با زنان حائضه حلال و یا حرام است؟ و این آیه نازل شد:

« وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذىً فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» [البقرة:۲۲۲]

بعضی از مردم چنین فهمیدند که معنای « نزدیکی نکنید» این است که اصلاً با زنان در حال حیض در یک‌جا سکونت نکنید، ولی پیامبر ﷺ منظور آیه را برایشان روشن نمود و فرمود:

> «همانا من به شما دستور داده‌ام که از مجامعه و تماس جنسی با زنان حائضه دوری کنید و نگفته‌ام آنان را از منزلشان بیرون کنید، همان کاری که عجم آن را انجام می‌دهد!»

همین که یهودیان این فرمایش پیامبر ﷺ را شنیدند، گفتند: این مرد می‌خواهد با تمام مسائل دین ما مخالفت کند.

پس مانعی نیست که مرد مسلمان به هنگام حائضه‌بودن همسرش بجز از ما بین زانو و ناف او، متلذذ شود.

با این روش، اسلام در این مورد نیز طریقه‌ی عادلانه‌ای را انتخاب کرده که از افراط کسانی که زنان حائضه را از منزل اخراج می‌کنند و تفریط نصاری که حتی از مجامعه‌ی آنان خودداری نمی‌کنند، به دور می‌باشد.

و علما و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی در مدت حیض اختلاف دارند: مالک، شافعی و احمد براین باورند که حداکثر مدت حیض ۱۵ روز است و آنچه بر این مدت زیاد شد حیض نه، بلکه استحاضه می‌باشد و اقل مدت حیض در نزد شافعی و احمد یک شبانه‌روز است و کمتر از آن استحاضه می‌باشد و اقل آن در نزد امام مالک، یک « دُفعه » و یا یکبار سرازیرشدن خون در یک لحظه است.

ولی امام ابوحنیفه و یارانش معتقدند که اقل مدت حیض سه روز و اکثر آن، ده روز است و آنچه که از این مدت کم یا زیاد می‌شود، خون استحاضه است نه خون حیض.

و خون حیض و نفاس، امور آتی را از زن مسلمان مانع می‌شوند: فرضیت نماز، صحت انجام نماز، گرفتن روزه و نه فرضیت آن را، جماع در فرج و مادون آن را، عده، طلاق، طواف، مساس کردن مصحف، داخل شدن به مسجد، به اعتکاف نشستن در مسجد و قرائت قرآن طبق قول جمهور.

فلسفه و حکمت کناره‌گیری و منع مباشرت با زنان حائضه:

طب جدید کشف کرده که در مجرای حیض، مواد سمی وجود دارد که برای جسم مضر است، اگر این مواد در جسم زن باقی بماند، او را دچار ناراحتی می‌نماید و همچنین فلسفه‌ی دوری و ترک مجامعه با زنان حائضه را کشف نموده است که اعضای تناسلی زن به هنگام حیض در حالت بی‌تحرکی است و اعصاب آن به سبب ترشحات غدد داخلی، متشنج است و قطعاً اختلاط جنسی در حالت حیض برای زن زیان‌بخش است و اکثراً باعث قطع جریان حیض می‌شود و این امر موجب ناراحتی اعصاب می‌گردد و بعضی از اوقات باعث التهاب آلت تناسلی خواهد شد.

در تفسیر نمونه ج ۲ ص ۱۳۸ آمده است:

> « آمیزش جنسی با زنان در حالت قاعدگی علاوه بر اینکه تنفرآور است، زیان‌های بسیاری را به بار می‌آورد که طب امروز نیز آن را ثابت کرده، از جمله احتمال عقیم‌شدن مرد و زن، و ایجاد یک محیط مساعد برای پرورش میکروب بیماری‌های آمیزشی (مانند سفلیس و سوزاک) و نیز التهاب اعضای تناسلی زن و واردشدن خون آلوده به داخل عضو تناسلی مرد و غیر این‌ها که در کتب طب آمده است، لذا پزشکان، آمیزش جنسی با چنین زنانی را ممنوع اعلام می‌کنند ...
>
> اصولاً خونی که هنگام عادت ماهیانه دفع می‌شود، خونی است که هر ماه در عروق داخلی رحم برای تغذیه‌ی جنین احتمالی جمع می‌گردد، زیرا می‌دانیم رحم زن در هر ماه تولید یک تخمک می‌کند و مقارن آن عروق داخلی رحم به عنوان آماده باش برای تغذیه نطفه مملو از خون می‌شود، اگر در این موقع که تخمک

وارد رحم می‌شود، اسپرم که نطفه مرد است در آنجا موجود باشد، تشکیل نطفه و جنین می‌دهد و خون‌های موجود در عروق رحم صرف تغذیه‌ی آن می‌شود.
در غیر این‌صورت، بر اثر پوسته پوسته شدن مخاط رحم و شکافتن جدار رگ‌ها، خون موجود خارج می‌شود و این همان خون حیض است، و از اینجا دلایل دیگری برای ممنوع بودن آمیزش جنسی در این حال به دست می‌آید، زیرا رحم زن در موقع تخلیه‌ی این خون‌ها هیچ‌گونه آمادگی طبیعی برای پذیرش نطفه ندارد و لذا از آن صدمه می‌بیند.»

در کتاب « طب اسلامی، گنجینه تندرستی» صفحات ۱۶۶ تا ۱۶۷ آمده است:
«در شرایط طبیعی محیط « واژن » به وسیله‌ی ترشحاتی نرم ازآسیب محفوظ می‌ماند. این ترشحات، خاصیت اسیدی داشته و واژن را از آلودگی‌های میکروبی مصون می‌دارند هرگونه تغییری که در خاصیت اسیدی این ترشحات حاصل شود، واژن را به محیط مناسبی برای تجمع میکروب‌ها مبدل کرده، باعث بروز واژنیت می‌شود. مهم‌ترین عاملی که باعث تغییر ماهیت اسیدی ترشحات واژن می‌شود وجود خون در ایام حیض است، بنابراین در ایام حیض، شرایط محیط واژن مستعد عفونت و التهاب است و چنانچه در این ایام نزدیکی صورت گیرد احتمال آلودگی میکروبی افزایش می‌یابد، از طرف دیگر، نزدیکی در این شرایط موجب احتقان خون شده بر میزان خونریزی می‌افزاید. همچنین مردان نیز ممکن است در اثر نزدیکی در این شرایط دچار عفونت‌های ادراری و تناسلی گردند.»

در کتاب « آموزه های تندرستی در قرآن » صفحات ۹۲ تا ۹۳ پیرامون ضررهای زناشویی در حالت حیض آمده است:
« نزدیکی کردن در حالت حیض، اثر سوء در موجودیت نسل و جنین می‌گذارد و غیر قابل جبران است، چون « کروموزوم » آلوده می‌شوند و وضع ژن‌ها دگرگون می‌شود. آمیزش در حالت قاعدگی، دستگاه تناسلی زن را مجروح می‌سازد که مستعد پذیرش عفونت می‌شود و سبب بیماری‌های التهابی آمیزشی می‌شود.
اگر زن، میکروب « گونو کوک » داشته باشد، مرد سخت دچار این میکروب می‌شود، عوارض روانی، مانند: بی‌میلی به مسائل جنسی، تنفر از عمل زناشویی و سردی مزاجی و نهایتاً انحراف جنسی به وجود می‌آورد.

اسلام این عمل تنفرآور را حرام و منع نموده تا اینکه هم سلامتی مرد و زن را تضمین نماید و هم سلامتی فرزندان.»

در کتاب «طب قرآن» آمده است:

«در شرایط طبیعی، مهبل زن به وسیله‌ی ترشحات، نرم می‌شود و از آسیب محفوظ می‌ماند و این ترشحات که خاصیت اسیدی دارد، مهبل را از آلودگی توسط میکروب‌ها مصون می‌دارد. در آن زمان نزدیکی با زن، میزان آلودگی را افزایش می‌دهد که برای مرد و زن مضراست و رحم دچار التهاب می‌شود و در نتیجه باعث دردهای شدید در رحم و احساس سنگینی و بالا رفتن تب می‌شود. در صورت شدید بودن التهاب، سبب عقیم شدن زن می‌گردد، همچنین موجب احتقان خون و افزایش خون‌ریزی می‌شود و مرد نیز در معرض بیماری و التهاب مجرای ادراری و ... قرار می‌گیرد.»

[عزیزان خواننده می‌توانند برای کسب اطلاعات بیشتر در این زمینه به کتابهای: **«بهداشت اسلامی»** ج ۱ ص ۲۲۴، **«طب در قرآن»** ص ۵۰ – ۵۱، **«اعجاز علمی قرآن»** ص ۳۷۱، **«تفسیر نمونه»** ج ۲ ص ۹۲، **«آموزه‌های تندرستی در قرآن»** ص ۹۲ تا ۹۳، **«آیاتی که از علوم می‌گویند»** ص ۱۴۲ تا ۱۴۳، **«طب اسلامی، گنجینه تندرستی»** ص ۱۶۶ تا ۱۶۷، **«بهداشت در قرآن»** ص ۱۰۱ تا ۱۰۶، **«جلوه‌هایی جدید از اعجاز علمی قرآن کریم»** ص ۲۲۲ تا ۲۲۵، **«روح الدین الاسلامی»** و ... مراجعه فرمایند.]

۵٤٦ – (۲) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: كنتُ أغتَسِلُ أنا والنبيُّ صلى الله عليه وسلّم مِنْ إناءٍ واحدٍ، وكِلانَا جُنُبٌ، وكانَ يَأمُرُني، فأتَّزِرُ، فيُباشِرُني وأنا حائضٌ. وكانَ يُخرِجُ رَأسَه إليَّ وهو مُعتكفٌ، فَأغسِلُه، وأنا حائضٌ. متفق عليه.[٥٤٦]

[٥٤٦] بخاری ۴۰۳/۱ ح ۲۹۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱، مسلم ۲۴۳/۱ ح (۵-۲۹۶) و ۲۴۴/۱ ح (۸-۲۹۷) و لفظ حدیث فوق از بخاری است و بخاری نیز بصورت متفرق و پراکنده به نقل این حدیث در روایت مختلف پرداخته است. ، نسایی

۵۴۶ – (۲) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: من و پیامبرﷺ هر دو در حالی که جنابت داشتیم از یک ظرف پر آب، غسل می‌کردیم، و هرگاه من به حالت حیض در می‌آمدم (و پیامبرﷺ می‌خواست با من مباشرت کند و تماس بگیرد) به من دستور می‌داد تا دامن و شلوارم را بر روی ناف و زانوهایم محکم ببندم (تا سایر اعضای بدنم آلوده و ملوث نشود) آن‌گاه در حالتی که حیض بودم به جز جماع، هرگونه تماس و مباشرتی را (در قسمت‌های بالای ناف و پایین زانو) با من می‌گرفت، و وقتی که پیامبرﷺ در مسجد اعتکاف می‌کرد، سرش را از مسجد به سوی من (که در حجره‌ی خودم بودم) بیرون می‌آورد و من با این وجود که در حیض بودم، سر مبارک رسول‌خدا ﷺ را می‌شستم و تمیز می‌کردم.
[این حدیث را بخاری ومسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: علما و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی در مفهوم کناره‌گیری مردان از زن در مدت حیض اختلاف‌نظر دارند:

۱ ـ ابن‌عباس و عبیده سلمانی معتقدند که کناره‌گیری از تمام بدن زن واجب است، زیرا خداوند متعال در دستور کناره‌گیری از زنان چیزی از جسم ایشان را خاص نگردانیده است. البته این رأی، خارج از قول علماء و مخالف سنت صحیح و ثابت پیامبر ﷺ می‌باشد.

۲ ـ امام احمد حنبل می‌گوید: کناره‌گیری از موضع پلیدی ـ یعنی محل خروج حیض ـ واجب است، چنانچه: مسروق بن اجدع می‌گوید:

برای عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گفتم: چه چیز در حالت حیض برای مرد حلال است؟ فرمود: همه چیز، مگر جماع.

۳ ـ جمهور فقها و صاحب‌نظران اسلامی معتقدند که کناره‌گیری از مابین ناف تا زانوی زن واجب است، به دلیل این که:

رسول‌خداﷺ در جواب فردی که پرسید: چه چیز از زنم در حال حیضش بر من حلال است؟ فرمود: شلوار آن را محکم ببند و سپس تو دانی و قسمت بالای بدن آن.

نیز این حدیث را به صورت پراکنده در چندین روایت نقل کرده است. این طور که اول حدیث را در سنن خویش: ۲۰۱/۱ ح ۴۱۱ و آخر آن را در ۱۹۳/۱ ح ۳۸۸ روایت نموده است.

و حضرت عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ نیز گوید:

یکی از ما همسران پیامبرﷺ، چون حیض می‌شد، رسول‌خداﷺ به وی دستور می‌داد تا شلوارش را محکم ببندد، سپس با او ملامست می‌کرد.

پس مانعی نیست که مرد مسلمان به هنگام حائضه‌بودن همسرش، به جز از مابین زانو و ناف او متلذذ شود.

اسلام نه افراط یهودیان و مجوسیان را قبول دارد که نسبت به زن در حال حیض، بسیار سخت‌گیری می‌کردند و در دوری از آن افراط و مبالغه می‌نمودند و در ایام حیض‌زن، به کلی از زن در همه چیز(در خوردن، نوشیدن، مجلس و بستر و رختخواب) جدا می‌شدند و معاشرت مردان با اینگونه زنان را به طور مطلق حرام می‌دانستند.

و نه تفریط نصاری را قبول دارد که هیچ‌گونه محدودیت و ممنوعیتی برای خود در برخورد با زنان در این ایام، قائل نبودند و با زنان حائضه مجامعه می‌نمودند و به حیض توجهی نداشتند و نه بی‌توجهی جاهلیت را قبول دارد که زنان حائضه را از خود دور می‌ساختند و با آنان غذا نمی‌خوردند و یک‌جا نمی‌نشستند و حتی در یک منزل هم زندگی نمی‌کردند و مثل یهود و مجوس با آنان سخت‌گیری می‌کردند.

اسلام با این روش، طریقه‌ی عادلانه‌ای را انتخاب کرده که از افراط کسانی که زنان حائضه را از منزل اخراج می‌کنند و تفریط نصاری که حتی از مجامعه‌ی آنان خودداری نمی‌کنند به دور می‌باشد و راه وسط و میانه و به دور از افراط و تفریط را برگزیده است.

۵۴۷ – (۳) وعنها ، قالتْ: كنتُ أشرِبُ وأنا حائضٌ، ثمَّ أناوِلُه النبيَّ صلى الله عليه وسلّم ، فَيَضَعُ فاهُ على موضِعِ فِيَّ، فَيشرَبُ؛ وأتَعَرَّقُ العَرْقَ، وأنا حائضٌ، ثمَّ أناوِلُهُ النبيَّ؛ فَيَضَعُ فاهُ على موضِعِ فِيَّ. رواه مسلم.[۵۴۷]

---

[۵۴۷] مسلم ۲۴۵/۱ ح (۱۴–۳۰۰) ، ابوداود ۱۷۸/۱ ح ۲۵۹ ، نسایی ۱۴۹/۱ ح ۲۸۲ ، ابن ماجه ۲۱۱/۱ ح ۶۴۳ ، مسنداحمد ۱۲۷/۶

۵۴۷ – (۳) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هنگامی که در حالت حیض بودم، از آب (کاسه) می‌نوشیدم، سپس دستم را دراز می‌کردم و کاسه‌ی آب را به پیامبر ﷺ می‌دادم. ایشان نیز دهان مبارک خویش را در موضعی می‌نهاد که من در حالت حیض دهانم را در همانجا نهاده بودم و آن‌گاه از آب می‌نوشید.

و نیز هنگامی که در حالت حیض بودم، گوشت را از استخوان با دندان جدا می‌کردم، سپس آن را به پیامبراکرم ﷺ می‌دادم و ایشان نیز، دهان خویش را بر جائی می‌گذاشت که من نهاده بودم، سپس از آن می‌خورد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

« أتعرّق »: گوشت را از استخوان با دندان می‌کندم. «العرق »: استخوانی که بیشتر گوشت روی آن را برداشته باشند.

۵٤۸ – (٤) وعنها ، قالت: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَتّكِــيءُ في حِجْري وأنا حائضٌ، ثمَّ يَقرَأُ القرآنَ. متفق عليه.[۵٤۸]

۵۴۸ – (۴) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هنگامی که در حالت حیض بودم، پیامبر ﷺ در آغوش من خویشتن را تکیه می‌کرد و قرآن می‌خواند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: قبلاً نیز گفتیم که یهود اعتقاد داشت که معاشرت مردان با زنان حائضه در ایام قائدگی مطلقاً حرام است، هر چند به صورت غذاخوردن سر یک سفره و یا زندگی در یک اتاق باشد، مثلاً می‌گویند: جائی که زن حائض بنشیند، مرد نباید بنشیند، اگر نشست باید لباس خود را بشوید و الا نجس و پلید است، و نیز اگر در رختخواب او بخوابد لباس و بدن را باید شستشو دهد. چنانچه در باب ۱۵ از سفر «لاویان» تورات آمده است

« اگر زنی صاحبه‌ی جریان باشد و جریان از بدنش خون حیض باشد، تا هفت روز جدا خواهد بود. و هرکس که او را مس کند تا شام ناپاک باشد ـ و هر

---

[۵۴۸] بخاری ۴۰۱/۱ ح ۲۹۷ ، مسلم ۲۴۶/۱ ح (۱۵- ۳۰۱) ، ابوداود ۱۷۸/۱ ح ۲۶۰ ، نسایی ۱۴۷/۱ ح ۲۷۴ ، ابن ماجه ۲۰۸/۱ ح ۶۳۴

چیزی که وقت جداماندنش بر آن بخوابد، ناپاک و هر چه که بر آن نشسته باشد ناپاک باشد ـ و هر کسی که بسترش را لمس نماید، لباس خود را بشوید و خویشتن را با آب شستشو دهد و تا به شام ناپاک باشد... »

در مقابل یهود، نصاری هسَتند که معتقدند: هیچ گونه فرقی میان حالت حیض زنان و غیرحیض نیست و همه گونه معاشرت، حتی آمیزش جنسی با آنان بی‌مانع است.

مشرکان عرب به خصوص آنها که در مدینه زندگی می کردند، کم و بیش به خلق و خوی یهود، انس گرفته بودند و با زنان حائضه مانند یهود رفتار می کردند و در زمان عادت ماهیانه از آنها جدا می‌شدند و زنان حائضه را از خود دور می‌ساختند و با آنان غذا نمی‌خوردند و یک جا نمی‌نشستند و حتی در یک منزل هم با آنان زندگی نمی کردند.

ولی پیامبراکرمﷺ تمام این مزخرفات و خذعبلات، و اراجیف و اکاذیب را با اوامر و فرامین تابناک، و تعالیم و آموزه‌های تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین خویش، به زباله‌دان تاریخ افکند و با قول و عمل، به تمام جهانیان فرمود: همه نوع معاشرت: خورد و نوش، نشست و برخاست ، رفت و آمد ، آمیزش ... با زنان حائضه انجام دهید، به جز جماع.

و مانعی ندارد که مرد مسلمان به هنگام حائضه‌بودن همسرش بجز از مابین زانو و ناف او متلذذ شود.

و از حدیث (۵۴۸) معلوم گردید که زن حائض می‌تواند به قرآن گوش فرا دهد اما حق تلاوت و لمس آن را ندارد.

٥٤٩ – (٥) وعنها ، قالت: قال لي النبيُّ صلى الله عليه وسلّم: «ناوِليني الخُمْرَةَ من المسجِد». فقلتُ: إني حائضٌ. فقال: «إنَّ حَيضتَكِ ليستْ في يَدِكِ». رواه مسلم.[549]

[549] مسلم ۱/۲۴۲ ح (۱۱–۲۹۸)، ابوداود ۱/۱۷۹ ح ۲۶۱ ، ترمذی ۱/۲۴۱ ح ۱۳۴ ، نسایی ۱/۱۴۶ ح ۲۷۱ ، ابن ماجه ۱/۲۰۷ ح ۶۳۲ ، دارمی ۱/۲۱۸ ح ۷۷۱ ، مسنداحمد ۶/۴۵

۵۴۹ – (۵) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ به من فرمود: «(دستت را از حجره، به سوی مسجد دراز کن و) سجاده به من بده.» گفتم: من در حالت قاعدگی هستم. آن حضرتﷺ فرمود: «دستت که قاعدگی ندارد.!»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « الخمرة »: سجاده و جانمازی که از برگ خرما بافته شده باشد.

از این حدیث دانسته شد که بدن زن در حالت قاعدگی از جهت مادّی نجس و پلید نیست، به طوری که هر چیزی که با آن برخورد نماید آلوده گردد (چنانکه یهودیان و مجوسیان و مشرکان جاهل عرب، این‌گونه اعتقاد داشتند) بلکه نجاست آن حکمی و معنوی است که شریعت مقدس اسلام، ازاله‌ی آن را به طهارت کبری (یعنی غسل) مقرر نموده است، اما بدن زن حائض، دست و دهان و آب دهان و ... نه نجس است و نه آلوده به نجاست.

زنان در گذشته چنین گمان می‌بردند که بدنشان در حالت قاعدگی آلوده است، تا آنکه:

> روزی رسول‌خداﷺ به عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ فرمود: «سجاده را به من بده. عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گفت: ای فرستاده‌ی خدا ﷺ ! من در حال قاعدگی هستم ! آن حضرت ﷺ فرمود : «إِنَّ حَيضَتَكِ لَيستْ فِي يَدِكِ».یعنی : «دستت که قاعدگی ندارد.»

و این به آن معنا است که در چنین حالتی دست نجس نیست تا با برخورد با آب، آب را آلوده کند و یا با برخورد با چیزی دیگر، آن را آلوده سازد. پس هر چیزی که با بدن زن در حالت قاعدگی تماس حاصل نماید، پاک و پاکیزه می‌باشد و جنابت نیز دارای چنین حکمی است، یعنی جنابت باعث نمی‌شود که بدن نجس گردد، چنانچه قبلاً در این زمینه نکاتی را مرقوم داشتیم.

۵۵۰ – (٦) وعن مَيمونةَ ، [رضي اللّهُ عنها]، قالتْ: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يُصَلّي في مِرْطٍ، بعضُه عَلَيَّ وبعضُه عليه، وأنــا حــائض. متفق عليه.[۵۵۰]

۵۵۰ – (۶) میمونه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هنگامی که در حالت حیض بودم، پیامبرﷺ در پارچه‌ای نماز می‌خواند که قسمتی از آن بر روی من و قسمتی دیگر از آن بر روی پیامبرﷺ قرار داشت.

(ازاین حدیث نیز مشخص می‌شود که بدن زن در حال قاعدگی از جهت مادّی نجس و پلید نیست به طوری که هر چیزی بدان برخورد نماید، آلوده گردد.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

« مِرط » هر پارچه پشمی یا ابریشمی و یا کتانیِ ندوخته که دور خود پیچند و یا زنان بر سر افکنند.

[۵۵۰] این حدیث در هیچ یک از صحیحین(بخاری و مسلم) موجود نیست بلکه این حدیث را ابن ماجه ۲۱۴/۱ ح ۶۵۳ و احمد در مسند ۳۳۰/۶ روایت کرده‌اند.و بخاری با این لفظ به روایت این حدیث پرداخته است: «کان رسول الله صلى الله عليه وسلّم يصلى و أنا حذاءه و ربما أصابنى ثوبه إذا سجد » صحیح بخاری ۴۸۸/۱ ح ۳۷۹ ، و این حدیث را مسلم نیز نقل کرده است : صحیح مسلم ۳۶۷/۱ ح(۲۷۳-۵۱۳) و در حدیثی دیگر امام مسلم چنین روایت کرده است: « عن عايشة رضى الله عنها قالت :كان النبى صلى الله عليه وسلّم يصلى من الليل و أنا إلى جنبه و أنا حائض و علىّ مرط و عليه بعضه إلى جنبه » صحیح مسلم ۳۶۷/۱ ح (۲۷۴ – ۵۱۴) ، و ابوداود از حضرت میمونه ـ رضی الله عنها ـ چنین نقل کرده است:« أن النبى صلى الله عليه وسلّم صلى و عليه مرط و على بعض ازواجه منه و هى حائض و هو يصلى و هو عليه » سنن ابوداود ۲۵۸/۱ ح۳۶۹

فصل دوم

۵۵۱ – (۷) عن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ أتَى حائضاً، أو إمرَأةً في دُبُرِها، أو كاهِناً؛ فقد كَفَرَ بما أُنزِلَ على محمَّـــد». رواه الترمذيُّ. وابنُ ماجة، والدارميُّ وفي روايتهما: «فَصَدَّقَه بما يقـــولُ؛ فقـــد كَفَرَ». و قال الترمذيُّ: لا نَعرِفُ هذا الحديثَ إلاَّ مـــن [حـــديث] حَكـــيمٍ الأثْرَمِ، عن أبي تَميمَةَ، عن أبي هريرة.[۵۵۱]

۵۵۱ – (۷) ابوهريره ﷺ گويد: پيامبرﷺ فرمود : «هر كس در دوران قاعدگی بـا همسرش مقاربت و نزديكی كند و يا با وی عمل لواط انجـام دهـد و از راه عقـب (دُبر) با وی جفت شود، و يا نزد پيشگو و يا كاهنی برود، در آن صورت بـه آنچـه بر محمدﷺ فرو فرستاده شده است، كفر ورزيده است.»
[اين حديث را ترمذی روايت كرده است. و ابن‌ماجه و دارمی نيـز ايـن حـديث را روايت، و اين عبارت را نيز اضافه نموده‌اند:]
كسی كه پيش كاهنی رود و گفته‌ی او را تصديق نمايد، در آن صورت كـافر شـده است . [ترمذی در تضعيف اين حديث گفته است: اين حديث را نمی‌شناسـيم، جـز اينكه « حكيم اثـرم » آن را از ابوتميمـه و او نيـز از ابـوهريره‌ﷺ روايـت كـرده است.]

شرح: سه كاری كه در حديث بالا بدانها اشاره رفـت، از جملـه‌ی گناهـان كبيـره می‌باشد و چنانچه قبلاً نيز در جلد نخست، بيان كرديم، مرتكب گناهان كبيره، مؤمن است و انجام كبيره او را بی‌ايمان و كـافر نمـی كنـد، مگـر اينكـه آن را در حـالی كه

---

[۵۵۱] ترمذی ۲۴۲/۱ ح ۱۳۵ ، ابن ماجه ۲۰۹/۱ ح ۶۳۹ ، دارمی ۲۷۵/۱ ح ۱۱۳۶ ، ابوداود نيـز ايـن حـديث را بـه همين معنی البته با تقديم و تأخير در الفاظ ان نقل كرده است: ۲۲۵/۴ ح ۳۹۰۴ ، مسنداحمد ۴۰۸/۲

انجام می‌دهد، حلال بداند، یا نهی از آن را در شرع، کوچک و خوار شمارد و یا امر واجبی را که شرع مقدس اسلام بدان امر کرده است، تحقیر و کوچک نماید، در این صورت مرتد و کافر است.

و در حقیقت کفر بر دو قسم است :

۱ ـ کفر اکبر: که این نیز بر دو قسم است :

الف) کفر اصلی : مانند : کفر ملحدان و دهریّون (= ماتریالیست‌ها) که وجود خدا را منکراند . و یا آنان که مجموعاً و به طور کلی به وجود خدا ایمان دارند اما به نبوت و رسالت پیامبران اعتقادی ندارند نیز از همین گروه‌اند و آنانکه تنها به رسالت برخی پیامبران یا پاره‌ای از کتاب‌های آسمانی ایمان دارند، و بقیه‌ی آنها را منکر شده‌اند.

ب) کفر عارضی و فرعی: مانند : کفر ارتداد که بی‌شک، موجب خروج از اسلام می‌گردد و آن در صورتی است که شخص در عین اعتقاد به پاره‌ای از مسائل اسلامی، یکی از ضروریات دینی را منکر شود یا عملی انجام دهد که جز به کفر، تأویل نتوان کرد.

۲ ـ کفر اصغر: که در مرتبه‌ای پایین‌تر از کفر اکبر قرار دارد، و منظور از آن: معاصی و گناهان است .

بدون تردید، استعمال واژه‌ی « کفر» در اینجا، استعمال مجازی است، بدین معنا که گناه ممکن است به کفر بیانجامد یا به آن تعبیر شود، همان‌طور که گفته‌اند: گناهان به اعمال کفار شباهت دارند و به سوی کفر سوق می‌دهند. پس در این حدیث نیز از باب تهدید و سخت‌گرفتن [در منع مقاربت با زن در حال حیض و منع لواط با وی و نرفتن به نزد کاهنان] است، چرا که مؤمنان کامل که از ایمان تکامل یافته برخوردارند هرگز با زنان خود در حال حیض مقاربت نمی‌کنند، با آنها لواط نمی‌کنند و به نزد کاهنان نمی‌روند، و نمی‌توان مؤمنی را با مراتب عالی ایمان یافت که چنین کارهایی از وی سر بزند، از این‌رو می‌توان گفت: این حدیث شریف بر آن نیست که هر کس را که مرتکب یکی از این کبائر شد، کافر و از امت اسلامی

خارج معرفی کند، مگر اینکه این کبائر را در حالی که انجام می‌دهد، حلال بداند، یا نهی از آن را در شرع، کوچک و خوار وحقیر و ناچیز شمارد، در این صورت کافر می‌شود.

«فصدَّقه بما یقولُ؛ فقد کفرَ»:در اینجا لازم می‌بینم که در ردّ اوهام و خرافات و اراجیف و اکاذیب، و شرک و چندگانه‌پرستی بدین نکته اشاره کنم:

هنگامی که پیامبراکرمﷺ مبعوث گردید، با عده‌ای از افراد فاسد و دجال‌صفت و دروغگو و شیاد، که به کاهن معروف بودند و آنان را «**عرّاف**» نیز می‌خواندند رو به رو شد که ادعا می‌کردند، غیب را می‌دانند و از گذشته و آینده با خبر هستند و از طریق ارتباط با جن و غیره، علم غیب پیدا می‌کنند.

پیامبراکرمﷺ با این فتنه و فساد اجتماعی که پایه‌ای از علم و منطق و دلایل وحیانی و براهین شرعی و رهنمودهای آسمانی نداشت به مبارزه برخاست و آیاتی را که خداوند بر او نازل کرده بود بر ایشان تلاوت نمود:

«قُلْ لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَیْبَ إِلَّا اللَّهُ»[النمل: من الآیة۶۵]

«بگو : کسانی که در آسمانها و زمین هستند غیب نمی‌دانند جز خدا ، و نمی‌دانند چه وقت برانگیخته می‌شوند (و قیامت فرا می‌رسد) .»

و پیامبرﷺ اعلام کرد :

«وَلَوْ کُنْتُ أَعْلَمُ الْغَیْبَ لَاسْتَکْثَرْتُ مِنَ الْخَیْرِ وَمَا مَسَّنِیَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِیرٌ وَبَشِیرٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ» [الأعراف: من الآیة۱۸۸]

«اگر غیب می‌دانستم ، قطعاً منافع فراوانی نصیب خود می‌کردم (چرا که با اسباب آن آشنا بودم) و اصلاً شرّ و بلا به من نمی‌رسد (چرا که از موجبات آن آگاه بودم . حال که از اسباب خیرات و برکات و از موجبات آفات و مضرّات بی‌خبرم ، چگونه از وقوع قیامت آگاه خواهم بود؟) . من کسی جز بیم‌دهنده و مژده‌دهنده مؤمنان (به عذاب و ثواب یزدان) نمی‌باشم .»

و خداوند[هنگامی که سلیمان (که در میان جنّیان بر عصای خود تکیه زده بود و کارهای ایشان را می‌پائید) فرو افتاد] در رابطه با جن‌ها می‌فرماید:

«أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ»[سبأ: من الآية۱۴]

«اگر آنان از غیب مطّلع می‌بودند، در عذاب خوار کننده (بیگاری و اسارت) باقی نمی‌ماندند (و راه خود را در پیش می‌گرفتند)».

و اسلام تنها به حمله به کاهنان و مبارزه با این دجال‌ها قناعت نکرد بلکه کسانی را که نزد آنان می‌روند و از آنها چیزهایی را می‌پرسند و جواب‌های آنان را تأیید می‌نمایند و موجبات تشویق و ترویج و فساد و گمراهی آنان را فراهم می‌سازند، شریک جرم این دروغگویان قرار داده است، و پیامبرﷺ در این مورد می‌فرماید:

«کسی که پیش کاهنی برود و گفته‌ی او را تصدیق نماید، به آنچه بر محمدﷺ نازل شده، کفر می‌ورزد.»

چون آنچه بر محمدﷺ نازل شده، اعلام می‌دارد که غیب، خاص خداست و محمدﷺ عالم به غیب نیست، پس افراد غیر محمدﷺ به طریق اولی، به غیب آگاهی ندارند. خداوند می‌فرماید:

«قُلْ لا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ» [الأنعام: من الآية۵۰]

«(ای پیغمبر! بدین کافران) بگو: من نمی‌گویم گنجینه‌های (ارزاق و اسرار جهان) یزدان در تصرّف من است (چرا که الوهیّت و مالکیّت جهان تنها و تنها از آن خدای سبحان است و بس) و من نمی‌گویم که من غیب می‌دانم (چرا که کسی از غیب جهان باخبر است که در همه مکانها و زمانها حاضر و ناظر باشد که خدا است) و من به شما نمی‌گویم که من فرشته‌ام. (بلکه من انسانی همچون شمایم. این است عوارض بشری از قبیل: خوردن و خفتن و در کوچه و بازار راه رفتن، در من دیده می‌شود، جز این که به من وحی می‌شود و) من جز از آنچه به من وحی می‌شود پیروی نمی‌کنم»

و هرگاه مسلمان این آیات صریح و روشن را در قرآن ببیند و معنای واضح آنها را درک کند و با وجود این، عقیده داشته باشد که بعضی از مخلوقات می‌توانند پرده از روی غیب بردارند و اسرار آن را کشف کنند، مسلماً به آیاتی که خداوند بر محمدﷺ نازل نموده است، کفر می‌ورزد.

۵۵۲ - (۸) وعن معاذ بن جبلٍ ، قال: قلتُ: يا رسولَ الله ! ما يَحِلُّ لي من إمرَأتِي وهي حائضٌ ؟ قال: «ما فوقَ الإزار، والتَّعفُّف عن ذلكَ أفضَلُ». رواه رَزين. وقال محيي السُّنة: إسنادُه ليسَ بقويّ.[۵۵۲]

۵۵۲ – (۸) معاذ بن جبل‌ﷺ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای فرستاده‌ی خداﷺ ! چه چیز درحالت حیض همسرم، برایم حلال است؟ فرمود: قسمت بالای شلوار (یعنی: تماس تو با همسرت در حال حیض به هر کیفیتی که باشد، به شرط اینکه مربوط به قسمت بالاتر از ناف و یا پایین‌تر از زانوهای همسرت باشد، جایز و بلامانع است، اما تماس با قسمت مابین ناف و زانوهای همسرت در این حالت، هر چند به دور از جماع باشد، حرام و ناجایز است) و اگر پاکدامنی ورزی و از قسمت بالای شلوار نیز خودداری کنی بهتر است (چرا که شاید نتوانی بر نفس خود مسلط شوی و مرتکب جماع و نزدیکی شوی. زیرا چوپانی که گله‌اش را در اطراف یک مرتع قُرق‌شده می‌چراند، احتمال این می‌رود که گله‌اش داخل آن شوند و در آنجا بچرند)
[این حدیث را رزین روایت کرده است. و محی السنة گفته: سند این حدیث قوی نیست]

۵۵۳ - (۹) وعن ابن عبَّاسٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا وَقَعَ الرَّجُلُ بأَهلِه، وهِي حـائِضٌ، فَلْيَتَـصَدَّقْ بنـصفِ دينـارٍ». رواه الترمذي، وابوداود، والنسائي، والدارمي، وابن ماجة.[۵۵۳]

۵۵۳ – (۹) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هرگاه مردی با زن حائضه‌ی خود آمیزش جنسی کرد، باید نصف دینار صدقه دهد.»

---

[۵۵۲] ابوداود ۱/۱۴۶ و قال : لیس هو بالقوی

[۵۵۳] ترمذی ۱/۲۴۴ ح ۱۳۶ ، ابوداود ۱/۱۸۳ ح ۲۶۶ ، نسایی ۱/۱۵۳ ح ۲۸۹ ، دارمی ۱/۲۷۱ ح ۱۱۱۳ ، ابن ماجه ۱/۲۱۰ ح ۶۴۰ ابن ماجه با عبارت «بدينار أو بنصف دينار » به نقل این حدیث پرداخته است ، مسنداحمد ۱/۲۷۲

[این حدیث را ابوداود ، نسائی، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

٥٥٤ – (١٠) وعنه ، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم، قال: «إذا كانَ دَماً أحمرَ، فدينارٌ؛ وإذا كانَ دَماً أصفرَ، فنِصفُ دِينارٍ». رواه الترمذي.[٥٥٤]

۵۵۴ – (۱۰) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید : پیامبر ﷺ (درباره‌ی مردی که با زن حائضه‌ی خود آمیزش جنسی کرده بود) فرمود: «اگر خون حیض، خون قرمز بود، یک دینار صدقه دهد و اگر خون زردرنگ بود، نصف دینار.»

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: «دینار » : هر دینار ۲۵ / ۴ گرم طلا است.

علماء و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی، درباره‌ی کسی که زنش را در حال حیض، جماع می کند، دو رأی دارند :

۱ ـ جمهور فقهاء برآنند که چنین کسی از خداوند آمرزش بخواهد و از کرده‌اش توبه و استغفار نماید و چیز دیگری بر وی لازم نیست.

۲ ـ حنابله می گویند: اگر زن حائضه در ابتدای زمان حیض خویش بود و مرد با او آمیزش جنسی کرد، بر چنین کسی صدقه‌دادن یک دینار واجب است. و اگر زن در آخر حیض خود قرار داشت، نیم دینار واجب است. چنانچه ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ در حدیثی موقوف می گوید:

«إن أصابها فی فور الدم تصدق بدینار و إن کان فی آخره فنصف دینار»

«اگر در ابتدای حیض با زن آمیزش کرد، یک دینار و اگر در آخر حیض با او آمیزش کرد، نصف دینار صدقه بدهد.»

رنگ قرمز و زرد نیز بیانگر ابتدا و انتهای حیض است، این طور که رنگ قرمز بیانگر ابتدای حیض و رنگ زرد، بیانگر انتهای حیض می‌باشد.

پس در نزد حنابله، امر به صدقه، بر وجوب محمول است، اما در نزد جمهور فقهاء، حکم صدقه ، حداکثر بر اساس آیه‌ی توبه بر استحباب محمول است نه بر

---

[۵۵۴] ترمذی ۲۴۵/۱ ح ۱۳۷ ، دارمی ۲۷۱/۱ ح ۱۱۱۱

وجوب. با این وجود، باز هم یک روایت از امام احمد مطابق قول جمهور فقهاء است.

فصل سوم

۵۵۵ – (۱۱) عن زيدِ بن أسْلمَ ، قال: إنّ رجلاً سَألَ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم، فقال: ما يَحِلُّ لي من امرأتي وهيَ حائضٌ ؟ فقال له رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «تَشُدُّ عليها إِزارَها، ثمّ شأنَكَ بأعلاها» . رواه مالكٌ، والدارميُّ مرسلاً.[555]

۵۵۵ – (۱۱) زیدبن اسلم ﷺ گوید: مردی از رسول‌خداﷺ پرسید: ای فرستاده‌ی خداﷺ! چه چیزی از همسرم در حال حیضش، بر من حلال است؟ پیامبرﷺ فرمود: دامن و شلوار او را بر روی ناف و زانوهایش محکم ببند(تا سایر اعضای بدن او آلوده نشود) آنگاه تو دانی و قسمت بالای بدن آن (یعنی بجز جماع، هرگونه تماس و مباشرتی را در قسمت‌های بالای ناف و پایین زانو همسر خویش می‌توانی داشته باشی، اما تماس و مباشرت با قسمت مابین ناف و زانوهای زن، در این حالت هر چند به دور از جماع باشد، ناروا و ناجایز است.)

[این حدیث را مالک روایت کرده است و دارمی نیز آن را به طور مرسل روایت نموده است.]

۵۵۶ – (۱۲) وعن عائشةَ ، قالتْ: كنتُ إِذا حِضْتُ نَزَلتُ عن المِثالِ عَلَى الحَصِيرِ، فلم نَقْرُب رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم [منها]، ولَمْ نَدْنُ منه حتى نطْهُرَ. رواه ابوداود.[556]

---

[555] موطا مالک كتاب الطهارة ۱/۵۷ ح ۹۳ ، دارمی ۱/۲۵۸ ح ۱۰۳۲

[556] ابوداود ۱/۱۸۶ ح ۲۷۱

۵۵۶ — (۱۲) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هرگاه به حالت حیض در می‌آمدم، از بستر و رختخواب بر بوریا و حصیر فرود می‌آمدم و در مدت قاندگی، تا وقتی که از خون ماهانه پاک می‌شدیم، نه پیامبرﷺ با ما (ازواج مطهرات ـ رضی‌الله عنهن ـ) نزدیکی زناشویی می‌کرد و نه ما به ایشان (برای جماع همبستری و آمیزش جنسی) نزدیک می‌شدیم.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: « المِثال »: بستر و رختخواب. « الحصیر » بوریا. فرشی که از برگ‌های نیِ شکافته درست کنند.

« فلم یقرب رسولَ الله صلی الله علیه وسلّم، ولمْ نَدْنُ منه» : به خاطر اینکه این حدیث با احادیث صحیح دیگر، منافات و تضادی نداشته باشد، ما آن را به « جماع و نزدیکی زناشویی » ترجمه کرده‌ایم. یعنی در ایام قاعدگی، پیامبرﷺ با همسرانشان، جماع و نزدیکی زناشویی نمی‌کرد، بلکه به جز جماع، هرگونه تماس و مباشرتی را در قسمت‌های بالای ناف و پایین زانو با همسرانشان می‌گرفت. اما هیچ‌گاه اتفاق نمی‌افتاد که پیامبرﷺ در ایام قاعدگی زنان، به جماع و یا نزدیکی زناشویی با همسرانشان بپردازند.

باب (۱۳)

درباره‌ی استحاضه

فصل اول

۵۵۷ – (۱) عن عائشةَ ، رضي الله عنها، قالت: جاءَتْ فاطمةُ بنتُ أبي حُبَيشٍ إلى النبيِّ صلى الله عليه وسلّم، فقالتْ: يا رسولَ الله ! إني امرأةٌ أُستَحاضُ، فلا أطهُرُ؛ أفأدَعُ الصَّلاةَ ؟ فقال: «لا، إنما ذلكَ عِرْقٌ وليسَ بحَيضٍ، فإذا أقبلَتْ حَيْضَتُكِ فَدَعِي الصلاةَ، وإذا أدْبَرَتْ فاغسلِي عَنْكِ الدَّمَ، ثُمَّ صَلّي» . متفق عليه.[۵۵۷]

۵۵۷ – (۱) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: فاطمه دختر ابی‌حبیش ـ رضی‌الله عنها ـ نزد رسول‌خدا ﷺ آمد و گفت: ای رسول‌خدا ﷺ من زنی هستم که پیوسته در حال خونریزی هستم و هرگز پاک نمی‌شوم، آیا نماز را ترک نمایم؟ پیامبر ﷺ فرمود: خیر،(نباید نماز خویش را ترک کنی) این خون، خون رگ است نه خون حیض. پس تکلیف تو این است که در روزهایی که در حیض قرار می‌گیری، نماز را ترک کن، (و چون خون حیض با خون عادی فرق دارد و خون حیض که سیاه و غلیظ است و مایل به سرخی است از خون عادی که قرمز است، به خوبی تشخیص داده می‌شود، از این‌رو در ایامی که می‌دانی دچار حیض شده‌ای، نمازت را ترک کن و) وقتی که مدت حیض و قاعدگی تمام شد، غسل کن و خون حیض را از بدن و لباس خویش پاک کن، آنگاه نمازت را بخوان.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «استحاضه» خون استحاضه، خونی قرمز رنگ است که نه جزء عادت و طبیعت زنان می‌باشد و نه لازمه‌ی خلقت آنها، بلکه در اثر بیماری یا قطع‌شدن بعضی

---

[۵۵۷] بخاری ۱/۳۳۱ ح ۲۲۸ ، مسلم ۱/۲۶۲ ح(۶۲- ۳۳۳) ، ابوداود ۱/۱۹۴ ح ۲۸۲ ، ترمذی ۱/۲۱۷ ح ۱۲۵ ، نسایی ۱/۱۸۴ ح ۳۵۹ ، ابن ماجه ۱/۲۰۳ ح ۶۲۱ ، دارمی ۱/۲۱۹ ح ۷۷۴ ، مسنداحمد ۶/۱۹۴

از عروق، رونما گردیده و هیچ انقطاعی ندارد، بلکه پیوسته زن را در حال خون‌ریزی قرار می‌دهد، مگر آنگاه که زن از آن علت شفا یابد. و بر زن مستحاضه جز غسلی که برای حیض خود انجام می‌دهد، چیز دیگری نیست، لیکن باید برای هر نماز، وضوی جداگانه بگیرد.

البته فقهاء پیرامون رنگ‌های خون حیض با همدیگر اختلاف‌نظر دارند: صاحب هدایه می گوید:

رنگ‌های حیض که بدانها حیض از غیر آن تشخیص داده می‌شود، شش رنگ هستند:سیاه، سرخ، تیره، زرد، سبز، خاکستری.

و ازمنظر امام ابوحنیفه نیز خون به هر رنگی که باشد، باز هم خون حیض به شمار می‌آید، البته به شرطی که در ایام حیض باشد، مگر اینکه آنچه بیرون می‌آید، سفیدی خالص باشد. پس تا وقتی که سفیدی خالص جریان پیدا نکند، تا آن هنگام هر خونی، خون حیض، محسوب می‌شود.

و امام شافعی و امام احمد بر این باورند که فقط رنگ‌های سرخ و سیاه، خون حیض تلقی می گردد و سایر رنگ‌ها، استحاضه شناخته می‌شود.

امام مالک نیز علاوه از رنگ‌های سرخ و سیاه، رنگ زرد و تیره را هم خون حیض می‌داند.

و نویسنده‌ی هدایه می گوید: «از دیدگاه امام ابویوسف (شاگرد امام ابوحنیفه) اگر این رنگ‌ها، در روزهای آخر قاعدگی خارج شود، از خون حیض به شمار می‌آید نه خون استحاضه. البته خون حیض و استحاضه خونی شناخته شده نزد زنان می‌باشد که هر کدام از آنها به راحتی می‌توانند میان خون حیض(با رنگ‌هایی که گفته شد) و خون استحاضه فرق قائل شوند.

فصل دوم

۵۵۸ - (۲) عن عُرْوةَ بن الزُبيرِ ، عن فاطمةَ بنتِ أبي حُبيشٍ ، أنها كانتْ تُستَحاضُ، فقال لها النبيُّ صلى الله عليه وسلّم: «إذا كانَ دَمُ الحَيضِ فإنَّه دمٌ أسوَدُ يُعرَفُ، فإذا كانَ ذلكَ، فأمسِكي عن الصلاة، فإذا كانَ الآخَرُ، فَتَوَضَّئي وصلي، فإنما هو عِرْقٌ». رواه ابوداود، والنسائي.[۵۵۸]

۵۵۸ - (۲) عروة بن زبیر ﷺ از فاطمه دختر ابی حبیش ـ رضی‌الله عنها ـ روایت می‌کند که گفت: وی زنی بود که همیشه در حال خون‌ریزی بود و پاک نمی‌شد (از این‌رو پیامبر ﷺ را در جریان این کار قرار داد و از ایشان دراین باره استفتا. نمود.) پیامبر ﷺ بدو فرمود: هرگاه خون حیض بود، که آن سیاه و شناخته شده است، نماز نخوان، و اگر خون دیگر بود، وضو بگیر(و نمازت را بخوان) که این بر اثر پارگی رگ است .

[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

۵۵۹ - (۳) وعن أمّ سَلمةَ ، قالتْ: إنَّ إمرأةً كانتْ تُهْراقُ الدمَ على عهد رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم فاستَفتَتْ لها أمُّ سَلَمَةَ النبيَّ . فقالَ: «لتنْظُرْ عددَ الليالي والأيامِ التي كانتْ تحيضُهُنَّ من الشهرِ قبلَ أن يُصيبَها الذي أصابَها،

---

[۵۵۸] ابوداود ۱۹۷/۱ ح ۲۸۶ ، نسایی ۱۸۵/۱ ح ۳۶۲

فلْتَترُكِ الصلاةَ قدْرَ ذلكَ من الشهرِ، فإذا خلَّفَتْ ذلكَ، فلْتَغتَسِلْ، ثمَّ لِتَستَثفِرْ بثوبٍ، ثمَّ لِتُصَلِّ». رواه مالكٌ، وابوداود، والدارميّ. وروى النسائيُّ معناه.[559]

۵۵۹ – (۳) ام سلمه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: در عهد پیامبرﷺ زنی دچار استحاضه شده بود و پیوسته در حال خون‌ریزی بود و پاک نمی‌شد. خودم برای این زن، رأی و نظر پیامبرﷺ را درباره‌ی این مسئله پرسیدم و از او در این‌باره فتوا خواستم.

پیامبرﷺ فرمود: «این چنین زنی باید به اندازه‌ی شب و روزهای قاعدگی ماهانه‌اش، پیش از آنکه به استحاضه و خون‌ریزی دائمی دچار شود، منتظر بماند و به اندازه‌ی قاعدگی ماهانه‌اش نماز را ترک کند. و چون این ایام (ایام عادت ماهیانه) را پشت سر گذاشت و سپری نمود، غسل نماید و خون حیض را از بدن و لباس خویش پاک کند، سپس پاردم و رانکی بر خود ببندد (با پارچه‌ای فرج و دبرش را محکم ببندد تا خون سایر اعضای بدن او را آلوده و ملوث نسازد) و پس از آن نمازش را بخواند.

[این حدیث را مالک و ابوداود روایت کرده‌اند. و نسائی نیز به همین معنی روایت کرده است.]

« لتَستَثفِرْ بثوب» : پاردم و رانکی بر خود ببندد . یعنی بر روی فرج و دبرش پارچه‌ای را بپیچد و از میان دو ران بیرون آورد و کنار آن را بر کمر خود ببندد. البته «استثفار» را به معنای: « دامن در میان دو ران گرفتن » را می گویند.

۵۶۰ – (٤) وعن عديّ بن ثابتٍ ، عنْ أبيه، عنْ جدِّه ـ قال يحيى بنُ مَعينٍ : جدُّ عديّ اسمُه دينارٌ؛ عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، أنَّه قال في المُستحاضةِ: «تَدَعُ الصَّلاةَ أيامَ أقْرائها التي كانتْ تحيضُ فيها، ثمَّ تغتَسِلُ، وتَتَوَضَّأُ عند كلِّ صلاةٍ، وتصومُ، وتُصَلّي». رواه الترمذيّ، وابوداود.[560]

---

[559] مؤطا مالک کتاب الطهارة ۶۲/۱ ح ۱۰۵ ، مسند شافعی ص ۳۱۱ ، مسنداحمد ۲۹۳/۶ ، ابن ماجه ۲۰۴/۱ ح ۶۲۳ ، دارقطنی کتاب الحیض ۲۱۷/۱ ح ۵۷ ، ابوداود ۱۸۷/۱ ح ۲۷۴ ، دارمی ۲۲۱/۱ ح ۷۸۰ ، نسایی ۱۱۹/۱ ح ۲۰۸

[560] ابوداود ۲۰۸/۱ ح ۲۹۷ ، ترمذی ۲۲۰/۱ ح ۱۲۶ ، ابن ماجه ۲۰۴/۱ ح ۶۲۵ ، دارمی ۲۲۳/۱ ح ۷۹۳

۵۶۰ – (۴) عدی بن ثابت از پدرش و او نیز از جدش - یحیی بن معین گوید: جد عدی بن ثابت، نامش: دینار است - روایت می‌کند که پیامبرﷺ درباره‌ی زن مستحاضه که پیوسته در حال خون‌ریزی است، فرمود: در روزهایی که در حیض و قاعدگی ماهانه‌اش قرار می‌گیرد، نماز را ترک کند، وقتی که مدت حیض تمام شد و این ایام را پشت سر گذاشت، غسل کند و خون حیض را از بدن و لباسش پاک نماید، آنگاه باید برای هر نماز، وضوی جداگانه بگیرد و روزه‌اش را بگیرد و نمازش را بخواند.

[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

شرح: از این حدیث معلوم شد که خون استحاضه، مانع روزه گرفتن (چه فرض و چه نفل)، نماز، داخل شدن مسجد، تلاوت قرآن، جماع و نزدیکی شوهر با زن و... نمی‌شود و بر زن مستحاضه جز غسلی که برای حیض خود انجام می‌دهد، چیز دیگری نیست، لکن باید برای هر نماز وضوی جداگانه بگیرد.

٥٦١ – (٥) وعن حَمْنَةَ بنتِ جَحْشٍ ، قالتْ: كنتُ أُسْتَحاضُ حيضةً كثيرةً شديدةً، فأتيتُ النبيَّ أَستَفْتِيه وأُخبِرُه، فَوَجَدْتُه في بيتِ أختي زَينبَ بنتِ جحشٍ، فقلت: يا رسولَ الله ! إني أُستَحاضُ حيضةً كثيرةً شديدةً، فما تَأمُرُني فيها ؟ قد مَنَعَتني الصَّلاةَ والصِّيامَ. قال: «أَنْعَتُ لكِ الكُرسُفَ، فإنَّه يُذهِبُ الدَّمَ». قالتْ: هوَ أكثرُ منْ ذلكَ. قال: «فَتَلَجَّمِي». قالتْ: هوَ أكثرُ منْ ذلكَ. قال: «فَاتَّخِذي ثوباً». قالتْ: هُو أكثرُ منْ ذلكَ، إنما أَثُجُّ ثجّاً. فقال النبيّ: «سآمُرُكِ بأمرَين، أيَّهُما صنعْتِ أجزَأَ عنكِ من الآخر، وإنْ قَوِيتِ عليهما فأنتِ أعلَمُ». قال لها: «إنما هذه رَكْضَةٌ مِنْ رَكَضاتِ الشَّيطان، فَتحَيَّضي ستةَ أيامٍ أو سبعةَ أيامٍ في عِلم الله، ثمَّ اغتسِلي، حتى إذا رأيتِ أنكِ قد طَهُرْتِ واسْتَنقَأْتِ؛ فَصَلِّي ثلاثاً وعِشرِينَ ليلةً، أو أربعاً وعشرينَ ليلةً، وأيامَها، وصُومي؛ فإنَّ ذلكَ يُجزِئُك. وكذلكَ فافعَلي كلَّ شهرٍ كما تحيضُ النِّساءُ وكما يَطهُرْنَ، ميقاتَ

حيْضِهِنَّ وطُهْرِهِنَّ. وإِنْ قوِيتِ على أنْ تؤَخِّرِينَ الظهْرَ وتعجّلين العصْرَ، فتغْتسلينَ وتجْمَعِينَ بينَ الصَّلاتَيْن: الظهْرِ والعصْر، وتؤَخّرينَ المغربَ وتعْجّلينَ العِشاءَ. ثمَّ تغتسِلِيَ وتجمعين بينَ الصَّلاتين؛ فافعَلي. وتغتسِلينَ مع الفجْر فافعَلي؛ وصُومي إنْ قَدَرْتِ على ذلكَ». قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «وهذا أعجبُ الأمرينْ إليَّ». رواه أحمدُ؛ وابوداود؛ والترمذيّ.[561]

۵۶۱ – (۵) حمنه دختر جحش ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: من زنی بودم که پیوسته استحاضه می‌شدم و همیشه در حال خونریزی بسیار سخت و طاقت‌فرسا به سر می‌بردم و هیچ‌گاه از آن پاک نمی‌شدم. از این‌رو، روزی آهنگ پیامبرﷺ را نمودم تا ایشان را از این جریان با خبر سازم و رأی و نظر ایشان را درباره‌ی این مسئله بپرسم و از ایشان در این‌باره فتوا بخواهم. بدین خاطر پیش پیامبر ﷺ رفتم و ایشان را در منزل خواهرم « ام المومنین، زینب دختر جحش ـ رضی‌الله عنها ـ » یافتم. گفتم: ای رسول‌خداﷺ من زنی هستم که همیشه در حال خونریزی بسیار سخت و طاقت‌فرسا هستم و پاک نمی‌شوم. حال شما مرا چه فرمان می‌دهید، براستی مرا از نمازخواندن و روزه‌گرفتن باز داشته است؟ (حمنه فکر می‌کرد که خون استحاضه، مانع صحت نماز و روزه است، از این‌رو به پیامبرﷺ گفت: خون استحاضه مرا از خواندن نماز و گرفتن روزه بازداشته است !)

پیامبراکرمﷺ فرمود: من تو را به استفاده نمودن پاره‌ای از پنبه سفارش می‌کنم (تا بدان فرج خویش را ببندی) چرا که پنبه، خون را از میان می‌برد و مانع بیرون‌آمدن آن می‌شود.

حمنه گفت: خون ،بیشتر از آن است که پنبه جلوی آن را بگیرد! پیامبرﷺ فرمود: پارچه‌ای را به صورت لگام بر روی فرج خویش محکم ببند تا مانع بیرون‌آمدن خون بشود.

حمنه گفت: خون بیشتر از آن است (و این کار سودی ندارد). پیامبرﷺ فرمود: پس در زیر لگام، پارچه‌ای را در میان دو ران خویش بگیر و آن را محکم بر فرج

---

[561] مسنداحمد ۴۳۹/۶ ، ابوداود ۱۹۹/۱ ح ۲۸۷ ، ترمذی ۲۲/۱ ح ۱۲۸ و قال : حسن صحیح ، ابن ماجه نیز هر دو روایت را به همین معنی در سننش نقل کرده است . حدیث اول : ۲۰۲/۱ ح ۶۲۲ و حدیث دوم: ۲۰۵/۱ ح ۶۲۷

خویش ببند. گفت: خون بیشتر از آن است و بر آن نیز چیره می‌گردد و بی‌گمان من زنی هستم که دچار خونریزی بسیار سخت و طاقت‌فرسایی می‌باشم و پیوسته به شدت از من خون می‌آید و هیچ‌گاه پاک نمی‌شوم!

در اینجا بود که پیامبرﷺ فرمود: عنقریب تو را به دو امر فرمان می‌دهم که هر کدام از آن دو را انجام دهی، تو را از دیگری کفایت می‌کند، و اگر بر انجام هر دو کار، توانایی و قدرت داشتی، پس خود دانی که هر کدام از آن دو که آسان‌تر و بهتر است ، انتخاب و گزینش نمایی.

پیامبرﷺ در ادامه‌ی سخنانشان به حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ فرمود: بی‌گمان خون استحاضه، ضربه‌ای از ضربات شیطان است و تو شش یا هفت روز را (طبق عادت زنان که خدا مدت آن را می‌داند) حیض و قاعدگی ماهیانه حساب کن، سپس وقتی دیدی که از قاعدگی ماهیانه پاک شدی، غسل کن و خون حیض را از بدن و لباس خویش پاک کن، سپس بیست و سه یا بیست و چهار شبانه‌روز نماز بخوان و روزه بگیر، این تو را کفایت می‌کند. و در هر ماه این چنین عمل کن، همان‌طور که زنان در اوقات مشخصی از ماه، حیض و پاک می‌شوند.

و اگر بتوانی که نماز ظهر را به تأخیر بیاندازی و نماز عصر را به جلو بیفکنی، سپس برای هر دو یک غسل کنی و بین هر دو نماز جمع کنی و نماز مغرب را نیز، تأخیر نمایی و نماز عشاء را به جلو بیندازی و برای هر دو یک غسل کنی و میان هر دو نماز (مغرب و عشا) جمع کنی، این کار را بکن ، و نیز اگر بتوانی که برای نماز بامداد نیز غسل جداگانه کنی، این کار را بکن، و در مدت استحاضه روزه‌ات را (چه فرض و چه نفل) بگیر و آن را ترک مکن.

[حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید:] پیامبرﷺ فرمود: این کار (یعنی جمع صوری میان ظهر و عصر با یک غسل، و میان مغرب و عشاء با غسلی دیگر، و خواندن نماز بامداد با غسلی دیگر) بهترین و پسندیده‌ترین دو روش، در نزد من است.

[این حدیث را احمد، ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

شرح: « الکُرسف » : پاره‌ای از پنبه

« رَکْضَةٌ مِنْ رَکَضاتِ الشَّیطانِ »: این عبارت در حقیقت یک استعاره است و هدف از آن این است که به کمک استحاضه، دروازه‌ای از تلبیسات و وسوسه‌های

شیطان گشوده می‌شود و برای زن فهمیدن مسائل نماز و طهارت و عمل بدانها دشوار و طاقت فرسا می‌شود.

« فَتحَیَّضی ستةَ أیامٍ أو سبعةَ أیام» : مقصود از این عبارت، این است که هر کدام از شش روز یا هفت روز که عادت تو بر آن است بدان عمل کن.

« سآمُرُکِ بأمرَین» و «أعجبُ الأمرینْ »: در این حدیث پیامبرﷺ حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ را در میان دو امر مخیر ساخته است. و از میان آن دو امر، امر دوم واضح و روشن است که جمع میان دو نماز است. و پیامبر ﷺ نیز در جمله «وهذا أعجبُ الأمرینْ إلیَّ» به همین مسئله اشاره نموده است.

لکن پیرامون امر نخست، در حدیث کاملاً از آن سخن به میان نیامده است و به همین سبب علماء و صاحب نظران اسلامی پیرامون تعیین آن اختلاف نموده‌اند:

امام شافعی بر آن است که مراد از امر نخست که در حدیث بدان اشاره نرفته است: « غسل برای هر نماز است » . یعنی باید تو برای هر نماز غسل نمایی، لکن اگر چنین حکمی، تو را به دشواری و مشقت می‌افکند، می‌توانی با یک غسل میان دو نماز جمع کنی، که من نیز این حکم را به علت سهولت و آسانی‌ای که در آن نهفته است، می‌پسندم.

ولی احناف براین باورند که مراد از امر نخست: « وضو برای هر نماز است.» یعنی پیامبرﷺ به حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ فرمود: تو می‌توانی و این اجازه را داری که برای هر نماز، وضویی تازه بگیری، اما بهتر و پسندیده‌تر، آن است که با یک غسل، میان دو نماز جمع کنی.

و باید دانست که این فرموده‌ی پیامبرﷺ« فإن قویت... الخ» دلالت دارد که این کار بر حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ واجب نیست، بلکه مندوب و سنت است. و در حقیقت رسول‌خداﷺ به حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ اختیار داد که پس از شش روز و یا هفت روز (طبق عادت ماهیانه‌ی خویش) غسل کند، و پس از غسل حیض اختیار دارد که هر نماز را با وضو در وقت آن بخواند و یا هر دو نماز (ظهر و عصر، و مغرب و عشاء) را

با هم با یک غسل جداگانه برای دو نماز، جمع صوری نماید، و حمنه ـ رضی‌الله عنها ـ نیز روش دوم را اختیار نمود.

فصل سوم

٥٦٢ – (٦) عن أسماءَ بنتِ عُمَيسٍ ، قالتْ: قلتُ: يا رسولَ الله ! إنَّ فاطمةَ بنتَ أبي حُبَيشٍ اُستُحِيضَتْ منذُ كذا وكذا فلمْ تُصَلِّ. فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «سُبحانَ اللّه ! إنَّ هذا منَ الشَّيطان. لتجْلسْ في مِرْكَنٍ، فإذا رَأتْ صُفارَةً فوقَ الماءِ؛ [فَلْتَغْتَسِلْ للظهْر والعصْرِ غُسْلاً واحداً، وتَغتسِل] للمغربِ والعِشاءِ غُسلاً واحداً، وتغتسِلْ للفجْرِ غُسلاً واحداً، وتَوَضَّأْ فيما بين ذلك» . رواه ابوداود، وقال: ٥٦٢

۵۶۲ – (۶) اسماء بنت عمیس ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ! فاطمه دختر ابی حبیش ـ رضی‌الله عنها ـ مدت زمان مدیدی است که دچار استحاضه شده و پیوسته در حال خونریزی به سر می‌برد و پاک نمی‌شود، از این‌رو نماز نیز نمی‌خواند (حال شما بفرمائید که تکلیف او چیست؟ آیا نماز خویش را ترک کند یا خیر؟) پیامبرﷺ با تعجب فرمود: «سبحان الله!» بی‌گمان خون استحاضه از شیطان است (این عبارت کنایه از آن است که به کمک استحاضه روزنه‌ای از تلبیسات و وسوسه‌های شیطانی گشوده می‌شود و برای زن فهمیدن مسائل نماز و طهارت و عمل بدان، دشوار و طاقت‌فرسا می‌شود.) و فاطمه دختر ابی‌حبیش ـ رضی‌الله عنها ـ باید در لگن و یا تشت آبی بنشیند و هرگاه مشاهده نمود که روی آب زردی نمایان گشته است (کنایه از به آخر رسیدن وقت ظهر و شروع‌شدن وقت عصر است، چه که درآخر وقت ظهر و اول وقت عصر، شعاع و پرتو خورشید در آب زردگونه معلوم می‌شود) برای خواندن نماز ظهر و عصر، یک غسل و برای نماز مغرب و عشاء، غسلی دیگر، و برای نماز

---

۵۶۲ ابوداود ۲۰۸/۱ ح ۲۹۶

بامداد نیز غسلی جداگانه بکند (و میان نمازهای ظهر و عصر با یک غسل، و میان مغرب و عشاء با غسلی دیگر، جمع صوری نماید، این‌طور که ظهر را تا آخر وقت به تأخیر اندازد و در نماز عصر شتاب نماید تا در اول وقت عصر انجام گیرد، بنابراین هر نمازی در وقت خود است، ولی یکی در آخر وقت و دومی در اول وقت، و همچنین در جمع میان مغرب و عشاء که نماز مغرب را در آخر وقت مغرب، و عشاء را در اول وقت عشاء بخواند) و در میان این غسل‌ها، وضو بگیرد (یعنی: برای عصر در صورت غسل برای ظهر و عصر، و برای عشاء، در صورت غسل برای مغرب و عشاء، اگر خواست نمازی بخواند، وضو بگیرد.)
این حدیث را ابوداود روایت کرده و گفته است:

۵٦۳ – (۷) روی مُجاهِدٌ عن ابنِ عبّاسٍ : لَمَّا اشتدَّ علیها الغُسلُ، أمَرَها أنْ تَجْمعَ بینَ الصَّلاتینِ .[۵٦۳]

۵۶۳ – (۷) مجاهد از ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ روایت کرده است که گفت: چون [فاطمه دختر ابی حبیش ـ رضی‌الله عنها ـ] برای غسل هر نماز، با مشکل و سختی، و چالش و بحران رو به رو شد، پیامبر ﷺ (به خاطر سهولت و آسانگیری) بدو فرمان داد تا میان دو نماز (ظهر و عصر و مغرب و عشاء) جمع (صوری) نماید. (البته منظور از جمع بین دو نماز، « جمع صوری » است، نه جمع حقیقی، یعنی نماز ظهر را تا آخر وقت تأخیر داده و عصر را در اول وقتش تعجیل کرده و برای هر دو یک غسل نماید، و نیز نماز مغرب را تا آخر وقت مؤخر کند و عشاء را در اول وقت بخواند و میان هر دو با یک غسل جمع نماید.)

شرح: فقهای احناف بر اساس مجموع روایات و اخبار رسیده از پیامبرﷺ پیرامون حیض و استحاضه، حالات «زن مستحاضه» را به سه قسم تقسیم کرده‌اند:

۱ ـ **مبتدئه** : زنی که خون حیض او برای نخستین بار در زندگی شروع شده و استمرار پیدا می کند. حکم چنین زنی به اجماع علماء چنین است که وی تا سپری شدن اکثر مدت حیض [ده روز در نزد احناف] خون را در شمار حیض درآورد و در

---

[۵۶۳] ابوداود ۱/۲۶۰ پس از حدیث شماره ۲۹۶

آن مدت نماز و روزه را ترک نماید و پس از سپری‌شدن اکثر مدت حیض، غسل کرده و نماز و روزه‌اش را ادا کند، سپس بعد از گذشتن اقل مدت طُهر، دوباره روزهایش را در ایام حیض و قاعدگی به شمار درآورد.

۲ ـ معتاده: زنی که تا مدتی، خون قاعدگی وی مرتب و منظم بوده، اما بعد از آن، نظم و ترتیب آن به هم خورده و به طور مستمر و مداوم جریان پیدا می‌کند. حکم چنین زنی از دیدگاه علمای احناف این است که اگر پس از تکمیل‌شدن روزهای عادت ماهیانه، باز هم خون جریان یابد، وی مؤظف است تا تکمیل شدن ده روز [حداکثر مدت حیض] توقف کند، اگر پیش از ده روز خون ایستاد تمام این ایام، خون حیض به حساب می‌آید و از آن می‌توان چنین فهمید که عادت ماهیانه‌ی وی تبدیل شده است و در این صورت، نمازهای آن روزها بر وی واجب‌الاعاده نخواهد شد. و اگر پس از ده روز نیز خون جریان یافت، در آن صورت، روزهای اضافه بر ایام عادت ماهیانه، خون استحاضه محسوب می‌شود و نمازهای ایام بعد از عادت ماهیانه را مؤظف است قضایی به جا آورد، البته از قضای آن نمازها گنهکار نخواهد شد.

۳ ـ متحیره : زنی که معتاده است ولی بعدها ترتیب و نظام قاعدگی‌اش به هم می‌خورد و خون حیض وی به طور مستمر و مداوم جریان می‌یابد. ولی فرق این زن با زن معتاده در این است که وی عادت سابق خویش را در شمارش ایام قاعدگی از یاد برده است و به خاطر ندارد. و در حقیقت زن متحیره نیز به سه قسم تقسیم می‌شود:

الف) متحیره در عدد : زنی که تعداد ایام قاعدگی خویش را از یاد ببرد و نداند که مدتش ۵ روز، ۷ روز و یا کمتر و بیشتر بوده است.

ب) متحیره در وقت : زنی که زمان شروع قاعدگی‌اِش را به فراموشی سپرده و نداند که در ابتدای ماه بوده و یا در وسط ماه و یا در آخر ماه.

ج) متحیره در عدد و وقت : زنی که هم تعداد ایام قاعدگی و هم زمان آغازش را از یاد برده است.

حکم زن « متحیره در تعداد ایام حیض» این است که وی در ابتدای تاریخ حیض تا سه روز، نماز و روزه را ترک کند چرا که این ایام به یقین « ایام حیض » محسوب می‌شود، پس از آن به مدت هفت روز برای هر نماز غسل نماید، چرا که در چنین ایام به یقین این احتمال وجود دارد که ایام قاعدگی پایان یافته باشد، پس از آن تا تاریخ قاعدگی بعدی، برای هر نماز وضوی جدید بگیرد، چرا که در این ایام به یقین پاک است.

و حکم « متحیره در زمان آغاز و پایان حیض » این است که وی در ابتدای هر ماه (مراد از ابتدای ماه، روزی است که خون حیض از آن شروع شده و به طور مستمر و مداوم جریان یافته است) تا تکمیل‌شدن ایام عادت ماهیانه برای هر نماز، وضوی تازه بگیرد، به عنوان مثال: پیش از این ایام، عادت ماهیانه‌ی او ۵ روز بوده است، در این صورت از تاریخ اول ماه تا ۵ روز برای هر نماز وضو جدید بگیرد، چرا که در پاک‌بودن و یا حائضه‌بودن او شک و تردید وجود دارد.

پس از آن تا ۲۵ روز برای هر نماز غسل کند، چون در آن ایام، هر روز این احتمال می‌رود که وی از ایام قاعدگی بیرون آید.

و حکم زنی که «متحیره در عدد و زمان » است، این است که سه روز نخست هر ماه را برای هر نماز وضوی جدیدی بگیرد و در سایر روزهای ماه برای هر نماز، غسل کند، چرا که در تمام این ایام، احتمال بیرون آمدن از قاعدگی به یقین وجود دارد [به نقل از « البحرالرائق »]

امام شافعی، امام مالک و احمد بن حنبل برای زن مستحاضه، قسم دیگری بیان می‌کنند که به او « ممیّزه » گفته می‌شود.

« ممیّزه »: زنی است که می‌تواند رنگ خون قاعدگی را درست تشخیص دهد و بفهمد که کدام رنگ، رنگ خون حیض و کدام خون استحاضه است. درباره‌ی چنین زنی، سه امام بر این باورند که وی بر شناخت خویش اعتماد کند و ایامی را که رنگ خون حیض، تشخیص می‌دهد ایام حیض به حساب آورد و ایامی را که رنگ استحاضه، تشخیص می‌دهد ایام استحاضه به شمار آورد، البته در نزد ائمه‌ی

سه گانه، تشخیص و تمییز از رنگ خون درباره‌ی همه زن‌ها اعم از مبتدئـه، معتـاده و متحیره، معتبر و مقبول است ولی از دیدگاه احناف، تشخیص رنگ‌ها، مدار و مـلاك و معیار و مقیاس حکم نیست و مدار حکم فقط عادت ماهیانـه اسـت و از منظـر امـام شافعی و احمد، هر کدام از عادت و تشخیص به تنهایی هم مـی‌توانـد مـدار و محـور صدور حکم قرار گیرند.

(۴)

کتاب الصلوة

فصل اول

٥٦٤ – (١) عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «اَلصَّلَواتُ الخمسُ، والجمعةُ إِلى الجمعة، ورمضانُ إِلى رمضانَ؛ مكَفّراتٌ لما بينَهنَّ إِذا أُجتُنِبَ الكبائرُ». رواه مسلم.[٥٦٤]

۵۶۴ – (۱) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «نمازهای پنج‌گانه و جمعه تا جمعه، و رمضان تا رمضان، کفاره و پوشاننده‌ی گناهانی است که درمیان آنها است، به شرط آنکه از ارتکاب گناهان کبیره اجتناب شده باشد.»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٥٦٥ – (٢) وعنه ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «أرَأيتُم لو أنَّ نَهَراً ببابِ أحدِكُم يَغتسلُ فيه كلَّ يومٍ خَمساً، هل يَبقَى من دَرَنهِ شيءٌ ؟» قالوا: لا يبقى من دَرِنه شيءٌ. قال: «فذلِك مثلُ الصلواتِ الخمسِ، يمحو الله بِهِنَّ الخطايا» متفق عليه.[٥٦٥]

۵۶۵ – (۲) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ (در نقش سازنده‌ی نماز و اثر زنگارزدایی آن از گستره‌ی دل و بهسازی آن در بداندیشی و بدرفتاری) می‌فرماید: نهری روان از آب زلال بر در خانه‌ی شما باشد و یکی از شما روزی پنج مرتبه خود را در آن بشوید، آیا از چرک و چربی و گرد و خاک او چیزی می‌ماند؟

---

[۵۶۴] مسلم ۲۰۹/۱ ح (۱۶– ۲۳۳)، ترمذی نیز این روایت را در سننش ۴۱۸/۱ ح ۲۱۸ بدون ذکر عبارت «ورمضان» نقل کرده است. ، مسنداحمد ۳۵۹/۲

[۵۶۵] بخاری ۱۱/۲ ح ۵۲۸، مسلم ۴۶۲/۱ ح (۲۸۳ – ۶۶۸) ، ترمذی ۱۳۹/۵ ح ۲۸۶۸ ، نسایی ۲۳۰/۱ ح ۴۶۲ ، دارمی ۲۸۳/۱ ح ۱۱۸۳ ، مسنداحمد ۳۷۹/۲

گفتند: خیر، چیزی از چرک و کثافت و گرد و خاک بر روی بدنش باقی نخواهد ماند.

پیامبرﷺ فرمود: «داستان شما و این نهر آب زلال و موّاج، بسان نمازهای پنجگانه است که اگر شما آنها را آنگونه که شایسته است، بخوانید، لغزش‌ها و گناهان را محو و اثر آنها را می‌زدایند.»

[این حدیث بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

« دَرَن »: چرک و چربی و گرد و خاک و پلیدی و کثیفی.

٥٦٦ – (٣) وعن ابن مسعود ، قال: إن رجلاً أصابَ من امرأة قُبلةً، فأتى النبيَّ صلى الله عليه وسلّم فأخبرَه، فأنزلَ الله تعالى: وَأَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ } فقال الرجلُ: يا رسولَ الله ! أَلِيَ هذا ؟ قالَ: «لجميعِ أُمَّتي كلّهم». وفي روايةٍ: «لِمَنْ عَمِلَ بها من أُمَّتي». متفق عليه.[٥٦٦]

٥۶۶ – (٣) ابن‌مسعودؓ گوید: مردی، زنی را بوسید، آن‌گاه پشیمان شد و به خدمت پیامبرﷺ آمد و حکایت را به ایشان بازگفت و ایشان را از این جریان با خبر ساخت.

خداوند متعال این آیه را فرو فرستاد که :* «در دو طرف روز (که وقت نماز صبح و عصر است) و در اوایل شب (که وقت نماز مغرب و عشاء است) چنانکه باید نماز را به جای آورید، بی‌گمان نیکی‌ها (و از جمله نمازهای پنج‌گانه) بدی‌ها را از میان می‌برد.»

آن‌گاه آن مرد گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! آیا این آیه تنها برای من است؟ پیامبرﷺ فرمود: خیر، مختص به تو نیست، بلکه همگی امت مرا در بر می‌گیرد ـ و در روایتی چنین آمده است: ـ این حکم برای هر کس از امتم است که این عمل را

---

[٥۶۶] بخاری ۸/۲ ح ۵۲۶، مسلم ۲۱۱۵/۴ ح (۳۹-۲۷۶۳)، ترمذی ۲۷۲/۵ ح ۳۱۱۵، مسنداحمد ۳۸۵/۱ و ۳۸۶

* «وَأَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ». [هود/ ۱۱۴]

انجام دهد (یعنی هر یک از امتیانم که نماز را با شرایطش انجام دهد، خداوندﷻ وی را در عالمی از معنویت و روحانیت فرو می‌برد که پیوندهای ایمانی او را با خدا چنان محکم سازد که آلودگی‌ها و آثار گناه را از دل و جان او شستشو دهد و وی را در برابر گناه بیمه سازد و زنگار گناه را از آینه‌ی دل او بزداید و جوانه‌های ملکات عالیِ انسانی را در اعماق جان او برویاند، و قلب او را پاک و روح او را تطهیر می‌کند.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۵٦۷ – (٤) وعن أنسٍ ، قال: جاءَ رجلٌ فقالَ: يا رسول الله ! إني أَصَبتُ حَداً فأَقِمْهُ عليَّ. قال: ولم يَسأَلْهُ عنه. وحضرتِ الصلاةُ، فَصَلّى معَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم. فلما قضى النبيُّ الصلاةَ، قامَ الرجلُ، فقال: يا رسول الله ! إني أصبتُ حدّاً، فأَقِمْ فيَّ كتابَ الله. قال: «أليسَ قدْ صلَّيتَ مَعَنَا ؟» قال: نعم. قال: «فإنَّ الله [عزَّ وجلَّ] قد غفرَ لَك ذنبك ــ أو حدَّك ــ». متفق عليه.[٥٦٧]

۵٦۷ – (۴) انسﷺ گوید: (روزی در مسجد خدمت پیامبرﷺ نشسته بودیم،) مردی پیش رسول‌خدا ﷺ آمد و گفت: ای رسول‌خداﷺ! من مرتکب گناه و معصیتی شده‌ام که حد بر آن لازم می‌شود، آن حد را بر من اجرا فرما.

انس ﷺ می‌گوید: پیامبر ﷺ (روی از او برگرداند) و پیرامون کارش که موجب حد بود، از او سؤال نکرد، تا اینکه وقت نماز فرا رسید و آن مرد همراه با رسول‌خداﷺ به نماز ایستاد. هنگامی که پیامبرﷺ نماز را به پایان رساند، دوباره همان مرد از جای برخاست و گفت: ای رسول‌خداﷺ! من گناهی کرده‌ام که حد برآن لازم می‌شود، آن حد را مطابق حکم قرآن، بر من اجرا کنید.

پیامبر ﷺ فرمود: آیا با ما نماز را انجام ندادی؟ (و برای آن به خوبی وضو نگرفتی؟) گفت: چرا . پیامبرﷺ فرمود: (همین کفاره‌ی گناه تو است) براستی خداوند ﷻ گناه تو را که موجب حد می‌باشد، بخشوده است.

---

[۵٦۷] بخاری ۱۲/۱۳۳ ح ۶۸۲۳ ، مسلم ۴/۲۱۱۷ ح (۴۵-۲۷۶۵)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: در این احادیث، پیامبراکرم ﷺ، انگشت روی یک دستور از مهم‌ترین و اساسی‌ترین دستورات و تعالیم اسلامی که در واقع روح ایمان و پایه‌ی اسلام است، گذارده است و آن: پایبندی و اهمیت‌دادن به نمازهای پنج گانه است.

این احادیث به کسانی که به نمازهای پنج گانه خصوصاً و به همه‌ی عبادات و طاعات و حسنات به طور عموم، پایبندند، بشارت می‌دهد که خداوند ﷻ گناهان صغیره‌ی آنان را می‌بخشد و این پاداشی است که به این گونه افراد داده شده است.

این احادیث اثر خنثی کننده‌ی گناه را در طاعات و اعمال نیک تثبیت می کنند، و در حقیقت هر گناه و عمل زشتی، یک نوع تاریکی و ظلمتی را در روح و روان انسان ایجاد می کند که اگر این تاریکی‌ها ادامه یابد اثرات آنها متراکم شده و به صورت وحشتناکی انسان را مسخ می کند، ولی کار نیک و نمازهای روزانه که از انگیزه‌ی الهی سرچشمه گرفته، به روح آدمی لطافتی می‌بخشد که آثار گناه را می‌تواند از آن بشوید و آن تیرگی‌ها را به روشنایی مبدل سازد.

آری! هرگاه نماز با شرایط خود انجام شود، انسان را در عالمی از معنویت و روحانیت فرو می‌برد که پیوندهای ایمانی او را با خدا چنان محکم می‌سازد که آلودگی‌ها و آثار گناه را از دل و جان او شستشو می‌دهد. نماز، ایشان را در برابر گناه بیمه می کند و زنگار گناه را از آینه‌ی دل می‌زداید و جوانه‌های ملکات عالی انسانی را در اعماق جان بشر می‌رویاند و اراده‌ی انسان را قوی و قلب را پاک و روح را تطهیر می کند.

نماز موجی از معنویت را در وجود انسان ایجاد می کند، موجی که سد نیرومندی در برابر گناه ومعصیت پروردگار محسوب می‌شود، نماز وسیله‌ی شستشو از گناهان و مغفرت و آمرزش الهی است . و انسان را دعوت به توبه و اصلاح گذشته می کند. نماز سدی در برابر گناهان آینده است که روح ایمان را در انسان تقویت می کند و نهال تقوا و خداترسی را در دل پرورش می‌دهد. نماز غفلت زدا است که مرتباً به انسان در روزی پنج مرتبه اخطار می کند، هشدار می‌دهد، هدف آفرینش او را خاطر

نشان می‌سازد، موقعیت او را در جهان به او گوشزد می‌کند، خودبینی و کبر را درهم می‌شکنند، پرده‌های غرور و خودخواهی را کنار می‌زنند و تواضع و فروتنی، خشوع و خضوع، و ایثار و فداکاری را به ارمغان می‌آورد.

نماز، وسیله‌ی پرورش فضائل اخلاقی و تکاملی معنوی انسان است، نماز است که انسان را از جهان محدود ماده و چهاردیواری عالم طبیعت بیرون می‌برد و به ملکوت آسمان‌ها دعوت می‌کند و با فرشتگان هم صدا و همراز می‌سازد تا خود را بدون نیاز به هیچ واسطه، در برابر خدا می‌بیند و با او به گفتگو برمی‌خیزد.

آری! نماز، وسیله‌ی شستشوی از گناهان و مغفرت و آمرزش الهی است، البته برای کسانی که نمازهای خود را به خوبی انجام می‌دهند، نمازی که با روح و با حضور قلب و خشوع و خضوع ادا شود، این چنین نمازی، آثار گناهان صغیره را از دل و جان می‌شوید و ظلمت و تاریکی را از آن می‌زداید.

ممکن است کسی بپرسد که: این احادیث مردم را به گناهان صغیره تشویق می‌نماید و می‌گویند: با ترک گناهان کبیره، ارتکاب گناهان صغیره و کوچک مانعی ندارد، چرا که خواه ناخواه، چنین گناهانی با نمازهای پنج‌گانه و دیگر عبادات و طاعات بخشوده می‌شوند!

اما باید دانست که پرهیزکردن از گناهان کبیره، خصوصاً با فراهم بودن زمینه‌های آن‌ها، یک نوع حالت تقوای روحانی را در انسان ایجاد می‌کند که می‌تواند آثار گناهان کوچک را از وجود او بشوید و در حقیقت این احادیث، همانند آیه‌ی «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» [هود: من الآية۱۱۴] می باشد، و در واقع، اشاره به یکی از آثار واقعی اعمال نیک از قبیل: نمازهای پنج‌گانه، روزه‌ی رمضان، نماز جمعه و ... است و این درست به این معنااست که بخشش گناهان صغیره، یک نوع پاداش معنوی برای تارکان گناهان کبیره است، و این خود اثر تشویق کننده‌ای برای ترک گناهان کبیره دارد.

٥٦٨ – (٥) وعن ابن مسعودٍ ، قالَ: سألتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم ، أيُّ الأعمال أحبُّ إلى اللّه تعالى ؟ قال: «الصلاةُ لوقتِها». قلتُ: ثُمَّ أيٌّ ؟ قال: «برُّ الوالدين». قلت: ثمَّ أيٌّ ؟ قال: «الجهادُ في سبيلِ الله». قال: حدَّثني هـنَّ، ولو استزدتُه لزادَني. متفق عليه.[٥٦٨]

۵۶۸ – (۵) ابن‌مسعود﵁ گوید: از پیامبرﷺ سؤال کردم: در نزد خدا، چه کاری بهتر و پسندیده‌تر است؟ فرمود: «نمازی که در وقت آن خوانده شود (یعنی: نمازی که در آغاز وقت خود انجام گیرد .)»

برای بار دوم گفتم: دیگر چه؟ پیامبرﷺ فرمود: «نیکی و احسان با پدر و مادر.»

برای سومین بار گفتم : دیگر چه؟ ای رسول‌خداﷺ!. فرمود : «جهاد و پیکار در راه خدا با دشمنان و بدخواهان اسلام و مسلمین .»

عبدالله بن مسعود ﵁گوید : آن حضرتﷺ همین سخنان را به من فرمود و اگر بیشتر می‌پرسیدم حتماً برایم بیشتر می‌گفت و از مسائل آگاهم می‌ساخت.

(در این حدیث، پیامبرﷺ مقام و جایگاه نماز را از خدمت به پدر و مادر و از جهاد و پیکار با دشمنان و بدخواهان اسلام، افضل و بهتر قرار داده است، و این خود بیانگر اهمیت و جایگاه بس والا و شامخ نمازِ اول وقت، در اسلام است که متأسفانه بدان اعتنایی کرده نمی‌شود !)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

٥٦٩ – (٦) وعن جابرَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «بينَ العَبدِ وبين الكُفرِ تَركُ الصلاةِ». رواه مسلم.[٥٦٩]

---

[۵۶۸] بخاری ۹/۲ ح ۵۲۷ ، مسلم ۹۰/۱ ح (۱۳۹–۸۵) ، ترمذی نیز نظیر آن را در سننش ۳۲۵/۱ ح ۱۷۳ نقل نموده است ، نسایی ۲۹۲/۱ ح ۶۱۰ ، مسنداحمد ۴۰۹/۱ و ۴۱۰

[۵۶۹] مسلم ۸۸/۱ ح « ۱۳۴– ۸۲) و لفظ روایت مسلم چنین است:« بین الرجل و الشرک و الکفر ترک الصلاة ». ابوداود ۵۸/۵ ح ۴۶۷۸ و لفظ روایت ابوداود نظیر لفظ مشکوة است ، ترمذی ۱۴/۵ ح ۲۶۱۸ . در اصلِ سنن نسایی این روایت موجود نیست ولی شیخ ابوغده این روایت را در حاشیه و پاورقی سنن نسایی به شماره ۱۴۴۶/ ۲۳۲ قرار داده است و گویا که وی این روایت را بر اساس نسخه‌ای دیگر در سنن نسایی گنجانده است،ابن ماجه ۳۴۲/۱ ح ۱۰۷۸ ، مسنداحمد ۳۷۰/۳ و تمام این بزرگواران این روایت را با الفاظی مختلف نقل کرده‌اند

۵۶۹ – (۶) جابر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «مرز میان انسان با کفر، ترک نماز است.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: در حقیقت افراد تارَک نماز به دو گونه و به دو نوع تقسیم می‌شوند:

۱ ـ اگر نماز نخواندن به خواطر انکار وجوب آن، یا سبک و خوارشمردن آن، یا به مسخره گرفتن حرمت ترک آن باشد، چنین کسی به اجماع مسلمانان کافرِ و مرتد است، زیرا واجب‌بودن نماز، و مقام و منزلت آن، از زمره‌ی ضروریات دین است و هرکس منکر وجوب آن باشد یا آن را خوار و سبک بشمارد، خدا و پیامبر را تکذیب نموده و در قلب او به اندازه‌ی دانه سپندی ایمان وجود ندارد و مانند کافرانی است که خداوند آنان را اینگونه توصیف می‌نماید:

«وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُواً ولَعِبًا ذَلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ»[مائده: ۵۸]

« کافران هنگامی که (اذان می‌گوئید و مردمان را) به نماز می‌خوانید، نماز را به باد استهزاء می‌گیرند و بازیچه‌اش قرار می‌دهند (و بدان می‌خندند و تمسخرش می‌کنند) . این کارشان بدان خاطر است که ایشان کسانِ نفهم و بی‌شعوری هستند (و ضلالت را از هدایت باز نمی‌شناسند و هدف و حکمت نماز را درک نمی‌کنند).»

پس کسانی که وجود نماز را منکرند و آن را سبک و خوار می‌شمارند و نماز و نیایش را مظهری از مظاهر عقب‌ماندگی و ارتجاع می‌دانند و برپادارندگان نماز را مسخره می‌کنند، به اتفاق تمام علما و دانشمندان اسلامی، کافر و مرتد هستند.

۲ ـ نمازنخواندن از روی تنبلی و سرگرمی به دنیا و به خاطر پیروی از هواهای نفسانی و وسوسه‌های شیطانی باشد. در این مورد دانشمندان و صاحب‌نظران اسلامی اختلاف نظر دارند که آیا این فرد کافر است یا فاسق؟ اگر فاسق باشد آیا کشتن او واجب است، و یا به عنوان تعزیر، زدن و زندانی‌کردن او کافی است؟

امام ابوحنیفه می‌گوید: چنین کسی با ترک نماز فاسق می‌شود و واجب است که او را تأدیب و تعزیر کرد و باید او را به حدی زد تا خون از اندام او جاری گردد و تا

هنگامی که به ادای نماز بپردازد، در زندان باقی بماند و حکم تارک روزه نیز، به همین منوال است.

امام مالک و امام شافعی بر این باورند که: چنین کسی فاسق است و کافر نمی‌باشد، ولی تازیانه‌زدن و زندانی کردن او کافی نیست، بلکه اگر بر ترک نماز اصرار نماید، باید به عنوان حد شرعی، کشته شود. و امام احمد در مشهورترین روایات خود می‌گوید: نماز نخوان، کافر است و خارج از دین تلقی می‌گردد و مجازاتی جز قتل ندارد و واجب است که از او بخواهند که توبه نماید و با ادای نماز، وی را به اسلام بازگردانند، اگر پذیرفت، او را رها کنند و اگر نپذیرفت، گردن او را بزنند.

و از مجموع روایات فهمیده می‌شود که بالاترین حد تخفیف درباره‌ی شخص بی‌نماز، فاسق به حساب‌آوردن اوست به گونه‌ای که هر لحظه بیم کفر او می‌رود و شکی نیست در این که بعضی از گناهان منجر به بعضی از گناهان دیگر می‌شوند. همچنانکه گناهان صغیره منجر به گناهان کبیره و کبائر منجر به کفر می‌گردند.

از این‌رو بر مسلمان واجب است که به درون خویش بازگردد و در پیشگاه خدا توبه کند و به تصحیح دین خود بپردازد و بر اقامه‌ی نماز تصمیم قاطع بگیرد؛ و بر جامعه‌ی اسلامی نیز واجب است که اشخاص بی‌نماز و مصرّ بر ترک نماز را نصیحت و ارشاد و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و پس از نصیحت و امر به معروف و نهی از منکر، اگر باز هم بر ترک نماز مُصِر بودند، رابطه و معاشرتشان را با چنین کسانی قطع نمایند؛ و بر پدران نیز لازم است که دختران خود را به همسری شخص بی‌نماز درنیاورند و کارفرمایان نیز اشخاص بی‌نماز را به کارمندی نگمارند که چنین عملی به عنوان اعانت و کمک به معصیت تلقی می‌شود.

فصل دوم

۵۷۰ – (۷) عن عُبادةَ بن الصامتِ ، قال: قالَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «خمسُ صلوات إفترَضَهُنَّ اللّهُ تعالى، منْ أحْسَنَ وُضُوءَهنّ، وصَلاّهنّ لوقتهِنّ، وأتمّ ركُوعَهنّ وخُشُوعَهنّ، كانَ لهُ على اللّهِ عهدٌ أن يغفرَ له. ومنْ لم يفعلْ فليسَ له على اللّهِ عهدٌ إنْ شاء غَفَرَ له، وإن شاء عَذّبَه». رواه أحمد، وابوداود. وروى مالك، والنسائي نحوه.[۵۷۰]

۵۷۰ – (۷) عبادة بن صامت گوید: پیامبر ﷺ فرمود: پنج نماز است که خداوند ﷻ (بر بندگان خویش) واجب کرده است، هر کس برای آنها وضوی خوب و کامل بگیرد و آب را به تمام اعضای واجب‌الغسل برساند و فرض و سنت آن را رعایت کند و آنها را در وقت مقرر و تعیین شده‌ی آن بخواند و رکوع و سجده‌ی آنها را با خشوع و خضوع و تواضع و کرنش هر چه تمام ادا نماید (و آنها را به خوبی به جای آورد و با سبک شمردن، چیزی از آنها را ضایع نکند) خداوند ﷻ عهد کرده است که او را مورد عفو و بخشش خویش قرار دهد (و وارد بهشتش سازد.)

و هر کس از ادای آنها سر باز زند، خداوند هیچ تعهدی نسبت به او ندارد، اگر خواست او را می‌بخشد، و اگر خواست او را عذاب می‌دهد.

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند و مالک و نسائی، به سان آن را روایت کرده‌اند.]

---

[۵۷۰] مسنداحمد ۳۱۷/۵ ، ابوداود ۲۹۵/۱ ح ۴۲۵ ، مؤطا مالک کتاب صلاة اللیل ۱۳۲/۱ ح۱۴ ، نسایی ۲۳۰/۱ ح ۴۶۱ ، ابن ماجه ۴۴۹/۱ ح ۱۴۰۱ ، دارمی ۴۴۶/۱ ح ۱۵۷۷

شرح: جمله‌ی « فلیسَ له علی اللّـهِ عهدٌ » اشاره به این است: افرادی که نمازهای پنج گانه را به خوبی به جای نمی‌آورند و با سبک‌شمردن و تنبلی، چیزی از آنها را ضایع می‌کنند، بهره‌ای از رحمت و لطف و فضل و احسان بی‌کران الهی ندارند و بسی دور از رحمت هستند. و چنین کسانی را از دوستی خداوند هیچ بهره‌ای نیست، بلکه آنها در همه‌ی احوال خویش از حق‌تعالی بریده، و او نیز از آنها بیزاری جسته است. و ارتباطشان با خداوند و نمازگزاران و پرهیزگاران گسسته شده است.

همان‌طور که در این حدیث می‌بینیم، پیامبرﷺ فرجام اشخاص تارک نماز را (البته به شرطی که نماز نخوان از روی تنبلی و سرگرمی به دنیا، نمازش را ترک کرده باشد، نه از روی انکار و استهزاء و تمسخر) به مشیت و اراده‌ی الهی واگذار کرده است [« إِنْ شاء غفر له، وإن شاء عذّبه»] اگر خواست او را می‌بخشد و اگر خواست، عذاب می‌کند. و از این نکته می‌فهمیم که حکم تارک نماز پایین‌تر از حکم شرک و کفر است به دلیل فرموده‌ی خدا:

« إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاءُ» [نساء/ ۴۸]

« بیگمان خداوند (هرگز) شرک به خود را نمی‌بخشد، ولی گناهان جز آن را از هر کس که خود بخواهد می‌بخشد.»

۵۷۱ - (۸) وعن أبي أُمامةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «صَلُّوا خَمْسَكُم، وصُومُوا شهرَكم، وأدُّوا زكاةَ أموالِكم، وأطِيعُوا ذا أمْرِكُمْ، تدخلوا جنَّةَ ربِّكم». رواه أحمد والترمذي.[۵۷۱]

۵۷۱ - (۸) ابوامامه‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: «نمازهای پنج‌گانه‌ی خویش را (با رعایت شرایط و ضوابط و فرض و سنت و آداب و سنَن و با خشوع و خضوع و تواضع و کرنش هر چه تمام) ادا نمایید، و روزه‌ی ماه رمضان‌تان را بگیرید و زکات و حقوق مالی واجب اموال‌تان را بپردازید و از کاردانان و کارگزاران و

---

[۵۷۱] مسنداحمد ۲۵۱/۵ ، ترمذی ۵۱۶/۲ ح ۶۱۶ و ترمذی گفته است حدیث حسن صحیح

امراء و فرمانروایان مسلمان خود فرمانبرداری نمائید (مادام که دادگر و حقگرا بوده و مجری احکام شریعت اسلام باشند) در نتیجه (در پرتو چنین اعمال و کردار نیک و شایسته‌ای) وارد بهشت پروردگارتان می‌شوید و رضایت و خرسندی او تعالی را فرا چنگ می‌آورید.

[این حدیث را احمد و ترمذی روایت کرده‌اند.]

شرح: « و اطیعوا ذا أمرکم » : منظور از « ذا أمرکم » نمایندگان عموم طبقات، حکّام، زمامداران، علماء و اندیشمندان اسلامی و صاحب‌نظران و صاحب‌منصبان در تمام شئون زندگی مردم هستند، اما نه به طور مطلق و بدون قید و شرط، بلکه اطاعت آنها مشروط به چند قید و شرط است:

۱) مسلمان باشند.

۲) حکم آنها بر خلاف احکام و تعالیم الهی و اوامر و فرامین نبوی و دستورات و آموزه‌ها و اصول و موازین شرعی و حقایق و مفاهیم والای قرآنی نباشد.

۳) از روی اختیار حکم کنند و یا فتوا دهند، نه اجبار.

٤) موافق با مصالح و منافع مسلمانان حکم و یا فتوا دهند.

٥) از مسائلی سخن گویند که حق دخالت در آن را داشته باشند، نه مانند عبادات که مقررات ثابت و معینی دراسلام دارند.

٦) در مسئله‌ای که حکم می کنند، نص خاصی از شرع نرسیده باشد.

٥٧٢ – (٩) وعن عمرو بن شعیب عن أبیه، عن جدّه، قال: قالَ رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم : «مُرُوا أولادَکم بِالصّلاةِ وهمْ أبناءُ سَبْعِ سنین، وَاضْرِبوهم علیها وهم أبناءُ عشرِ سنین، وفَرِّقُوا بینَهم في المضاجع». رواه ابوداود، وکذا رواه في «شرح السنة» عنه.[٥٧٢]

---

[٥٧٢] ابوداود ۱/۳۳۴ ح ۴۹۵ ، ترمذی این حدیث را عبارت «عشر سنین» روایت نموده است۲/۲۵۹ ح۴۰۸ و درباره آن گفته است : حسن صحیح

۵۷۲ – (۹) عمرو بن شعیب از پدرش (محمد) و او نیز از جدش (عبدالله بن عمرو بن العاص ﷺ) روایت می کند که گفت: پیامبرﷺ فرمود: «در هفت سالگی فرزندانتان را به خواندن نماز دستور دهید و در ده سالگی (به خاطر نافرمانی در ترک نماز) آنها را بزنید و بستر خوابشان را از هم جدا کنید.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است و محی‌السنة نیز در « شرح السنة » همین حدیث را از عمرو بن شعیب روایت کرده است.]

۵۷۳ – (۱۰) وفي «المصابيح» عن سَبْرَةَ بن معبد.[۵۷۳]

۵۷۳ – (۱۰) و محی‌السنة همین حدیث را در مصابیح از « سبرة بن معبد » روایت کرده است

شرح: از این حدیث معلوم شد که بر پدران و مادران و اولیای پسران و دختران واجب است که آنان را به ادای نماز عادت و تمرین دهند و آموزش نماز را در هفت سالگی و تأدیب به خاطر ترک آن را، در ده سالگی شروع کنند.

حکمت و فلسفه‌ی این امر این است که: از زمانی که کودک چشم بصیرت می‌گشاید، احکام و اوامر و فرامین الهی را پیش روی خود ببیند و بر اساس امتثال اوامر و اجتناب از نواهی رشد نماید و این آشنایی، خود به مثابه‌ی تمرینی باشد برای فرمان الهی و دوری از هر آنچه که پروردگار منع می کند.

درحقیقت در پرتو این امر، کودک از همان ابتدا، احکام عبادات را یاد می‌گیرد و به انجام و بر پای‌داشتن آن عادت می کند، طوری که بر اساس اطاعت از خدای‌تعالی و تلاش برای انجام وظایف در برابر او رشد می کند و بر مبنای شکرگذاری به درگاهش و پناه‌بردن و اعتماد و توکل به او پرورش می‌یابد و از ابتدای زندگی در می‌یابد که در حوادث و احوال روزگار تسلیم خالق خود باشد و به این ترتیب از آغاز شکوفایی عقلی و تراوش ذهنی، کودک با اوامَر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی و احکام و دستورات اسلامی، انس می گیرد وعادت می کند ، و

---

[۵۷۳] مصابیح السنة ۲۵۳/۱ ح ۴۰۰ ، ابوداود ۳۳۲/۱ ح ۴۹۴ ، مسنداحمد ۴۰۲/۳ ، امام احمد بن حنبل عبارت «و فرقوا بينهم في المضاجع » را ذکر نکرده است.

نهایتاً پاکی و صفای روح و سلامت جسمی و تهذیب اخلاقی و بروز اخلاق، اقوال، افعال و کردار شایسته و پسندیده را برایش به ارمغان می‌آورد و در نهایت راهی والاتر و درست‌تر از اسلام به‌عنوان شیوه‌ی زندگی و منشأ قانون‌گذاری نمی‌شناسد.

٥٧٤ - (١١) وعن بُرَيدَةَ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «العهْدُ الذي بينَنا وبينَهُم الصَّلاةُ، فمن تَرَكَها؛ فقد كَفَرَ». رواه أحمدُ، والترمذيُّ، والنسائيُّ، وابنُ ماجة.[574]

۵۷۴ - (۱۱) بریده ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: عهد و پیمان و مشخصه و میّزه‌ای که ما را از کافران و چندگانه‌پرستان جدا می‌سازد، نماز است، هرکس نماز را ترک کند کافر شده است.

[این حدیث را احمد، ترمذی، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: چنانچه قبلاً نیز بیان شد، اگر کسی به خاطر انکار وجوب نماز یا سبک و خوارشمردن آن، یا به مسخره گرفتن حرمت آن، نماز را ترک کند، چنین کسی به اجماع مسلمانان کافر و مرتد است، ولی اگر کسی از روی تنبلی و سرگرمی به دنیا و به خاطر پیروی از هواهای نفسانی و وسوسه‌های شیطانی، نماز را ترک کند، طبق قول راجح، چنین کسی فاسق است، و واجب است که او را تأدیب و تعزیز کنند و باید او را به حدی بزنند تا خون از اندام او جاری گردد و تا هنگامی که به ادای نماز نپردازد، در زندان باقی بماند.

---

[574] مسنداحمد ۳۴۶/۵ ، ترمذی ۱۵/۵ ح۲۶۲۱ و قال: حسن صحیح غریب ، نسایی ۲۳۱/۱ ح ۴۶۳ ، ابن ماجه ۳۴۲/۱ ح ۱۰۷۹

فصل سوم

۵۷۵ – (۱۲) عن عبدِ الله بنِ مسعودٍ ، قال: جاءَ رجلٌ إلى النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، فقال: يا رسولَ الله ! إني عالَجتُ إمرأةً في أقصى المدينة، وإني أصَبتُ منها ما دونَ أن أمَسَّها. فأنا هذا، فاقْضِ فيَّ ما شئتَ. فقال عمرُ: لقدْ سترَكَ اللّهُ لو سَتَرْتَ على نفسكَ. قال: ولم يَرُدَّ النبيُّ عليه شيئاً. فقامَ الرجلُ، فانطلَقَ. فاتبعَه النبيُّ رجلاً فدعاهُ، و تلا عليه هذه الآيةَ: { وَأقمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَزُلَفاً من الليْلِ إنَّ الحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئات، ذلكَ ذِكْرى للذّاكرينَ }. فقالَ رجلٌ من القومِ: يا نبيَّ الله ! هذا له خاصَّةً ؟ فقال: «بلْ للنّاسِ كافَّةً» رواه مسلم.[۵۷۵]

۵۷۵ – (۱۲) عبدالله بن مسعود ﷺ گوید : مردی نزد پیامبر ﷺ آمد و گفت: ای رسول‌خدا ﷺ ! با زنی در دورترین نقطه‌ی شهر مدینه ملاعبت کردم و با او ور رفتم، جز اینکه مرتکب جماع و نزدیک و تماس و آمیزش جنسی با او نشدم (ولی او را بوسیدم) اینک من نزد شما حاضرم (و از کرده‌ی خویش نادم و پشیمانم) و هر آنچه از حد یا تعزیر می‌خواهید، می‌توانید بر من اجرا کنید.

عمر ﷺ گفت: بی‌گمان خداوند ﷻ کار تو را بر مردم پوشاند و تو را رسوا نکرد، کاش تو نیز آن را بر خود می‌پوشاندی و آشکار نمی‌ساختی.!

عبدالله بن مسعود ﷺ گوید: پیامبر ﷺ پیرامون این قضیه، چیزی بدان مرد نفرمود. از این‌رو چون آن مرد چیزی از پیامبر ﷺ نشنید از جای برخاست و رفت. پس از لحظه‌ای، پیامبر ﷺ کسی را در پی آن مرد فرستاد تا وی را به حضور ایشان فرا خواند.

---

[۵۷۵] مسلم ۲۱۱۶/۴ ح (۴۲-۲۷۶۳)، ابوداود ۶۱۱/۴ ح ۴۴۶۸

چون آن مرد پیش پیامبرﷺ آمد، آن حضرتﷺ این آیه را برایش تلاوت کرد: «در دو طرف روز (که وقت نماز صبح و عصر است) و در اوایل شب (که وقت نماز مغرب و عشاء است) چنانکه باید نماز را به جای‌آورید. بی‌گمان نیکی‌ها (و از جمله نمازهای پنج‌گانه) بدیها را از میان می‌برد و بی‌گمان در این (سفارش‌ها و قانون‌های آسمانی) اندرز و ارشاد کسانی است که پند می‌پذیرند و خدای را یاد می‌کنند و به یاد می‌آورند.»*

مردی از صحابه‌ﷺ از جای برخاسست و گفت: ای پیامبر خداﷺ آیا این حکم، تنها مختص برای اوست؟ پیامبرﷺ فرمود: خیر، بلکه همگی مردمان را در بر می‌گیرد (یعنی: هر یک از مردمان، از هر رنگ و نژاد و تیره و قبیله‌ای که باشند، هرگاه نماز را با شرایط آن انجام دهند، خدای ﷻ آلودگی‌ها و آثار گناه و معصیت را از دل و جان او می‌شوید و وی را در برابر گناه بیمه می‌سازد و زنگار گناه را از آیینه‌ی دل او می‌زداید و قلب او را پاک و روح او را تطهیر می‌نماید.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

« عالجتُ إمرأةً » با زنی ملاعبت کردم و وَر رفتم . « أقصی المدینةِ »: دورترین نقطه‌ی شهر مدینه.

۵۷۶ – (۱۳) وعن أبي ذرّ : أنّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم خَرَجَ زَمنَ الشِّتاءِ، والورَقُ يَتَهافَتُ، فَأخَذَ بغُصنَينِ من شجرةٍ. قال: فجعلَ ذلكَ الورَقُ يتهافتُ. قال: فقال: «يا أبا ذَر !» قلتُ: لَبّيكَ يا رسولَ اللّهِ ! قال: «إنّ العبدَ المسلمَ ليُصلي الصلاةَ يُريدُ بها وجهَ الله فتهافتُ عنه ذُنوبُه، كما تَهافتَ هذا الورقُ عن هذه الشّجرةِ». رواه أحمد.[۵۷۶]

۵۷۶ – (۱۳) ابوذرﷺ گوید: پیامبرﷺ در یکی از روزهای سرد پاییزی، که برگ‌های درختان (بر اثر تابش شعاع آفتاب و وزش بادهای موسمی خشک شده و) بر زمین می‌ریخت، خانه را به مقصد بیرون ترک کرد. آن حضرتﷺ دو شاخه

---

* « وَأَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ» [هود / ۱۱۴]

[۵۷۶] مسنداحمد ۱۷۹/۵

از شاخه‌های درختی را گرفت و شروع به تکان‌دادن آن نمود، و برگ‌ها نیز یکی پس از دیگری از درخت جدا می‌شد و بر زمین می‌افتاد آنگاه فرمود: ای ابوذر! گفتم: لبیک ای رسول‌خدا ﷺ! در خدمتم و گوش به فرمان شما هستم. فرمود: بی‌گمان هرگاه که بنده‌ی مسلمان و حق‌گرا، از روی صداقت و اخلاص و بر مبنای اعتقاد و راستی، برای خدای ﷻ نماز می‌خواند، گناهان و معاصی(صغیره‌ی) او بسان برگ‌های این درخت خواهند ریخت (و در حقیقت همانطور که تابش اشعه و پرتو زرین آفتاب و وزش بادهای موسمی، برگ درختان را خشک و بر زمین می‌ریزند، همان‌طور نمازی که با صداقت و اخلاص و بر مبنای اعتقاد و راستی، و با رعایت شرایط و آداب، برای خدا خوانده شده باشد، با پرتوافشانی شعاع انوار الهی و وزش رحمت‌ها و احسان‌های بی‌کران و بی‌حد و حصر خدای ﷻ، آلودگی‌ها و آثار گناهان را از دل و جان بنده‌ی مؤمن می‌شوید و زنگار گناه را از آیینه‌ی دل او می‌زداید و قلب و روح او را پاک و تطهیر می‌کند.)

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

شرح: « زَمنَ الشِّتاءِ » : در موسم سردی. غالباً این واقعه در اواخر پاییز و اوائل زمستان بوده است.

« لبیک » : کلمه‌ای است که در پاسخ ندای کسی گفته می‌شود و برای اطاعت و فرمانبرداری و آمادگی کامل دلالت می‌کند، یعنی ای رسول‌خدا ﷺ! گوش به زنگ و در خدمتم و برای قبول اجرای اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌های شما آمادگی کامل دارم.

۵۷۷ – (۱٤) وعن زيدِ بنِ خالد الجُهَني ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ صلّى سجدَتين لا يَسهُو فيهِما؛ غفَر اللّهُ له ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِه». رواه أحمدُ. [۵۷۷]

۵۷۷ – (۱۴) زید بن خالد جُهنی ؓ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرکس دو رکعت نماز به دور از هرگونه غفلت و چالش، و دغدغه و تشویش فکری و قلبی بخواند،

---

[۵۷۷] مسنداحمد ۱۹۴/۵

خداوند ﷻ تمام گناهـان (صـغیره‌ی) گذشـته‌ی او را مـورد غفـو و بخـشش قـرار می‌دهد.

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

شرح: نمازگزاری که در نماز، اندام بدن خویش را از حرکت باز نگاه مـی‌دارد و به وسیله‌ی بازی با اندام از نماز خویش، غافل نمی‌ماند و روباه‌آسا به این طرف و آن طرف نگاه نمی‌کند و همچون خروس نوک نمی‌زند و خیلی تند و سریع به رکـوع و سجده نمی‌پردازد و با تأمل و دقت در آیات قرآنی که در نمـاز تـلاوت مـی‌شـوند و یادآوری قیامت و یادآوری این که شخص نمازگزاز در پیشگاه خداوند قرار دارد، و عظمت و بزرگی او تعالی را در قلب خویش استحـضار مـی‌کنـد، و همـان‌گونـه کـه خداوند تشریع فرموده است، نماز را با تمام ارکان و حـد و حـدودش ادا مـی‌نمایـد و خـشوع و خـضوع جـسمانی و قلبـی را رعایـت مـی‌کنـد، بـا خوانـدن چنـین نمـازی، بخشیده‌شدن گناهان صغیره‌ی خویش را تضمین می‌سازد.

از این‌رو لازم است مسلمان نمازگزار توجه داشته باشـد کـه در نمـاز بـا خداونـد متعال به گفتگو می‌پردازد و باید در هر حرکتی از حرکـات نمـاز، و در هـر وقتـی از اوقات آن، و در هـر رکنـی از ارکـان آن، حـضور قلـب داشـته باشـد، از ایـن جهـت نمازگزارانی که تمامی همّ و قـصد آنـان ایـن باشـد کـه از نمـاز فـارغ شـوند و از آن رهایی یابند و آن را بار سنگینی بر دوش خود احساس کنند، اینگونه نمازخوانـدن نـه مورد قبول درگاه خداوند خواهد بود و نه وسیله‌ای برای بخشوده‌شدن گناهان.

۵۷۸ - (۱۵) وعن عبدِ الله بن عمروِ بن العاص ، عن النَّبِيِّ صـلى الله عليه وسلّم أنّه ذكرَ الصَّلاةَ يوماً فقال: «من حافظَ عليها، كانتْ لـه نـوراً وبُرهاناً ونجاةً يومَ القيامةِ. ومَن لم يُحافِظْ عليها، لم تكنْ له نوراً ولا برهانـاً ولا

نجاةً، وكانَ يومَ القِيامةِ مع قارونَ و فرْعَونَ و هامانَ وأُبَيِّ بـــنِ خَلَـــفٍ». رواه أحمدُ، والدارمي، والبيهقيُّ في «شعبِ الإيمان».[۵۷۸]

۵۷۸ – (۱۵) از عبدالله بن عمرو بن العاص ـ رضی‌الله عنهما ـ روایت شـده اسـت که پیامبر ﷺ روزی درباره‌ی نماز فرمود: «هرکس بر نماز محافظـت کنـد، نمـاز برای او نوری (در تاریکی‌های رستاخیز) و دلیل و برهانی (بر صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل، نشانه‌ی ایمان و ارتباط و محبت وعشق او باخدا) و وسیله‌ی نجات (از آتش سوزان دوزخ و خشم غضب خداوندی) در روز قیامت خواهد شد.
و هرکس بر آن محافظت ننماید، هیچ نور و برهان و نجاتی بـرای او نیـست و در روز قیامت همراه قارون و فرعون و هامان و اُبی بن خلف خواهد بود.
[این حدیث را احمد، دارمی و بیهقی در « شعب الایمان » روایت کرده‌اند.]

شرح: در شرح این حدیث، ابن قیم می گوید:
هرکس که به سبب سرگرمی به سیاست و امارت نماز را ترک کنـد، بـا فرعـون محشور خواهد شد، و هر کس به سبب سرگرمی به مال و دارایی، نمـاز را تـرک کند، با قارون محشور خواهد شد، و هر کس پست و مقام او را از نماز بـاز دارد، با هامان محشور خواهد شد، و هر کس به سبب سـرگرمی بـه تجـارت، نمـاز را ترک کند، با ابی بن‌خلف محشور خواهد شد.

و وقتی کسانی که بر نماز محافظت نمی‌نمایند با این کافران ستم‌گر و ظلـم‌پیـشه و خودکامه و دیکتاتور و از خدا بی‌خبر محـشور شـوند در حـالی کـه عـذاب آنـان در دوزخ بسیار شدید و سخت است، پس پاداش کسانی که به طور کامل نماز را تـرک کنند و یک عمر رکوع و یا سجودی بر درگاه خداوند نبرده باشند چگونه است؟!

۵۷۹ – (۱۶) وعن عبدِ الله بن شقيقٍ ، قال: كانَ أصحابُ رسـولِ الله صلى الله عليه وسلّم، لا يَرَوْنَ شيئاً من الأعمالِ تَرْكُه كُفْرٌ غيرَ الـصَّلاةِ. رواه الترمذيّ.[۵۷۹]

---

[۵۷۸] مسنداحمد ۱۶۹/۲ ، دارمی ۳۹۰/۲ ح ۲۷۲۱ ، بیهقی در شعب الایمان ۴۶/۳ ح ۲۸۲۳
[۵۷۹] ترمذی ۱۵/۵ ح ۲۶۲۲

۵۷۹ – (۱۶) عبدالله بن شقیق گوید : یاران رسول‌خداﷺ ترک هیچ عملی را به جز نماز، کفر نمی‌پنداشتند(یعنی: در زمان پیامبراکرمﷺ و یاران ایشان ﷺ چنین تصوری ممکن نبود که فرد مسلمان و مؤمن و آنکه به وحدانیت و یگانگی خدا و رسالت محمدﷺ ایمان آورده و به اجرای اوامر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی اعتراف نموده است، تارک نماز باشد. لذا در آن عصر، تارک نماز بودن کسی، معادل با کفر او بود و به همین خاطر بود که در عهد پیامبرﷺ هیچ کس به جز منافقان نماز را ترک نمی‌کرد.)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۵۸۰ – (۱۷) وعن أبي الدَّرداءِ ، قال: أوْصاني خَليلي «أنْ لا تشرِك بالله شيئاً، وإنْ قُطِّعتَ وحُرِّقتَ. ولا تَترُكْ صلاةً مكتوبةً مُتعَمِّداً؛ فمنْ تَركَها متعمِّداً، فقد برِئتْ منه الذِّمَّةُ. ولا تشربِ الخمرَ؛ فإنَّها مِفتاحُ كُلِّ شرّ» . رواه ابن ماجة.[۵۸۰]

۵۸۰ – (۱۷) ابودرداء ﷺ گوید: دوست محبوب و مهربان و یکدل و ویژه‌ام، یعنی رسول‌خداﷺ مرا چنین سفارش کرد: با خدای ﷻ هیچ کس و هیچ چیزی را شریک و انباز، مساز اگر چه در این راستا، تکه تکه و یا در آتش انداخته شوی، و هرگز نمازهای واجب را به عمد و دیده و دانسته ترک مکن، زیرا هر کس که نمازهای فرض را به عمد ترک نماید، از ضمانت خدا خارج می‌شود، و خداوند ﷻ هیچ تعهدی نسبت به او ندارد، و هرگز شراب نخور، که کلید هر نوع شر و بدی می‌باشد.

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

[۵۸۰] ابن ماجه ۱۳۳۹/۲ ح ۴۰۳۴

باب (۱)

اوقات نماز

فصل اول

۵۸۱ – (۱) عن عبد الله بن عمرٍو ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «وقتُ الظهْرِ إذا زالَتِ الشمسُ، وكانَ ظِلُّ الرجلِ كطولِه، ما لم يحضُرِ العصرُ. ووقتُ العصرِ ما لم تَصْفَرَّ الشّمسُ. ووقتُ صلاةِ المغرب ما لم يغب الشّفَقُ. ووقتُ صلاة العِشاءِ إلى نصفِ الليلِ الأوسَطِ. ووقتُ صلاةِ الصُّبحِ من طلوعِ الفجرِ ما لم تطلعِ الشمسُ فإذا طلعتِ الشمسُ فَأَمْسِكْ عن الصّلاةِ، فإنها تطلعُ بينَ قَرْنَي الشيطانِ». رواه مسلم. [۵۸۱]

۵۸۱ – (۱) عبدالله بن عمرو رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: وقت نماز ظهر از زمانی شروع می‌شود که آفتاب از وسط آسمان به سوی مغرب مایل شود و سایه‌ی هر کس به بلندی و درازای قامت او برسد و این وقت تا زمان فرا رسیدن وقت عصر ادامه دارد (یعنی وقت ظهر از زوال خورشید از وسط آسمان، تا وقتی است که سایه‌ی هر چیز به اندازه‌ی خودش شود.)

و وقت نماز عصر (از زیادشدن سایه‌ی هر کس از بلندی قامت او شروع) و تا زمانی ادامه دارد که آفتاب زرد نشده و کناره‌ی پایینی آن غروب نکند.

و وقت نماز مغرب (از غروب خورشید شروع می‌گردد) و تا قبل از پنهان شدن «شفق» ادامه می‌یابد.

و وقت نماز عشاء از پنهان شدن «شفق» تا نیمه‌ی میانی شب است.

و وقت نماز صبح از طلوع فجر(صادق) تا طلوع خورشید است، و چون خورشید طلوع کرد (تا وقتی که خورشید خوب بالا می‌آید) از خواندن نماز خودداری کن،

---

[۵۸۱] مسلم ۴۲۸/۱ ح(۱۷۳– ۶۱۲) ، ابوداود نیز این حدیث را بصورت مختصر نقل کرده است :۲۸۰/۱ ح۳۹۶، نسایی ۲۶۰/۱ح ۵۲۲، مسنداحمد ۲۱۳/۲

چون در این وقت خورشید بین دو شاخ شیطان طلوع می‌کند (و وقتی است که کفار و چندگانه‌پرستان برای آن سجده می‌برند.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «شفق» هرگاه پس از غروب آفتاب به سوی مغرب نگاه کنید، پس از غروب، سرخی‌ای را در افق مشاهده می‌کنید که بقایش بیشتر از چهل دقیقه ادامه یافته و بعداً آرام آرام رو به کاهش می‌نهد. وقتی که آن سرخی به نابودی رفت، سفیدی‌ای در کرانه‌ی افق به دنبال دارد.

« شفق » در اصطلاح لغوی به هر یک از آنها (هم سرخی و هم سفیدی) اطلاق می‌گردد، از این‌رو از دیدگاه اکثر ائمه و امام ابویوسف و امام محمد، « شفق » همان سرخی خورشید پس از غروب آفتاب است . لذا از نظر آنان بعد از پایان سرخی، وقت نماز مغرب تمام شده و وقت عشاء آغاز می‌شود.

ولی قول مشهور امام ابوحنیفه این است که « شفق » همان سفیدی است. پس هرگاه آن سفیدی ناپدید گردید، وقت مغرب خارج شده و وقت عشاء داخل می‌شود. ولی روایت دیگری از امام ابوحنیفه نیز مطابق قول سائر ائمه وامام ابویوسف و محمد است مبنی بر اینکه « شفق »، همان سرخی خورشید پس از غروب آفتاب است. از این‌رو بسیاری ازعلماء و صاحب‌نظران احناف، همین قول را ترجیح داده‌اند.

۵۸۲ – (۲) وعن بُرَيدَة ، قال: إنَّ رجلاً سأل رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم عن وقت الصَّلاة. فقال له: «صَلِّ معَنا هذَينِ» ـــ يعني اليومَين ـــ. فلمَّا زالتِ الشمسُ أَمَرَ بِلالاً فأذَّنَ، ثمَّ أمرَه فَأقامَ الظهرَ، ثمَّ أمـرَه فأقـامَ العـصرَ والشمسُ مُرْتَفِعَةٌ بيضاءُ نقيَّةٌ، ثمَّ أمرهُ فأقام المغرِبَ حينَ غابتِ الشمسُ، ثمَّ أمرهُ فأقامَ العِشاءَ حينَ غابَ الشَّفَقُ، ثمَّ أمرهُ فأقامَ الفجرَ حين طَلَعَ الفجرُ. فلمَّـا أنْ كان اليومُ الثاني أمرَه: «فأَبْرِدْ بالظُّهْرِ». فأبردَ بها ـــ فأنْعَمَ أنْ يُبْـرِدَ بهـا ـــ، وصلى العصرَ والشمسُ مرتفعةٌ ـــ أخَّرها فوق الذي كانَ ـــ، وصلّى المغـربَ

قبلَ أنْ يغيبَ الشَّفَقُ، وصلّى العِشاءَ بعدَ ما ذَهَبَ ثُلُثُ الليلِ، وصلّى الفجرَ فَأَسْفَرَ بها. ثمَّ قال: «أينَ السَّائلُ عنْ وقتِ الصلاة ؟». فقالَ الرجلُ: أنا يا رسولَ الله ! قال: «وقتُ صلاتِكم بينَ ما رَأَيْتُم». رواه مسلم.[۵۸۲]

۵۸۲ – (۲) بریده ﷺ گوید: مردی از رسول‌خدا ﷺ پیرامون اوقات نماز سؤال کرد. پیامبر ﷺ در پاسخ بدو فرمود: امروز و فردا را با ما نماز بخوان (تا به صورت عملی، چگونگی و کیفیت اوقات نماز را به تو تعلیم و نشان دهم.)

آنگاه چون خورشید از وسط آسمان زوال کرد، به بلال ﷺ فرمان داد تا اذان بگوید. بلال ﷺ نیز بر اساس دستور پیامبر ﷺ اذان گفت. سپس بدو دستور داد تا برای نماز ظهر اقامه بگوید، و او نیز چنین کرد. آنگاه (پس از اقامه‌ی نماز ظهر و در وقت نماز عصر) بدو دستور داد تا برای عصر، اقامه بگوید و او نیز چنین کرد و نماز را در حالی خواند که هنوز خورشید بلند و پر نور و خوب روشن و صاف بود.

پس از غروب آفتاب به بلال ﷺ دستور داد تا برای نماز مغرب اذان و اقامه بگوید، بلال ﷺ نیز چنین کرد، و نماز مغرب خوانده شد و آنگاه پس از پنهان‌شدن شفق (سرخی یا سفیدی پس از غروب آفتاب) بدو فرمان داد تا برای نماز عشاء اذان و اقامه گوید (بلال ﷺ نیز چنین کرد و نماز عشاء نیز خوانده شد) و چون شب به پایان رسید و صبح صادق طلوع کرد، به بلال ﷺ امر کرد تا برای نماز بامداد اذان گوید، (بلال ﷺ نیز بر حسب فرمان رسول‌خدا ﷺ چنین کرد و نماز بامداد هم خوانده شد.)

و چون روز دوم شد، به هنگام ظهر، پیامبر ﷺ به بلال ﷺ فرمان داد تا ظهر را تا وقت خنک‌شدن هوا به تأخیر بیاندازد، پس پیامبر ﷺ تا وقتی که هوا خوب خنک شد و گرمای شدید میان‌روز از میان رفت، نماز ظهر را به تأخیر انداخت (و کاملاً در آخر وقت، نماز ظهر را اقامه نمود.)

و نماز عصر را با تأخیر نسبت به روز گذشته در حالی خواند که خورشید از افق بلند بود ـ ولی پیامبر ﷺ نماز عصر روز دوم را به نسبت روز گذشته با تأخیر قابل ملاحظه‌ای خواند ـ و نماز مغرب را قبل از پنهان‌شدن شفق خواند و نماز

---

[۵۸۲] مسلم ۴۲۸/۱ ح(۱۷۶- ۶۱۳) ، نسایی ۲۵۸/۱ ح۵۱۹ ، مسنداحمد ۳۴۹/۵

عشاء را هنگامی که یک سوم از شب گذشته بود خواند، و نماز بامداد را وقتی خواند که هوا بسیار روشن شده بود و روشنی کامل همه جا را فرا گرفته بود.
آنگاه پیامبرﷺ فرمود: فردی که پیرامون اوقات نماز سؤال کرده بود، کجاست؟ مرد سؤال‌کننده از جای برخاست و گفت: من حاضرم، ای رسول‌خداﷺ! پیامبرﷺ فرمود: وقت هر نمازتان، بین این دو وقت است (یعنی در روز نخست، هر نماز را در اول وقت آن اقامه کردیم. در روز دوم هر نماز را در آخر وقت جایز آن ادا نمودیم، پس اوقات نماز تو و دیگر مسلمانان در میان این دو وقتی است که مشاهده نمودی.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

فصل دوم

۵۸۳ – (۳) عن ابن عبّاس ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «أمَّني جبريلُ عند البيتِ مَرَّتَين. فصلّى بِيَ الظهْرَ حينَ زالتِ الشمسُ وكانتْ قدْرَ الشِّراكِ، وصلّى بِيَ العصرَ حينَ صارَ ظلُّ كُلِّ شيءٍ مثلَه، وصلّى بِيَ المغرِبَ حينَ أفطرَ الصَّائمُ، وصلّى بِي العِشاءَ حينَ غابَ الشَّفقُ، وصلّى بِي الفجرَ حينَ حرُمَ الطعامَ والشرابُ على الصائم. فلمَّا كانَ الغَدُ؛ صلّى بِي الظهْرَ حينَ كانَ ظلُّه مثلَه، وصلّى بِي العصرَ حينَ كانَ ظلُّه مثلَيه، وصلّى بِي المغربَ حينَ أفْطَرَ الصائمُ، وصلّى بِي العِشاءَ إلى ثُلُثِ الليلِ، وصلّى بِي الفجرَ فأسْفَر. ثمَّ التفتَ إليَّ فقال يا محمَّدُ ! هذا وقتُ الأنبياءِ منْ قبلِك، والوقتُ ما بينَ هذَينِ الوقتَين». رواه ابوداود، والترمذيّ. [۵۸۳]

۵۸۳ – (۳) ابن عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: رسول‌خدا ﷺ فرمود: جبرئیل علیه‌السلام در جوار خانه‌ی کعبه، دوبار در نماز مقتدا و پیشنماز من شد، پس وی در بار نخست (در روز اول) نماز ظهر را وقتی که خورشید ـ از وسط آسمان به سوی مغرب ـ زوال کرده بود، خواند و این در حالی بود که سایه‌ی اصلی که در وقت زوال آفتاب می‌باشد، به اندازه‌ی بند کفش بود (یعنی جبرئیل علیه‌السلام در بار نخست، نماز ظهر را در اول وقت خواند، این طور که چون سایه‌ی هر چیز، پس از زوال خورشید به اندازه‌ی بند کفش رسید شروع به اقامه‌ی نماز نمود.)

و نماز عصر را برایم هنگامی خواند که سایه‌ی هر چیز به اندازه‌ی خودش شده بود، و نماز مغرب را برایم وقتی خواند که روزه‌دار افطار می‌کند (یعنی پس از

---

[۵۸۳] ابوداود ۲۷۴/۱ ح ۳۹۳ ، ترمذی ۲۷۸/۱ ح ۱۴۹ و قال: حدیث حسن صحیح ، ابن ماجه ۲۱۹/۱ ح ۶۶۷ ، مسنداحمد ۳۳۳/۱

غروب خورشید) و نماز عشاء را وقتی برایم خواند که شفق ـ سرخی و یا سفیدی بعد از غروب آفتاب ـ پنهان شده بود و نماز بامداد را وقتی برایم خواند که خوردن و نوشیدن بر روزه‌دار حرام می‌گردد (یعنی نماز صبح را هنگامی که فجر صادق طلوع کرد، خواند)

سپس روز بعد، هنگام ظهر نزدم آمد و نماز ظهر را وقتی برایم امامت داد که سایه‌ی هر چیز به اندازه‌ی خودش شده بود، و نماز عصر را هنگامی که سایه‌ی هر چیز دو برابر خودش شده بود، خواند، و نماز مغرب را برایم وقتی خواند که روزه‌دار افطارمی‌نماید (یعنی پس از غروب خورشید و درست در همان وقت دیروز) و نماز عشاء را وقتی خواند که یک سوم از شب گذشته بود، و نماز صبح را نیز وقتی برایم خواند که بامداد بسیار روشن شده بود. پس از آن جبرئیل متوجه‌ی من شد و گفت: ای محمدﷺ همین اوقات، وقت نماز پیامبران پیش از تو بوده است، و برای شما نیز، وقت هر نماز بین این دو وقت است.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

فصل سوم

٥٨٤ – (٤) عن ابن شهابٍ . أنّ عمرَ بنَ عبدِ العزيز أخَّرَ العصرَ شيئاً، فقالَ لهُ عروةُ: أما إنّ جبريل قد نزلَ فصلّى إمامَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم. فقال له عمر: إعْلَم ما تقولُ يا عروة ! فقال: سَمِعتُ بشيرَ بنَ أبي مسعود، يقول: سمعتُ أبا مسعود، يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلّم يقول: «نزل جبريلُ فأمَّني، فَصَلَّيتُ معه، ثم صلَّيتُ معَه، ثم صلَّيتُ معه، ثم صلَّيتُ معَه، ثم صلَّيتُ معَه» يحسب بأصابعه خمسَ صلوات. متفق عليه. [٥٨٤]

٥٨۴ – (۴) ابن شهاب گوید: روزی عمر بن عبد العزیز نماز عصر را اندکی به تأخیر انداخت. عروة بن زبیر ﷺ بدو گفت : هان ای عمر بن عبد العزیز! آگاه باش و بدان که جبرئیل از آسمان فرود آمد و نماز را به امامت برای پیامبرﷺ خواند (و حدیث امامت جبرئیل را تا آخر برای عمر بن عبدالعزیز بیان کرد، و هدفش از یادآوری حدیث « امامت جبرئیل » این بود که نمازخواندن در اول وقت از فضیلت و ثواب برخوردار است، پس تو چرا نماز عصر را به تأخیر انداختی؟) عمر بن عبدالعزیز بدو گفت : به حدیثی که روایت می کنی آگاه باش، ای عروة !

عروة در بیان حفظ و ثبت حدیث گفت: از بشیربن ابی مسعود شنیدم که گفت: از ابومسعود شنیدم که می‌گفت: از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود: جبرئیل از آسمان فرود آمد و در نماز امام من شد و من با او نماز خواندم، و بار دیگر با او نماز خواندم، و بار دیگر با او نماز خواندم، و بار دیگر با او نماز خواندم، و بار دیگر با او نماز خواندم، پیامبرﷺ پنج بار با انگشتانش شمرد (بنابر این پیامبرﷺ

---

[٥٨۴] بخاری ۶/۳۰۵ ح ۳۲۲۱، مسلم ۱/۴۲۸ ح (۱۶۶–۶۱۰)، نسایی ۱/۲۴۵ ح ۴۹۴، ابن ماجه ۱/۲۲۰ ح ۶۶۸

نمازهای پنج‌گانه را با جبرئیل خوانده است، و جبرئیل نیز در آخر بـه پیـامبرﷺ گفت : به من دستور داده شده تا در این اوقات نماز بخوانید.)
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۵۸۵ – (۵) وعن عمرَ بنِ الخطّاب ، رضي الله عنه، أنّه كتبَ إلى عُمّالــه إنّ أهمَّ أموركم عندي الصلاةُ , من حَفِظَها وحافَظَ عليها حَفِظَ دينَــه، ومــن ضَيَّعَها فهو لما سِوَاهَا أضيَعُ. ثم كتب: أنْ صلُّوا الظهرَ ان كانَ الفَيء ذراعاً، إلى أن يكون ظلُّ أحدِكم مثلَه، والعصرَ والشمسُ مرتفعةٌ بيضاءُ نَقيَّةٌ قدْرَ ما يــسير الرَّاكب فَرسَخَينِ أو ثلاثَة قبل مَغيبِ الشمس، والمغربَ إذا غابــتِ الــشمسُ، والعِشاءَ إذا غابَ الشَّفَقُ إلى ثُلُثِ الليلِ، فمن نامَ فلا نامتْ عينُه، فمن نام فــلا نامَت عينه، فمن نام فلا نامت عَينُه، والصبحَ والنجومُ باديــة مــشتبكةٌ. رواه مالك. [۵۸۵]

۵۸۵ – (۵) از عمر بن خطاب ﷺ روایت است که وی در دوره‌ی طلایـی خلافـت خویش، منشوری به تمام استانداران و فرمانداران و کارگزاران و کاردانـان خـود بدین مضمون ابلاغ کرد: « اساسی‌ترین و مهم‌ترین کارهای شما در نـزد مـن، نمـاز است، کسی که محافظت نماز را می‌کند، می‌تواند بقیـه‌ی اجـزای دیـن خـویش را حفظ و حراست نماید و کسی که نماز را ضایع می‌کند پس دیگـر اجـزای دیـن را بیشتر ضایع خواهد نمود . »
آن‌گاه در ادامه نوشت: « نماز ظهـر را در وقتـی بخوانیـد کـه خورشـید از وسـط آسمان زوال کرده و سایه‌اش یک ذراع شـده باشـد، و وقـت ظهـر تـا زمـانی کـه سایه‌ی هر یک از شما به اندازه‌ی خودش شود ادامه دارد.
و نماز عصر را در حالی بخوانید که خورشید بلند و پـر نـور، و تغییـر نکـرده، و روشن است، به اندازه‌ای که سواری تا پیش از غروب آفتاب، دو یا سه فرسنگ را طی کند.

---

[۵۸۵] موطا مالک کتاب وقوت الصلاة ۱/۶ح ۶

و مغرب را وقتی بخوانید که خورشید غروب کند، و عشاء را نیز از غروب شفق [سرخی یا سفیدی پس از غروب آفتاب] تا گذشتن یک سوم شب می‌توانید بخوانید.

پس هر کس (پیش از ادای نماز عشاء بخوابد، و آن را نخواند) از خواب و استراحتش خیری نبیند و حضرت عمرﷺ این بددعایی را (برای کسی که از خواندن نماز عشاء غفلت می‌ورزد و آن را نمی‌خواند تا وقتش سپری شود) سه مرتبه تکرار فرمود. آن‌گاه گفت: و نماز صبح را در حالی بخوانید که هنوز ستارگان در آسمان ظاهر و هویدا هستند (کنایه از این است که نماز صبح را بعد از طلوع فجر صادق در اول وقت و در تاریکی بخوانید.)

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

« عُمّاله » : کارگزاران و کاردانان و فرماندهان و استانداران .

« فمن نام فلا نامت عینه » : این جمله، بددعایی نسبت به کسانی است که از خواندن نماز عشاء غفلت می‌ورزند و آن را نمی‌خوانند تا وقتش سپری شود. و معنایش این است که هرکس پیش از ادای نماز عشاء بخوابد از خواب و استراحتش خیری نبیند، و خداوند او را دچار تشویش خاطر و چالش و دغدغه و ناهمواری و نابسامانی روحی و روانی سازد.

« مُشتبکة » : از ماده‌ی « اشتبک ». همه‌ی ستارگان برآمدند و درهم شدند و به یکدیگر پیوستند.

٥٨٦ – (٦) وعن ابن مسعود ، قال: كان قَدرُ صلاةِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم الظهرَ في الصيفِ ثلاثةَ أقدامٍ إلى خَمسةِ أقدامٍ، وفي الشتاءِ خَمسةَ أقدامٍ إلىء سَبعةِ أقدام. رواه ابوداود، والنسائي[586]

۵۸۶ – (۶) ابن‌مسعود ﷺ گوید: در تابستان، اندازه‌ی نماز ظهر پیامبر ﷺ از سایه‌ی زوال، سه یا پنج پا، و در زمستان، پنج تا هفت پا بود.

[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

[586] ابوداود۱/۲۸۳ ح ۴۰۰، نسایی ۱/۲۵۰ ح ۵۰۳

شرح: « اقدام » : جمع « قدم » : [پا] مقیاسی برای اندازه‌گیری و معادل یک سوم یارد ، تقریباً ۳۰ سانتی‌متر .

از مجموع روایات باب، و از دیگر احادیثی که در زمینه‌ی اوقات نماز وارد شده است و با در نظرگرفتن اختلاف روایات، می‌توان اوقات نماز را چنین تنظیم کرد:

۱ ـ **ظهر** : شروع وقت ظهر به اتفاق تمام علماء و اندشمندان اسلامی، از زوال خورشید از وسط آسمان است، ولی در انتهای وقت ظهر، علماء و فقهاءبا هم اختلاف‌نظر دارند:

امام شافعی، امام مالک، امام احمد، ابو یوسف و محمد (دو شاگرد امام ابوحنیفه) براین باورند که انتهای وقت ظهر، تا وقتی است که سایه‌ی هر چیز به اندازه‌ی خودش شود. ولی امام ابوحنیفه در روایت مشهور خویش، بر آن است که انتهای وقت ظهر وقتی است که سایه‌ی هر چیز دو برابر خودش شود. و روایتی دیگر از امام ابوحنیفه، مطابق قول جمهور است. و برخی از فقهاء و علماء رجوع امام ابوحنیفه را به قول جمهور نقل کرده‌اند.

۲ ـ **عصر** : وقت آن زمانی است که سایه‌ی هر چیز به اندازه‌ی خودش شود (مطابق قول جمهور) و یا سایه‌ی هر چیز دو برابر خودش شود (مطابق قول امام ابوحنیفه) و تا غروب آفتاب ادامه دارد.

۳ ـ **مغرب** : وقت آن از غروب خورشید تا پنهان شدن شفق است.

در تبیین معنا و مفهوم «شفق » علماء اختلاف‌نظر دارند. خاطرنشان می‌شود که هرگاه پس از غروب آفتاب به سوی مغرب، نگاه کنید « سرخی» ای را در افق مشاهده می‌کنید که بقایش بیشتر از چهل دقیقه ادامه یافته و بعداً آرام آرام رو به کاهش می‌نهد، وقتی که آن سرخی به نابودی رفت « سفیدی» ای در کرانه‌ی افق به دنبال دارد، « شفق » در اصطلاح لغوی، به هر یکی از آنها (هم سرخی و هم سفیدی پس از آن) اطلاق می‌گردد، از این‌رو « شفق » از دیدگاه اکثر ائمه و امام ابویوسف و محمد، همان سرخی خورشید پس از غروب آفتاب است، لذا از نظر آنان بعد از پایان سرخی، وقت مغرب تمام شده و وقت نماز عشاء آغاز می‌شود. ولی قول

مشهور امام ابوحنیفه این است که «شفق» همان سفیدی پس از سرخی است. پس هرگاه آن سپیدی ناپدید گردید وقت مغرب خارج شده و وقت عشاء داخل می‌شود، ولی قول دیگری نیز از امام ابوحنیفه مطابق قول سایر ائمه و دو شاگردش منقول است، از این‌رو بسیاری از علماء و صاحب‌نظران احناف، همین قول را ترجیح داده‌اند.

۴ ـ عشاء: وقت آن از پنهان شدن شفق (سرخی و یا سفیدی بر اساس اختلاف روایات) تا نصف یا یک سوم شب است. البته خواندن عشاء از نصف شب، تا طلوع فجر صادق با کراهیت جایز است.

۵ ـ صبح: وقت آن از طلوع فجر صادق تا طلوع خورشید است.

البته باید دانست که اختلافی که بعضاً در بعضی از اوقات نماز، میان علماء و صاحب‌نظران فقهی به چشم می‌خورد، در اصل مبتنی بر اختلاف روایات و اخبار رسیده از پیامبرﷺ به ما است، چرا که علماء بر اساس اختلاف روایات در آن زمینه، هر کدام به اجتهاد خود قولی را ترجیح داده‌اند.

باب(۲)

تعجیل و شتاب ورزیدن در ادای نماز

فصل اول

۵۸۷ – (۱) عن سيَّار بن سلامَةَ ، قال: دخلتُ أنا وأبي علــى أبي بَــرَزةَ الأسلمي، فقال له أبي كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلّم يصلي المكتوبة ؟ فقال: كان يصلِّي الهَجيرَ التي تَدعُونَها الأُولى حين تَدْحَضُ الشمسُ، ويــصلِّي العصرَ ثمَّ يَرجعُ أحدُنا إلى رَحلِه في أقصى المدينةِ والشمسُ حَيَّةٌ، ونَسيتُ ما قال في المغرب، وكان يستحبّ أن يؤخّر العشاء التي تَدعُونَها العَتمة، وكان يَكــرَهُ النومَ قبلها والحديثَ بعدها، وكان يَنفتِلُ من صلاةِ الغداةِ حين يعرف الرَّجــلُ جليسه ويقرأ بالستِّين إلى المائة. وفي رواية: ولا يُبالي بتأخيرِ العــشاء إلى ثلــثِ اللَّيل، ولا يُحِبُّ النوم قبلها والحديثَ بعدها. متفق عليه.[۵۸۷]

۵۸۷ – (۱) سيّار بن سلمه گويد: من و پدرم به نزد « ابوبرزه اسـلمی ﷺ» رفتـيم، پدرم بدو گفت: رسول‌خداﷺ نمازهای فرض را چگونه و در چه وقت می‌خواند؟ وی در پاسخ گفت: آن حضرتﷺ نماز نيمه روز را كـه شـما بـدان نمـاز پيـشين، می‌گوئيد، هنگامی می‌خواند كه خورشيد ـ از وسط آسمان به سـوی غـرب ـ زوال می‌كرد، و نماز عصر را وقتی می‌خواند كه يكی از ما، بعد از نمـاز بـه خانـه‌اش در دورترين نقطه‌ی شهر مدينه مراجعت مـی‌كـرد در حـالی كـه هنـوز رنـگ و نـور خورشيد تغيير نمی‌كرد و به زردی نمی‌گرائيد.
(كسی كه اين حديث را از ابوبرزه ﷺ روايت كـرده اسـت، مـی‌گويـد:) فرامـوش كردم كه ابوبرزه پيرامون وقت نماز مغرب، چه گفت.

---

[۵۸۷] بخاری ۲/۲۶ ح ۴۰۵ ، مسلم ۱/۴۴۷ح (۲۳۵– ۶۴۷) و لفظ اين حديث از بخـاری اسـت ، ابـوداود ۱/۲۸۱ ح ۳۹۸ ، نسايی ۱/۲۴۶ ح ۴۹۵ ، ابن ماجه ۱/۲۲۱ ح۶۷۴ ، دارمی ۱/۳۳۸ ح ۱۳۰۰ ، مسنداحمد ۴/۴۲۰

(ابوبرزه در ادامه‌ی سخنانش گفت:) پیامبرﷺ دوست می‌داشت که نماز عشاء را که شما آن را « عتمه » می‌خوانید (تا نصف شب و یا یک سوم آن) به تأخیر اندازد، و از خوابیدن قبل از نماز عشاء و صحبت‌کردن (بدون مصلحت و نیاز) بعد از آن، خوشش نمی‌آمد و آن را مکروه و ناپسند می‌دانست. و نماز صبح را در وقتی می‌خواند که اگر انسان پس از نماز به سوی رفیق و همنشینش(در صف نماز) نگاه می‌کرد او را می‌شناخت و از دیگران تشخیص می‌داد. و پیامبرﷺ (معمولاً در هر دو رکعت نماز صبح و یا در یکی از آنها) در حدود شصت تا صد آیه می‌خواند.

و در روایتی دیگر آمده است : برای پیامبرﷺ مهم نبود که نماز عشاء تا گذشتن یک سوم از شب، به تأخیر افتد ولی از خوابیدن قبل از نماز عشاء و صحبت‌کردن (بدون نیاز و مصلحت) بعد از آن، خوشش نمی‌آمد و آن را مکروه و ناپسند می‌شمرد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

« الهجیر » : نیمروز . سختی گرما . یعنی نماز نیمروز که در سختی گرما خوانده می‌شود.

« رحله » خانه و منزلش . « والشمس حيّة » : خورشید در رنگ و نورش تغییری پیدا نکرده بود ، « العتمة » : ثلث اول شب پس از غایب‌شدن شفق. تاریکی شب. درنگی و تأخیرکردن. و چون نماز عشاء پس از پنهان‌شدن شفق و در تاریکی شب و معمولاً با اندکی درنگ و تأخیر خوانده می‌شود، عرب‌ها بدان « عتمه» می‌گفتند.

۵۸۸ - (۲) وعن محمد بن عمرو بن الحسن بن علي ، قال: سَألنا جابرُ بن عبد الله عن صلاة النبيّ صلى الله عليه وسلّم ، فقال: كان يُصلي الظُّهرَ بالهاجِرَةِ، والعصر والشمسُ حَيَّةٌ، والمغربَ إذا وَجَبَت، والعِشاءَ: إذا كثر الناسُ عجَّل، وإذا قلُّوا أخَّر، والصبحَ بِغَلَسٍ. متفق عليه.[۵۸۸]

---

[۵۸۸] بخاری ۲/۲۷ ح ۵۶۵ ، مسلم ۱/۴۴۶ ح (۲۳۳-۶۴۶) ، ابوداود ۱/۲۸۱ ح ۳۹۷ ، نسایی ۱/۲۶۴ ح ۵۲۷ ، دارمی ۱/۲۸۴ ح ۱۱۸۴ ، مسنداحمد ۳/۳۶۹

۵۸۸ – (۲) محمد بن عمرو بن الحسن بن علی گوید: از چگونگی اوقات نماز پیامبرﷺ از جابر بن عبدالله ﷺ پرسیدم. وی در پاسخ گفت: پیامبرﷺ نماز ظهر را در نیمه‌ی روز و به هنگام شدت گرما (البته وقتی که خورشید از وسط آسمان به سوی غرب زوال می‌کرد) می‌خواند، و نماز عصر را هنگامی می‌خواند که آفتاب روشن و تابان بود، و هیچ تغییری در رنگ و نور و شعاع و پرتوش پدیدار نمی‌شد.

و نماز مغرب را نیز پس از غروب خورشید می‌خواند. وقتی که می‌دید مردم برای نماز جمع شده‌اند، در خواندن نماز عشاء تعجیل می‌نمود، و هنگامی که می‌دید مردم از آمدن به مسجد تأخیر کرده‌اند و تعدادشان اندک است، نماز عشاء را به تأخیر می‌انداخت (تا مردم جمع شوند) و پیامبرﷺ نماز صبح را در تاریکی می‌خواند (یعنی در تاریکی آخر شب که با نور طلوع فجر صادق در هم آمیخته بود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

« هاجرة » : نیمروز . سختی گرما . یعنی نماز نیمروز که در شدت و سختی گرما خوانده می‌شود.

« وَجَبت » : خورشید غروب کرد . « بغَلس » : در تاریکی پایان شب که با نور طلوع فجر صادق در هم آمیخته باشد . یعنی پیامبرﷺ نماز صبح را در اول وقت آن (یعنی تاریکی اول فجر صادق) می‌خواند به طوری که مردم نمازشان را ادا می کردند و به خانه‌هایشان باز می گشتند، در حالی که هیچ کس به خاطر تاریکی هوا، آنها را نمی‌شناخت.

۵۸۹ – (۳) وعن أنس ، قال: كنّا إذا صلّينا خلفَ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم بالظّهائر سَجَدْنا على ثيابنا إتّقاءَ الحَرِّ. متفق عليه، ولفظه للبخاري.[۵۸۹]

---

[۵۸۹] بخاری ۲۲/۲ ح ۵۴۲ ، مسلم ۴۳۳/۱ ح (۱۹۱ – ۶۲۰) ، ترمذی ۴۷۹/۲ ح ۵۸۴ ، نسایی ۲۱۶/۲ ح ۱۱۱۶ ، ابن‌ماجه ۳۲۹/۱ ح ۱۰۳۳

۵۸۹ – (۳) انس ﷺ گوید: هرگاه نماز نیمروز را در شدت گرما به امامت پیامبرﷺ می‌خواندیم (به خاطر شدت گرما که نمی‌توانستیم پیشانی خود را بر زمین بگذاریم، لباس‌هایمان را پهن می‌کردیم) و بر آن سجده می‌بردیم (تا پیشانی‌های ما از شدت حرارت و گرمی سنگریزه‌ها در امان باشد)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند. و لفظ حدیث نیز از بخاری می‌باشد.]

« الظهائر» : جمع ظهیرة : نیمروز ، موقعی که هوا به شدت گرم می‌شود.

« اتقاء الحَر» : به خاطر پرهیز و کناره‌گیری از شدت گرما، لباس‌ها را بر زمین پهن می‌کردیم و بر آن سجده می‌بردیم تا در وقت گذاشتن پیشانی بر زمین، دچار اذیت وآزار بر اثر شدت گرمای نیمروز نشویم.

۵۹۰ – (٤) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا اشتدَّ الحرُّ فأبْرِدُوا بالصلاة».وفي رواية للبخاري عن أبي سعيد «بالظُّهر، فإنَّ شدة الحرِّ من فَيحِ جَهَنَّم، واشتَكَتِ النار إلى ربِّها، فقالت: ربِّ ! أكل بعضي بعضاً، فأذِن لها بنَفَسَين: نفس في الشتاءِ، ونفس في الصيف، أشدُّ ما تجدون من الحرِّ، وأشدُّ ما تجدون من الزمهرير». متفق عليه[۵۹۰]

۵۹۰ – (۴) ابوهریره‌ﷺ گوید : پیامبرﷺ فرمود: هنگام شدت گرما در نیمه روز، (نماز) ظهر را تا وقت خنک‌شدن هوا به تأخیر بیاندازید (تا از شدت گرما کاسته شود).

و بخاری در روایتی دیگر از ابوسعید روایت می‌کند که گفت: (پیامبرﷺ فرمود: هنگام شدت گرما در نیم‌روز، نماز) ظهر را تا وقت خنک‌شدن هوا به تأخیر اندازید (تا از شدت گرما کاسته شود) چون شدت گرما برگرفته از شراره و

[۵۹۰] بخاری ۱۸/۲ ح۵۳۶ و ۵۳۷ ، مسلم ۴۳۱/۱ و ۴۳۲ ح (۱۸۵-۶۱۸) و (۱۸۶-۶۱۷) ، ابوداود بخش اول حدیث را نقل کرده است :۲۸۴/۱ح ۴۰۲ ، ترمذی ۲۹۵/۱ ح ۱۵۷ ، نسایی ۲۴۸/۱ ح۵۰۰ ، ابن ماجه ۲۲۲/۱ ح ۶۷۸ نیز حصه نخست این حدیث را روایت کرده‌اند. ، مؤطا مالک : کتاب وقوت‌الصلاة ۱۶/۱ ح ۲۸ ، دارمی ۲۹۶/۱ ح ۱۲۰۸ ، مسنداحمد ۲۶۶/۲

زبانه‌ی دوزخ است. آتش سوزان دوزخ در پیشگاه پروردگارش شکایت کرد و گله بگشاد و گفت: پروردگارا! پاره‌ای از اجزایم پاره‌ی دیگر را خورد و نابود کرد! خداوند ﷻ نیز بدو اجازه داد تا دو نَفَس، یکی در تابستان و دیگری در زمستان بکشد، پس بیشترین گرمایی را که در تابستان احساس می‌نمائید برگرفته از همان نفسی است که دوزخ در تابستان کشیده، و شدیدترین سرمایی را که در زمستان احساس می‌کنید برگرفته از همان نفسی است که در زمستان کشیده است.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: « الحَرّ » : گرمی. « فیح جهنّم » : شدت حرارت و زبانه و شراره‌ی دوزخ

« الزمهریر » : از ماده‌ی « زَمهَر » به معنای شدت و سوز سرما، یا شدت غضب یا سرخ‌شدن چشم بر اثر خشم می‌باشد و در اینجا منظور همان معنای نخست است.

و در حدیثی آمده است که در جهنم نقطه‌ای وجود دارد که از شدت سرما، اعضای بدن انسان از هم متلاشی می‌شود. [الدرالمنثور ج ۶ ص ۳۰۰]

۵۹۱ – (۵) وفي روايةٍ للبخاري: «فَأشَدُّ ما تجدونَ من الحرِّ فمن سَمُومِها، وأشدّ ما تجدونَ من البرد فمن زَمهَريرها». [۵۹۱]

۵۹۱ – (۵) در روایتی دیگر از بخاری آمده است: « بیشترین گرما را که در وقت نیمه روز ایام تابستان احساس می‌کنید، برگرفته از شعله و لهب خالص و زبانه و شراره‌ی سوزان آتش است و شدیدترین سرمایی را که در وقت نیمه‌روز موسم زمستان احساس می‌نمائید، برگرفته از شدت و سوز سرمای دوزخ است.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

[۵۹۱] این روایت را در صحیح بخاری نیافتم ولی ابن ماجه ۱۴۴۴/۲ ح ۴۳۱۹ آن را نقل کرده است و امام احمد بن حنبل نیز نظیر آن را در کتاب مسند ۲۷۷/۲ روایت نموده است

شرح: « سَمومها »: سموم از ماده‌ی « سم » به معنای باد سوزانی است که در مَسام (سوراخ‌های ریز بدن انسان) داخل می‌شود و او را هلاک می‌کند. اصولاً سم را به این جهت « سم » می‌گویند که در تمام ذرات بدن نفوذ می‌کند.

در حقیقت در جهانی که ما زندگی می‌کنیم، خداوند ﷻ مسببات را به اسباب، و معلول‌ها را به علت‌ها وابسته نموده است و خود همین سبب‌ها و علت‌ها نیز یا ظاهری‌اند که در خور فهم و درک انسان هستند و یا باطنی و پیچیده‌اند که از حوزه‌ی درک و فهم انسان بیرون است و به واسطه‌ی وحی و کتاب و پیامبران الهی، از حقایق آنها باخبر می‌شوند.

حدیث: « فإنَّ شدة الحرِّ من فیح جهنَّم» (شدت گرما از حرارت دوزخ است) نیز از این قبیل می‌باشد که از حوزه‌ی احساس و ادراک و فهم ما انسان‌های عاجز و ضعیف خارج است و فقط انبیاء هستند که در پرتو اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌های الهی، بدان‌ها اشاره می‌کنند و ما را مطلع می‌سازند. و در حقیقت طبق این حدیث، در عالم باطن و غیب، رابطه‌ی شدت گرما با آتش دوزخ است، همانگونه که در این عالم، طبق فهم و درک ما، گرمای ظاهری تابستان گرفته از حرارت و اشعه‌ی زرین آفتاب است، و نباید از ذهن دور داشت که می‌توان برای یک معلول چند علت آورد، و در واقع کانون و سرچشمه‌ی هر راحتی و لذتی، و هر آسایش و بهره‌ای، بهشت برین خدای ﷻ است و منبع و کانون هرگونه مصیبت و بدبختی، و چالش و دغدغه و ناآرامی و نابسامانی، دوزخ است. از این‌رو در این عالم هرگونه آسایش و لذتی و یا هرگونه مصیبت و چالشی که وجود دارد، تنها شمّه‌ای از خزانه‌های نامحدود همان عالم باطنی و غیبی است و با آن کانون و منبع نسبت و رابطه‌ای دارد.

و از این‌رو چون شدت گرما به دوزخ نسبت دارد، و سردی و خنکی هوا با وزش نسیم‌های رحمت و کرم الهی رابطه دارد. پیامبر ﷺ از مسلمانان می‌خواهد تا هنگام شدت گرما در نیمه روز، نماز ظهر را تا وقت خنک‌شدن هوا به تأخیر بیاندازند تا از شدت گرما کاسته شود.

این بود آنچه در حدیث آمده است، و لیکن ما از کُنه و ماهیّت و کیفیت و چگونگی دم و بازدم و حرارت و سوز و سرمای شدید دوزخ چیزی نمی‌دانیم و مربوط به عالم غیب است.

آری! چیزی که از کنیه و ماهیّت آن و شیوه‌ها و تفاصیل آن نمی‌دانیم لیکن بدان یقین و ایمان داریم و آنچه در وحی آمده و وحی بدان خبر داده، می‌پذیریم و دقایق و حقایق و تفاصیل آن را به خدا واگذار می‌نمائیم و دوست نداریم که ندانسته و رجماًبالغیب از آن چیزی بگوئیم.

۵۹۲ - (٦) وعن أنسٍ ، قال: كان رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يُصلّي العصرَ، والشمسُ مرتفعةٌ حَيَّةٌ، فيذهبُ الذاهبُ إلى العَوَالي، فَيَأتِيهِم والشَّمسُ مُرتَفِعَةٌ، وبعض العوالي من المدينة على أربعة أمْيَالٍ أو نحوه . متفق عليه. [۵۹۲]

۵۹۲ - (۶) انس ﷺ گوید: پیامبرﷺ نماز عصر را زمانی می‌خواند که خورشید در آسمان بلند و پر نور و تابان و زنده بود به طوری که اگر یکی از ما می‌خواست به دهات اطراف مدینه‌ی منوره برود، به آنجا می‌رسید در حالی که هنوز خورشید در افق بلند بود. و این در حالی بود که برخی از روستاهای اطراف مدینه، در حدود چهار مایل از مدینه‌ی منوره دور بودند (با این وجود اشخاصی که نماز عصر را در مدینه می‌خواندند به این دهات که در فاصله‌ی حدود چهار مایلی مدینه بودند، می‌رفتند اما هنوز خورشید در آسمان بلند بود و تغییری در رنگ و نورش ایجاد نمی‌شد. و این خود بیانگر آن است که پیامبرﷺ نماز عصر را در اول وقت آن می‌خوانده است.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۵۹۲] بخاری ۲/۲۸ ح ۵۵۰ ، مسلم ۱/۴۳۳ ح (۱۹۲-۶۲۱) امام مسلم عبارت « و بعض العوالی ... » را نقل نکرده است. ، ابوداود ۱/۲۸۵ ح ۴۰۴ و ابوداود پس از حدیث شماره ۴۰۴ حدیثی از زهری در جلد ۱ ص ۲۸۶ ح ۴۰۵ با این مضمون روایت کرده است:« و العوالی علی میلین او ثلاثة، قال: و أحسبه ، قال : أو أربعة .» ، نسایی ۱/۲۵۲ ح ۵۰۷ ، ابن ماجه ۱/۲۲۳ ح ۶۸۲ ، مؤطا مالک کتاب وقوت الصلاة ۱/۹ ح ۱۰ و ۱۱ ، دارمی ۱/۲۹۷ ح ۱۲۰۸

«عوالی » : منطقه‌ی عوالی ، مراد دهاتی است که در اطراف و اکناف مدینه‌ی منوره ، به فاصله‌ی حدود چهار مایلی مدینه بودند.
« امیال » : جمع میل : مقیاس طول که اندازه‌ی آن مختلف است، میل انگلیسی ۱۶۰۹ متر. میل دریایی ۱۸۵۲ متر. در عربی میل به معنای مسافتی به اندازه‌ی مدّ بصر در روی زمین، یا چهارهزار ذراع گفته می‌شود.

۵۹۳ – (۷) وعنه ، قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلّم : «تلك صلاةُ المنافِق: یَجْلِسُ یَرقُبُ الشمسَ، حتی إذا اصْفَرَّتْ، وکانتْ بین قَرنَيِ الشیطانِ؛ قامَ فَنَقَرَ أربعاً لا یذکرُ الله فیها إلاّ قلیلاً». رواه مسلم. [۵۹۳]

۵۹۳ – (۷) انس‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: این نماز منافق است که می‌نشیند و منتظر غروب خورشید می‌ماند تا اینکه رنگ و نور خورشید تغییر کند و زرد شود و میان دو شاخ شیطان قرار بگیرد، آنگاه بلند می‌شود و چهار رکعت نماز (مانند مرغی که به زمین نوک می‌زند) تند و سریع می‌خواند و در آن یادی از خدا نمی‌کند مگر اندک .
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: آری! نماز عصر را بدون علت تا وقت زردشدن خورشید به تأخیرانداختن، صفتی منافقانه است که پیامبرﷺ از آن نهی می‌کند، و کسی که بدون علت، نماز عصر را تا نزدیکی غروب خورشید به تأخیر می‌اندازد و آنگاه بلند می‌شود و تند و سریع چهار رکعت نماز می‌خواند، در حقیقت در عمل مرتکب نفاق شده است، چرا که یکی از صفات بارز منافقان همین است که در نماز، اندام‌های بدن آنها از حرکت باز نمی‌ایستد و به وسیله‌ی بازی با اندام بدن، از نماز غافل می‌شوند و روباه‌آسا به این طرف و آن طرف نگاه می‌کنند و همچون خروس نوک می‌زنند و خیلی تند و سریع به رکوع و سجده می‌پردازند و تمامی همّ و قصد آنها این است که از نماز فارغ

---

[۵۹۳] مسلم ۱/۴۳۴ ح (۱۹۵ – ۶۲۲) ، ابوداود ۱/۲۸۸ ح ۴۱۳ ، ترمذی ۱/۳۰۱ ح ۱۶۰ ، نسایی ۱/۲۵۴ ح ۵۱۱، مسنداحمد ۳/۱۴۹

شوند و از آن رهایی یابند و آن را بار سنگینی بر دوش خود احساس می‌کنند، پس بر مسلمان نمازگزار لازم است که توجه داشته باشد که در نماز با خداوند ﷻ به گفتگو می‌پردازد و باید در هر حرکتی از حرکات نماز، و در هر وقتی از اوقات آن، و در هر رکنی از ارکان آن حضور قلب داشته باشد و به اوقات نماز پای‌بند باشد و نماز را سر وقتش بخواند و نماز عصر را تا وقت زردشدن خورشید به تأخیر نیاندازد و نماز را آنگونه که خداوند تشریع فرموده است، با رعایت تمامی ارکان، اوقات و حدّ و حدود، و آداب و سنن و شرایط و لوازم آن، و با نهایت خشوع و خضوع، ادا نماید.

«و کانت بین قرنی الشیطان»: از این حدیث و احادیث دیگر ثابت می‌شود که طلوع و غروب آفتاب در میان دو شاخ شیطان قرار می‌گیرد.

در تشریح این عبارت، علماء چند تعبیر و توجیه نموده‌اند: برخی گفته‌اند: همان‌گونه که ما به کنه و حقیقت شیطان پی‌نبرده‌ایم، به طلوع و غروب آفتاب میان دو شاخ او نیز پی نمی‌بریم و از دائره‌ی معلومات ما خارج است، لیکن بدین مسئله ـ چون در حدیث آمده است ـ ایمان داریم و آنچه در وحی آمده و وحی بدان خبر داده، را می‌پذیریم و دقایق و حقایق و تفاصیل آن را به خدا واگذار می‌نمائیم و دوست نداریم که ندانسته و رجماًبالغیب از آن چیزی بگوئیم.

برخی از علماء نیز بر این باورند که این تعبیر یک نوع تشبیه و تمثیل است، یعنی در وقت طلوع و غروب خورشید، شیطان در جلوی خورشید قد علم می‌کند و راست می‌ایستد و کفار و چندگانه‌پرستانی که برای خورشید و طاغوت سجده می‌کنند برای او هم به سجده می‌روند. از این‌رو پیامبرﷺ از عبادت در وقت طلوع و غروب خورشید که مخصوص عبادت کفار و مشرکان است، منع نمودند.

٥٩٤ – (٨) وعن ابن عُمر ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الذي تَفُوتُه صلاةُ العصر، فَكَأنّما وُتِرَ أهلَه ومالَه». متفق عليه. [٥٩٤]

۵۹۴ – (۸) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ (درباره‌ی گناه کسی که نماز عصر خویش را از دست بدهد) فرمود: کسی که نمازعصر را از دست بدهد، مانند این است که تمام خانواده و ثروت و مالش را از دست داده باشد.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٥٩٥ – (٩) وعن بُريدَة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ تركَ صلاةَ العصرِ، فقد حَبِطَ عَمَلُه». رواه البخاري. [٥٩٥]

۵۹۵ – (۹) بریده ﷺ گوید : پیامبر ﷺ (درباره‌ی گناه کسانی که نماز عصر خویش را از دست داده‌اند و به عمد آن را نخوانده‌اند، از باب تهدید و سخت‌گیری و تشدید و تغلیظ) فرمود: کسی که نماز عصر را ترک کند براستی عملش تباه و باطل و بی‌فایده می‌گردد.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: پس بر مسلمان لازم و ضروری است، همانطور که به حفظ مال و خانواده، و تأمین مخارج و هزینه‌های زندگی آنها کوشش و تلاش بی‌وقفه می‌کند، در راستای خواندن نماز عصر به موقع نیز تلاش و کوشش نماید و از هیچ سعی و تلاشی در این راستا دریغ نورزد، زیرا درحقیقت اگر منصفانه و منطقی به زندگی بنگریم، متوجه می‌شویم که بیشتر اوقات نماز ما یا به خاطر حفظ فرزندان و همسر، و تأمین مخارج آنها ضایع می‌شود و یا به خاطر حرص کسب مال و ثروت. در حالی که پیامبرﷺ می‌فرماید : فرجام نخواندن و از دست دادن نماز عصر، به مراتب سخت‌تر و بدتر از دست دادن تمام ثروت و خانواده است که نماز را به خاطر آنها ضایع کنیم!

---

[۵۹۴] بخاری ۲/۳۰ح ۵۲۲ ، مسلم ۱/۴۳۵ ح (۲۰۰-۶۲۶) ، ابوداود ۱/۲۹۰ح ۴۱۴ ، ترمذی ۱/۳۳۰ ح ۱۷۵ ، نسایی ۱/۲۳۷ ح ۴۷۸ ، ابن ماجه ۱/۲۲۴ ح ۶۸۵ ، دارمی ۱/۳۰۵ ح ۱۲۳۰ ، مؤطا مالک کتاب وقوت الصلاة ۱/۱۱ ح ۲۱ ، مسنداحمد ۲/۸

[۵۹۵] بخاری ۲/۳۱ح ۵۵۳ ، نسایی ۱/۲۳۶ ح ۴۷۴ ، ابن ماجه ۱/۲۲۷ ح ۶۹۴ ، مسنداحمد ۵/۳۴۹ و ۳۵۰

پس متوجه باشید و همانگونه که در حفظ مال و خانواده‌ی خویش می کوشید لازم است برای خواندن نماز عصر و دیگر نمازها، به موقع نیز تلاش و کوشش نمائید، چرا که پیامبرﷺ از باب تهدیدِ و سختگری و تشدید و تغلیظ به کسانی که نماز عصر خویش را ترک می کنند ، هشدار می‌دهد که خداوند اعمال نیک و شایسته‌شان را تباه و نابود می‌سازد.

٥٩٦ – (١٠) وعن رافعِ بن خَديجٍ ، قال: كنَّا نصلّي المغربَ معَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فَيَنصَرِفُ أحدُنا وإنه لَيُبصِرُ مَواقِعَ نَبْلِهِ. متفقٌ عليه.[596]

۵۹۶ – (۱۰) رافع بن خدیج ﷺ گوید: ما (صحابه ﷺ) همراه با پیامبرﷺ نماز مغرب را می‌خواندیم و چون یکی از ما از نماز بر می‌گشت و بیرون می‌رفت (و تیراندازی می‌نمود، به اندازه‌ای هوا روشن بود و پیامبرﷺ نماز مغرب را به تعجیل می‌انداخت که به راحتی) می‌توانست محل اصابت تیرهایش را ببیند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٥٩٧ – (١١) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالتْ: كانوا يُصَلُّونَ العَتَمَةَ فيما بينَ أنْ يَغِيبَ الشفقُ إلى ثُلُث الليلِ الأوَّلِ. متفق عليه.[597]

۵۹۷ – (۱۱) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: مردمان (در عهد رسالت) نماز عشاء را در وقتی بین پنهان‌شدن شفق ـ سرخی و یا سفیدی پس از غروب آفتاب ـ تا ثلث اول شب می‌خواندند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[596] بخاری ۲/ ۴۰ ح ۵۵۹، مسلم ۱/ ۴۴۱ ح (۲۱۷ - ۶۳۷) ، ابن ماجه ۱/ ۲۲۴ ح ۶۸۷، مسنداحمد ۴/ ۱۴۲

[597] بخاری این حدیث را در پی روایتی طولانی نقل کرده است:۲/ ۳۴۷ ح ۸۶۴

۵۹۸ – (۱۲) وعنها ، قالت: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم لَيُصلّي الصُّبحَ، فَتنصَرِفُ النِّساءُ مُتَلَفِّعاتٍ بِمُروطِهِنَّ، ما يُعرَفْنَ مِن الغَلَسِ. متفق عليه.[۵۹۸]

۵۹۸ – (۱۲) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ نماز صبح را می‌خواند (و معمولاً زن‌های ایمان‌دار و پرهیزگار نیز همراه پیامبراکرمﷺ در نماز صبح حاضر می‌شدند و به عبادت و نیایش خدا می‌پرداختند و) پس از آنکه نمازشان را ادا می‌کردند، در حالی که خویشتن را با چادر و لباس‌هایی از « خز » یا « پشم » می‌پوشیدند، به خانه بر می‌گشتند و به دلیل تاریکی هوا، کسی آنها را نمی‌شناخت.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: « متلفّعات» : خود را با چادری که سر تا پای آنان را می‌پوشاند، می‌پیچیدند. « مروطهنّ » : « مروط » جمع « مِرط » است: پارچه‌ی ابریشمی یا پشمی یا کتانی که دور خود پیچند و یا زنان بر سر افکنند. «متلفعات بمروطهنّ »: یعنی زن‌ها در حالی که خود را با چادرهایی از جنس ابریشم یا پشم و یا کتان می‌پوشیدند به نماز حاضر می‌شدند.

«غَلس » : تاریکی پایان شب که با نور طلوع صبح صادق در هم آمیخته باشد. یعنی پیامبر ﷺ نماز صبح را در اول وقت آن (یعنی تاریکی اول فجر صادق) می‌خواند به طوری که زنان نمازشان را ادا می‌کردند و به خانه‌هایشان باز می‌گشتند در حالی که هیچ کس به خاطر تاریکی هوا، آنها را نمی‌شناخت.

۵۹۹ – (۱۳) وعن قتادةَ ، عن أنسٍ : أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم وزيدَ بن ثابتٍ، تَسَحَّرا، فلمَّا فرَغا من سُحورِهما؛ قامَ نبيُّ الله صلى الله عليه

---

[۵۹۸] بخاری ۳۴۹/۲ ح ۸۶۷ ، مسلم ۴۴۶/۱ ح (۲۳۲–۶۴۵) ، ابوداود ۲۹۳/۱ ح ۴۲۳ ، ترمذی ۲۸۷/۱ ح ۱۵۳ ، نسایی ۲۷۱/۱ ح۵۴۶ ، ابن ماجه ۲۲۰/۱ ح ۶۶۹ ، دارمی ۳۰۰/۱ ح۱۲۱۶ و دارمی عبارت «من الغلس » را نقل نکرده است. ، مؤطا مالک ۵/۱ ح ۴ از کتاب وقوت الصلاة ، مسنداحمد ۱۷۸/۶ و ۱۷۹

وسلّم إلى الصّلاةِ، فَصلّى. قُلنا لأنسٍ: كم كانَ بينَ فراغهِما مِنْ سُحورِهما ودُخولِهِما في الصلاة ؟ فقال: قَدْرَ ما يقرأُ الرجلُ خمسينَ آيةً. رواه البخاريّ.[۵۹۹]

۵۹۹ – (۱۳) قتاده از انس ﷺ روایت می‌کند که گفت: پیامبرﷺ همراه با زید بن ثابت ﷺ سحری کرد و چون از تناول غذای سحری فارغ گشتند، پیامبرﷺ به نماز صبح ایستاد و نمازش را خواند.

(قتاده گوید) به انسﷺ گفتم: فاصله‌ی میان فراغت از سحری و داخل‌شدن به نماز صبح چه اندازه بود؟ انسﷺ گفت: به اندازه‌ای که مردی پنجاه آیه از قرآن را تلاوت کند.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

٦٠٠ – (١٤) وعن أبي ذرٍّ ، قال: قال [لي] رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «كيفَ أنتَ إذا كانتْ عليكَ أُمراءُ يُميتُونَ الصَّلاةَ – أوْ [قال]: يُؤخِّرونَ [الصلاةَ] عنْ وقتِها – ؟ قلتُ: فما تأمُرُني ؟ قال: «صَلِّ الصَّلاةَ لوقتِها. فإنْ أدرَكْتَها معهُمْ؛ فصلِّ، فإنَّها لكَ نافِلَةٌ». رواه مسلم.[٦٠٠]

۶۰۰ – (۱۴) ابوذر ﷺ می‌گوید: رسول‌خداﷺ به من فرمود: ابوذر! چه حالی خواهی داشت و چه کار خواهی کرد، آنگاه که اُمرا و فرمانروایانی خبیث و بدطینت بر تو حکومت و سیادت کنند و نماز را (با رعایت نکردن آداب و سنن و شرایط و لوازم و خشوع و خضوع) ضایع و بی‌روح سازند، و یا (در اثر پیروی از هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی) نماز را از وقت اصلی‌اش (بدون هیچ‌گونه مصلحت و علتی) به تأخیر اندازند؟

گفتم: مرا به چه فرمان می‌دهی؟(تکلیف من در زمان حکومت و سیادت چنین فرمانروایانی چیست؟) پیامبر ﷺ فرمودند:«تو نمازت را سر وقت بخوان. پس از

---

[۵۹۹] بخاری ۵۴/۲ ح ۵۷۶، مسنداحمد ۱۷۰/۳

[۶۰۰] مسلم ۴۴۸/۱ ح (۲۳۸–۶۴۸)، ابوداود ۲۹۹/۱ ح ۴۳۱، ترمذی ۳۲۲/۱ ح ۱۷۶، نسایی ۱۱۳/۲ ح ۸۵۹، ابن ماجه ۳۹۸/۱ ح ۱۲۵۶، دارمی ۳۰۴/۱ ح ۱۲۲۸، مسنداحمد ۱۶۹/۵

آن اگر شرکت در نماز آنها نیز برایت فراهم شد، باز هم با آنها نماز بخوان، زیرا آن نماز دوم، برای تو نفل به حساب می‌آید.»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«یُمیتون الصلوة » به معنای تأخیرانداختن نماز است. یعنی اُمرا و فرمانروایانی که بر حسب پیروی از خواهشات، نمازها را به تأخیر می‌اندازند و یا با عدم رعایت شرایط و لوازم نماز و آداب و سنن و خشوع و خضوع، آن را ضایع و بی‌روح و فاقد قبولیت می‌سازند.

٦٠١ - (١٥) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «مَنْ أدْرَكَ رَكعةً من الصُّبح قبلَ أن تطلُعَ الشمسُ؛ فقدْ أدْرَكَ الصّبحَ. ومَنْ أدْركَ رَكعةً منَ العصرِ قبلَ أنْ تَغرُبَ الشمسُ؛ فقدْ أدركَ العصرَ». متفق عليه.[601]

۶۰۱ - (۱۵) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: کسی که به یک رکعت نماز صبح برسد، قبل از آنکه خورشید طلوع کند، نماز صبح را دریافته است (یعنی اگر رکعت اول نمازش قبل از طلوع آفتاب، در وقتِ اداء، واقع گردد، و رکعت مانده‌ی او بعد از طلوع آفتاب و خارج از وقتِ اداء باشد نمازش، نماز اداء است نه نماز قضاء)
و کسی که قبل از غروب آفتاب به یک رکعت از نماز عصر برسد، نماز عصر را دریافته است (یعنی اگر کسی نماز عصر را می‌خواند، چنانچه رکعت اول نمازش قبل از غروب خورشید و سه رکعت باقی مانده‌ی او پس از غروب آفتاب و خارج از وقتِ اداء باشد، نمازش، نماز اداء محسوب می‌شود نه نماز قضاء).
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

[601] بخاری ۵۶/۲ ح ۵۷۹، مسلم ۴۲۴/۱ ح (۱۶۳-۶۰۸)، ابوداود ۲۸۸/۱ ح ۴۱۲، ترمذی نیز به همین معنی روایت کرده است: ۴۰۲/۲ ح ۵۲۴، نسایی ۲۵۷/۱ ح ۵۱۷ و بهمین معنی ابن ماجه ۳۵۶/۱ ح ۱۱۲۲ روایت کرده است. ، مؤطا مالک ۶/۱ ح ۵، مسنداحمد ۲۵۴/۲

۶۰۲ – (۱۶) وعنه ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا أدْرَكَ أحدُكم سَجدةً منْ صَلاةِ العصر قبلَ أنْ تَغرُبَ الشمسُ؛ فَلْيُتِمَّ صلاتَه. وإذا أدْرَكَ سَجدةً منْ صلاةِ الصُّبحِ قبلَ أنْ تَطلُعَ الشمسُ؛ فَلْيُتِمَّ صلاتَه». رواه البخاري.[۶۰۲]

۶۰۲ – (۱۶) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما به یک رکعت از نماز عصر برسد، قبل از آنکه خورشید غروب کند، نماز عصر را دریافته است و باید نمازش را کامل، ادا نماید و اگر قبل از طلوع آفتاب به یک رکعت از نماز صبح برسد، نماز صبح را دریافته است، و باید آن را کامل کند (یعنی چنین نمازی که رکعاتی از آن در وقت اداء واقع گردیده و رکعات باقیمانده‌ی آن در خارج از وقت اداء خوانده شده است، نماز اداء محسوب می‌شود، نه نماز قضاء).

[این حدیث بخاری روایت کرده است.]

۶۰۳ ـ (۱۷) وعن أنسٍ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «مَنْ نَسِيَ صلاةً، أو نامَ عنها، فكفَّارتُه أنْ يُصلِّيَهَا إذا ذكَرَهَا». وفي روايةٍ: «لا كفَّارةَ لها إلاَّ ذلكَ». متفق عليه.[۶۰۳]

۶۰۳ – (۱۷) انس ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرکس نمازی را فراموش کند، و یا به خواب برود و نمازش را نخواند، کفاره‌ی آن، این است که هرگاه به یادش آمد آن را بخواند.

---

[۶۰۲] بخاری ۳۷/۲ ح ۵۵۶ ، نسایی ۲۵۷/۱ ح ۵۱۷ ، مسنداحمد ۳۹۹/۲ ، مسلم نیز این حدیث را در صحیحش از عایشه ـ رضی الله عنها ـ با الفاظی نزدیک نقل نموده است:۴۲۴/۱ح (۱۶۴-۶۰۹)

[۶۰۳] بخاری هر دو روایت را به صورت متصل در ۷۰/۲ح۵۹۷ روایت کرده و آیه‌ی :« و أقم الصلاة لذكرى» را نیز اضافه کرده است. ، مسلم ۴۷۷/۱ ح(۳۱۵-۶۸۴) و ۴۷۷/۱ح(۳۱۴-۶۸۴) ، ابوداود ۳۰۷/۱ ح۴۴۲ ، ترمذی روایت اول را نقل نموده است: ۳۳۵/۱ح۱۷۸ و نسایی نیز فقط روایت اول را بدون ذکر « او نام عنها » روایت کرده است: ۲۹۳/۱ح۶۱۳، ابن ماجه نیز بسان نسایی به روایت حدیث پرداخته است :۲۲۷/۱ح۶۹۶ ، دارمی ۳۰۵/۱ ح ۱۲۲۹، مسنداحمد ۱۰۰/۳

و در روایتی دیگر آمده است: و آن نماز قضا شده را کفاره‌ای بـه جـز خوانـدن آن نیست.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٦٠٤ – (١٨) وعن أبي قتادة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «ليسَ في النّومِ تَفرِيطٌ؛ إنّما التفريطُ في اليَقظَةِ. فإذا نَسِيَ أحدُكُم صلاةً أو نـــامَ عنها؛ فلْيُصَلِّها إذا ذَكَرَها، فإنّ اللّهَ تعالى قال: «وأقِمِ الصّلاةَ لِـــذِكْرِي». رواه مسلم.[٦٠٤]

۶۰۴ – (۱۸) ابـو قتـاده‌ گویـد: پیـامبرﷺ فرمـود: (از قـضای نمـاز در اثـر) خواب‌رفتن، گناهی عاید انسان نمی‌شود، گنـاه زمـانی اسـت کـه آدمـی در حـال بیداری و هوشیاری و دیده و دانسته نماز را قضا کنـد. پـس هرگـاه یکـی از شـما نمازی را فراموش کرد، یا به خواب رفـت و نمـازش را نخوانـد، پـس هرگـاه بـه یادش آمد (و یا هر گاه از خواب بیدار شد)آن را بخوانـد، چـرا کـه خداونـد ﷻ می‌فرماید : «و نماز را بخوان تا همیشه به یاد من باشی .»*

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: خداوندﷻ بـرای هـر نمـاز فرضـی، وقـت معینـی را قـرار داده کـه آغـاز و پایانش مشخص است، به طوری که در زمان مشخصی، وقت آن فرا مـی‌رسـد و نیـز، در وقت معینی وقت آن به پایان می‌رسد، بنابراین کسی که نمازش را بـه فراموشـی و یا بر اثر خواب ترک می‌کند، بدون اینکه قصدی در این کار داشته باشـد، مـی‌توانـد قضای آن را نیز بعد از خارج شدن وقت، هرگاه که به یادش آمد، بـه جـای آورد، و

---

[۶۰۴] مسلم این حدیث را بدون ذکر آیه‌ی « و أقم الصلاة لـذکری» از ابوقتـاده در پـی روایتـی طـولانی نقـل نمـوده است:۱/۴۷۲ح(۶۸۱/۳۱۱)، ابوداود نیز نظیر آن را روایـت کـرده اسـت : ۱/۳۰۴ ح ۴۳۷ ، ترمـذی ۱/۳۳۴ح۱۷۷، نسایی ۱/۲۹۴ح۶۱۵ و لفظ مشکوة نیز از ترمذی است با این تفاوت که ترمذی به ذکـر آیـه نپرداختـه اسـت ، ابـن ماجه ۱/۲۲۸ ح۶۹۸ ، مسنداحمد ۲۹۸/۵

* « وأَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِي» [طـه: من الآية۱۴]

گناهی نیز متوجه او نمی‌شود، و فقط کفّاره‌ی این کارش که بر اثر فراموشی یا خواب آن را ترک کرده است، این است که هر گاه به یادش آمد، آن را بخواند.

و کسی که عمداً و دیده و دانسته، نماز را تا خارج شدن وقت آن، ترک می کند، باز هم بر او قضایی واجب است و نسبت به این کوتاهی و تقصیرش باید در پیشگاه خداوندﷻ توبه و انابه نماید، تا خدا او را مورد عفو و بخشش خویش قرار دهد. چنانچه خود پیامبرﷺ می‌فرماید:

از قضای نماز در اثر خواب رفتن، گناهی عاید انسان نمی‌گردد، گناه زمانی است که انسان در حالت بیداری و هوشیاری و دیده و دانسته به ترک نماز تا خارج شدن وقتش مبادرت ورزد.

چنانچه نقل شده که در برخی از سفرها، همین جریان برای خود پیامبرﷺ پیش آمد که شب را تا پاسی با همراهان و همرکابان راه رفتند و پس از آن اندکی استراحت نمودند و حضرت بلال رضی الله عنه را مسئولیت دادند تا برای نماز صبح، همه را بیدار کند، ولی بر حسب تقدیر الهی نزدیک به طلوع فجر، خواب چشمان بلال رضی الله عنه را فرو بست تا اینکه زمانی از خواب بیدار شد که خورشید طلوع کرده بود. پیش از همه، رسول‌اکرمﷺ از خواب بیدار شد، و سپس دیگر مردم در حال سراسیمگی و بُهت بیدار شدند و همه از قضای نماز آن روز در رنج و غم فرو رفتند.

پیامبر ﷺ دستور اذان گفتن را داد و نماز با جماعت خوانده شد، سپس فرمودند:

از غذای نماز در اثر خواب رفتن گناهی عاید انسان نمی‌گردد، بلکه گناه زمانی است که انسان دیده و دانسته نماز را قضاء کند.

پس دانسته شد که هر گاه کسی پس از بیداری از خواب، و یا زمانی که به یادش آمد، نماز نخوانده است، بدون تأخیر آن را بخواند، در این صورت آن نماز در حکم اداء خواهد بود و هیچ گناهی بر آن شخص وارد نمی‌شود، چرا که کفاره‌ی چنین نمازی آن است که هر گاه به یادش آمد، آن را بخواند، البته گفتیم که این در صورتی است که از روی فراموشی یا خواب، نمازش ترک شود، ولی اگر از روی قصد و دیده و دانسته، نماز را ترک کرد، قضای نماز و توبه از این کارش بر او لازم است.

فصل دوم

۶۰۵ – (۱۹) عن علي [رضي اللّهُ عنه]: أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم قال: «يا عليّ ! ثلاثٌ لا تؤَخِّرْها: الصَّلاةُ إذا أتَتْ، والجَنازةُ إذا حَضَرَتْ، والأيِّمُ إذا وَجَدْتَ لها كُفْؤاً». رواه الترمذي.[۶۰۵]

۶۰۵ – (۱۹) علی ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: ای علی! انجام سه چیز را نباید به تأخیر افکنی: انجام نماز را، آنگاه که وقت خواندن آن فرا رسید، و به خاک سپردن مرده را، هنگامی که آماده گردید، و شوهردادن بیوه را، زمانی که همسان و همسنگ او پیدا شد.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: « الأيِّمِ »: (بر وزن قَيِّم): در اصل به معنای زنی است که شوهر ندارد، سپس به مردی که همسر ندارد نیز گفته شده است، و به این ترتیب، تمام زنان و مردان مجرد در مفهوم حدیث داخل اند، خواه بکر باشند یا بیوه، پسر باشند یا دختر.

« كفؤاً » : مرد یا زنی که همتا و همگون و شبیه و همسنگ و همبر او باشد.

اصولاً معیار و مقیاس شرافت انسان، دیانت و تقوای اوست. خداوند می‌فرماید: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ »[الحجرات: من الآية۱۳].

ولی چون شریعت مقدس اسلام و مجتهدین کرام، دوراندیشی نموده‌اند و برای استحکام هر چه بیشتر در امر زناشویی اهتمام ورزیده‌اند، « کفائت » را در امر ازدواج معتبر شمرده تا در آینده از مخاطرات و قطع روابط بین مسلمین بر اثر پیوندهایی که ممکن است اختلال در زندگانی اجتماعی و خانوادگی مسلمانان به وجود آورد،

---

[۶۰۵] ترمذی ۳۲۰/۱ح۱۷۱ و قال :حدیث غریب حسن ، مسنداحمد ۱۰۵/۱

جلوگیری به عمل آید، از این جهت، هم مانند و هم کفوبودن میان مرد و زن از چند جهت مورد نظر است:

۱ـ از لحاظ نسب ۲ـ مسلمان بودن ۳ـ دیانت ۴ـ ثروت ۵ـ کسب و پیشه.

٦٠٦ – (٢٠) وعن ابنِ عمر رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الوقتُ الأوَّلُ منَ الصلاةِ رِضْوانُ الله، والوقتُ الآخِرُ عَفْوُ الله». رواه الترمذي.[٦٠٦]

۶۰۶ – (۲۰) ابن عمر ـ رضی الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: خواندن نماز فرض در اول وقت آن، مایه‌ی خوشنودی و رضایت خدا و در آخر وقت، موجب عفو و بخشش خداست. (برای این که تأخیر نماز فرض، بدون علت و مصلحت و عذر و ضرورتی موجّه، گناهی است که به عفو و بخشایش خدا نیاز دارد، تا قبول شود، از این‌رو پیامبرﷺ فرمود: خواندن نماز در آخر وقت، مایه‌ی عفو و بخشش خداوند ﷻ است.)

[این حیث را ترمذی روایت کرده است.]

٦٠٧ – (٢١) وعن أمِّ فرْوَةَ ، قالتْ: سُئلَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم: أيُّ الأعمالِ أفضلُ ؟ قال: «الصَّلاةُ لأوَّلِ وقتِها». رواه أحمد، والترمذي، وابوداود. وقال الترمذي: لا يُروى الحديثُ إلاَّ منْ حديث عبد اللّهِ بن عمر العُمري، وهو ليسَ بالقويِّ عندَ أهلِ الحديث.[٦٠٧]

۶۰۷ – (۲۱) اُم فروه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: از پیامبرﷺ پرسیده شد: کدام یک از خصلت‌ها و کارهای اسلامی در پیشگاه پروردگار بهتر و نیکوتر است؟ پیامبرﷺ فرمود: خواندن نماز فرض در اول وقت آن.

---

[۶۰۶] ترمذی ۳۲۱/۱ ح ۱۷۲ و قال حدیث غریب

[۶۰۷] مسنداحمد ۳۷۴/۶، ترمذی ۳۱۹/۱ح ۱۷۰، ابوداود ۲۹۶/۱ ح ۴۲۶

[این حدیث را احمد، ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند. و ترمذی گفته: این حدیث جز از حدیث «عبدالله بن عمرالعُمری» از دیگر طریقی روایت نمی‌شود، و او نیز در نزد محدثین فردی ضعیف می‌باشد.]

۶۰۸ – (۲۲) وعن عائشةَ ، قالت: ما صلّى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم صلاةً لوقتِها الآخِرِ مرَّتينِ حتى قَبضَهُ اللّهُ تعالى. رواه الترمذي.[۶۰۸]

۶۰۸ - (۲۲) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در تمام عمر شریف خویش، هیچگاه دو بار نمازی را در آخر وقت آن نخواند. (مقصود حضرت عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ این است که خواندن نمازهای فرض در آخر وقت، روش و معمول آن حضرتﷺ نبوده است.)

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۶۰۹ – (۲۳) وعن أبي أيُّوب ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لا تزالُ أُمّتي بخَيرٍ — أو قال: على الفِطْرَةِ — ما لم يُؤَخِّرُوا المغربَ إلى أنْ تَشتَبِكَ النُّجُومُ». رواه ابوداود.[۶۰۹]

۶۰۹ – (۲۳) ابوایوب ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: امت من تا وقتی که نماز مغرب را تا موقع ظاهرشدن ستارگان به تأخیر نیانداخته‌اند همواره بر خیر و خوبی، و یا با فطرت و سرشت حقگرایانه و مخلصانه‌ی خداباوری و خداشناسی هستند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: «تشتبک النجوم»: ستارگان برآمدند و درهم شدند و به یکدیگر پیوستند یعنی پیامبرﷺ تعجیل در نماز مغرب را دوست داشت و از به تأخیرانداختن آن کراهیت داشت و خوشش نمی‌آمد، بلکه ایشان نماز مغرب را غالباً در اول وقت پس از غروب آفتاب می‌خواندند. از این‌رو اگر کسی بدون عذر و اجبار و نیاز و

---

[۶۰۸] ترمذی ۳۲۸/۱ ح۳۲۸ و قال : لیس اسناده بمتصل و هو حسن غریب، مسنداحمد ۹۲/۶

[۶۰۹] ابوداود ۲۹۱/۱ ح۴۱۸

ضرورتی، به قدری درخواندن نماز مغرب تأخیر کند که ستارگان در آسمان هویدا شوند و هوا تاریک شود، این کارش، مکروه و ناپسند است، اگر چه وقت مغرب، تا غروب شفق ـ سرخی و یا سفیدی پس از غروب آفتاب ـ باقی است.

٦١٠ – (٢٤) و رواه الدارميُّ عن العبَّاس.[٦١٠]

۶۱۰ – (۲۴) و همین حدیث را دارمی از عباس ﷺ روایت کرده است.

٦١١ – (٢٥) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «لوْلا أنْ أَشقَّ على أمَّتي لَأمَرْتُهُم أنْ يُؤَخِّرُوا العِشاءَ إلى ثُلثِ الليلِ أو نِصفِه». رواه أحمد، والترمذي، وابن ماجة.[٦١١]

۶۱۱ – (۲۵) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: اگر بر جامعه و مردم من رنج‌آور و بحران‌ساز نمی‌بود، به آنان فرمان می‌دادم که نماز عشاء را تا سپری‌شدن نیمی از شب، یا یک سوم آن به تأخیر بیاندازند (ولی چون مبنای شریعت بر آسانگیری و رفع عسر و حرج از بندگان است و من نیز همواره جانب تیسیر و تخفیف، و سهولت و آسانگیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سخت‌گیری ترجیح می‌دهم، از این دستور خودداری می کنم، چون این کار برای امتیانم، دشوار و طاقت‌فرسا است.)

[این حدیث را احمد، ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

---

[۶۱۰] دارمی ۲۹۷/۱ح۱۲۰۹ ، ابن ماجه ۲۲۵/۱ ح ۶۸۹ و قال : سمعت محمد بن يحيى يقول: إضطرب الناس فی هذا الحديث ببغداد فذهبت أنا و أبوبكرالاعين الى العوام بن عبادة بن العوام فأخرج الينا اصل ابيه فاذا الحديث فيه.

[۶۱۱] مسنداحمد ۳۵۰/۲ و امام احمد در این روایت «مسواک» را نیز ذکر نموده است ، ترمذی ۳۱۰/۱ ح۱۶۷ و قال: حديث حسن صحيح ، ابن ماجه ۲۲۶/۱ح۶۹۱

٦١٢ - (٢٦) وعن معاذ بنِ جبلٍ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «أَعتِمُوا بهذهِ الصَّلاة؛ فإنّكم قد فُضِّلْتم بها على سائرِ الأُمَم، ولم تُصَلِّها أمّةٌ قبلَكم». رواهُ ابوداود.[٦١٢]

۶۱۲ - (۲۶) معاذ بن جبل ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: این نماز (نماز عشاء) را در پاره‌ی نخست از سه پاره‌ی شب بخوانید، زیرا براستی شما با این نماز بر دیگر ملت‌ها و امت‌ها فضیلت و برتری داده شده‌اید، به دلیل اینکه هیچ امتی پیش از شما، این نماز را نخوانده است.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: « اعتموا » : نماز عشاء را در پاره‌ی نخست از سه پاره‌ی شب بخوانید.

از این حدیث دانسته می‌شود که نماز عشاء با کیفیت و شرایطی که برای امت محمّدی تشریع شده است، فقط مختص همین امت است، و امت‌های پیشین، آن را با کیفیتی که امت محمّدی می‌خوانند آن را نمی‌خواندند، و همین چیز، یکی از اسباب برتری و تفوّق امت محمّدی بر دیگر ملت‌ها می‌باشد.

٦١٣ - (٢٧) وعن النُّعمان بنِ بشيرٍ ، قال: أنا أَعلَمُ بوقتِ هذه الصَّلاةِ صلاةِ العِشاءِ الآخِرة: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يُصَلِّيها لِسُقوطِ القمرِ لِثالثَةٍ. رواه أبوداود، والدارمي.[٦١٣]

۶۱۳ - (۲۷) نعمان بن بشیر ﷺ گوید: من داناترین و آگاه‌ترین مردمان، نسبت به وقت این نماز (یعنی نماز عشاء) هستم. پیامبرﷺ معمولاً نماز عشاء را هنگامی می‌خواند که هلال شب سوم ماه، غروب کرده بود (و چنانچه مشخص است، هلال شب سوم ماه، غالباً دو تا دو و نیم ساعت پس از غروب آفتاب، غروب و افول می‌کند.)

[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند.]

---

[۶۱۲] ابوداود ۲۹۲/۱ح۴۲۱ ، مسنداحمد ۲۳۷/۵

[۶۱۳] ابوداود ۲۹۱/۱ح۴۱۹، دارمی ۲۹۸/۱ح۱۲۱۱ ، ترمذی ۳۰۶/۱ح۱۶۵، نسایی ۲۶۴/۱ح۵۲۹ ، مسنداحمد ۲۷۰/۴

٦١٤ – (٢٨) وعن رافعِ بن خَديجٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «أسْفِرُوا بالفجْرِ، فإنَّه أعظَمُ للأجــر» . رواه الترمــذي، وابــوداود، والدارمي. وليسَ عند النسائيُّ: «فإنَّه أعظمُ للأجر». [٦١٤]

۶۱۴ – (۲۸) رافع بن خدیج ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: نماز صبح را در روشنی هوا بخوانید، زیرا ثواب و پاداشتان در آن بیشتر می‌شود.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند. و نسائی نیز همین حدیث را بدون عبارت « فإنَّه أعظمُ للأجر» روایت کرده است.]

شرح: « اسفروا » : نماز را در روشنایی کامل هوا بخوانید.

رفع یک شبهه : در حدیث حضرت عایشه ـ رضی الله عنها ـ خواندیم که گفت:

زنانِ با ایمان، با پیامبرﷺ در نماز صبح حاضر می‌شدند، در حالی که خود را با لباس‌هایی از پشم و یا ابریشم، می‌پوشیدند و پس از آن که نمازشان را ادا می‌کردند، به خانه‌هایشان باز می‌گشتند در حالی که هیچ کس به خاطر تاریکی هوا، آنها را نمی‌شناخت.

و در این حدیث می‌خوانیم که پیامبرﷺ به مسلمانان می‌فرماید: «

نماز صبح را در روشنائی کامل هوا بخوانید که ثوابتان در آن بیشتر است.»

به ظاهر، میان این دو روایت تعارض مشاهده می‌شود، اما باید دانست که معمولاً عادت مبارک پیامبرﷺ این بود که نماز صبح را در اول وقت، در تاریکی صبح می‌خواند و علت این کار نیز این بود که در عهد نبوی، بیشتر مردم از جمله یاران جان نثار پیامبرﷺ آن طلایه‌داران عرصه‌ی زهد و اخلاص و پیشقراولان عرصه‌ی عبادت و نیایش، و پیشگامان پیشتاز عرصه‌ی اعتقاد و عمل، نماز تهجد می‌خواندند و برای نماز صبح در اوایل وقت صبح، در تاریکی هوا در مسجد حاضر می‌شدند، از

---

[۶۱۴] ترمذی ۲۸۹/۱ح۱۵۴ و قال : حسن صحیح ، ابوداود ۲۹۴/۱ح۴۲۴ و ابوداود به عوض « اسفروا» ،«اصبحوا» ذکر کرده است. ، دارمی ۳۰۰/۱ ح۱۲۱۷ ، نسایی ۲۷۲/۱ح۵۴۸ نسایی در این روایت عبارت«فانه اعظم للأجر» را ذکر نکرده، بلکه در جایی دیگر از سننش و با طریقی دیگر آن را روایت نموده است. ، ابن ماجه با عبارت « اصبحوأ» ۲۲۱/۱ح۶۷۲، مسنداحمد ۱۴۲/۴

این‌رو پیامبرﷺ به خاطر سهولت و آسانی آنها، نماز صبح را در اول وقت و در وقت تاریکی هوا می‌خواند، و چون برخی اوقات می‌دیدند که مردم از آمدن به مسجد برای نماز صبح تأخیر می‌کردند نماز صبح را تا روشن‌شدن هوا به تأخیر می‌انداخت.

و نیز پیامبرﷺ در برخی اوقات (مثل ایام زمستان که شب‌ها دراز و طولانی است و مردم سیر خواب می‌شوند) نماز صبح را اول وقت می‌خواند و در ایام تابستان که شب‌ها کوتاه است و مردم سیر خواب نمی‌شوند، نماز صبح را به تأخیر می‌انداخت تا مردم به نماز برسند.

به هر حال، پیامبر ﷺ به خاطر راحتی و آسانی ما مسلمانان، هر دو کار را نموده‌اند، تا ما بدون هیچ چالش و دغدغه‌ای، به هر کدام از آن دو که قادریم، عمل نمائیم. خود پیامبرﷺ نماز صبح را در اکثر اوقات، زود می‌خواند و گاهی آن را به تأخیر می‌انداخت. وقتی که می‌دید مردم جمع شده‌اند، در خواندن نماز صبح عجله می‌کرد، چون دوست می‌داشت تا نماز را در اول وقتش بخواند، وقتی که می‌دید، مردم از آمدن به مسجد به علّتی تأخیر کرده‌اند و تعدادشان در مسجد اندک است، نماز صبح را تا روشن‌شدن هوا به تأخیر می‌اندخت و در هر حال رعایت حال بندگان خدا را می‌کرد و پیوسته جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسان‌گیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سختگیری ترجیح می‌داد، چون می‌دانست که مبنای شریعت مقدس اسلام و خواست الهی ، بر آسانگیری و رفع عسر و حرج از بندگان است.

از این‌رو در عصر کنونی ما نیز، در نمازهای صبح، تأخیر در حدی که هوا روشن شود و مردم بتوانند در جماعت صبح شرکت کنند، بهتر است، و اگر در مکانی عادت براین است که مردم صبح زود در مسجد حاضر می‌شوند و در تأخیر نماز صبح، مشقت و زحمت و سختی و حرجی برای آنان فراهم می‌شود، بهتر آن است که در اول وقت، در تاریکی صبح، نماز بامداد، برایشان خوانده شود، چنانچه روش و معمول پیامبرﷺ نیز چنین بود.

البته برای کارگران و کشاورزان و دامداران که در اول وقت صبح، از خواب بیدار می‌شوند و یا در ماه مبارک رمضان که مردم تا طلوع فجر صادق بیدار هستند، بهتر همین است که نماز صبح در اول وقت و در تاریکی هوا خوانده شود، چرا که اگر امام جماعت، در چنین موقعی، نماز صبح را در اسفار و روشن‌شدن هوا بخواند، بر اثر انتظار زیاد مردم (و افتادن از کارهایشان) در مشقت و زحمت و سختی و حرج قرار می گیرند، و شریعت نیز، خواهان چنین چیزی نیست.

فصل سوم

٦١٥ – (٢٩) عن رافعِ بن خَدِيج ، قال: كنّا نصلّي العصرَ معَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم ثمّ تُنحَرُ الجَزُورُ فتُقسَمُ عشرَ قِسَمٍ، ثمّ تُطبَخُ، فنَأكُلُ لحماً نَضِيجاً قبلَ مَغيبِ الشمسِ. متفق عليه.[615]

۶۱۵ – (۲۹) رافع بن خدیج ﷺ گوید: ما (صحابه‌ﷺ) معمولاً همراه با پیامبرﷺ نماز عصر را می‌خواندیم، پس از ادای نماز (به خانه بر می‌گشتیم و) شتری را سر می‌بریدیم و گوشت آن را به ده قسمت، بخش و توزیع می‌کردیم، سپس گوشتش خوب پخته می‌شد و گوشت پخته‌ی آن را می‌خوردیم، ولی هنوز خورشید غروب نمی‌کرد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

« ننحر» : سر می‌بریدیم. «جَزوراً » شتر کشتنی . مذکر و مونث در آن یکسان است و جمع آن « جُزُر » و « جَزورات » و « جَزائر» است.

«لحماً نضیجاً »: گوشت پخته.

٦١٦ – (٣٠) و عن عبد الله بن عمر رضي الله عنه، قال: مكَثنا ذاتَ ليلةٍ ننتظرُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم صلاةَ العشاءِ الآخِرة، فخرجَ إلينا حينَ ذهبَ ثُلثُ الليلِ أو بعدَه، فلا ندري: أشيءٌ شغلَه في أهلِه أو غيرُ ذلك ؟ فقالَ حينَ خرجَ: «إنّكم لَتنتَظِرونَ صَلاةً ما يَنتَظِرُها أهلُ دينٍ غيرُكم، ولولا أنْ

---

[615] بخاری ۱۲۸/۵ح ۲۲۸۵ ، مسلم ۴۳۵/۱ح(۱۹۸-۶۲۵) ، مسنداحمد ۱۴۳/۴

يَثقُلَ على أمَّتي لصَلَّيْتُ بِهِم هذهِ الساعةَ». ثمَّ أمَرَ المُؤَذِّنَ، فأقامَ الصَّلاةَ وصلّى. رواه مسلم.[٦١٦]

۶۱۶ – (۳۰) عبد الله بن عمَر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: شبی از شب‌ها، برای خواندن نماز عشاء تا دیروقت منتظر رسول‌خداﷺ در مسجد بودیم. تا اینکه هنگامی پیامبرﷺ به مسجد تشریف آورد که یک سوم شب و یا بیشتر از آن گذشته بود. ما نمی‌فهمیدیم که علت تأخیر پیامبر ﷺ چه بود؟ مشغله‌ای در خانه داشت و یا کار دیگری برایشان پیش آمده بود. به هر حال، وقتی آن حضرت ﷺ خانه را به مقصد مسجد ترک کرد و به مسجد آمد، خطاب به ما فرمود: شما تا این وقت شب منتظر نمازی مانده‌اید که به جز در آئین و کیش شما، در هیچ یک از ادیان و آئین‌های پیشین وجود نداشته، و کسی به جز شما منتظر آن نبوده است (و فرضیت نماز عشاء فقط از خصوصیت‌های همین امت و همین آئین است، و بر امتی از امت‌ها و ملت‌های دیگر فرض نشده است.) و اگر نه این است که بر جامعه و مردم من رنج‌آور و بحران‌ساز و چالش‌آفرین بود، حتماً این نماز را در این وقت (پس از گذشتن یک سوم شب) می‌خواندم (ولی چون رعایت حال مردم و آسان‌گرفتن برآنها، مقدم بر فضیلت وقت است، و مبنای شریعت اسلام بر آسان‌گیری و رفع عسر و حرج از بندگان است، و من نیز همواره جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسان‌گیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سختگیری، ترجیح میدهم از این کار خودداری می‌کنم، تا این کار بر امتیانم دشوار و طاقت‌فرسا نشود، و برایشان چالش‌آفرینی و بحران‌سازی به همراه نداشته باشد) آن گاه پیامبر ﷺ به مؤذن فرمان داد تا برای خواندن نماز، اقامه گوید، او نیز چنین کرد و آن حضرتﷺ نماز را خواند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

[۶۱۶] مسلم ۱/۴۴۲ح(۲۲۰-۶۳۹) ، ابوداود ۱/۲۹۲ح ۴۲۰، نسایی ۱/۲۶۷ح ۵۳۷

٦١٧ – (٣١) وعن جابرِ بن سَمُرةَ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يُصلّي الصلوات نحواً منْ صلاتِكم، وكانَ يُؤَخِّرُ العَتَمَةَ بعدَ صلاتِكم شيئاً، وكانَ يُخَفِّفُ الصَّلاةَ. رواه مسلم.[٦١٧]

۶۱۷ – (۳۱) جابر بن سمرة ﷺ گوید: (کیفیت و چگونگی اوقات) نمازهای پیامبر ﷺ بسان نمازهای شما بود. (یعنی) پیامبر ﷺ نمازهای فرض را (در رعایت اوقات) مانند نمازهای شما می‌خواند. ولی آن حضرت ﷺ نماز عشاء را اندکی پس از وقت نماز شما به تأخیر می‌انداخت و عادت داشت که (هرگاه امام مردم می‌شد، به خاطر رعایت حال ضعیفان، بیماران و پیران و رعایت جانب تیسیر و تخفیف و سهولت وآسانگیری) نماز را سبک و آسان اقامه می کرد.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٦١٨ – (٣٢) وعن أبي سعيدٍ قال: صلَّينا معَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم صلاةَ العَتَمَةِ، فلمْ يَخرُجْ حتى مَضى نحوٌ من شطرِ الليل، فقالَ: «خُذوا مَقاعدَكم»، فأخَذْنا مقاعِدَنا، فقال: «إنَّ الناسَ قد صلُّوا وأخَذوا مضاجِعَهم، وإنَّكم لنْ تزالوا في صَلاةٍ ما انتَظَرتُمُ الصلاةَ، ولولا ضَعفُ الضَّعيفِ وسُقمُ السقيمِ، لأخَّرتُ هذه الصَّلاةَ إلى شطر الليل». رواه ابوداود، والنسائي.[٦١٨]

۶۱۸ – (۳۲) ابوسعید خدری ﷺ گوید: خواستیم همراه با پیامبر ﷺ نماز عشاء را بخوانیم، ولی ایشان تا سهری‌شدن نزدیک نیمی از شب از خانه بیرون نیامد (و آنقدر منتظر ایشان ماندیم تا اینکه نیمه‌ی شب فرا رسید، پس پیامبر ﷺ آمد و) فرمود: نشیمنگاه‌های خویش را برای نماز بگیرید. (یعنی برای نماز، صف یکنواخت و راست بگیرید) ما نیز به فرمان رسول‌خدا ﷺ صف‌ها را بستیم.
آنگاه فرمود: آگاه باشید که مردم نماز خوانده‌اند و خوابیده‌اند و شما (که بیدار مانده‌اید) از وقتی که منتظر نماز مانده‌اید، همواره در نماز بوده‌اید.

---

[۶۱۷] مسلم ۱/۴۴۵ح(۲۲۷-۶۴۳)، مسنداحمد ۱۰۵/۵

[۶۱۸] ابوداود ۱/۲۹۳ح۴۲۲، نسایی ۱/۲۶۸ح۵۳۸، ابن ماجه ۱/۲۲۶ ح۶۹۳، مسنداحمد ۵/۳

و اگر سستی و ناتوانی ضعیفان، و بیماری مریضان نمی‌بود، البته این نماز (نماز عشاء) را تا نیمه‌ی شب به تأخیر می‌انداختم (ولی چون این کار بر امتیانم دشوار و طاقت‌فرسا و چالش‌آفرین و بحران‌ساز و سخت و دغدغه‌آفرین است، از انجام آن خودداری می‌کنم.)

[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

« شطرالليل »: نیمه‌ی شب. «مقاعدكم » : نشستگاه و نشیمنگاه . هدف این است که برای نماز، صف‌های راست و یکنواخت بگیرید. « و أخذوا مضاجعهم» :مضاجع جمع مضجع: بستر و رختخواب. یعنی مردمی که نماز خوانده و به بسترها رفته‌اند و خوابیده‌اند.

« سُقم السقيم » : بیماری بیماران .

٦١٩ – (٣٣) وعن أمِّ سلمةَ ، قالت: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أشدَّ تَعجِيلاً للظهْرِ مِنكم، وأنتم أشدُّ تعجيلاً للعصرِ مِنه. رواه أحمد، والترمذيّ.[٦١٩]

۶۱۹ – (۳۳) ام سلمه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: تعجیل نماز ظهر پیامبرﷺ از شما بیشتر بود، و در مقابل، تعجیل نماز عصر شما، از نماز پیامبر ﷺ بیشتر است (یعنی پیامبرﷺ به جز گرمای شدید نیمروز، نماز ظهر را در اول وقت میخواند، ولی شما آن را به تأخیر می‌اندازید، و نیز معمول پیامبرﷺ بود که نماز عصر را اندکی به تأخیر می‌انداخت، ولی شما در خواندنش تعجیل و شتاب می‌ورزید.)

[این حدیث را احمد و ترمذی روایت کرده‌اند.]

٦٢٠ – (٣٤) وعن أنسٍ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا كانَ الحَرُّ أبْرَدَ بالصَّلاةِ، وإذا كانَ البردُ عجَّل. رواه النسائي.[٦٢٠]

---

[۶۱۹] ترمذی ۳۰۲/۱ح۱۶۱ ، مسنداحمد ۲۸۹/۶

[۶۲۰] نسایی ۲۴۸/۱ح۴۹۹

۶۲۰ – (۳۴) انس ﷺ گوید : پیامبر ﷺ عادت داشت که هنگام شدت گرما، نماز ظهر را تا وقت خنک‌شدن هوا به تأخیر می‌انداخت، و هنگامی که هوا سرد و خنک بود، در ادای نماز ظهر، تعجیل می‌کرد (وآن را در اول وقت می‌خواند.)
[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

٦٢١ – (٣٥) وعن عُبادةَ بن الصَّامِت ، قال: قال لي رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إنّها ستكونُ عليكم بعدي أمراءُ يَشغَلُهم أشياءُ عن الصَّلاةِ لوقتها حتى يذهبَ وقتُها، فصلّوا الصلاةَ لوقتها». فقال رجلٌ: يا رسولَ الله ! أُصلِّي معَهم ؟ قال: «نعم». رواه ابوداود.[٦٢١]

۶۲۱ – (۳۵) عبادة بن صامت ﷺ گوید: رسول‌خدا ﷺ خطاب به من فرمود: به زودی پس از من اُمرا و فرمانروایانی (خبیث و بدطینت، فاسق و ظلم‌پیشه، و خودکامه و دیکتاتور) بر شما حکومت و سیادت خواهند کرد و بر شما سلطه خواهند یافت که انجام اموری،آنها را از خواندن نماز در سر وقتش، مشغول می‌سازد (و آنقدر به رتق و فتق امور خویش می‌پردازند و به دنبال پیروی از هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی می‌افتند که نه تنها نماز را در سر وقتش نمی‌خوانند بلکه آنقدر در خواندن آن تعلّل می‌ورزند) تا اینکه وقت نماز سپری می‌شود.
پس تکلیف و وظیفه‌ی شما این است که نماز را در سر وقتش (اگر چه نیز تنها هستید) بخوانید. مردی گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! (پس از آن که نمازم را سر وقت خواندم، اگر شرکت در نماز آنها نیز برایم فراهم شد، آیا باز هم با آنها نماز بخوانم؟ پیامبر ﷺ فرمود: آری! (به خاطر دوری از فتنه و شر آنها) نماز بخوان.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

[۶۲۱] ابوداود ۳۰۱/۱ ح۴۳۳ ابوداود در این روایت عبارت« نعم إن شئت» را نیز افزوده است .، مسنداحمد ۷/۶

۶۲۲ – (۳٦) وعن قَبِيصةَ بن وقّاص ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «يكونُ عليكم أمراءُ مِن بعدي يُؤَخِّرونَ الصَّلاةَ، فهِيَ لكم، وهي عليهِم؛ فصلّوا معهُم ما صَلّوا القِبلَةَ». رواه ابوداود.[622]

۶۲۲ – (۳۶) قبیصة بن وقاص گوید: پیامبرﷺفرمود: به زودی پس از من رهبران و پیشوایانی بر شما حکومت و سیادت خواهند کرد و بر شما سلطه خواهند یافت که نماز را از اول وقت مستحب و مختارش، به تأخیر می‌افکنند، پس چنین نمازی که رهبران، آن را به تأخیر می‌اندازند (و شما نیز به ناچار با آنها می‌خوانید) ثواب و پاداشش به شما بر می‌گردد و گناه و وبالش به آنها (یعنی برای شما ثواب و برای آنها گناه).

پس با چنین رهبران و فرمانروایانی تا مادامی که به سوی قبله نماز می‌خوانند، نماز بخوانید.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: «فهی لکم و هی علیهم»: یعنی نمازی که رهبران و پیشوایان، آن را به تأخیر می‌اندازند و شما به ناچار و از روی اجبار و اکراه همراه با آنها در غیر وقت مستحب و مختار می‌خوانید، ثواب و پاداشش به شما و گناه و وبالش بدانها می‌رسد، چون شما درتأخیر نماز، تقصیر و گناهی ندارید، بلکه آنها هستند که از روی جهالت و بی‌خردی و بر اثر پیروی از خواهشات نفسانی و هواهای حیوانی و وسوسه‌های شیطانی به تأخیر نماز، مبادرت می‌ورزند و هر کسی را که ببینند که جدای ازآنها به نماز می‌پردازد، مورد مجازات و شکنجه و آزار و اذیت قرار می‌دهند.

از این روایات و روایات دیگر، واضح می‌شود، همانطور که نماز در پشت سر انسان نیک و صالح، صحیح است، پشت سر فاسق [نیز به ناچار و از روی اجبار و اکراه] جایز است، مادامی که امر حرامی را که دلیل آن قطعی و مسلم است، و یا حرام بودن آن به طور حتمی از دین معلوم شده است را حلال ندانند، چون در این صورت کافری فاسق است و نماز در پشت سر او صحیح نیست.

---

[622] ابوداود ۳۰۱/۱ح ۴۳۴

و همچنین نماز در پشت سر بدعت‌گذار [از روی ناچاری] جایز است مادامی که بدعتش منجر به کفر یا نقص در ارکان نماز و وضو نگردد، به دلیل اینکه رسول‌خدا ﷺ فرمود:

« صلوا خلف کل برّ و فاجر و علی کل برّ و فاجر» [طبرانی]

یعنی: «پشت سر هر نیکوکار و فاسقی نماز بخوانید و بر هر نیکوکار و فاسقی نماز میت بخوانید.»

و به دلیل اینکه علمای سلف (متقدمین) پشت سر حاکمان فاسق نماز خوانده‌اند، و اگر در این مورد نهی و منعی در حدیث آمده باشد، حمل بر کراهیت آن می‌شود، نه بر عدم جواز آن. [شرح عقاید اهل سنّت، ص ۲۸۶]

البته اگر شرایط فراهم شد و ضرر و زیان و یا فتنه و شری از نخواندن نماز در پشت سر چنین افرادی ایجاد نشد، بهتر همان است که پشت سر آنها نماز خوانده نشود، بلکه به دنبال امام و پیشوای نیک و صالح باشد، تا نماز را در پشت سر او اقامه نماید.

و باید دانست که نباید از این حدیث چنین استنباط و نتیجه‌گیری کرد که هر فرمانروا و پیشوایی که مسلمان شود و این نشانه‌های ظاهر اسلام (از قبیل: نمازخواندن، رو به قبله نمودن و ...) در او یافت شود، گر چه آراء و عقایدی خلاف اسلام ظاهر کند و اعمال کافرانه و مشرکانه انجام دهد، باز هم مسلمان گفته می‌شود و باید پشت سر او نماز خواند، در حقیقت این احادیث هیچ ارتباطی با چنین کسانی ندارد و چنین برداشت و استنباطی، جز جهالت و نادانی چیزی دیگر نیست.

٦٢٣ – (٣٧) وعن عُبيدالله بن عديٍّ بن الخِيار : أنّه دخلَ على عثمانَ وهو محصورٌ، فقال: إنَّكَ إمامُ عامَّةٍ، ونَزَلَ بكَ ما تَرى، ويصلّي بنا إمامُ فِتنةٍ، ونَتَحَرَّجُ فقال: الصلاةُ أحسنُ ما يَعملُ الناسُ، فإذا أحسَنَ الناسُ فأحسِنْ معهُم، وإذا أساؤُوا فاجتَنِبْ إساءَتُهم. رواه البخاريّ.[٦٢٣]

---

[٦٢٣] بخاری ۲/۱۸۸ ح ۶۹۵

۶۲۳ – (۳۷) عبید الله بن عدی بن خیار گوید: در حالی به نزد عثمان ﷺ رفتم که در محاصره‌ی (شورشیان) به سر می‌برد. بدو گفتم: تو رهبر و پیشوای همه مردمانی و به بلا و فتنه و چالش و دغدغه‌ای گرفتار شده‌ای که خود شاهد آنی. و این در حالی است که (در عدم حضور شما) رهبر و پیشوای شورشیان و سرکرده‌ی فتنه و فتنه‌گران، برای ما نماز می‌خوانند، از این جهت، ما نمی‌خواهیم که پشت سر چنین فردی نماز بخوانیم و می‌ترسیم که در گناه بیفتیم.

عثمان ﷺ گفت: نماز از زمره‌ی بهترین و نیکوترین اعمالی است که مردم انجامش می‌دهند، پس هرگاه مردم نیکویی می‌کنند، تو نیز با آنها نیکویی و خوبی کن و چون بدی کنند، از بدی ایشان پرهیز کن و یکسو شو.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: « و هو محصور » : (حضرت عثمان ﷺ در محاصره شورشیان بود).

در اواخر خلافت حضرت عثمان ﷺ که خوارج و شورشیان وی را در داخل خانه‌اش محاصره و زندانی نموده و از خروج او برای اقامه‌ی نماز جلوگیری کردند و حتی اجازه ندادند که هیچ یک از بزرگان اصحاب ﷺ، امامت نماز را بر عهده بگیرند، آنان عملاً زمام قدرت را در مدینه به دست گرفتند و همه‌ی راه‌ها و خیابان‌های آن را در کنترل خود درآورده و از تجمع مسلمانان جلوگیری کرده و به حضرت عثمان ﷺ اجازه‌ی خروج از منزلش را نمی‌دادند.

سرکرده‌ی شورشیان سبأی مصر، به نام « غافقی بن حرب عکی » که در ایام محاصره، عملاً حاکم مدینه گردیده و پیشنماز می‌شود و گاهی نیز « کنانة بن بشر» پیشنماز می‌شد و تنها اتباع «عبدالله بن سبأ» که از مصر و کوفه و بصره آمده بودند، پشت سر « غافقی بن حرب » نماز می‌خواندند. [تاریخ طبری ، ج ۴ ص ۳۵۴]

« نَتحرّج » : از نمازخواندن با رهبر شورشیان ، با تحمل رنج و مشقت به یکسو می‌شویم .

باب (۳)

درباره‌ی فضیلت نمازها

فصل اول

٦٢٤ – (١) عن عُمارَةَ بن رُوَيْبَةَ ، قال: سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يقولُ: «لنْ يَلِجَ النّارَ أحدٌ صلّى قبلَ طُلوع الشمس، وقبلَ غُروبها» يعني الفجرَ والعصرَ. رواه مسلم.[٦٢٤]

۶۲۴ – (۱) عمارة بن رويبه ﷺ گويد: از رسول‌خدا ﷺ شنيدم كه فرمود: هركس قبل از طلوع آفتاب و پيش از غروب آن، نماز بخواند هرگز وارد آتش سوزان دوزخ نخواهد شد. و مراد از به جای آوردن نماز قبل از طلوع آفتاب: «نماز صبح » و نماز پيش از غروب آن: « نماز عصر» است.

[اين حديث را مسلم روايت كرده است.]

٦٢٥ – (٢) وعن أبي موسى ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «مَنْ صلّى البَرْدَيْنِ دَخَلَ الجَنَّةَ». متفق عليه.[٦٢٥]

۶۲۵ – (۲) ابو موسی ﷺ گويد: پيامبر ﷺ فرمود: هركس دو نمازی را كه مقارن با خنكی و سرمای هوا است (يعنی صبح و عصر) را بخواند، داخل بهشت می‌شود.

[اين حديث را بخاری و مسلم روايت كرده‌اند.]

شرح: « البردين » : مثنی « بَرد » ، به معنای « سرما و خنكی » است .

و نماز صبح و عصر را بدين خاطر « بردين » می‌گويند، چون اين دو نماز در وقتی خوانده می‌شوند كه هوا خنك و سرد است. و چون در وقت خواندن اين دو

---

[۶۲۴] مسلم ۱/۴۴۰ ح(۲۱۳-۶۳۴) ، ابوداود ۱/۲۹۷ ح۴۲۷، نسايی ۱/۲۳۵ح۴۷۱ و نسايی عبارت «يعنی الفجر و العصر» را ذكر نكرده است. ، مسنداحمد ۴/۱۳۶

[۶۲۵] بخاری ۲/۵۲ ح ۵۷۲ ، مسلم ۱/۴۴۰ح(۲۱۵-۶۳۵) ، دارمی ۱/۳۹۱ح۱۴۲۵، مسنداحمد ۴/۸۰

نماز، خواب و تنبلی و کار و مشغولیت زیاد است، از این جهت پیامبرﷺ آنها را به طور اختصاصی ذکر نمود و بر پایبندی بدانها نوید دخول بهشت و دورشدن از آتش سوزان دوزخ را داد. و در حقیقت مؤمنان راستین و حقیقی هیچگاه خواب و تنبلی و کار و کاسبی و تجارت و داد و ستد، آنها را از یاد خدا و برپاداشتن نماز غافل نمی‌کند و پیوسته از روز قیامت و دادگاه عدل پروردگار که از شدت وحشتش دل‌ها و چشم‌ها در آن دگرگون می‌شوند، بیمناک و خوفناک هستند و پیوسته در حال مشکلات و شداید و نابسامانی‌ها و ناملایمات زندگی، و چالش‌ها و دغدغه‌ها به یاد خداوند هستند و هیچگاه خواب و تنبلی و کار و تجارت، آنها را از نمازهای پنجگانه به طور عموم و از نماز صبح و عصر به طور خصوص، باز نمی‌دارد و با انجام عبادت و پرستش پروردگار، آب سردی بر خواهشات نفسانی و هواهای حیوانی و وسوسه‌های شیطانی و غرائز فردی، و امراض درونی می‌ریزند.

٦٢٦ – (٣) وعن أبي هريرة [رضي اللّهُ عنه]، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «يتعاقَبونَ فيكم ملائكةٌ باللّيلِ وملائكةٌ بالنّهارِ، ويَجتَمِعُونَ في صلاةِ الفجرِ وصلاةِ العَصرِ، ثمّ يَعْرُجُ الذينَ باتوا فيكم، فَيَسألُهُم ربُّهُم ــ وهو أعلمُ بِهِم ــ: كيفَ تَرَكتُمْ عِبادي ؟ فيقولونَ: تركناهُم وهُمْ يُصَلُّونَ، وأتيناهُم وهُمْ يُصَلُّونَ». متفق عليه.[٦٢٦]

۶۲۶ – (۳) ابوهریرهؓ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: دو دسته از فرشتگان به دنبال یکدیگر و پشت سرهم و پیاپی، پیش شما می‌آیند و می‌روند؛ دسته‌ای در شب می‌آیند (و در روز می‌روند) و دسته‌ی دیگر، در روز می‌آیند (و در شب می‌روند) و در هنگام نماز صبح و عصر، هر دو دسته با هم جمع می‌شوند.

سپس فرشتگانی که شب با شما بوده‌اند، به ملکوت اعلی بالا می‌روند و خداوندﷻ از آنها سؤال می‌کند ـ و این در حالی است که خود خدا بدانها آگاه‌تر

[۶۲۶] بخاری ۳۳/۲ ح ۵۵۵، مسلم ۴۳۹/۱ ح(۲۱۰-۶۳۲)، نسایی ۲۴۰/۱ ح ۴۸۵، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۷۰/۱ ح ۸۲، مسنداحمد ۲۵۷/۲

و داناتر است ـ بندگان مرا در چه حالی ترک نمودید؟ فرشتگان در پاسخ گویند: ایشان را در حالی ترک کردیم که نماز می‌خواندند و به عبادت و پرستش تو مشغول بودند و وقتی که پیش آنان رفتیم، باز هم مشغول نمازخواندن بودند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«ترکناهم و هم یصلون و أتیناهم و هم یصلون »: در آغاز صبح، فرشتگان شب که مراقب بندگان خدایند، جای خود را به فرشتگان روز می‌دهند و شیفتشان عوض می‌شود، و چون نماز صبح در همان آغاز طلوع انجام می‌گیرد، هر دو گروه آن را مشاهده کرده و بر آن گواهی می‌دهند.

« باتوا فیکم » : فرشتگانی که شب پیش شما مانده‌اند . « یتعاقبون فیکم » : فرشتگان پیاپی و به دنبال یکدیگر و پشت سر هم، پیش شما می‌آیند و می‌روند.

٦٢٧ – (٤) وعن جُندُبِ القَسْرِيِّ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ صلّى صلاةَ الصُّبحِ، فهو في ذِمَّةِ الله، فلا يَطلُبَنَّكُمُ اللّهُ من ذِمَّتِه بشيءٍ؛ فإنّه مَنْ يَطلُبْهُ من ذِمَّتِه بشيءٍ يُدرِكْهُ ثُمَّ يَكُبَّه على وجهِهِ في نارِ جهنَّم». رواه مسلم. وفي بعضِ نسخِ «المصابيح»: القُشَيري بدل القَسري.[٦٢٧]

۶۲۷ – (۴) جُندب قَسری رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرکس نماز صبح را بخواند، او در پناه و ضمانت خداست، پس نباید خداوند ﷻ پیرامون ذمه‌اش کسی از شما را مورد مؤاخذه و مطالبه قرار دهد (یعنی: شما نباید کاری بکنید که بدان عهد و پیمان خدا بشکند و پیرامون آن، شما را مورد مؤاخذه و بازپرسی قرار دهد.

و از زمره‌ی این عهد و پیمان، خواندن نمازها، به خصوص نماز صبح است، پس هرکس با نخواندن نماز صبح ، عهد و پیمان خدا را شکست، خداوند ﷻ پیرامون آن، وی را در روز رستاخیز، مؤاخذه خواهد نمود) و براستی خداوند ﷻ هر که را به چیزی از ذمه‌اش مورد مطالبه قرار دهد، او را در می‌یابد و راه گریزی برای

[۶۲۷] مسلم ۴۵۴/۱ح(۲۶۲-۶۵۷) ، احمد بن حنبل نیز به همین معنی روایت کرده است:۳۱۲/۴، ترمذی نیز اول حدیث را از ابوهریره ۴۰۴/۴ ح۲۱۶۴ نقل کرده است.

وی نیست، سهس او را نگون‌سار، و بر رخساره در آتش سوزان دوزخ می‌افکند (پس شما نیز در نمازها که عهد و پیمان خدا به شمار می‌آیند، ذره‌ای کوتاهی نکنید، زیرا که اگر با نخواندن نمازها، عهد و پیمان خدا را شکستید، خداوند ﷻ شما را درباره‌ی آن، مورد مؤاخذه قرار می‌دهد و شما را در می‌یابد و بدون اینکه راه گریز و نجاتی برایتان باشد، شما را نگون‌سار و بر رخساره، در آتش سوزان دوزخ می‌افکند و در روز رستاخیز، خوار و ذلیل و پست و رسوایتان می‌سازد.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است. و در برخی از نسخه‌های « مصابیح » به عوض « قَسری » ، « قُشیری » نقل شده است.]

«یکبّه علی وجهه » : او را نگونسار و بر رخساره بر زمین می‌کشد. و این خود علامت خواری و ذلیلی و پستی و حقارت شخصی است که نمازها را به طور عموم، و نماز صبح را به طور خصوص ترک کند و نخواند.

۶۲۸ ــ (۵) ــ وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لو يعلَمُ الناسُ ما في النِّداءِ والصَّفِّ الأوَّلِ، ثمَّ لم يجِدوا إلاَّ أنْ يَستَهِمُوا عليه، لاستَهَمُوا؛ ولو يعلمونَ ما في التَّهجيرِ، لاستبَقُوا إليه؛ ولو يعلمونَ ما في العَتَمَةِ والصُّبحِ، لأتوْهُما ولو حَبْواً». متفق عليه.[۶۲۸]

۶۲۸ – (۵) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود : اگر مردمان بدانند که چه خیر و برکت و ثواب و پاداشی در اذان گفتن و ایستادن در صف اول نماز جماعت وجود دارد، و برای دستیابی به آن، راهی جز قرعه‌کشی نمی‌یافتند، قطعاً بر سر آن قرعه می‌کشیدند (تا این ثواب و پاداش را به دست آورند) و اگر بدانند که چه ثواب و پاداشی در خواندن نماز در اول وقت وجود دارد، حتماً برای دستیابی بدان، با هم به مسابقه می‌پرداختند. و اگر مردم میزان برکت و اجر موجود در نماز

[۶۲۸] بخاری ۹۶/۲ ح۶۱۵، مسلم ۳۲۵/۱ح(۱۲۹-۴۳۷)، نسایی ۲۶۹/۱ ح ۵۴۰، مؤطا مالک کتاب صلاة الجماعة ۱۳۱/۱ح۶، مسنداحمد ۲۳۶/۲

عشاء و صبح را می‌دانستند، حتماً اگر تنها با سینه‌خیز برایشان خواندن آن ممکن می‌شد، بازهم می‌رفتند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۶۲۹ – (٦) وعنه ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ليسَ صلاةٌ أثقلَ على المُنافقينَ من الفجرِ والعِشاءِ، ولو يعلمونَ ما فيهِما، لأَتَوْهُما ولو حَبْواً». متفق عليه.[629]

۶۲۹ – (۶) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هیچ نمازی از نمازهای پنج‌گانه بر انسان‌های منافق و دو رو، از نماز صبح و عشاء، سخت‌تر و گران‌تر نیست، و اگر می‌دانستند که چه خیر و برکت و ثواب و پاداشی در این دو نماز وجود دارد، حتماً برای خواندن آنها با جماعت، به مسجد می‌رفتند. و چنانچه به هیچ وجه برایشان ممکن و میسّر نمی‌شد که به مسجد بروند، جز با رفتن بر روی دو دست و زانو و سینه‌خیز، باز هم به خاطر کثرت ثواب و پاداش آن، با سینه‌خیز می‌رفتند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: « نداء » : اذان . خبردادن از وقت نماز با خواندن کلمات مخصوص به آواز بلند و در ساعت‌های معین در گلدسته و مناره و یا جای دیگر.

« استهموا » : قرعه کشی می کردند . « التهجیر » : خواندن نمازها در اول وقت. و یا در اول وقت پس از اذان در مسجد حاضرشدن.

«حَبواً » : رفتن بر روی دو دست و زانو و سینه‌خیز. یعنی اگر مردم می‌دانستند که فضیلت و ثواب نماز صبح و عشاء تا چه اندازه‌ای است، حتماً برای خواندن آنها با جماعت، به مسجد می‌رفتند و چنانچه به هیچ وجه برایشان ممکن نمی‌شد که به مسجد بروند، جز با سینه خیز، باز هم به خاطر کثرت ثواب و پاداش آن، با سینه‌خیز به سوی نماز می‌رفتند و به هیچ وجه آنها را از دست نمی‌دادند.

---

[629] بخاری با اندکی افزونی ۱۴۱/۲ ح ۶۵۷ روایت کرده است و مسلم نیز با همان زیادتی بخاری این حدیث را نقل نموده است:۱/۴۵۱ح(۲۵۲-۶۵۱)، ابن ماجه ۱/۲۶۱ح۷۹۷

و براستی که جز انسان‌های منافق و دوچهره، و دو رنگ و دو رو، و انسان‌های تنبل و عاطل، نماز صبح و عشاء را ترک نمی‌کنند، چرا که هیچ نمازی برای انسان‌های منافق از نمازهای صبح و عشاء، سخت‌تر و سنگین‌تر نمی‌باشد.

پس انسان‌های مسلمان باید به یاد داشته باشند که ترک نماز صبح و عشاء معادل عمل منافقانه است. یعنی هر کس از مسلمانان از روی تنبلی و سستی و خواب و کسالت، نماز صبح و عشاء را ترک کند، در واقع به سوی اعمال بی‌شرمانه و زشت منافقان سوق پیدا کرده است. از این‌رو باید مواظب خود باشد و فریب هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی را نخورد ودر هرحال، خواندن نمازها را در اول وقت، نصب‌العین و آویزه‌ی گوش خویش قرار دهد و پیوسته پایبندی بدان‌ها را سر لوحه‌ی زندگی خویش بگرداند.

٦٣٠ – (٧) وعن عثمانَ [رضي اللّهُ عنه]، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَن صلّى العِشاء في جماعة؛ فكأنّما قامَ نصفَ الليلِ، ومَنْ صَلّى الصُّبحَ في جماعةٍ؛ فكأنّما صَلّى اللّيلَ كُلَّه». رواه مُسلم.[٦٣٠]

۶۳۰ – (۷) عثمان ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرکس نماز عشاء را با جماعت بخواند مانند این است که نیمی از شب را به عبادت و نیایش و پرستش و کرنش خداوند سپری کرده باشد، و هر کس نماز صبح را با جماعت بخواند همانند این است که تمام شب را عبادت کرده باشد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٦٣١ – (٨) وعن ابن عُمرَ رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يَغلِبَنَّكُم الأعرابُ على اِسمِ صلاتِكُمُ المَغرِبِ» قال: «وتقول الأعرابُ: هي العِشاءُ».[٦٣١]

---

[۶۳۰] مسلم ۱/۴۵۴ ح(۲۶۰-۶۵۶) ، ابوداود۱/۳۷۶ح ۵۵۵ ، ترمذی ۱/۴۳۳ح ۲۲۱ و لفظ ترمذی به عوض « من صلی ... »،« من شهد» است ،، دارمی ۱/۳۰۳ ح۱۲۲۴ ، مسنداحمد ۱/۵۸

۶۳۱ – (۸) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید : پیامبرﷺ فرمود: عرب‌های بادیه‌نشین ، بر نام نماز « مغرب » بر شما غلبه نکنند. راوی گوید : عرب‌های بادیه‌نشین به مغرب، « عشاء» می‌گفتند.

٦٣٢ – (٩) وقال: «لايَغلِبنَّكم الأعرابُ على اسمِ صلاتِكم العشاءِ، فإنَّها في كتابِ اللّهِ العِشاءُ، فإنَّها تُعتِمُ بِحلابِ الإبلِ». رواه مسلم.[٦٣٢]

۶۳۲ – (۹) و نیز پیامبرﷺ می‌فرماید : عرب‌های بادیه‌نشین بر نام نماز « عشاء » بر شما غلبه نیابند، چرا که در کتاب خدا (قرآن) نیز ، این نماز به « عشاء » موسوم شده است (آنجا که می‌فرماید: « مِنْ قَبْلِ صَلاَةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلاَةِ الْعِشَاءِ»* پس شما نیز به تأسی و اقتداء از کتاب خدا ، به نماز خفتن « عشاء » بگوئید. و علّت وجه تسمیه‌ی «عشاء » به «عتمه» این است که) عرب‌های بادیه‌نشین عادت داشتند که شتران خویش را پس از پنهان‌شدن شفق و در تاریکی هوا می‌دوشیدند، از این جهت، چون نماز خفتن نیز پس از پنهان‌شدن شفق در تاریکی هوا خوانده می‌شود، بدان « عتمه » اطلاق نمودند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « حلاب الابل » : دوشیدن شتران.

از دو حدیث بالا یک اصل کلی و محوری را می‌توان استنباط کرد و آن اینکه: اصول و قواعد و اوامر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی و احکام و دستورات شرعی در چهارچوب وحی قرار دارد و بر این مبنا، اسلام دینی تمام عیار و رهایافته از هرگونه قوانین « من‌درآوردی » می‌باشد و به هر چه ساخته و پرداخته‌ی ذهن و عقل نارسای انسانی باشد و به عنوان قاعده و قانونی حقوقی در میان احکام قرآن و سنّت، گنجانده شود، ارزش و جایگاهی قائل نیست و با قاطعیت تمام در

---

[۶۳۱] بخاری این حدیث را از عبدالله بن مغفل نقل نموده است:۴۳/۲ ح ۵۶۳ ، مسنداحمد ۵۵/۵

[۶۳۲] این حدث را مسلم از ابن عمرنقل کرده است: ۴۴۵/۱ ح (۲۲۹-۶۴۴) ، نسایی ۲۷۰/۱ ح ۵۴۱ ، ابن ماجه ۲۳۰/۱ ح ۷۰۴ ، مسنداحمد ۱۰/۲

* نور/ من الآية ۵۸

ابطال و امحای آن ایستاده است ، چون که رأی نیز زاییده‌ی عقل قاصر آدمی است و اسلام نیز به شدت، روی‌آوری به تراشیده‌های ذهن انسانی را در صورتی که منطبق با معیارهای شرعی نباشد، مردود اعلام کرده است. پس امت اسلامی نیز باید هویت و شخصیت خویش را حفظ کند و به آرمان‌ها و شعائر دین خویش احترام بگذارد و در همه‌ی ابعاد و زوایای مختلف زندگی مادی و معنوی، دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی ، فرهنگی و اقتصادی ، عبادی و خانوادگی ، اخلاقی و عرفانی ، از پرتو نور شرعی، نبوی و الهی بهره بگیرد و از این رهگذر به سمت سربلندی و پیشوایی دست یابد و پرچم پردرخشش خود را در جای جای گیتی با قاطعیت و با استقلال از همه چیز برافراشد و کره‌ی زمین را از صلح و آرامش و عدل و داد و اخوت و برادری و صفا و صمیمیت آکنده سازد و حقایق دینی را که در پس پرده‌ی ضخیمی از عادات، آداب و ذهنیت‌های تنگ و تاریک، مخفی مانده را هویدا سازد و قداست اصل دین را بر این برداشت‌ها و تراشیده‌های مزخرف و من‌درآوردی ذهنی انسان ترجیح دهد.

دو حدیث بالا این را می‌رساند که این امت از بقیه‌ی امت‌ها جداست و شخصیت منحصر به فردی دارد که نباید دنباله‌رو امت‌های دیگر باشد. و نباید از عادات و تقالید دیگران پیروی کنند و اخلاق و رفتار و سبک و منش آنها را انتخاب نمایند.

باید امت اسلامی شخصیت منحصر به فرد خود را دارا باشد چون این امت، امت وسط و میانه است که برای انسان‌ها، نمونه‌ای برتر است. ما مسلمانان استادی امت‌ها را داریم و ما بهترین و برترین امت‌ها هستیم که برای هدایت انسان‌ها برانگیخته شده‌ایم، پس چطور ازعادات و تقالید دیگران پیروی کنیم؟پیامبر ﷺ می‌خواهد این مفاهیم را در وجود ما بکارد تا به شخصیت و استقلال خود افتخار کنیم و نمی‌خواهد که ما دنباله‌رو و پیرو دیگران باشیم .

رفع یک اشکال : در این حدیث از اینکه مسلمانان به نماز عشاء « عتمه » گویند، نهی شده است حال آنکه در احادیثی دیگر، خود پیامبرﷺ و حتی بعضی از صحابه رضی الله عنهم به آن، « عتمه » گفته‌اند؟

امام نوری در رفع این اشکال دو پاسخ داده‌اند:

۱ ـ « إن إستعمال العتمة، بیان للجواز و النهی عنه للتنزیه »: در احادیثی که به عشاء، عتمه گفته شده، مقصودِ بیان جواز است. یعنی می‌توان بدان « عتمه » گفت، اما این کار، خالی از کراهت نیست، و نهیی که در حدیث شده، نهی تحریمی نیست بلکه نهی تنزیهی و ارشادی است. پس بهتر است که مطابق قول خدا به نماز خفتن، «عشاء» گفته شود نه « عتمه » چون عتمه به معنای تاریکی است و نماز، تمامش نور و درخشش است.

۲ ـ در احادیثی که پیامبر ﷺ به نماز « عشاء »: عتمه گفته است، مخاطبانش همان عرب‌های بادیه‌نشین بودند که معنای « عشاء » را نمی‌فهمیدند، بلکه « عشاء »را برای نماز مغرب اطلاق می کردند، از این‌رو در احادیثی که می‌بینیم به « عشاء » عتمه گفته شده، به جهت آن است که مخاطبان، کسانی بودند که از معنای عشاء چیزی نمی‌فهمیدند، بلکه آن را به نماز مغرب اطلاق می کردند.

به هر حال، در اوائل به نماز عشاء « عتمه » نیز می گفتند، ولی چون اطلاق عتمه بر این نماز زیاد شد، و همه همانند عرب‌های بی‌سواد بادیه‌نشین، بدان « عتمه » می گفتند، پیامبرﷺ به خاطر اینکه زبان و فرهنگ جاهلیت در آنها رخنه‌ای ایجاد نکند، مسلمانان را از «عتمه» گفتن، نهی کرد البته این نهی پیامبرﷺ تحریمی نبود بلکه تنزیهی و ارشادی بود.

۶۳۳ – (۱۰) وعن عليّ [رضي اللّهُ عنه] أنّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قالَ يومَ الخندقِ : «حَبَسُونا عَنْ صَلاةِ الوُسطى: صلاةِ العصر، مَلأَ اللّـهُ بيوتَهم وقُبورَهم ناراً». متفق عليه.[۶۳۳]

[۶۳۳] بخاری ۱۹۵/۸ح ۴۵۳۳ ، مسلم ۱/۴۳۷ ح (۲۰۵-۶۲۷) ، ابوداود ۱/۲۸۷ح ۴۰۹ ، ترمذی ۱/۲۰۲ ح ۲۹۸۴ ، نسایی نیز حصه‌ی اول حدیث را روایت نموده است:۱/۲۳۶ ح ۴۷۳ ، ابن ماجه هم با تقدیم و تأخیر آن را نقل کرده است:۱/۲۲۴ح ۶۸۴ ، دارمی ۱/۳۰۶ح ۱۲۳۲ ، مسنداحمد ۱/۱۴۴

۶۳۳ – (۱۰) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ در روز جنگ خندق فرمود: خداوند خانه و گورهای کافران و مشرکان و دشمنان و بدخواهان اسلام و مسلمین را پر از آتش نماید که ما را از خواندن نماز میانه ـ نماز عصر ـ غافل نمودند و بازداشتند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «جنگ خندق» : این حدیث از یکی از مهم‌ترین حوادث تاریخ اسلام، یعنی **« جنگ خندق »**(احزاب) بحث می کند ، جنگی که در حقیقت نقطه‌ی عطفی در تاریخ اسلام بود و کفر موازنه‌ی قوا را در میان اسلام و کفر، به نفع مسلمانان برهم زد و پیروزی در آن، کلیدی بود برای پیروزی‌های بزرگ آینده . در حقیقت کمر دشمنان در این غزوه شکست و بعد از آن نتوانستند کار مهمی انجام دهند.

« جنگ احزاب »: چنانکه از نامش پیدا است، مبارزه‌ی همه جانبه‌ای از ناحیه‌ی عموم دشمنان اسلام و گروه‌های مختلفی بود که با پیشرفت این آئین، منافع نامشروعشان به خطر می‌افتاد. نخستین جرقه‌ی جنگ از ناحیه‌ی گروهی از یهود **«بنی‌نظیر»** زده شد که به مکه آمده و طائفه‌ی قریش را به جنگ با پیامبرﷺ تشویق کردند و به آنها قول دادند که تا آخرین نفس در کنارشان می‌ایستند، سپس به سراغ قبیله‌ی **«غطفان »** رفتند و آنها را نیز آماده‌ی کارزار کردند.

این قبائل از هم‌پیمانان خود مانند قبیله: **« بنی‌اسد »** و **« بنی‌سلیم »** نیز دعوت کردند و چون همگی خطر را احساس کرده بودند، دست به دست هم دادند تا کار اسلام و مسلمین را برای همیشه، یکسره کنند، پیامبرﷺ را به قتل برسانند، مسلمین را در هم بکوبند، مدینه را غارت کنند و چراغ اسلام را خاموش سازند. مسلمانان که خود را در برابر این گروه عظیم دیدند، به فرمان پیامبرﷺ به شور نشستند و قبل از هر چیز با پیشنهاد سلمان فارسیﷺ در اطراف مدینه خندق کندند تا دشمن به آسانی نتواند از آن عبور کند و شهر را مورد تاخت و تاز قرار دهد (به همین جهت یکی از نام‌های این جنگ **« جنگ خندق »** است).

ولی خداوند خواست در اینجا آخرین ضربه بر پیکر کفر فرود آید و صف منافقان را نیز از صفوف مسلمین مشخص سازد، توطئه‌گران را افشا کند و مسلمانان راستین را سخت در بوته‌ی آزمایش قرار دهد.

سرانجام این غزوه به پیروزی مسلمانان تمام شد، طوفانی سخت به فرمان خدا وزیدن گرفت و خیمه و خرگاه کفار را درهم ریخت و رعب و وحشت در قلب آنها افکند و نیروهای غیبی (فرشتگان) به کمک و یاری مسلمانان شتافتند.

و این در حالی بود که لحظات بسیار سخت و خطرناکی بر مسلمانان گذشت، جان‌ها به لب رسیده بود و منافقین در میان لشکر اسلام سخت به تکاپو افتاده بودند، جمعیت انبوه دشمن و کمی لشکریان اسلام در مقابل آنها و آمادگی آنها از نظر تجهیزات جنگی و فراهم کردن وسائل لازم، آینده‌ی سخت و دردناکی را در برابر چشم مسلمانان تجسم می‌ساخت، اما خداوند سرانجام این غزوه‌ی سخت را به پیروزی مسلمانان تمام کرد.

این دورنمایی بود از جنگ احزاب که در سال ۵ هجری واقع شد.

در اینکه منظور از « صلوة وسطی» (نماز میانه) چیست؟ مفسران و شارحان و علماء و صاحب‌نظران اسلامی، تفسیرهای زیادی ذکر کرده‌اند، برخی آن را «نماز ظهر»، برخی « نماز عصر» ، برخی « نماز مغرب » ، برخی « نماز عشاء» ، برخی «نماز صبح » ، برخی « نماز جمعه» ، برخی «نماز شب » و برخی « نماز وتر » دانسته‌اند، حتی که درتفسیر روح المعانی آلوسی، دراین باره سیزده قول نقل شده است. و برای هر یک از این اقوال، توجیهی ذکر شده است، ولی با قرائن مختلفی که در دست است، روشن می‌شود که منظور از « نماز میانه »، همان نماز عصر است، زیرا قبل از آن، دو نماز و بعد از آن نیز دو نماز وجود دارد و لذا این نماز در میان نمازهای پنج گانه‌ی شب (مغرب و عشاء) و روز (صبح و ظهر) قرار دارد ، و راجح‌ترین اقوال نیز همین قول است و نظر و دیدگاه اکثر علمای صحابه‌ﷺ و جمهور تابعین نیز همین است.

فصل دوم

٦٣٤ – (١١) عن ابن مسعود و سُمرةَ بن جُندُب ، قالا: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «صَلاةُ الوُسطى صَلاةُ العصرِ». رواه الترمذيُّ.[٦٣٤]

۶۳۴ – (۱۱) « ابن‌مسعود » و «سمرة بن جندب » ـ رضی‌الله عنهما ـ گویند: پیامبر ﷺ فرمود : نماز میانه، همان نماز عصر است .
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

٦٣٥ – (١٢) وعن أبي هُريرةَ ، عن النبيِّ صلى الله عليه وسلّم في قوله تعالى: { إنَّ قُرآنَ الفَجْرِ كانَ مَشْهوداً }، قال: «تَشهَدُه ملائكةُ اللّيلِ وملائكةُ النهارِ». رواه الترمذيُّ.[٦٣٥]

۶۳۵ – (۱۲) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ پیرامون تفسیر این آیه « بی‌گمان نماز صبح توسط فرشتگان شب و فرشتگان روز بازدید و گواهی می‌گردد.»* فرمود: نماز صبح، مشهود فرشتگان شب و فرشتگان روز است (زیرا در آغاز صبح، فرشتگان شب که مراقب بندگان خدایند، جای خود را به فرشتگان روز می‌دهند و چون نماز صبح در همان آغاز طلوع انجام می‌گیرد، هر دو گروه از فرشتگان که مأمور بر انسان هستند، آن را می‌بینند و در هنگام تعویض کشیک، در دیوان الهی بر آن گواهی می‌دهند.)
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

---

[۶۳۴] ترمذی ۳۴۰/۱ح ۱۸۲ و قال حسن صحیح ، مسنداحمد ۷/۵
[۶۳۵] ترمذی ۲۸۲/۵ ح ۳۱۳۵و قال: حدیث حسن صحیح ، ابن ماجه ۲۲۰/۱ ح ۶۷۰ ، مسنداحمد ۴۷۲/۲
* « إِنَّ قُرآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً » [اسراء / من الآية ۷۸]

فصل سوم

۶۳۶ – (۱۳) عن زيد بن ثابت و عائشةَ ، قالا: الصَّلاةُ الوُسطى صَلاةُ الظهرِ. رواه مالكٌ عن زيد، والترمذيُّ عنهما تعليقاً.[۶۳۶]

۶۳۶ – (۱۳) زید بن ثابت و عایشه ـ رضی‌الله عنهما ـ گویند: « صلوة الوسطی» (نماز میانه) نام « نماز ظهر » است.

[این حدیث را مالک از زید، و ترمذی از زید و عایشه ﷺ، به صورت تعلیق روایت نموده‌اند.]

۶۳۷ – (۱٤) وعن زيدِ بنِ ثابت ، قال: كانَ رسولُ اللّهِ يُصَلِّي الظهْرَ بالهاجِرَةِ، ولم يكُنْ يُصَلِّي صلاةً أشدَّ على أصحابِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلَّم منها. فنزلَتْ: { حافِظُوا على الصَّلَوَاتَ والصَّلاةِ الوُسْطى }. وقال: إنَّ قبلَها صلاتَينِ وبعدَها صلاتَينِ. رواه أحمدُ، وابوداود.[۶۳۷]

۶۳۷ – (۱۴) زید بن ثابت ﷺ گوید: پیامبرﷺ نماز ظهر را به هنگام شدت گرما (و زوال خورشید از وسط آسمان) می‌خواند و هیچ نمازی بر یاران رسول‌خداﷺ سخت‌تر از آن نبود (چرا که در شدت گرمای هوای نیمروز تابستان و گرفتاری‌های شدید کسب و کار اقامه می‌شد) از این‌رو این آیه نازل شد: «در انجام نمازها بویژه نماز میانه، کوشا باشید و محافظت ورزید»* و زید بن ثابت

---

[۶۳۶] مالک این روایت را در مؤطا کتاب صلاة الجماعة از زید بن ثابت نقل نموده است: ۱/۱۳۹ ح ۲۷ ، ترمذی نیز پس از حدیث شماره ۱۸۲ این روایت را از زید بن ثابت و عایشه به صورت تعلیقی روایت کرده است: ۱/۳۴۲ پس از حدیث ۱۸۲ .

[۶۳۷] ابوداود ۱/۲۸۸ ح ۴۱۱ ، مسنداحمد ۵/۱۸۳

* «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلاةِ الْوُسْطَى» [بقره / من الآية ۲۳۸]

ﷺ گوید: نماز ظهر، نماز میانه است، چرا که قبل از آن دو نماز (عشاء و صبح) و پس از آن نیز دو نماز (عصر و مغرب) وجود دارد (و تأکید روی این نماز به خاطر این بوده که بر اثر گرمی نیمروز تابستان، یا گرفتاری‌های شدید کسب و کار، نسبت بدان کمتر اهمیت می‌دادند، آیه‌ی فوق، اهمیت نماز وسطی و لزوم محافظت بر آن را مورد تأکید قرار داده است.)

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرد ه اند.]

٦٣٨ ــ (١٥) وعن مالكٍ ، بلغَه أنَّ عليَّ بن أبي طالب وعبدَ الله بنَ عبَّاسٍ كانا يقولان: الصَّلاةُ الوُسطى صَلاةُ الصُّبح. رواه في المُوَطَّأ.[٦٣٨]

۶۳۸ – (۱۵) از مالک روایت است که گوید : بدو خبر رسیده که علی و عبدالله بن عباس ﷺ می‌گفتند: « صلاة الوسطی » (نماز میانه) همان نماز صبح است.

[این حدیث را مالک در مؤطا روایت کرده است.]

٦٣٩ ــ (١٦) و رواه الترمذيُّ عن ابنِ عبَّاسٍ وابنِ عُمرَ تعليقاً.[٦٣٩]

۶۳۹ – (۱۶) و همین حدیث را ترمذی از ابن‌عباس و ابن عمر ﷺ ، به صورت تعلیق روایت کرده است .

شرح: چنانچه قبلاً نیز گفتیم، قول راجح و بهتر همان است که گفته شود که مراد از « صلاة الوسطی » (نماز میانه که در قرآن بر اهمیت آن و لزوم محافظت بر آن، مورد تأکید قرار گرفته است) همان « **نماز عصر** » است، زیرا از یک طرف آن، دو نماز روزانه (صبح و ظهر) قرار دارد و از طرف دیگر آن، دو نماز شبانه (مغرب و عشاء) می‌باشند و همین نظر اکثر علمای صحابه‌ﷺ و جمهور تابعین می‌باشد.

---

[۶۳۸] مؤطامالک کتاب صلاة الجماعة ۱۳۹/۱ ح ۲۸ ، ترمذی نیز این روایت را از ابن عمر و ابن عباس به صورت تعلیقی روایت کرده است:۳۴۲/۱ پس از حدیث ۱۸۲

[۶۳۹] مؤطامالک کتاب صلاة الجماعة ۱۳۹/۱ ح ۲۸ ، ترمذی نیز این روایت را از ابن عمر و ابن عباس به صورت تعلیقی روایت کرده است:۳۴۲/۱ پس از حدیث ۱۸۲

و همین قول به طور مستقیم از شخص خود پیامبرﷺ به ثبوت رسیده است، آنجا که آن حضرتﷺ می‌فرماید: «صلاة الوسطى: صلاة العصر» حدیث شماره ۶۳۴] و نیز می‌فرماید: «حبسونا عن صلاة الوسطى : صلاة العصر» [حدیث شماره ۶۳۳] و اینکه می‌بینیم در احادیثی مراد از «صلاة الوسطى»، نماز ظهر یا نماز صبح گرفته شده، در حقیقت این اقوال به اجتهاد خود صحابه‌ﷺ بر می‌گردد و این در حالی است که شاید احادیث صحیح پیامبرﷺ پیرامون تفسیر «صلاة الوسطى» بدان‌ها نرسیده باشد، از این‌رو بر اساس اجتهاد خویش مراد از «صلاةالوسطى»، نماز ظهر یا صبح را گرفته‌اند.

به هر حال روایاتی صحیح (در بخاری و مسلم) وجود دارد که شخص خود پیامبرﷺ مراد از «صلاة الوسطى» را نماز عصر گرفته‌اند و همین نیز قول راجح در دیدگاه اکثر علماء و صاحب‌نظران اسلامی و طلایه‌داران عرصه‌ی علم و دانش می‌باشد.

٦٤٠ – (١٧) وعن سلمانَ ، قال: سمعتُ رسولَ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم يقولُ: «مَنْ غَدَا إلى صَلاةِ الصُّبحِ غَدا برايةِ الإيمانِ، و مَن غَدا إلى السُّوقِ غدا برايةِ إبْلِيسَ». رواه ابنُ ماجة.[٦٤٠]

۶۴۰ – (۱۷) سلمانﷺ گوید: از رسول‌خداﷺ شنیدم که فرمود: آن شخصی که برای نمازصبح بلند می‌شود و بامدادان به سوی نماز (به مسجد) می‌رود او به همراه پرچم ایمان (به جنگ با هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی در طول روز) می‌رود (و وی از حزب یزدان است و قطعاً حزب یزدان پیروز و رستگار است) و کسی که بامدادن بلند شده (و نماز نخوانده) به بازار می‌رود، او به همراه پرچم شیطان (به دنبال هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی

[۶۴۰] ابن ماجه ۷۵۱/۲ ح ۲۲۳۴ و در اسناد این حدیث فردی به نام «عباس بن میمون» وجود دارد که بیشتر محدثان و رجال شناسان وی را فردی ضعیف برمی‌شمارند.

و وسوسه‌های شیطانی در طول روز) می‌رود (و وی از حزب اهریمن است و قطعاً حزب اهریمن، زیانکار و زیانبار است.)

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است]

« غدا» : در بامداد به سوی نماز صبح رفت، مقابل « راح » در شبانگاه رفت.
«رایة»: درفش ، بیرق، و نشانه‌ای که نصب شود تا مردم آن را ببینند.

باب (٤)

پیرامون اذان

فصل اول

٦٤١ – (١) عن أنسٍ ، قال: ذَكَرُوا النَّارَ والنَّاقوسَ، فذكروا اليهودَ والنصارى، فأُمِرَ بلالٌ أنْ يَشفَعَ الأذانَ، وأنْ يُوتِرَ الإقامةَ. قال إسماعيلُ: فذكَرْتُه لأيُّوبَ. فقال: إلاَّ الإقامةَ. متفقٌ عليه.[٦٤١]

۶۴۱ – (۱) انس ﷺ گوید: (وقتی که مسلمانان به مدینه‌ی منوره آمدند، با هم جمع می‌شدند و وقت نماز را تخمین می‌زدند تا برای نماز جمع شوند، در آن‌موقع اذان گفته نمی‌شد، از این‌رو روزی در این‌باره اصحاب ﷺ با هم مشورت و رایزنی کردند، برخی برای اعلام وقت نماز) از روشن‌کردن آتش و زنگ، بحث به میان آوردند (تا برای اعلام نماز از آن دو استفاده شود) اما یهود و نصاری را به یاد آوردند که این عرف و عادت آنها است (از این جهت، از این کار به خاطر تشبیه با آنها منصرف شدند. آنگاه در نهایت امر) به بلال ﷺ فرمان داده شد تا کلمات اذان را دوبار تکرار کند (به جز کلمه‌ی « الله اکبر » در اول اذان که باید چهار بار باشد و کلمه‌ی «لا اله الاّ الله » در آخر اذان، که باید یک بار باشد) و نیز به وی دستور داده شد تا کلمات اقامه را یکبار بگوید.

اسماعیل بن ابراهیم (که راوی حدیث می‌باشد) گوید: ایوب (سختیانی) را از این حدیث باخبر ساختم. وی گفت: کلمات اقامه را یکبار بگوید، به جز عبارت «قد قامت الصلوة » که باید دو بار گفته شود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: « الناقوس » : زنگ بزرگی که مسیحیان در کلیسا نصب می‌کنند.

---

[۶۴۱] بخاری ۲/۷۷ ح ۶۰۳ ، مسلم ۱/۲۸۶ ح (۳-۳۷۸) و لفظ حدیث از بخاری است ، ابوداود حصه‌ی دوم حدیث را نقل کرده است: ۱/۳۴۹ ح ۵۰۸ ، ترمذی نیز حصه‌ی دوم حدیث را روایت نموده است: ۱/۳۶۹ ح ۱۹۳ ، نسایی ۳/۲ ح ۶۲۷ ، ابن ماجه ۱/۲۴۱ ح ۷۲۹ ، دارمی ۱/۲۹۰ ح ۱۱۹۴ ، مسنداحمد ۳/۱۰۳ و تمام این بزرگواران فقط به نقل حصه‌ی دوم حدیث پرداخته‌اند .

« اذان » : هر ملتی، در هر عصر و زمانی برای برانگیختن عواطف و احساسات افراد خود و دعوت آنها به وظائف فردی و اجتماعی، شعاری داشته است، این موضوع در دنیای امروز، به صورت گسترده‌تری دیده می‌شود.

مسیحیان در گذشته و امروز با نواختن صدای ناموزون ناقوس، پیروان خود را به کلیسا دعوت می‌کنند، ولی در اسلام ، برای این دعوت از شعار اذان استفاده می‌شود که به مراتب رساتر و مؤثرتر است.

در تفسیر نمونه، پیرامون اذان چنین وارد شده است :

« جذابیت و کشش این شعار اسلامی به قدری است که به قول نویسنده‌ی المنار [شیخ محمد عبده] بعضی از مسیحیان متعصب، هنگامی که اذان اسلامی را می‌شنوند، به عمق و عظمت و تأثیر آن در روحیه‌ی شنوندگان اعتراف می‌کنند.

سپس نامبرده نقل می‌کند: در یکی از شهرهای مصر، جمعی از نصاری را دیده‌اند که به هنگام اذان مسلمین، اجتماع کرده تا این نغمه‌ی آسمانی را بشنوند.

چه شعاری از این رساتر که با نام خدای بزرگ آغاز می‌گردد، با اعلام وحدانیت و یگانگی آفریدگار جهان و گواهی به رسالت پیامبر او، اوج می‌گیرد، و با دعوت به رستگاری، فلاح، عمل نیک، نماز و یاد خدا پایان می‌پذیرد.

از نام خدا « الله » شروع می‌شود و با نام خدا « الله » پایان می‌پذیرد، جمله‌ها، موزون، عبارات، کوتاه، محتویات، روشن ، مضمون سازنده و آگاه کننده است ...

صدای اذان که به هنگام نماز در مواقع مختلف از مأذنه‌ی شهرهای اسلامی طنین‌افکن می‌شود، مانند ندای آزادی و نسیم حیات‌بخش استقلال و عظمت، گوش‌های مسلمانان راستین را نوازش می‌دهد و بر جان بدخواهان رعشه و اضطراب می‌افکند و یکی از رموز بقای اسلام است.

شاهد این گفتار، اعتراف صریح یکی از رجال معروف انگلستان [به نام گلادستون، از سیاستمداران طراز اول انگلیس در عصر خویش بوده] است که در برابر جمعی از مسیحیان چنین اظهار می‌داشت: « تا هنگامی که نام محمد ﷺ در مأذنه‌ها بلند است، کعبه پابرجا و قرآن رهنما و پیشوای مسلمانان است، امکان ندارد ، پایه‌های سیاست ما در سرزمین‌های اسلامی، استوار و برقرار بماند ...»

بدیهی است، همان‌طور که باطن اذان و محتویات آن زیبا است، باید کاری کرد که به صورتی زیبا و صدای خوب ادا شود، نه این که حسن باطنی به نامطلوبی ظاهر آن پایمال گردد.*

آغاز اذان: وقتی پیامبر ﷺ از مکه به سوی مدینه هجرت کرد، مردم چنین عادت داشتند که وقت نماز، خود به خود در مسجد حاضر می‌شدند، اما پیامبرﷺ می‌خواست چنین اعلان خاصّی، جهت جمع‌آوری مسلمانان باشد که همه‌ی مردم در یک وقت بتوانند خود را به مسجد برسانند.

از این‌رو چون از صحابه ﷸ جهت این امرمشوره طلبیدند، یکی گفت: برای اعلام وقت نماز، زنگی مانند زنگ نصاری پیدا کنیم و در وقت نماز، زنگ بزنیم تا مردم برای نماز جمع شوند. دیگری گفت: شیپوری را همانند شیپور یهودیان را در این امر مورد استفاده قرار دهیم تا مردم به محض شنیدن آن در مسجد حاضرشوند.

اما چون زنگ شعار نصاری و بوق شعار یهودیان بود، مورد پسند پیامبرﷺ واقع نشد و هر دو را رد فرمود تا مشابهت با آنها پیدا نشود.

شخصی دیگر گفت: باید به وقت هر نماز در مکانی بلند، آتشی روشن کنیم تا مردم آن را دیده و جهت ادای نماز بشتابند. چون آتش افروختن، رسم و عادت مجوسی‌ها بود، این پیشنهاد را هم نپذیرفت.

به هر حال جلسه به پایان رسید و چیزی در این مورد به تصویب نرسید، در همین روزها، «عبدالله بن زید بن عبد ربه ﷛ خوابی را دید که فرشته‌ای کلمات اذان و اقامه را به او تعلیم می‌دهد. چون عبدالله بن زید ﷛ خوابش را به آن حضرتﷺ تعریف می‌کند، پیامبرﷺ می فرماید: این خواب حق و راست است، یعنی از جانب خداوند است و از القائات نفسانی و شیطانی پاک و منزه است. سپس آن حضرتﷺ به عبد الله بن زیدﷺ دستور داد که این کلمات را به بلالﷺ بیاموزد تا اذان دهد، زیرا صدای او از تو بلندتر و رساتر است. سپس اذان یکی از شعائر بزرگ اسلامی و علامت و شعاری خاص، برای مسلمانان قرار گرفت.

---

* تفسیر نمونه ج ۴ صص ۵۴۹ - ۵۵۰

٦٤٢ – (٢) وعن أبي مَحْذُورَةَ ، قال: أَلْقى عَلَيَّ رسولُ اللّه صلى الله عليه وسلّم التّأذينَ هوَ بنفسه. فقالَ: «قُلْ: اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ، الله أكبر. أشْهَدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ، اشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ. أشهدُ أنَّ محمَّداً رَسولُ اللّهِ، أشهدُ أنَّ محمداً رسولُ الله. ثمَّ تَعُودُ فتقولُ: أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ، أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ. أشهدُ أنَّ محمداً رسولُ الله، أشهدُ أنَّ محمداً رسولُ اللّهِ. حَيَّ على الصَّلاةِ، حيَّ على الصلاة. حَيَّ على الفَلاحِ، حيَّ على الفَلاحِ. اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ. لا إلهَ إلا اللّهُ». رواه مسلم.[٦٤٢]

۶۴۲ - (۲) ابو محذورة رضی الله عنه گوید: خود پیامبر ﷺ اذان را به من آموزش داد و فرمود: بگو : الله اکبر، الله اکبر، الله اکبر، الله اکبر، أشهد أن لا اله الّا الله، أشهد أن لا اله الّا الله، أشهد أن محمداً رسول الله، أشهد أن محمداً رسول الله، سپس دوباره همین را بگو: أشهد أن لا اله الّا الله، أشهد أن لا اله الّا الله، أشهد أن محمداً رسول الله، أشهد أن محمداً رسول الله،، حی علی الصلوة ، حی علی الصلوة ، حی علی الفلاح، حی علی الفلاح، الله اکبر، الله اکبر، لا اله الّا الله.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

[۶۴۲] مسلم ۱/۲۸۷ ح (۶-۳۷۶) و در صحیح مسلم واژه‌ی « الله و اکبر» دو مرتبه تکرار شده است و لفظ حدیث از ابوداود است:۱/۳۴۳ ح ۵۰۳ ، نسایی ۲/۵ح ۶۳۲ ، ابن ماجه ۱/۲۳۴ ح ۷۰۸

فصل اول

٦٤٣ – (٣) عن ابن عمرَ ، قال: كانَ الأذانُ على عهدِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم مَرَّتينِ مَرَّتين، والإقامةُ مَرَّةً مَرَّةً؛ غيرَ أنَّه كانَ يقولُ: قدْ قامَتِ الصلاةُ، قد قامتِ الصلاة. رواه ابوداود، والنسائيُّ، والدارميُّ.[٦٤٣]

۶۴۳ – (۳) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: اذان در زمان پیامبرﷺ این طور بود که کلمات آن را دوبار تکرار می‌کردند (به جز کلمه‌ی « الله اکبر » در آغاز اذان که باید چهار بار باشد و کلمه‌ی « لا اله الّا الله » در پایان آن که باید یک بار باشد) و کلمات اقامه را یکبار می‌گفتند، به جز اینکه مؤذن لفظ « قد قامت الصلوة » را دو بار تکرار می‌کرد.

[این حدیث را ابوداود، نسائی و دارمی روایت کرده‌اند.]

٦٤٤ – (٤) وعن أبي محذورَةَ : أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم علّمهُ الأذانَ تِسعَ عَشْرةَ كلمةً، والإقامةَ سَبعَ عشرةَ كلمةً. رواه أحمدُ، والترمذي، وابوداود، والنّسائيُّ، والدارميُّ، وابن ماجة.[٦٤٤]

۶۴۴ – (۴) از ابومحذوره‌ﷺ روایت است که پیامبرﷺ کلمات اذان را به تعداد نوزده کلمه، و کلمات اقامه را به تعداد هفده کلمه به او آموزش داد.

[این حدیث را احمد، ترمذی، ابوداود، نسائی، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

---

[۶۴۳] ابوداود ۱/۳۵۰ ح ۵۱۰ ، نسایی ۲/۳ح ۶۲۸ ، دارمی ۱/۲۹۰ ح ۱۱۹۳ ، مسنداحمد ۲/۸۵

[۶۴۴] مسنداحمد ۳/۴۰۹ ، احمد بن حنبل فقط اذان را ذکر کرده است ، ترمذی ۱/۳۶۷ ح ۱۹۲ و قال: حسن صحیح ، ابوداود ۱/۳۴۲ ح ۵۰۲ ، نسایی ۲/۴ ح ۶۳۰، ابن ماجه ۱/۲۳۵ ح۷۰۹ ، دارمی ۱/۲۹۲ ح ۱۱۹۷

شرح: نوزده کلمه‌ی اذان با ترجیع (دو بار تکرار شهادتین با صدای بلند، پس از دو بار گفتن آنها با صدای آهسته) عبارتند از : ۱ ـ الله اکبر ۲ ـ الله اکبر ۳ ـ الله اکبر ۴ ـ الله اکبر ۵ ـ أشهد أن لا اله الّا الله ۶ ـ أشهد أن لا اله الّا الله ۷ ـ أشهد أن محمداً رسول الله ۸ ـ أشهد أن محمداً رسول الله ۹ ـ (دو باره تکرار شهادتین:) أشهد أن لا اله الّا الله ۱۰ ـ أشهد أن لا اله الّا الله ۱۱ ـ أشهد أن محمداً رسول الله ۱۲ ـ أشهد أن محمداً رسول الله . ۱۳ ـ حی علی الصلوة ۱۴ ـ حی علی الصلوة ۱۵ ـ حی علی الفلاح ۱۶ ـ حی علی الفلاح ۱۷ ـ الله اکبر ۱۸ـ الله اکبر ۱۹ ـ لا اله الّا الله.

در اقامه نیز چون چهار کلمه‌ی شهادت دوبار تکرار نمی‌شود و واژه‌ی « قد قامت الصلوة » دو بار تکرار می‌شود، مجموع کلمات آن، به هفده کلمه می‌رسد.

٦٤٥ – (٥) وعنه ، قال: قلتُ: يا رسولَ الله ! عَلِّمْني سُنَّةَ الأذان، قالَ: فَمَسَحَ مُقدَّمَ راسه. قال: «تقولُ: اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبر، ترفعُ بها صوتَكَ. ثمّ تقولُ: أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ، أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ. أشهدُ أنَّ محمداً رسولُ اللّه، أشهدُ أنّ محمداً رسولُ اللّه، تَخفِضُ بها صوتَكَ. ثمّ تَرفَعُ صوتَك بالشّهادة: أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّهُ، أشهدُ أن لا إله إلاّ اللّهُ. أشهدُ أنّ محمداً رسولُ اللّه، أشهدُ أنّ محمداً رسولُ الله. حَيَّ على الصلاة، حيَّ على الصلاة. حَيَّ على الفَلاح، حيَّ على الفَلاح. فإنْ كانَ صلاةُ الصُّبحِ، قلتَ: الصَّلاةُ خيرٌ منَ النّومِ، الصَّلاةُ خيرٌ منَ النومِ. اللّهُ أكبرُ، اللّهُ أكبرُ. لا إلهَ إلاّ اللّهُ». رواه ابوداود.[٦٤٥]

۶۴۵ – (۵) ابو محذوره رضی الله عنه گوید: به رسول‌خدا ﷺ گفتم: ای رسول‌خدا ﷺ! به من روش و طریقه‌ی گفتن اذان را بیاموزید. ایشان دستی بر پیشانی من کشیدند و فرمودند: بگو: الله اکبر الله اکبر، الله اکبر الله اکبر، در وقت گفتن این کلمات،

---

[۶۴۵] ابوداود ۱/۳۴۰ح ۵۰۰، نسایی ۲/۷ح ۶۳۳

صدایت را بلند و رسا دار. سپس بگو: أشهد أن لا إله الّا الله، أشهد أن لا إله الّا الله، أشهد أن محمداً رسول الله، أشهد أن محمداً رسول الله. در وقت گفتن این کلمات صدای خویش را آهسته دار. سپس دوباره با صدای بلند بگو: أشهد أن لا إله الّا الله، أشهد أن لا إله الّا الله، أشهد أن محمداً رسول الله، أشهد أن محمداً رسول الله، حی علی الصلوة، حی علی الصلوة، حی علی الفلاح، حی علی الفلاح، و اگر برای نماز صبح اذان می‌گفتی، پس از «حی علی الفلاح» بگو: «الصلوة خیر من النوم»، «الصلوة خیر من النوم»، «الله اکبر الله اکبر»، «لا اله الّا الله».

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: علماء و صاحب‌نظران فقهی و دینی، با همدیگر پیرامون مستحب‌بودن «ترجیع» در اذان اختلاف‌نظر دارند.

«ترجیع»: عبارت است از دو بار تکرار شهادتین با صدای بلند، پس از دو بار گفتن آن با صدای آهسته. امام ابوحنیفه و امام احمد بن حنبل بر این باورند که «ترجیع» سنت نیست، پس در نزد این بزرگان، کلمات اذان به تعداد پانزده کلمه می‌باشد.

ولی در مقابل، امام شافعی و امام مالک معتقدند که «ترجیع» در اذان سنت است، البته کلمات اذان در نزد امام مالک ۱۷ کلمه است، چرا که ایشان به گفتن دو بار «الله اکبر» در اول اذان قائل است. ولی امام شافعی به گفتن چهار بار «الله اکبر» در اول اذان قائل می‌باشد، بنابراین کلمات اذان در نزد امام شافعی عبارت از ۱۹ کلمه می‌باشد.

دلائل احناف و حنابله عبارتند از: حدیث شماره ۶۴۱ و حدیث شماره ۶۴۳، و حدیث عبدالله بن زید بن عبدربه ﷺ (شماره ۶۵۰) که در آن آمده که فرشته، اذان را با پانزده کلمه بدو تعلیم داد و چنانچه معلوم است، مشروعیت اذان نیز از همان خواب عبدالله بن زید ﷺ صورت گرفته است.

و نیز به اذان مؤذن اصلی پیامبر ﷺ حضرت بلال ﷺ استدلال کرده‌اند که در روایاتی که از اذان بلال ﷺ بحث به میان آمده، ذکری از ترجیع نیست، و نیز در اذان عبدالله بن مکتوم ﷺ که مؤذن دیگر پیامبر ﷺ بود، ذکری از ترجیع نمی‌باشد.

و همچنین احناف و حنابله به احادیثی استدلال می‌جویند که پیرامون شنیدن اذان و اجابت آن وارد شده است (از قبیل حدیث ۶۵۸) که در آنها ذکری از ترجیع به میان نیامده است. و امام شافعی و امام مالک در اثبات ترجیع به حدیث ابومحذوره‌ﷺ (ح ۶۴۲ و ۶۴۵) استدلال کرده‌اند و احناف و حنابله به حدیث ابومحذوره ﷺ چنین پاسخ داده‌اند که حدیث ابومحذوره‌ﷺ صرفاً بر تعلیم و آموزش دلالت می‌کند، نه تشریع. چنانچه از شأن ورود حدیث ابومحذوره‌ﷺ فهمیده می‌شود.

در باب گفتن کلمات اقامه نیز، بر اساس روایات رسیده در میان علماء اختلاف وجود دارد، در نزد احناف کلمات اقامه ۱۷ تا است، ۱۵ تا که همان کلمات اذان است و دوتای دیگر عبارتند از: دو بار گفتن « قد قامت الصلوة » . امام شافعی، همه‌ی کلمات اقامه را یازده کلمه می‌داند، به این ترتیب که دوبار گفتن « الله اکبر» یک بار « اشهد ان لا اله الّا الله » یک بار« اشهد ان محمداً رسول الله» یک بار «حی علی الصلوة » یک بار « حی علی الفلاح » دوبار « قد قامت الصلوة» دوبار «الله اکبر» و یک بار« لا اله الّا الله » و امام مالک کلمات اقامه را ده کلمه می‌دانند و ایشان گفتن « قد قامت الصلوة » را نیز یک مرتبه می‌داند. با این وجود، این اختلاف در اصل مبتنی بر اختلاف روایات می‌باشد چرا که در این باب روایات مختلف است و هر کدام از این بزرگان عرصه‌ی علم و دانش و فقاهت و درایت، به احادیث و روایاتی که از پیامبرﷺ و صحابه‌ﷺ بدیشان رسیده است، چنگ زده‌اند.

به هر حال باید گفت که: در جواز اذان ابومحذوره‌ﷺ (که در آن ترجیع ذکر شده) نیز شک و شبهه‌ای نیست و در باب اذان، حقیقت همان است که حضرت شاه ولی الله بیان فرموده است که:

«اختلاف در کلمات اذان و اقامه، مانند اختلاف در قرائت‌های مختلف قرآن است.»

با این وجود، اختلاف در کلمات اذان، اختلافی بزرگ و چالش‌آفرین و بحران‌ساز نیست، بلکه احناف و حنابله معتقدند که در اذان بهتر است ترجیع نباشد، و

شوافع و مالکی‌ها معتقدند که بهتر است ترجیع باشد، و اختلاف صرفاً در اولی و عدم اولی است نه در حرمت و حلّت. پس نباید مسلمانان این مسئله را دستاویزی برای اختلافات و کشمکش‌های لفظی و فیزیکی در میان خویش قرار دهند و از کاه،کوه بسازند و یا خدای ناکرده به فکر این باشند تا کوه را کاه بگردانند.

٦٤٦ – (٦) وعن بلالٍ ، قال: قال لي رسولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلّم : «لا تُثَوِّبَنَّ في شيءٍ منَ الصَّلَوَاتِ إلاَّ في صلاةِ الفجرِ». رواه الترمذيُّ، وابن ماجة. وقال الترمذيُّ: أبو إسرائيلَ الراوي ليسَ هو بذاكَ القويِّ عندَ أهلِ الحديث.[٦٤٦]

۶۴۶ – (۶) بلال ﷺ گوید: پیامبر ﷺ خطاب به من فرمود : بلال ! تثویب (گفتن «الصلوة خیر من النوم») را در اذانِ هیچ یک از نمازهای فرض پنج‌گانه، به جز در اذان صبح نگوی.

[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند . و ترمذی گفته: ابواسرائیل که راوی این حدیث می‌باشد، در نزد محدثین قوی نیست.]

شرح: « التثویب» : در لغت از ثاب به معنای « رجعت و برگشت و بلندکردن صدای مؤذن برای فراخواندن مردم به سوی نماز » است. و چون در نماز صبح، مؤذن برای بیدارکردن مردم از خواب، صدا و آواز خود را بلند می‌گرداند و با گفتن «الصلوة خیر من النوم » آنان را به سوی نماز فرا می‌خواند، بدان، تثویب می‌گویند.

از این حدیث معلوم می‌شود که مشروعیت تثویب، فقط در اذان صبح است، چون برای بیدارکردن کسانی است که خوابیده‌اند، اما اذان دیگر نمازها، برای اعلام دخول وقت و فراخواندن مردم به نماز است.

---

[۶۴۶] ترمذی ۳۷۸/۱ ح ۱۹۸ و قال: ابواسرائیل، اسماعیل بن اسحاق لیس هو بذاک القوی عند اهل الحدیث ، ابن ماجه ۲۳۷/۱ ح ۷۱۵ با این لفظ روایت کرده است: « أمرنی رسول الله صلی الله علیه وسلّم أن أثوب فی الفجر و نهانی أن أثوب فی العشاء

٦٤٧ – (٧) وعن جابرٍ : أنَّ رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلّم قال لبلال: «إذا أذَّنتَ فَتَرَسَّلْ، وإذا أقَمْتَ فاحْدُرْ، واجعَلْ ما بينَ أذانِكَ وإقامتِكَ قَدْرَ مــا يَفرُغُ الآكِلُ منْ أكلِه، والشّارِبُ من شرْبِه، والمُعتصِرُ إذا دخلَ لقضاءِ حاجَتِــه، ولا تَقُومُوا حتى تَرَوني» . رواه الترمذيُّ، وقال: لا نعرِفُه إلاَّ منْ حديثِ عبــدِ المُنعِم، وهو إسنادٌ مجهول.[٦٤٧]

۶۴۷ – (۷) جابر ﷺ گوید : رسول‌خدا ﷺ به بلال ﷺ فرمود: هرگـاه اذان گفتـی به تأنّی و نرمـی و آهـستگی و توقـف میـان کلمـات، اذان بگـو. (زیـرا اذان بـرای خبردادن از وقت نماز، برای مردمی است که در بیرون مسجد هـستند و هـر قـدر بیشتر طول بکشد، بیشتر مهلت به مردم می‌دهـد تـا بـرای نمـاز حاضـر شـوند) و چون خواستی برای نماز اقامه و تکبیر گـویی، شـتاب کـن و آن را سـریع و روان بگو (چون گفتن اقامه برای مردم حاضر در مسجد است و مردم حاضر در مـسجد می‌خواهند هر چه زودتر اقامه‌ی نماز گفته شود و از نماز فارغ شوند و بـه کـار و زندگی خود برسند.)

و میان اذان و اقامه‌ی خویش، به اندازه‌ای فاصله قرار بده تـا شخـصی کـه مـشغول خوردن غذا است از غذا خوردن، و آنکه مـشغول نوشـیدن آب اسـت از نوشـیدن آب فارغ شود، و کسی که نیاز به قضای حاجت دارد حاجت خود را برآورد.

(و چون آن حضرت ﷺ مشاهده کرد که لحظاتی قبل از اینکه از حجـره‌ی خـویش به مسجد تشریف بیاورد، صحابه ﷺ از جای خود بلنـد مـی‌شـوند و منتظـر بـرای اقامه‌ی نماز می‌ایستادند، فرمود :) و تا وقتی که مـرا ندیـده‌ایـد از جـای خـود بـر نخیزید.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: این حدیث ضعیف اسـت، بـرای اینکه آن ر ابه جز روایت عبدالمنعم نیافته‌ایم، و اسـناد ایـن حـدیث نیـز مجهـول است.]

شرح: « فترسّل » : با تأنّی و آهستگی و توقف میان کلمات اذان بگو .

« فاحدر » : در گفتن اقامه، شتاب کن.

---

[۶۴۷] ترمذی ۱/۳۷۳ ح ۱۹۵ و قال: فی اسناده مجهول

«واجعل بین أذانک و إقامتک قدر ما ... »: از این بخش حدیث، معلوم می‌شود که لازم است بین اذان و اقامه به اندازه‌ای که شخص بتواند خود را برای نماز و حضور در مسجد حاضر کند، فاصله وجود داشته باشد، چرا که در غیر این صورت، غرض از گفتن اذان که همان آماده‌شدن برای نماز است، از بین می‌رود. و در حقیقت هیچ حد و اندازه‌ی معینی برای این فاصله تعیین نشده، لذا فاصله‌ی بین اذان و اقامه، به اندازه‌ای باشد که نمازگزاران بتوانند به راحتی به جماعت برسند.

« و لا تقوموا حتی ترونی»: فلسفه و حکمت این منع را می‌توان در دو چیز خلاصه کرد:

۱ ـ پیامبرﷺ چون متواضع‌ترین و ساده‌ترین انسان‌ها بود، از فرط شرم و حیا و تواضع و فروتنی، نمی‌خواست که بندگان خدا در جلوی ایشان همانند عجم‌ها و بیگانگان صف بسته و در انتظار ایشان بایستند.

۲ـ و چون ایستادن و منتظرماندن، باعث تکلیف و اذیت و آزار بود، پیامبرﷺ آنها را از این کار منع می‌فرمود، چرا که برخی اوقات ممکن بود به دلایلی آن حضرتﷺ تأخیر کنند و ایستادن و منتظرماندن مردم، باعث اذیت و آزار آنها شود، و چون پیامبرﷺ همواره مبنای کار خویش را بر آسانگیری و رفع عسر و حرج از بندگان قرار می‌داد و پیوسته جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسان‌گیری را بر جانب تشدید و تعسیر و حرج و سخت‌گیری ترجیح می‌داد، از این‌رو صحابه‌ﷺ را از این کار منع فرمود تا موجبات اذیت و آزار آنها فراهم نشود.

٦٤٨ – (٨) وعن زيادِ بنِ الحارثِ الصُّدائيِّ ، قال: أمَرَني رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «أن أذِّنْ في صلاة الفجرِ» فَأذَّنتُ. فأرادَ بِلالٌ أنْ يُقيمَ، فقال رسولُ اللّهِ: «إنَّ أخا صُداءٍ قدْ أذَّنَ، و مَنْ أذَّنَ فهوَ يُقيمُ» . رواه الترمذيُّ، وابوداود، وابن ماجة.[٦٤٨]

[۶۴۸] ترمذی ۳۸۳/۱ ح ۱۹۹ و ترمذی این حدیث را ضعیف قرار داده است، ابوداود ۳۵۲/۱ ح ۵۱۴، ابن ماجه ۲۳۷/۱ ح ۷۱۷، مسنداحمد ۱۶۹/۴

۶۴۸ – (۸) زیاد بن حارث صدائی ﷺ گوید: روزی رسول‌خدا ﷺ به من فرمان داد تا برای نماز صبح، اذان گویم . من نیز بر حسب فرمان ایشان، اذان گفتم. (چون وقت خواندن نماز فرا رسید) بلال ﷺ خواست تا اقامه گوید؛ پیامبر ﷺ فرمود : برادر صدائی اذان گفته، و هر آنکه اذان گوید، اقامه را نیز باید او بگوید.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

فصل سوم

٦٤٩ – (٩) عن ابن عُمرَ ، قال: كانَ المُسلمُونَ حينَ قَدمُوا المدينةَ يَجتَمِعونَ فَيَتَحَيَّنُونَ لِلصَّلاةِ، وليسَ يُنادي بها أحدٌ، فَتَكَلَّمُوا يوماً في ذلكَ، فقال بعضُهم: إتَّخِذوا مثلَ ناقوسِ النَّصارى. وقالَ بعضُهم: قَرْناً مثلَ قرْن اليهودِ. فقالَ عمرُ: أو لا تَبعَثُونَ رَجُلاً يُنادي بِالصَّلاة ؟ فقال رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم: «يا بلالُ ! قُمْ فنادِ بالصَّلاةِ» . متفقٌ عليه.[٦٤٩]

۶۴۹ – (۹) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: در ابتدا چون مسلمانان، مکه را به مقصد مدینه ترک کردند و به مدینه‌ی منوره آمدند، با هم جمع می‌شدند و وقت نماز را تخمین می‌زدند و در آن زمان برای نماز، اذان گفته نمی‌شد. پیرامون این مسئله روزی اصحاب ﷺ با هم به مشورت و رایزنی پرداختند (تا برای جمع‌شدن برای نماز، به ایده‌ای مطلوب و دلخواه برسند) برخی گفتند: برای اعلام وقت نماز، زنگ بزرگی بسان زنگ بزرگ کلیسای مسیحیان به کار گیرید، و برخی دیگر گفتند: در این زمینه، شیپوری همانند شیپور یهودیان مورد استفاده قرار دهید (تا مانند ایشان، مردم را به مسجد و عبادت خدا فرا خوانیم و آنها را از وقت نماز باخبر سازیم.)

در اینجا بود که حضرت عمر ﷺ گفت : چرا یک نفر را نمی‌فرستید تا با صدای بلند و رسا مردم را به نماز فرا خواند؟ (و بگوید: «الصلوة جامعة») پیامبر ﷺ فرمود: ای بلال ! بلند شو و بانگ نماز کن و مردم را برای نماز فراخوان (و بلال ﷺ نیز در ابتدای امر، قبل از تشریع کلمات اذان، به « الصلوة جامعة »، مردم را به سوی نماز دعوت می‌کرد.)

[۶۴۹] بخاری ۲/۷۷ح ۶۰۴ ، مسلم ۱/۲۸۵ح (۱-۳۷۷) ، ترمذی ۱/۳۶۲ ح ۱۹۰ ، نسایی ۲/۲ح۱ ، مسنداحمد ۱۴۸/۲

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«یتحیّنون»: وقت نماز را تخمین می‌زدند. «قَرن» : شیپور .

٦٥٠ – (١٠) وعن عبد اللّه بن زيدِ بن عبدِ ربِّه ، قال: لَمّا أمرَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم بالنّاقوسِ يُعمَلُ لِيُضرَبَ به لِلنّاس لجمع الصّلاة، طافَ بي وأنا نائمٌ رجلٌ يحمِلُ ناقوساً في يدِه، فقلتُ: يا عبدَ الله ! أتَبيعُ النّاقوسَ ؟ قال: وما تَصنَعُ به ؟ قلتُ: نَدعُو به إلى الصلاة. قالَ: أفَلا أدُلُّكَ على ما هُوَ خيرٌ مِنْ ذلكَ ؟ فقلتُ له: بَلى. قال: فقال: تقولُ: اللّهُ أكبرُ، إلى آخره، وكذا الإقامة فلمَّا أصبَحتُ، أتَيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم، فأخبَرتُه بما رأيتُ. فقال: «إنَّها لرُؤْيا حقٌ إنْ شاءَ اللّهُ، فقُمْ معَ بلالٍ، فألْقِ عليه ما رأيت فلْيُؤَذِّنُ به، فإنَّه أندى صَوتاً مِنكَ». فَقُمتُ مع بِلالٍ، فجعلتُ أُلقِيه عليه ويُؤَذِّنُ به. قال: فَسَمِعَ بذلكَ عمرُ بن الخطاب، وهو في بيته، فَخَرَجَ يَجُرُّ رِداءَه يقولُ: يا رسولَ الله ! والذي بعثكَ بالحقِ لقدْ رأيتُ مثلَ ما أُرِيَ. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «فلِلّه الحمدُ». رواه ابوداود، والدارمي، وابن ماجة؛ إلاَّ أنَّه لم يُذكرِ الإقامةَ. وقال الترمذيُّ: هذا حديثٌ صحيحٌ، لكنَّه لم يُصرِّحْ قصةَ الناقوس.[٦٥٠]

۶۵۰ – (۱۰) عبد الله بن زید بن عبدربه ﷺ گوید: چون پیامبر ﷺ خواست تا فرمان دهد که هنگام نماز و برای جمع‌شدن مردم برای ادای آن، ناقوسی ساخته شود تا به ذریعه‌ی آن، مردم را برای نماز جماعت دعوت دهند و آگاه سازند، شبی در خواب دیدم که مردی (که دو لباس سبز بر تن) و ناقوسی در دست داشت، به دورم می‌گشت و از کنارم عبور می کرد . بدو گفتم: ای بنده‌ی خدا ! آیا این ناقوس را می‌فروشی؟ گفت: با آن چه کار داری؟ گفتم : با آن مَردم را به نماز فرا می‌خوانیم. گفت: آیا تو را به چیزی بهتر از آن راهنمایی نکنم؟ گفتم: چرا، حتماً

---

[۶۵۰] ابوداود ۱/۳۳۷ ح ۴۹۹ ، ابن ماجه ۱/۲۳۲ ح ۷۰۶ ، دارمی ۱/۲۸۶ ح ۱۱۸۷ ، مسنداحمد ۴/۴۳

این کار را بکن. گفت: بگو: «الله اکبر» (الله اکبر الله اکبر، أشهد أن لا إلـه الّـا الله. ... تا آخر اذان)

و نیز بسان اذان، کلمات اقامه را به من آموزش داد.

عبدالله‌ﷺ گوید: چون صبح شد و از خواب بیدار شدم، نزد رسول‌خدا ﷺ رفـتم و آنچه را در خواب دیده بودم برایش بازگو کردم. پیامبرﷺ فرمود: ان شا.الله، ایـن رؤیا (خواب) حق است. سپس پیامبرﷺ بـه مـن دسـتور داد و فرمـود: در کنـار بلال بایست و بدو این کلمات را که در خواب دیده‌ای، بیاموز تـا در اذان بگویـد، زیرا صدای او از صدای تو بلندتر و رساتر است.

من نیز بر حسب فرمان رسول‌خداﷺ در کنار بلال ﷺ ایستادم و آن کلمات را به او تلقین نمودم و او نیز آنها را در اذان به کار می‌برد.

عبدالله‌ﷺ گوید: چون عمر بن خطاب‌ﷺ کلمات اذان را از دهان بلال‌ﷺ شنید، به محض شنیدن آن، فوراً با عجله و شتاب در حالی که ردانش از پشت سـر بـر روی زمین کش می‌خورد، از خانه بیرون آمـد و خـدمت آن حـضرتﷺ حاضـر شـد و گفت: ای رسول‌خداﷺ سوگند به آن ذاتی که تـو را بـا آئـین و دیـن حـق مبعـوث کرده است، من نیز بسان خواب عبدالله بن زید ﷺ دیده‌ام و کلماتی بسان کلمـات اذان، به من نیز تعلیم داده شده است.

آنگاه رسول‌خداﷺ حمد و ستایش خدا را به جای آورد و فرمود: «فللـه الحمـد» حمد و ستایش از آن خداست.

[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند. و ابن‌ماجه نیز بدون ذکر «اقامه» آن را روایت نموده است. و ترمذی گفته: این حدیث، حدیثی صحیح است. البتـه ترمذی به قصه‌ی ناقوس اشاره‌ای نکرده است.]

شرح: «إنه لرؤیا حق»: یعنی این خواب، حق و درست است و از جانب خداونـد ﷻ است، و از القائات نفسانی و شیطانی، پاک و منزه است.

گر چه از رؤیا و الهام صالحه، حکم یقینی ثابت نمی‌شـود، امـا بـه سـبب تقریـر و تـصدیق و تأییـد پیـامبرﷺ ایـن خـواب بـه منزلـه‌ی «وحـی جلـی» قـرار گرفـت، و رسول‌خداﷺ به مردم دستور داد که به همین الفاظ و کلمات اذان گویند.

«لرؤیا حق إن شاء الله» : در اینجا جمله‌ی « ان شاء الله » بنا به تعلیق و یا شک و تردید در مسئله نیست، بلکه جهت تبرک و تأدّب است.

«أندی صوتاً »: بسیار خوش آوازتر و صدایش بسیار بلندتر و رساتر است.

٦٥١ – (١١) وعن أبي بكْرةَ ، قال: خَرَجتُ مع النبيّ صلى الله عليه وسلّم لِصَلاةِ الصُّبحِ، فكانَ لا يمرُّ برجلٍ إلاّ ناداه بِالصَّلاة، أو حَرّكهُ بِرِجلِه. رواه ابوداود.[٦٥١]

۶۵۱ – (۱۱) ابوبکرة ﷺگوید : همراه با پیامبرﷺ برای خواندن نماز صبح بیرون رفتم و پیامبرﷺ از کنار هیچ مردی عبور نمی‌کرد، مگر اینکه او را به سوی نماز دعوت می‌کرد و فرا می‌خواند و یا با پایش آن را می‌جنبانید و تکان می‌داد (تا برای نماز بیدار شود و آمادگی نماید).

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

٦٥٢ – (١٢) وعن مالكٍ ، بلغَه أنَّ المؤَذّنَ جاءَ عمرَ يُؤْذِنُه لِصَلاةِ الصُّبح. فوجدَه نائماً. فقالَ: الصَّلاةُ خيرٌ منَ النَّومِ، فأمرَهُ عمرُ أنْ يجعلَها في نداءِ الصبح. رواه في المُوَطَّأ.[٦٥٢]

۶۵۲ – (۱۲) از مالک روایت است که گوید : بدو خبر رسیده که مؤذن (پس از گفتن اذان) پیش عمرﷺ آمد تا وی را به نماز فرا خواند، و برایش وقت نماز را اعلام نماید، ولی مؤذن او را در خواب یافت، از این‌رو ، با صدای بلند و رسا گفت: «الصلاة خير من النوم » [نماز از خواب بهتر و برتر است] (چون حضرت عمرﷺ از خواب بیدار شد) آن مؤذن را فرمان داد تا این جمله را فقط در اذان صبح قرار بدهد (نه بیرون از آن).

[این حدیث را مالک در مؤطا روایت کرده است .]

---

[۶۵۱] ابوداود ۲/۴۹ح ۱۲۶۴

[۶۵۲] مؤطا مالک کتاب الصلاة ۱/۷۲ح ۸

شرح: قبلاً گفتیم که ثبوت گفتن « الصلاة خیر من النوم » در اذان صبح، از خود پیامبرﷺ ثابت است، چنانچه در حدیث ابومحذوره [شماره ۶۴۵] بدان اشاره رفته است، آنجا که پیامبرﷺ به ابومحذورهؓ دستور می‌دهد و می‌فرماید:

« فإن کان صلوة الصبح ، قلت : الصلاة خیر من النوم ، الصلاة خیر من النوم ».

و نیز در روایتی دیگر آمده است که بلالؓ نزد پیامبرﷺ آمد و ایشان را در خواب دید، از این‌رو گفت : « الصلاة خیر من النوم » آن حضرتﷺ چون از خواب بیدار شد، از گفتن این جمله بسیار خوشش آمد و دستور داد تا بلالؓ آن را در اذان قرار بدهد.

از این‌رو نمی‌توان گفت که عمرؓ از پیش خود دست به تشریع و قانون‌گذاری زده و گفتن « الصلاة خیر من النوم » را در اذان صبح وضع نموده است. بلکه مقصود از این جمله‌ی « فأمره أن یجعلها فی نداء الصبح » این است که چون عمرؓ دید که مؤذن این کلمه را بیرون از اذان می‌گوید از این جهت بدو فرمان داد تا این جمله را فقط در اذان به کار ببرد نه در بیرون آن، و این همان چیزی بود که عمرؓ از رسول‌خداﷺ تعلیم گرفته بود.

٦٥٣ – (١٣) وعن عبدِ الرحمنِ بنِ سعدِ بن عمَّارِ بن سعد، مُؤَذِّنِ رسول الله صلى الله عليه وسلّم ، قال: حدَّثني أبي، عنْ أبيه، عن جدِّه، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم أمرَ بلالاً أنْ يجعلَ أصبعَيه في أذنَيه، وقال: «إنَّه أرفعُ لِصَوتِكَ». رواه ابنُ ماجة.[٦٥٣]

۶۵۳ – (۱۳) عبد الرحمن بن سعد بن عمار بن سعد قرظی گوید : پدرم (سعد بن عمار) از پدرش (عمار بن سعد) و او نیز از جدش (سعد قرظؓ، مؤذن رسول‌خدا ﷺ) به من خبر داده است که پیامبرﷺ به بلال ؓ فرمان داد تا به هنگام اذان، دو انگشت خویش را در داخل گوش‌ها قرار دهد . و درباره‌ی علت و

---

[۶۵۳] ابن ماجه ۱/۲۳۶ح ۷۱۰

فلسفه‌ی این امر فرمود: این کار به بلندترشدن صدایت کمک می‌کند و صدایت را رساتر می‌سازد.

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

شرح: مؤذنان رسول‌خدا ﷺ:

رسول‌خدا ﷺچهار مؤذن داشت که عبارتند از :

۱) بلال بن رباح رضی الله عنه

۲) عبدالله بن عمرو بن ام مکتوم رضی الله عنه

این دو بزرگوار درمدینه‌ی منوره اذان می‌دادند.

۳) سعد القرظ رضی الله عنه؛ مؤذن رسول‌خدا ﷺ در قبا.

٤) ابومحذوره رضی الله عنه؛ مؤذن رسول‌خدا ﷺ در مکه‌ی مکرمه .

باب (٥)

درباره فضیلت اذان و اجابت آن

فصل اول

٦٥٤ ــ (١) عن معاويةَ ، قال: سمعتُ رسولَ اللّهِ صلى الله عليــه وســلّم يقولُ: «المُؤَذِّنُونَ أطْوَلُ النّاسِ أعناقاً يومَ القيامةِ». رواه مسلم.[٦٥٤]

۶۵۴ ـ (۱) ـ معاویه رضی الله عنه گوید: از رسول‌خدا صلی الله علیه وسلم شنیدم که فرمود: اذان‌گویان (آگاه و با اخلاص که از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل، مردم را به سوی نماز فرا می‌خوانند) در روز رستاخیز، از همه‌ی مردم گردنی برافراشته‌تر دارند و از دیگران به اندازه‌ی یک سر و گردن بلندترند.(یعنی آنها سربلندترین و گردن‌فرازترین مردمان در روز قیامت خواهند بود.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: در حقیقت این بلندی و سرافرازی، همان بلندی مقام رهبری و دعوت‌کردن دیگران به سوی خدا و به سوی عبادت و نیایشی همچون نماز است. چرا که اذان از نام « الله » شروع می شود و با نام « الله » پایان می‌پذیرد، جمله‌های موزون، عبارات کوتاه، محتویات روشن و مضمون سازنده و آگاه کننده است.

در حقیقت چه شعاری از این رساتر که با نام خدای بزرگ آغاز می گردد و با اعلام وحدانیت و یگانگی آفریدگار جهان، و گواهی به رسالت پیامبر او، اوج می گیرد و با دعوت به رستگاری، فلاح، نماز و یاد خدا پایان می‌پذیرد.

پس جا دارد چنین شعاری، منادیانش را در روز قیامت، از همه سربلندتر و گردن‌فرازتر قرار دهد.

---

[۶۵۴] مسلم ۱/۲۹۰ح (۱۴-۳۸۷) ، ابن ماجه ۱/۲۴۰ ح ۷۲۵ ، مسنداحمد ۹۵/۴

٦٥٥ – (٢) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا نُودِيَ لِلصَّلاةِ، أدْبَرَ الشَّيطانُ له ضُراطٌ حتى لا يَسمَعَ التَّأذينَ، فإذا قُضِيَ النِّداءُ أقبَلَ، حتى إذا ثُوِّبَ بالصَّلاةِ أدْبَرَ، حتى يخطِرَ بين المرءِ و نفسِه، يقول: أُذكُرْ كذا، أُذكُرْ كذا، لما لَمْ يَكُنْ يَذكُرُ، حتى يَظَلَّ الرَّجُلُ لا يَدري: كم صلّى؟». متفق عليه.[٦٥٥]

۶۵۵ – (۲) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود : وقتی برای نماز (با صدای بلند و رسا) اذان گفته می‌شود، شیطان پشت می‌گرداند و می‌گریزد (و به صورت توهین و استهزاء و تمسخر و ریشخند) سر و صدایی با دهان از خود در می‌آورد تا صدای اذان را نشنود.

و چون گفتن اذان تمام شود ، برمی‌گردد (و مشغول شیطنت و وسوسه کردن می‌شود) و همین که اقامه‌ی نماز، گفته شود، مجدداً فرار را بر قرار ترجیح می‌دهد و پشت می‌کند و می‌گریزد. و هنگامی که اقامه تمام شد برمی‌گردد (و دوباره به شیطنت و وسوسه‌گری و انحراف و گمراهی نمازگزاران می‌پردازد) و میان انسان (نمازگزار) و نفس او، وسوسه ایجاد می‌کند و بدو می‌گوید: فلان موضوع را به یاد آور، و فلان مسئله را به خاطر بیاور ـ از چیزهایی که قبلاً در یاد و فکر او نبوده است ـ و به اندازه‌ای فرد نمازگزار را وسوسه می‌کند و وی را در حالتی قرار می‌دهد که نمی‌داند چند رکعت نماز خوانده است.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: « ضراط » : شارحین ، این واژه را به دو گونه ترجمه کرده‌اند:

۱) شیطان برای اینکه صدای اذان را نشنود و به خاطر توهین و اسائه‌ی ادب به اذان، با دهانش سر و صدا و هیاهو به راه می‌اندازد.

۲) شیطان برای اینکه صدای اذان را نشنود و به خاطر توهین و تمسخر و استهزاء و ریشخند به اذان، پشت می‌کند و می‌گریزد و با مقعدش باد در می‌آورد، چرا که عرب‌ها به باد درآوردن از مقعد، « ضُراط» می‌گویند.

---

[۶۵۵] بخاری ۸۴/۲ ح ۶۰۸ ، مسلم ۲۹۱/۱ ح (۱۹-۳۸۹) ، ابوداود ۳۵۵/۱ ح۵۱۶، نسایی ۲۱/۲ ح ۶۷۰، دارمی ۲۹۵/۱ ح ۱۲۰۴ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۶۹/۱ ح ۶ ، مسنداحمد ۳۱۳/۲

به هر حال در حقیقت این یک روش قدیمی برای مبارزه در برابر نفوذ حق است، که امروز نیز پیروان شیطان و شیطان‌صفتان به صورت گسترده‌تر و خطرناک‌تری ادامه می‌دهند که برای انحراف ساختن افکار مردم و خفه‌کردن صدای منادیان حق و عدالت، محیط را آنچنان آلوده و پر از جنجال و هیاهو می‌کنند که هیچ کس صدای آنها را نشنود.

گاه با جار و جنجال و سوت و صفیر، گاه با داستان‌های خرافی و دروغین، گاه با افسانه‌ها و رمان‌های عشقی و هوس‌انگیز، و گاه از مرحله‌ی سخن نیز فراتر رفته و مراکز سرگرمی و فساد و انواع فیلم‌های مبتذل و سکسی و مطبوعات بی‌محتوای سرگرم‌کننده و بازی‌های دروغین سیاسی و هیجان‌های کاذب، و خلاصه هر چیزی که افکار مردم را از محور حق منحرف سازد، به وجود می‌آورند و در این راستا لحظه‌ای کوتاهی نمی‌کنند.

و از همه بدتر این که، گاه بحث‌های بیهوده‌ای در میان دانشمندان یک قوم، مطرح می‌کنند و چنان آنها را به قیل و قال درباره‌ی آن وا می‌دارند که هرگونه مجال تفکر در مسائل بنیادی از آنها گرفته شود.

٦٥٦ – (٣) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يَسمَعُ مَدىَ صَوتِ المُؤَذِّن جِنٌّ، ولا إنسٌ، ولا شيءٌ؛ إلاَّ شَهِدَ لـه يومَ القِيامةِ». رواه البخاريّ. [٦٥٦]

۶۵۶ – (۳) ابوسعید خدری رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود : هر جن و انسان و چیز دیگری که صدای مؤذن را تا دورترین نقطه می‌شنوند، در روز قیامت برای او شهادت می‌دهند (از این‌رو برای مؤذن مستحب است که با اخلاص و صداقت و از روی اعتقاد و عمل اذان گوید. و در وقت اذان صدایش را هر چه قدر که می‌تواند

---

[۶۵۶] بخاری ۸۷/۲ ح۶۰۹، نسایی ۱۲/۲ ح ۶۴۴، ابن ماجه ۲۳۹/۱ ح ۷۲۳، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۶۹/۱ ح ۴، مسنداحمد ۳۵/۳

بلند و رسا نماید تا انسان‌ها و مخلوقات زیادتری صدای او را بشنوند و در روز قیامت، به نفع و سود وی، در پیشگاه خداوندﷻ شهادت و گواهی دهند.)
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]
« مَدَی صوت » : انتهای مسافتی که صدا بدان برسد.

٦٥٧ – (٤) وعن عبدِ الله بن عمرو بنِ العاص ، قالَ: قالَ رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم : «إذا سَمِعتُم المؤَذِّنَ فَقُولُوا مثلَ ما يقولُ، ثمَّ صلُّوا عليَّ؛ فإنَّه مَنْ صلّى عليَّ صلاةً، صلّى اللّهُ عليه بها عشراً، ثمَّ سَلُوا اللّهَ ليَ الوَسيلَةَ؛ فإنَّها مَنزِلَةٌ في الجنَّةِ لا تَنبَغي إلاَّ لِعَبدٍ مِنْ عِبادِ الله، و أرجُو أنْ أكُونَ أنا هو، فمَنْ سَأَلَ لِيَ الوَسِيلَةَ حَلَّتْ عليه الشَّفاعةُ». رواه مسلم.[٦٥٧]

۶۵۷ – (۴) عبدالله بن عمرو بن العاص ﷺ گوید : پیامبر ﷺ فرمود : هرگاه ندای مؤذن را شنیدید آنچه را می‌گوید تکرار کنید، سپس بر من صلوات و درود بفرستید، چون هر کس بر من یک درود بفرستد خداوند در برابر آن، ده درود بر او می‌فرستد، سپس از خداوندﷻ طلب « وسیله » کنید ، که « وسیله » مقام و جایگاهی است در بهشت که تنها به یکی از بندگان خدا داده می‌شود و امیدوارم که آن بنده، من باشم. پس کسی که از خدا برایم طلب «وسیله» کند، شفاعت (من در روز رستاخیر) شامل حالش می‌گردد.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « صلّى الله عليه بها عشراً » (خداوند در برابر آن، ده صلوات بر او می‌فرستد) : منظور از « صلوات خدا » در اینجا انواع تکریم ، پیروزی‌ها و ترفیع مقام نزد خدا و بندگان است، و نیز می‌تواند منظور از آن، آمرزش و بخشش گناهان باشد، ولی روشن است که «صلوات » مفهوم وسیعی دارد که هم این امور و هم سائر رحمت‌ها و نعمت‌های الهی را شامل می‌شود.

---

[۶۵۷] مسلم ۲۸۸/۱ح (۱۱-۳۸۴) ، ابوداود ۳۵۹/۱ح۵۲۳ ، ترمذی ۵۴۷/۵ ح ۳۶۱۴ ، نسایی ۲۵/۲ ح ۶۷۸ ، مسنداحمد ۱۶۸/۲

« حلّت علیه الشفاعة »: شفاعت (من در روز رستاخیز) بر او واجب می‌شود.

٦٥٨ – (٥) وعن عمرَ رضي الله عنه، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا قالَ المؤذِّنُ: اللّٰهُ أكبرُ، اللّٰهُ أكبرُ، فقالَ أحدكم: اللّٰهُ أكبرُ. اللّٰهُ أكبرُ ثمَّ قال: أشهَدُ أنْ لا إلهَ إلاّ اللّٰهُ، قال: أشهدُ أن لا إلهَ إلاّ اللّٰهُ. ثمّ قال: أشهدُ أنّ محمَّداً رسولُ الله، قال: أشهدُ أنّ محمداً رسولُ الله. ثمّ قال: حيَّ على الصَّلاةِ، قال: لا حوْلَ ولا قُوّةَ إلاّ باللّٰهِ. ثمّ قال: حيَّ على الفَلاحِ، قال: لا حَولَ ولا قوّةَ إلاّ بالله. ثمّ قال: اللّٰهُ أكبرُ، اللّٰهُ أكبرُ، قالَ: اللّٰهُ أكبرُ، اللّٰهُ أكبرُ. ثمّ قالَ: لا إلهَ إلاّ اللّٰهُ، قال: لا إلهَ إلاّ اللّٰهُ مِنْ قَلبِهِ، دَخَلَ الجنَّةَ». رواه مسلم.[658]

۶۵۸ – (۵) عمر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما با « الله اکبر الله اکبر » مؤذن، بگوید: « الله اکبر الله اکبر » ، و با « أشهد أن لا إله الا الله » مؤذن، بگوید: « أشهد أن لا إله الا الله » و با « أشهد أن محمداً رسول الله » مؤذن ، بگوید : « أشهد أن محمداً رسول الله » ، و با « حی علی الصوة » مؤذن ، بگوید : « لا حول ولا قوة الا بالله»، و با « حی علی الفلاح » مؤذن ، بگوید : « لا حول ولا قوة لا بالله » ، و با « الله اکبر الله اکبر » مؤذن بگوید : « الله اکبر الله اکبر » و با « لا اله الا الله » او ، از ته قلب و از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل بگوید : « لا اله الا الله »، وارد بهشت می‌شود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: از دو حدیث بالا دانسته شد که مستحب است کسی که اذان و اقامه را می‌شنود، آنچه را که مؤذن می‌گوید، تکرار کند.

پس کسی که آنچه را مؤذن می‌گوید، تکرار کند، و یا هنگام « حی علی الصلوة» و « حی علی الفلاح » بگوید : « لا حول ولا قوة الا بالله » و یا « حی علی الصلوة »

[658] مسلم ۱/۲۸۹ح (۱۲-۳۸۵) ، ابوداود ۱/۳۶۱ح ۵۲۸

و «حی علی فلاح «و « لا حول ولا قوة الا بالله » را با هم بگوید، باز هم طبق سنت عمل کرده است.

البته در جواب اقامه نیز کلمات اقامه به طور آهسته گفته می‌شوند و هنگام « قد قامت الصلوة » ، أقامهاللهُ و أدامَها ، گفته شود. [ابوداود ج ۱ ص ۹۴]

٦٥٩ – (٦) وعن جابرٍ ، قال: قال رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ قالَ حِينَ يسمعُ النِّداءَ: اللَّهُمَّ رَبَّ هذه الدَّعوَة التَّامَّة، وَالصَّلاة القائمَة، آتِ محمَّداً الوَسِيلَةَ والفَضِيلَةَ، وَابعَثْهُ مَقَاماً مَحمُوداً الَّذي وَعَدْتَ؛ حَلَّتْ لَه شَفاعَتِي يومَ القيامة» . رواه البخاريُّ.[٦٥٩]

۶۵۹ – (۶) جابر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هر کس پس از شنیدن اذان (از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل و از ته قلب) بگوید: « اللهُمَّ رَبَّ هذه الدَّعوَة التَّامَّة، والصَّلاةِ القائمَة، آتِ محمَّداً الوَسيلةَ والفَضيلةَ، وابعَثْهُ مقاماً مَحموداً الذی وَعَدتَه» یعنی : «پروردگارا! به حق این دعوت کامل(اذان) و نمازی که هم اکنون بر پا می‌شود، وسیله و فضیلت را به محمدﷺ عطا فرما و در روز رستاخیز او را به مقام محمود و ستوده‌ای که به او وعده داده‌ای مبعوث فرما » .
شفاعت من در روز قیامت شامل حال او می‌گردد.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: « الوسیلة» : وسیله در پرتو حدیث گذشته : مقامی است در بهشت که تنها به یکی از بندگان خدا داده می‌شود، و آن بنده کسی نیست جز شخص پیامبرﷺ.

« الفضیلة»: عنوان همان مقام و امتیاز مخصوص است که به رسول‌خداﷺ عنایت می‌شود، فضیلتی افزون بر سایر مخلوقات.

« مقاماً محموداً » : بدون شک ، « مقام محمود » مقام بسیار برجسته و شامخی است که ستایش برانگیز است که ستایش و تمجید همگان را بر می‌انگیزد و در

---

[۶۵۹] بخاری ۹۴/۲ ح ۶۱۴ ، ابوداود ۳۶۲/۱ ح۵۲۹ ، ترمذی ۴۱۳/۱ ح ۲۱۱ ، نسایی ۲۶/۱ ح ۶۸۰ ، ابن ماجه ۲۳۹/۱ ح۷۲۲

حقیقت مراد از « مقام محمود » مقام شفاعت کبری است که در آن رسول‌اکرمﷺ از پروردگار، تمنا و تقاضا می‌نماید که دادگاهی مردمان را با لطف و کرم، و فضل و احسان خود آغاز فرماید، چرا که پیامبرﷺ بزرگترین شفیعان در عالم رستاخیز است و آنها که شایسته شفاعت باشند، مشمول این شفاعت بزرگ خواهند شد.

٦٦٠ – (٧) وعن أنسٍ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يُغِيرُ إذا طَلَعَ الفَجرُ، وكانَ يَستَمِعُ الأذانَ، فإنْ سمِعَ أذاناً أمْسَكَ، و إلاَّ أغارَ. فَسَمِعَ رجلاً يقولُ: اللّهُ أكبرُ اللّهُ أكبرُ. فقالَ رسولُ اللّهِ: «على الفِطْرَةِ». ثمَّ قال: أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاَّ اللّهُ فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «خَرَجتَ مِنَ النَّارِ». فنظَروا إليه فإذا هوَ رَاعِي مِعْزَىً. رواه مسلم.[660]

۶۶۰ – (۷) انسﷺ گوید: عادت پیامبرﷺ بود که به هنگام طلوع صبح، بر دشمنان و بدخواهان می‌تاخت و یورش می‌برد (و معمول پیامبرﷺ بود که هرگاه با گروهی جهاد و پیکار می‌کرد، به آنها حمله و یورش نمی‌برد، تا صبح گردد و) منتظر شنیدن اذان از آن منطقه می‌شد، اگر صدای اذان را می‌شنید، از جنگ و پیکار با ایشان خودداری می‌کرد (چون اذان را شعار اسلام و مسلمانی می‌دانست) و اگر صدای اذان را نمی‌شنید، بر ایشان یورش می‌برد.

باری در یکی از جنگ‌ها، پیامبرﷺ از مردی شنید که می‌گوید:« الله اکبر الله اکبر». پیامبرﷺ فرمود:(گواهی می‌دهم که این مرد) بر فطرت و سرشت حقگرایانه و مخلصانه‌ی خداباوری و خداشناسی است.

(چرا که اذان گفتن، فقط شعار خداباوران و خداشناسان و مسلمانان وحقگرایان است.) سپس آن مرد گفت: « اشهد ان لا اله الا الله » . پیامبرﷺ فرمود:(به خاطر اعتراف به توحید و یگانگی خدا) از آتش سوزان دوزخ نجات یافتی.

---

[660] مسلم ۲۸۸/۱ح(۹-۳۸۲) ، ترمذی این حدیث را تا عبارت«... و الا اغار» نقل کرده است:۱۴۰/۴ح ۱۶۱۸ ،ابوداود ۹۸/۳ح ۲۶۳۴ ، دارمی ۲۸۷/۲ ح ۲۴۴۵ ، بخاری نیز اول این حدیث را در پی روایتی طولانی روایت کرده است:۸۹/۲ح ۶۱۰

(انس ﷺ گوید:) صحابه ﷺ متوجه‌ی آن مرد شدند تا ببینند آن مرد کیست (که پیامبر ﷺ چنین نوید و بشارتی را بدو می‌دهد؟) ناگهان متوجه شدند که وی چوپان بزها است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « يُغير » : بر دشمنان و بدخواهان می‌تاخت و یورش می‌برد. « راعی» : چوپان . «مِعزیً » : اسم جنس است به معنای بُز.

از این حدیث دانسته می‌شود که شعار مسلمانان در هر منطقه و مکانی، اذان است، و چنانچه قبلاً نیز گفته شد، هر ملتی در هر عصر و زمانی برای برانگیختن عواطف و احساسات افراد خود و دعوت آنها به وظایف فردی و اجتماعی، شعاری داشته است، مسحیان در گذشته و امروز با نواختن صدای ناموزون ناقوس، پیروان خود را به کلیسا دعوت می‌کنند و به صدا درآوردن ناقوس، جزء شعار دین آنها است.

ولی در اسلام برای این دعوت، از شعار اذان استفاده می‌شود که به مراتب رساتر و موثرتر است. چه شعاری از این رساتر که با نام خدای بزرگ آغاز می‌گردد و با اعلام وحدانیت و یگانگی آفریدگار جهان و گواهی به رسالت پیامبر او، اوج می‌گیرد و با دعوت به رستگاری، فلاح، نماز و یاد خدا پایان می‌پذیرد. از نام « الله » شروع می‌شود و با نام « الله » پایان می‌پذیرد، جمله‌هایش موزون، عباراتش کوتاه، محتویاتش روشن، و مضمونش سازنده و آگاه‌کننده است.

در حقیقت صدای اذان، مانند ندای آزادی، و نسیم حیات بخش استقلال و عظمت و ابهت مسلمانان است که گوش‌های مسلمانان راستین را نوازش می‌دهد و بر جان بدخواهان رعشه و اضطراب می‌افکند و یکی از رموز بقای اسلام و یکی از خصوصیات و میّزه‌ها و شاخصه‌های مسلمانی است.

٦٦١ – (٨) وعن سعدِ بن أبي وقّاصٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ قال حِينَ يَسمَعُ المؤَذِّنَ: أشهدُ أنْ لا إلهَ إلاَّ اللّــهُ وحــدَهُ لا

شرِيكَ له، وأنَّ محمداً عبدُه ورسُولُه، رَضِيتُ باللّهِ رَبّــاً، و بِمُحمَّــدٍ رسُــولاً، وبالإسلام دِيناً، غُفِرَ له ذَنبُه». رواه مسلم.[٦٦١]

۶۶۱ – (۸) سعد بن ابی وقاص ﷺ گوید: پیـامبر ﷺ فرمـود: هـر کـس بـه وقـت شنیدن اذان بگوید: « اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له و ان محمداً عبـده و رسوله، رضیتُ بالله رباً و بمحمد رسولاً و بالاسلام دیناً » یعنی : «گـواهی راسـتین بر این می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست و گواهی به این حقیقت مـی‌دهـم که محمد ﷺ بنده و فرستاده‌ی خداست. من به پروردگاری خدا و اینکه محمـد ﷺ رسول و فرستاده‌ی خدا و اینکه اسلام دین من اسـت، راضـی و خرسـند هـستم (و بدان افتخار می‌کنم.)»

تمام گناهان (صغیره‌ی) او معاف و بخشوده می‌شوند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٦٦٢ – (٩) وعن عبدِ الله بن مُغفَّلٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «بينَ كُلِّ أذانَينِ صَلاةٌ، بَينَ كلِّ أذانَينِ صَلاةٌ، بَينَ كلِّ أذانَينِ صَلاةٌ»، ثمَّ قالَ فِي الثَّالِثَةِ: «لِمَنْ شاءَ». متفقٌ عليه.[٦٦٢]

۶۶۲ – (۹) عبدالله بن مغفل ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: «میان هر دو اذان، نمـازی است، میان هر دو اذان، نمازی است» و در مرتبه سوم فرمود « برای هر کـس کـه بخواهد. (یعنی خواندن نماز میان دو اذان [اذان و اقامه] مستحب است، و فرض یـا واجب نیست.) »

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

« بین کل اذانین » : [میان هر دو اذان] مراد از هر دو اذان : میان اذان و اقامه است.

---

[۶۶۱] مسلم ۱/۲۹۰ ح (۱۳-۳۸۶) ، ابوداود ۱/۳۶۰ح ۵۲۵ ، ترمذی ۱/۴۱۱ ح ۲۱۰ ، نسایی ۲/۲۶ ح ۶۷۹ ، ابن ماجه ۱/۲۳۸ ح ۷۲۱ ، مسنداحمد ۱/۱۸۱

[۶۶۲] بخاری ۲/۱۱۰ح ۶۲۷ ، مسلم ۱/۵۷۳ ح (۳۰۴-۸۳۸) ، ابوداود ۲/۵۹ ح ۱۲۸۳ ، ترمذی ۱/۳۵۱ ح ۱۸۵ ، نسایی ۲/۲۸ ح ۶۸۱ ، ابن ماجه ۱/۳۶۸ ح ۱۱۶۲ ، دارمی ۱/۳۹۷ ح ۱۴۴۰ ، مسنداحمد ۴/۸۶ و احمد بن حنبل عبارت «ثم قال فی الثالثة .. » را ذکر نکرده است.

فصل دوم

٦٦٣ – (١٠) عن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الإمامُ ضامِنٌ، والمؤَذِّنُ مُؤْتَمَنٌ. اللّهُمَّ أَرْشِدِ الأَئِمَّةَ، واغْفِرْ للمُؤَذِّنينَ». رواه أحمد، وابوداود، والترمذي، والشّافعيُّ، وفي أخرى له بلفظ «المصابيح».[٦٦٣]

۶۶۳ – (۱۰) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: پیشنماز (علاوه از نماز خویش) ضامن و کفیل (نماز مردم نیز)است، (از این‌رو بر او لازم و ضروری است که حد امکان در ظاهر و باطن بکوشد، تا اوامر و فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی و احکام و دستورات شرعی، و آداب و شرایط و سنن و فرائض و خشوع و خضوع نماز را در امامت خویش رعایت نماید تا اینکه نماز به خوبی و درستی و بدون هیچ مشکلی برگزار گردد.)

و اذان‌گو نیز در حقیقت امانت‌دار است (از این‌رو بر او نیز لازم و ضروری است که منافع شخصی، اغراض فردی، و امیال نفسی را کنار بگذارد و بدون رعایت هرگونه مصلحت و سازشی در وقت معین اذان گوید و مردمان را به سوی عبادت و پرستش خدای متعال فراخواند.) پروردگارا ! پیشنمازان را به راه راست (و به علم توأم با عمل و صداقت و اخلاص) رهنمون ساز، و اذان‌گویان را (که در برخی اوقات، وقت و بی‌وقت اذان می‌دهند و از آنها نسبت به این قضیه، کوتاهی و تقصیری سر می‌زند) ببخش و مغفرت فرما.

[این حدیث را احمد، ابوداود، ترمذی و شافعی روایت کرده‌اند. و امام شافعی در روایتی دیگر نیز این حدیث را با لفظ « مصابیح » روایت کرده است که عبارت است از« الأئمة ضمناء و المؤذنون أمناء فأرشد الله الائمة و غفر للمؤذنین»]

---

[۶۶۳] مسنداحمد ۴۶۱/۲ ، ابوداود ۳۵۶/۱ ح ۵۱۷ ، ترمذی ۴۰۲/۱ ح ۲۰۷ ، مسند شافعی ص ۵۶ امام شافعی در مسند همین حدیث را با همین لفظ نقل کرده است و در ص ۳۳ با لفظ « الأئمة ضمناء .. » ذکر کرده است.

شرح: در حقیقت در این حدیث، پیامبر ﷺ مسئولیت و وظیفه‌ی خطیر پیشنماز و اذان‌گو را بیان می‌دارد و در حق هر دوی آنها، دعای خیر می‌کند، و همین دعای پیامبر ﷺ بدون شک، بزرگ‌ترین و سترگ‌ترین فضیلت و برتری برای پیشنمازان خداترس و نیکوکار، و اذان‌گویان مخلص و ربّانی است.

٦٦٤ – (١١) وعن ابن عبَّاسٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ أذَّنَ سَبعَ سِنين مُحتَسِباً؛ كُتِبَ له بَراءَةٌ منَ النَّارِ». رواه الترمذي، وابوداود، وابن ماجة.[٦٦٤]

۶۶۴ – (۱۱) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ (پیرامون فضیلت و برتری اذان و اذان‌گویان) فرمود: هرکس هفت سال (از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل و) به قصد ثواب و پاداش (نه به قصد به چنگ‌آوردن مال و ثروت و اجرت و مزد و شهرت و جایگاه اجتماعی) اذان گوید، برایش پروانه‌ای مبنی بر نجات و رهایی وی از آتش سوزان دوزخ، نوشته خواهد شد.
[این حدیث را ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند]

« محتسباً » : به قصد چشم داشتن به مزد و ثواب خدا در روز رستاخیز « براءة »: پروانه‌ی خلاصی. اجازه نامه‌ای که دارنده‌اش را در انجام کاری و یا اخذ حقی، قادر گرداند.

٦٦٥ – (١٢) وعن عُقبةَ بنِ عامرٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «يَعْجَبُ ربُّك مِنْ راعِي غَنَمٍ في رأسِ شَظِيَّةٍ للجَبَلِ يُـؤَذِّنُ بالصَّلاةَ ويُصلّي، فيقولُ اللّهُ عزَّ وجلَّ: أنظُرُوا إلى عَبْدي هذا، يُؤَذِّنُ ويقيمُ الصَّلاةَ، يخافُ مِنّي، قدْ غَفَرتُ لعَبدي، وأدْخَلتُه الجنَّةَ». رواه ابوداود، والنسائيّ.[٦٦٥]

---

[۶۶۴] ترمذی ۱/۴۰۰ ح ۲۰۶ و قال : حدیث غریب و تکلم فی سنده ، ابن ماجه ۱/۲۴۰ ح ۷۲۷
[۶۶۵] ابوداود ۲/۹ ح ۱۲۰۳ ، نسایی ۲/۲۰ ح ۶۶۶ ، مسنداحمد ۴/۱۵۷

۶۶۵ – (۱۲) عقبة بن عامر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: پروردگارت آن چوپانی را دوست می‌دارد (که از مردم و فتنه‌ها فاصله گرفته و) در سر کوهی گوسفندانش را می‌چراند و در هنگام نماز، اذان می‌گوید و نماز خویش را می‌خواند. خداوند ﷻ (از روی فخر و مباهات به فرشتگان مقرب درگاه خویش) می‌فرماید: به این بنده‌ام بنگرید که چگونه برای نماز، اذان و اقامه می‌گوید و چه طور از من می‌ترسد و پروا می‌کند، (بدانید که) براستی من بنده‌ام را بخشیده و او را وارد بهشت نموده‌ام.

[این حدیث را ابوداود و نسایی روایت کرده‌اند.]

« یُعجب ربّک »: کنایه از دوست داشتن و رضایت و خرسندی است . یعنی خداوند چوپانی را دوست می‌دارد واز او راضی و خرسند است که در سر وقت اذان می‌گوید و نماز خودش را می‌خواند.

« راس شظیّه »: بر سر پاره‌ای از کوه .

٦٦٦ – (١٣) وعن ابن عمرَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «ثَلاثةٌ على كُثْبانِ المِسكِ يومَ القِيامَةِ: عَبدٌ أدّى حقَّ اللّهِ وحقَّ مولاهُ، ورجلٌ أمَّ قَوماً وهُم به راضُونَ، ورجلٌ يُنادِي بِالصَّلَوَاتِ الخمسِ كلَّ يومٍ وليْلـةٍ» . رواه الترمذيُّ، وقال: هذا حديثٌ غريب.[٦٦٦]

۶۶۶ – (۱۳) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: سه نفر هستند که در روز رستاخیز، بر توده‌هایی از مشک قرار می‌گیرند: نخست برده‌ای که در دنیا، حقوق خداوندی ، و حقوقی که به سید و آقایش بر می‌گردد، به خوبی و به نحو احسن ادا، کرده باشد. دوم پیشنماز جامعه و مردمی که آنان از او و عملکردش راضی و خشنودند (و امامت خویش را بر آنان تحمیل نکرده باشد) و دگر کسی که در شبانه‌روز ، پنج بار اذان گوید (و مردمان را به سوی نماز فرا خواند.)

---

[۶۶۶] ترمذی ۳۱۲/۴ ح ۱۹۸۶ وقال : حسن غریب ، احمد بن حنبل نیز این حدیث را در مسند ۲۶/۲۵ با تقدیم و تأخیر روایت کرده است.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است.]

« کُثبان » : به هر چیز جمع آمده که اندک باشد « الکثبة » و یا « کثبان » می‌گویند، مانند: تپه و غیره. « المسک » : ماده‌ی خوشبویی که در ناف آهوی مشک تولید می‌شود.

« أَمَّ قوماً » : برای گروهی در نماز مقتدا و پیشنماز شد.

٦٦٧ – (١٤) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «المؤذِّنُ يُغفَرُ له مَدىَ صَوتِه، ويَشهَدُ له كُلُّ رَطْبٍ ويابسٍ. وشاهِدُ الصَّلاةِ يُكتَبُ له خمسٌ وعِشرونَ صَلاةً، ويُكَفَّرُ عنه ما بينَهُما». رواه أحمدُ، وابوداود، وابن ماجة. وروى النَسائيُّ إلى قوله: «كُلُّ رَطْبٍ ويابس»، وقال: «ولَه مثلُ أجرِ مَنْ صلّى». [٦٦٧]

۶۶۷ – (۱۴) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ فرمود: گناهان اذان‌گو، به اندازه‌ی مسافتی که صدای اذانش بدان برسد، بخشوده می‌شود (یعنی هر اندازه که آواز برای اذان رساتر و بلندتر باشد، به همان اندازه، معاف شدن گناهانش نیز بیشتر می‌شود.)

و هر تر و خشکی که صدای مؤذن را می‌شنود در روز رستاخیز برای او شهادت می‌دهد، و کسی که به ندای مؤذن لبیک می‌گوید و در نماز با جماعت شرکت می‌کند، فضیلت و ثوابی معادل ۲۵ نماز به دست می‌آورد و از گناهان (صغیره‌اش) که میان دو نماز وجود دارد، معاف می‌شود.

[این حدیث را احمد، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند. و نسایی نیز تا « کل رطب و یابس» روایت نموده و این عبارت را نیز آورده است: « و له مثل أجر من صلی» : پاداش مؤذن که مردم را به سوی نماز فرا خوانده است، به سان پاداش همه‌ی کسانی است که به ندای او لبیک گفته‌اند و در نماز شرکت کرده‌اند و نماز خوانده‌اند.]

---

[۶۶۷] مسنداحمد ۴۱۱/۲ ، ابوداود ۳۵۳/۱ ح۵۱۵ ، ابن ماجه ۲۴۰/۱ ح ۷۲۴ ، نسایی نیز این حدیث را تا عبارت «کل رطب و یابس» روایت نموده است: ۱۲/۲ ح ۲۴۸

« رطب »: تر. « یابس » : خشک .

٦٦٨ – (١٥) وعن عثمانَ بن أبي العاص ، قال: قلتُ: يا رسولَ الله ! إجعَلني إمام قومي. قال: «أنتَ إمامُهم، وَاقْتَدِ بأضعَفِهِم، واتَّخِذْ مؤذِّناً لا يأخذُ على أذانِه أجْراً». رواه أحمد، وابوداود، والنّسائيُّ.[668]

۶۶۸ – (۱۵) عثمان بن ابی العاص ﷺ گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ! مرا پیشنماز قومم قرار بده. پیامبر ﷺ فرمود: تو مقتدا و پیشنماز آنان هستی و در امامت و پیشنمازی خویش، حال ناتوانان و ضعیفان را رعایت کن(و نمازت را بر حسب توانایی ضعفاء و بیماران بخوان، چرا که مبنای شریعت نیز بر آسان‌گیری و رفع عسر و حرج از بندگان است) و برای اعلام نمودن وقت نماز مؤذنی را انتخاب کن که در مقابل اذانش، پاداشی دریافت نکند (بلکه اذان را تنها به منظور کسب رضای خدا بگوید و در قبال آن، چشم‌داشتی به مزد و پاداش مردم نداشته باشد.)

[این حدیث را احمد، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: در پرتو این حدیث و احادیثی دیگر از این دست، بیشتر علماء و صاحب‌نظران متقدم و پیشین اسلامی و فقهی بر این باورند که برای اذان گفتن، گرفتن اجر و مزد درست نیست.

ولی برخی از متأخرین احناف، با توجه به تحولات و تغییرات زمان، گرفتن اجرت را برای اذان جایز دانسته‌اند، البته به شرطی که هدف و انگیزه‌ی اصلی مؤذن، رضای خدا باشد و از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل اذان گوید و مردم را به سوی نماز فراخواند و در ضمن اگر ناگریز به گرفتن حقوق و اجرت شد، می‌توان در مقابل دیگر خدمات، برای خویش اجرت تعیین کند و در وقت قرارداد، اسم اذان را نگیرد.

---

[668] ابوداود ۱/۳۶۳ح ۵۳۱ ، نسایی ۲/۲۳ ح ۶۷۲ ، مسنداحمد ۴/۲۱۷ ، مسلم نیز به معنای بخش اول حدیث روایتی را نقل کرده است:۱/۳۴۱ ح (۱۸۶– ۴۶۸) ، ابن ماجه نیز این حدیث را در دو جا از سننش نقل کرده است بخش اول حدیث را در ۱/۲۳۶ح ۷۱۴ و بخش دوم حدیث را در ۱/۳۱۶ح۹۸۷ و ۹۸۸ روایت کرده است.

البته فتوای متأخرین بر حسب تغییرات و تحولات زمان است و شایسته نیز است که شرایط زمانه و عصرمان را در نظر بگیریم تا فقهمان امروزی گردد. باید به تغییرات و تحولات زمانه توجه کرد، چرا که هر عصر و زمانه‌ای مشکلات، واقعیات و نیازمندی‌های مخصوص به خود را دارد، عصر ما دچار تغییراتی شده و نسبت به گذشته، تغییرات زیادی کرده است، پس باید این تغییرات در فقه و فتوا نیز خود را نشان دهد(البته در چهارچوب اصول و موازین کلی اسلامی) زیرا فقه، ماده‌ای است زنده، نرم، پویا و متحرک و اصلاً چیز جامدی نیست.

به علاوه برخی از وقایع و امور قدیم دستخوش تغییر حالات و اوصافی شده‌اند که به سبب تغییر طبیعت، حجم و تأثیر آن و حکم وقایع هم دستخوش تغییر می‌شوند و حوادث جدید هیچ گونه مناسبت و سازشی با حکم و فتوایی که گذشتگان درباره‌ی آن صادر نموده‌اند، نخواهند داشت و این امر باعث شد که فقهاء و صاحب‌نظران اسلامی بر حسب تغییر زمان، مکان، عرف، عادات و حالت، اقرار به تغییر فتوا نمایند، و این موضوع در بسیاری از کتب مذاهب متبوع، به چشم می‌خورد و علماء گذشته برای عصر و زمان خودشان اجتهاد کرده‌اند و فتوا داده‌اند، پس علماء و صاحب‌نظران اسلامی ما نیز که از صلاحیت علمی و عملی کافی برخوردارند، نیز متناسب با عصر و زمانه‌ی خودشان اجتهاد کنند و فتوا دهند شاید آن چیزهایی که آنان اجتهاد می‌کردند و فتوا می‌دادند، متناسب با جامعه و زمانه و حال خودشان بود، اکنون دیگر آن چیزها، مناسب و شایسته‌ی عصر و زمانه‌ی ما نیست.

وقتی که دانشمندان در زمان‌های گذشته، علی‌رغم سکون و ایستایی زندگی بشریت، قادر به تغییر فتوا بر حسب تغییر زمان، مکان، عرف و عادات و حالت می‌شدند، تا آنجا که راجع به بعضی از اختلافات میان امام ابوحنیفه و شاگردانش گفته شده است :« هذا إختلاف عصر و زمان و لیس أختلاف حجة و برهان» [این اختلاف مربوط به عصر و زمان است، نه اختلاف دلیل و برهان] ، پس اگر اختلاف آنان اینگونه بوده، اختلاف عصر ما با عصر آن بزرگان باید چگونه باشد.

و باید دانست که وقایع زندگی، پیوسته در تغییر و تحول و حالات جامعه در تطور و دگرگونی می‌باشد، و شریعت مقدس اسلام نیز در هر زمان و مکان حاکم، و صلاحیت پاسخ‌گویی به تمام خواسته‌های بشریت را دارا است.

با در نظرگرفتن این مسائل، علمای متأخر احناف فتوا داده‌اند که با توجه به تحولات و تغییرات زمان، گرفتن اجرت (البته آن هم به ناچار) درست است.

٦٦٩ - (١٦) وعن أمِّ سلمةَ [رضي اللّهُ عنها]، قالتْ: عَلّمَني رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أنْ أقولَ عندَ أذانِ المغرِبِ: «اللّهُمَّ هذا إقْبالُ لَيلِكَ، وإدْبارُ نهارِكَ، وأصْواتُ دُعاتِكَ؛ فاغفِرْ لي». رواه ابوداود، والبَيهقيُّ في «الدَّعَواتِ الكبيرِ». ٦٦٩

۶۶۹ - (۱۶) ام سلمه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: رسول‌خدا ﷺ به من یاد داد تا در موقع اذان مغرب چنین بگویم: «اللهُمَّ هذا إقْبالُ لَیلِکَ، وإدْبارُ نهارِکَ، وأصْواتُ دُعاتِکَ؛ فاغفِرْ لی» «پروردگارا ! این وقت (مغرب) هنگام روآوردن شب تو و رفتن روز تو، و زمان بلندشدن منادیان و دعوت‌کنندگان (مؤذنان) به سوی طاعتت (نماز) می‌باشد، پس به برکت این لحظه، مرا ببخش و مورد عفو و بخشش قرار بده.»

[این حدیث را ابوداود و بیهقی در « الدعوات الکبیر » روایت کرده‌اند.]

« دُعاتک » : مراد اذان‌گویان می‌باشند که مردم را به سوی نماز و طاعت خدای ﷻ فرا می‌خوانند.

٦٧٠ - (١٧) وعن أبي أُمامَةَ ، أو بعض أصحابِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم ، قالَ: إنَّ بلالاً أخذَ في الإقامةِ، فلمّا أنْ قالَ: قدْ قامتِ الصَّلاةُ. قالَ

۶۶۹ ابوداود ۱/۳۶۲ ح ۵۳۰، ترمذی ۵/۵۳۶ ح ۳۵۸۹ و قال حدیث غریب

رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «أقامَها اللّهُ وأدامَها». وقال في سائرِ الإقامَة: كنحوِ حديث عمرَ في الأذانِ. رواه ابوداود.[670]

۶۷۰ – (۱۷) از ابواُمامه ﷛ یا از یکی دیگر از یاران رسول‌خدا ﷺ روایت است که گفت: بلال ﷛ شروع به گفتن اقامه کرد و چون به « قد قامت الصلوة » رسید، پیامبر ﷺ در پاسخ آن فرمود: « أقامها الله و أدامها» [خداوند ﷻ، نماز را بر پا، و پیوسته آن را پایدار و ماندگار دارد.]

راوی گوید: پیامبر ﷺ در بقیه‌ی الفاظ و واژه‌های اقامه، مانند حدیث عمر ﷛ در اذان گفت [یعنی هر چه مؤذن می‌گفت و ایشان می‌شنوید، تکرار می‌فرمود، به جز اینکه در «حی علی الصلوة » و « حی علی الفلاح » ، لا حول و لا قوة الا بالله ، و در جواب « قد قامت الصلوة»، اقامها الله و ادامها، می‌گفت.]

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

٦٧١ – (١٨) وعن أنس ، قال: قال رسولُ اللّهِ : «لا يُرَدُّ الدعاءُ بَينَ الأذانِ والإقامةِ». رواه ابوداود، والترمذيّ.[671]

۶۷۱ – (۱۸) انس ﷛ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: دعا در بین اذان و اقامه رد نمی‌شود (پس برای نمازگزاران محترم، مستحب است بین اذان و اقامه، بسیار دعا کنند و نیازمندی‌های مادی و معنوی، دنیوی و اخروی، فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی، فرهنگی و اقتصادی، عبادی و خانوادگی و ... خود را از خداوند بطلبند، چون در این هنگام دعا اجابت می‌شود.)

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

٦٧٢ – (١٩) وعن سهل بن سعد ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ثِنتَان لا تُرَدَّان: ــ أو قَلّما تُرَدَّانِ ــ الدُّعاءُ عِندَ النِّداءِ، وعِندَ البَأسِ

---

[670] ابوداود ۱/۳۶۰ح ۵۲۸

[671] ابوداود ۱/۳۵۸ ح ۵۲۱، ترمذی ۱/۴۱۵ ح ۲۱۲ و قال : حسن صحیح ، مسنداحمد ۱۱۹/۳

حينَ يَلحَمُ بعضُهم بعضاً». وفي روايـةَ: «وتحتَ المطَرِ». رواه ابـوداود، والدارميُّ؛ إلاّ أنّه لم يذكُرْ: «وتحتَ المطَرِ». [٦٧٢]

۶۷۲ – (۱۹) سهل بن سعد گوید: پیامبر ﷺ فرمود: بدون تردید، دو دعا رد نمی‌شود ـ یا اینکه احتمال رد شدنشان خیلی کم است ـ نخست دعا در وقت اذان، و دیگری، دعا در وقت جنگ و پیکار با دشمنان و بدخواهان اسلام و مسلمین، وقتی که تنور جنگ داغ می‌شود و خون در چشمان جنگجویان و قهرمانان و یکّه‌تازان می‌افتد، و برخی از آنها برخی دیگر را به بدترین وجه می کشند.

و در روایتی آمده است: دعا در وقت نزول باران الهی نیز رد نمی‌شود.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده و دارمی نیز این حدیث را بدون ذکر « و تحت المطر » روایت نموده است.]

« البأس » : جنگ و پیکار . « یلحم » از ماده‌ی لحم است یعنی : برخی از جنگجویان برخی دیگر را به بدترین وجه بکشند.

٦٧٣ – (٢٠) وعن عبدِ اللّهِ بن عَمرٍو ، قال: قال رجلٌ: يا رسولَ الله ! إنَّ المؤَذِّنينَ يَفضُلُونَنا: فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «قُلْ كما يقولونَ، فإذا انتَهَيتَ فَسَلْ، تُعْطَ». رواه ابوداود. [٦٧٣]

۶۷۳ – (۲۰) عبدالله بن عمرو گوید: مردی به پیامبر ﷺ گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! (با فضایل و محاسن و خوبی‌ها و ویژگی‌هایی که شما برای مؤذنان بیان داشتید، معلوم می‌شود که آنها در ثواب و پاداش) از ما بهتر و برترند، و تفوق و فضیلت قابل ملاحظه‌ای بر ما دارند (چرا که آنها اذان می‌گویند و ما نمی‌گوئیم !)

---

[۶۷۲] ابوداود ۴۵/۳ ح ۲۵۴۰ و روایت دوم را نیز در ۴۶/۳ با عبارت « و وقت المطر » نقل کرده است، دارمی ۲۹۳/۱ ح ۱۲۰۰

[۶۷۳] ابوداود ۳۶۰/۱ ح ۵۲۴

پیامبر ﷺ فرمود: هر چه را که اذان‌گویان می‌گویند، تو نیز تکرار کن، و هنگامی که اذان و تکرارش پایان یافت، از خداوند بخواه، که به تو عطا خواهد شد.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: پس اگر مسلمانی می‌خواهد به بهشت برین خدا و رضایت و خشنودی، و ثواب و پاداش بی‌کران او تعالی دست یابد، برایش زیبنده است که هرگاه اذان و اقامه را می‌شنود، او نیز هر آنچه را که مؤذن می‌گوید، تکرار کند تا بشارت‌های روح‌بخش و تعالی‌آفرین پیامبراکرم ﷺ مبنی بر دخول بهشت، و شفاعت پیامبر ﷺ در حق او، تحقق یابد و خویشتن را از جرگه‌ی محرومان و زیان‌کاران جدا سازد.

فصل سوم

٦٧٤ – (٢١) عن جابرٍ ، قال: سمعتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يقولُ: «إنَّ الشَّيطانَ إذا سَمِعَ النِّداءَ بالصَّلاةِ ذهبَ حتى يكونَ مكانَ الرَّوْحاءِ». قال الراوي: والرَّوْحاءُ منَ المدينَةِ: على سِتَّةٍ وثلاثينَ ميلاً. رواه مسلم.[٦٧٤]

۶۷۴ – (۲۱) جابر ﷺ گوید: از پیامبر ﷺ شنیدم که فرمود: بی‌گمان (هنگامی که اذان برای نماز، با صدای بلند و رسا گفته می‌شود) و شیطان آن را می‌شنود، به خاطر اینکه صدای اذان را نشنود، پشت می‌کند و فرار می‌نماید، و تا مکان «روحاء» دور می‌رود.

راوی حدیث (ابو سفیان ، طلحة بن نافع مکی) گوید: « روحاء » محلی در فاصله‌ی حدود ۳۶ مایلی مدینه است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٦٧٥ – (٢٢) وعن عَلْقمةَ بنِ وقّاصٍ ، قال: إني لَعندَ معاويةَ، إذْ أذَّنَ مُؤَذِّنُه، فقالَ معاويةُ كما قالَ مُؤَذِّنُه. حتى إذا قالَ: حيَّ على الصلاةِ؛ قال: لا حولَ ولا قُوَّةَ إلاَّ باللّهِ. فلمَّا قالَ: حيَّ على الفَلاحِ؛ قال: لا حوْلَ ولا قُوَّةَ إلاَّ باللّهِ العَليِّ العَظيمِ. وقالَ بعدَ ذلكَ ما قالَ المؤَذِّنُ. ثُمَّ قالَ: سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قالَ ذلك. رواه أحمد.[٦٧٥]

۶۷۵ – (۲۲) عقلمة بن وقاص ﷺ گوید : نزد معاویه ﷺ بودم که مؤذن وی، برای نماز، اذان گفت. معاویه ﷺ نیز کلمات اذان را مثل آنچه که مؤذن می‌گفت،

---

[۶۷۴] مسلم ۱/۲۹۰ ح (۱۵-۳۸۸)

[۶۷۵] نسایی ۲/۲۵ ح ۶۷۷ ، مسنداحمد ۴/۹۱ و ۹۲

تکرار کرد و چون به « حی علی الصلاة » رسید معاویه ﷺ گفت : «لا حول و لا قوة الا با الله»، و چون مؤذن « حی علی الفلاح » گفت ، وی « لا حول و لا قوة الا با الله العلی العظیم » گفت، و پس از این تا آخر اذان هرآنچه را که مؤذن گفت او نیز تکرار کرد.

آن‌گاه گفت: از خود پیامبرﷺ شنیدم که اینچنین می‌گفت (یعنی آنچه را که مؤذن می‌گفت او نیز تکرار می‌فرمود و در وقت شنیدن « حی علی الصلوة » و «حی علی الفلاح «، « لاحول و لاقوة الا باالله» می‌فرمود.)

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

٦٧٦ – (٢٣) وعن أبي هريرةَ ، قال: كُنّا معَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فقامَ بِلالٌ يُنادِي، فَلَمّا سَكَتَ قالَ رسولُ اللّهِ: «مَنْ قالَ مِثلَ هذا يَقيناً، دخلَ الجنَّةَ». رواه النّسائيُّ.[٦٧٦]

۶۷۶ – (۲۳) ابوهریره‌ﷺ گوید : همراه با پیامبر ﷺ بودیم که بلالﷺ از جای برخاست و شروع به اذان گفتن کرد. چون بلالﷺ از اذان گفتن فراغت یافت، پیامبرﷺ فرمود : هر کس از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل و از ته‌قلب، مثل این کلمات را بگوید، (یعنی هر آنچه را که مؤذن می‌گوید، تکرار کند) وارد بهشت می‌شود.

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

٦٧٧ ـ (٢٤) وعن عائشةَ ، رضي الله عنها، قالت: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا سَمِعَ المؤَذِّنَ يَتَشَهَّدُ قال: «وأنا وأنا». رواه أبو داود.[٦٧٧]

۶۷۷- (۲۴) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هرگاه پیامبرﷺ شهادتین (= «اشهد ان لا اله الا الله» و «اشهد ان محمداً رسول الله») را از دهان اذان‌گو می‌شنید،

---

[۶۷۶] نسایی ۲/۲۴ح ۶۷۴

[۶۷۷] ابوداود ۱/۳۶۱

می‌فرمود: و من نیز بر توحید و یگانگی خدا گواهی می‌دهم، و من نیز از روی صداقت و اخلاص، بر رسالت محمدﷺ شهادت می‌دهم.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: «أنا و أنا» [من و من]: مراد از «أنا»ی اول این است که پیامبرﷺ در پاسخ مؤذن که می گفت: «اشهد ان لا اله الا الله» فرمود: «أنا اشهد ان لا اله الا الله» یعنی «من گواهی راستین بر این می‌دهم که خدایی جز خدای یگانه نیست.» و منظور از «أنا»ی دوم، این است که پیامبرﷺ در پاسخ مؤذن که «اشهد ان محمداً رسول الله» می گفت، فرمود: «أنا اشهد انّ محمداً رسول الله» یعنی: «گواهی به این حقیقت می‌دهم که محمدﷺ پیامبر و فرستاده‌ی خداست.»

٦٧٨ ــ (٢٥) وعن ابنِ عمر ، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم ، قال: «مَنْ أذَّنَ ثِنتَيْ عَشرَةَ سنةً، وجَبَتْ لَهُ الجنَّةُ، وكُتِبَ له بتَأذينِه في كُلِّ يومٍ سِتُّونَ حَسَنةً، ولِكُلِّ إقامةٍ ثلاثونَ حَسنةً». رواه ابنُ ماجة.[٦٧٨]

۶۷۸- (۲۵) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هر کس از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل، دوازده سال اذان گوید و مردمان را به سوی نماز فراخواند، وارد شدنش به بهشت، مسجّل می‌شود، و در نامه‌ی اعمالش در قبال اذانِ هر روز، شصت نیکی، و در قبال اقامه‌ی هر روز، سی نیکی، ثبت و ضبط می‌شود.

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

شرح: در حدیث شماره‌ی ۶۶۴، برای دخول به بهشت، مدت هفت سال بیان شده است، چنانچه پیامبرﷺ می‌فرماید:

---

[۶۷۸] ابن ماجه ۲۴۱/۱ ح ۷۲۸، دارقطنی ۲۴۰/۱ح ۲۳ از باب «ذکر الاقامة و اختلاف الروایات فیها» از «کتاب الصلاة».

«هر کس، هفت سال، از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل، و به قصد ثواب و پاداش، اذان گوید، از آتش دوزخ رهایی می‌یابد» و در این حدیث مدت دوازده سال ذکر شده است.؟

به نظر حقیر، تعبیر به «هفت» یا «دوازده» ممکن است از باب تکثیر باشد، نه تحدید و عدد، و نیز ممکن است منظور این باشد که خداوند بر اساس صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل اذان‌گویان فیصله می‌کند، آنهایی که اخلاص و صداقت‌شان بیشتر است، فضل و احسان بیشتری از جانب خدا شامل حال آنها می‌شود، وآنها که اخلاص‌شان کمتر است، فضل واحسان کمتری شامل حال آنها می‌گردد و خداوند داناست که چه کسی مستحق این افزون‌بخشی است و چه کسی مستحق آن نمی‌باشد.

٦٧٩ ــ (٢٦) وعنه ، قال: كُنَّا نُؤْمَرُ بالدُّعاءِ عنــدَ أذانِ المغــرِبِ. رواه البيهقيُّ في: «الدَّعواتِ الكبير».[٦٧٩]

۶۷۹- ابن عمر-رضی‌الله عنهما - گوید: در هنگام اذان مغرب، به ما دستور داده می‌شد تا دعا کنیم (یعنی پیامبرﷺ در وقت اذان مغرب از ما می‌خواست و ما را فرمان می‌داد تا دعا کنیم، چرا که دعا در این وقت رد نمی‌شود.)
[این حدیث را بیهقی در «الدعوات الکبیر» روایت کرده است.]

---

[۶۷۹] بیهقی در « الدعوات الکبیر»

باب (٦)

پیرامون تأخیر اذان

فصل اول

۶۸۰ ــ (۱) عن ابنِ عمرَ ، قال: قال رسولُ اللّٰه: «إنَّ بلالاً يُنادي بلَيلٍ، فَكُلُوا واشرَبُوا حتى يُناديَ ابنُ أُمِّ مَكتومٍ»، قال: وكانَ ابنُ مكتومٍ رجلاً أعمى، لا يُنادِي حتى يُقالَ له: أصْبَحْتَ أصبحتَ. متفق عليه.[۶۸۰]

۶۸۰- (۱) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: براستی بلال، شب اذان می‌گوید (تا کسی که مشغول تهجد بوده، دیگر نماز نخواند، و کسی که خواب است بیدار شود، و یا در ماه رمضان اذان می‌گفت تا مردم برای سحری حرکت کنند) پس شما (که می‌خواهید روزه بگیرید، می‌توانید، برای سحری) بخورید و بیاشامید تا وقتی که ابن ام مکتوم‌ﷺ (برای صبح) اذان گوید.
ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: ابن ام مکتوم‌ﷺ مردی نابینا بود که برای صبح اذان نمی‌داد تا آنکه به او گفته می‌شد: صبح است، صبح است.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: دوبار اذان گفتن به این سبب است که وقت فجر، به خودی خود هنگام خواب است و مردم به خواب رفته‌اند، ضرورت دارد که قبل از وقت، بیدار گردند تا روزه‌داران به سحری‌خوردن بپردازند و خفتگان بیدار گردند و خود را برای نماز آماده سازند. بر خلاف سایر نمازها که مردم در آن اوقات بیدار هستند و قبل از وقت نماز، کسی اذان نمی‌گوید جز آنکه مؤذنی که بر حسب عادت خود، قبل از اذان صبح، اذان می‌گوید و مردم شهر و روستا، صدای او را می‌شناسند و کسی با اذان او دچار شبهه و گمراهی نخواهد شد، و همراه این مؤذن، مؤذن دیگر، اذان را درست

---

[۶۸۰] بخاری ۹۹/۲ ح ۶۱۷ ، مسلم ۸۶۸/۲ ح (۳۶-۱۰۹۲*) ، نسایی ۱۰/۲ ح ۶۳۷ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۷۴/۱ ح ۱۵ ، مسنداحمد ۶۲/۲

در وقت نماز می گوید، همانطور که بلال وابن ام مکتوم ـ رضی‌الله عنهما ـ اینگونه عمل می کردند وقتی مردم اذان بلال‌ؓ را می‌شنیدند، می‌دانستند که اذان بلال‌ؓ قبل از وقت، برای بیدارساختن مردم و سحری‌خوردن روزه‌داران است، و هنگامی که اذان ابن ام مکتوم ؓ را می‌شنیدند، می‌دانستند که وقت فجر صادق فرارسیده است و زمان ادای سنت فجر و نماز فرض فرارسیده است.

و در حقیقت اصل در اذان، اعلام وقت نماز است، از این‌رو، باید وقت نماز فرا رسد، آن وقت مؤذن، اذان بگوید، بنابراین، گفتن اذان قبل از فرارسیدن زمان آن، جایز نیست و مُخلّ اعلام به دخول نماز که از اهداف و مقصود آن است، خواهد بود، مگر در نماز صبح که اذان قبل از وقت جایز است، همانطور که بلال، (مؤذن رسول‌خداﷺ) چنین می کرد. و همین مذهب امام شافعی و شاگرد ارشد امام ابوحنیفه، «ابویوسف» است.

و از این حدیث معلوم می‌شود که برای پیامبرﷺ دو اذان‌گو بود که یکی (بلال‌ؓ)، پیش از طلوع فجر صادق، برای بیدارکردن مردم از خواب و یا خوردن سحری و یا تهجد، اذان می‌داد، و دیگری (ابن ام مکتوم‌ؓ) پس از طلوع فجر صادق، برای نماز صبح اذان می گفت، و غالباً این برنامه‌ی پیامبرﷺ در ماه رمضان بود که بلال‌ؓ برای سحری وابن ام مکتوم‌ؓ برای نماز صبح اذان می گفتند.

۶۸۱ ــ (۲) وعن سَمُرَةُ بنِ جُندُب ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «لا يَمْنَعَنَّكم مِنْ سُحُورِكم أذانُ بِلالٍ، ولا الفَجْرُ المُستَطِيلُ؛ ولكن الفَجرُ المُستَطِيرُ في الأُفُق». رواه مسلم. ولفظُه للترمذيِّ.[۶۸۱]

۶۸۱- (۲) سمرة بن جندب‌ؓ گوید: پیامبرﷺ فرمود: اذان بلال شما را از خوردن سحری باز ندارد (چرا که او اذان می‌گوید تا کسی که مشغول تهجد بوده، دیگر نماز نخواند و کسی که خواب است، بیدار شود، و کسی که می‌خواهد

[۶۸۱] مسلم به همین معنی روایت کرده است:۲/۷۷۰ح (۴۳-۱۰۹۴) ، ابوداود نیز به همین معنی روایت نموده است:۲/۷۵۹ ح ۲۳۴۶ ، ترمذی ۳/۸۶ح ۷۰۶ و لفظ حدیث نیز از ترمذی است.

سحری کند، این کار را بکند) و نیز شما را از خوردن سحری باز ندارد صبح دراز، که به طور عمودی در آسمان پیدا می‌شود (که آن را به دم روباه تشبیه کرده‌اند، این همان صبح کاذب و دروغگو است.) اما (کمی بعد از آن سفیدی شفّافی به طور افقی و در امتداد افق نمایان می‌شود که همچون رشته نخ سپیدی است که در کنار رشته‌ی سیاه شب کشیده شده است و چنین صبحی که) به طور افقی و در امتداد افق پیدا می‌شود مانع خوردن سحری است (و این همان صبح صادق است که آغاز روزه و ابتدای وقت نماز صبح است و هیچ شباهتی با صبح کاذب ندارد.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده و لفظ آن از ترمذی است.]

شرح: در پایان شب، نخست یک سفیدی بسیار کم‌رنگ و فریبنده به طور عمودی در آسمان پیدا می‌شود که آن را به دم روباه تشبیه کرده‌اند، این همان صبح کاذب و دروغگو است که نه مانع سحری خوردن می‌شود و نه با ظاهرشدن آن، وقت نماز صبح داخل می‌شود.

اما کمی بعد از آن سفیدی شفافی به طور افقی و در امتداد افق نمایان می‌شود که همچون رشته نخ سپیدی است که در کنار رشته‌ی سیاه شب کشیده شده است، این همان صبح صادق است که آغاز روزه و ابتدای وقت نماز صبح است و هیچ شباهتی با صبح کاذب ندارد.

٦٨٢ ــ (٣) وعن مالكِ بن الحُوَيْرِث ، قال: أتيتُ النَّبيَّ صلى الله عليه وسلَّم أنا وابنُ عمٍّ لي، فقال: «إذا سافَرْتُما فأذِّنا وأقِيما، ولْيَؤُمَّكُما أكبَرُكُما». رواه البخاريُّ.[682]

۶۸۲-(۳) مالک بن حویرث رضی الله عنه گوید: همراه با پسرعمویم، نزد رسول‌خدا ﷺ آمدیم، ایشان خطاب به ما فرمودند: هنگامی که به سفر می‌روید (و وقت نماز

---

[682] بخاری ۲/۱۱۰ ح ۶۲۸ ، مسلم۱/ ۴۶۵ ح (۲۹۲- ۶۷۴) ، ترمذی ۱/۳۹۹ ح ۲۰۵ ، ابوداود ۱/۳۹۵ ح ۵۸۹ ، نسایی ۲/۹ ح ۶۳۶ ، ابن ماجه ۱/۳۱۳ ح ۹۷۹ ، مسنداحمد ۵/۵۳

فرارسید) اذان و اقامه گویید، وآنکه از شما به لحاظ سن از دیگری بزرگتر است، شما را امامت دهد.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

٦٨٣ ـــ (٤) وعنه ، قال: قال لنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «صَلُّوا كما رأيتُمُونِي أُصَلِّي، وإذا حَضَرَتِ الصَّلاةُ؛ فلْيُؤَذِّنْ لكم أحَدُكم، ثمَّ لِيَؤُمَّكُم أكبرُكم» . متفقٌ عليه.[٦٨٣]

۶۸۳- (۴) مالک بن حویرث ﷺ گوید: (با گروهی از قوم خود، نزد پیامبرﷺ آمدم و به منظور یادگیری مفاهیم دین و حقائق اسلامی و تعالیم وآموزه‌های نبوی و دستورات و فرامین تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین الهی، در حدود بیست روز در خدمت پیامبرﷺ ماندیم.) پیامبرﷺ خطاب به ما فرمود: با همان کیفیت و کمّیتی که دیدید من نماز می‌خوانم، شما نیز بخوانید، و هنگامی که وقت نماز فرارسید، یکی از شما اذان بگوید و سپس بزرگترین شما، امامت کند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «لیؤمّکم أکبرکم»: اصل مسئله‌ی شرعی این است که هر کس از لحاظ دینی و علمی از دیگران برتر است او باید مقتدا و پیشنماز شود، ولی چون «مالك بن حویرث» و پسر عمویش از نظر دینی واخلاقی وآگاهی از مسائل دینی با همدیگر برابر بودند، و در این زمینه هیچ فضیلت و برتری بر یکدیگر نداشتند، پیامبرﷺ فرمود: هر کس از شما که به لحاظ سن و سال بزرگتر است امام شود.

٦٨٤ ـــ (٥) وعن أبي هريرةَ ، قال: إنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم حين قَفَلَ منْ غَزْوَةِ خَيبرَ، سارَ ليلةً، حتى إذا أدْركهُ الكَرَى عَرَّسَ، وقال لِبلالٍ: «إكْلَأْ لنا اللَّيلَ. فَصَلَّى بلالٌ ما قُدِّرَ له، ونامَ رسولُ اللّهِ وأصحابُه. فلمَّا تقارَبَ

[٦٨٣] بخاری ۱۱۱/۲ ح ۶۳۱، دارمی ۳۱۸/۱ ح ۱۲۵۳ ، احمد بن حنبل نیز این روایت را با تقدیم و تأخیر در مسند ۵۳/۵ نقل کرده است.

الفجرُ، إستَنَدَ بلالٌ إلى راحلَته مُوَجِّهَ الفجرِ، فَغَلَبَتْ بلالاً عَيناهُ، وهو مُستَندٌ إلى راحلتِه، فلم يَستَيقظْ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم، ولا بلالٌ، ولا أحدٌ من أصحابِه حتى ضَرَبَتْهُمُ الشَّمسُ، فكانَ رسولُ اللّهِ أوَّلَهُم إستَيقاظاً، فَفَزِعَ رسولُ اللّهِ، فقالَ: «أيْ بِلال !» فقال بلالٌ: أخذَ بنفسي الذي أخَذَ بنَفسكَ. قالَ: «إقْتادوا». فاقتادُوا رواحِلَهم شيئاً، ثُمّ تَوَضَّأَ رسولُ اللّهِ، وأمرَ بلالاً فأقامَ الصَّلاةَ، فصلّى بِهِمُ الصُّبحَ. فلمّا قَضَى الصَّلاةَ، قالَ: «مَنْ نَسِيَ الصَّلاةَ، فَلْيُصَلِّها إذا ذَكَرَها؛ فإنَّ اللّهَ تعالى قالَ: { وأَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْري }» . رواه مسلم.[۶۸۴]

۶۸۴- (۵) ابوهریره‌ رضی الله عنه گوید: رسول‌خدا ﷺ در راه بازگشت از «خیبر» پاسی از شب را راه پیمود، تا هنگامی که خواب بر او (و صحابه‌ رضی الله عنهم) غلبه کرد، در این هنگام در ساعات آخر شب در جایی جهت استراحت و خواب، شتران را متوقف ساخت و به بلال‌ رضی الله عنه فرمود: هوای امشب ما را داشته باش و برای ما نگهبانی بده. بلال‌ رضی الله عنه نیز، بیدار ماند و به اندازه‌ی توان و قدرتش نماز خواند، و پیامبر ﷺ و یارانش خوابیدند. سپس چون طلوع فجر صادق نزدیک شد، بلال‌ رضی الله عنه رو به افق، تکیه بر ناقه‌اش زد و مراقب اوضاع بود که خواب بر دیدگانش غلبه کرد و او در حالی که به جهاز شتر و به بار و بنه‌ی خود تکیه داشت، به خواب فرو رفت و در نتیجه، هیچ کس، نه پیامبر ﷺ و نه بلال‌ رضی الله عنه و نه هیچ یک از یاران ایشان برای نماز صبح بیدار نشدند و همه به خواب رفتند، تا وقتی که آفتاب بالا آمده بود و روی آنان افتاد، آن‌گاه نخستین کسی که در این لحظه بیدار شد، رسول‌خدا ﷺ بود که (چون دید آفتاب بالا آمده و نماز صبح قضا شده) با نگرانی و پریشانی، بلال‌ رضی الله عنه را صدا زد و فرمود: ای بلال! (مگر قرار نبود که مراقب اوضاع باشی و ما را برای نماز صبح بیدار کنی؟) بلال‌ رضی الله عنه در پاسخ گفت: آنچه بر تو غلبه کرده بود، بر من نیز غلبه کرد.

---

[۶۸۴] مسلم ۴۷۱/۱ ح (۳۰۹- ۶۸۰) ، نسایی نیز آخر این حدیث را نقل کرده است: ۲۹۵/۱ ح ۶۱۸ ،ابن ماجه ۲۲۷/۱ ح ۶۹۷

پس از آن پیامبرﷺ دستور داد تا شتران را اندکی پیش ببرند و از آن منطقه خارج بشوند، صحابه‌ﷺ نیز بر اساس فرمان رسول‌خداﷺ شتران خویش را اندکی پیش بردند و مکانی دیگر برگزیدند. وآن‌گاه رسول‌خداﷺ وضو گرفت و به بلالﷺ برای اقامه و اذان فرمان داد و بلال ﷺ اقامه و اذان نماز را گفت وآن حضرتﷺ نماز صبح را برای آنان به جای آورد.

رسول‌خداﷺ در پی به جای‌آوردن آن نماز قضا، فرمود: هر کس نمازی را فراموش کند، پس هر گاه آن را به یاد آورد، آن را ادا کند که خداوند ﷻ می‌فرماید: «و نماز را بخوان تا همیشه به یاد من باشی.»*

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «قَفل»: از جنگ یا سفر برگشت. «سار لیلة»: مقداری از شب را راه پیمود. «الکَری»: چرت و خواب. «عَرَّس»: مسافر در ساعات آخر شب برای استراحت فرود آمد. «اکلأ»: از ماده‌ی «کلأ» : به معنای رعایت و حمایت و حراست. یعنی امشب هوای ما را داشته باش و ما را نگهبانی بده. «اقتادوا»: شتران را اندکی به پیش برید وآنها را رو به جلو بکشید.

هر انسان ممکن است در زندگی خود با عذرهایی در انجام تکالیف و وظایف، روبرو شود و پیامبرﷺ از آنجا که یک انسان است، آنچه بر هر انسانی عارض می‌شود، امکان عارض‌شدن بر او را نیز دارد، وآنچه هر انسانی را برای انجام تکالیف دینی و وظایف شرعی خود با مشکل روبرو می‌سازد، ممکن است، او را نیز، با مشکل، روبرو کند.

بنا به این روایت، هر چند نگهبان آن حضرتﷺ، ایستاده و بیدار و مؤظف بود تا آن حضرتﷺ را (هنگامی که مردم به خواب سنگین فرو رفته‌اند و او نیز به خواب رفته است)، بیدار کند، اما خداوندﷻ، خواب را بر دیدگان نگهبان، چیره ساخت و وی هنگامی بیدار شد که آفتاب بالا آمده بود، و با آن که دیدگان پیامبران بخواب می‌رود، اما دل‌هایشان بیدار می‌ماند و نمی‌خوابد و در طی غزوه‌ی خیبر هر چند قلب رسول‌خداﷺ بیدار بود، اما دیدگان او به خواب رفت تا این که خداوند، انسان بودن

---

* «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» [طه/۱۴]

پیامبرﷺ را به مردمان نشان دهد و کار او بتواند الگویی باشد برای مردم در جبران اعمالی که قضا شده است، چه او الگویی شایسته برای مؤمنان است و اوست که می‌فرماید:

«آن سان که می‌بینید من نماز می‌گزارم، نماز بگزارید.»

بنابراین او باید برای مردم بیان کند که چگونه در حال اداء و در حال قضا، نماز خود را به جای آورند.

و در حقیقت پیامبران الهی، هیچ گاه به سبب غفلت، در نماز و عبادت در سهو و اشتباه واقع نمی‌شوند، بلکه از جانب خداوند متعال در سهو انداخته می‌شوند تا امت از مسائل سهو اطلاع یابند، اگر به رسول‌خداﷺ این سهو پیش نمی‌آمد، امّت اسلامی از کجا می‌دانست که نماز فوت شده، باید دوباره قضاء شود؟ واگر وی بر دو و یا بر سه رکعت ظهر یا عصر به سبب فراموشی سلام نمی‌داد (چنانچه در حدیث ذوالیدین آمده است) امّت اسلامی از کجا مسائل سجده‌ی سهو را می‌آموخت، و اگر به حضرت آدمعليه السلام سهو و نسیان، پیش نمی‌آمد، روش توبه و استغفار از کجا معلوم می‌شد و...؟

در حقیقت سهو و نسیان پیامبران نیز، وسیله‌ای جهت تشریح و تبیین احکام الهی است. از حدیث بالا، دو نکته را می‌توان استفاده کرد:

الف) هر گاه نمازی به سبب فراموشی یا خواب قضاء شود، به جای‌آوردن قضایی آن واجب است. البته در صورت ترک نماز بدون عذر، نیز قضای آن همراه با توبه لازم و ضروری است، چرا که خداوند، بخشنده‌ی آن کسی است که توبه کند و به سوی خدا برگردد و در مقام جبران گذشته برآید، خداوند می فرماید:

«إِلا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ » [آل عمران/۸۹]

«مگر کسانی که بعد از گناه، توبه کنند و به اصلاح بپردازند (یعنی به سوی خدا برگردند و در مقام جبران گذشته برآیند که توبه‌ی آنان پذیرفتنی است.) زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است.»

ب) نماز قضاء را همان گونه که می‌توان به صورت فرادی وتنهایی به جای آورد، به صورت جماعت نیز می‌توان انجام داد (البته با رعایت شرایط و ضوابطی که فقهاء در کتب فقه بیان نموده‌اند.) و بی‌تردید انجام آن به صورت جماعت بهتر است، چرا که نماز جماعت، هر رکعت آن بیست و هفت درجه بیشتر از فرادی، ثواب و پاداش دارد.

۶۸۵ ــ (۶) وعن أبي قَتادةَ ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ : «إذا أُقيمَتِ الصَّلاةُ فلا تقوموا حتى تَرَوني قدْ خَرَجْتُ» . متفق عليه.[۶۸۵]

۶۸۵- (۶) ابوقتاده گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هنگامی که نماز برگزار گردید و اقامه‌ی نماز گفته شد، تا وقتی که مرا ندیده‌اید که از منزل خود به سوی شما بیرون آمده‌ام، از جای خود برای برگزاری نماز برنخیزید.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده است.]

شرح: گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که لحظاتی قبل از اینکه رسول‌خدا ﷺ از حجره‌ی خویش به سوی مسجد تشریف بیاورد، مردم از جای بر می‌خاستند و برای برگزاری نماز، منتظر می‌ایستادند، پیامبر ﷺ آنان را از این عمل نهی کرد و فرمود:

«تا وقتی که به مسجد نیامده‌ام و مرا ندیدید که از منزل به سوی شما بیرون می‌آیم، از جای خود برای برگزاری نماز برنخیزید»

و علّت این نهی می‌تواند دو چیز باشد:

یکی اینکه: پیامبر ﷺ از فرط حیاء و شرم و تواضع و فروتنی نمی‌خواست که بندگان خدا در جلوی ایشان همانند بیگانگان و گردنکشان صف بسته، در انتظار ایشان بایستند.

و دوم اینکه: ممکن بود ایستادن و منتظرماندن، باعث چالش و دغدغه و اذیت وآزار، برای مردم شود، چرا که برخی اوقات ممکن بود به دلایلی آن حضرت ﷺ

---

[۶۸۵] بخاری ۱۱۹/۲ ح ۶۳۷ و بخاری عبارت «و قد خرجت» را ذکر نکرده است. ، مسلم ۴۲۲/۱ ح «۱۵۶ -۶۰۴» ، ابوداود ۳۶۸/۱ ح ۵۳۹ ، ترمذی نیز این حدیث را بصورت تعلیقی در سننش : ۳۹۵/۲ پس از حدیث شماره ۵۱۷ نقل کرده است. ، نسایی ۸۱/۲ ح ۷۹۰ ، دارمی ۳۲۲/۱ ح ۱۲۶۱ ، مسنداحمد ۲۹۶/۵

تأخیر کند و یا کاری برایشان، پیش آید و ایستادن و منتظرماندن مردم، باعث اذیت و آزار آنها شود، و چون پیامبرﷺ از سختگیری و عُسر و حرج متنفر بود و به آسان‌گیری و سهولت و رفع عُسر و حرج تمایل داشت، از این‌جهت، دوست نداشت که مردم در چالش و دغدغه قرار گیرند و موجبات آزار و اذیت آنها فراهم شود، از این جهت، آنها را از این کار منع فرمود.

٦٨٦ ــ (٧) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلّم : «إذا أُقيمَتِ الصَّلاةُ، فلا تَأْتُوها تَسْعَونَ، وَأْتُوها تَمشونَ وعلَيكُم السَّكِينَةُ. فما أدْرَكتمُ فَصَلُّوا، وما فاتكم فأَتِمُّوا». متفق عليه. وفي روايةٍ لمسلم: «فإن أحدَكم إذا كانَ يعمِدُ إلى الصَّلاةِ فهُو في صلاة ». [686]

۶۸۶- (۷) ابوهریره‌ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه نماز برگزار شد (و اقامه‌ی نماز را شنیدید) با عجله و شتاب و با حالت دویدن به سوی نماز نروید، بلکه به هنگام رفتن، آرامش و وقار را حفظ کنید و شتاب نکنید و با متانت و بزرگواری به سوی آن بیائید. به هر مقداری از نماز رسیدید، آن را بخوانید و هر قدر را که از دست دادید (بعد از سلام‌دادن امام) آن را کامل کنید.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

و در روایتی از مسلم آمده است: «براستی هرگاه یکی از شما آهنگ نماز کرد و به سوی آن رفت (از وقتی که آهنگ نماز کرده تا وقتی که نماز برگزار می‌شود) ثواب و پاداش نماز برایش حساب می‌شود (یعنی: خداوند، ثواب و پاداش نماز را در فاصله‌ای که قصد نماز کرد تا وقتی که نماز برگزار می‌شود، بدو می‌دهد.)

وهذ البابُ خالٍ عن الفصل الثاني

[این باب «فصل دوّم» ندارد.]

---

[686] بخاری ۲/۳۹۰ ح ۹۰۸، مسلم ۱/۴۲۰ ح (۱۵۱-۶۰۲)، ابوداود ۱/۳۸۴ ح ۵۷۲، ترمذی ۲/۱۴۸ ح ۳۲۷، نسایی ۲/۱۱۴ح ۸۶۱، ابن ماجه ۱/۲۵۵ ح ۷۷۵، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۱/۶۸ ح ۴، مسنداحمد ۲/۲۳۷

فصل سوم

٦٨٧ ــ (٨) عن زيدِ بن أسْلمَ ، قال: عَرَّسَ رسولُ اللّهِ ليلةً بطريقِ مكةَ، ووَكَّلَ بِلالاً أنْ يُوقِظَهم لِلصَّلاةِ، فرَقَدَ بلالٌ ورَقَدُوا حَتّى إستَيقَظُوا وقد طلعَتْ عليهِم الشّمسُ، فاستَيقَظَ القومُ، وقدْ فزِعوا، فأمرَهمْ رسولُ اللّهِ أنْ يَركَبُوا حتى يخرُجوا منْ ذلكَ الوادي، وقالَ: «إنَّ هذا وادٍ بِهِ شيطانٌ». فرَكِبوا حتى خرجُوا منْ ذلكَ الوادي، ثمَّ أمَرَهُمْ رسولُ اللّهِ أن ينزِلوا، وأنْ يَتوَضّؤوا، وأمر بلالاً أنْ يُناديَ للصَّلاةِ ــ أو يُقِيمَ ــ، فصلّى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم بالنّـــاسِ، ثمَّ انصرفَ وقدْ رأى منْ فزَعِهم، فقالَ: «يا أيُّها النّاسُ ! إنَّ اللّهَ قبضَ أرواحَنا، ولو شاءَ لَرَدَّها إلينا في حينٍ غيرِ هذا؛ فإذا رَقَدَ أحدُكُم عن الصلاةِ أو نَسيَها، ثمَّ فَزِعَ إليها، فَلْيُصَلِّها كما كانَ يُصَلِّيها في وقتِها»، ثمَّ إلتَفَتَ رسولُ اللّـــهِ إلى أبي بكر الصدِّيقِ، فقالَ: «إنَّ الشّيطانَ أتى بلالاً وهُو قائمٌ يُـــصَلّي فأضْـــجَعَه، ثمَّ لم يزَلْ يُهْدِئُه كما يُهدَأُ الصبيُّ حتى نامَ». ثمَّ دعا رسولُ الله صلى الله عليه وســـلّم بلالاً، فأخبرَ بلالٌ رسولَ اللّهِ مثلَ الذي أخبرَ رسولُ اللّهِ أبابكرٍ، فقال أبوبكرٍ: أشهدُ أنّكَ رسولُ اللّهِ. رواه مالكٌ مُرسَلاً. [٦٨٧]

۶۸۷- (۸) زیدبن اسلم‌ﷺ گوید: شبی رسول‌خداﷺ در راه مکه، در اواخـر سـاعات شب، و در نزدیکی‌های صبح، جهت استراحت و خواب توقـف کـرد و مـسئولیت بیدار کردن برای نماز صبح را به بلال‌ﷺ واگـذار کـرد و بـه عهـده‌ی او گـذاشـت. (بلال‌ﷺ تکیه به جهاز شتر و به بار و بنه خود داشت و مراقـب اوضـاع بـود کـه

---

[٦٨٧] امام مالک این حدیث را به صورت مرسل در مؤطا کتاب وقوت الصلاة ۱۴/۱ ح ۲۶ نقل کرده است.

خـواب بـر دیـدگانش غلبـه کـرد، و در نتیجـه) همـه‌ی آنهـا اعم از پیـامبرﷺ و صحابه‌ﷺ و شخص بلالﷺ به خواب رفتند و هیچ کـس بـرای نمـاز صـبح بیـدار نشد تا وقتی که آفتاب روی آنان افتاد. صحابهﷺ (چون دیدند که نماز صبح قـضاء شده) با نگرانی و پریشانی از خواب بلند شدند.

رسول‌خداﷺ بدانها فرمان داد تا بر مرکب‌های خویش سـوار شـده و از آن منطقـه خارج شوند و فرمود: در این منطقه، شیطان وجود دارد.

بدین ترتیب، صحابهﷺ سواری‌های خویش را سوار شـده تـا اینکـه از آن منطقـه بیرون رفتند. سپس رسول‌خداﷺ بدانها دستور داد تـا از سـواری‌هـای خـود فـرود آیند و وضو گیرند. و به بلالﷺ فرمان داد تا برای نمـاز، اذان ـ یـا اقامـه ـ گویـد، آن‌گاه رسول‌خداﷺ نماز صبح را برای آنان به جای آورد. چون پیـامبرﷺ از نمـاز فارغ شد، احساس کرد که صحابهﷺ هنوز (بـه خـاطر از دست‌دادن نمـاز صـبح) نگران و پریشان‌اند، از این‌رو، به جهت دور کردن پریشانی آنهـا، فرمـود: هـان ای مردم! براستی خداوند ﷻ ارواح ما را در وقت خواب، قـبض کـرد و برگرفـت، و اگر می‌خواست، ارواح مـا را در سـر آمـد معینـی غیـر از ایـن وقـت، بـه تـن بـاز می‌گرداند.

پس هرگاه یکی از شما به خواب برود و نمازش را نخواند و یا نمازی را فرامـوش کرد، سپس به یادش آمد، آن را به صورت معمولی و به تمـام و کمـال و همانگونـه که در وقتش ادا می‌کرد، بخواند.

پس از آن پیامبرﷺ به ابوبکر صدیقﷺ وانگریست و بدو متوجـه شـد و فرمـود: بی‌گمان شیطان در حالی پیش بلال آمد که وی مشغول خواندن نمـاز بـود، سـپس شیطان وی را بر پهلو بر روی زمین خوابانید، آن‌گاه پیوسته به آرام‌کردن و ساکن گردانیدن بلال همّت گماشت و آنقدر بسان به خواب‌کردن بچـه‌هـا، بـلال را بـه آرامی تکان داد و آهسته بر پهلویش زد و دست مالید، تا خواب بر دیـدگان بـلال غلبه کرد و به خواب فرو رفت.

پس از این، پیامبرﷺ بلال ﷺ را به حضورش فراخواند و حقیقـت حـال را از او جویا شد، بلالﷺ نیز بسان آنچه پیامبرﷺ به ابـوبکر صـدیق ﷺ خبـر داده بـود، برای آن حضرتﷺ بازگو نمود.

در اینجا بود که ابوبکر صدیق ﷺ گفت: از روی صداقت و اخلاص واعتقاد و عمل، گواهی بر این حقیقت می‌دهم که شما پیامبر و فرستاده خدائید.
[این حدیث را مالک به طور مرسل روایت کرده است.]

«رقد»: خوابید. «فزعهم»: ترس و دهشت و نگرانی و پریشانی آنها. «فاضجعه»: بلال را بر پهلو خوابانید. «يُهدئه»: بلال را به سان بچه‌های کوچک به آرامی تکان داد وآهسته بر پهلویش زد تا بخوابد.

۶۸۸ ــ (۹) وعن ابنِ عمرَ رضيَ الله عنهما، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «خَصلَتانِ مُعَلَّقَتانِ في أعْناقِ المُؤَذِّنينَ للمُسلمينَ: صِيامُهُمْ وصلاتُهُمْ». رواه ابنُ ماجة. [۶۸۸]

۶۸۸- (۹) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ فرمود: دو خصلت و ویژگی است که در گردن‌های اذان‌گویان نسبت به سائر مسلمانان آویزان است (و آنها مؤظف و مسئول‌اند تا آن دو چیز را که در عهده و حیطه‌ی مسؤلیت آنها گذاشته شده، رعایت کنند و احتیاط کامل را در انجام آنها به کار گیرند): یکی روزه و دیگری نماز مسلمانان (پس بر اذان‌گویان لازم و ضروری است که در اذان‌گفتن، منافع شخصی، اغراض فردی، امیال نفسی، خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی را کنار بگذارند و بدون هرگونه مصلحت و سازشی، در وقت معین اذان گویند، و مردمان را به سوی عبادت و پرستش خدای متعال فراخوانند. و نباید در اذان‌گفتن از خویشتن سهل‌انگاری نشان بدهند و وقت و بی‌وقت، چه قبل از دخول وقت و چه بعد از آن، اذان گویند، و نسبت به این قضیه، از آنها کوتاهی و تقصیر سر بزند، چرا که صحّت و درستی روزه و نماز تمام مسلمانان، به اذان آنها بر می‌گردد و یک اشتباه از آنها می‌تواند، در روزه و نماز مسلمانان خلل ایجاد کند. و در حقیقت این بزرگترین خیانتی است که می‌توان در حق مسلمانان کرد.)
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

---

[۶۸۸] ابن ماجه ۱/ ۲۳۶ ح ۷۱۲

باب(۷)

درباره‌ی مساجد و مکان‌هایی که نماز در آنها گزارده می‌شود.

فصل اول

٦٨٩ ــ (١) عن ابن عبّاس ، قال: لما دَخَلَ النبيُّ البيتَ، دعا في نواحيهِ كُلّها ولم يُصَلِّ حتى خرج منه، فَلَمَّا خرجَ رَكعَ رَكعتَينِ في قُبُلِ الكعبة، وقال: «هذه القِبلَةُ» . رواه البخاري.[٦٨٩]

۶۸۹- (۱) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: چون پیامبرﷺ (در روز فتح مکه) داخل خانه‌ی کعبه شد، در تمام نقاط خانه و در هر گوشه و کنار و اطراف و اکناف آن (برای پیروزی اسلام و مسلمین، و چیره‌شدن حق بر باطل، و برچیده شدن کفر و زندقه و شرک و چندگانه‌پرستی) دعا کرد، و تا وقتی که از درون خانه بیرون آمد، در آن نمازی نخواند، و چون از خانه بیرون شد، در روبروی کعبه، دو رکعت نماز خواند و فرمود: قبله، همین خانه‌ی کعبه است.
[این حدیث رابخاری روایت کرده است.]

٦٩٠ ــ (٢) و رواه مسلم عنه، عن أسامة بن زيد .[٦٩٠]

۶۹۰- (۲) و همین حدیث را مسلم از ابن عباس از اسامة بن زید؛ روایت کرده است.

٦٩١ ــ (٣) وعن عبد الله بن عمر ، [رضي الله عنهما] أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم دخلَ الكعبةِ هو وأسامةُ بن زيد، وعثمانُ بنُ طلحةَ الحَجَبِيُّ، وبلالُ بن رباحٍ، فَأغلَقَها عليه، ومَكَثَ فيها، فَسَألْتُ بِلالاً حينَ خَرَجَ:

---

[٦٨٩] بخاری ۵۰۱/۱ ح ۳۹۸

[٦٩٠] مسلم ۹۶۸/۲ ح(۳۹۵-۱۳۳۰) ، نسایی ۲۲۰/۵ ح ۲۹۱۷ ، مسنداحمد ۲۰۱/۵

ماذا صَنَعَ رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم ؟ فقال: جَعَل عَمُوداً عــن یَســارِه، وعمودین عن یمینِه، وثَلاثَةَ أعمَدَةٍ وراءَه، وکان البیتُ یومَئذٍ علی سِتَّةِ أعمدةٍ، ثم صَلّی. متفق علیه.[۶۹۱]

۶۹۱-(۳) عبدالله بن عمر-رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ همراه با «اسامة بن زید»، «عثمان بن طلحة الحَجَبی» و «بلال بن رباح» ؓ داخل خانه‌ی کعبه شدند، آنگاه عثمان بن طلحه (که کلیددار خانه‌ی کعبه بود) درِ خانه‌ی کعبه را بر روی پیامبرﷺ (و همراهانش) بست و پیامبرﷺ درون کعبه قدری درنگ کرد. چون بلالؓ از درون خانه بیرون شد، از او پرسیدم: پیامبرﷺ در درون خانه چه کرد؟ گفت: پیامبرﷺ (رو به سوی دیواری که روبروی درِ خانه‌ی کعبه بود، کرد و در فاصله‌ی سه ذراع تا آن دیوار ایستاد، به گونه‌ای که از شش رکن خانه، که در آن زمان وجود داشت) یک رکن را در سمت چپ خویش، دو رکن را در سمت راست خویش و سه رکن را پشت سر خویش قرار داد، و آن گاه نماز گزارد.

راوی گوید: در آن زمان، خانه‌ی کعبه، بر شش رکن شالوده‌گذاری شده بود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «عَموداً»: ستون خانه. پایه .

به ظاهر میان دو حدیث بالا، تعارض است، چرا که در حدیث ابن‌عباس -رضی‌الله عنهما - به این مسئله اشاره رفته که پیامبرﷺ وارد خانه شد، ولی در درون خانه نماز نخواند، حال آنکه در حدیث بلالؓ بدین موضوع اشاره رفته است که پیامبرﷺ در درون خانه‌ی کعبه، نماز گزارده است.!

در حقیقت گفته‌ی بلالؓ که: «پیامبرﷺ در درون خانه نماز گزارد»، نسبت به گفته‌ی ابن‌عباس -رضی‌الله عنهما -، مؤثق‌تر و درست‌تر است، زیرا بلالؓ همراه

---

[۶۹۱] بخاری ۵۷۸/۱ ح ۵۰۵ ، مسلم ۹۶۶/۲ ح (۳۸۸- ۱۳۲۹) و در حقیقت بین روایت بخاری و مسلم اختلاف است این طور که بخاری چنین روایت کرده است: «عموداً عن یساره و عمودین عن یمینه » و مسلم نیز چنین نقل نموده است: « عمودین عن یساره و عموداً عن یمینه » ، ابوداود ۵۲۴/۲ ح ۲۰۲۳ ، نسایی نیز این حدیث را در ۶۳/۲ح۷۴۹ روایت کرده و این عبارت را نیز افزوده است: « و جعل بینه و بین الجدار نحواً من ثلاثة اذرع » ، مؤطا مالک کتاب الحج ۳۹۱/۱ح ۱۹۳ ، مسنداحمد ۱۱۳/۲

آن حضرتﷺ به داخل خانه‌ی کعبه بوده و ثابت نشده که ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ با آن حضرتﷺ بوده باشد.

علاوه از این ممکن است، هرکدام از آن دو بزرگوار، بر اساس مشاهدات و معلومات خویش، حدیث را روایت کرده باشند. و در واقع بلال رضی الله عنه نمازخواندن پیامبرﷺ را در درون خانه ثابت می‌کند و از جریانی خبر می‌دهد که به احتمال زیاد ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ از آن اطلاعی نداشته است.

به هر حال، تمام علماء و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی بدین امر متفق‌اند که خواندن نفل در درون کعبه جایز است، اما درباره‌ی خواندن نماز فرض، اختلاف‌نظر وجود دارد، امام مالک و امام احمد بن‌حنبل بر این باوراند که خواندن نماز فرض در درون خانه‌ی کعبه درست نیست، و به آیه‌ی « فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ » * استدلال کرده‌اند.

ولی امام ابوحنیفه وامام شافعی و اکثر علماء و صاحب‌نظران فقهی بر آن‌اند که خواندن نماز فرض در درون کعبه درست است و به عموم آیه‌ی « أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ»** استدلال جسته‌اند که نماز فرض و نفل را شامل می‌شود.

۶۹۲ ــ (٤) وعن أبي هريرة [رضي الله عنه]، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «صَلاةٌ في مسجدي هذا خَيرٌ منْ ألفِ صلاةٍ فيما سِواه، إلاَّ المسجدَ الحَرامَ». متفق عليه.[۶۹۲]

---

* البقرة: من الآية ۱۴۴

** البقرة: من الآية ۱۲۵

[۶۹۲] بخاری ۶۳/۳ ح ۹۰/۱۱ ، مسلم ۱۰۱۲/۲ ح (۵۰۵-۱۳۹۴) ، و در میان روایت بخاری و مسلم اختلاف وجود دارد . ، ترمذی ۱۴۷/۲ ح ۳۲۵ ، نسایی نیز این حدیث را به صورت طولانی نقل کرده است: ۳۵/۲ ح۶۹۴ ،ابن ماجه ۴۵۰/۱ح ۱۴۰۴ ، مؤطامالک کتاب القبلة ۱۹۶/۱ ح ۹ ، دارمی ۳۸۸/۱ ح ۱۴۱۸

۶۹۲- (۴) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: خواندن یک نماز در مسجد من (مسجد النبی) بهتر و برتر از خواندن هزار نماز در سائر مساجد است، به جز مسجد الحرام (که نماز در آن، برابر با صدهزار نماز است.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: نخستین اقدام رسول‌خداﷺ در مدینه‌ی منوره، ساختن مسجد بود، پیش از آن، در قبا نیز مسجدی به دست آن حضرتﷺ و اصحاب بزرگوارشان ساخته شد که چنین اقدامی نشان از اهمیّت نقش مسجد در اسلام دارد.

شریف‌ترین مسجد پس از مسجد الحرام، «**مسجد النبی**» است که در مدینه‌ی منوره واقع شده است. درباره‌ی این مسجد است که پیامبر ﷺ فرمود:

«ثواب نماز در مسجد النبی، نسبت به سایر مساجد، برابر با هزار نماز است.»

« **مسجد النبی** » : بیشتر مؤرخان معتقدند که مساحت مسجد در آغاز، حدود ۱۰۶۰ مترمربع بوده است (یعنی ۷۰ ذراع طول و۶۳ ذراع عرض) اما پس از بازگشت رسول‌خداﷺ از غزوه‌ی خیبر در سال ۷ هـ‍ـق به دلیل افزایش تعداد مسلمانان به مساحت مسجد افزوده شد و طول و عرض آن هر یک، به حدود یکصد ذراع افزایش یافت و مساحت آن به ۲۴۷۵ مترمربع رسید و در نتیجه، مسجد به شکل مربع درآمد.

عمربن خطاب در سال ۱۷ هـ‍ق از طرف غرب، ۲۰ ذراع (۱۰ متر) ، از جانب قبله، ۱۰ ذراع (۵ متر)، و از سوی شمال ۳۰ ذراع (۱۵ متر) به مسجد افزود و در نتیجه طول مسجد به ۱۴۰ متر و عرض آن به ۶۰ متر و مساحت آن به ۳۵۷۵ متر مربع رسید.

عثمان بن عفان در سال ۲۹-۳۰ هـ‍ـق ۴۹۶ مترمربع به مسجدالنبی افزود و مساحت آن به ۴۰۷۱ مترمربع رسید و تا زمان ولید بن عبدالملك، به همین شکل باقی ماند.

ولید در سال‌های ۸۸ -۹۱ هـ‍ق ۲۳۶۹ مترمربع به مساحت مسجد افزود و مساحت آن به ۶۴۴۰ مترمربع رسید.

مهدی عباسی در سال ۱۶۱ هـ‍ق بار دیگر دست به توسعه مسجد زد و مساحت آن را به ۸۸۹۰ مترمربع رسید.

در عصر ممالیک(سلاطین سلسله‌ی ممالیک مصر)، قایتبای به سال ۸۸۸ هـ.ق ۱۲۰ متر مربع به مساحت مسجد افزود و مساحت آن را به ۹۰۱۰ مترمربع رساند.

سلطان عبدالحمید عثمانی در سال‌های ۱۲۶۵ ـ ۱۲۷۷ هـ.ق ۱۲۹۳ متر مربع به مساحت مسجد افزود و مساحت آن را به ۱۰۳۰۳ مترمربع رساند.

پس از روی کارآمدن سعودیان، در توسعه‌ی اول سال ۱۳۷۲ هـ.ق ۶۰۲۴ متر مربع به مساحت مسجد افزوده شد و مساحت کل مسجد به ۱۶۳۲۷ مترمربع رسید.

در توسعه‌ی دوم که از سال ۱۴۰۵ هـ.ق آغاز شد ۸۲۰۰۰ مترمربع دیگر به مساحت مسجد افزوده شد و مساحت آن به ۹۸۵۰۰ مترمربع رسید که بیش از ۱۶۷۰۰۰ نمازگزار را در خود جای می‌دهد. گفتنی است که با توسعه‌ی اطراف حرم، هزاران نفر دیگر به ظرفیت نمازگزاران افزوده شده است.

۶۹۳ ــ (٦) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ ، قال: قالَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم : «لا تُشَدُّ الرِّحالُ إلا إلى ثَلاثَةِ مَساجدَ: المسجدِ الحرامِ، والمسجدِ الأقصى، و مسجدي هذا» . متفق عليه.[۶۹۳]

۶۹۳- (۵) ابوسعید خدری رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: (به قصد زیارت) بار و اثاث سفر، بسته نمی‌شود مگر به قصد سه مسجد: «مسجد الحرام»، «مسجد الاقصی» واین مسجد من (مسجدالنبی).

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: در این حدیث نهی از مسافرت به سائر مساجد شده به جز این سه مسجد، چون مسافرت به سائر مساجد، متضمن رنج ومشقت بوده، بدون اینکه فایده‌ای در زیادی ثواب و پاداش داشته باشد، برای اینکه تمام مساجد در داشتن ثواب، مساوی‌اند، جز این سه مسجد، زیرا عبادت در مسجدالحرام ثوابش برابراست با

[۶۹۳] بخاری ۳/۷۰ح ۱۱۹۷ ، مسلم ۲/۹۷۵ ح (۴۱۵- ۸۲۷) ، ترمذی ۲/۱۴۸ ح ۳۲۶ ، نسایی ۲/۳۷ ح ۷۰۰ ، ابن ماجه ۱/۴۵۲ ح ۱۴۰۹ ، مسنداحمد ۳/۷ ، ابوداود نیز این حدیث را از ابوهریره رضی الله عنه در سننش ۲/۵۲۹ ح ۲۰۳۲نقل کرده است.

«صدهزار نماز» و در مسجد النبی برابر است با «هزار نماز» و در مسجد الاقصی، برابر است با «پانصد نماز». لذا داشتن چنین ثوابی، سفر به سوی آنها را مباح می کند. البته نباید حدیث را اینگونه ترجمه کرد: «لا تشدالرحال [الی الاماکن] الّا الی ثلاثة مساجد» «سفر کرده نمی‌شود به هیچ جایی جز به سه مسجد». چرا که لازمه‌ی این ترجمه، منع مسافرت برای تجارت و کسب علم و دانش و تحصیل و سایر امور است.

پس باید «مستثنی منه» را «اماکن خاصی» در نظر بگیریم که از جنس «مستثنی» باشد، به این گونه : «لا تشد الرحال [الی المساجد] الّا الی ثلاثة مساجد». یعنی سفر کرده نمی‌شود به مساجد جز به سه مسجد.

٦٩٤ ــ (٦) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «ما بينَ بيتي ومِنبَري رَوضَةٌ مِن رِياضِ الجنَّة، ومِنبَرِي على حَوضي». متفق عليه.[٦٩٤]

۶۹۴- (۶) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: فاصله‌ی مابین منزل و منبرم، باغچه و گلزاری از باغچه‌های بهشت است و منبر من بر حوض کوثر قرار گرفته است.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح:

«روضه‌ی شریفه»: قسمتی از مسجدالنبی که در ناحیه‌ی جنوب شرقی (رو به سمت قبله) قرار دارد، به نام **«روضه‌ی مطهر»** شناخته می‌شود. این قسمت فضیلت زیادی دارد. و در این حدیث به عنوان باغی از باغ‌های بهشت معرفی شده است.

«روضه‌ی شریف» ۳۳۰ متر است که طول آن ۲۲ متر و عرض آن ۱۵ متر می‌باشد. در محدوده‌ی روضه‌ی مطهره، سه مکان مقدس دیگر نیز وجود دارد که عبارتند از: مرقد مطهر پیامبرﷺ، منبر و محراب.

---

[۶۹۴] بخاری ۷۰/۳ ح ۱۱۹۶ ، مسلم ۱۰۱۱/۲ ح (۵۰۲-۱۳۹۱) ، ترمذی ۶۷۵/۵ ح ۳۹۱۵ ، مسنداحمد ۲۳۶/۲

در حقیقت یکی از مکان‌های مقدس در مسجد، محل منبر رسول‌خدا ﷺ است. در روایات آمده است که پیامبر ﷺ در آغاز با تکیه بر درخت خرما، به ایراد خطبه می‌پرداخت، یکی از اصحاب ﷺ پیشنهاد ساختن منبری را داد تا رسول‌خدا ﷺ روی آن بنشیند تا هم مردم او را ببینند و هم آنحضرت ﷺ از ایستادن، خسته نشود، این منبر دارای سه پله بوده است، منبر رسول‌خدا ﷺ، هشت بار نوسازی شد، هر بار در جای پیشین خود قرار داده شده است.

منبری که در حال حاضر وجود دارد، منبری است که سلطان مراد عثمانی در سال ۹۹۹ هـ‌ق دستور ساخت و نصب آن را داد. این منبر دارای دوازده پله می‌باشد و یک اثر ارزشمند هنری است.

٦٩٥ ــ (٧) وعن ابن عمرَ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يـأتِي مسجدَ قُباء كُلَّ سَبْتٍ ماشياً وراكباً، فيُصَلّي فيه رَكعَتَين. متفق عليه.[٦٩٥]

۶۹۵- (۷) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبر ﷺ پیاده و سواره، پای‌بند رفتن به مسجد قباء بود و روزهای شنبه به آنجا می‌رفت و دو رکعت نماز می‌خواند (پس برای مسلمانان نیز سنّت است که هرگاه به مدینه می‌روند، به مسجد قباء رفته و به پیروی و اقتدا و تأسی از پیامبر ﷺ در آنجا دو رکعت نماز و یا بیشتر بخوانند)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «مسجد قباء»: قباء دهکده‌ای بود در دو مایلی مدینه‌ی منوره که مقارن هجرت پیامبر ﷺ به این شهر، طائفه‌ی «بنی عمرو بن عوف» در آن سکونت داشتند. پیامبر ﷺ پس از ورود به مدینه، با کمک اصحاب و یارانش ﷺ، اولین مسجد را که به

---

[۶۹۵] بخاری ۶۹/۳ ح ۱۱۹۳ و بخاری عبارت «فیصلي فیه رکعتین» را ذکر نکرده است ولی در روایتی دیگر [حدیث شماره ۱۱۹۴] این عبارت را روایت کرده و در آن «کل سبت» را ذکر ننموده است. ، مسلم ۱۰۱۶/۲ ح(۵۱۶-۱۳۹۹) و امام مسلم نیز عبارت «کل سبت» را ذکر نکرده است و در حدیث شماره (۵۲۱-۱۳۹۹) نیز عبارت «فیصلي فیه رکعتین» را ذکر نکرده است. ، ابوداود ۵۳۳/۲ ح ۲۰۴۰، نسایی ۳۷/۲ ح ۶۹۸، مالک در مؤطا کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۶۷/۱ح ۷۱ نیز این حدیث را به صورت مختصر ذکر کرده‌اند. ، مسنداحمد ۴/۲

«قباء» نامگذاری شد، در همین مکان ساختند. هم اکنون مساحت تقریبی مسجد و بناهای جانبی مربوط به آن به ۱۳۵۰۰ مترمربع رسیده و به شکل زیبایی ساخته شده است که جای ۲۰۰۰۰ نمازگزار را دارد و چهار مناره که هر کدام ۴۷ متر طول دارد وآیه «لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ»* نیز درباره‌ی همین مسجد نازل شده است.

٦٩٦ ــ (٨) وعن أبي هريرة ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «أحَبُّ البِلاد إلى اللّهِ مَساجِدُها، و أبغَضُ البِلادِ إلى الله أسواقُها». رواه مسلم.[٦٩٦]

۶۹۶- (۸) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: محبوب‌ترین و دوست‌داشتنی‌ترین جا در شهرها، در پیشگاه خدا، مسجدهای آن است و منفورترین و خشم‌انگیزترین جای آنها، بازارهای آن.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: مسجد، اساساً مرکزی برای عبادت جمعی مسلمانان جهت ادای فریضه‌ی یومیّه است و از لحاظ تاریخی نیز مسلمانان برای امور سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در مسجد گردهم می‌آیند.

در حقیقت مساجد به عنوان اصلی‌ترین و مهم‌ترین کانون اجتماعی مسلمین، در طول تاریخ اسلامی مورد توجه و اهمیت بوده‌اند و تقریباً روند تاریخی اسلام، ملازم با این بنیان بزرگ دینی بوده است و همواره مساجد در جریان‌سازی‌ها و یا هدایت جریان‌های موجود فکری، معنوی، اجتماعی و سیاسی در جامعه‌ی اسلامی، نقش کلیدی و اساسی و محوری و بنیادین برعهده داشته‌اند.

از این‌رو، مساجد باید کانونی باشند برای هرگونه حرکت و جنبش سازنده‌ی اسلامی در زمینه‌ی آگاهی و بیداری مردم و پاکسازی محیط از کفر و زندقه، شرک

---

* التوبة: من الآیة ۱۰۸

[۶۹۶] مسلم ۱/۴۶۴ح(۲۸۸-۶۷۱)

و چندگانه‌پرستی، الحاد و بی‌بندوباری، نفاق و دورنگی و جهالت و نادانی، وآماده ساختن مسلمانان برای دفاع از کیان و میراث‌های وزین اسلام و مسلمین.

متولیان و پاسداران مسجد باید توجه داشته باشند که مسجد را مرکزی برای جوانان با ایمان وسلحشور گردانند، نه این که تنها مرکز بازنشستگان و از کارافتادگان شود. مسجد باید کانونی برای فعال‌ترین قشرهای اجتماع باشد، نه مرکز افراد بیکاره‌ها، بی‌حال‌ها وخواب‌آلودها.

و چون مساجد، دوست‌داشتنی‌ترین، محبوب‌ترین، پاک‌ترین و مقدس‌ترین مکان‌ها در پیشگاه پروردگار است، متولیان، محافظان، امام و مؤذن مساجد نیز باید از میان پاک‌ترین و بهترین و برگزیده‌ترین افراد انتخاب شوند، نه اینکه افراد ناپاک وآلوده و خبیث و بدطینت به خاطر مال و ثروتشان و یا منصب و موقعیت اجتماعی و سیاسی‌شان، و یا به خاطر مقام یا نفوذ اجتماعی‌شان ـ آنچنان که در بسیاری از نقاط متأسفانه رایج شده است ـ بر این مراکز عبادت و اجتماعات پاک و مقدس اسلامی گمارده شوند.

بلکه باید تمام دست‌های ناپاک وآلوده را از این مراکز پاک و مقدس کوتاه ساخت، و آنها را به پاک‌ترین و برگزیده‌ترین انسان‌ها تحویل داد، چرا که هنگامی این مراکز مقدس اسلامی به صورت کانون‌های انسان‌سازی وکلاس‌های عالی تربیتی در می‌آیند که بنیانگزاران، متولیان، امامان، اذان‌گویان، پاسداران و محافظانی شجاع داشته باشند، کسانی که از هیچ کس جز خدا نترسند و تحت تأثیر هیچ مقام و قدرتی قرار نگیرند و برنامه‌ای جز اجرای اوامر و فرامین الهی، تعالیم وآموزه‌های نبوی، احکام و دستورات شرعی و برنامه‌های قرآنی در آن پیاده نکنند.

و در حقیقت کسانی می‌توانند متولی و پاسدار مساجد شوند که ایمان به خدا و روز رستاخیز دارند، و پایبند به اوامر و فرامین الهی و نبوی هستند و قلبشان مملو از عشق به خدا باشد و تنها احساس مسئولیت در برابر فرمان خداکنند و بندگان ضعیف را کوچک‌تر از آن شمارند که بتوانند در سرنوشت او، و جامعه‌ی او، و آینده‌ی او، و پیروزی و پیشرفت او، و بالاخره در آبادی کانون عبادت او، تأثیری داشته باشند.

پس در واقع بیش از آنچه به ساختن مسجد اهمیت دهیم، باید به ساختن افرادی که اهل مسجد و پاسداران واقعی مسجد و حافظان راستین و حقیقی آن هستند، اهمیت بدهیم.

متأسفانه از آن روز که گروهی از دیکتاتوران و خودکامگان جبّار و یا ثروتمندان آلوده و گنهکار دست به ساختمان مساجد و مراکز اسلامی (این اماکن پاک و مقدس زدند) روح معنویت و برنامه‌های سازنده‌ی آنها مسخ شد، و همین است که می‌بینیم بسیاری از این گونه مساجد، شکل مسجد ضرار را به خود گرفته است.

٦٩٧ ــ (٩) وعن عثمان رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «من بَنَى لِلّهِ مَسجِداً، بَنَى اللّهُ له بَيتاً في الجنّةِ». متفق عليه.[٦٩٧]

۶۹۷- (۹) عثمان رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: کسی که برای خدا (از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل) مسجدی بسازد، خدا در بهشتِ پرطراوت و زیبا، برای او خانه‌ای پرشکوه خواهد ساخت.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٦٩٨ ــ (١٠) وعن أبي هريرةَ [رضي الله عنه]، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ غَدَا إلى المسجدِ أو رَاحَ، أعَدَّ اللّهُ له نُزُلَهُ من الجنّة كُلّما غَدا أو راحَ» . متفق عليه.[٦٩٨]

۶۹۸- (۱۰) ابوهریره رضی الله عنه می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هر کس بامدادان و شامگاهان به مسجد(برای خواندن نمازها به جماعت) رفت و آمد کند، در هر رفت و آمدی، خداوند ﷻ وسایل پذیرایی و مهمانی و ضیافتی را در بهشت برایش آماده و مهیّا می‌کند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۶۹۷] بخاری ۵۴۴/۱ح ۴۵۰، مسلم ۳۷۸/۱ ح(۲۴-۵۳۳)، ترمذی ۱۳۴/۲ ح ۳۱۸، نسایی ۳۱/۱ ح ۶۸۸، ابن ماجه ۲۴۳/۱ ح ۷۳۶، دارمی ۳۷۶/۱ ح ۱۳۹۲، مسنداحمد ۷۰/۱

[۶۹۸] بخاری ۱۴۸/۲ ح ۶۶۲، مسلم ۴۶۳/۱ح (۲۸۵ – ۶۶۹)، مسنداحمد ۵۰۸/۲ و ۵۰۹

«غدا»: هنگام بامداد به سوی نماز رفت. «راح»: شبانگاه به سوی نماز رفت. مراد از این دو واژه، این است که پیوسته در حال رفت وآمد بسوی نماز باشد و همواره پایبند به ادای نمازهای پنجگانه با جماعت باشد.

«نُزله» : نُزُل در لغت به معنای چیزی است که برای پذیرایی مهمان آماده می‌شود و برخی گفته‌اند: «نزل» به معنای نخستین چیزی است که بوسیله‌ی آن از مهمان در آغاز نزول، پذیرایی می‌شود همانند: شربت یا میوه‌ای که در آغاز ورود برای مهمان می‌آورند.

و در حقیقت پذیرایی مهم‌تر وعالی‌تر همان نعمت‌های روحانی و معنوی است که خداوند در بهشت از انسان‌های مؤمن و نمازگزار بدانها پذیرایی می‌کند.

۶۹۹ ـ (۱۱) وعن أبي موسى [الأشعري]، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «أعظَمُ النّاسِ أجراً في الصَّلاة، أبعَدُهُم فأبعَدُهم مَمشىً، والذي يَنتَظِرُ الصلاةَ حتى يُصلِّيَها مَعَ الإمامِ أعظَمُ أجراً مِنَ الَّذي يُصَلِّي ثُمَّ يَنامُ». متفق عليه.[۶۹۹]

۶۹۹- (۱۱) ابو موسی اشعری رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: بزرگترین و پرشکوه‌ترین ثواب و پاداش نماز، برای نمازگزاری است که راه گذرش به مسجد دور باشد، و کسانی که از همه‌ی مردم از مسجد دورترند و به مسجد می‌آیند، بزرگ‌ترین ثواب و اجر را دارند (چرا که با هر قدمی که برمی‌دارند، ثواب و ترفیع درجه‌ای را برایش در نظر می‌گیرد و گناهی از گناهانش را می‌بخشاید)

و کسی که به انتظار نماز در مسجد می‌نشیند تا با امام نماز بخواند، اجر و پاداشش بیشتر و فزون‌تر از آن کسی است که (به تنهایی) نماز می‌گذارد و می‌خوابد (و منتظر نماز با جماعت نمی‌شود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

مَمشی: گذرگاه و پیاده‌رو.

---

[۶۹۹] بخاری ۱۳۷/۲ ح ۶۵۱، مسلم ۴۶۰/۱ ح (۲۷۷ – ۶۶۲)

۷۰۰ ــ (۱۲) وعن جابر ، قال: خَلَتِ البِقَاعُ حولَ المسجد، فأرادَ بنو سَلِمَة أن يَنتَقِلُوا قُرْبَ المسجدِ، فَبَلَغَ ذلك النبيَّ صلى الله عليه وسلّم ، فقال لهم: «بلغني أنَّكُم تُرِيدُونَ أن تَنتَقِلُوا قُربَ المسجدِ». قالوا: نعم يا رسول الله ! قد أرَدنا ذلك. فقال: «يا بني سلمة ! ديارَكُم، تُكتَبْ آثارُكُم، ديارَكم، تُكتَبْ آثاركم». رواه مسلم.[۷۰۰]

۷۰۰- (۱۲) جابر‌ﷺ می‌گوید: اماکن و قطعه زمین‌هایی از زمین‌های اطراف و پیرامون مسجدالنبی خالی شد، از این‌رو قبیله‌ی «بنوسلمه» (قبیله‌ای از قبایل معروف و مشهور انصار که منازلشان از مسجد دور بود) با استفاده از این موقعیت، خواستند تا از خانه‌های خود که از مسجد دور بود، به نزدیکی مسجد، نقل مکان نمایند (و در جوار مسجد پیامبرﷺ سکنی گزینند تا زودتر به جماعت برسند)

چون پیامبرﷺ از این جریان باخبر شد بدانها فرمود: شنیده‌ام که شما می‌خواهید به نزدیک مسجد نقل مکان نمایید و در جوار مسجد من سکنی گزینید؟ گفتند: آری، ای رسول‌خداﷺ! چنین تصمیم گرفته‌ایم و این خبر نیز درست است.

پیامبرﷺ فرمود: ای قبیله‌ی بنوسلمه! در دیار خود (اگر چه از مسجد دور است) باقی بمانید، زیرا نقش قدم‌هایتان (به سوی مسجد در زمره‌ی حسنات و نیکی‌های شما) نوشته می‌شود. در دیار خود باقی بمانید، چرا که نقش قدم‌هایتان (به سوی مسجد در زمره‌ی حسناتتان) نوشته می‌شود (و در هر قدمی که به سوی مسجد و نماز جماعت بر می‌دارید، خداوند ﷻ یک پاداش در نامه‌ی اعمالتان ثبت می‌کند و ترفیع درجه‌ای در درجات شما، در نظر می‌گیرد و گناهی از گناهانتان را می‌بخشاید، تا به مسجد برسید، پس ارزش این قدم‌ها و این پیاده‌روی‌ها و این دوربودن‌ها را بدانید که خیر و برکت زیادی در آن نهفته است، چه بسا چیزی را دوست نمی‌دارید و آن چیز برای شما نیک باشد و چه بسا چیزی را دوست داشته باشید و آن چیز برای شما بد باشد و خدا به رموز کارها آشنا است و از

[۷۰۰] مسلم ۴۶۲/۱ ح (۲۸۰ – ۶۶۵)

جمله مصلحت شما را می‌داند و شما از اسرار امور بی‌خبرید و مصلحت خود را چنانکه شاید و باید نمی‌دانید.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«البقاع»: جمع «بقعة» به معنای قطعه زمینی است که با زمین‌های گرداگردش متمایز و ناهمگون باشد. «خلت البقاع»: زمین‌ها خالی از سکنه شد.

۷۰۱ ــ (۱۳) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «سَبعةٌ يُظِلُّهُمُ اللّهُ في ظِلّهِ يومَ لا ظِلَّ إلاّ ظِلُّه: إمامٌ عادِلٌ، وشابٌّ نَشَأَ في عبادةِ اللّهِ، ورجلٌ قَلبُه مُعَلَّقٌ بالمسجدِ إذا خَرَجَ منه حتى يعودَ إليه، ورجُلانِ تحابَّا في اللّهِ إجتمَعا عليه وتفرَّقا عليه، ورجلٌ ذكرَ اللّهَ خالياً ففاضتْ عيناهُ، ورجلٌ دَعَتْه إمرأةُ ذاتُ حَسَبٍ وَ جمالٍ فقالَ: إني أخافُ الله، و رجلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقةٍ فأخفاها حتى لا تَعلَمَ شِمالُه ما تُنفَقُ يَمينُه». متفق عليه.[۷۰۱]

۷۰۱- (۱۳۹ ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هفت نفر هستند که خدا، آن روزی که سایه‌ای جز سایه‌ی مهر و رحمت خدا نیست، آنان را زیر سایه‌اش پناه می‌دهد:

پیشوای عادل و دادگر، و جوانی که در پرستش و نیایش خدا رشد و پرورش نموده است، و مردی که وقتی از مسجد بیرون رفت، دلش بدان گره خورده است تا به آنجا بازگردد و نیز مردانی که در راه خدا و برای رضایت و خشنودی او تعالی، با همدیگر دوستی می‌نمایند، و برآن محورگرد می‌آیند و پراکنده می‌شوند و مردی که خدا را در خلوت یاد می‌کند و دیدگانش (از ترس او تعالی) اشکبار است، و مردی که زنی زیبا و بلندپایه از او کام بخواهد و او پاسخ دهدکه نه، من از خدایی که پرروردگار جهانیان است، می‌ترسم، و مردی که بخشش و صدقه‌ای

---

[۷۰۱] بخاری ۱۴۳/۲ ح ۶۶۰، مسلم ۵۱۵/۲ح (۹۱-۱۰۳۱) و در مسلم با عبارت «لا تعلم یمینه ماتنفق شماله» وارد شده است و ابن حجر نیز این عبارت را در فتح الباری آورده و گفته است: «صحیح این است که چنین روایت شود:« لا تعلم شماله ما تنفق یمینه» ، ترمذی ۵۱۶/۴ح ۲۳۹۱، نسایی ۲۲۲/۸ح ۵۳۸۰، مؤطا مالک کتاب الشعر ۹۵۳/۲ ح ۱۴، مسنداحمد ۴۳۹/۲

بدهد و آن را به گونه‌ای نهان دارد که دست چپ او نداند که دست راست او چه چیزی را انفاق کرده است.

آری! همه‌ی اینها را خدا در روز سخت و وحشتناک و طاقت‌فرسا و مخوف رستاخیز، در زیر سایه‌ی مهر و رحمتش جای خواهد داد

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: «و رجلٌ تصدّق بصدقة فاخفاها لا تعلم شماله ما تنفق یمینه» : در حقیقت انفاق کنندگان واقعی کسانی هستند که تنها بخاطر خشنودی خدا، پرورش اخلاق و فضایل انسانی و تثبیت این صفات در درون جان خود و همچنین پایان‌دادن به اضطراب و ناراحتی‌هایی که بر اثر احساس مسؤلیت در برابر محرومان، در وجدان آنها پیدا می‌شود، اقدام به انفاق می‌کنند.

در واقع انفاق علنی وآشکار در راه خدا و اختفای آن، هرکدام اثر مفیدی دارد، زیرا هنگامی که انسان به طور آشکار و علنی مال خود را در راه خدا انفاق می‌کند، اگر انفاق واجب باشد، گذشته از این که مردم تشویق به این‌گونه کارهای نیک می‌شوند، رفع این تهمت نیز از انسان می‌گردد که به وظیفه‌ی واجب خود عمل نکرده است.

و اگر انفاق مستحب باشد، در حقیقت یک نحوه‌ی تبلیغ عملی است که مردم را به کارهای خیر و حمایت از محرومان و انجام کارهای نیک اجتماعی و عام‌المنفعه تشویق می‌کند.

و چنانچه انفاق به طور مخفی و دور از انظار مردم انجام شود، به طور قطع ریا و خودنمایی در آن کمتر است و خلوص و صداقت بیشتری درآن خواهد بود، مخصوصاً درباره‌ی کمک به محرومان که آبروی آنها در اختفای صدقه، بهتر حفظ می‌شود.

به هر حال، درپاره‌ای از موارد که اثر تشویقی صدقه و انفاق بیشتر است و لطمه‌ای به اخلاص نمی‌زند، بهتر است که صدقه اظهار گردد و در مواردی که افراد آبرومندی هستند که حفظ آبروی آنها ایجاب می‌کند، انفاق به صورت مخفی انجام گیرد و بیم ریاکاری و عدم اخلاص می‌رود، مخفی ساختن صدقه بهتر خواهد بود.

پس آنجا که انفاق به نیازمندان، موجبی برای اظهار ندارد، آن را مخفی سازند تا هم آبروی آنان حفظ شود و هم خلوص بیشتری در آن باشد، و آنجا که مصالح دیگری مانند: تعظیم شعائر و تشویق و ترغیب دیگران در کار است و انفاق، جنبه‌ی شخصی ندارد تا هتک احترام کسی شود، مانند: انفاق برای جهاد و بناهای خیر و امثال آن، و با اخلاص نیز منافات ندارد، آشکارا انفاق نماید. به هر حال، در هر حال نباید انفاق را فراموش کرد و بهتر همان است که پنهانی صدقه داده شود، خداوند می‌فرماید:

« اَلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرّاً وَعَلاَنِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ »* [البقرة:آية۲۷۴]

در این آیه، خداوند شب را بر روز و پنهان را بر آشکار مقدم کرد، از این‌رو دانسته می‌شود که مخفی‌کردن انفاق بهتر است، مگر موجبی برای اظهار آن باشد.

۷۰۲ ــ (۱٤) وعنه ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «صلاةُ الرجلِ في الجماعةِ تُضعَّفُ على صلاتِه في بيته وفي سوقه خمساً وعشرينَ ضِعْفاً؛ وذلكَ أنّه إذا تَوَضَّأَ فَأحسَنَ الوُضُوءَ، ثمّ خَرَجَ إلى المَسجدِ لا يُخرِجُه إلاّ الصَّلاةُ، لم يَخطُ خُطوَةً إلاّ رُفِعَتْ له بها دَرَجَةٌ وحُطَّ عنه بها خَطيئَةٌ؛ فإذا صَلّى، لم تَزَلِ الملائكةُ تُصَلّي عليه ما دامَ في مُصَلاّه: اللّهُمَّ صَلِّ عليه، اللّهُمَّ ارْحَمْهُ. ولا يزالُ أحَدُكُم في صلاةٍ ما انْتظَرَ الصَّلاةَ». وفي روايةٍ: قال: إذا دَخَلَ المسجدَ كانتِ الصَّلاةُ تَحبِسُه». وزادَ في دعاءِ الملائكةِ: «اللّهُمَّ اغفِرْ له، اللّهُمَّ تُبْ عليه. ما لم يُؤْذِ فيه، ما لم يُحْدِثْ فيه». متفق عليه.[۷۰۲]

* کسانی که دارائی خود را در شب و روز (و در همه اوضاع و احوال) و به گونه پنهان و آشکار می‌بخشند، مزدشان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی بر آنان است و نه ایشان اندوهگین خواهند شد.

[۷۰۲] بخاری ۱۳۱/۲ ح ۶۴۷ ، مسلم ۴۵۹/۱ ح(۲۷۲-۶۴۹) ، ابوداود ۳۷۸/۱ح ۵۵۹ ، ترمذی نیز اول این حدیث را روایت کرده است :۴۲۱/۱ح ۲۱۶ ، ابن ماجه نیز برخی از این حدیث را روایت نموده است: ۲۵۴/۱ ح ۷۷۴ ،

۷۰۲- (۱۴) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبرﷺ فرمود: نماز جماعت، بیست و پنج برابر نمازی که در خانه و بازار خوانده می‌شود، ثواب و پاداش دارد، بدان جهت که وقتی شخص به خوبی وضو می‌گیرد و تنها برای خواندن نماز به مسجد می‌رود، با هر قدمی که برمی‌دارد، ترفیع درجه پیدا می‌کند و درجه‌ای در درجاتش افزوده می‌شود و گناهی از گناهانش بخشوده می‌شود، سپس هنگامی که نماز خواند، تا زمانی که در محل نمازش است فرشتگان بر او درود می‌فرستند(و می‌گویند) پروردگارا! بر او صلوات بفرست، خداوندا! به او رحم کن. و تا زمانی که هرکدام از شما در انتظار نماز باشد، گویا در نماز است و ثواب و پاداش نماز برایش حساب می‌شود.

و در روایتی دیگر این چنین آمده است: هرگاه در مسجد داخل شود و جز انتظار نماز چیز دیگری او را از خارج‌شدن از مسجد منع نکند. (یعنی چنین کسی، چون به مسجد آید و تمام مدتی که فقط به خاطر نماز در مسجد باقی مانده است، ثواب و پاداش نماز برایش حساب می‌شود.)

و در همین روایت در دنباله‌ی دعای فرشتگان، این عبارت نیز اضافه شده است: فرشتگان می‌گویند: پروردگارا! او را ببخشا، پروردگارا! توبه‌اش را بپذیر و او را ببخش! و مورد عفو و رحمت خویش قرار بده و تا وقتی که در مسجد، هیچ یک از مسلمانان را با دست و زبان خویش اذیت نکند و تا هنگامی که وضویش باطل نشود، این دعا ادامه دارد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۷۰۳ ـ (۱۵) وعن أبي أُسَيد ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «إذا دَخَلَ أحدُكُم المسجدَ فلْيَقُلْ: اللّهُمَّ افتحْ لي أبوابَ رَحمَتِكَ. وإذا خرجَ فَليَقُلْ: اللّهُمْ إني أسأَلُكَ مِنْ فَضلِكَ». رواه مسلم.[۷۰۳]

مسنداحمد ۲۵۲/۲ ناگفته نماند که تمام این بزرگواران این حدیث را با الفاظی متقارب و نزدیک به هم نقل کرده‌اند.

[۷۰۳] مسلم ۴۹۴/۱ ح(۶۸-۷۱۳) ، ابوداود نیز این حدیث را از ابوحمید یا ابواسید [با شک] روایت کرده است: ۳۱۷/۱ح۴۶۵ ، و نسایی این حدیث را هم از ابوحمید و هم از ابواسید نقل نموده است: ۵۳/۲ ح ۷۲۹ ، ابن ماجه

۷۰۳- (۱۵) ابو اسید ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما وارد مسجد شد باید این دعا را بخواند: « اللهُمَّ افتحْ لی أبوابَ رحمتکَ » «پروردگارا! درهای رحمتت را بر من بگشا.»

و چون از مسجد خارج شد، باید این دعا را بخواند: « اللهُمْ إنی أسألکَ منْ فَضلِک» «پروردگارا! از تو فضل و کرم تو را می‌طلبم.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۷۰٤ ــ (١٦) وعن أبي قتادةَ ، أنَّ رسولَ اللّٰه قال: «إذا دَخَلَ أحَدُكُم المسجد، فلْيَركَعْ رَكعَتَينِ قَبلَ أنْ يَجلِسَ». متفق عليه.[۷۰۴]

۷۰۴- (۱۶) ابو قتاده ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما وارد مسجد شد، تا دو رکعت نماز نخواند ننشیند (پس هرگاه کسی وارد مسجد شد مستحب است، قبل از آنکه بنشیند دو رکعت نماز به عنوان «تحیة المسجد» بخواند و از نظر جمهور ائمه، نماز «تحیة المسجد» جنبه‌ی استحبابی دارد نه وجوبی.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۷۰٥ ــ (١٧) وعن كعبِ بنِ مالكٍ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم لا يَقدِمُ منْ سَفَرٍ إلاَّ نَهاراً في الضُّحى، فإذا قَدِمَ بَدَأَ بالمسجدِ، فَصَلَّى فيه رَكعتَينِ، ثمَّ جَلَسَ فيه». متفق عليه.[۷۰۵]

فقط از ابوحمید روایت کرده است: ۲۵۴/۱ح۷۷۲ ، دارمی نیز این روایت را از ابوحمید یا از ابواسید [باشک] نقل نموده است:۳۷۷/۱ح۱۳۹۴ ، احمد بن حنبل نیز این حدیث را هم از ابوحمید و هم از ابواسید در مسند ۴۹۷/۳ روایت کرده است.

[۷۰۴] بخاری ۵۳۷/۱ ح ۴۴۴، مسلم ۴۹۵/۱ ح(۶۹-۷۱۴) ابوداود ۳۱۸/۱ح۴۶۷ و ابوداود به عوض « رکعتین» عبارت «سجدتین» را نقل نموده است ، ترمذی ۱۲۹/۲ ح ۳۱۶ ، نسایی ۵۳/۲ح ۷۳۰ ، ابن ماجه ۳۲۴/۱ ح۳۲۴ ، دارمی ۳۷۶/۱ ح ۱۳۹۳ ، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۶۲/۱ ح ۵۷ ، مسنداحمد ۲۹۵/۵

[۷۰۵] بخاری ۱۹۳/۶ ح ۳۰۸۸ ، مسلم ۴۹۶/۱ح (۷۴-۷۱۶) و لفظ حدیث از مسلم است ،ابوداود ۲۲۰/۳ح۲۷۸۱، نسایی ۵۳/۲ح۷۳۲، دارمی ۴۲۸/۱ح۱۵۲۰ ، احمد بن حنبل نیز این حدیث را در پی حدیثی طولانی نقل کرده است: ۳۸۶/۶

۷۰۵- (۱۷) کعب بن مالک‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ عادت داشت که هرگاه از سفر بر می‌گشت هنگام چاشت را برای برگشتن انتخاب می‌کرد و چاشتگاه به مدینه باز می‌گشت، و قبل از هر چیز نخست وارد مسجد می‌شد و قبل از اینکه بنشیند، دو رکعت نماز (به عنوان «تحیة‌المسجد») می‌خواند و پس از آن تا مدتی در مسجد می‌نشست و درنگ می‌کرد (تا مشتاقان زیارت ایشان بدانجا آمده و ایشان را ملاقات نمایند.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «الضحی»: چاشتگاه. پس برای تمام مسافران با ایمان مستحب است که در هنگام بازگشتن از سفر (خواه سفر تجاری باشد یا علمی و...) ابتدا به مسجد نزدیک منزل خود برود و در آن دو رکعت نماز بگذارد و با خدای خویش راز و نیاز کند و پیوسته در همه حال، او را بخواند و از او کمک بخواهد و او را بجوید.

۷۰۶ ـ (۱۸) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «مَنْ سَمِعَ رَجُلاً يَنشُدُ ضالَّةً في المسجدِ؛ فَلْيَقُلْ: لا رَدَّها اللّهُ عليكَ، فإنَّ المساجدَ لم تُبْنَ لهذا». رواه مسلم.[۷۰۶]

۷۰۶- (۱۸) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هر کس در مسجد آواز مردی را شنید که نشانی گمشده‌اش را می‌دهد (که آن را بیابد) به او بگویید: خدا آن را به تو باز نگرداند! چرا که مساجد برای این چنین کارهایی ساخته نشده‌اند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«ینشد ضالّة»: دنبال گمشده‌اش می‌گشت و آن را در مسجد جستجو می‌کرد.

[۷۰۶] مسلم ۳۹۷/۱ح (۷۹-۵۶۸)، ابوداود ۲۱/۱ح۴۷۳، ابن ماجه ۲۵۲/۱ح۷۶۷، مسنداحمد ۳۴۹/۲ و احمد بن حنبل و ابوداود به عوض «ردّها» واژه «اداها» ذکر کرده‌اند.

۷۰۷ ــ (۱۹) وعن جابرٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلی الله علیه وسلّم : «مَنْ أكَلَ مِنْ هذه الشَّجَرَةِ المُنْتِنَة؛ فلا يَقرَبَنَّ مسجِدَنا، فَإنَّ الملائِكَةَ تتأذّى مِمّا يتأذّى مِنهُ الإنس». متفقٌ عليه.[۷۰۷]

۷۰۷- (۱۹) جابرؓ گوید: پیامبرﷺ فرمود: کسی که از این گیاه بدبو (سیر و پیاز) بخورد، نباید به مسجد ما نزدیک شود (و با ما نماز بخواند) زیرا از چیزی که انسان اذیت می‌شود و آزار می‌بینند، فرشتگان نیز اذیت می‌شوند و آزار می‌بینند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: مساجد، پاک‌ترین، مقدس‌ترین، محبوب‌ترین، روحانی‌ترین، معنوی‌ترین، زیباترین، و دوست‌داشتنی‌ترین اماکن خداوندی‌اند. مساجد مراکز مقدس اسلامی، کانون‌های انسان‌سازی، کلاس‌های عالی تربیتی، زمینه‌سازان هرگونه حرکت و جنبش سازنده‌ی اسلامی در زمینه‌ی آگاهی و بیداری مردم، و پاکسازی محیط از هرگونه کفر و زندقه، شرک و چندگانه‌پرستی و الحاد و بی‌بندوباری وآماده‌کنندگان مسلمانان برای دفاع از میراث‌های اسلام، و مرکزی برای جوانان با ایمان، و کانونی برای فعال‌ترین قشرهای اجتماع (یعنی جوانان) و فرودگاهی برای فرشتگان مقرّب الهی هستند.

پس برای مسلمانان نیز مناسب و زیبنده است که در راستای تعظیم و حرمت مساجد و در راستای احترام گذاشتن به شأن و جایگاه رفیع، و قدر و منزلت والای آنها، مساجد را از پلیدی‌ها و نجاست‌ها، پاک و تمیز گردانند، و مساجد را از هر گونه بوی بد و متعفّن، مانند: بوی سیر، پیاز، تره، سیگار، قلیان، مواد مخدر، جوراب‌های بدبو و... حفاظت و حراست کنند، چراکه از هرچیزی که انسان سلیم‌الطبع، اذیت وآزار می‌شود، فرشتگان رحمت الهی نیز از آن اذیت می‌شوند.

---

[۷۰۷] بخاری ۳۳۹/۲ ح ۸۵۴، مسلم ۳۹۴/۱ ح(۷۲-۵۶۴) و لفظ حدیث از مسلم است، نسایی ۴۳/۲ ح ۷۰۷ و نسایی در روایتش «ثوم و بصل و کرّاث» را نیز ذکر کرده است. ، مسنداحمد ۳۷۳/۳

و چون مسجد فرودگاه لطف و کرم الهی، و منزلگاه فرشتگان خداوندی است، بالاخص که در وقت نماز، علاوه از فرشتگان، مردمان زیادی نیز شرکت می‌کنند، لذا لازم و ضروری است که با بوی بد سیر و پیاز و سیگار و قلیان و جوراب‌های کثیف و بدبو، آن مهمانان مقدس و محترم خداوندی را مورد آزار و اذیت قرار ندهیم.

۷۰۸ ــ (۲۰) وعن أنسٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «البُزَاقُ في المسجدِ خَطِيئَةٌ؛ وكَفَّارَتُها دَفنُها». متفق عليه.[۷۰۸]

۷۰۸- (۲۰) انس ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: انداختن آب دهان و خلط در مسجد، گناه است، و کفّاره‌ی آن، پاک کردن آن می‌باشد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

«البزاق»: آب دهان.

۷۰۹ ــ (۲۱) وعن أبي ذَرّ [رضي الله عنه]، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «عُرِضَتْ عَلَيَّ أعمالُ أُمّتي حَسَنُها وسَيِّئُها، فَوَجَدْتُ في محاسن أعمالِها الأَذى يُماطُ عَنِ الطَّرِيق، ووجدتُ في مَساوِيءِ أعمالِها النُّخاعَةَ تَكُونُ في المسجدِ لا تُدفَنُ». رواه مسلم.[۷۰۹]

۷۰۹- (۲۱) ابوذر ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: کارهای نیک و بد امتیانم بر من عرضه و آشکار شد، پس در میان خوبی‌ها و نیکی‌های امتم، دفع چیزهای مُضر، مُوذی، آزاردهنده و مزاحم از سر راه مردم را یافتم (که کسی مانع کوچکی را از سر راه عابرین بردارد تا به آنها آزاری نرسد.)

---

[۷۰۸] بخاری ۵۱۱/۱ح ۴۱۵ ، مسلم ح (۵۵-۵۵۲) ، ابوداود ۳۲۲/۱ ح ۴۷۵ ، ترمذی ۴۶۱/۲ ح ۵۷۲ ، نسایی ۵۰/۲ح ۷۲۳ ، دارمی ۳۷۷/۱ ح ۱۳۹۵ ، مسنداحمد ۲۳۲/۳

[۷۰۹] مسلم ۳۹۰/۱ح (۵۷-۵۵۳) ، ابن ماجه ۱۲۱۴/۲ ح ۳۶۸۳ ، مسنداحمد ۱۷۸/۵

و در میان کارهای بد و پلیدشان، انداختن اخلاط سینه و بینی را دیدم که در مسجد انداخته شده و پاک و تمیز نشده بود (پس مشخص می‌شود که بهداشت و رعایت نظافت و تمیزی مساجد و برداشتن اشیای مزاحم در راه، از ثواب و پاداش عظیم و بزرگ برخوردار است.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«الاذی»: چیز پلید و مضر. «النخاعة»: اخلاط که از سینه یا بینی درآید.

۷۱۰ ــ (۲۲) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا قامَ أحَدُكُم إلى الصَّلاةِ فلا يَبصُقْ أمامَه؛ فإنما يُناجي اللّهَ ما دامَ في مُصلاَّه، ولا عنْ يَمينه؛ فإنَّ عنْ يمينِه مَلَكاً. ولْيَبصُقْ عنْ يَسارِه أو تَحتَ قَدَمِه فَيَدْفنُها».[۷۱۰]

۷۱۰- (۲۲) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: چون یکی از شما برای نماز بلند شد، پس نباید به طرف جلو، تُف و یا خلط بیاندازد، زیرا تا وقتی که در جایگاه نماز است، با پروردگار خویش در حال راز و نیاز است (و شایسته نیست که در جلوی خود و در جهت قبله، تُف بیاندازد، چرا که در این حالت، پروردگار او، میان او و میان قبله است) و به طرف راست خویش نیز تُف نیاندازد چرا که در جانب راستش، فرشته‌ای از فرشتگان الهی قرار دارد (که حسنات و نیکی‌های او را می‌نویسد) ولی می‌تواند (در خارج نماز و خارج مسجد) به طرف چپ و یا زیر پای خویش، تف کند و آن را با خاک و ریگ بپوشاند.

۷۱۱ ــ (۲۳) وفي روايةِ أبي سعيدٍ : «تَحتَ قَدَمِه اليُسرى». متفق عليه.[۷۱۱]

---

[۷۱۰] بخاری ۵۱۲/۱ ح ۴۱۶ ، مسلم ۳۸۹/۱ ح (۵۳- ۵۵۰) ، ابن ماجه ۳۲۶/۱ ح ۱۰۲۲ و لفظ حدیث از بخاری است .

[۷۱۱] بخاری این حدیث را از ابوسعید نقل کرده است :۵۱۱/۱ح ۴۱۴ و در روایت شماره ۴۰۸ و ۴۰۹ از هر دو [ابوهریره و ابوسعید] روایت نموده است ، مسلم در ۳۸۹/۱ح (۵۲-۵۴۸) فقط از ابوسعید نقل کرده است ، نسایی

۷۱۱- (۲۳) و در روایت ابوسعید آمده است: می‌تواند (در غیر نماز و خارج از مسجد) زیر پای چپش تف و یا خلط بیاندازد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: هدف اصلی و پیام واقعی تمام این احادیث، توجه زیاد و اهمیت بسیار پیامبر ﷺ به مسئله‌ی نظافت و رعایت پاکی است. هر کس سنت پاک نبوی را مورد تحقیق و بررسی قرار دهد، شمار زیادی از احادیث صحیح و حسن را می‌یابد که در هر مورد و در هر سطحی، مردمان را به نظافت، تشویق و ترغیب می‌نماید، خواه در ارتباط با نظافت انسان باشد، یا نظافت مسجد، یا نظافت منزل و یا نظافت راه و معابر و...

خداوند می‌فرماید:

« إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» [بقره/ من الآية ۲۲۲]

«بی گمان خداوند ﷻ، توبه‌کاران و پاکان را دوست می‌دارد.»

و ساکنین مسجد قباء را اینگونه می‌ستاید:

« فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ» [توبه/ من الآية ۱۰۸]

«در آنجا کسانی هستند که می‌خواهند جسم و روح خود را با ادای عبادت درست، پاکیزه دارند و خداوند هم پاکیزگان را دوست می‌دارد.»

و پیامبر ﷺ می‌فرماید:

«الطهور شطر الایمان»

« پاکیزگی نیمه‌ی ایمان است.»

و نیز می‌فرماید:

«پاکیزگی به ایمان رهنمون می‌شود و ایمان، صاحبش را به بهشت خواهد برد.»

از این جهت یک اندرز حکیمانه‌ای میان مسلمانان رایج گشته که زبانزد خاص و عام می‌باشد و چنین سخن حکیمانه‌ای در غیر اسلام، شبیه ندارد و آن عبارت «النظافة من الایمان» می‌باشد. یعنی:

۵۱/۲ ح ۷۲۵، ابوداود ۳۲۳/۱ ح ۴۸۰ نیز این حدیث را فقط از ابوسعید روایت کرده‌اند ولی ابن ماجه در ۲۵۱/۱ ح ۷۶۱ هم از ابوهریره نقل کرده و هم از ابوسعید. ، دارمی ۳۷۸/۱ ح ۱۳۹۸ ، مسنداحمد ۶/۳

«تمیزی از ایمان است.»

پیامبرﷺ درباره‌ی تمیزی و پاکی در همه چیز، به ویژه در مسجد می‌فرماید:

«تنظّفوا فانّ الاسلام نظیف»

« پاکیزه باشید که مبنای اسلام بر پاکیزگی است.»

و نیز می‌فرماید:

«پاکیزه باشید تا در میان امتان دیگر، چون ستاره بدرخشید.»

و نیز می‌فرماید:

«خداوند پاک است و پاکان را دوست دارد و پاکیزه است و پاکیزگان را دوست می‌دارد، پس جلوی خانه‌های خویش را پاکیزه سازید و مانند یهودیان کثیف و نامرتب نباشید.»

از این‌رو، روشن است که نظافت و رعایت پاکی و تمیزی با توجه به امکانات و وضع مردم در عصر پیامبرﷺ و صحابه‌ﷺ، تعریفی متفاوت با نظافت در زمانه‌ی ما دارد و برای مساجد زمانه‌ی ما، به جهت وجود امکانات بهداشتی مناسب، تأکید در رعایت نظافت آنها، بیشتر و لازم‌تر است.

«ولیبصق عن یساره او تحت قدمه»: مراد این است که در خارج نماز و خارج از مسجد، اگر خواست خلط و یا تفی بیاندازد، باید آن را به طرف چپ و یا زیر پای چپش بیاندازد وآن را به طرف جلو و راست خود نیاندازد، چرا که اگر به جلوی قبله تف بیاندازد، بی‌احترامی به قبله نموده است، زیرا خداوند در جهت قبله‌ی نمازگزار قرار دارد و اگر به طرف راست، تف و یا خلط بیفکند، بی‌احترامی به فرشته‌ای کرده است که در جانب راستش قرار دارد.

به هرحال، باید مواظب بود و نباید مساجد را با تف و خلط‌انداختن، ملوث وآلوده نمود، و حرمت آن را شکست.

لازم می‌بینم در اینجا پیرامون احترام و بزرگداشت قبله، این را بگوییم که: قبله، نشانه و مظهر توحید و یگانگی، وآرم و نشانه‌ی مسلمانان و پرچم آشکار اسلام و نشانه‌ی توجه به خدا است. از این‌رو در روایات می‌خوانیم که پیامبرﷺ معمولاً رو به قبله می‌نشست و سفارش می‌کرد تا مسلمانان نیز، به سوی قبله بخوابند و بنشینند، چرا

که قبله، جایگاه و احترام خاصی دارد و در بعضی اعمال، توجه به آن واجب است، برای مثال: نمازهای واجب باید رو به قبله خوانده شود، ذبح حیوان ودفن میت، باید رو به سوی قبله باشد، در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن، حرام است.

از این‌رو فرد مسلمان نیز اگر خواست خلط و یا تفی بیاندازد، باید آن را به طرف چپ و یا زیر پای چپش بیاندازد، وآن را به طرف جلو (قبله) و راست خود نیاندازد، چرا که اگر به سوی قبله، تف بیاندازد، بی‌احترامی به قبله نموده است، زیرا خداوند در جهت قبله‌ی نماز گزار قرار دارد.

۷۱۲ ـ (۲٤) وعن عائشةَ ، أنَّ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قال في مَرَضِه الذي لم يَقُمْ مِنه: «لَعَنَ اللّهُ اليهودَ والنَّصارى: إتَّخَذُوا قُبُورَ أنبيائِهِم مساجدَ». متفق عليه.[۷۱۲]

۷۱۲- (۲۴) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در مرض وفات خویش فرمود: نفرین خدا بر یهودیان و مسیحیان باد، چون قبور وآرامگاه‌های پیامبرانشان را به صورت مسجد در آوردند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۷۱۳ ـ (۲٥) وعن جُندُب ، قال: سمعتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يقولُ: «ألا وإنَّ مَنْ كانَ قَبلَكم كانوا يَتَّخذُونَ قُبُورَ أنْبيائِهم وصالِحِيهِم مساجدَ. ألاَ فلا تَتَّخِذوا القُبورَ مساجدَ، إني أنْهاكُم عَنْ ذلكَ». رواه مسلم.[۷۱۳]

۷۱۳- (۲۵) جندبؓ گوید: از پیامبرﷺ شنیدم که می‌فرمود: به هوش! که کسانی که قبل از شما بوده‌اند، قبور وآرامگاه‌های پیامبران و اشخاص نیکوکار و پرهیزگار خویش را به صورت مسجد در می‌آوردند. آگاه باشید که شما چنین نکنید، من شما را از آن، نهی می کنم و بر حذر می‌دارم.

---

[۷۱۲] بخاری ۱۴۰/۸ح ۴۴۴۴، مسلم ۳۷۶/۱ ح (۱۹-۵۲۹) ،مسنداحمد ۱۲۱/۶

[۷۱۳] مسلم این حدیث رادر پی روایتی طولانی نقل کرده است : ۳۷۷/۱ح (۲۳-۵۳۲)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: حکم نماز در قبرستان: حضرت عمر، علی، ابوهریره، انس بن مالک وابن‌عباس، و از تابعین: ابراهیم نخعی، نافع بن جبیر بن مطعم، طاووس، عمروبن دینار، وخیثمه، و امام احمدبن حنبل و جمعی دیگر از علماء بر این باورند که نمازخواندن در قبرستان، خواه قبرستان کنده شده باشد یا نشده باشد، ـ اگر چه چیزی بر آن فرش شود، ـ قبرستان مسلمانان باشد، یا کفار، حرام و ناجایز است و چنین نمازی که در قبرستان خوانده می‌شود، باطل است.

امام شافعی و امام بخاری برآنند که: اگر قبرستان کنده شده باشد، نمازخواندن در آن حرام است چرا که قبرستان کنده شده، خاکش آلوده به گوشت و چرک مرده‌هاست و به خاطر نجاست، نماز درآن جایز نیست، پس بنا به این قول، اگر در جایی پاک، نماز خواند، به طوری که در آن قبر کنده شده نباشد، نمازش کفایت کرده ولی مکروه است.

امام ابوحنیفه، ثوری، اوزاعی و در روایتی امام احمد، براین باورند که خواندن نماز در قبرستان، خواه کنده شده باشد یا نشده باشد، مکروه است. این گروه، نهی آمده در احادیث را حمل بر کراهیت نموده‌اند و نیز استدلال کرده‌اند بر عمومیّت وکلیّت این روایت که:

«هر کجا بودی و هنگام نماز شد، نماز را به پا دار که همانجا مسجد است.»

و امام مالک و ابن عمر قائل به اباحت خواندن نماز در قبرستان هستند و استدلال کرده‌اند به اینکه رسول‌خدا ﷺ در قبرستان بر قبر پیره‌زنی سیاه، نماز خواند، ولی چنانچه معلوم است، این رأی با ادلّه‌ی صریح نهی مذکور در احادیث، رد شده است.

۷۱٤ ــ (۲٦) وعن ابنِ عُمرَ رضيَ الله عنهما، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إجعَلُوا في بُيُوتِكُم مِنْ صَلاتِكم، ولا تَتَّخِذوها قُبوراً» . متفق عليه.[۷۱٤]

۷۱۴- (۲۶) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ فرمود: بعضی از نمازهایتان (نمازهای سنت) را در خانه‌هایتان بخوانید، و آنها را چون گور نکنید.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود: مستحب است که نمازهای سنّت، در خانه خوانده شود، چرا که پیامبرﷺ در حدیثی دیگر می‌فرماید:

«هرگاه کسی از شما نماز فرض را در مسجد خواند، قسمتی از نمازها را برای خانه بگذارد، چون خداوند به واسطه‌ی نماز، نوری را در خانه‌اش قرار می‌دهد» [مسلم]

و نیز می‌فرماید:

«در خانه‌هایتان نماز بخوانید، چون بهترین نماز شخص، نماز در خانه‌اش است، غیر از نمازهای فرض که باید در مسجد خوانده شود.» [بخاری و مسلم]

در حدیث بالا پیامبرﷺ فرمود: «برخی از نمازهایتان را در خانه‌هایتان بخوانید و آنها را چون گور نکنید.» منظور این است که قبور وآرامگاه‌ها در عدم نماز در آنها، تشبیه شده به خانه‌ای که در آن نماز خوانده نمی‌شود، پس ، از آن فهمیده می‌شود که در قبرستان نماز خوانده نمی‌شود، و اگر خوانده هم شود، حداقل مکروه خواهد بود.

---

[۷۱۴] بخاری ۵۲۸/۱ ح ۴۳۲ ، مسلم ۵۳۸/۱ ح (۲۰۸ – ۷۷۷) ، ابوداود ۶۳۲/۱ ح ۱۰۴۳ ، ترمذی ۳۱۳/۲ ح ۴۵۱ و ترمذی به عوض «اجعلوا» واژه «صلّوا» را ذکر نموده است و نسایی نیز با واژه‌ی «صلّوا» این حدیث را نقل کرده است:۱۹۷/۳ ح ۱۵۹۷ ، مسنداحمد ۱۶/۲

فصل دوم

۷۱۵ ــ (۲۷) عن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ما بَينَ المَشرِقِ والمغرِبِ قِبلَةٌ» . رواه الترمذيُّ.[۷۱۵]

۷۱۵- (۲۷) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: میان مشرق و مغرب، قبله (ی مدینه‌ی منوره) است.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: البته این حکم، مربوط به موقعیت جغرافیایی مدینه‌ی منوره است، چرا که مدینه در پانصد کیلومتری شمال شرقی مکه‌ی مکرمه قرار دارد، و در آنجا قبله در سمت جنوب واقع است. و در سرزمین‌هایی که قبله در سمت مشرق و یا مغرب واقع است، در آنجا حکم فرق می‌کند، زیرا اصل در این مسئله، همان روکردن به سمت و جانب خانه‌ی کعبه و مسجدالحرام است، و فرقی نمی‌کند که قبله در سمت مشرق باشد، یا مغرب و یا جنوب و ...

و در حقیقت تعیین دقیق قبله، از عوامل دیگری است که در ساختن مسجد باید مورد توجه قرار گیرد. متأسفانه در تعیین قبله‌ی نمازگزارانی که در بیرون از مسجد نماز می‌خوانند، سهل‌انگاری می‌شود و دلیل آنها این گفته است: «ما بین المشرق والمغرب قبلة» [بین مشرق و مغرب قبله است.]

ولی این گفته، تنها برای اهل مدینه و شهرهایی که در جهت مدینه هستند صدق می‌کند و نه برای همه‌ی مناطق.

به خاطر اینکه مسجد به طور ثابت و دائمی ساخته می‌شود باید در تعیین قبله‌ی صحیح آن، نهایت دقت را به خرج داد. در زمان‌های قدیم، قبله را از روی جهت‌ها

---

[۷۱۵] ترمذی ۱۷۳/۲ ح ۳۴۴ و قال: حدیث حسن صحیح ، ابن ماجه ۳۲۳/۱ ح ۱۰۱۱

می‌شناختند و با مشخص کردن مشرق و مغرب و شمال و جنوب، با تخمین‌زدن، قبله‌ای را مشخص می‌کردند، ولی امروزه با پیشرفت وسائل علمی و تکنیک‌های مختلف، می‌توانیم که در نهایت دقّت، این کار را انجام دهیم.

پس باید با مراجعه به افراد خبره و آگاه، اطمینان صددرصد در تعیین قبله پیدا کرد، زیرا به سمت قبله نمازخواندن از شروط و مقدمات جواز نماز است.

۷۱۶ ــ (۲۸) وعن طَلْقِ بنِ عليٍّ، قال: خَرَجْنا وَفْداً إلى رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم، فبايَعناهُ، وصَلّينا معه، وأخبرناهُ أنَّ بأرضِنا بِيعَةً لنا، فاستَوهَبناه منْ فَضلِ طَهُورِهِ. فدَعا بماء، فَتَوَضَّأَ وتَمَضمَضَ، ثمَّ صَبَّه لنا في إدَاوَة، وأمَرَنا، فقالَ: «اُخرُجُوا فإذا أتَيتُمْ أرضَكم، فَاكسِرُوا بِيعَتَكم، وانضَحُوا مكانَها بهذا الماءِ، واتَّخذوها مسجداً». قُلنا: إنَّ البَلَدَ بعيدٌ، والحَرَّ شديدٌ، والماءُ يُنْشَفُ. فقال: «مُدُّوه مِنَ الماءِ، فإنّه لا يزيدُه إلاّ طِيباً». رواه النسائيُّ.[۷۱۶]

۷۱۶– (۲۸) طلق بن علی گوید: عده‌ای از ما، برای بیعت به نزد پیامبر ﷺ آمدیم، و با ایشان (بر اعتراف به توحید و یگانگی خدا و رسالت و نبوت او و اجرای کامل اوامر و فرامین الهی و تعالیم وآموزه‌های نبوی و احکام و دستورات تعالی‌بخش و سعادت‌آفرین شرعی و حقائق و مفاهیم والای قرآنی) بیعت نمودیم، و با آن حضرت ﷺ نماز نیز خواندیم، و ایشان را خبر دادیم که ما را در دیارمان، کلیسایی است (چرا که پیش از آنکه مسلمان شویم، مسیحی بودیم و در کلیسا مشغول عبادت و نیایش پروردگار می‌شدیم، حال می‌خواهیم آن را تبدیل به مسجد نمائیم!)

آن‌گاه برای تبرک، خواستار باقیمانده‌ی آب وضوی پیامبر ﷺ شدیم، آن حضرت ﷺ نیز برای وضو، آبی را خواست، آنگاه وضو گرفت وآب را در دهان جنبانید و مضمضه کرد، وآن را برای ما در ظرفی ریخت و به ما چنین فرمان داد و فرمود: به سوی دیارتان بروید و چون به سرزمین خویش رسیدید، کلیسایتان را ویران

---

[۷۱۶] نسایی ۳۸/۲ ح ۷۰۱

کنید، و برای تبرک و پاک‌شدن آن مکان از آلودگی‌های کفر و زندقه و شرک و چندگانه‌پرستی، از این آب (باقیمانده‌ی آب وضوی من) در محل آن کلیسای تخریب شده بپاشید و آن کلیسا را به صورت مسجد درآورید (یعنی به جای آن کلیسا، مسجدی برای آگاهی و بیداری مردم، و پاکسازی محیط از هرگونه کفر و زندقه، شرک و چندگانه‌پرستی و الحاد و بی‌بندوباری، و کانونی برای آماده ساختن مسلمانان برای دفاع از کیان اسلام و میراث‌های مسلمانان و مرکزی برای جوانان باایمان، و کانونی برای زمینه‌سازی هرگونه حرکت و جنبش سازنده‌ی اسلامی بسازید.)

گفتیم: ای رسول‌خداﷺ سرزمین و دیار (ما از مدینه‌ی منوره) دور است، و گرما، سخت و طاقت‌فرسا است و در این هوای گرم و مسافت دور، آب (وضوی شما) نیز خشک خواهد شد و تا دیار ما چیزی از آن باقی نمی‌ماند.

پیامبرﷺ فرمود: آبی دیگر بر این باقیمانده‌ی آب وضو، بریزید و زیاد کنید (تا در هوای گرم و مسافت دور، خشک نشود)، زیرا: براستی هیچ آبی با آب باقیمانده‌ی وضو، قاطی نمی‌شود، مگر آنکه بر پاکی آن می‌افزاید.

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

«بیعة»: کلیسا [معبد مسیحیان، عبادتگاه ترسایان]. «وَفداً»: هیئت بلندپایه‌ای که به نزد پادشاهان و فرمانروایان اعزام می‌شوند. به کسی که برای رسانیدن پیام نزد شاه برود، نیز «وافد» می‌گویند.

«فاستوهبنا»: از پیامبرﷺ درخواست بخشش و عطیه نمودیم. [از ایشان آب وضو به عنوان بخشش و هدیه خواستیم.]

«تمضمض»: آب در دهان جنبانید و مضمضه کرد.

«إداوة»: مشک کوچکی که از پیوستن دو پوست به هم، درست شود.

«والماء یُنشَف»: آب خشک شده و چیزی از آن باقی نمی‌ماند.

«مُدّوه من الماء»: بر آن آبی دیگر بیافزایید و بریزید.

۷۱۷ ـ (۲۹) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: أمرَ رسولُ اللّٰه ببناء المسجد في الدُّوَرِ، وأنْ يُنظَّفَ ويُطيَّب». رواه أبو داود، والترمذيّ، وابنُ ماجة.[۷۱۷]

۷۱۷-(۲۹) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: رسول‌خدا ﷺ به ساخت مساجد در محله‌ها و آبادی‌ها (خصوصاً محله و آبادی‌هایی که دور از همدیگر باشند) و نظافت و رعایت بهداشت و استعمال بوی خوش و مطبوع در آنها فرمان داد.
[این حدیث را ابوداود، ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

۷۱۸ ـ (۳۰) وعن ابن‌عباس ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «ما أُمِرتُ بِتَشييدِ المساجدِ». قال ابنُ عبَّاسٍ: لَتَزَخْرِفُنَّها كما زَخْرَفَتِ اليهودُ والنّصارى. رواهُ أبوداود.[۷۱۸]

۷۱۸- (۳۰) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: خداوند ﷻ مرا به زیبا و مجلّل ساختن ظاهری مساجد فرمان نداده است.
ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: سوگند به خدا! در آینده نیز شما مسلمانان، به نقش و نگار و زیباسازی ظاهری مساجد می‌پردازید، همانگونه که یهودیان در معابد و مسیحیان در کلیساهای خویش کردند.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«تشييد المساجد»: زینت‌دادن و قصرگونه ساختن مساجد. «لتزخرفنّها»: مساجد را آراسته و زینت خواهید داد و به تجلیل و زیباسازی آن خواهید پرداخت.

۷۱۹ ـ (۳۱) وعن أنسٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «مِنْ أشْراطِ السَّاعةِ أنْ يَتَباهيَ النَّاسُ في المساجدِ». رواه أبو داود، والنسائيُّ، والدارميُّ، وابنُ ماجة.[۷۱۹]

---

[۷۱۷] ابوداود ۳۱۴/۱ ح ۴۵۵ ، ترمذی ۴۸۹/۲ ح ۵۹۴ ، ابن ماجه ۲۵۰/۱ ح ۷۵۸

[۷۱۸] ابوداود ۳۱۰/۱ ح ۴۴۸ ، و بخاری نیز در باب «بناء المساجد» ۵۳۹/۱ این حدیث را به صورت تعلیقی بدین گونه روایت کرده است: «لتزخرفنّها كما زخرفت اليهود و النصارى»

۷۱۹- (۳۱) انس گوید: پیامبرﷺ فرمود: از نشانه‌های نزدیک‌شدن رستاخیز، یکی این است که مردم به مساجد خود بر یکدیگر فخر می‌فروشند.
[این حدیث را ابوداود، نسائی، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: از مجموع این روایات دانسته می‌شود که نباید در تزیین مساجد، مبالغه و اسراف و زیاده‌روی نمود، تا سبب مشغول‌شدن نمازگزاران به آن، و مانع خشوع در نماز نگردد، و نیز بخاطر اینکه شباهتی میان مسجد با کلیسا و دیگر معابد غیرمسلمین به وجود نیاید. امام ابوحنیفه می گوید: باکی نیست که مساجد نقش و نگار شده و با آب‌طلا، اندوده شوند، چنان که عمر بن عبدالعزیز، مسجد النبی را نقش و نگار کرد وکسی هم بر وی ایرادی نگرفت، و حضرت عثمان نیز مسجدالنبی را با گچ و سنگ‌های رنگی، بازسازی کرد.

و به هر حال احادیث ذکر شده بر این حمل می‌شوند که نباید مساجد را بیش از حدِّ معمول و نیاز، تزیین کرد، به طوری که به اسراف و زیاده‌روی کشیده شود، روشن است که نیازها و حاجت‌ها نیز با دگرگونی زمان و مکان و حالات انسان و پیشرفت جامعه، تغییر می کند، و احادیث مذکور به بیش از نوعی کراهت تنزیهی دلالت نمی کند.

در حقیقت (به نظر حقیر)، پیام اصلی پیامبرﷺ در خلال این روایات، این است که: مسجدهای مسلمانان از لحاظ ظاهری و نقش و نگار و زرق و برق، آباد می‌شوند، ولی به اعتبار هدایات و عبادات، و معنویات و روحانیات و ارشادات عاری و ویرانند، مساجد با زیب و زینتی خاص، آراسته و پیرایش می‌شوند، فرش‌های گرانبها و رنگارنگ، چراغ‌ها و لوسترهای گرانبها، سنگ‌فرش‌های عجیب وغریب، پرده‌های فریبنده، گچ و سنگ کاری‌های متنوع و خیره کننده، و تمام امکانات و وسایل رفاهی در مساجد موجوداند، اما از نمازگزار خالی هستند، و گفتگوی دنیوی، طعنه و غیبت، و آشوب و بلوا، در مساجد صورت می گیرد، امام و مؤذن، مساجد را خانه‌ی خودشان تصور می کنند و به سبب وجود اشیاء و اسباب گرانبهای دنیوی آن، درب

---

[۷۱۹] ابوداود ۳۱۱/۱ ح ۴۴۹، نسایی ۳۲/۲ ح ۶۸۹، دارمی ۳۸۳/۱ ح ۱۴۰۸، ابن ماجه ۲۴۴/۱ ح ۷۳۹

مساجد را قفل می‌زنند، در مساجد آنها نه نماز با خشوع و خضوع اقامه می‌شود، و نه حلقه‌ی تعلیم دیده می‌شود و نه از مشورت دینی خبری است و نه از ذکر و تلاوت نشانه‌ای. حال آنکه مسجد در زمان پیامبر اکرمﷺ و صحابه‌ی کرام‌ مرکز مشورت مسائل فردی و اجتماعی، سیاسی و نظامی، فرهنگی و اقتصادی و دینی و دنیوی و کانونی برای آماده‌سازی مسلمانان برای دفاع از کیان اسلام و مسلمین بود.

از این جهت به نظر می‌رسد که انکار و مخالفت با تزیین مسجد با توجه به شکل و ظاهر و صورت این کار است و نه در جوهر و باطن و حقیقت زینت و زیبایی.

به هر حال احادیث مذکور به بیش از نوعی کراهت تنزیهی دلالت نمی‌کند، در حالی که وجود چنین کراهتی با اندک نیاز و ضرورتی از بین می‌رود.

دکتر یوسف قرضاوی در بیان این نیاز و ضرورت‌ها می‌گوید:

۱) تناسبی میان نوع بنای مسجد با سطح ساخت وساز در منطقه وجود داشته باشد، تا قدر و منزلت مسجد از اماکن دیگر پایین نیاید.

۲) مسلمانان همواره نیازمند مساجد مستحکمی هستند که عمر طولانی داشته و دیرتر فرسوده و خراب گردند، تا در زمان‌هایی که به علت‌هایی مثل: ضعف اقتصادی و یا فشار و ظلم و ستم حکومت که قادر به ساختن مساجد جدیدی نیستند، بتوانند از این مساجد استفاده کنند، مثل: مساجد جامع بزرگ و باشکوهی که در زمان خلافت عثمانی ساخته شده‌اند و مسلمانان (ترکیه) توانستند در زمان حکومت ظالم و لائیک «کمال آتاتورک» از این مساجد بهره ببرند.

۳) مسلمانان، همیشه نیازمند بناهایی هستند که در برابر وقوع حوادث طبیعی مثل: زلزله و امثال آن، مقاوم و مستحکم باشند.

عده‌ای از برادران مسلمانم در ژاپن به من خبر دادند که سالها قبل در شهرشان، زلزله‌ای سهمگین آمده که ساختمان‌های بلند و بزرگ را نیز تخریب نموده است، ولی به مسجد آسیبی نرسیده است، در واقع سالم‌ماندن چنین مسجدی، به خاطر لطف و عنایت خداوند متعال و به سبب استحکام بنیان مسجد بوده است.

٤) مسلمانان از دیرباز نیازمند بناهایی استوار و محکم بوده‌اند تا سنگر و پناهگاهی برای آنها هنگام حمله‌ی دشمنان باشد، همانطور که چنین وضعیتی را در زمان حمله‌ی دشمنان به بوسنی و هرزگوین وکشمیر و مانند آنها مشاهده کردیم.*

از این‌رو نگارنده نیز براین باور است که بر اساس نظر امام ابوحنیفه، نقش و نگار مسجد درست است، اما به چند شرط:

۱. در تزئین وآرایش مسجد مبالغه، اسراف و زیاده‌روی نشود، تا سبب مشغول‌شدن نمازگزاران به آن، و مانع خشوع در نماز نگردد و نیز به خاطر اینکه شباهتی میان مسجد با کلیسا و دیگر معابد غیرمسلمین به وجود نیاید.

۲. تنها به نقش و نگار ظاهری مسجد اکتفا نشود، بلکه در کنار عمران وآبادی ظاهری، به عمران وآبادی معنوی نیز اهمیت داده شود، و تنها به فکر شکل ظاهر و صورت نباشند، بلکه به جوهر، باطن و حقیقت امر توجه کنند.

۳. به خاطر زینت مساجد بر یکدیگر فخر نفروشند و بر همدیگر تکبر نورزند.

۴. در جایی که فقرا و مساکین، و بینوایان و مستمندان از مزین‌نمودن مساجد، محتاج‌ترند، باید در مرحله‌ی نخست به فقرا رسیدگی کرد، و نباید توجه به ستون‌ها، در و دیوار مسجد و تزیین‌کردن آنها، به فراموش‌کردن فقرا و مساکین بیانجامد.

و شاید از جمله‌ی بهترین الگوهایی که در این زمینه وجود دارد، بنای حال حاضر مسجدالحرام و مسجدالنبی است. بدون شک، امروزه این دو بنای اسلامی، ضمن متانت و استحکام کافی، در اوج بزرگی و ابهت و رفعت و زیبایی وآراستگی قراردارند، ولی این زیبایی و عظمت به حد اسراف و زیاده‌روی نکشیده است که دل‌های نمازگزاران را به خود مشغول کند، بلکه این دو مسجد، سرشار از معنویت، روحانیت، و صداقت و اخلاص هستند.

٧٢٠ ـ (٣٢) وعنه ، قال: قالَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم: «عُرِضَتْ عَلَيَّ أُجُورُ أُمَّتِي حتى القَذاةُ يُخرِجُها الرَّجلُ منَ المسجدِ. وعُرِضَتْ عليَّ ذُنُوبُ

---

* مسجد سازی از دیدگاه اسلام، قرضاوی، ترجمه: فاروق نعمتی ۵۶-۵۷

أمَّتِي، فلمْ أرَ ذَنباً أعظمَ مِنْ سورةٍ من القُرآنِ أو آيةٍ أُوتِيَها رجلٌ ثمَّ نَسِيَها».
رواه الترمذي، وأبوداود.[720]

۷۲۰- (۳۲) انس ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: پاداش‌های امتم (از پاداش بزرگ گرفته تا کوچک) حتّی خَس و خاشاکی که مرد مسلمان آن را از مسجد بیرون افکند، بر من عرضه شد، و نیز گناهان و بزهکاری‌های امتیانم بر من عرضه و آشکار گردید، و هیچ گناهی را بزرگ‌تر و سخت‌تر و تکان‌دهنده‌تر از آن ندیدم که به مردی سوره و یا آیه‌ای از قرآن داده شود (یعنی نعمت حفظ الفاظ و معانی قرآن بدو عنایت شود) و باز آن را (با نخواندن و سهل‌انگاری و عدم قیام به مقتضای آن) فراموش کند.

[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

شرح: باید دانست که فراموش‌کردن لفظ قرآن، به همراه فهم معنا و مفهوم آن، و فراموش کردن قیام به مقتضای اوامر و فرامین تابناک، و تعالیم وآموزه‌های تعالی‌بخش، و توصیه‌ها و سفارش‌های سعادت‌آفرین، و احکام و دستورات نورانی آن، و فراموش‌نمودن اجرای مفاد قرآنی، در این وعید و هشدار داخل است.

در حدیثی پیامبرﷺ می‌فرماید:

«ما من رجل قرأ القرآن، فنسيه الاّ لقى الله يوم يلقاه و هو اجزم»

« هیچ کس نیست که قرآن را خوانده [یعنی آن را حفظ کرده] و باز آن را فراموش نموده مگر اینکه خدای ﷻ را در روزی که با وی ملاقات می‌کند، در حالی روبرو می‌شود که بی‌زبان است و نمی‌تواند سخن بگوید.»

و در حقیقت این احادیث پیامبرﷺ، برای اینگونه کسان که قرآن را حفظ نموده و سپس آن را به باد فراموشی سپرده‌اند، وعیدی سخت و تکان‌دهنده است.

[720] ترمذی ۱۶۳/۵ ح ۲۹۱۶ و قال: «غریب لا نعرفه الا من هذالوجه »، ابوداود ۳۱۶/۱ ح ۴۶۱

۷۲۱ ــ (۳۳) وعن بُرَيدةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «بَشِّرِ المَشّائينَ في الظُّلَمِ إلى المساجدِ بالنُّورِ التام يومَ القيامةِ» . رواه الترمذي، وأبو داود.[۷۲۱]

۷۲۱- (۳۳) بریده ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: رهپویانی را که در تاریکی شب به سوی مسجدها رهسپارند، به روشنایی کامل در روز رستاخیز نوید و مژده بده (چرا که خداوند ﷻ در برابر اطاعت و انجام کار نیک، به وسیله‌ی پاداش نیک از اعمال بندگان تشکر می کند و این بیانگر نهایت احترام خداوند ﷻ به اعمال نیک انسان‌های مسلمان است. کسانی که در سختی‌ها و مشکلات، چالش‌ها و دغدغه‌ها، تاریکی‌ها و سردی‌ها، ناهمواری‌ها و ناملایمات را با جان می‌خرند، و در تاریکی‌های شب و به هنگامی که غوغای زندگی مادی و ماشینی فروکش نموده و محیطی آرام و به دور از هرگونه ریا و تظاهر و خودنمایی و توأم با حضور قلب و جمعیّت خاطر، مهیّا می‌شود، به سوی مساجد رهسپار می‌شوند و به عبادت و پرستش خدای یکتا و یگانه می‌پردازند و او تعالی را در مقابل این همه نعمت که بدانها ارزانی داشته، شکرگزاری و سپاس می‌گویند.
و خداوند نیز شاکر و سپاسگذار است و در عوض این تاریکی‌ها، وی را در تاریکی‌های مخوف و وحشتناک روز رستاخیز، از سوی خویش به وی نور کامل و روشنایی وصف ناپذیر و باشکوه، عنایت خواهد کرد.)
[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند.]

۷۲۲ ــ (٣٤) ورواه ابنُ ماجة ، عن سهلِ بنِ سَعْدٍ ، وأنسٍ .[۷۲۲]

۷۲۲- (۳۴) همین حدیث را ابن‌ماجه نیز از «سهل بن سعد» و «انس» ــ رضی‌الله عنهما ـ روایت کرده است.

---

[۷۲۱] ابوداود ۳۷۹/۱ ح ۵۶۱ ، ترمذی ۴۳۵/۱ ح ۲۲۳ و قال: حدیث غریب من هذالوجه مرفوع . و هو صحیح مسند و موقوف الی اصحاب النبی صلی الله علیه وسلّم و لم یسند الی النبی صلی الله علیه وسلّم .
[۷۲۲] ابن ماجه به روایت از سهل ۲۵۶/۱ ح ۷۸۰ و بروایت از انس ۲۵۷/۱ ح ۷۸۱

۷۲۳ ـ (۳۵) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا رأيتُمُ الرَّجُلَ يَتعاهَدُ المسجدَ، فاشهَدُوا له بالإيمانِ؛ فإنَّ اللّهَ يقولُ: { إنَّما يَعْمُرُ مَساجِدَ اللّهِ مَنْ آمَنَ باللّهِ وَاليَوْمِ الآخِرِ }». رواهُ الترمذيّ، وابنُ ماجة، والدارميُّ.[۷۲۳]

۷۲۳- (۳۵) ابوسعید خدری‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه مردی را دیدید که در مساجد رفت وآمد دارد، به ایمان و باور دینی او گواهی دهید، زیرا خداوند متعال می‌فرماید: «تنها کسی حق دارد مساجد خدا را با تعمیر یا عبادت آباد سازد که به خدا و روز قیامت ایمان داشته باشد.»*

[این حدیث را ترمذی، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

شرح: در حقیقت کسانی که به عمران وآبادی مسجد به وسیله‌ی نماز و دعا و ذکر خدا و بر پاداری شعائر مذهبی، اهمیت می‌دهند و مسجد را کانونی برای هرگونه حرکت و جنبش سازنده‌ی اسلامی در زمینه‌ی آگاهی و بیداری مردم، و پاکسازی محیط از کفر و زندقه و شرک و چندگانه‌پرستی و نفاق و دورنگی، قرار می‌دهند وآن را وسیله‌ای برای آماده ساختن مسلمانان برای دفاع از کیان اسلام و مسلمین و قرآن و سنّت، و مرکزی برای جوانان با ایمان و متدیّن، و کانونی برای فعال‌ترین قشرهای اجتماع بشری (جوانان) قرار می‌دهند، خود نیز جزو پاسداران واقعی و محافظان راستین مسجداند و پیوسته با حضور مداوم خویش در مسجد، روح معنویت و برنامه‌های سازنده را در آن به اجرا در می‌آورند و مسجد را به مرکزی مقدس، و کانونی انسان‌ساز و کلاسی تربیتی، مبدل می‌کنند، این چنین کسانی، خداوند ﷻ و فرشتگان الهی، به ایمان و باور راستین دینی آنان، گواهی می‌دهند، چرا که فقط چنین کسانی هستند که به تعمیر وآبادی مسجدها می‌پردازند. چنانچه در حدیثی دیگر پیامبرﷺ می‌فرماید:

---

[۷۲۳] ترمذی ۱۴/۱ ح ۲۶۱۷ و قال: غریب حسن، ابن ماجه ۲۶۳/۱ ح ۸۰۲ و ابن ماجه به عوض واژه‌ی «یتعاهد» عبارت «یعتاد» را نقل کرده است. و احمد بن حنبل نیز با واژه‌ی «یعتاد» نقل کرده است: ۶۸/۳، دارمی ۳۰۲/۱ ح۱۲۲۳

* «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ» [توبه/۱۸]

«انما عمّار المساجد، هم اهل الله» [بزاز]

«آبادکنندگان مساجد، وابستگان به خدایﷻ می‌باشند.»

٧٢٤ — (٣٦) وعن عثمانَ بنِ مَظْعونٍ، قال: يا رسولَ الله! إئذَنْ لنا في الاختِصاءِ. فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «ليسَ مِنّا مَن خَصَى ولا إختَصى، إنّ خِصاءَ أُمّتي الصِّيامُ». فقال: إئذَنْ لنا في السِّياحة. فقال: «إنّ سياحةَ أُمّتي الجِهادُ في سبيلِ اللّهِ». فقال: إئذَنْ لنا في التَّرَهُّبِ. فقال: «إنّ ترَهُّبَ أُمّتي الجُلوسُ في المساجدِ إنتظار الصلاة». رواه في «شرح السُّنة».[٧٢٤]

۷۲۴- (۳۶) عثمان بن مظعون ؓ گوید، به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ به ما اجازه دهید تا خویشتن را خَصی و اخته نمائیم (و بدین وسیله از لذائذ و راحتی‌ها فاصله بگیریم و بدور از هرگونه دغدغه‌ی جنسی و هواهای نفسانی و خواهشات حیوانی و وسوسه‌های شیطانی، به عبادت و پرستش خدا بپردازیم!)

پیامبرﷺ فرمود: کسی که دیگران را خصی و اخته نماید، و یا به اخته‌کردن خویش همّت گمارد، از ما نیست. براستی خصی و اخته‌کردن امتیانم در گرفتن روزه است (چرا که در حقیقت روزه، سپری محکم و پولادین در مقابل آتش سوزان دوزخ و سپری محکم در برابر خواهشات ناروای نفسانی و تمایلات ناجایز شیطانی و سیاه‌کننده‌ی روی شیطان بدکاره و ناامیدکننده‌ی نفس امّاره است.

شخص روزه‌دار در حال روزه، با وجود گرسنگی و تشنگی از غذا و آب و همچنین لذّت جنسی، خواهشات نفسانی و تمایلات دنیوی و غرائز حیوانی و وسوسه‌های شیطانی، چشم می‌پوشد و عملاً ثابت می‌کند که او همچون حیوان، در بند اصطبل و علف نیست، او می‌تواند زمام نفس سرکش خویش را به دست گیرد و بر هوس‌ها و شهوات خود مسلط گردد. خداوندﷻ روزه را مقرر نموده است تا انسان به وسیله‌ی آن از سلطه‌ی غرائز و زندان بدن و ماده و معده‌ی

---

[٧٢٤] شرح السنه ۲/۳۷۰ ح ۴۸۴

خویش آزاد شده، بر تحریکات شهوانی خود غالب گردیده، و بر مظاهر حیوانی خویش حاکم شود و به فرشتگان همانند گردد.)

عثمان بن مظعون‌ؓ برای بار دوم گفت: ای رسول‌خداﷺ به ما اجازه‌ی جهانگردی دهید، تا در شهرها و کشورهای مختلف و اطراف و اکناف جهان به سیاحت و گردشگری بپردازیم.

پیامبرﷺ فرمود: سیاحت و گردشگری امتم، در جهاد و پیکار در راه خدا با دشمنان و بدخواهان اسلام و قرآن است.

عثمان‌ؓ برای سومین بار گفت: به ما اجازه‌ی اختیار کردن رهبانیّت (و گوشه‌نشینی و ترک دنیا و چشم‌پوشی از لذت‌ها و راحتی‌های آن را) بدهید!

پیامبرﷺ فرمود: رهبانیت امتم، نشستن در مساجد به انتظار فرارسیدن نماز است.

[این حدیث را بغوی در «شرح السنة» روایت کرده است.]

شرح: «الاختصاء»: خصی واخته کردن.

«ترهّب»: رهبانیت و گوشه‌نشینی و ترک دنیا و چشم‌پوشی از لذت‌های آن.

در حقیقت، رهبانیت بر خلاف اصول فطرت و طبیعت انسان است و جوامع انسانی را به انحطاط و عقب‌ماندگی می‌کشاند. و رهبانیت نه تنها سبب کمال نفس و تهذیب روح و اخلاق نیست، بلکه منجر به انحرافات اخلاقی، تنبلی، بدبینی، غرور، عجب و خودبرتربینی و مانندآن می‌شود.

و به فرض که انسان بتواند در حال انزوا و گوشه‌نشینی به فضیلت و برتری اخلاقی برسد، فضیلت محسوب نمی‌شود، بلکه فضیلت آن است که انسان در دل اجتماع بتواند خود را از آلودگی‌های اخلاقی برهاند.

ترک ازدواج و دوری گزیدن از لذائذ و راحتی‌های دنیا که از اصول رهبانیّت است، نه فقط کمال نمی‌آفرینند، بلکه موجب پیدایش عقده‌ها و بیماری‌های روانی می‌گردد. و باید دانست که زهد اسلامی که به معنای سادگی زندگی و حذف تجملات و تکلفات، و عدم اسارت در چنگال مال و منال، جاه و مقام و پست و موقعیت است، هیچ ارتباطی با مسئله‌ی رهبانیّت ندارد، زیرا رهبانیت به معنای:

جدایی و بیگانگی از اجتماع و تحریم ازدواج برای مردان و زنان، و انزوای اجتماعی و پشت پازدن به وظایف انسان در اجتماع بشری و انتخاب صومعه‌ها و دیرهای دورافتاده برای عبادت و زندگی در محیطی دور از اجتماع است و زهد به معنای آزادی و وارستگی به خاطر اجتماعی‌تر زیستن است، پس نباید، زهد اسلامی را با رهبانیت، قاطی نمائیم.

«ائذن لنا فی السیاحة»: سیاحتی که در این روایت از آن نهی شده، چیزی هم‌ردیف رهبانیت، یعنی یک نوع «رهبانیت سیار»، بوده است. به این معنا که بعضی از افراد، بی‌آنکه خانه و زندگی برای خود تهیه کنند، یا کسب وکاری داشته باشند، به صورت جهانگردی، بدون زاد و توشه، دائماً از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر می‌رفتند و با گرفتن کمک از مردم ـ گدایی وتکدی گری ـ، زندگی می کردند وآن را یک نوع زهد و ترک دنیا می‌پنداشتند، ولی اسلام هم «رهبانیّت ثابت» را نفی کرده است و هم «رهبانیت سیار» را.*

آری! از نظر اسلام، مهم آن است که انسان در دل اجتماع، وارسته و زاهد باشد، نه در انزوا و بیگانگی از اجتماع.

۷۲۵ ــ (۳۷) وعن عبدِ الرحمن بنِ عائشٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «رأيتُ ربِّي عزَّ وجلَّ في أحسنِ صورةٍ. قال: فِيمَ يَختصِمُ المَلأُ الأعلى ؟ قلتُ: أنتَ أعلمُ» قال: «فَوَضَعَ كفَّهُ بينَ كتِفَيَّ، فوجدتُ بَرْدَهَا بينَ ثديَيَّ، فَعَلمتُ ما في السَّماواتِ والأرضِ، وتَلا: { وكَذلِكَ نُرِي إبْراهيمَ مَلَكوتَ السَّماواتِ وَالأَرْضِ وَلِيَكونَ مِنَ الْمُوقِنينَ }». رواه الدارميُّ مُرسلاً، وللترمذيّ نحوُه عنه.[۷۲۵]

---

* ر.ک : تفسیر نمونه ج ۲۳ ص ۳۹۹

[۷۲۵] دارمی ۱۷۰/۲ ح ۲۱۴۹ دارمی این حدیث را از عبدالرحمن بن عایش نقل نموده است و ترمذی نیز این روایت را در سننش ۳۴۴/۵ پس از حدیث شماره‌ی ۳۲۳۵ از قول بخاری به صورت تعلیقی روایت کرده است.

۷۲۵- (۳۷) عبدالرحمان بن عائش گوید: پیامبرﷺ فرمود: پروردگارم را در بهترین شکل دیدم. از من پرسید: درباره‌ی چه چیزی ملأ اعلی (و فرشتگان عالم بالا) جدال و نزاع می‌کنند؟ (مراد از «مجادله و منازعه»، بحث و گفتگو است، یعنی پیرامون چه چیزی گفتگو می‌کنند؟) گفتم: پروردگارا! خودت داناتری.

پیامبرﷺمی‌فرماید: خداوند ﷻ دست (قدرت و انعام، و فضل و کرم) خویش را میان دو شانه‌ام گذاشت، که در اثر آن، سردی و برودت آن [کنایه از ایصال لطف و کرم الهی] را در میان دو پستان خویش احساس نمودم و به برکت آن احاطه‌ی علمی به آنچه در آسمان‌ها و زمین است، پیدا نمودم.

و در ادامه پیامبرﷺ این آیه را تلاوت فرمود: «و همان گونه که گمراهی قوم ابراهیم را در امر پرستش بتها به او نمودیم، بارها و بارها نیز مُلک عظیم آسمان‌ها و زمین را به ابراهیم نشان دادیم، تا از زمره‌ی باورمندان راستین شود و بر راستای خداشناسی رود.»*

[این حدیث را دارمی به طور مرسل روایت کرده، و ترمذی نیز بسان آن را از «عبدالرحمن بن عائش» روایت نموده است.]

شرح: «فوضع کفّه بین کتفیّ»: کنایه از تخصیص‌دادن خداوند ﷻ، فضل و احسان و کرم و سخاوت خویش، و ایصال فیض و لطف خود، به پیامبرﷺ است. یعنی خداوند مرا با فضل و فیض بیکران خویش مورد تکریم و تجلیل و احترام و بزرگداشت قرار داد.

«فوجدتُ بَردها»: کنایه از احساس نمودن آسایش و راحتی لطف و کرم الهی است.

«بین ثدییّ»: مراد سینه و یا قلب است. و کنایه از ایصال لطف و کرم الهی، و نزول رحمت فیض خداوندی و جاگرفتن علوم وحیانی و رسوخ و اتقان حقائق آسمانی در قلب و سینه‌ی پیامبرﷺ است.

---

* «وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ» [انعام/۷۵]

۷۲٦ ــ (۳۸) وعن ابن عبّاسٍ ، ومُعاذِ بنِ جبلٍ ، وزادَ فيه: «قال: يا محمَّدُ ! هلْ تدْري فِيمَ يَختَصِمُ المَلأُ الأعلى ؟ قلتُ: نعم، في الكفّارات». والكفّاراتُ: المَكْثُ في المساجدِ بعدَ الصَّلَوَاتِ، والمَشْيُ على الأقدامِ إلى الجماعاتِ، وإبلاغُ الوُضُوءِ في المَكارِهِ، فمنْ فعلَ ذلكَ عاشَ بخيرٍ، وماتَ بخيرٍ، وكانَ منْ خطيئتِه كيَومَ ولَدتْه أُمُّه، وقال: يا محمَّدُ ! إذا صَلّيتَ فقُلْ: اللهُمَّ إني أسألُكَ فِعْلَ الخَيراتِ، وتَرْكَ المُنكَراتِ، وحُبَّ الْمَساكينِ، وإذا أرَدتَ بعِبادَكَ فتنَةً فَاقْبِضني إليكَ غيرَ مَفتُونٍ». قال: والدَّرجاتُ: إفشاءُ السَّلامِ، وإطْعامِ الطعام، والصَّلاةُ بالليلِ والنّاسُ نِيامٌ، ولفظُ هذا الحديثِ كما في «المصابيح» لم أجِدْه عن عبدِ الرحمنِ إلاّ في «شرح السُّنة»[۷۲٦]

۷۲۶- (۳۸) همین حدیث از «ابن‌عباس» و «معاذ بن جبل» رضی الله عنهما نیز روایت شده است که در آن ترمذی، این عبارت را نیز افزوده است:

«پروردگار فرمود: ای محمدﷺ! آیا می‌دانی فرشتگان عالم بالا، در چه چیزی بحث و گفتگو می کنند؟ گفتم: آری، آنها در مورد کفّارات (کارهایی که گناهان را جبران می کنند و پرده‌ی عفو و بخشش الهی را بر روی آنها می کشند) به گفتگو پرداختند. و کفّارات عبارتند از: پس از خواندن نماز، در مسجد (برای ذکر و دعا) درنگ کردن (و یا انتظار کشیدن نمازی بعد از نمازی)، به سوی نماز جماعت، گام برداشتن، و کامل ساختن وضو با وجود سختی‌ها و مشکلات (از قبیل سرما و غیره).

و هرکس (چه زن و چه مرد) این کارهای شایسته و بایسته را انجام بدهد (در این دنیا) با خیر و نیکی، زندگی به سر خواهد کرد (یعنی حتماً بدو زندگی خوشایند و پاکیزه‌ای عنایت خواهد شد، زندگی فردی لبریز از قناعت و رضایت و شکیبایی بر مصائب جهان و شکر بر نعمت‌های یزدان و به تبع آن، زندگی جمعی قرین با آرامش و امنیت و رفاه و صلح و صفا و محبت و دوستی، و تعاون

---

[۷۲۶] ترمذی نظیر این حدیث را با زیاداتی از ... عبدالرحمن عایش حضرمی ، از مالک بن یخامر السکسکی ، از معاذ بن جبل نقل کرده است: ۳۴۳/۵ ح ۳۲۳۵ ، و شیخ بغوی نیز این حدیث را در شرح السنه روایت نموده است .

و همکاری و دیگر مفاهیم سازنده‌ی انسانی.) و با خیر و نیکی نیز خواهد مرد و چشم از جهان فرو خواهد بست. و از گناهانش بسان روزی که از مادر زاده شده، پاک و پاکیزه خواهد گردید. و نیز خداوند فرمود: ای محمد! چون نماز خواندی، پس از آن این دعا را بخوان: «اللهمّ انّی اسئلک فعل الخیرات و ترک المنکرات و حبّ المساکین، و اذا اردت بعبادک فتنة فاقبضنی الیک غیرمفتون». «بار خدایا! از تو، توفیق انجام کارهای خیر و شایسته و ترک کارهای زشت و پلید، و محبت بی‌نوایان و مستمندان را می‌جویم. و چون خواستی بندگانت را با ضلالت وگمراهی و یا عقوبت دنیوی (که در آن زوال دین و ایمان است) بیازمایی، پس مرا پیش از آنکه گرفتار آن آزمون شوم، (و دین و ایمان خویش را از دست بدهم) بمیران.»

پیامبرﷺ در ادامه فرمود: و درجات (که به وسیله‌ی آنها ارزش و جایگاه انسان در پیشگاه خدای ﷻ ترفیع می‌یابد) عبارتند از: افشاء نمودن سلام (چه بر آشنا و چه بر بیگانه)، به بینوایان و مستمندان و گرسنگان و خاک‌نشینان، خوراک‌دادن، و در دل شب، در آن هنگام که مردم خوابند (و غوغای زندگی مادی فروکش نموده، وآرامش روح و جسم انسان در پرتو مقداری خواب،حاصل گردیده، و حالت توجه و نشاط خاصی به انسان دست می‌دهد، در محیطی آرام و به دور از هرگونه ریا و تظاهر و خودنمایی، توأم با حضور قلب) نماز خواندن.

[و لفظ این حدیث را چنانچه در مصابیح (اثر علامه بغوی) است، از طریق عبدالرحمن بن عائش، جز در «شرح السنة» (که اثر علامه بغوی است) نیافتم.]

شرح: منظور از «مخاصمه» در این دو حدیث بالا، تنها «بحث و گفتگو» است نه جدال و کشمکش. بحث و گفتگو از اعمال آدمیان و کارهایی که کفاره و پوشاننده‌ی گناهان و بزه‌کاری‌ها می‌شود و بر درجات انسان‌ها می‌افزاید.

و شاید گفتگوی فرشتگان عالم بالا، در تعداد اعمالی است که سرچشمه‌ی این فضائل می‌گردد و یا در تعیین حد و میزان درجاتی است که از این اعمال حاصل می‌شود.

۷۲۷ ــ (۳۹) وعن أبي أمامةَ ، قال: قال رسولُ اللّه : «ثلاثةٌ كُلُّهُم ضامنٌ على اللّهِ: رَجُلٌ خرجَ غازِياً في سبيل الله، فهُو ضامنٌ على اللّهِ حتى يَتوَفّاه، فيُدخِلَه الجنَّةَ، أو يَرُدَّه بما نالَ منْ أجرٍ أو غَنيمَةٍ؛ ورَجُلٌ راحَ إلى المسجدِ، فهُو ضامنٌ على اللّهِ [حتى يَتوَفّاه فيُدخله الجنَّةَ، أو يَرُدَّه بما نالَ منْ أجرٍ وغَنيمَة]؛ ورجلٌ دخلَ بيتَه بِسَلامٍ، فهُو ضامنٌ على الله» . رواه أبو داود.[۷۲۷]

۷۲۷- (۳۹) ابوامامه ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: سه انسان‌اند که محافظت و مراقبت از آنها (در برابر فتنه‌ها و خسارت‌ها، وآفات دنیوی و دینی) بر خدا است: نخست جهادگری که در راه خدا، برای دفاع از کیان اسلام و مسلمین با دشمنان و بدخواهان، به جنگ و پیکار می‌پردازد، محافظت و مراقبت از چنین کسی بر خدا بایسته است تا او را (در جنگ) بمیراند و وارد بهشت سازد (و به سعادت و خوشبختی اخروی برساند) و یا او را زنده و سالم با اجر و پاداش و غنیمت از جنگ و پیکار بازگرداند (که این نیز، سعادت دنیوی و دینی است، که شامل حال وی می‌شود.)

و دیگر آن رهپویی که پیوسته به سوی مسجد (برای خواندن نماز) رهسپار است، محافظت و مراقبت چنین فردی نیز بر خدا بایسته است، تا او را بمیراند و وارد بهشت سازد، و یا او را زنده و سالم با اجر و پاداش و غنیمت از مسجد به سوی خانه‌اش بازگرداند. و دیگر آن کسی که وقتی در خانه‌اش وارد می‌شود، بر اهالی خانه‌اش سلام می‌کند، محافظت و مراقبت این چنین فردی نیز (از آفات خانوادگی و زیان‌های فردی و اجتماعی) بر خدا بایسته است.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۷۲۸ــ (۴۰) وعنه ، قال: قالَ رسولُ اللّه : «مَنْ خرجَ منْ بيته مُتطَهِّراً إلى صلاةٍ مكتُوبَةٍ؛ فأجْرُه كأجر الحاجِّ المُحرِمِ. ومَنْ خرجَ إلى تسبيحِ الضُّحى

---

[۷۲۷] ابوداود ۱۶/۳ ح ۲۴۹۴

لاَيُنصِبُه إلاّ إياهُ؛ فأجرُه كأجر الحاج المُعتَمِر. وصَلاةٌ عَلى إثْر صَـــلاةٍ لا لَغْـــوَ بينَهُما كتابٌ في عِلِّيِّينَ». رواه أحمدُ، وأبو داود.[728]

۷۲۸- (۴۰) ابوامامه رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هر کس خانه‌ی خویش را با طهارت و وضو به مقصد مسجد برای خواندن نماز فرض ترک کند، اجر و پاداشی بسان پاداش کسی که آهنگ حج خانه‌ی خدا را کرده باشد، فرا چنگ می‌آورد، و هر کس برای خواندن نماز چاشت بیرون آید، و خستگی و مشقت را فقط برای خواندن آن به جان بخرد و در این راستا از خویشتن ریا و تظاهر و سهل‌انگاری و غفلت، نشان ندهد، پاداشی همانند پاداش کسی بدست می‌آورد که آهنگ عمره نموده باشد.

و خواندن نمازی در پی نماز دیگر (یعنی مداومت بر نمازها و مراقبت و حفاظت از آن) که در میان آنها کارهایی بیهوده و ناشایست، و سخنان زننده و ناشایست صورت نگیرد، کاری مکتوب و ثبت شده در «علّیین» است.

[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند.]

شرح: «علّیین» : جمع «علّی» (بر وزن ملّی) در اصل به معنای مکان بالا، یا اشخاصی است که در محل بالا می‌نشینند و به ساکنان قسمت‌های مرتفع کوه‌ها نیز اطلاق شده است، و در اینجا جمعی از علما و صاحب‌نظران اسلامی، آن را به معنای «برترین مکان آسمان» یا «برترین مکان بهشت» تفسیر کرده‌اند. به این معنا که نامه‌ی اعمال چنین افرادی بر فراز آنها در شریف‌ترین مکان، یا بر فراز بهشت در بلندترین مقام، جای دارد، و همه‌ی اینها نشان می‌دهد که مقام خود آنها فوق‌العاده بلند و والاست.

اما بهتر است که گفته شود: «علّیین» اسم خاص دیوان یا دفتر کل نامه‌های اعمال نیکان و نیکوکاران است. تعبیر از آن بدین نام، به خاطر این باشد که محتویات این دیوان، سبب درجات رفیعه‌ی صاحبان خود در بهشت است.

---

[728] مسنداحمد ۲۶۸/۵ ، ابوداود ۱/ ۳۷۷ حدیث ۵۵۸

۷۲۹ ــ (٤١) وعن أبي هريرةَ [رضي اللّهُ عنه] قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا مَرَرْتُمْ برِياضِ الجنَّةِ فارْتَعُوا». قيلَ: يا رسولَ الله ! وما رياضُ الجنَّةِ ؟ قال: «المَساجدُ». قيلَ: وما الرَّتْعُ ؟ يا رسولَ اللّه ؟ قال: «سُبْحانَ اللّهِ، والحمدُ للّهِ، ولا إلهَ إلاَّ اللّهُ، واللّهُ أكبر». رواه الترمذيُّ.[۷۲۹]

۷۲۹- (۴۱) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه از باغ و بوستان‌های بهشت گذر کردید، خوب بچرید (و کمال استفاده را از آن بنمایید) گفته شد: ای رسول‌خداﷺ باغ‌های بهشت چیست؟ پیامبرﷺ فرمود: مساجد. پرسیده شد : ای رسول‌خداﷺ چه چیزی را باید چرید؟ فرمود: «سبحان الله» و «الحمد لله» و «لا اله الا الله» و «الله اکبر».

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: «فارتعوا» [بچرید]: از ماده‌ی «رتع» در اصل به معنای چریدن و فراوان خوردن حیوانات است، ولی گاهی در مورد انسان به معنای تفریح و خورد و خوراک فراوان به کار می‌رود. برادران یوسف می گویند:

«أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَداً يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ » [یوسف/ من الآية۱۲]

«پدر! فردا یوسف را با ما بفرست تا در میان چمنزارها و گلزارها بخورد و بازی کند»

در اینجا مراد از «رتع» خوردن وآشامیدن و بهره‌مندی از میوه و چیزهای خوشمزه است.

و تعبیر از چنین واژه‌ای برای انسان‌ها در این حدیث، شاید به خاطر این باشد که همان‌گونه که اگر حیوانی در سبزه‌زار و بوستانی به چریدن مشغول شود به سادگی و راحتی از آنجا بیرون نمی‌رود، حتی ضربه‌ی چوب صاحب بوستان را هم به جان و دل می‌پذیرد اما حاضر نمی‌شود که از چریدن باز آید، اینچنین نیز ذکرکننده هم نباید به سبب افکار پست دنیوی و موانع سخت زندگی و خواهشات ناروای نفسانی و غرائز ناجایز حیوانی و وسوسه‌های ویرانگر شیطانی، از ذکر و یاد خدا باز آید.

---

[۷۲۹] ترمذی ۴۹۷/۵ ح ۳۵۰۹ و قال: حسن غریب

۷۳۰ ــ (۴۲) وعنه ، قال: قالَ رسولُ اللّٰهِ : «مَنْ أتی المسجدَ لِشَيءٍ، فهُو حَظُّه». رواه أبو داود.[۷۳۰]

۷۳۰- (۴۲) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرکس به هر نیّت و انگیزه‌ای که به مسجد بیاید، همان چیز را حاصل می‌نماید و پاداشش به نیت او بستگی دارد و نتیجه‌ی نیت خویش را دریافت می‌کند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: پس برای رهپویان مساجد لازم است که در رفتن به مسجد، به دنبال جویاشدن رضایت خدا در عمل و تصفیه‌ی آن از شایبه‌های شخصی، یا دنیوی، منافع فردی وامراض درونی باشند، یعنی جز به خاطر جلب رضایت خدا و منزل اخروی گام به سوی مسجد بر ندارند، و اگر گامی به سوی مسجد بر می‌دارند آن را از شایبه‌ها و امیال وآرزوهای زودگذر نفسی، اعم از ظاهر و باطن و موانع راه، اعم از سرمایه، شهرت، مقام، مال، کسب شهرت و منزلت در دل دیگران، مدح و ثنا، گریز از ملامت، کسب رضایت عامه‌ی مردم، تعارف و رودربایستی با بزرگان و... پیراسته گرداند و انگیزه‌های الهی و دینی را بر انگیزه‌های شیطانی، نفسانی، حیوانی و دنیوی در قلبش غالب گرداند و خواسته‌های خدا را بر خواسته‌های مردم ترجیح دهد، و نیّت و قول و عمل را برای خدا خالص، و نماز و عبادات و مرگ و حیات خویش را خاصّ پروردگار جهان گرداند، چرا که: پاداش اعمال به نیّت بستگی دارد و هرکس نتیجه‌ی نیّت خود را دریافت می‌کند، کسی که آمدنش به مسجد به خاطر خدا است، پاداش آمدن به خاطر خدا و رضایت او دریافت می‌کند وکسی که آمدنش به خاطر هدفی دنیوی و یا منافع شخصی باشد، به آن می‌رسد وآمدنش به سوی همان چیزی است که برای آن آهنگ رفتن کرده است.

---

[۷۳۰] ابوداود ۱/۳۲۰ح ۴۷۲

٧٣١ ـــ (٤٣) وعن فاطمةَ بنتِ الحسَينِ ، عنْ جدَّتِها فاطمـــةَ الكـــبرى ، رضي اللّٰهُ عنهُم ، قالتْ: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا دخلَ المسجدَ صلّى على محمَّدٍ وسلَّم، وقال: «رَبِّ اغفِرْ لي ذُنُوبي، وَافتحْ لي أبوابَ رَحْمَتِـــكَ» وإذا خرَجَ صلّى على محمَّدٍ وسلَّم، وقال: «ربِّ اغفرْ لي ذنوبي، وافـــتحْ لي أبـــوابَ فَضلِك». رواه الترمذيُّ. وأحمدُ، وابنُ ماجة وفي روايتِهما، قالـــتْ: إذا دخـــلَ المسجدَ، وكذا إذا خرجَ، قال: «بسمِ اللّٰهِ، والسَّلامُ على رســـولِ الله» بـــدل: صلّى على محمدٍ وسلَّم. وقال الترمذيُّ: ليسَ إسنادُه بمُتَّصِلٍ، وفاطمـــةُ بنـــتُ الحسينِ لم تَدْرُكْ فاطمةَ الكُبرى.[731]

٧٣١- (۴۳) فاطمه دختر حسین ـ رضی‌الله عنهما ـ از مادر بزرگش «فاطمه» دختر پیامبرﷺ روایت می‌کند: که گفت: پیامبرﷺ وقتی وارد مسجد می‌شد، بر محمدﷺ سلام و درود می‌فرستاد و می‌فرمود: «[اللهم صلّ علی محمد و سلّم] ربّ اغفرلی ذنوبی و افتح لی ابواب رحمتک» [پروردگارا! بر محمدﷺ درود و سلام بفرست]، خداوندا! گناهانم را بیامرز و درهای رحمتت را برمن بگشای.

و وقتی که از مسجد خارج می‌شد، بر محمدﷺ سلام و درود می‌فرستاد و می‌فرمود: «[اللهم صلّ علی محمد و سلّم] ربّ اغفرلی ذنوبی و افتح لی ابواب فضلک» [پروردگارا! بر محمدﷺ درود و سلام بفرست،] خداوندا! گناهانم را بیامرز و درهای فضلت را بر من بگشای.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده، و احمد و ابن‌ماجه نیز این حدیث را روایت نموده‌اند، و در روایت آن دو، «فاطمه» به عوض عبارت «صلّی علی محمد و سلّم»، «بسم الله والسلام علی رسول الله» [به نام خدا، سلام بر رسول‌خدا باد] نقل کرده است.

ترمذی پیرامون این حدیث گفته است: اسناد این حدیث متصل نیست، چرا که فاطمه دختر حسین، مادر بزرگش «فاطمه دختر پیامبرﷺ» را در نیافته است.]

---

[731] ترمذی ۱۲۷/۲ ح ۳۱۴ و قال حدیث حسن و لیس اسناده بمتصل، مسنداحمد ۲۸۲/۲، ابن ماجه ۲۵۳/۱ ح ۷۷۱

۷۳۲ ــ (٤٤) وعن عمرو بنِ شُعيبٍ ، عنْ أبيه، عنْ جدِّه، قال: نهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم عنْ تَناشُدِ الأشعار في المسجدِ، وعنِ البيعِ والإشتِراءِ فيه، وأنْ يَتحَلَّقَ النَّاسُ يومَ الجمعةِ قبلَ الصَّلاةِ في المسجدِ. رواه أبو داود، والترمذيُّ.[۷۳۲]

۷۳۲- (۴۴) عمرو بن شعیب، از پدرش و او نیز از جدش (عبدالله بن عمرو بن العاص) روایت می‌کند که گفت: پیامبرﷺ از مشاعره و داد و ستد و خرید و فروش در مسجد نهی فرمود، و نیز از اینکه در روز جمعه، پیش از نماز، مردم، گروه گروه در مسجد دور هم جمع شده و جلسه تشکیل دهند و با هم صحبت نمایند، نهی کرد.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

شرح: «نهی رسول اللهﷺ عن تناشد الاشعار» : در حدیثی امام بخاری بدین وسیله اشاره کرده که: «حسان بن ثابت» [شاعر توانمند رسول اللهﷺ] در مسجد ابیاتی را در دفاع از رسول‌خداﷺ وآرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی، و در مذمت کافران و بدخواهان اسلام و مسلمین می‌سرود، و رسول‌خداﷺ نیز وی را از خواندن این چنین اشعاری در مسجد، نهی نمی‌کرد، بلکه وی را تأیید نیز می‌فرمود. ولی در این حدیث، پیامبرﷺ از شعر گفتن و مشاعره در مسجد نهی فرموده است!

در حقیقت، میان این دو حدیث تعارض و تضادی نیست، بلکه رسول‌خداﷺ از خواندن سرودها و اشعاری نهی فرموده که از اشعار جاهلیّت یا در بطالت و بیهودگی باشد، و غرضی صحیح و هدفی درست و انگیزه‌ای الهی، و منفعت دینی درآن نباشد، ولی خواندن علوم و معارفی که در قالب نظم است و اشعاری که در بیان دفاع از رسول‌خداﷺ و یا ترغیب و تشویق در طاعت و عبادت خَدا و یا در راستای اوامر و

---

[۷۳۲] ابوداود۱/۶۵۱ ح ۱۰۷۶ ، ترمذی ۲/۱۳۹ح ۳۲۲ و قال حدیث حسن ، نسایی نیز این حدیث را به صورت مختصر نقل نموده است: ۲/۴۷ ح ۷۱۴ ، ابن ماجه نیز به صورت مختصر به روایت این حدیث پرداخته و عبارت « التحلق یوم الجمعة» را ذکر نکرده است: ۱/۲۴۷ ح ۷۴۹

فرامین الهی و تعالیم و آموزه‌های نبوی و احکام و دستورات شرعی و حقائق و مفاهیم والای قرآنی است، منعی ندارد، مشروط بر آنکه: مایه‌ی تشویش فکری نمازگزاران نباشد، یا در وقتی باشد که وقت نماز فرض نیست که مردم به مسجد می‌آیند.

«وأن يتحلّق النّاس يوم الجمعه قبل الصلاة في المسجد»: این بخش از حدیث، مربوط به آداب و سنن روز جمعه است، یعنی کسانی که صبح آدینه، زود به مسجد می‌روند، شایسته است که مشغول نماز، راز و نیاز، ذکر و یاد خدا، عبادت و پرستش الهی، تلاوت قرآن، درود و صلوات بر پیامبرﷺ شوند و در همین فاصله ـ خدایی ناکرده ـ از فرصت استفاده نکنند تا جلساتی میان یکدیگر تشکیل دهند و به صحبت‌های دنیوی بپردازند و وقت خویش را با صحبت‌های دنیوی از دست بدهند.

۷۳۳ ــ (٤٥) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا رأيتُمْ مَنْ يَبيعُ أو يَبتاعُ في المسجدِ، فقولوا: لا أربَحَ اللّهُ تجارَتَكَ، وإذا رَأيْتُمْ منْ يَنشُدُ فيه ضالَّةً، فقولوا: لا رَدَّ اللّهُ عليكَ». رواه الترمذيُّ، والدارميّ.[۷۳۳]

۷۳۳- (۴۵) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه کسی را دیدید که در مسجد داد و ستد می‌کند، بدو بگویید: خدا در تجارت و داد و ستد تو، سودی ندهد و آن را بی‌فایده گرداند.
و وقتی دیدید، کسی در مسجد گم‌شده‌اش را از مردم طلب می‌کند، بدو بگویید: خداوند آن را به تو باز نگرداند (چرا که مساجد برای اینگونه چیزها از قبیل: خرید و فروش و داد و ستد و کارهای دنیوی ساخته نشده است.)
[این حدیث را ترمذی و دارمی روایت کرده‌اند.]

[۷۳۳] ترمذی ۶۱۰/۳ ح ۱۳۲۱ و قال: حسن غریب ، دارمی ۳۷۹/۱ ح ۱۴۰۱

۷۳٤ ــ (٤٦) وعن حكيمِ بنِ حزامٍ ، قال: نهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أن يُستَقادَ في المسجد، وأنْ يُنشَدَ فيه الأشعارُ، وأنْ تُقامَ فيه الحُدُودُ. رواه أبو داود في «سُننِه»، وصاحبُ «جامعِ الأصول» فيه عن حكيمٍ.[۷۳٤]

۷۳۴- (۴۶) حکیم بن حزام﷜ گوید: پیامبر ﷺ از گرفتن قَوَد و قصاصِ قتل در مسجد، و این که شعری در آن خوانده شود، و یا اینکه حدود شرعی در آن اجرا گردد نهی فرمود: (چرا که مساجد برای این کارها ساخته نشده‌اند و مساجد مختص عبادت و پرستش خدا است.)

[این حدیث را ابوداود در سنن خویش، و نویسنده‌ی «جامع الاصول» از حکیم روایت نموده اند]

«یُستقاد»: قصاص گرفتن. از حاکم خواستن که قاتل را عوض مقتول بکشد.

۷۳٥ ــ (٤۷) وفي «المصابيح» عن جابر.[۷۳٥]

۷۳۵- (۴۷) و همین حدیث را شیخ بغوی نیز در «مصابیح» از حضرت جابر﷜ روایت کرده است.

۷۳٦ ــ (٤۸) وعن معاويةَ بنِ قُرَّةَ ، عن أبيه، أنَّ رسولَ اللّٰه نهى عنْ هاتَينِ الشَّجَرتينِ ــ يعني البَصَلَ والثُّومَ ــ وقال: «مَنْ أكَلَهُما فلا يَقْرَبَنَّ مسجدَنا». وقال: «إنْ كُنتُم لا بُدَّ آكِلِيهِما؛ فأمِيتُوهُما طَبْخاً» . رواه أبو داود.[۷۳٦]

۷۳۶- (۴۸) معاویه بن قرّة﷜ از پدرش روایت می‌کنند که گفت: پیامبر ﷺ از خوردن این دو گیاه: پیاز و سیر (به خاطر بوی بد آنها) نهی کرد و فرمود: کسی که از این دو گیاه بخورد نباید به مسجد ما نزدیک شود.

---

[۷۳۴] ابوداود ۶۲۹/۴ ح ۴۴۹۰ ، و احمد بن حنبل نیز این حدیث را به صورت مختصر در مسند خویش: ۴۳۴/۳ نقل کرده است.

[۷۳۵] مصابیح السنة ۲۹۷/۱ ح ۵۲۰

[۷۳۶] ابوداود ۲۷۲/۴ ح ۳۸۲۷ ، مسنداحمد ۱۹/۴

و نیز فرمود: اگر ناگزیر از خوردن این دو گیاه هستید، پس باید (با پختن،) بوی آنها را از میان ببرید (و پخته شده‌ی آن را بخورید.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۷۳۷ ـ (۴۹) وعن أبي سعيدٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الأرضُ كُلُّها مسجدٌ إلاّ المَقبُرَةَ والحمّامَ» . رواه أبو داود، والترمذيّ، والدارميّ.[۷۳۷]

۷۳۷- (۴۹) ابوسعید‌ گوید: پیامبرﷺ فرمود: تمام زمین به جز قبرستان و حمام، مکان جواز نماز و مسجد و جای سجده است.
[این حدیث را ابوداود، ترمذی و دارمی روایت کرده‌اند.]

۷۳۸ ـ (۵۰) وعن ابنِ عمرَ ، قال: نَهى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم أنْ يُصلّى في سبعةِ مواطِنَ: في المَزْبَلَةِ، والمجْزَرَةِ، والمقبرَةِ، وقارِعَةِ الطَّريقِ، وفي الحَمّامِ، وفي معاطِنِ الإبلِ، و فَوقَ ظهْرِ بيت الله. رواه الترمذيُّ، وابن ماجة.[۷۳۸]

۷۳۸- (۵۰) ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ از خواندن نماز در هفت جای نهی فرمود: آشغال‌دان و زباله‌دان، کشتارگاه حیوانات، قبرستان، گذرگاه مردم (کوچه و خیابان)، حمام، خوابگاه و استراحتگاه شتران که در مجاورت آب قرار گرفته باشد، و روی سقف خانه‌ی خدا.
[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: در بیان حکمت نهی نمازخواندن در این اماکن، علماء و صاحب‌نظران اسلامی گفته‌اند: نهی از خواندن نماز در زباله‌دان، کشتارگاه حیوانات و قبرستان، به سبب وجود نجاست و پلیدی، و میان کوچه و خیابان و گذرگاه مردم، به سبب تنگ‌کردن راه بر عابران، و در خوابگاه و استراحتگاه شتران، به سبب ترس از رمیدن

[۷۳۷] ابوداود ۱/۳۳۰ ح ۴۹۲ ، ترمذی ۲/۱۳۱ ح ۳۱۷ و قال: فیه اضطراب ، ابن ماجه ۱/۲۴۶ ح ۷۴۵ ، دارمی ۱/۳۷۵ ح ۱۳۹۰

[۷۳۸] ترمذی ۲/۷۷۷ ح ۳۴۶ و قال : اسناده لیس بذاک القوی ، ابن ماجه ۱/۲۴۶ ح ۷۴۶

شتر و ضرررساندن به فرد نمازگزار، و نهی از خواندن نماز در روی سقف خانه‌ی کعبه، به جهت اسائه‌ی ادب و توهین به خانه‌ی کعبه است.

۷۳۹ ـــ (۵۱) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «صَلُّوا في مَرابِضِ الغَنمِ، ولا تُصَلُّوا في أعْطانِ الإبِلِ». رواه الترمذيّ.[۷۳۹]

۷۳۹ (۵۱) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ فرمود: می‌توانید در خوابگاه وآغل گوسفندان نماز بخوانید. ولی در استراحتگاه شتران نماز نخوانید.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: «مرابض» جمع «مربض» به معنای آغل و خوابگاه گوسفندان است.

«أعطان» جمع «عطن» به معنای خوابگاه و استراحتگاه شتران که در مجاورت آب قرار گرفته باشد.

حکمت و فلسفه‌ی نهی از نمازخواندن در خوابگاه شتران برای تمام خردمندان و انسان‌های عاقل و فهمیده، مشخص است، چرا که شتر، حیوانی رمنده، چموش وگریزپا است و در رمندگی و چموشی به اسم است، و احتمال دارد که اگر فردی در اصطبل واستراحتگاه شتران به نماز بایستد، شتری بر او حمله‌ورشود و وی را مجروح و مصدوم نماید، علاوه ازآن، نمازخواندن در چنین اماکنی، انسان را از حالت خشوع و خضوع نماز نیز بیرون می‌کند، چرا که فرد نمازگزار پیوسته در فکر این است که از ناحیه‌ی شتران مورد حمله قرار نگیرد. برخلاف استراحتگاه وآغل گوسفندان که آنها بر خلاف شتران، حیواناتی آرام و بی دردسر و عاری از رمندگی و چموشی می‌باشند.

البته باید توجه داشت که نمازخواندن در آغل گوسفندان، مستلزم آن نیست که خواندن نماز بر روی نجاسات آنها نیز جایز است، بلکه نمازخواندن در آغل

---

[۷۳۹] ترمذی ۱۸۰/۲ ح ۳۴۸ ،ابن ماجه با اندکی زیادتی آن را روایت کرده است: ۲۵۲/۱ ح ۷۶۸ ، مسنداحمد ۴۵۱/۲ ، دارمی ۳۷۵/۱ ح ۱۳۹۱

گوسفندان در صورتی جایز است که مکانی پاک و عاری از هرگونه پلیدی و نجاست، برای این کار اختصاص داده شود.

۷٤٠ ــ (٥٢) وعن ابنِ عبَّاسٍ ، رضي الله عنهُما، قال: لَعَنَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم زائراتِ القُبورِ، والمُتَّخِذِينَ عليها المساجدَ والسُّرُجَ . رواه أبو داود، والترمذيّ، والنسائيّ.[٧٤٠]

۷۴۰ – (۵۲) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ زنان زیارت کننده‌ی قبور و کسانی را که گورها را به عنوان مسجد می‌گیرند، و بر آنها (به قصد تعظیم و بزرگداشت و شرک و چندگانه‌پرستی) چراغ می‌گذارند، لعن و نفرین کرد.

[این حدیث را ابوداود، ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: «زیارت قبور توسط زنان» : اگر زیارت زن، موجب فتنه گردد، و یا زینت‌های خود را به نمایش گذارد و با مردان مختلط شود، یا برای نوحه‌خوانی و شیون و زاری بیاید، با اتفاق تمام علماء حرام است و اگر چنانچه زیارتش خالی از اینگونه امور باشد، در مورد جایزبودن آن، علماء اختلاف نظر دارند: گروهی از علماء و صاحب‌نظران اسلامی، زیارت زنان را بنا به حدیث بالا، حرام دانسته‌اند.

گروهی دیگر از علماء آن را جایز دانسته‌اند، اما به شرطی که از فتنه، نمایش زینت، اختلاط با مردان، نوحه‌خوانی، شیون و زاری خالی باشد و به فعل امر «فزوروها» در حدیث: «فزوروها فانّها تذکّر الاخرة» که دلالت بر عموم می‌کند، استدلال کرده‌اند، زیرا هرگاه فعل امر، خطاب به مردان باشد، آن امر شامل زنان نیز می‌گردد.

و نیر «امّ عطیه»ـ رضی‌الله عنها ـ می‌گوید:

«ما زنان از زیارت قبور منع شدیم، ولی بر ما واجب نشد.» [مسلم]

---

[٧٤٠] ابوداود ۵۵۸/۳ ح ۳۲۳۶ ، ترمذی ۱۳۶/۲ وقال : حدیث حسن ، نسایی ۹۴/۴ ح ۲۰۴۳ ، ابن ماجه نیز اول این حدیث را نقل کرده است: ۵۰۲/۱ ح ۱۵۷۵ ، مسنداحمد ۲۲۹/۱

و نیز حضرت عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ می گوید:

«از رسول‌خداﷺ پرسیدم: وقتی که به زیارت قبور می‌روم، چه بگویم؟ حضرت فرمود: بگو: السلام علیکم اهل الدیار من المؤمنین»..

و همچنین در بخاری روایت شده است که:

«روزی پیامبرﷺ بر زنی گذشت که در کنار قبری گریه می‌کرد رسول‌خداﷺ فرمود: تقوا داشته باش و صبر کن. زن، پیامبرﷺ را نشناخت و گفت: راحتم بگذار.

پیامبرﷺ در این حدیث آن زن را از زیارت نهی نکرد.

و نیز ترمذی روایت کرده که عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ قبر برادرش (عبدالرحمن) را زیارت می کرد.

اما حدیث «انّ رسول الله ﷺ لَعن زائرات القبور» را، علماء و صاحب‌نظران اسلامی، حمل بر زنانی کرده‌اند که به قصد نوحه و شیون و زاری واختلاط با نامحرمان و نمایش گذاردن زینت و ایجاد فتنه، به زیارت بروند، و امکان دارد که این نهی در ابتدای امر بوده باشد، چرا که در اوائل دعوت به اسلام، پیامبرﷺ مردم را از زیارت قبور منع کرد، چون نزدیک دوره‌ی جاهلیت بود، دوره‌ای که قبور و بت‌ها را پرستش و تقدیس می کردند، بعد از اینکه عادات گذشته را ترک کردند و ایمان در دل‌هایشان رسوخ کرد به آنان اجازه داد که قبور را زیارت کنند تا آخرت برایشان یادآوری شود و عبرت گیرند.

۷۴۱ ـ (۵۳) وعن أبي أمامةَ ، قال: إنَّ حَبْراً منَ اليهودِ سألَ النَّبيَّ صلى الله عليه وسلَّم : أيُّ البِقاعِ خيرٌ ؟ فَسَكَتَ عنه، وقال: «أَسكُتُ حتى يجيءَ جبريلُ»، فسكتَ، وجاءَ جبريلُ عليه السلام، فَسَأَلَ، فقالَ: ما المسؤُولُ عنها بأعْلَمَ مِنَ السَّائلِ؛ ولكنْ أسألُ ربِّي تباركَ وتعالى. ثمَّ قالَ جبريلُ: يا محمَّدُ ! إنِّي دَنَوتُ منَ اللّهِ دُنُوّاً ما دَنَوْتُ منه قَطّ. قال: «وكيفَ كانَ يا جبريلُ ؟» قال:

كانَ بيني وبينَه سَبعُونَ ألفَ حِجابٍ منْ نُورٍ، فقالَ: شَرُّ البِقاعِ أسواقُها، وخيرُ البقاعِ مساجدُها.[741]

۷۴۱- (۵۳) ابوامامه‌ﷺ گوید: خاخامی از خاخام‌های یهود از پیامبرﷺ پرسید: بهترین و برترین اماکن چیست؟ پیامبرﷺ در پاسخ سکوت کرد و فقط فرمود: تا آمدن جبرئیل سکوت خواهم کرد. چون جبرئیل به نزد ایشان آمد، پیامبرﷺ پیرامون این مسئله از وی پرسید.

جبرئیل گفت: مورد سؤال قرارگرفته از سؤال‌کننده آگاه‌تر نیست (یعنی من در این مورد از تو عالم‌تر و داناتر نیستم) ولی در این‌باره از پروردگار بلند مرتبه‌ام سؤال خواهم کرد. پس از آنکه جبرئیل از پیشگاه خداوند ﷻ آمد، گفت: ای محمدﷺ براستی چنان به خدا نزدیک شدم که هرگز این چنین به او نزدیک نشده بودم.

پیامبرﷺ فرمود: از کیفیت و چگونگی نزدیکی خویش به خدا، برایم بگو. جبرئیل گفت: میان خدا و من، هفتاد هزار پرده و حجاب از نور وجود داشت (و از او پیرامون بهترین و برترین اماکن، پرسیدم) خدای ﷻ فرمود: بدترین و خشم‌انگیزترین جاها در پیشگاه خدا، بازارهای آن، و بهترین و دوست‌داشتنی‌ترین جاها، مسجدهای آن است.

[این حدیث را ابن‌حبان در صحیح خود از ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ روایت کرده است.]

«حبر»: دانشمند و خاخام یهود.

«سبعون الف حجاب من نور» [هفتاد هزار پرده از نور]: تعبیر به «هفتاد هزار حجاب»، ممکن است از باب تکثیر باشد، زیرا عدد هفتاد، از اعدادی است که غالباً برای کثرت به کار می‌رود. و در اینجا نیز مراد تحدید و عدد خاصی نیست، بلکه مراد تکثیر است.

---

[741] مسنداحمد ۸۱/۴

فصل سوم

۷٤۲ ــ (٥٤) عن أبي هريرةَ ، قال: سمعتُ رسولَ اللّٰهِ يقول: «مَنْ جاءَ مسجدي هذا لم يأت إلاّ لِخَيرٍ يَتَعَلّمُه أو يُعلّمُه؛ فهوَ بِمَنزِلَة المجاهدِ في سبيلِ الله. ومَن جاءَ لغيرِ ذلكَ؛ فهوَ بمنزلةِ الرَّجلِ يَنظُرُ إلى مَتاعِ غيره». رواه ابنُ ماجة، والبيهقيُّ في «شعبِ الإيمان».[742]

۷۴۲- (۵۴) ابوهریره‌ﷺ گوید: از رسول‌خداﷺ شنیدم که می‌فرمود: هر کس به نیّت تعلیم و یا تعلّم خیر (علم و دانش، حکمت و فرزانگی، اوامر و فرامین الهی، تعالیم و آموزه‌های نبوی، احکام و دستورات شرعی و حقائق و مفاهیم والای قرآنی) به مسجد من (مسجد النبی) بیاید، جایگاه و منزلت او بسان جایگاه جهادگر در راه خدا خواهد بود. و هر کس برای هدفی جز این آید، منزلت وی همانند منزلت مردی است که به متاع غیرش نگاه می‌کند (و حسرت نداشتن آن را یدک می‌کشد. یعنی چنین فردی در دنیا از علم و عمل و ثنا و ستایش و تعریف و تمجید، و در آخرت از درجات والای بهشت، و از اجر و پاداش‌های اخروی، به دور و محروم خواهد بود و فقط حسرت نداشتن آن را می‌کشد.)
[این حدیث را ابن‌ماجه و بیهقی در «شعب الایمان» روایت کرده‌اند.]

۷٤۳ ــ (٥٥) وعن الحسنِ مُرسَلاً ، قال: قالَ رسولُ الله : «يَأتي على الناسِ زمانٌ يكونُ حَديثُهُم في مساجدِهم في أمرِ دُنياهم. فلا تُجالِسُوهُم؛ فليسَ للّٰهِ فِيهِمْ حاجةٌ» . رواه البيهقيّ في «شعب الإيمان».[743]

---

[742] ابن ماجه ۸۲/۱ ح ۲۲۷ ، بیهقی در « شعب الایمان» ۲۶۳/۲ ح ۱۶۹۸
[743] این حدیث را در «شعب الایمان » بیهقی نیافتم . و الله اعلم

۷۴۳- (۵۵) از حسن بصری ـ رحمة الله علیه ـ به طور مرسل روایت است که گفت: رسول‌خداﷺ فرمود: عنقریب بر مردم زمانی فرا خواهد رسید که سخنان دنیوی آنان، در مساجدشان خواهد بود، بر شما باد که با چنین افرادی همنشینی و مجالست نکنید، و خداوند نیز نیازمند چنین افرادی نیست (و بدانان کوچکترین توجه و عنایتی نمی‌کند و آنها را به حال خودشان وا می‌گذارد و از آنان متنفر و بیزار است.)

[این حدیث را بیهقی در شعب‌الایمان روایت کرده است.]

٧٤٤ ــ (٥٦) وعن السَّائبِ بنِ يزيدَ ، قال: كُنتُ نائماً في المسجد، فَحَصبَنِي رجلٌ، فنظرتُ، فإذا هوَ عمرُ بنُ الخطَّابِ. فقالَ: إذْهَبْ فأْتني بهذَيْنِ. فَجئتُه بهما. فقال: ممَّنْ أنتُما ــ أو منْ أيْنَ أنتما ــ ؟ قالا: منْ أهلِ الطائف. قالَ: لو كُنتُما منْ أهلِ المدينةِ لَأَوْجَعْتُكُما؛ تَرفَعانِ أصواتَكُما في مسجدِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم ؟ !. رواه البخاريّ.[744]

۷۴۴- (۵۶) سائب بن یزیدؓ گوید: من در مسجد خوابیده بودم که مردی مرا با سنگریزه زد، چون نگاه کردم، ناگاه متوجه شدم که عمربن خطابؓ است. او گفت: برو و این دو نفر را پیش من بیاور. آنها را آوردم. عمر بن خطابؓ بدانها گفت: شما کیستید؟ ـ یاگفت: شما اهل کجا هستید؟ـ گفتند: از اهالی شهر طائف هستیم. عمرؓ گفت: اگر شما مهمان نمی‌بودید و از اهالی شهر مدینه‌ی منوره می‌بودید، حتماً سخت تنبیه‌تان می‌کردم، شما در مسجد رسول‌خداﷺ سر و صدا به راه می‌اندازید و صدایتان را بلند می‌کنید؟!

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

[744] بخاری ۱/۵۶۰ ح ۴۷۰ و بخاری به عوض «اهل المدینة» عبارت «اهل البلد» را ذکر کرده است.

٧٤٥ ــ (٥٧) وعن مالكٍ ، قال: بَنى عمرُ رَحَبَةً في ناحيَةِ المسجدِ تُسَمّى البُطَيْحاءَ، وقال: مَنْ كانَ يُريدُ أنْ يَلْغَطَ، أو يُنشِدَ شِعراً، أو يَرفَعَ صوتَه؛ فلْيَخرُجْ إلى هذه الرَّحَبَةِ. رواه في المُوطَّأ.[٧٤٥]

۷۴۵- (۵۷) مالک گوید: عمر‌ رضی الله عنه در ناحیه‌ای بیرون از مسجد، محوطه و میدانگاهی به نام «بطیحا.» ساخت و فرمود: هرکس می‌خواهد سر و صدا به راه اندازد و همهمه کند، و یا شعری را با صدای بلند خواند، و یا صدایش را بلند نماید، باید از مسجد به سوی این محوطه و میدانگاه بیرون رود و در مسجد از چنین کارهایی اجتناب ورزد.

[این حدیث را مالک در موطأ روایت کرده است.]

«رحبة»: محوطه و میدانگاه. فضای خالی میان خانه‌ها.

«یلغط»: سر و صدا راه بیاندازد و همهمه کند.

٧٤٦ ــ (٥٨) وعن أنسٍ ، قال: رأى النَّبيُّ صلى الله عليه وسلّم نُخامةً في القِبلةِ، فَشَقَّ ذلكَ عليه حتى رُؤِيَ في وجهِه، فقامَ فَحَكَّه بيدِه، فقال: «إنَّ أحدَكم إذا قامَ في الصَّلاةِ فإنَّما يُناجي ربَّه، وإنَّ ربَّه بَينَه وبينَ القِبلةِ؛ فلا يَبْزُقَنَّ أحدُكم قِبَلَ قِبلَتِه، ولكنْ عنْ يَسارِه، أو تَحتَ قَدَمِه»، ثمَّ أخذَ طَرفَ رِدائِه فَبَصَقَ فيه، ثمَّ ردَّ بعضَه على بعضٍ، فقال: «أو يَفعَلُ هكذا» . رواه البخاريّ.[٧٤٦]

۷۴۶- (۵۸) انس‌ رضی الله عنه گوید: پیامبر صلی الله علیه وسلم تُف و خلطی را در جهت قبله‌ی مسجد دید. این مسئله بر وی گران آمد، اینطور که اثر ناراحتی و خشم در سیمای مبارک ظاهر شد. از این‌رو از جای برخاست و آن را با دستش تِمیز نمود و آثارش را محو ساخت و سپس رو به مردم کرد و فرمود: هر یک از شما که به نماز می‌ایستد در حقیقت با پروردگار خویش در راز و نیاز است، و در واقع

[۷۴۵] مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۷۵/۱ ح ۹۳

[۷۴۶] بخاری ۵۰۷/۱ ح ۴۰۵

خداوندﷻ در جهت قبله‌ی نمازگزاران قرار دارد، از این‌رو نباید یکی از شما به طرف قبله تف کند، ولی (در خارج نماز و خارج از مسجد) به طرف چپ یا زیر پایش تف کند.
آن‌گاه آن حضرتﷺ گوشه‌ی ردای خویش را گرفت و در آن تف کرد و آن را به هم مالید و فرمود: یا این چنین کند.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

٧٤٧ ـــ (٥٩) وعن السَّائبِ بنِ خَلَّادٍ ، ـــ وهو رجلٌ منْ أصحابِ رسولِ اللهِ صلى الله عليه وسلّم ـــ، قال: إنَّ رَجُلاً أمَّ قوماً، فَبَصَقَ في القِبلَةِ، ورسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم يَنظُرُ، فقالَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم لقومِه حينَ فَرَغَ: «لا يُصَلِّي لكم». فأرادَ بعدَ ذلكَ أنْ يُصَلِّيَ لهم، فَمَنَعُوهُ، فأخبَرُوهُ بقولِ رسولِ اللهِ صلى الله عليه وسلّم، فَذَكَرَ ذلكَ لرسولِ اللّهِ، فقال: نعمْ، وحَسِبتُ أنّه قالَ: «إنَّكَ قد آذَيْتَ اللّهَ ورسولَه». رواه أبو داود.[٧٤٧]

٧۴٧- (۵۹) سائب بن خلادؓ - که یکی از یاران پیامبر اکرمﷺ می‌باشد - گوید: مردی امامت مردم را به عهده گرفت و پیشنماز جماعت آنها شد. پس آن مرد درحالی که پیامبرﷺ وی را نظاره می‌کرد، در جهت قبله تف انداخت.
چون آن مرد از نماز فراغت یافت، پیامبرﷺ به قوم آن مرد فرمود: پس از این دیگر این مرد، امامت شما را به عهده نگیرد و پیشنماز شما نشود.
پس از آن قضیه، آن مرد خواست تا پیشنماز جماعت شود، مردم وی را از این کار منع کردند و او را از سخن پیامبرﷺ آگاه نمودند که ایشان وی را از پیشنمازشدن منع کرده‌اند.
آن مرد این قضیه را برای رسول‌خداﷺ بازگو کرد. و پیامبرﷺ فرمود: آری! من تو را از امامت مردم و پیشنمازشدن منع نموده‌ام، (راوی گوید:) گمان می‌کنم که پیامبرﷺ بدو فرمود: براستی تو (با تف‌انداختن در جهت قبله و بی‌احترامی و اسائه‌ی ادب بدان) خدا و پیغمبرش را آزار رساندی.

---

[٧۴٧] ابوداود ۱/۳۲۴ ح ۴۸۱

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: «اذیت الله و رسوله» : مراد از آزار رساندن خدا و پیامبرﷺ بر سر خشم‌آوردن آنها می‌باشد، چرا که آزار در مورد خداوند، جز ایجاد خشم، مفهوم دیگری نمی‌تواند داشته باشد. این احتمال نیز وجود دارد که «ایذاء خداوند» همان «ایذاءپیامبر» و مؤمنان است، و ذکر خداوند برای اهمیت و تأکید مطلب است.

و امّا «ایذاء پیامبرﷺ» مفهوم وسیعی دارد و هرگونه کاری که او را آزار دهد، شامل می‌شود، اعم از کفر و زندقه، الحاد و بی‌بند و باری، و مخالفت با اوامر و فرامین الهی، تعالیم وآموزه‌های نبوی، احکام و دستورات اسلامی و ایجاد مزاحمت و ....

و حتی از این حدیث چنین استفاده می‌شود که تف انداختن در جهت قبله و بی‌احترامی به شعائر خداوندی نیز مشمول ایذای خدا و رسول است، و چطور خداوندمتعال و پیامبراکرمﷺ از این کار ناراحت وخشمگین نشوند، حال آنکه قبله، نشانه و مظهر توحید و یگانگی، وآرم و نشانه‌ی مسلمانان و پرچم آشکار اسلام، و نشانه‌ی توجه به خدا است. از این‌رو فرد مسلمان نیز اگر خواست خلط و یا تفی بیاندازد، باید آن را به طرف چپ و یا زیر پای چپش بیاندازد.، و آن را به طرف جلو (قبله) و طرف راست خود نیاندازد، چرا که اگر به جلوی قبله، تف بیاندازد بی‌احترامی و گستاخی به قبله نموده است، زیرا خداوند در جهت قبله‌ی نمازگزار قرار دارد و اگر به طرف راست، تف و یا خلط بیافکند، بی‌احترامی به فرشته‌ای کرده است که در جانب راستش قرار دارد.

۷٤۸ ــ (٦٠) وعن مُعاذِ بن جبلٍ ، قال: إحتبَسَ عنّا رسولُ اللّـه ذاتَ غَداةٍ عنْ صلاةِ الصُّبحِ، حتى كِدْنا نَتَراءى عَينَ الشَّمسِ، فخرجَ سريعاً، فَثُوِّبَ بالصَّلاةِ، فَصَلّى رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم وتجَوَّزَ في صلاتِه. فلمّا سلَّمَ دَعا بِصَوتِه، فقالَ لنا: على «مَصافِّكُم كما أنتم»، ثُمَّ انْفَتَلَ إلينا، ثُمَّ قالَ: «أَمَا إنّي سَأُحَدِّثُكُم ما حَبَسَنِي عَنكُمُ الغداةَ: إنِّي قُمتُ منَ الليلِ، فَتَوَضَّأتُ وصَلَّيتُ ما

قُدِّرَ لي، فَنَعَستُ في صلاتي حتى إسْتثقلتُ، فإذا أنا بِربِّي تبارك وتعالى في أحسنِ صورةٍ، فقالَ: يا محمدُ ! قُلتُ: لبَّيكَ ربِّ ! قالَ: فِيمَ يَختَصِمُ المَلأُ الأعلى ؟ قلتُ: لا أدْري. قالها ثَلاثاً». قال: «فَرأيتُه وَضَعَ كَفَّه بَينَ كَتِفَيَّ حتى وَجَدتُ بَرْدَ أناملَه بينَ ثَدْيَيَّ، فَتَجَلّى لي كُلُّ شيءٍ وعَرَفتُ. فقالَ: يا مُحَمَّدُ ! قلتُ: لبَّيكَ ربِّ ! قال: فِيمَ يَختَصِمُ المَلأُ الأعلى ؟ قُلتُ في الكفّارات قالَ وما هُنّ قلتُ: مَشيُ الأقدامِ إلى الجماعاتِ، والجُلوسُ في المساجدِ بَعدَ الصَّلَواتِ، وإسْباغُ الوُضُوءِ حينَ الكريهاتِ. قال: ثمَّ فِيمَ ؟ قلتُ: في الدَّرجات. قال: وما هُنَّ ؟ قلت: إطعامُ الطعامِ، ولِينُ الكلامِ، والصَّلاةُ والنَّاسُ نِيامٌ. ثمَّ قال: سَلْ، قُلِ: اللَّهُمَّ إني اسأَلُكَ فِعلَ الخيراتِ، وتَركَ المُنكَراتِ، وحُبَّ المساكينِ، وأنْ تَغفرَ لي و تَرحَمَني، وإذا أردْتَ فتنةً في قومٍ فَتَوَفَّني غيرَ مفتونٍ، وأسأَلُكَ حُبَّكَ وحُبَّ منْ يُحبُّكَ، وحُبَّ عَمَلٍ يُقَرِّبُني إلى حُبِّك». فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلَّم: «إنَّها حَقٌّ فَادرُسُوها ثمَّ تَعَلَّمُوها» . رواه أحمدُ، والترمذيّ، وقال: هذا حديثٌ حسنٌ صحيح، وسألتُ محمَّدَ بن إسماعيلَ عنْ هذا الحديثِ. فقالَ: هذا حديثٌ صحيح [٧٤٨]

۷۴۸- (۶۰) معاذ بن جبل رضی الله عنه گوید: روزی در وقت بامداد، رسول‌خدا ﷺ به علّتی برای خواندن و امامت نماز صبح، از ما بازداشته و حبس شد، و این قدر تأخیر کرد که نزدیک بود، طلوع خورشید را به نظاره بنشینیم. پیامبر ﷺ با عجله و شتاب از خانه بیرون آمد، و اقامه‌ی نماز گفته شد، و ایشان با کوتاهی و اختصار نماز را خواند، چون از نماز سلام داد، با صدای بلند و رسا خطاب به ما فرمود: در همان مکانی که نشسته‌اید، باشید و صف‌های خویش را برهم نزنید. آن‌گاه متوجه‌ی ما شد و فرمود: «به هوش باشید که عنقریب به شما خبر خواهم داد که چه چیزی مرا از شما در این بامداد، بازداشت، جریان از این قرار است که من

---

[۷۴۸] ترمذی ۵/۳۴۳ ح ۳۲۳۵ و قال : حديث حسن صحيح

برای خواندن نمازتهجد در شب بلند شدم و وضو گرفتم و به اندازه‌ای که برایم مقدر شده بود، نماز خواندم، در نماز حالت خواب‌آلودگی و چُرت به من دست داد تا اینکه خواب، مرا سنگین کرد و بر من غالب آمد.

در خواب پروردگارم را در بهترین و زیباترین شکل دیدم. از من پرسید: ای محمد! گفتم: پروردگارا! لبیک، در خدمتم و برای قبول و اجرای فرموده‌های شما آمادگی کامل دارم.

فرمود: درباره‌ی چه چیزی ملاء اعلی (فرشتگان عالم بالا) گفتگو می‌کنند؟ گفتم: نمی‌دانم ـ خداوند ﷻ این سؤال را سه بار از من پرسید، و من نیز در هرسه بار گفتم: نمی‌دانم ـ پیامبرﷺ فرمود: پروردگارم را دیدم که دست (قدرت و انعام، و فضل و کرم) خویش را میان دو شانه‌ام نهاد، که در اثر آن، سردی و برودت انگشتان بلاکیف او را در میان دو پستان خویش احساس نمودم، و به برکت آن، علوم و حقائق همه چیز برایم آشکار و هویدا گشت، و حقیقت امر را دانستم.

خداوند ﷻ فرمود: ای محمدﷺ! گفتم پروردگارا! لبیک، در خدمتم. فرمود: فرشتگان عالم بالا درباره‌ی چه چیزی گفتگو می‌کنند؟ گفتم: پیرامون کفّارات (کارهایی که گناهان را جبران می‌کند و پرده‌ی عفو و بخشش الهی را بر روی آنها می‌کشد) گفتگو می‌کنند. فرمود: کفّارات چیست؟ گفتم: گام‌برداشتن به سوی نماز جماعت، پس از خواندن نمازها (برای ذکر و دعا) در مسجد درنگ کردن، (و یا انتظار کشیدن نمازی پس از نمازی)، و کامل ساختن وضو با وجود سختی‌ها و مشکلات (از قبیل سرما و بیماری و غیره.)

دوباره خداوند پرسید: سپس پیرامون چه چیزی فرشتگان عالم بالا گفتگو می‌کنند؟ گفتم: درباره‌ی درجات (که به وسیله‌ی آنها، ارزش و جایگاه انسان در پیشگاه خدای ﷻ ترفیع می‌یابد) گفتگو می‌کنند.

فرمود: درجات چیست؟ گفتم: خوراک‌دادن به بینوایان و مستمندان و گرسنگان و خاک‌نشینان، و نرمی در گفتار، و در دل‌شب، در آن هنگام که مردم خوابند، نماز خواندن.

آن‌گاه خداوند خطاب به من فرمود: هر چه می‌خواهی از من بطلب! . گفتم: پروردگارا! از تو، توفیق انجام کارهای خیر و شایسته، و ترک کارهای زشت و پلید، و محبت بینوایان و مستمندان را می‌جویم و از تو می‌خواهم تا بر من

ببخشایی و مرا مورد لطف و مرحمت خویش قرار دهی، و چون خواستی، جماعتی از مردمان را با ظلالت و گمراهی و یا عقوبت دنیوی (که در آن زوال دین و ایمان است) بیازمایی، پس مرا پیش از آنکه گرفتار آن شوم (و دین و ایمان خویش را از دست بدهم) بمیران و از تو محبتت و محبت کسی که تو را دوست دارد و محبت کاری که مرا به محبت تو نزدیک می‌گرداند می‌جویم.

آن‌گاه پیامبرﷺ فرمود: براستی این خواب یک واقعیت است، پس آن دعا را بخوانید و بیاموزید.

[این حدیث را احمد و ترمذی روایت کرده‌اند و ترمذی گفته است: این حدیثی حسن و صحیح است. و از محمد بن اسماعیل [بخاری] پیرامون این حدیث سؤال کردم گفت: حدیثی صحیح است.]

«نتراءی» : نگاه کردیم. «فثوّب للصلاة»: برای نماز، اقامه گفته شد.

«تجوز فی صلاته»: نمازش را کوتاه و مختصر خواند. «علی مصافکم»: بر سر صف‌های خویش بنشینید و تکان مخورید.

«وضع کفّه بین کتفیّ»: کنایه از تخصیص‌دادن خداوند ﷻ، فضل و احسان و کرم و سخاوت خویش و ایصال فیض و لطف خود را به پیامبرﷺ است. یعنی خداوند مرا با فضل و فیض بیکران خویش مورد تکریم و تجلیل و بزرگداشت و احترام قرار داد.

«وجدتُ برد أناملها»: کنایه از احساس‌نمودن آرامش و راحتی و لطف و کرم الهی است. « بین ثدیی»: مراد سینه یا قلب است. و کنایه از ایصال لطف و کرم الهی و نزول رحمت و فیض خداوندی و جاگرفتن علوم وحیانی و معارف شرعی و رسوخ حقایق آسمانی در قلب و سینه‌ی پیامبرﷺ است.

۷۴۹ ــ (۶۱) وعن عبدِ اللّٰه بن عمرٍو بنِ العاصِ ، قال: کانَ رسولُ للّٰه یقولُ إذا دخلَ المسجدَ: «أعُوذُ باللّٰهِ العَظِیمِ، و بِوَجهِهِ الکریمِ، وسُلطانِهِ القَدِیمِ،

مِنَ الشَّيطانِ الرَّجيمِ». قال: «فإذا قالَ ذلكَ، قال الشَّيطانُ: حُفِظَ مِنِّي سائِرَ اليومِ». رواه أبو داود.[749]

۷۴۹- (۶۱) عبدالله بن عمرو بن العاص ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ وقتی وارد مسجد می‌شد، می‌فرمود: «اعوذ بالله العظیم و بوجهه الکریم و سلطانه القدیم من الشیطان الرجیم» : «پناه می‌برم به خدای بزرگ و ذات بخشنده و سخاوتمند، و قدرت ازلی و ابدی‌اش از شر شیطان رانده شده.»

پیامبرﷺ فرمود: چون وقتی کسی وارد مسجد می‌شود و این کلمات را می‌خواند، شیطان می‌گوید: این بنده در تمام روز از شر من، در امان است.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۷۵۰ ـ (٦٢) وعن عَطاءِ بن يَسارٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «اللّهُمَّ لا تَجعَلْ قَبرِي وَثناً يُعبَدُ، إشتَدَّ غَضَبُ الله على قومٍ إتَّخَذُوا قُبورَ أنبيائِهِم مساجدَ». رواه مالكٌ مُرسلاً.[750]

۷۵۰- (۶۲) عطاءبن یسارﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: پروردگارا! آرامگاه مرا به صورت بتکده‌ای که عبادتگاه مردم گردد در نیاور. غضب و خشم سخت خدا بر گروهی باد که آرامگاه‌های پیامبرانشان را مسجد گردانیدند.

[این حدیث را مالک بطور مرسل روایت کرده است.]

۷۵۱ ـ (٦٣) وعن مُعاذِ بنِ جبلٍ ، قال: «كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَستَحِبُّ الصَّلاةَ في الحِيْطانِ». قال بعضُ رُواته ـ يعني البَساتين ـ: رواه الترمذيُّ، وقال: هذا حديثٌ غريبٌ لا نَعرِفُهُ إلاّ منْ حديثِ الحسن بن أبي جعفر، قد ضَعَّفه يحيى بنُ سعيدٍ وغيرُه.[751]

---

[749] ابوداود ۳۱۸/۱ ح ۴۶۶

[750] مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۷۲/۱ ح ۸۵

[751] ترمذی ۱۵۵/۲ ح ۳۳۴ و قال: حدیث غریب لانعرفه الا من حدیث الحسن بن ابی جعفر.

۷۵۱- (۶۳) معاذبن جبل﷜ گوید: پیامبرﷺ از نمازخواندن در «حیطان» خوشش می‌آمد. برخی از راویان گویند: مراد از حیطان، باغ و بوستان‌ها است.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است، و جز از طریق «حسن بن ابی‌جعفر» آن را نمی‌شناسیم. و «حسن بن ابی جعفر» از ناحیه‌ی «یحیی بن سعید» و دیگر بزرگان عرصه‌ی علم حدیث، مورد تضعیف قرار گرفته است.]

شرح: برخی از راویان گفته‌اند که مراد از «حیطان» باغ و بوستان‌ها است. ولی برخی گفته‌اند که مراد از «حیطان» دیوار است. یعنی پیامبرﷺ از اینکه در کنار دیوار نماز بخواند، خوشش می‌آمد، چرا که در این صورت نه کسی از جلوی نماز ایشان عبور می‌کرد و نه چیزی ایشان را از خشوع و خضوع نماز به خود مشغول می‌ساخت، و همین معنا را نیز بیشتر علماء و صاحب‌نظران اسلامی، تأیید کرده‌اند، چرا که همانطور که «حیطان» به معنای باغ و بوستان می‌آید، به معنای «دیوار» نیز استعمال می‌شود وعرب‌ها به دیوار «حائط»می‌گویند.

۷۵۲ ــ (٦٤) وعن أنسِ بن مالكٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «صَلاةُ الرَّجُلِ في بيتِه بصلاة، و صلاتُه في مسجدِ القبائلِ بخمسٍ وعشرِينَ صلاةً، وصلاتُه في المسجدِ الَّذي يُجَمَّعُ فيه بخمسمائةِ صلاةٍ، وصلاتُه في المسجدِ الأقصى بخمسينَ ألفَ صلاةٍ، وصلاتُه في مسجدي بخمسينَ ألفَ صلاةٍ، وصلاتُه في المسجدِ الحرامِ بمائةِ ألفِ صلاةٍ». رواه ابنُ ماجة.[۷۵۲]

۷۵۲- (۶۴) انس بن مالک﷜ گوید: پیامبرﷺ فرمود: نماز فرد مسلمان در خانه‌اش معادل یک نماز؛ در مسجد محله‌اش معادل بیست و پنج نماز؛ در مسجد جامع‌اش معادل پانصد نماز؛ در مسجدالاقصی برابر با هزار نماز؛ در مسجد من (مسجد النبی) معادل پنجاه هزار نماز و در مسجد الحرام برابر با صدهزار نماز است.

[۷۵۲] ابن ماجه ۱/۴۵۳ ح ۱۴۱۳

[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

۷۵۳ ــ (٦٥) وعن أبي ذرّ ، قال: قلتُ: يا رسولَ اللّٰهِ ! أيُّ مسجدٍ وُضِعَ في الأرضِ أوّلُ ؟ قال: «المسجدُ الحرامُ». قلت: ثمّ أيٌّ ؟ قال: «ثمّ المسجدُ الأقصى». قلتُ: كم بينَهُما ؟ قال: «أربعون عاماً؛ ثمّ الأرضُ لكَ مسجدٌ، فحيثما أدركَتْكَ الصّلاةُ فَصَلِّ». متفق عليه.[۷۵۳]

۷۵۳- (۶۵) ابوذر رضی الله عنه گوید: از پیامبر ﷺ پرسیدم: ای رسول‌خدا ﷺ! نخستین مسجدی که روی زمین ساخته شد کدام است؟ پیامبر ﷺ فرمود: مسجدالحرام. پرسیدم: سپس کدام مسجد ساخته شد؟ فرمود: مسجدالاقصی. گفتم: بین ساختن آنها، چند سال فاصله افتاد؟ فرمود: چهل سال، و افزود: هرجا وقت نماز فرارسید، همانجا نماز بخوان، زیرا تمام زمین برای تو مسجد و محل سجده است.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: یهود از پیامبر ﷺ ایراد می‌گرفتند و می‌گفتند: چگونه محمد ﷺ خود را وفادار به آیین پیامبران بزرگ خدا، مخصوصاً ابراهیم علیه السلام می‌داند در حالی که تمام پیامبرانی که از دودمان اسحاق علیه السلام (فرزند ابراهیم علیه السلام) بودند، «**بیت‌المقدس**» را محترم می‌شمردند و به سوی آن نماز می‌خواندند، ولی محمد ﷺ از آن قبله روی گردانده و کعبه را قبله‌گاه خود انتخاب کرده است؟

خداوند نیز در فضیلت برتری کعبه بر بیت‌المقدس این آیه را نازل کرد:
«إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» * [آل عمران/۹۶]

---

[۷۵۳] بخاری ۴۰۷/۶ ح ۳۳۶۶، مسلم ۳۷۰/۱ ح (۲-۵۲۰) و لفظ حدیث از مسلم است.، نسایی ۳۲/۲ ح ۶۹۰، ابن ماجه ۲۴۸/۱ ح ۷۵۳، مسنداحمد ۱۵۶/۵

* نخستین خانه‌ای (از حیث قدمت و حرمت که با دست انبیاء جهت پرستش و نیایش صحیح خداوند یگانه) برای مردم بنیانگذاری گشته است، خانه‌ای است که در مکّه قرار دارد (و کعبه نام و از لحاظ ظاهر و باطن) پر برکت و نعمت است و (از آنجا که قبله‌گاه نماز مسلمانان و مکان حجّ آنان یعنی کنگره بزرگ سالانه ایشان است، مایه) هدایت جهانیان است.

و پیامبرﷺ نیز در تأیید این آیه فرمود:

«نخستین مسجدی که روی زمین ساخته شد، مسجدالحرام بود، و مسجد الحرام چهل سال پیش از مسجد الاقصی ساخته شده است.»

به این ترتیب، اگر کعبه به عنوان قبله‌ی مسلمانان انتخاب شده است، جای تعجب نیست، زیرا این نخستین خانه‌ی توحید است و بی‌سابقه‌ترین معبدی است که در روی زمین وجود دارد.

هیچ مرکزی پیش از آن، مرکز نیایش و پرستش پروردگار نبوده است، خانه‌ای است که برای مردم و به سود جامعه‌ی بشریت در نقطه‌ای که مرکز اجتماع و محلی پربرکت است، ساخته شده است.

کوتاه سخن این که: آیات قرآن و روایات این تاریخچه‌ی معروف را تأیید می‌کند که خانه‌ی کعبه، نخست به دست آدمعليه السلام ساخته شد، سپس در طوفان نوح فرو ریخت و بعد به دست ابراهیمعليه السلام و فرزندش اسماعیلعليه السلام تجدید بنا گردید. بنا براین، انتخاب پرسابقه‌ترین خانه‌ی توحید برای قبله از هر نقطه‌ی دیگری شایسته‌تر است.

و این خانه دارای امتیازات* عدیده‌ای است که عبارتند از:

۱) موجودیت مقام ابراهیم در آن.

۲) وجود برکات و خیرات بسیار در آن.

۳) قرار داشتن آن به عنوان مصدر و سرچشمه‌ی هدایت مردم.

۴) قرارداشتن آن به عنوان رمز وحدت مسلمین در روی‌آوردن‌شان در هنگام نماز به سوی آن.

۵) قرار داشتن آن به عنوان جایگاه امن و سلامتی برای کسی که به آن داخل می‌شود، ـ در دنیا به این معنا که کعبه از قتل و تجاوز بر آن جلوگیری می‌کند و در آخرت به این معنا که کعبه سبب امان یافتن کسانی از آتش دوزخ است که

---

* ر.ک: تفسیر المنیر ج۴ ص ۱۸

از روی بزرگداشت و حرمت‌نهادن به آن، مناسک حج را ادا و با آشنایی و آگاهی به حق کعبه و با نیت تقرب و نزدیکی به خدا به آن در آمده باشند. -

باب(۸)

دربارەی پوشیدن عورت

فصل اول

۷٥٤ ــ (۱) عن عمرَ بنِ أبي سَلَمَةَ، قال: رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يُصَلّي في ثوبٍ واحدٍ مُشْتَمِلاً به، في بَيتِ أمِّ سَلمةَ، واضِعاً طَرَفَيْه على عاتِقَيْه. متفق عليه.[754]

۷۵۴- (۱) عمربن ابی سلمه گوید: رسول‌خدا را در خانه‌ی (ام‌المؤمنین) «ام سلمه» ـ رضی‌الله عنها ـ دیدم که با یک تکه لباس نماز می‌خواند، در حالی که خویشتن را بدان پیچیده و پوشانده بود و دو طرف آن را بر شانه‌هایش قرار داده بود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«مشتملاً»: جامه را برخود پیچید وآن را به دور تمام بدن خود بست چنانکه دست‌هایش از آن خارج نشود.

۷٥٥ ــ (۲) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «لا يُصَلِّيَنَّ أحدُكم في الثّوبِ الواحدِ ليسَ على عاتِقَيه منه شَيءٌ». متفق عليه.[755]

۷۵۵- (۲) ابوهریره گوید: پیامبر فرمود: نباید هیچ یک از شما با یک قطعه لباس نماز بخواند در حالی که هیچ چیزی از آن بر شانه‌هایش نباشد (بلکه

---

[754] بخاری ۱/۴۶۹ ح ۳۵۶ ، مسلم ۱/۳۶۸ ح (۲۷۸-۵۱۷) ، ترمذی ۲/۱۶۶ ح ۳۳۹ ، مؤطا مالک کتاب صلاة الجماعة ۱/۱۴۰ ح ۲۹ ، مسنداحمد ۴/۲۶

[755] بخاری ۱/۴۷۱ ح ۳۵۹ ، مسلم ۱/۳۶۸ ح (۲۷۷-۵۱۶) و لفظ حدیث از مسلم است و امام مسلم به عوض «لا یصلین» عبارت«لایصلی» را ذکر کرده است. ، ابوداود ۱/۴۱۴ ح ۶۲۶ و ابوداود به عوض «عاتقیه» واژه‌ی « منکبیه» نقل کرده است. ، نسایی ۲/۷۱ح ۷۶۹ ، دارمی ۱/۳۶۷ ح ۱۳۷۱ ، مسنداحمد ۲/۲۴۳

هر کس که می‌خواهد در یک جامه نماز بگزارد، باید دو طرفش را بر شانه‌های خویش قرار دهد، تا قسمت بالای بدنش را نیز بپوشاند»

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٧٥٦ ــ (٣) وعنه ، قال: سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يقولُ: «مَنْ صَلّى في ثوبٍ واحدٍ، فَلْيُخالِفْ بينَ طَرَفَيه». رواه البخاريّ.[756]

۷۵۶- (۳) ابوهریره گوید: از رسول‌خدا ﷺ شنیدم که می‌فرمود: کسی که با یک تکه لباس نماز می‌خواند، باید دو طرفش را بر شانه‌هایش قرار دهد (تا قسمت بالای بدنش را بپوشاند)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

«فلیخالف بین طرفیه»: باید یک سر آن جامه را بر دوش راست و سر دیگر را بر دوش چپ قرار دهد.

٧٥٧ ــ (٤) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالت: صلّى رسولُ اللّهِ في خَميصَةٍ لها أعلامٌ، فَنَظَرَ إلى أعلامِها نَظرَةً، فلمّا إنصَرَفَ، قال: «إذهَبوا بخَميصَتي هذهِ إلى أبي جَهْمٍ، وأْتوني بأنبِجانيَّة أبي جَهمٍ؛ فإنّها ألْهَتني آنفاً عن صَلاتي». متفق عليه. وفي روايةٍ للبُخاريِّ، قال: «كُنتُ أنظُرُ إلى عَلَمِها وأنا في الصَّلاة، فأخافُ أنْ يفتِنَني».[757]

۷۵۷- (۴) عایشه -رضی‌الله عنها- گوید: پیامبر ﷺ با جامه‌ای مربع شکل که دارای نقش و خطوط بود، نماز خواند، و در نماز یک بار نگاه پیامبر ﷺ به نقش و خطوط آن جامه افتاد، از این‌رو چون از نمازش فارغ شد، فرمود: این لباس مربع

---

[756] بخاری ۱/۴۷۱ ح ۳۶۰، ابوداود ۱/۴۱۴ ح ۶۲۷ و ابوداود عبارت «علی عاتقیه» را نیز افزوده است.، مسنداحمد ۲/۲۵۵

[757] بخاری ۱/۴۸۲ ح ۳۷۳، مسلم ۱/۳۹۱ح (۶۲- ۵۵۶) و لفظ حدیث از بخاری است. ، ابوداود نیز این حدیث را به صورت مختصر روایت کرده است:۱/۵۶۲ ح ۹۱۴ ،نسایی نیز این روایت را با اختصار نقل نموده است: ۲/۷۲ ح ۷۷۱، ابن ماجه ۲/۱۱۷۶ ح ۳۵۵۰، موطا مالک کتاب الصلاة ۱/۹۷ ح ۶۷، مسنداحمد ۶/۱۷۷

شکل و خط‌دار را به «ابوجهم» بدهید و لباس بدون خط و نقش و پشمین و درشت ابوجهم را برایم بیاورید، چرا که این جامه‌ی نقش‌دار، همین لحظه قلب مرا به خود مشغول نموده و توجه مرا از نماز به خود معطوف داشته است.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند و در روایتی دیگر از بخاری آمده است:]

در هنگام نماز، من به سوی نقش و خطوط آن جامه نگاه می‌کردم و از آن ترسیدم که مرا در فتنه افکند (و توجه مرا از نماز به خود معطوف دارد و خشوع و خضوع نماز را از من بگیرد و مرا از حضور در نماز باز دارد.)

شرح: «خمیصة»: جامه‌ی سیاه نقش‌دار و مربع شکل. «انبجانیة»: پارچه‌ی بدون خط و نقش که کلفت و درشت است و بیشتر از پشم درست می‌شود.

«عَلَمها»: نقش و نگار جامه.

«اَلهتنی» : مرا به خود مشغول و سرگرم داشت و از نماز غافل و بی‌خبرم کرد.

از این حدیث دو مسئله دانسته می‌شود:

۱. اگر کسی بنا به علّتی، هدیه را به صاحبش برگرداند، باید به جای آن، چیزی دیگر درخواست نماید، تا هدیه‌دهنده ناراحت نشود. چنانچه پیامبرﷺ نیز با برگردانیدن «خمیصة»، «أنبجانیه»را درخواست کرد تا ابوجهم ناراحت نشود که پیامبرﷺ هدیه‌اش را قبول نکرده و به خودش بازگردانیده است.

۲. برای نمازگزار شایسته است که در نماز، لباس‌های پرنقش و نگار که فکر و ذهن وی و دیگران را به خود مشغول و سرگرم می‌سازد و توجه وی و دیگر نمازگزاران را از نماز به خود معطوف می‌دارد و خشوع و خضوع نماز را از ایشان می‌گیرد وآنان را از حضور در نماز باز می‌دارد، نپوشد تا در نماز خویش، فقط به فکر طاعت و پرستش خدا و راز و نیایش و مناجات او تعالی باشند و بس.

متولیان و هیئت امنای مسجد نیز باید متوجه باشند که فرش و موکت مسجد و سجاده نیز اگر نقش و نگار داشته باشند که در نتیجه فکر نمازگزار را به خود مشغول و سرگرم سازد و توجه او را از نماز به خود معطوف دارد، همین حکم را دارد، پس باید در انتخاب فرش و موکت و سجاده‌ی مسجد نیز کمال توجه وعنایت

را بکنند و بدانند که زیبایی در همان سادگی است و باید سعی و کوشش نمایند تا در مسجد، محیطی آرام و بدور از هرگونه ریا و تظاهر و خودنمایی و توأم با حضور قلب و جمعیت خاطر، برای نمازگزاران فراهم آورند، چرا که در این صورت است که مسجد و نماز، روح پرور و تکامل‌آفرین و تعالی‌بخش و سعادت‌ساز می‌شوند.

۷۵۸ ــ (۵) وعن أنسٍ ، قال: كانَ قِرامٌ لعائشةَ سَتَرَتْ به جانبَ بيتِها، فقال لها النبيُّ صلى الله عليه وسلّم: «أميطِي عنّا قِرامَكِ هذا، فإنّه لا يزالُ تصاويرُه تَعرِضُ لي في صَلاتِي» . رواه البخاريّ.[۷۵۸]

۷۵۸- (۵) انس ﷺ گوید: عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ پرده‌ای ستبر و درشت داشت که دارای نقش و نگار بود و با آن بخشی از خانه‌اش را پوشانده بود (یعنی آن را پرده‌ی طاقچه‌ای نموده بود)

پیامبر ﷺ بدو فرمود: آن را از روبروی ما بردار! زیرا تصاویر آن پیوسته در نمازم به چشم می‌خورد و سبب مشغول‌شدن ذهنم در نماز می‌شود (به هر صورت، منزل رسول‌خدا ﷺ در جهت پرهیز از مظاهر اسراف و اشراف‌گری، لازم بود که برای مردم الگو و سرمشق باشد.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

«قرام»: پارچه‌ی ستبر از پشم رنگارنگ که از آن پرده و جز آن بدوزند.

«أمیطی»: پرده‌ی رنگارنگ و منقش را از روبروی من دورساز و کنار بزن.

۷۵۹ ــ (۶) وعن عُقْبَةَ بنِ عامرٍ ، قال: أُهديَ لرسول الله صلى الله عليه وسلّم فَرُّوجُ حريرٍ، فَلَبِسَه ثمّ صلّى فيه، ثمّ انصرفَ فَنَزَعَه نزعاً شديداً كالكارِه له، ثمّ قال: «لاينبغي هذا لِلمُتَّقِينَ». متفق عليه.[۷۵۹]

---

[۷۵۸] بخاری ۴۸۴/۱ ح ۳۷۴ ، مسنداحمد ۱۵۱/۳

[۷۵۹] بخاری ۴۸۴/۱ ح ۳۷۵ ، مسلم ۱۶۴۶/۳ ح(۲۳- ۲۰۷۵) ، نسایی ۷۲/۲ ح ۷۷۰ ، مسنداحمد ۱۴۹/۴

۷۵۹- (۶) عقبة بن عامر گوید: برای پیامبرﷺ قبایی ابریشمی به صورت هدیه آورده شد، آن حضرتﷺ آن را پوشیده و در آن نماز خواند (البته پوشیدن پارچه‌ی ابریشمی پیش از تحریم آن بوده است) سپس پیامبرﷺ از نماز برگشت وآن قبای ابریشمی را به شدت، همانند کسی که آن را زشت و ناپسند بدارد، از تن بیرون آورد و فرمود: این جامه، شایسته و زیبنده‌ی پرهیزگاران و خداترسان نیست.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: «فَرّوج» : لباسی که از پشت، چاک داشته باشد، مانند قبایی که علماء می‌پوشند.

پیامبرﷺ عالی‌ترین وکامل‌ترین سرمشق‌ها را برای همه‌ی مردمان، چه حاکمان و رهبران، و چه توده‌های مردم و چه افراد و گروه‌ها، ارائه داده است.

پیامبرﷺ خودِ سادگی بود که در مرد کاملی تجلی یافته بود. این سادگی از درون جانش برخاسته بود و لذا ایشان مظاهر کاذب ریاست و فرمانروایی و یا تجملات و تکلفات را که لازمه‌ی آنها است، متلاشی کرد.

آری! پیامبرﷺ آراسته به اخلاقی بود که هیچ پوششی از کذب و فریب ندارد و ریا و تظاهر و خودنمایی و ظاهرسازی را بدان راهی نیست، او شب و روز، در نهان وآشکار، در سختی وآسایش، در ناتوانی و قدرت، در بازار، آن وقت که یک جوان بود، در پیری در حالی که بر تخت نبوت و اقتدار نشسته بود، در همه‌ی حالات، تنها به یک صورت دیده می‌شود، پیامبرﷺ با اخلاقش، شخصیتی از سادگی و تواضع بود که دگرگونی و تغییری بدو راه نیافت، او وجودی بود که با آسمان پیوند یافت و بر زمین زیست و به مردم نزدیک بود و نزد آنان دوست‌داشتنی بود.

فصل دوم

۷٦۰ ــ (۷) عن سلمَةَ بنِ الأكوَعِ ، قال: قلتُ: يا رسولَ اللّٰهِ ! إني رجلٌ أَصِيدُ، أفأُصَلّي في القَمِيصِ الواحدِ ؟ قال: «نعمْ، وازْرُرْهُ ولو بِـــشَوْكَةٍ» . رواه أبو داود، وروى النسائيُّ نحوَه.[760]

۷۶۰- (۷) سلمة بن اکوع گوید: به پیامبرﷺ گفتم: ای رسول‌خداﷺ من مردی شکارچی هستم (که به خاطر اینکه به راحتی شکارم را دنبال نمایم، فقط از یک تکه لباس استفاده می‌کنم، حال شما بفرمایید: که) آیا می‌توانم در یک قطعه پیراهن نماز بخوانم؟ پیامبرﷺ فرمود: آری، ولی گریبان آن را ببند، اگر چه با خاری باشد.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده و نسائی نیز بسان آن را روایت نموده است.]

شرح: «وازره»: آن را با دکمه ببند. «شوکة»: خار

البته بستن گریبان پیراهن در صورتی لازم است که جامه، گشاد باشد، چرا که در این صورت، دکمه‌نمودن آن برای پوشاندن عورت در وقت رکوع و سجده کمک زیادی خواهد کرد. البته باید دانست که این احادیث مربوط به اوائل عهد پیامبرﷺ می‌باشد که خود ایشان و یاران باوفا و جان نثارشان از جهت خوراک، پوشاک و مسکن در مضیقه و تنگنا بودند و بسا اوقات که بیش از یک لنگ یا یک قطعه پیراهن، چیز دیگری نداشتند، و با آن عورت خویش را می‌پوشیدند وسینه و شانه‌هایشان در اکثر اوقات برهنه و عریان بود.

---

[760] ابوداود ۱/۴۱۶ ح ۶۳۲ ، نسایی نیز نظیر این حدیث را در سننش ۲/۷۰ ح ۷۶۵ نقل نموده است. ، مسنداحمد ۴/۴۹

٧٦١ ــ (٨) وعن أبي هريرةَ ، قال: بينما رجلٌ يُصَلّي مُسبِلٌ إزارَه، قال له رسولُ اللّهِ: «إذهَبْ فَتوَضَّأْ»، فذهبَ وتَوَضَّأ، ثمَّ جاءَ. فقالَ رجلٌ: يا رسولَ اللهِ! ما لكَ أمَرتَه أنْ يَتَوَضَّأَ ؟ قال: «إنَّه كانَ يُصَلّي وهوَ مُسبِلٌ إزارَه، وإنَّ اللّهَ لا يَقبلُ صَلاةَ رجلٍ مُسبِلٍ إزارَه» . رواه أبو داود.[٧٦١]

۷۶۱- (۸) ابوهریره گوید، روزی، فردی از مسلمانان در حالی نماز می‌خواند که شلوارش را از قوزک پا فروهشته و آویزان کرده بود. پیامبرﷺ بدو فرمود: برو و وضو بگیر. آن مرد نیز برحسب فرمان پیامبرﷺ رفت و پس از وضوی کامل، پیش رسول‌خداﷺ آمد.

مردی به پیامبرﷺ گفت: ای رسول‌خداﷺ! چرا این مرد را به تجدید وضو امر کردی؟ پیامبرﷺ فرمود: آن مرد در حالی نماز می‌خواند که شلوارش از قوزک پا، پائین‌تر بود. و براستی خداوند ﷻ نماز آن شخصی را که اسبال ازار می‌کند، قبول نخواهد کرد.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: پیامبرﷺ از باب تهدید و سختگیری و تشدید وتغلیظ در امر «**اسبال ازار**» (پائین‌آوردن شلوار بر قوزک پا)، آن مرد را به تجدید وضو امر کرد، در حالی که نماز شخصی که «اسبال ازار» می‌کند، گر چه در مرحله‌ی صحیح‌بودن و رفع ذمه قرار دارد، ولی از نظر تأثیر باطنی و نورانیّت، و قبولیّت و پذیرش خویش، بسیار ناقص و بی‌نور و بی‌تأثیر خواهد بود.

و در حقیقت «اسبال ازار»، ثمره و نتیجه‌ی نماز را ضایع، و مقصود و منظور از تشریع نماز را فاسد می‌کند، چرا که نماز به انسان، تواضع، فروتنی، انکساری، خشوع، خضوع، ایثار، از خودگذشتگی و... را می‌آموزد، ولی «اسبال ازار»، رهاورد و دستاوردی جز تکبر، نخوت، خودخواهی، خودبزرگ‌بینی، خودمحوری وغرور، نخواهد داشت. و در واقع مقتضای این حدیث، آن است که نمازگزار از نمازش،

---

[٧٦١] ابوداود ۴۱۹/۱ ح ۶۳۸ و ابوداود عبارت«اذهب فتوضأ » را دو بار ذکر نموده است.

ثواب و پاداشی نمی‌برد، به این معنا که در میزان عمل، ثواب و پاداش نماز، در برابر گناه «اسبال ازار» و آنچه همراه آن بیان شد، وزنی در پیشگاه خداوند ﷻ ندارد.

٧٦٢ ـ (٩) وعن عائشةَ رضي الله عنها، قالتْ: قالَ رسولُ اللّهِ : «لا تُقبَلُ صَلاةُ حائِضٍ إلاّ بِخِمارٍ» . رواه أبو داود، والترمذيّ.[٧٦٢]

۷۶۲- (۹) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: نماز هیچ زن بالغی، بدون مقنعه و روسری قبول نخواهد شد.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

شرح: «حائض» : به معنای زنی است که عادت ماهیانه می‌شود و به سبب آمدن خون قاعدگی به بلوغ رسیده و نماز و دیگر فرائض الهی بر او فرض گردیده است.

«خمار» : چارقد، روسری.

بنابراین، زن بالغ باید هنگام نمازخواندن، تمام اعضای بدن خویش را غیر از صورت و دو کف دست، بپوشاند، چرا که تمام اعضای بدن زن غیر از صورت و دو دستش هنگام نماز، عورت است.

٧٦٣ ـ (١٠) وعن أمِّ سلمَةَ ، أنّها سألَتْ رسولَ اللّهِ : أتُصَلّي المرأةُ في دِرعٍ وخِمارٍ ليسَ عليها إزارٌ ؟ قال: «إذا كانَ الدِّرعُ سابِغاً يُغَطِّي ظُهورَ قَدَمَيها». رواه أبو داود، وذكرَ جماعةٌ وقفوهُ على أمِّ سلمةَ.[٧٦٣]

۷۶۳- (۱۰) از (ام المؤمنین) «ام سلمه» ـ رضی‌الله عنها ـ روایت است که وی از رسول‌خداﷺ پرسید: آیا زن می‌تواند با پیراهن و روسری، بدون اینکه شلوار به پا داشته باشد، نماز بخواند؟

---

[۷۶۲] ابوداود ۴۲۱/۱ ح ۶۴۱ ، ترمذی ۲۱۵/۲ ح ۳۷۷ و قال: حدیث حسن ، ابن ماجه ۲۱۵/۱ ح ۶۵۵ ، مسنداحمد ۱۵۰/۶

[۷۶۳] ابوداود ۴۲۰/۱ ح ۶۴۱ ، امام مالک نیز اول این حدیث را در مؤطا کتاب صلاة الجماعة ۱۴۲/۱ ح ۳۸ نقل کرده است.

پیامبرﷺ فرمود: هرگاه پیراهنی بلند که همه‌ی اعضای بدن او را بپوشـاند و حتّـی پشت پاهایش را نیز تحت پوشش قرار دهد، داشته باشد، می‌تواند با چنین پیراهن و مقنعه‌ای نماز بخواند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده و گفته است: برخـی از علمـای عرصـه‌ی علـم حدیث، این حدیث را موقوف بر ام سلمه ـ رضـی‌الله عنهـا ـ مـی‌داننـد، یعنـی ایـن حدیث از اقوال ام سلمه ـ رضی‌الله عنها ـ است نه پیامبرﷺ.

مترجم گوید: باید دانست که «ام سلمه»ـ رضی‌الله عنها ـ، همسر پیـامبر اکـرمﷺ این حدیث را از پیش خویش نمی‌گوید، و یقیناً این چنین چیـزی را از پیـامبرﷺ شنیده و ممکن نیست که در چنین مسائلی از نزد خود، چنـین چیـزی بگویـد، از این‌رو می‌توان گفت که این حدیث در حکم حدیث مرفوع است.]

«درع» : پیراهن زنانه. «خمار» : مقنعـه و روسـری. «ازار»: شـلوار. جامـه‌ای کـه نیمه‌ی پائین بدن را بپوشاند. «درع سابغ»: پیراهنی فراخ و بلند که همه‌ی اعضای بدن (از سر تا پشت پاها) را بپوشاند.

٧٦٤ ــ (١١) وعن أبي هريرةَ : أنَّ رسولَ اللّٰهِ نَهى عنِ السَّدْلِ في الصلاةِ، وأنْ يُغَطِّيَ الرَّجُلُ فاهُ . رواه أبو داود، والترمذيّ. [٧٦٤]

۷۶۴- (۱۱) ابوهریره‌ گوید: پیامبرﷺ از فروهشتن (و آویـزان کـردن) لبـاس و پوشاندن دهان در نماز نهی فرمود.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.]

شرح: «سدل»: برخی از علمـاء مـی‌گوینـد: «سـدل»: یعنـی فروهـشتن و آویـزان کردن لباس بر تن به طوری که به زمین برسد.

برخی دیگر گویند: «سدل » این است که مرد بدون آنکـه دو طـرف لباسـش را از جلو به خود بپیچـد، آن را رهـا کنـد، و اگـر آن را بـه خـود بپیچـد، سـدل محـسوب نمی‌شود.

---

[۷۶۴] ابوداود ۱/۴۲۳ ح ۶۴۳ ، ترمذی نیز حصه‌ی اول حدیث را در سـننش ۲/۲۱۷ ح ۳۷۸ روایـت کـرده اسـت.، مسنداحمد ۲/۳۴۱

و برخی نیز گویند: «سدل» یعنی اینکه کسی با لباسش خود را بپیچاند و دست‌هایش را داخل آن قرار دهد و به همین حالت به رکوع و سجده برود.

برخی گویند: «سدل»: حالتی است که شخص، وسط لباسش را روی سرش قرار دهد و بدون آنکه دو طرف آن را روی شانه‌هایش قرار دهد، آن را رها کند.

البته می‌توان این حدیث را بر تمامی این معانی حمل کرد، چون سدل در بین همه‌ی این حالات مشترک است.

و علّت نهی از «سدل» نیز می‌تواند در چند چیز باشد:

الف) در زمان پیامبرﷺ عادت و معمول یهودیان این‌چنین بود، از این‌رو به خاطر اینکه تشابه با آنها نشود، پیامبرﷺ مسلمانان را از آن نهی کرد.

ب) چون «سدل» یکی از مظاهر تکبّر و نخوت، و غرور و خودخواهی، و یکی از اعمال و کردار گردنکشان و متکبران است، و بیشتر مشاهده می کنیم که انسان‌های متکبر، کُت خویش را بر دوش می‌اندازند و اطراف آن را بدون اینکه به هم ببندند و یا بدون اینکه دست‌ها را در آستین‌های آن داخل کنند، در جوانب خویش، رها می کنند.

«ان یغطّی الرجل فاه» [پیامبرﷺ از اینکه فرد نمازگزار، دهانش را در نماز با چیزی بپوشاند، نهی فرمود]: چرا که بستن دهان، مزاحم اتمام و تحسین قرائت و کمال سجده، و مخلّ خشوع و خضوع نماز است.

٧٦٥ ــ (١٢) وعن شَدَّادِ بن أوْسٍ ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم : «خالِفُوا اليهودَ، فَإِنَّهُمْ لا يُصَلُّونَ في نِعالِهِم ولا خِفافِهِم» . رواه أبو داود.[٧٦٥]

۷۶۵- (۱۲) شدادبن اوس ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: (با خواندن نماز در موزه و کفش) با یهودیان مخالفت نمائید، چرا که آنها در کفش‌ها و موزه‌هایشان نماز نمی‌خوانند. (البته باید دانست که خواندن نماز در موزه و کفش، در صورتی

---

[۷۶۵] ابوداود ۴۲۷/۱ ح ۶۵۱

درست است که هر دو از آلودگی و نجاست و پلیدی و چیزهای کثیف، پاک باشند)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

٧٦٦ ـ (١٣) وعن أبي سعيد الخُدريّ ، قال: بَينَما رسولُ اللّه يُصَلّي بأصحابه إذْ خَلَعَ نَعلَيه فوَضَعَهُما عَنْ يَساره، فَلَمَّا رأى ذلكَ القَومُ، ألقَوْا نِعالَهم. فلمَّا قَضى رسولُ اللّه صَلاتَه، قال: «ما حَمَلَكُم على إلْقائكُم نعالَكُم ؟» قالوا: رَأيناكَ ألقيتَ نَعلَيكَ، فَألقَينا نَعالَنا. فقالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إنَّ جِبريلَ أتاني فأخبرَني أنَّ فِيهِما قَذَراً. إذا جاءَ أحدُكُم المسجدَ، فَلْيَنظُرْ، فَإنْ رأى في نَعلَيه قَذَراً، فَلْيَمسَحْهُ، وَلْيُصَلِّ فِيهِما». رواه أبو داود، والدارميّ.[٧٦٦]

۷۶۶- (۱۳) ابوسعید خدری گوید: در همین اثنا که پیامبر ﷺ پیشنماز یارانش بود و برای آنها امامت می‌داد، ناگاه کفش‌هایش را از پای درآورد وآنها را در سمت چپش نهاد. چون مردم این صحنه را دیدند، آنها نیز به دنبال پیامبر ﷺ کفش‌هایشان را از پای درآوردند.

وقتی پیامبر ﷺ از نماز فارغ شد، فرمود: چرا کفش‌هایتان را درآوردید؟ گفتند: تو را دیدیم کفش‌هایت را درآوردی، ما هم آنها را درآوردیم. پیامبر ﷺ فرمود: جبرئیل پیش من آمد و به من خبر داد که بر کفش‌های من نجاست و پلیدی است، پس هرگاه کسی از شما به مسجد آمد (کفش‌هایش را وارونه کرده و به زیرآنها) نگاه کند، اگر نجاستی دید آن را بر زمین بمالد و سپس با آن نماز بخواند.

[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند.]

٧٦٧ ـ (١٤) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ اللّه : «إذا صَلّى أحدُكم، فلا يَضَعْ نَعلَيه عَنْ يمينه، ولا عنْ يَساره، فَتكُونَ عن يمينِ غيرِه، إلاّ أنْ

---

۷۶۶ ابوداود ۱/۴۲۶ح ۶۵۰، دارمی ۱/۳۷۰ ح ۱۳۷۸، مسنداحمد ۳/۲۰

لا يكونَ عن يسارِه أحدٌ، ولْيَضَعَهُما بَينَ رِجلَيه». وفي روايةٍ: «أو لِيُصَلِّ فِيهِما» . رواه أبو داود، و روى ابنُ ماجة معناه. ۷۶۷

۷۶۷- (۱۴) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: وقتی یکی از شما خواست نماز بخواند، پس نباید کفش‌هایش را در طرف راست و یا سمت چپ خویش بگذارد (چرا که اگر کفش‌هایش را در سمت چپ خویش بگذارد، ممکن است در طرف چپش کسی نشسته باشد) و کفش‌ها در جهت راست وی قرار بگیرد، مگر اینکه در سمت چپش کسی نشسته نباشد (در این صورت می‌تواند کفش‌ها را در ناحیه‌ی چپ خویش بگذارد) و باید کفش‌های خویش را در روبروی خویش بگذارد.

- و در روایتی آمده است: - یا باید با کفش‌ها نماز بخواند (البته در صورتی که از نجاست و پلیدی پاک باشد.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده و ابن‌ماجه نیز به همین معنا روایت کرده است.]

---

۷۶۷ ابوداود ۴۲۸/۱ ح ۶۵۴ و ابوداود روایت دوم را نیز در سننش حدیث ۶۵۵ روایت کرده است و ابن ماجه نیز نظیر آن را نقل نموده است ۴۶۰/۱ ح۱۴۳۲

فصل سوم

۷۶۸ ــ (۱۵) عن أبي سعيد الخُدريِّ ، قال: دَخَلتُ على النّبيِّ صـلى الله عليه وسلّم ، فَرَأيتُه يُصَلّي على حَصيرٍ يَسجُدُ عليه. قال: ورَأيتُهُ يُصَلّي في ثوبٍ واحدٍ مُتَوَشّحاً به . رواه مُسلم.[۷۶۸]

۷۶۸- (۱۵) ابو سعید خدری رضی الله عنه گوید: به نزد پیامبر ﷺ آمدم و ایشان را دیدم که بر بوریا نماز می‌خواند و برآن سجده می‌کند.

ابوسعید رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ را دیدم که با یک قطعه لباس نماز می‌خواند در حالی که دو طرف آن را بر شانه‌هایش قرار داده بود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«متوشحاً»: از باب «توشّح»: لباس را از زیر بغل راست در گذرانید و روی شانه‌ی چپ انداخت.

۷۶۹ ــ (۱٦) وعن عمرِو بنِ شُعيب ، عن أبيه، عن جَدّه، قـال: رأيـتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يُصَلّي حافِياً ومُنتَعِلاً. رواه أبو داود.[۷۶۹]

۷۶۹- (۱۶) عمروبن شعیب از پدرش و او نیز از جدش (عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه) روایت می‌کند که گفت: پیامبر ﷺ را دیدم که گاهی پابرهنه، و گاهی با کفش نماز می‌خواند (البته خواندن نماز با کفش، در صورتی بود که کفش از وجود نجاست و پلیدی پاک باشد.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

---

[۷۶۸] مسلم ۱/۳۶۹ ح (۲۸۴-۵۱۹)

[۷۶۹] ابوداود ۱/۴۲۷ ح ۶۵۳، ابن ماجه ۱/۳۳۰ ح ۱۰۳۸

۷۷۰ ــ (۱۷) وعن محمَّد بنِ المُنكدِرِ ، قال: صلّى جابرٌ في إزارٍ قد عَقَدَهُ منْ قِبلِ قَفاهُ، و ثِيابُه موضوعةٌ على المِشجَبِ. فقال له قائلٌ: تُصَلّي في إزارٍ واحدٍ ؟ فقالَ: إنَّما صَنَعْتُ ذلكَ لِيراني أحمقُ مثلُكَ، وأيُّنا كانَ له ثوبانِ على عهدِ رسول الله صلى الله عليه وسلّم ؟ ! . رواه البخاريّ.[۷۷۰]

۷۷۰- (۱۷) محمدبن منکدر گوید: جابر رضی الله عنه در ازاری نماز خواند که آن را بر پس‌گردن خویش بسته بود، و این در حالی بود که لباس‌های وی بر جالباسی آویخته بود.
گوینده‌ای بدو گفت: آیا فقط در یک قطعه لباس، نماز می‌خوانی؟ جابر رضی الله عنه گفت: من بدین جهت این کار را نمودم تا بی‌خرد و احمقی چون تو مرا ببیند (و بداند که نمازخواندن در یک قطعه لباس جائز است و خلاف سنت نیست) و کدام یک از ما (صحابه رضی الله عنهم) در زمان پیامبر ﷺ دارای دو جامه بوده است؟
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: «مِشجَب» : جالباسی.

در اوایل عهد پیامبر ﷺ خود آن حضرت ﷺ و یاران ایشان از نظر پوشاک، خوراک، مسکن و امکانات رفاهی وآسایشی در مضیقه و تنگنا بودند و در اکثر اوقات بیش از یک لنگ و یا یک قطعه لباس، برای پوشش عورت خویش نداشتند، از این‌رو حضرت جابر رضی الله عنه برای تعلیم و نشان‌دادن آن مرد، در یک قطعه لباس نماز خواند تا بدو بفهماند که خواندن نماز در یک تکه لباس نیز جایز است.

چنانچه در عهد پیامبر ﷺ نیز، صحابه و یاران ایشان رضی الله عنهم و حتی در برخی مواقع خود آنحضرت ﷺ اینچنین می کردند که با یک قطعه لباس نماز می‌خواندند وخویشتن را بدان می‌پیچاندند. و دو طرف آن را بر شانه‌هایشان قرار می‌دادند.

اگر چه در صورت توان مالی و داشتن پوشاک، مناسب است که انسان مسلمان به هنگام نماز و یا رفتن به مساجد، لباس زیبا و متناسب به تن کند و با پوشیدن

---

[۷۷۰] بخاری ۴۶۷/۱ ح ۳۵۲ ، مسنداحمد ۳۳۵/۳

لباس‌های مرتب و پاک و تمیز و شانه‌زدن موها، و به کار بردن عطر و مانندآن، به زینت خویش بپردازد.

در مورد استفاده از لباس و زینت، اسلام مانند تمام موارد، حد اعتدال را انتخاب کرده است و مانند بعضی که می‌پندارند استفاده از زینت‌ها و تجملات هر چند به صورت معتدل بوده باشد، مخالف زهد و پارسایی است، از این‌رو به هنگام نماز و یا رفتن به مسجد، لباس‌های کهنه و مندرس و یا لباس‌های مخصوص منزل و یا کار را در تن می‌کنند و در مراسم عبادت خدا به همان هیأت و شکل، شرکت می‌کنند، و نه مانند تجمل‌پرستانی که غرق در زینت و تجمل می‌شوند و تن به هرگونه عمل نادرستی برای رسیدن به این عمل نامقدس می‌دهند.

لذا در اسلام، استفاده‌کردن از زیبایی‌های طبیعت، لباس‌های زیبا و متناسب، به کاربردن عطرها و امثال آن، نه تنها مجاز، که به آن توصیه وسفارش نیز شده است. و باید دانست که علّت اینکه حضرت جابر‌ با وجود اینکه لباس‌های زیادی در سر جالباسی‌اش وجود داشت، با یک قطعه لباس نماز خواند، به خاطر تعلیم وآموزش آن مرد بود، تا بداند که نمازخواندن در یک قطعه لباس نیز جایز است، اگر چه خواندن نماز در چند قطعه لباس بهتر است.

۷۷۱ ــ (۱۸) وعن أُبيِّ بنِ كعبٍ ، قال: الصَّلاةُ في الثوب الواحد سُنَّةٌ. كُنَّا نَفعَلُه مَعَ رسولِ اللّهِ ولا يُعابُ علينا. فقال ابنُ مسعودٍ: إنَّما كانَ ذاكَ إذْ كانَ في الثِّيابِ قِلَّةٌ، فأمَّا إذا وَسَّعَ اللّهُ، فَالصَّلاةُ في الثَّوبَينِ أزكى. رواه أحمد.[۷۷۱]

۷۷۱- (۱۸) ابی بن کعب‌ گوید: نماز خواندن در یک قطعه لباس جایز است، ما همراه با رسول‌خدا‌ این کار را می‌کردیم (یعنی در یک تکه لباس، نماز می‌خواندیم) و بر ما خرده گیری هم نمی‌شد.

---

[۷۷۱] مسنداحمد ۱۴۱/۵

ابن مسعود رضی الله عنه گوید: نمازخواندن در یک قطعه لباس، مربوط به دورانی است که در لباس و پوشاک کمی بود و مردم از این جهت در مضیقه و تنگنا بودند ولی وقتی که خداوند ﷻ روزی را (از قبیل: پوشاک، خوراک و...) فراخ و فراوان کرد، پس نمازخواندن در دو لباس بهتر و زیبنده‌تر است.

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

باب (۹)

درباره‌ی ستره
(نصب کردن و قراردادن چیزی در جلوی نمازگزار)

فصل اول

«ستره»: آنچه نمازگزار آن را در جلوی خویش نهد، اعم از عصا و غیر آن، خواه آن چیز او را بپوشاند یا نپوشاند.

طول ستره و کمترین اندازه‌ی آن در شرع مقدس اسلام به اندازه‌ی پشتی پالان شتر است و پشتی پالان شتر به اندازه‌ی یک ذراع می‌باشد، یعنی ارتفاع ستره باید از یک ذراع کمتر نباشد، و هر ذراع ۴۵ سانتیمتر است. ..ضخامت ستره باید به قدر انگشت باشد.

و علّت نصب آن این است که نقطه‌نظر فرد نمازگزار در نماز و محل سجده‌اش معلوم شود و مردمی که می‌آیند و می‌روند بدانند که محل سجده‌ی فرد نمازگزار کجا است و برآن عبور نکنند و اگر کسی هم از پشت آن شیء عبور کند، گناهی ندارد.

۷۷۲ ــ (۱) عن ابنِ عمرَ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يَغْدُو إلى المُصَلّى والعَنَزَةُ بينَ يَدَيه تُحمَلُ، وتُنصَبُ بالمُصَلّى بينَ يديه، فيُصَلّي إليها. رواه البخاريّ.[۷۷۲]

۷۷۲- (۱) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ به سوی عیدگاه می‌رفت و پیشاپیش ایشان چوبدستی‌ای درازتر از عصا و کوتاهتر از نیزه که در انتهای آن آهن بود، حمل می‌شد و در جلوی روی ایشان (در جهت قبله) نصب می‌گردید و

[۷۷۲] بخاری ۴۶۳/۲ ح ۹۷۳ ، ابن ماجه ۴۱۳/۱ ح ۱۳۰۴ ابن ماجه حدیث مذبور را با اندکی تقدیم و تاخیر در الفاظ روایت کرده است. و دارمی باختصار ان را نقل نموده است:۳۸۳/۱ ح ۱۴۱۰ ، مسنداحمد ۱۴۵/۲

آن حضرتﷺ رو به آن نماز می‌خواند (و مردم هم پشت سر پیامبرﷺ نماز می‌خواندند.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: «العنزة»: چوبدستی درازتر از عصا و کوتاهتر از نیزه که در انتهای آن آهن باشد. فرد نمازگزار برای اینکه نقطه نظرش در نماز و محل سجده‌اش معلوم شود و مردمی که می‌آیند و می‌روند، بدانند که محل سجده‌اش کجا است و بر آن عبور نکنند، سنّت است که یک قطعه چوب یا شمشیر و غیره را در جلوی خود در جهت قبله نصب نماید و رو به آن نماز بخواند و اگر کسی از پشت آن شیء عبور کند، گناهی ندارد.

و از حدیث بالا دانسته شد که سنّت است فرد نمازگزار در وقت نمازخواندن ستره‌ای در جلوی سجده‌گاهش قرار دهد تا مانع عبور دیگران از جلوی نمازگزار و مانع نگاه‌کردن او به آن سوی ستره شود. و ستره با دیوار یا ستون یا عصایی که در زمین فرو برده شود و یا وسیله‌ی سواری(مانند شتر) را اگر در مقابل خود قرار دهد و نماز بخواند، تحقق پیدا می‌کند و کمترین اندازه‌ی ستره‌ی شرعی به اندازه‌ی پشتی‌ی پالان شتر (یعنی به اندازه‌ی یک ذراع) است.

۷۷۳ ــ (۲) وعن أبي جُحيفة ، قال: رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم بمكّة وهو بالأبطح في قُبّةٍ حمراءَ من أدَمٍ، ورأيتُ بِلالاً أخَذَ وضوءَ رسول الله صلى الله عليه وسلّم، و رأيتُ النّاسَ يَبْتَدِرُونَ ذلك الوضوء، فمنْ أصابَ منهُ شيئاً تَمَسَّح به، ومنْ لم يُصِبْ منهُ أخذ مِنْ بَلَلِ يد صاحبه ثمّ رأيتُ بلالاً أخذَ عَنَزَةً فرَكَزَها. وخرج رسول الله صلى الله عليه وسلّم في حُلّةٍ حمراء مُشمِّراً صلّى إلى العَنَزَةِ بالناس رَكعَتَين. ورأيتُ النّاسَ والدَّوابَ يَمُرُّون بين يدي العَنَزَة. متفق عليه.[۷۷۳]

---

[۷۷۳] بخاری ۲۸۵/۱ ح ۳۷۶، مسلم ۳۶۰/۱ ح (۲۵۰-۵۰۳)

۷۷۳- (۲) ابوجحیفه گوید: پیامبرﷺ را دیدم که در خیمه‌ی چرمی قرمزرنگی در سرزمین «أبطح» که نزدیک مکه‌ی مکرمه واقع است، قرار دارد و دیدم که بلال آبی را که پیامبرﷺ با آن وضو گرفته است برداشته و مردم نیز پشت سرهم با عجله و شتاب می‌خواستند هر یک مقداری از آن آب را به دست آورند. کسانی که توانسته بودند مقداری از آن آب را به دست آورنده آن را به عنوان تبرک به صورت و بدن خویش می‌مالیدند و کسانی که نتوانسته بودند چیزی را به دست آورند، از تری و نم دست دیگر همراهان و همرکابانش استفاده می‌کرد.

آن‌گاه بلال را دیدم که چوبدستی (درازتر از عصا و کوتاه‌تر از نیزه که در انتهای آن آهن بود،) را آورد و آن را (به عنوان ستره) در زمین فرو برد و نصب کرد و پیامبرﷺ با لباس قرمز رنگ، در حالی که مقداری از ساق پاهایش دیده می‌شد، از خیمه بیرون آمد و به طرف چوبدستی ایستاد و دو رکعت نماز را به امامت با مردم خواند.

و دیدم که مردم و حیوانات از پشت آن چوبدستی (که به عنوان ستره از آن استفاده می‌شد) آمد و رفت و عبور و مرور می‌کردند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

«أبطح»: در لغت به این معانی استعمال می‌شود: زمین پست، بستر رود، رودخانه‌ی فراخ، گذرگاه سیل که در آن شن و سنگریزه‌ی فراوان باشد.

اما در اینجا به معنای وادی‌ای در نزدیکی مکه و در راه منی است که آن را «**محصب**» و «**بطحاء**» نیز گویند. و مکه را به جهت آن «**بطحاء**» نیز می‌گویند.

«قبّة»: خیمه. «أدم» : پوست. «وَضوء»: آب وضو. «بَلَل»: تری و نمی.

۷۷٤ — (۳) وعن نافع ، عن ابن عمر ، أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم كان يَعْرِضُ راحلتَه فيُصَلّي إليها. متفق عليه. وزاد البخاري، قلت: أفرأيت إذا هبَّتِ الركاب. قال: كان يأخذ الرَّحْلَ فيُعَدِّلُه، فيُصَلّي إلى آخرته.[۷۷۴]

[۷۷۴] بخاری با اندکی زیادتی آ ن را در صحیحش ۵۸۰/۱ ح ۵۰۷ نقل کرده است ، مسلم ۳۵۹/۱ ح (۲۴۷-۵۰۲)

۷۷۴- (۳) نافع از «ابن عمر» ـ رضی‌الله عنهما ـ روایت می‌کند که گفت: گاهی اوقات پیامبرﷺ شتر خویش را در میان خود و در جهت قبله قرار می‌داد و رو به طرف آن نمازش را می‌خواند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند، و بخاری این عبارت را نیز افزوده است:]
نافع گوید: به ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ گفتم: به من بگو: اگر شتر از جای بر می‌خاست و می‌رفت (آن حضرتﷺ چه کاری انجام می‌داد؟) ابن عمرـ رضی‌الله عنهما ـ گفت: پالان شتر را بر می‌داشت (و به عنوان ستره) آن را در جلوی خویش راست می‌گذاشت و رو به طرف پشتی پالان شتر نماز می‌خواند.
«هبّت»: از جای برخاست و رفت.

۷۷۵ ــ (٤) وعن طلحة بن عبيد الله ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا وَضَعَ أحَدُكُم بينَ يديه مِثلَ مُؤَخِّرَةِ الرَّحلِ فَليُصَلِّ، ولا يُبالِ مَنْ مرَّ وراءَ ذلك». رواه مسلم.[۷۷۵]

۷۷۵- (۴) طلحة بن عبیدالله‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما چیزی به اندازه‌ی پشتی پالان شتر را رو بروی خویش قرار دهد، نمازش را بخواند و به کسی که از آن سوی آن عبور می‌کند، توجه نکند (چرا که با گذاشتن ستره، نقطه نظرش در نماز و محل سجده‌اش معلوم شده و مردمی که می‌آیند و می‌روند، می‌دانند محل سجده‌ی وی کجا است و بر آن عبور نخواهند کرد، و به فرض اگر کسی هم از پشت آن عبور کند، گناهی شامل وی نمی‌شود.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۷۷٦ ــ (٥) وعن أبي جُهَيم ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «لو يَعلَمُ المارُّ بينَ يدي المصَلِّي ماذا عليه، لَكان أنْ يَقِفَ أربعين خيراً لهُ من أنْ

[۷۷۵] مسلم ۳۵۸/۱ ح (۲۴۱- ۴۹۹)، ابوداود ۴۴۲/۱ ح ۶۸۵، ترمذی ۱۵۶/۱ ح ۳۳۵، ابن ماجه ۳۰۳/۱ ح ۹۰۴، مسنداحمد ۱۶۱/۱

يَمُرُّ بين يديه». قال أبو النضر: لا أدري قال: «أربعينَ يوماً، أو شهراً، أو سنةً». متفق عليه.[۷۷۶]

۷۷۶- (۵) ابوجُهیم ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: آن کسی که از جلوی نمازگزار عبور می‌کند، اگر می‌دانست که مرتکب چه گناهی شده، چهل (سال، ماه، یا روز) ...؟ توقف را بر عبور از جلوی نمازگزار، ترجیح می‌داد.

ابوالنضر (که راوی حدیث است) گوید: نمی‌دانم که پیامبر ﷺ چهل شبانه‌روز فرمود، یا چهل ماه و یا چهل سال!

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۷۷۷ — (٦) وعن أبي سعيد ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا صَلَّى أحَدُكُم إلى شيءٍ يَستُرُه مِنَ الناس، فأرادَ أحَدٌ أنْ يجتازَ بينَ يديه، فَلْيَدْفَعْهُ، فإن أبى فلْيُقاتِلْهُ، فإنَّما هو شيطانٌ» . هذا لفظ البخاري، ولمسلم معناه.[۷۷۷]

۷۷۷- (۶) ابو سعید خدری ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما چیزی (چوب، شمشیر، نیزه، دیوار، عصا و غیره) را به عنوان ساتر در بین خود و مردم قرار داد و به سوی آن نماز خواند و کسی خواست که از فاصله‌ی بین ساتر و نمازگزار عبور کند، باید فرد نمازگزار اجازه ندهد از جلویش عبور کند و تا می‌تواند مانع او شود (برای اینکه از جلوی نمازش عبور نکند) و اگر سرپیچی کرد و اصرار نمود، باید با او بجنگد، زیرا او شیطان است (یعنی موذی و مضرّ است.)

[این لفظ بخاری است و مسلم نیز به همین معنا روایت کرده است.]

---

[۷۷۶] بخاری ۵۸۴/۱ ح ۵۱۰ ، مسلم ۳۶۳/۱ ح (۲۶۱-۵۰۷) ، ابوداود ۴۴۹/۱ ح ۷۰۱ ، ترمذی ۱۵۸/۲ح ۳۳۶ ، نسایی ۶۶/۲ ح ۷۵۶ ، ابن ماجه ۳۰۴/۱ ح ۹۴۵ ، دارمی ۳۸۷/۱ ح ۱۴۱۷ ، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۵۴/۱ ح ۳۴ ، مسنداحمد ۱۶۹/۴

[۷۷۷] بخاری ۵۸۱/۱ ح ۵۰۹ ، مسلم ۳۶۲/۱ ح (۲۵۹-۵۰۵) ، ابوداود ۴۴۹/۱ح ۷۰۰ ، نسایی ۶۶/۲ ح ۷۵۷ ، ابن ماجه نیز به همین معنی نقل کرده است:۳۰۷/۱ ح ۹۵۴ ، دارمی ۳۸۴/۱ ح ۱۴۱۱ ، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۵۴/۱ ح ۳۳ ، مسنداحمد ۳۶/۳

شرح: «فانّما هو شیطان» : در روایت دیگری آمده است: «فانّ معه القرین» [چون شیطان با اوست.]، به هر حال هر دو عبارت دلالت دارند که شیطان باعث و راهنمای اوست و می‌خواهد میان نمازگزار و ستره‌اش بگذرد.

از این حدیث مشخص می‌شود که اگر کسی خواست از میان نمازگزار وستره‌اش بگذرد، شخص نمازگزار می‌تواند در صورت اصرار بر عبور از جلوی نمازش، مانع او شود و در صورت سرپیچی می‌تواند از خویشتن شدت به خرج دهد.

۷۷۸ ـ (۷) وعن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «تَقْطَعُ الصَّلاةَ المَرأةُ والحِمارُ والكَلْبُ. و يَقي ذلك مثلُ مُؤَخَّرَة الرَّحْل» . رواه مسلم.[۷۷۸]

۷۷۸- (۷) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ فرمود: عبور زن، الاغ، و سگ، نماز را (در صورتی که در جلوی نمازگزار ستره ای نباشد) قطع می‌کند. و نماز را از قطع‌شدن حفظ می‌کند وجود ستره‌ای که به اندازه‌ی پشتی پالان شتر (تقریباً در حدود یک ذراع) باشد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: ظاهر این حدیث دلالت بر این دارد که اگر نمازگزار در جلوی خویش ستره نداشته باشد، عبور زن، الاغ و سگ سیاه، نماز او را قطع می‌نماید. و ظاهر معنای قطع نماز این است که نماز را باطل می‌سازد.

و در حدیثی ضعیف که ابوداود آن را روایت نموده، عبور یهودی و نصرانی و مجوسی و خوک هم وقتی که ستره نباشد، نماز را قطع می‌کند.

ولی جمهور علماء و صاحب‌نظران اسلامی بر این باورند که چیزی از این مواردی که یاد شد، نماز را قطع نمی‌کند، و حدیث را تأویل کرده‌اند که مقصود از قطع‌نماز،

---

[۷۷۸] مسلم ۱/۳۶۵ ح (۲۶۶- ۵۱۱) ، ابن ماجه نیز اول این حدیث را در سننش ۱/۳۰۵ ح ۹۵۰ نقل کرده است. ، مسنداحمد ۲/۴۲۵

نقصان خشوع و خضوع و حضور قلب در نماز است که به عبور این‌ها، دل نمازگزار ممکن است مشغول شود.

و در حقیقت احادیث زیاد و بی‌شمار دیگری هست که عموم این احادیث را تخصیص می‌دهند. مثل حدیثی که از ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ روایت شده که وی سوار بر الاغی بود و از جلوی صفی که در آن رسول‌خداﷺ با صحابه‌ رضی الله عنهم نماز می‌خواند، عبور نمود در حالی که نه رسول‌خداﷺ نماز را اعاده نمود و نه به صحابه‌ رضی الله عنهم فرمان داد که نماز را اعاده کنند. [به حدیث شماره ۷۸۰ مراجعه شود.]

و نیز روایتی که رسول‌خداﷺ به شب نماز می‌خواند و عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ در جلوی نماز ایشان خوابیده بود و در موقع سجده‌ی رسول‌خداﷺ، پاهای خود را جمع می‌کرد و پیامبرﷺ نفرمود که او از جلوی نماز بلند شود [حدیث ۷۷۹] و...

و برخی از علماء می‌گویند: احادیث قطع نماز به حدیث ۷۸۵ منسوخ هستند، آنجا که:

> «ابوسعید» رضی الله عنه می‌گوید: پیامبرﷺ فرمود: «هیچ چیز نماز را قطع نمی‌کند، نه عبور زن و نه الاغ و نه سگ و نه یهودی و نه غیر اینها.»

و مقصود از قطع نماز در حدیث بالا، این است که ممکن است به عبور یکی از اینها تشویشی در نماز حاصل گردد و نقصانی در خشوع و خضوع و حضور قلب در نماز ایجاد کند.

پس مقصود از قطع نماز (ابطال نماز نیست) بلکه قطع خشوع و خضوع و حضور در نماز است و این همان مطلبی است که با بیشتر احادیث ثابت می‌شود.

۷۷۹ ــ (۸) وعن عائشة ، قالت: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يُصَلّي من اللّيل وأنا مُعتَرِضَةٌ بينَهُ وبين القبلة كَاعتِراضِ الجنازة. متفق عليه.[۷۷۹]

---

[۷۷۹] بخاری ۴۹۲/۱ ح ۳۸۳ ، مسلم ۳۶۶/۱ ح (۲۶۷-۵۱۲) ، ابوداود نیز این حدیث را با الفاظی نزدیک به الفاظ این حدیث در سننش ۴۵۶/۱ ح ۷۱۱ روایت کرده است. ، ابن ماجه ۳۷۰/۱ ح ۹۵۶ ، مسنداحمد ۱۹۹/۶

۷۷۹- (۸) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در شب نماز می‌خواند در حالی که من در بین پیامبرﷺ و قبله به روی رختخواب، مانند جنازه‌ای دراز کشـ کـرده بودم.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: حضرت عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ، این حدیث را در حقیقـت در رد کـسانی بیان کرد که معتقد بودند که عبور کردن سگ و الاغ و زن از جلوی نمازگزار باعـث باطل‌شدن نماز او می گردد.

چنانچه در روایت بخاری نقل شده که «مسروق» گفت:

چیزهایی که باعث بطلان نماز می‌شوند، را پیش عایـشه ـ رضـی‌الله عنهـا ـ بیـان کردند. گفتند: عبور کردن سگ و الاغ و زن از جلوی نمازگزار، باعث باطـل‌شـدن نماز او می گردد.

عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ به عنوان اعتراض گفت: ما زن‌ها را به سگ و الاغ تـشبیه نمودید؟! به خدا قسم! در حالی که پیـامبرﷺ نمـاز مـی‌خوانـد. مـن در جلـو او در جهت قبله بر روی رختخواب می‌خوابیدم. و وقتی که کاری بـرایم پـیش مـی‌آمـد دوست نداشتم که بلند شوم و بنشینم و او را اذیت کنم، بلکه آهسته و مخفیانـه از طرف پائین رختخواب خارج می‌شدم.

۷۸۰ ــ (۹) وعن ابن‌عباسٍ، قال: أقبلتُ راكِباً على أتانٍ، وأنا يَومَئذٍ قـد ناهَزتُ الاحتِلام، ورسولُ اللّهِ يُصلّي بالناسِ بِمِنىً إلى غيرِ جدارٍ، فَمَرَرتُ بـينَ يدَي بعضِ الصَّفِّ، فَنَزَلتُ، و أرسَلتُ الأتانَ تَرتَعُ، و دخلتُ في الصَّفِّ، فلـم يُنكِرْ ذلكَ عَليَّ أحَدٌ. متفق عليه.[۷۸۰]

۷۸۰- (۹) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: در حالی که سوار بر ماده خری بودم و در آستانه‌ی رسیدن به سن بلوغ قرار داشتم، آمدم و پیـامبرﷺ را دیـدم کـه در «منی» بدون اینکه دیواری را در جلو خود (به عنوان ستره) قـرار داده باشـد، بـرای

[۷۸۰] بخاری ۵۷۱/۱ ح ۴۹۳، مسلم ۳۶۱/۱ ح (۲۵۴- ۵۰۴)، ابوداود ۴۵۸/۱ ح ۷۱۵، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۵۵/۱ ح ۳۸، مسنداحمد ۲۶۴/۱

مردم نماز می‌خواند، از جلوی بعضی از صف‌ها، (با الاغ) عبور کردم، و پائین آمدم و ماده خر را رها کردم تا بچرد و خود نیز داخل صف نمازگزاران شدم و هیچ کس (نه پیامبرﷺ و نه صحابه‌ﷺ) مرا از این کار منع نکرد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «أتان»: ماده خر. «ناهزت الاحتلام»: به سن بلوغ نزیک شده بودم.

این حدیث بیانگر این مسئله است که عبور خر (زن و سگ سیاه) از جلوی نمازگزار، در صورت نگذاشتن ستره، نماز را باطل نمی‌کند، چرا که: ابن‌عباس - رضی‌الله عنهما - می‌گوید: پیامبرﷺ را دیدم که بدون اینکه دیواری را در جلوی خود به عنوان ستره قرار داده باشد، از جلوی بعضی از صف‌ها، با الاغ خویش عبور کردم و پیامبرﷺ به خاطر این کار به من اعتراض نکرد و این خود روشنگر این است که عبورکردن حیوانات از جلوی نماز، باعث باطل‌شدن آن نمی‌شود.

فصل دوم

۷۸۱ ــ (۱۰) عن أبي هريرةَ ، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم «إذا صلّى أحَدُكُم فَليَجعَلْ تِلقاءَ وجهِهِ شيئاً. فإنْ لم يجد؛ فلْيَنصِبْ عَصَاه. فإن لم يَكُنْ معهُ عصىً؛ فليَخْطُط خطّاً، ثم لا يَضُرُّه ما مَرَّ أمامَهُ» . رواه أبو داود، وابن ماجة.[۷۸۱]

۷۸۱- (۱۰) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما خواست نماز بخواند، باید چیزی را (از جنس دیوار، درخت، ستون، چوب، شمشیر و غیره) به عنوان ستره در روبروی خویش قرار دهد، پس اگر ستره‌ای را نیافت، عصایی را در زمین فرو برد، و اگر عصا نیز به همراه نداشت، پس باید بر زمین خطی (به مانند هلال) بکشد. پس از اینکه ستره برای خود قرار داد، هرکس از جلوی او عبور کند، زیانی به نمازش نمی‌رساند.

[این حدیث را ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: «فلیخط خطاً»: خطی همانند هلال(نیمدایره) بکشد و اگر خطی راست و مستقیم هم بکشد، کفایت می کند.

البته علماء و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی پیرامون این مسئله با همدیگر اختلاف‌نظر دارند، اکثر مشایخ احناف و امام مالک براین‌باورند که از خط نمی‌توان به عنوان ستره استفاده نمود و چنین چیزی معتبر نیست.

ولی امام شافعی (در قول قدیمش)، امام احمد و برخی از متأخرین احناف (از جمله ابن همام) معتقدند که از خط می‌توان به عنوان ستره استفاده کرد و دلیلشان همین حدیث است.

---

[۷۸۱] ابوداود ۴۴۳/۱ ح ۶۸۹ ، ابن ماجه ۳۰۳/۱ ح ۹۴۳ ، مسنداحمد ۲۴۹/۲

ولی گروه نخست گفته‌اند که حدیث باب ضعیف و مضطرب است، از این‌رو نمی‌توان بدان استدلال جست.

ولی در حقیقت امام احمد و ابن مدینی این حدیث را صحیح دانسته‌اند و ابن‌حبان گفته: این حدیث، صحیح است.

۷۸۲ ــ (۱۱) وعن سهلِ بنِ أبي حَثْمةَ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «إذا صلّى أحدُكم إلى سُتْرَةٍ، فلْيَدْنُ منها، لا يَقطَعِ الشّيطانُ عليه صَلاتَه». رواه أبو داود.[۷۸۲]

۷۸۲- (۱۱) سهل بن ابی حثمه رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما خواست رو به ستره نماز بخواند، باید بدان نزدیک شود تا شیطان نمازش را قطع نکند.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که هرگاه فرد نمازگزار از چوب، یا ستون یا درخت وغیره، به عنوان ستره استفاده می‌کند، باید بدان خوب نزدیک شود و مناسب است که ستره را برابر ابروی راست یا چپ خویش قرار دهد که مستقیم در برابر آن نباشد.

۷۸۳ ــ (۱۲) وعن المِقدادِ بنِ الأسوَدِ ، قال: ما رأيتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم يُصَلِّي إلى عُودٍ، و لا عَمُودٍ، و لا شجرةٍ إلاّ جَعَلَه على حاجِبِه الأيمَنِ أو الأيسَرِ، ولا يَصْمُدُ له صَمْداً. رواه أبوداود.[۷۸۳]

۷۸۳- (۱۲) مقداد بن اسود رضی الله عنه گوید: هرگز پیامبر ﷺ را ندیدم که رو به ستره‌ای از قبیل: چوب، ستون و درخت نماز بخواند، مگر اینکه آن را برابر ابروی راست یا

---

[۷۸۲] ابوداود ۱/۴۴۶ ح ۶۵۵، نسایی ۲/۶۲ ح ۷۴۸

[۷۸۳] ابوداود ۱/۴۴۵ ح ۶۹۳، مسنداحمد ۶/۴

چپ خویش قرار می‌داد، و هرگز به صورت مستقیم و راست در برابر آن قرار نمی‌گرفت (چرا که در آن صورت، تشبیه به بت‌پرستان می‌گردید.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۷۸٤ ــ (۱۳) وعن الفضلِ بنِ عبّاسٍ ، قال: أتانا رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم ونحنُ في باديةٍ لنا، و معه عبّاسٌ، فَصَلّى في صحراءَ ليسَ بينَ يديْهِ سُترَةٌ، وحمارةٌ لنا وكلبةٌ تَعبَثانِ بين يديْه، فما بالَى بذلك. رواه أبو داود. ولِلنّسائي نحوُه.[۷۸٤]

۷۸۴- (۱۳) فضل بن عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: در همین حال که ما در چراگاه و دشت خویش بودیم، پیامبرﷺ همراه با (پدرم) «عباس» ﷺ به نزد ما آمدند. پیامبرﷺ در صحراء بدون آنکه ستره‌ای در جلوی سجده‌گاهش قرار داشته باشد، نماز خواند در حالی که الاغ و سگ ما، در جلوی پیامبرﷺ بازی می‌کردند و پیامبرﷺ (به عبور خر و سگ از جلوی نمازش در صورت نگذاشتن ستره) توجه و اعتنایی نکرد.
[این حدیث را ابوداود روایت کرده و نسائی نیز بسان آن را روایت نموده است.]

شرح: «بادیة» : دشت و صحرا که دارای مسکن وآب و چراگاه باشد.

این حدیث نیز بسان احادیث گذشته، بیانگر آن است که گذشتن حیوانات (از قبیل: خر و سگ) از جلوی نمازگزار، در صورت نگذاشتن ستره، نماز را باطل و یا قطع نمی‌کند، چرا که در این حدیث بیان شد که الاغ و سگ فضل بن‌عباسﷺ نه تنها از جلوی نماز پیامبرﷺ عبور کردند بلکه در جلوی نماز ایشان بازی می‌کردند با این وجود، پیامبرﷺ بدان توجهی نکرد و به همه فهماند که عبور خر و سگ و دیگر حیوانات از جلوی نماز در صورت نگذاشتن ستره، باعث باطل‌شدن آن نمی‌شود.

---

[۷۸۴] ابوداود ۴۵۹/۱ ح ۷۱۸ ، نسایی نیز به همین معنی در سننش ۶۵/۲ ح ۷۵۳ نقل کرده است، مسنداحمد ۲۱۱/۱

۷۸۵ ــ (۱٤) وعن أبي سعيدٍ ، قال: قال رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «لا يَقطَعُ الصَّلاةَ شيء، وادْرَؤوا ما استَطَعتُم، فإنّما هوَ شيطانٌ». رواه أبو داود.[۷۸۵]

۷۸۵- (۱۴) ابوسعید گوید: پیامبرﷺ فرمود: چیزی (از قبیل عبور کردن زن، الاغ، سگ، خوک، یهودی، نصرانی و مجوسی) نماز را قطع نمی‌کند و تا می‌توانید عبور کننده از جلو نمازتان را دفع کنید و اجازه ندهید که از جلوی نمازتان عبور کند زیرا او شیطان است.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

این حدیث نیز نشانه‌ی آن است که گذشتن حیوانات ، زن، یهودی، و... از جلوی نماز باعث باطل‌شدن آن نمی‌شود.

---

[۷۸۵] ابوداود ۱/۴۶۰ ح ۷۱۹

فصل سوم

٧٨٦ ــ (١٥) عن عائشةَ ، قالتْ: كُنتُ أنامُ بينَ يَدَيْ رسولِ اللّهِ و رِجْلايَ في قِبلَتِه. فإذا سجدَ غَمَزَني، فَقَبَضْتُ رِجْلَيَّ، وإذا قامَ بَسَطْتُهُما. قالتْ: والبُيوتُ يومئذٍ لَيسَ فيها مصابيحُ . متفقٌ عليه.[٧٨٦]

۷۸۶- (۱۵) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: من در پیش روی پیامبرﷺ خوابیده بودم و پاهایم در جهت قبله و سجده‌ی ایشان قرار داشت. از این‌رو هر گاه که می‌خواست سجده کند، مرا با دست تکان می‌داد و من هم پاهایم را جمع می‌کردم. و چون پیامبرﷺ از سجده بلند می‌شد، باز پاهایم را در جهت قبله و سجده‌ی ایشان دراز می‌کردم.

عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: در آن روزگار در خانه‌ها چراغ نبود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: این حدیث بیانگر دو واقعیت است:

۱. از لمس زن، وضو باطل نمی‌شود.

۲. گذشتن زن از جلوی نمازگزار، در صورت نگذاشتن ستره، نماز را باطل یا قطع نمی‌کند.

٧٨٧ ــ (١٦) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «لو يَعلَمُ أحدُكُم ما لهُ في أنْ يَمُرَّ بينَ يدَي أخيه مُعترِضاً في الصَّلاة، كانَ لأنْ يُقِيمَ مِائَةَ عامٍ خيرٌ له من الخُطوَةِ الّتي خطَا[ها]. رواه ابنُ ماجة.[٧٨٧]

---

[۷۸۶] بخاری ۱/۵۸۸ ح ۵۱۳، مسلم ۱/۳۶۸ ح (۲۷۲-۵۱۲)، ابوداود ۱/۴۵۷ ح ۷۱۲، نسایی ۱/۱۰۲ ح ۱۶۸، مؤطا مالک کتاب صلاة اللیل ۱/۱۱۷ ح ۲، مسنداحمد ۶/۱۴۸

۷۸۷- (۱۶) ابوهریره ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: آن کسی از شما که از جلوی نماز برادر مسلمانش عبور می‌کند اگر می‌دانست که مرتکب چه گناهی شده است، توقف صد سال را بر عبور به اندازه‌ی یک گام از جلوی نمازگزار، ترجیح می‌داد.
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

۷۸۸ ـ (۱۷) وعن كعبِ الأحبارِ ، قال : لو يَعلَمُ المارُّ بينَ يدَيْ المُصَلّي ماذا عليه؛ لكانَ أنْ يُخسَفَ به خيراً [له] منْ أنْ يَمُرَّ بينَ يديْه. وفي روايةٍ: أهوَنَ عليه . رواه مالكٌ.[۷۸۸]

۷۸۸- (۱۷) کعب احبار گوید: اگر کسی که از جلوی سجده‌ی نمازگزار عبور می‌کند، می‌دانست مرتکب چه گناه بزرگی شده است، فرورفتن به دل زمین را بر عبور از جلوی نمازگزار ترجیح می‌داد.
و در روایتی دیگر آمده است: فرورفتن در دل زمین برای او از عبور از جلوی سجده‌ی نمازگزار آسان‌تر است.
[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

دو حدیث بالا، بیانگر حرمت عبور از جلوی سجده‌ی نمازگزار است.

۷۸۹ ـ (۱۸) وعن ابنِ عبّاسٍ ، رضي اللّهُ عنهما، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم: «إذا صَلّى أحَدُكُم إلى غيرِ السُّترَةِ؛ فإنّه يقطَعُ صَلاتَه الحِمارُ، والخِنزِيرُ، واليهوديُّ، والمجوسِيُّ، والمرأةُ. وتجْزِىءُ عنه إذا مَرُّوا بينَ يَدَيْه عَلى قَذْفَةٍ بحجرٍ» . رواه أبو داود.[۷۸۹]

---

[۷۸۷] ابن ماجه ۱/۳۰۴ ح ۹۴۶

[۷۸۸] مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱/۱۵۵ ح ۳۵

[۷۸۹] ابوداود ۱/۴۵۳ ح ۷۰۴

۷۸۹- (۱۸) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما خواست که بدون ستره نماز بخواند، عبور خر، خوک، یهودی، مجوسی و زن، نمازش را قطع می‌کند.

و نمازگزار را از وجود ستره بی نیاز می‌کند وقتی که این چیزها (خر، خوک، و..) به فاصله‌ی یک باراانداختن سنگ(تقریباً به اندازه‌ی سه ذراع) از جلویش عبور کنند (یعنی اگر در صورت نگذاشتن ستره، خوک و خر و یا یهودی و یا زن از جلوی نمازگزار عبور کردند، در حالی که میان نمازگزار وآنها سه ذراع فاصله است، در این صورت عبور این چیزها نمازش را قطع نمی‌کند، بلکه همین فاصله‌ی سه ذراع، نمازگزار را از وجود ستره بی نیاز می‌کند.)

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

شرح: «علی قذفةٍ بحجر»: به فاصله‌ی انداختن یک سنگ. علماء، مقدار آن را سه ذراع گفته‌اند.

قبلاً گفتیم که این حدیث و احادیثی از این قبیل، با احادیث دیگر مبنی بر باطل‌نشدن نماز به خاطر عبور زن، الاغ، سگ، خوک، و... منسوخ هستند.

و نیز می‌توان گفت که مقصود از قطع نماز که در حدیث آمده، قطع خشوع و خضوع و حضورقلب در نماز است. یعنی عبور این چیزها، مانع از آن می‌شود که نماز فرد مسلمان در حال تواضع و حضور دل انجام گیرد. و موجبات تشویش فکری و ایجاد خلل در خشوع و خضوع در نماز را فراهم می‌آورند.

پس معنای قطع نماز این نیست که نماز را باطل می‌کند، بلکه مقصود از قطع نماز، نقصان خشوع و خضوع و حضور قلب در نماز است.

باب (۱۰)

چگونگی نماز

فصل اول

۷۹۰ ـــ (۱) عن أبي هريرة [رضي الله عنه]: أن رَجُلاً دخلَ المسجدَ ورسولُ اللّهِ جالِسٌ في ناحية المسجدِ، فَصَلّى، ثمّ جاءَ فَسَلّم عليه. فقالَ له رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «وعلَيكَ السّلامُ، إرْجِعْ فَصَلِّ، فإنّكَ لم تُصَلِّ». فَرَجَعَ فصَلّى، ثمّ جاءَ، فَسَلَّم. فقال: «وعليكَ السّلامُ، أرجعْ فصلِّ، فإنّكَ لم تُصلِّ». فقال في الثالثةِ ـــ أو في التي بعدَها ـــ: عَلّمني يا رسولَ الله ! فقال: «إذا قُمتَ إلى الصّلاةِ فأسْبِغِ الوُضُوءَ، ثمّ استَقبل القِبلَةَ، فكَبِّرْ، ثمّ إقرأْ بما تيَسَّرَ معكَ منَ القرآن، ثمّ ارْكعْ حتى تَطمَئِنَّ راكعاً، ثمّ ارفع حتى تستَويَ قائماً، ثمّ اسجُدْ حتى تَطمَئِنَّ ساجداً، ثمّ ارفعْ حتى تطمئنَّ جالساً، ثمّ اسجُدْ حتى تطمئنَّ ساجداً، ثمّ ارفعْ حتى تطمئنَّ جالساً». ـــ وفي رواية: «ثمّ ارفعْ حتى تستَويَ قائماً، ثمّ افعلْ ذلكَ في صلاتكَ كُلّها» ـــ . متفقٌ عليه.[۷۹۰]

۷۹۰- (۱) ابوهریره‌ﷺ گوید: مردی وارد مسجد شد در حالی که پیامبرﷺ در گوشه‌ای از مسجد نشسته بود. آن مرد نماز خواند و پس از آن جلو آمد و به پیامبرﷺ سلام کرد. پیامبرﷺ با «علیک السلام» جواب سلام او را داد (و چون دید که این فرد، با طمأنینه و تأنی سوره‌ی فاتحه را نخواند و با آرامش و طمأنینه رکوع‌ها و سجده‌ها را که از ارکان نمازاند، انجام نداده بود) فرمود: بازگرد و دوباره نماز بخوان، زیرا که تو هنوز نماز نخوانده‌ای.

---

[۷۹۰] بخاری ۲۳۷/۲ ح ۷۵۷ ، مسلم ۲۹۸/۱ ح (۴۵- ۳۹۷) ، ابوداود ۵۳۴/۱ ح ۸۵۶ ، ترمذی نیز به همین معنی در سننش ۱۰۳/۲ ح ۳۰۳ نقل کرده است. ، نسایی ۱۹۳/۱ ح ۱۰۵۳ ، ابن ماجه ۳۳۶/۱ ح ۱۰۶۰ ، مسنداحمد ۴۳۷/۲

آن مرد رفت و همان‌گونه که پیش‌تر نماز گزارده بود، نماز خواند. سپس آمد و به پیامبرﷺ سلام کرد. پیامبرﷺ به او جواب داده و فرمود: برگرد نمازت را بخوان چون تو نماز نخوانده‌ای (تا سه بار این حالت تکرار شد) آن مرد در مرحله‌ی سوم ــ یا چهارم ــ گفت: نماز را به من یاد بده، ای رسول‌خدا ﷺ! (سوگند به خدا، چیزی بهتر از این نمی‌دانم!)

پیامبرﷺ فرمود: هرگاه خواستی نماز بخوانی، خوب و کامل وضو بگیر، سپس رو به قبله تکبیر (الله اکبر) بگو، آن‌گاه آنچه برایت از خواندن قرآن ممکن است بخوان. سپس رکوع را بجای آور تا اینکه در هنگام رکوع بدنت بی‌حرکت گردد وآرام گیرد آن‌گاه از رکوع بلند شو تا اینکه خوب بایستی و قدت راست و بی‌حرکت شود، پس از آن به سجده برو تا در سجده آرام گیری و بدنت از حرکت باز ایستد، سپس سرت را از سجده بردار تا اینکه به حالت نشسته، آرام گیری.

ـ و در روایتی دیگر آمده است: ــ پس از آن از سجده‌ی دوم بلند شو تا اینکه خوب بایستی و قدت راست و بی‌حرکت شود، و این عملیات را در تمام رکعت‌های نمازت به اجراء در بیاور.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که برای انسان مسلمان، شایسته است که در نماز، خشوع جسمانی و خشوع قلبی و روحانی را رعایت کند و اندام بدن خویش را در نماز از حرکت باز نگاه دارد و بوسیله‌ی بازی با اندام از نماز و خشوع و خضوع آن، غافل نماند و روباه‌آسا به این طرف وآن طرف نگاه نکند و همچون خروس، نوک نزند و خیلی سریع و تند به رکوع و سجده نیز نپردازد، بلکه همانگونه که خداوند ﷻ تشریع فرموده است، نماز را با تمامی ارکان و حدّ و حدود و شرایط و لوازم وآداب و سنن و فرائض و واجبات، ادا نماید چرا که نمازخواندن، تنها در صورتی باعث آمرزش گناهان و پاک‌شدن از پلیدی‌ها می‌گردد که انسان مسلمان آن را با شروط و ارکان وآداب و حدودی که دارد به طور کامل انجام دهد.

و مسلمان نمازگزار باید بداند که در نماز با خداوندﷻ به گفتگو می‌پردازد و باید در هر حرکتی از حرکات نماز، و در هر وقتی از اوقات آن، و در هر رکنی از

ارکان آن، حضور قلب داشته باشد و با طمأنینه و تأنی به انجام رکوع و سجود و دیگر ارکان نماز بپردازد؛ از این رو نمازگزارانی که تمامی هم و قصد آنان این باشد که از نماز فارغ شوند و از آن رهایی یابند وآن را بار سنگینی بر دوش خود احساس کنند، این گونه نمازخواندن که بسرعت پایان می‌یابد و بدون اینکه رکوع و سجود آن به طور کامل و با خشوع و طمأنینه ادا گردد در کمترین وقت ممکن، تمام می‌شود، مورد قبول درگاه خداوند متعال نخواهد بود، بلکه نماز به این کیفیت چنانکه در حدیث آمده است، سیاه و تاریک بسوی آسمان بالا می‌رود و به نمازگزار گفته می‌شود: «ضیعک الله کما ضیعتنی».» خداوند تو را تباه گرداند، همانگونه که تو مرا تباه گردانیدی.»

۷۹۱ ــ (۲) وعن عائشةَ ، قالتْ: كانَ رسولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلّم يَستفتِحُ الصَّلاةَ بالتكبيرِ، والقِراءَةَ بــ (الحمدُ للّٰهِ ربِّ العالمينَ). وكانَ إذا ركعَ لم يُشخِصْ رأسَه، ولمْ يُصَوِّبْه؛ ولكنْ بينَ ذلكَ. وكانَ إذا رفعَ رأسَه مِنَ الرُّكوعِ لمْ يسجُدْ حتى يستويَ قائماً. وكانَ إذا رفعَ رأسَه منَ السَّجدةِ لم يسجدْ حتى يستويَ جالساً. وكانَ يقولُ في كُلِّ ركعتَين ألتَّحيَّةَ. وكانَ يَفرُشُ رِجلَهُ اليُسْرى، و يَنصِبُ رجلَه اليُمنى. وكانَ ينهى عنْ عُقْبَةِ الشَّيطانِ، وينهى أنْ يَفتَرِشَ الرَّجُلُ ذراعَيه افتِراشَ السَّبُعِ. وكانَ يختِمُ الصَّلاةَ بالتَّسليمِ. رواه مسلم.[۷۹۱]

۷۹۱- (۲) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: رسول‌خدا ﷺ نماز را با تکبیر (الله اکبر)، و قرائت را با «الحمد لله رب العالمین» شروع می‌کرد و وقتی به رکوع می‌رفت، سرش را نه بلند می‌کرد و نه به زیر می‌افکند، بلکه در حدی وسط قرار می‌داد، و هرگاه سرش را از رکوع بر می‌داشت تا وقتی که قدش خوب راست و بی‌حرکت نمی‌شد، به سجده نمی‌رفت، و چون سرش را از سجده برمی‌داشت تا وقتی که بحالت نشسته، آرام نمی‌گرفت، به سجده‌ی دوم نمی‌رفت و بعد از هر دو رکعت

---

[۷۹۱] مسلم ۳۵۷/۱ ح (۲۴۰ – ۴۹۸)، ابوداود ۴۹۴/۱ ح ۷۸۳، مسنداحمد ۱۹۴/۶

«التحیات» می‌خواند و در موقع «تشهد» پای چپ را پهن و پـای راسـتش را (روی زمین و با رو به قبله نمودن انگشتان آن) نصب می‌کرد و از نشستن مانند«عقبـه‌ی شیطان» نهی می‌کرد و نیز از اینکـه نمـازگزار در حـال سـجده دو بـازوی دسـت خویش را بر زمین بگذارد بسان درندگان که بازوی خود را بر زمین گسترانیده و دراز می‌کشند، نهی فرمود، و پیامبرﷺ نماز را با تسلیم (با گفتن «السلام علـیکم و رحمةالله») پایان می‌رساند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«عقبة الشیطان»: حالتی است که شخص بـر باسـن بنـشیند و دو سـاق پـا را راسـت بدارد و دو دست را پشت سر گذارد.

۷۹۲ ــ (۳) وعن أبي حُمَيدٍ الساعديِّ ، قال في نَفَرٍ منْ أصحابِ رسـولِ اللّه: أنا أحفَظُكُم لِصَلاةِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم: رَأيتُه إذا كَبَّرَ جَعَـلَ يديْه حِذاءَ مَنْكِبَيه، وإذا ركعَ أمْكَنَ يديه مِن رُكبَتَيه، ثمَّ هَصَرَ ظهرَه، فإذا رفـعَ رأسَه إستَوى حتى يَعُودَ كُلُّ فَقَارٍ مكانه، فإذا سجدَ وَضَعَ يَدَيه غيرَ مُفتَرِشٍ ولا قابِضهُما، واستَقبَلَ بأطرافِ أصابعِ رجلَيه القِبْلَةَ، فإذا جلسَ في الرَّكعَتَينِ جلسَ على رِجلِه اليُسرى ونَصَبَ اليُمنى، فإذا جَلَسَ في الركعةِ الآخِرَةِ قـدَّمَ رجلَـه اليُسرى ونصبَ الأخرى، و قعَدَ على مَقْعَدَتِه . رواه البخاريّ.[۷۹۲]

۷۹۲- (۳) ابوحمید سـاعدی‌رضی‌الله‌عنه در حـضور جمعـی از یـاران پیـامبرﷺ گفـت: مـن کیفیت و چگونگی نماز رسول‌خـداﷺ را از همـه‌ی شـما بیـشتر بـه خـاطر دارم. پیامبرﷺ را دیدم که چون تکبیر (الله اکبر برای شروع نمـاز) گفـت، دسـت‌هـای خود را برابر شانه‌ها رسانید و وقتی به رکـوع رفـت، دو زانـوی خـویش را بـا دو دستش محکم گرفت، سپس پشت خویش را خوب خم کـرد و همـوار سـاخت، و

[۷۹۲] بخاری ۳۰۵/۲ ح ۸۲۸ ، ابوداود نیز با اندکی تغییـر و زیـادتی ایـن حـدیث را در سـننش ۴۶۷/۱ ح ۷۳۰نقـل کرده است.

چون سرش را از رکوع بالا آورد، چنان راست ایستاد که هر یک از مهره‌های پشت در جای خود قرار گرفت.

و وقتی که به سجده می‌رفت، دست‌هایش را روی زمین می‌گذاشت بدون اینکه آنها را بر زمین پهن یا به پهلوها جمع کند (بلکه هر دو دست خویش را به جلو برده و برابر با صورت خود، در سمت راست و چپ قرار می‌داد و هر دو بازوی خود را از زمین و از پهلوها دور می‌داشت) و نوک انگشتان پایش را رو به قبله می‌کرد.

و وقتی بعد از رکعت دوم می‌نشست، روی پای چپش می‌نشست و پای راستش را نصب می‌کرد (که آن را «جلسه‌ی افتراش» می‌گویند) و وقتی در رکعت آخر می‌نشست، پای چپ را زیر پای راستش می‌برد و پای راستش را نصب می‌کرد و روی نشیمنگاهش می‌نشست (که آن را «تورُّک» می‌گویند.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

«حذاء» : برابر «هصر»: خم کرد «فقار»: مهره‌های پشت

۷۹۳ ــ (٤) وعن ابنِ عمرَ رضي الله عنهما ، أنَّ رسولَ اللّه صلى الله عليه وسلّم كانَ يرفعُ يديه حَذْوَ مَنكِبَيْه إذا افتَتحَ الصَّلاةَ، وإذا كبَّرَ لِلرُّكُوعِ، وإذا رفعَ رأسَه منَ الركوعِ رفعَهُما كذلكَ، وقال: «سَمِعَ اللّهُ لمنْ حَمِدَه، ربَّنا لكَ الحَمْدُ». وكانَ لا يفعلُ ذلكَ في السُّجود. متفقٌ عليه.[۷۹۳]

۷۹۳- (۴) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ وقتی شروع به نماز می‌کرد، دست‌هایش را تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد و هنگام تکبیر گفتن برای رکوع نیز دست‌هایش را بلند می‌نمود و وقتی که از رکوع بر می‌خاست، دست‌هایش را تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد و می‌گفت: «سمع الله لمن حمده، ربنا لک الحمد»، و به هنگام سجده رفتن و برخاستن از آن، دست‌ها را بلند نمی‌کرد.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۷۹۳] بخاری ۲۱۸/۲ ح ۷۳۵ ، مسلم ۲۹۲/۱ ح (۲۲۳۹۰) ابوداود ۴۶۳/۱ ح ۷۲۲ ، ترمذی ۳۵/۲ ح ۲۵۵ ، نسایی ۱۲۲/۲ ح ۸۷۸ ، ابن ماجه ۲۷۹/۱ ح ۸۵۸ ، دارمی ۳۱۶/۱ ح ۲۵۰ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۷۵/۱ ح ۱۶

«حذومنکبیه»: دست‌هایش را تا مقابل هر دو شانه‌اش بلند می‌کرد به نحوی که کف دو دست در مقابل دوشانه و سر انگشتان بلندش، در برابر قسمت بالای گوش‌ها، وانگشتان کوتاهش، در برابر قسمت پائین گوش‌هایش قرار می‌گرفت.

٧٩٤ ـــ (٥) وعن نافع : أنَّ ابن عمر كان إذا دَخلَ في الصَّلاةِ كبَّرَ ورَفَعَ يَدَيْه، وإذا رَكَعَ رَفعَ يديْه، وإذا قال: سَمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَهُ؛ رَفع يديْه، وإذا قامَ من الرَّكعَتَين رفع يديْه. و رَفَع ذلك ابنُ عمر إلى النبيِّ. رواهُ البخاري.[٧٩٤]

۷۹۴- (۵) از نافع روایت است که گفت: ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ وقتی شروع به نماز می‌کرد، «الله اکبر» می‌گفت و دست‌هایش را بلند می‌کرد و وقتی که به رکوع می‌رفت، دست‌هایش را بلند می‌کرد. و وقتی که «سمع الله لمن حمده» می‌گفت، نیز دست‌هایش را بلند می‌کرد و وقتی که از دو رکعت (برای رکعت سوم) بلند می‌شد، دست‌هایش را بلند می‌کرد، وابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ این حدیث را به پیامبرﷺ نسبت داده است.
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

٧٩٥ ـــ (٦) وعن مالكِ بنِ الحُوَيْرِث ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا كَبَّرَ رَفعَ يدَيْه حتى يُحاذيَ بهما أُذُنَيْه، وإذا رَفعَ رأسَهُ من الرُّكوعِ فقال: سمِعَ اللّٰهُ لِمَنْ حَمِدَه؛ فعَلَ مثلَ ذلك. وفي رواية: حتى يُحاذيَ بهما فُروعَ أُذُنَيْه. متفقٌ عليه.[٧٩٥]

۷۹۵- (۶) مالک بن حویرث رضی الله عنه گوید: پیامبرﷺ هرگاه نماز می‌خواند و برای شروع نماز، تکبیر(الله اکبر) می‌گفت، دست‌هایش را تا مقابل گوش‌هایش بلند می‌کرد، و وقتی که سرش را از رکوع بلند می‌کرد و «سمع الله لمن حمده»

---

[۷۹۴] بخاری ۲۲۲/۲ ح ۷۳۹

[۷۹۵] بخاری ۲۱۹/۲ ح ۷۳۷ ، مسلم ۲۹۳/۱ ح (۲۵-۳۹۱) ، نسایی ۱۲۲/۲ ح ۸۸۰ ، ابن ماجه ۲۷۹/۱ ح ۸۵۹ ، دارمی ۳۱۷/۱ ح ۱۲۵۱ ، مسنداحمد ۴۳۶/۳

می‌گفت نیز همین کار را انجام می‌داد (یعنی دست‌هایش را تا مقابل گوش‌هایش بلند می‌کرد.) و در روایتی آمده است: پیامبرﷺ دست‌هایش را بالا می‌برد بطوری که آنها را در کنار گوش‌هایش قرار می‌داد.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۷۹۶ — (۷) وعنه ، أنه رأى النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يُصَلّي، فإذا كان في وِتْرٍ من صلاته لم يَنهَضْ حَتى يَستَويَ قاعِداً . رواه البخاري.[۷۹۶]

۷۹۶- (۷) از مالک بن حویرث‌ روایت است که گفت: پیامبرﷺ را دیدم که نماز می‌خواند و هنگام خواندن رکعات فرد نمازش (مانند رکعت اول و سوم) تا به صورت کامل نمی‌نشست، بلند نمی‌شد (یعنی برای یک لحظه پس از سجده‌ی دوم، در رکعت اول و سوم می‌نشست.)
[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

۷۹۷ — (۸) وعن وائلِ بن حُجْرٍ : أنهُ رأى النبيَّ صلى الله عليه وسلّم رفعَ يديْه حينَ دَخلَ في الصَّلاة، كَبَّرَ ثُمَّ التَحفَ بثوْبه، ثمَّ وَضَعَ يَدَهُ اليُمْنى على اليُسرى، فلما أرادَ أنْ يَركَعَ أخرَجَ يدَيه منَ الثَّوبِ، ثمَّ رَفعَهُما وَكَبَّرَ فَرَكَعَ، فلما قالَ: «سمِعَ اللَّهُ لمنْ حَمدَهَ» رَفعَ يديه، فلما سَجَد، سجدَ بينَ كَفَّيْه ، رواه مسلم.[۷۹۷]

۷۹۷- (۸) از وائل بن حجر روایت است که گفت: پیامبرﷺ را دیدم که چون خواست نمازش را شروع کند دست‌هایش را هنگام گفتن (تکبیرة الاحرام) بلند کرد و «الله اکبر» گفت، سپس (به علت سرما) دست‌های خویش را به جامه خود پیچید، آنگاه دست راستش را بر دست چپ قرار داد و وقتی خواست به رکوع برود، دست‌هایش را از جامه‌ی بیرون آورد و آنها را بلند کرده و«الله اکبر» گفت

---

[۷۹۶] بخاری ۳۰۲/۲ ح ۵۲۳، ابوداود ۵۲۷/۱ ح ۸۴۴، ترمذی ۷۹/۲ ح ۲۵۷ ، نسایی ۲۳۴/۲ ح ۱۱۵۲
[۷۹۷] مسلم ۳۰۱/۱ ح (۵۴-۴۰۱)

و به رکوع رفت. و چون «سمع الله لمن حمده» گفت، باز هم دستانش را بلند کرد و هرگاه به سجده می‌رفت، سرش را بین دو کف دستش قرار می‌داد، یعنی میان دو کف دستش سجده می‌کرد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « التحف بثوبه»: یعنی پیامبرﷺ در وقت گفتن تکبیر تحریمه، دستانش را از آستین بیرون آورد و چون از گفتن تکبیر فارغ گشت، دوباره دستانش را در آستین داخل کرد و دست راستش را بر دست چپش گذاشت. و احتمال دارد که پیامبرﷺ بعلت سرما، دستانش را در جامه پیچیده باشد.

۷۹۸ ــ (۹) وعن سهلِ بنِ سعدٍ ، قال : كانَ الناسُ يُؤْمَرونَ أنْ يَضَعَ الرَّجُلُ اليَدَ اليُمنى على ذِراعِهِ اليُسرى في الصَّلاة . رواه البخاري.[۷۹۸]

۷۹۸- (۹) سهل بن سعدؓ گوید: به مردم فرمان داده می‌شد تا شخص در نماز، دست راست خویش را بر دست چپش بگذارد.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

«ذراع» : فاصله‌ی آرنج شخص تا سر انگشت میانی دست.

۷۹۹ ــ (۱۰) وعن أبي هريرةَ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا قامَ إلى الصَّلاةِ يُكَبِّرُ حينَ يقومُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حينَ يَركَعُ، ثُمَّ يقول: «سَمِعَ اللّهُ لِمَنْ حَمِدَه» حينَ يَرفَعُ صُلْبَه من الركعة، ثُمَّ يقولُ وهو قائمٌ: «رَبَّنا لكَ الحَمْد» ثُمَّ يُكَبِّر حينَ يهوي، ثم يُكَبِّر حينَ يَرفَعُ رأسَه، ثم يُكَبِّرُ حينَ يَسجُدُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حينَ يرفعُ رأسَه، ثُمَّ يفعلُ ذلك في الصَّلاةِ كُلِّها حتى يَقضِيَها، ويُكَبِّرُ حينَ يقومُ من الثنتينِ بعدَ الجُلُوس . متفقٌ عليه.[۷۹۹]

---

[۷۹۸] بخاری ۲/۲۲۴ ح ۷۴۰، مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱/۱۵۹ ح ۴۷

[۷۹۹] بخاری ۲/۲۷۲ ح ۷۱۹، مسلم ۱/۲۹۳ ح (۲۸-۳۹۲)، نسایی ۲/۲۳۳ ح ۱۱۵۰، مسنداحمد ۲/۴۵۴

۷۹۹- (۱۰) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ وقتی که می‌خواست نماز بخواند، هنگامی که می‌ایستاد، می‌فرمود: «الله اکبر» سپس وقتی به رکوع می‌رفت «الله اکبر» می‌گفت، و هنگام بلندشدن از رکوع می‌فرمود: «سمع الله لمن حمده» و وقتی راست می‌ایستاد، می‌فرمود: «ربنا لک الحمد» سپس وقتی برای سجده‌ی اول فرود می‌آمد، می‌فرمود: « الله اکبر» و وقتی سرش را از سجده‌ی اول بلند می‌کرد، می‌فرمود: «الله اکبر» و وقتی به سجده‌ی دوم می‌رفت، می‌فرمود «الله اکبر» و وقتی سرش را بلند می‌کرد، می‌فرمود: «الله اکبر» سپس این کار را تا پایان نمازش انجام می‌داد (یعنی تکبیرها را در تمام رکعات نماز تکرار می‌کرد و در هر پایین‌آمدن و بلندشدنی در نماز، و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، تکبیر می‌گفت) و پیامبرﷺ پس از تشهد اول، هنگام بلندشدن به رکعت سوم نیز تکبیر (الله اکبر) می‌گفت.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: این حدیث بیانگر این حقیقت است که در هر پایین‌آمدن و بلندشدنی در نماز، و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، باید تکبیر (الله اکبر) گفته شود بجز رکوع که به جای تکبیر، «سمع الله لمن حمده ربنا لک الحمد» در آن گفته می‌شود.

۸۰۰ ــ (۱۱) وعن جابرٍ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «أفضَلُ الصَّلاةِ طُولُ القُنُوتِ» . رواه مسلم.[۸۰۰]

۸۰۰ ـ (۱۱) جابرﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: بهترین و برترین نماز، نمازی است که از خشوع و خضوع بیشتری برخودار باشد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: در شرع مقدس اسلام، «قنوت» دارای چندین معنی است:

۱) پیروی و اطاعت کردن از اوامر و فرامین الهی، تعالیم وآموزه‌های نبوی، احکام و دستورات شرعی، و توصیه‌ها و سفارش‌های قرآنی.

۲) خشوع وخضوع.

---

[۸۰۰] مسلم ۵۲۰/۱ ح (۱۶۴- ۷۵۶) ، ترمذی ۲۲۹/۲ ح ۳۸۷ ، ابن ماجه ۴۵۶/۱ ح ۱۴۲۱ ، مسنداحمد ۳۰۲/۳

۳) سکوت.
٤) قیام.
۵) قرائت.
٦) ذکر خدا در حال قیام، همراه با خشوع وخضوع.

اگر «قنوت» را به معنای «قیام» بگیریم، این حدیث مطابق با مذهب امام ابوحنیفه است که می‌فرماید:

«درازی قیام از درازی سجده در نماز بهتر است.»

و البته می‌شود تمام این اقوال را چنین جمع کرد و گفت: که مفهوم حدیث پیامبرﷺ این است که ای مؤمنان! در نمازهای‌تان به خشوع و فروتنی تمام بایستید و در هنگام ادای نماز، خیال خانه‌ی ذهنتان را از همه‌ی مشاغل دنیا که قلب را از حضور باز می‌دارد، خالی کنید و فقط به ذکر و یاد خداوندﷻ مشغول باشید، نه به غیر آن از افکار و اذکار دیگر و به جز آیات قرآنی و دعا و مناجات با حق، بر طبق آنچه شرع مقدس اسلام در نمازها برنامه‌ریزی نموده است، سخن دیگری در نماز نگوئید.

و برخی از علماء و صاحب‌نظران اسلامی، معنای راجح‌تر را همان «خشوع و خضوع و تواضع و حضور قلب در نماز» می‌دانند و می‌گویند: بهترین و برترین نماز از نظر کیفیت، همان نمازی است که از لحاظ خشوع و خضوع و تواضع و حضور قلب و خشوع جسمانی و قلبی به حدّ اعلی رسیده باشد.

چنانچه وقتی خداوندﷻ اوصاف و ویژگی‌های مؤمنان را بر می‌شمارد وآنان را می‌ستاید، قبل از هرچیز، انگشت روی نماز می‌گذارد و می‌فرماید:

«آنها کسانی هستند که در نمازهایشان خاشع‌اند.»

در اینجا خداوند ﷻ «اقامه‌ی صلوة»، و یا الفاظ و واژه‌هایی دیگر را نشانه‌ی مؤمنان نمی‌شمارد، بلکه خشوع وخضوع در نماز را از ویژگی‌های آنان می‌شمارد و به این طرف اشاره می‌کند که نماز آنها الفاظ و حرکاتی بی‌روح و فاقد معنا نیست بلکه به هنگام نماز، آنچنان حالت توجه به پروردگار در آنان پیدا می‌شود که از غیر

او جدا می‌گردند و به او می‌پیوندند و چنان غرق حالت تفکر و حضور و راز و نیاز با پروردگار می‌شوند که بر تمام ذرات وجودشان اثر می‌گذارد و خود را ذره‌ای می‌بینند در برابر وجودی بی‌پایان و قطره‌ای در برابر اقیانوسی بیکران.

لحظات چنین نمازی، هر کدام برای او درسی است از خودسازی و تربیت انسانی و وسیله‌ای است برای تهذیب روح و جان.

فصل دوم

٨٠١ ــ (١٢) وعن أبي حُمَيْدٍ السَّاعِدي ، قالَ في عَشرَةٍ من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلّم: أنا أعلَمُكُم بصلاةِ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم. قالوا: فَأعرِضْ قال: كانَ النبي إذا قامَ إلى الصَّلاةِ رفعَ يدَيْه حتى يُحاذيَ بهما مَنكبَيْه ثمَّ يكبِّرُ، ثم يقرأ، ثمَّ يُكبِّرُ ويَرفَعُ يديه حتى يُحاذيَ بِهما مَنكبَيه، ثمَّ يَركَعُ ويَضَعُ راحَتَيهِ عَلى رُكبَتَيْه، ثمَّ يَعتَدِلُ فلا يُصَبِّي رَأسَه ولا يُقْنِعُ، ثمَّ يَرفَعُ رأسَه فيقولُ: «سَمِعَ اللّهُ لمنْ حَمِدَه» ثمَّ يَرفَعُ يديه حتى يُحاذي بِهما منكبيه مُعتَدلاً، ثمَّ يقولُ: «اللّهُ أكبرُ»، ثمَّ يَهْوي إلى الأرض ساجِداً، فَيُجافي يديه عنْ جَنْبَيه، ويَفتَحُ أصابِعَ رِجْلَيْه، ثمَّ يرفعُ رأسَه ويَثْني رِجْلَه اليُسْرى فَيَقْعُدَ عليها، ثمَّ يَعتَدِلُ حتى يرجِعَ كُلُّ عَظمٍ في موضعِه مُعتدِلاً، ثمَّ يسجدُ، ثمَّ يقولُ: «اللّهُ أكبرُ»، و يرفعُ و يَثْني رجلَه اليُسرى فَيَقعُدُ عليها، ثمَّ يعتَدِلُ حتى يَرجِعَ كُلُّ عظمٍ إلى موضِعِه، ثمَّ ينهضُ، ثمَّ يصنعُ في الركعةِ الثانيةِ مثلَ ذلكَ، ثمَّ إذا قامَ منَ الرَّكعتَينِ كبَّرَ ورفعَ يده حتى يُحاذِي بِهما مَنكِبَيْه كما كبَّرَ عندَ إفتِتاحِ الصَّلاةِ، ثمَّ يصنعُ ذلكَ في بَقيَّةِ صلاته، حتى إذا كانتِ السَّجدَةُ التي فيها التَّسليمُ أخرَّ رِجْلَه اليُسرى، وقعَدَ مُتَوَرِّكاً على شِقِّه الأيسرِ، ثمَّ سلَّم. قالوا: صدقتَ، هكذا كانَ يُصَلِّي . رواه أبو داود، والدارميّ. وروى الترمذيُّ وابنُ ماجة معناه. وقَال الترمذيّ: هذا حديثٌ حسنٌ صحيح. وفي رواية لأبي داود منْ حديثِ أبي حُميد: ثمَّ ركعَ فَوَضَعَ يديه على رُكبَتَيْهِ كأنَّه قابِضٌ عَلَيهِما، ووتَّرَ يديه فنحَّاهُما عنْ جَنْبَيهِ، وقال: ثمَّ سجدَ

فأمكنَ أنفَه وجبهَتَه الأرضَ، ونَحّي يديه عنْ جَنبَيه، و وضع كَفَّيه حَذْوَ مَنكِبيْه، وفَرّجَ بينَ فَخذَيه غيرَ حامِلٍ بَطنَه على شيءٍ من فَخذَيه حتى فَرَغَ، ثمّ جلَسَ، فَافْتَرَشَ رِجلَه اليُسرى، وأقبلَ بِصَدْرِ اليُمنى على قِبلَتِه، ووضعَ كَفَّه اليُمنى على رُكبَتِهِ اليُمنى، وكَفَّه اليُسرى على رُكْبَتِه اليسرى، وأشارَ بأَصبَعَيه ـ يعني السَّبَّابَةَ ـ. وفي أخرى له: وإذا قعدَ في الرّكعتَينِ قعدَ على بَطنِ قَدَمِه اليسرى، ونَصَبَ اليُمنى. وإذا كانَ في الرَّابِعَةِ أفْضى بوَرِكِه اليُسرى إلى الأرض وأخرجَ قَدَمَيْه منْ ناحِيَةٍ واحدَةٍ. [۸۰۱]

۸۰۱- (۱۲) ابوحُمید ساعدی‌ﷺ در حضور ده تن از یاران پیامبرﷺ گفت: من داناترین و آگاه‌ترین شما نسبت به کیفیت و چگونگی نماز رسول‌خداﷺ هستم.
گفتند: پس کیفیت و چگونگی نماز پیامبرﷺ را برای ما آشکار و نمایان ساز.
ابوحمید گفت: پیامبرﷺ وقتی که می‌خواست نماز بخواند، دست‌هایش را تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد (به نحوی که کف دست‌هایش در مقابل شانه‌هایش و سر انگشتان بلندش در برابر قسمت بالای گوش‌هایش و انگشتان کوتاهش در برابر قسمت پائین گوش‌هایش قرار می‌گرفت) سپس تکبیر (الله اکبر) می‌گفت، و شروع به قرائت می‌کرد، آنگاه تکبیر گفته و دست‌هایش را تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد و به رکوع می‌رفت و دو کف دستش را روی دو زانویش قرار می‌داد، سپس اعتدال و طمأنینه را در رکوع رعایت می‌کرد اینگونه که سرش را نه به زیر می‌افکند و نه بلند می‌کرد (بلکه در حدی وسط قرار می‌داد.) آنگاه سرش را از رکوع بلند می‌کرد و می‌فرمود: «سمع الله لمن حمده» و دست‌هایش را با اعتدال و طمأنینه‌ی کامل تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد پس از آن «الله اکبر» می‌گفت و رو به زمین فرود می‌آمد و به سجده می‌رفت و دو دستش را از دو پهلویش دور می‌کرد و انگشتان پاهایش را از هم باز (و رو به قبله) می‌کرد.

---

[۸۰۱] ابوداود ۴۶۸/۱ح ۷۳۰، دارمی ۳۶۱/۱ ح ۱۳۵۶، ترمذی نیز به همین معنی در سننش ۱۰۵/۲ ح ۳۰۴ نقل کرده است، ابن ماجه ۳۳۷/۱ ح ۱۰۶۱، مسنداحمد ۴۲۴/۵ و ابوداود روایت اول را در ۴۷۱/۱ ح ۷۳۴ و روایت دوم را در ۴۶۹/۱ح ۴۶۸ روایت کرده است.

سپس سرش را از سجده‌ی اول بلند می‌کرد و پای چپش را پهن می‌نمود و بر آن می‌نشست، آنگاه در جلسه‌ی استراحت، اعتدال و طمأنینه را رعایت می‌کرد تا اینکه هر یک از استخوان‌های بدن، در جای خود قرار می‌گرفت.

سپس سجده‌ی دوم را به جای می‌آورد و می‌فرمود: «الله اکبر» و سرش را از سجده‌ی دوم بلند می‌کرد و پای چپش را پهن می‌نمود و برآن می‌نشست، و در این نشستن، کمال اعتدال و طمأنینه را رعایت می‌نمود تا هریک از استخوان‌های بدن، در جای خود قرار بگیرد (یعنی پیامبرﷺ برای یک لحظه پس از سجده‌ی دوم در رکعت اول و سوم، می‌نشست) سپس برای رکعت دوم بلند می‌شد و در رکعت دوم نیز همین عملیات را تکرار می‌نمود.

(و پس از تشهد اول) هنگام بلندشدن به رکعت سوم «الله اکبر» می‌گفت و دستانش را تا مقابل شانه‌هایش بلند می‌کرد همانگونه که برای شروع نماز تکبیر می‌گفت (و دستانش را بلند می‌کرد) و این عملیات و کارها را در تمام رکعت‌های نماز انجام می‌داد و وقتی که به رکعت آخر می‌رسید بصورت «متورّک» در تشهد اخیر می‌نشست یعنی پای چپ خویش را از زیر پای راست بیرون می‌کرد و بر باسن خود در سمت چپ می‌نشست و آنگاه سلام نماز می‌گفت.

صحابه‌ؓ به ابوحمیدؓ گفتند: راست گفتی! پیامبرﷺ این چنین که تو گفتی نماز می‌خواند.

[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند و ترمذی و ابن‌ماجه نیز به همین معنا روایت کرده‌اند و ترمذی گفته: حدیث حسن و صحیح است.]

و در روایتی دیگر، ابوداود از ابوحمیدؓ نقل می‌کند که گفت :

«سپس پیامبرﷺ به رکوع می‌رفت و دو دستش را روی دو زانویش قرار می‌داد مانند اینکه آنها را گرفته باشد، و دو دستش را خم و از دو پهلویش دور می‌کرد. آنگاه به سجده می‌رفت و بینی و پیشانی‌اش را محکم و استوار بر زمین می‌نهاد و در سجده، دو دستش را از دو پهلویش دور می‌نمود و آنها را برابر شانه‌هایش قرار می‌داد و تا پایان سجده، ران‌هایش را از شکم خویش دور می‌نمود.

آنگاه که از سجده فارغ می‌شد (و برای تشهد) می‌نشست، پای چپش را پهن می‌کرد و (پای راستش را به حالت عمودی بر زمین نصب می‌کرد) و انگشتان این پا را رو به قبله می‌کرد و کف دست راستش را روی ران راستش و کف دست

چهش را روی ران چهش قرار می‌داد (و انگشتان دست راستش را مشت می‌کرد) و با انگشت سبابه بطرف قبله اشاره می‌کرد.»

و در روایتی دیگر از ابوداود، چنین آمده است:

«و هرگاه پیامبرﷺ بعد از پایان رکعت دوم برای تشهد اول می‌نشست (پای چهش را پهن می‌کرد و با آرامش) بر کف آن می‌نشست و پای راستش را (به حالت عمودی بر زمین) نصب می‌کرد و وقتی در رکعت چهارم (در رکعت آخر، برای تشهد) می‌نشست، به صورت تورک می‌نشست، این طور که باسن چهش را به زمین می‌چسباند و بر آن می‌نشست، و هر دو پایش را از سمتی (سمت راست) بیرون می‌آورد.»

«یحاذی»: برابر و مقابل شانه‌ها قرار می‌داد. «لایصبّی رأسه»: سرش را بسوی زمین خم نکرد و فرود نیاورد. «لا یقنع»: سرش را بلند نمی‌کرد.

«یهوی إلی الارض»: بسوی زمین فرود آمد. «یثنی رجله»: پایش را خم و پهن کرد. «و قعد متورکاً»: بر سرین نشست. «تورک» : بر سرین نشستن را گویند؛ این طور که پای چپ خویش را از زیر پای راست بیرون کند و بر باسن خود در سمت چپ بنشیند.

«وتر یدیه»: دست‌هایش را خم کرد. «نحاهما عن جنبیه» : دو دستش را از دو پهلویش دور نمود.

۸۰۲ ــ (۱۳) وعن وائِلِ بنِ حُجْرٍ : أنّه أبصرَ النبيَّ صلی الله علیه وسلّم حین قامَ إلی الصَّلاةِ رفعَ یدیْه حتی کانَتا بحِیالِ مَنکِبَیه، وحاذی إبْهامَیه أذنَیه، ثمّ کبَّرَ . رواه أبوداود. و في روایة له: یَرفَعُ إبْهامَیه إلی شحمَةِ أذنَیه.[۸۰۲]

۸۰۲- (۱۳) وائل بن حجرؓ گوید: پیامبرﷺ را دیدم هرگاه نیت نماز را بجا می‌آورد دست‌هایش را تا مقابل هر دو شانه‌اش بلند می‌کرد (یعنی کف هر دو

---

[۸۰۲] ابوداود روایت اول را در ۴۶۵/۱ح ۷۲۴ و روایت دوم را در ۴۷۳/۱ ح ۷۳۷ روایت کرده است ، نسایی ۱۲۳/۲ ح ۸۸۲

دستش در مقابل شانه‌هایش قرار می‌گرفت) و انگشتان ابهامش را در برابر قسمت گوش‌هایش قرار می‌داد و «الله کبر» می‌گفت.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است و در روایتی دیگر از خود ابوداود نقل شده است :]

«پیامبرﷺ انگشتان ابهامش را تا مقابل هر دو نرمه‌ی گوش‌هایش بلند می‌کرد»

شرح: هدف وائل بن حجرؓ این است که پیامبرﷺ هرگاه نیت نماز را به جای می‌آورد دست‌هایش را تا مقابل هر دو شانه‌اش بلند می‌کرد به نحوی که کف هر دو دستش در مقابل شانه‌هایش و سر انگشتان بلندش در برابر قسمت بالای گوش‌هایش و انگشتان کوتاهش (انگشتان ابهام) در برابر قسمت پائین گوش‌هایش (نرمه‌ی گوش‌ها) قرار می‌گرفت.

و این گونه میان تمام روایات جمع می‌شود.

۸۰۳ ــ (۱٤) وعن قَبيصةَ بن هُلْبٍ ، عن أبيه، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يَؤُمُّنا فيأخذُ شِمالَه بيمينه . رواه الترمذي وابن ماجة.[۸۰۳]

۸۰۳- (۱۴) قبیصة بن هلب از پدرش روایت می‌کند که گفت: پیامبرﷺ مقتدا و پیشنماز جماعت ما قرار می‌گرفت و دست چپش را با دست راست می‌گرفت (یعنی در نماز دست راستش را روی دست چپ خویش قرار می‌داد.)

[این حدیث را ترمذی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

۸۰٤ ــ (۱٥) وعن رفاعة بن رافع ، قال: جاءَ رجلٌ فصلّى في المسجدِ، ثمَّ جاء فسلَّمَ على النبي صلى الله عليه وسلّم فقالَ النبيُّ: «أعِدْ صَلاتَك؛ فإنَّك لم تُصَلِّ» فقالَ: عَلِّمْني يا رسولَ الله ! كيف أُصَلِّي ؟ قال: «إذا تَوَجَّهتَ إلى القبلةِ فكَبِّر، ثم اقرأ بأُمِّ القرآنِ وما شاء الله أن تقرأ، فإذا ركَعتَ فاجعَلْ راحَتَيْك على رُكبتَيك ومَكِّن ركوعَك، وامدُدْ ظَهرَك. فإذا رَفَعتَ فأقِم صُلْبَكَ، وارفعْ رأسَكَ

---

[۸۰۳] ترمذی ۳۲/۲ ح ۲۵۲ وقال حدیث حسن ، ابن ماجه ۶۶/۱ ح ۸۰۹ ، مسنداحمد ۲۲۶/۵

حتى ترجعَ العظامُ إلى مفاصلِها. فإذا سَجَدتَ فمَكّن للسُّجود. فإذا رفعتَ فَاجلِسْ على فَخذكَ اليُسرى. ثمّ اصْنَعْ ذلكَ في كُلِّ رَكعةٍ وسَجدةٍ حتى تطمَئِنَّ». هذا لفظُ «المصابيح». و رواه أبوداود معَ تَغييرٍ يَسيرٍ، و روى الترمذيُّ والنسائيُّ معناه. و في روايةٍ للترمذي، قال: «إذا قُمتَ إلى الصَّلاة فَتَوَضَّأْ كما أمركَ اللّهُ به، ثمّ تَشهّدْ، فأقِمْ فإنْ كانَ معكَ قرآنٌ فاقرأْ، وإلاَّ فاحْمَدِ اللّهَ وكَبِّرهُ، وهلِّلهُ، ثمّ اركعْ.[804]

۸۰۳- (۱۵) رفاعة بن رافع ﷺ گوید: مردی وارد مسجد شد و نماز خواند سپس جلو آمد و به پیامبرﷺ سلام کرد، پیامبرﷺ (جواب سلام او را داد و) فرمود: نمازت را دوباره بخوان، چون تو نماز نخواندی و این نماز نیست.
آن مرد گفت: ای رسول‌خداﷺ کیفیت و چگونگی نماز را به من یاد بده! پیامبرﷺ فرمود: هرگاه برای نماز رو به قبله بلند شدی، تکبیر (الله اکبر) بگو، سپس «ام‌القرآن» (سوره‌ی فاتحه) وآنچه برایت از دیگر سوره‌های قرآنی ممکن است، بخوان. و وقتی که به رکوع رفتی، دو کف دستت را روی زانوهایت قرار بده و با اعتدال و طمأنینه، رکوع نمازت را انجام بده و در آن آرام بگیر، و پشت خویش را در رکوع، خوب هموار ساز و تمام آن را در یک سطح قرار بده، و وقتی سرت را از رکوع، بلند کردی، استخوان و تیره‌ی پشتت را راست گردان و سرت را از رکوع بلند کن تا هر یک از مهره‌ها و استخوان‌های پشت در جای خودشان آرام گیرند.
و وقتی به سجده رفتی، در سجده‌ات آرام گیر و هرگاه سرت را از سجده برداشتی، پس بر ران چپ خود بنشین (یعنی پای چپ خویش را پهن کن و با آرامش برآن بنشین، و پای راستت را به حالت عمودی بر زمین نصب کن و انگشتان آن پا را رو به قبله قرار بده.)

---

[804] ابوداود ۵۳۷/۱ و ۵۳۸ ح ۸۵۹ و ۸۶۰ ناگفته نماند که ابوداود این حدیث را با اندکی تغییر نقل نموده است. ، ترمذی نیز به همین معنی در سننش ۱۰۵/۲ ح ۳۰۲ نقل کرده و گفته است: «حدیث حسن» ، نسایی ۱۹۳/۲ ح ۱۰۵۳ ، دارمی ۳۵۰/۱ح ۱۳۲۹ ، مسنداحمد ۳۴۰/۴ و روایت «اذا قمت لصلاة فتوضأ ...» را ابوداود در سننش ۵۳۸/۱ ح ۸۶۱ و ترمذی نیز در ضمن شماره‌ی ۳۰۲ نقل کرده‌اند.

سپس این کار را با اعتدال کامل و طمأنینه‌ی لازم تا پایان نماز، در هر رکوع و سجده‌ای انجام بده.

[این لفظ «مصابیح» است. و همین حدیث را ابوداود با اندکی تغییر روایت نموده است و ترمذی و نسائی نیز به معنای آن روایت کرده‌اند. و در روایتی از ترمذی چنین نقل شده است:]

«پیامبرﷺ فرمود: وقتی که خواستی نماز بخوانی، پس چنانچه خداوند ﷻ به تو فرمان داده ، وضو بگیر، آنگاه پس از وضو، «اشهد ان لا الـه الا الله و أن محمداً رسول الله » بگو، سپس نماز را برگزار کن، و اگر در حافظه‌ی تو مقداری از قرآن بود، آن را در نماز بخوان، و در غیر این صورت «الحمد لله»، «الله اکبر » و«لا الـه الا الله » بگو. سپس به رکوع برو»

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که اگر کسی از قرآن چیزی را یاد نداشت، می‌تواند تا وقتی که قرآن را یاد بگیرد وآیاتی از آن را حفظ نماید، به تسبیح، تکبیر و تهلیل پروردگار بپردازد، یعنی در نماز «سبحان الله»، «الحمدلله» ، «الله اکبر» و «لااله الا الله» بگوید.

بنابراین کسی که قطعاً قرآن را نمی‌داند و یا جدیداً اسلام آورده است، در همه‌ی حالات «سبحان الله» بگوید، فرض اداء می‌گردد، ولی برای آموختن قرآن و نماز، خوب زحمت بکشد و در این راستا سعی و تلاش بی‌وقفه نماید تا مقداری از قرآن را حفظ نماید.

۸۰۵ ــ (۱٦) وعن الفضلِ بنِ عبَّاسٍ رضي الله عنهما، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «الصَّلاةُ مَثْنى مَثنى، تَشَهُّدٌ في كلِّ ركعتَينِ، وتَخَشُّعٌ وتضرُّعٌ وتَمَسكُنٌ، ثمَّ تُقْنِعُ يديكَ ــ يقولُ: تَرفَعُهُما ــ إلى ربِّكَ مُستَقبلاً بُطونِهما وَجهَك، وتقولُ: يا ربِّ ! يا ربِّ ! ومَنْ لم يفعلْ ذلكَ فهُو كذا وكذا». وفي روايةٍ: «فهو خِداجٌ». رواه الترمذيُّ.[۸۰۵]

---

[۸۰۵] ترمذی ۲/۲۲۵ ح ۳۸۵ ، مسنداحمد ۱/۲۱۱

۸۰۵- (۱۶) فضل بن عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: (کمترین حدّ) نماز، دو رکعت است که در هر دو رکعت آن «تشهد» * و«خشوع وخضوع» (جسمانی و قلبی) و«تضرع و فروتنی» (در پیشگاه پروردگار جهانیان) و «اظهار بینوایی و ضعیفی، و بی‌چیزی و مسکنت» است.
وآن گاه (که از نمازت فارغ شدی) دست‌هایت را در حالی که کف آنها مقابل و روبروی رخسارت باشد، به سوی پروردگارت بلندکن و بگو: پروردگارا! پروردگارا!...
و هرکس این چنین نکند (یعننی خشوع بدنی و جسمانی و قلبی و روحانی را رعایت نکند، و حس خودخواهی و خودمحوری وغرور و نخوت در وجودش شعله‌ور باشد، و خویشتن را بی‌نیاز از دعا و از این که دست نیاز به سوی پروردگار بی‌نیاز دراز کند، بداند و اظهار بی‌نوایی و بی‌چیزی و ضعف و فقیری در پیشگاه پروردگار عالمیان نکند، و در هر حرکتی از حرکات نماز و در هر وقتی از اوقات آن و در هر رکنی از ارکان آن حضور قلب نداشته باشد و به تمام ارکان و حد و حدود وآداب و سنن و شرایط و لوازم نماز، پایبند نباشد) نمازش چنین و چنان است. (یعنی ناقص و بی‌نور، و بی‌تأثیر و بی‌روح است.)
و در روایتی وارد شده است که چنین نمازی (در اجر و پاداش و فضیلت و برتری) ناقص است.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]
«خداج»: نقصان و کاستی.

* «التحیات لله والصلوات والطیبات، السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته، السلام علینا وعلی عبادالله الصالحین، اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده و رسوله»

فصل سوم

۸۰۶ ــ (۱۷) عن سعید بنِ الحارثِ بنِ المُعَلّی ، قال: صلّی لنا أبوسعید الخُدريُّ، فَجَهَرَ بالتّکبیرِ حینَ رفعَ رأسَه مِنَ السُّجودِ، وحینَ سجدَ، وحینَ رفعَ [وحین قام] مِنَ الرَّکعَتَین. وقال: هکذا رأیتُ النبيَّ صلی الله علیه وسلّم. رواه البخاريُّ.[۸۰۶]

۸۰۶- (۱۷) سعیدبن حارث بن معلیﷺ گوید: ابوسعید خدریﷺ مقتدا و پیشنماز جماعت ما شد و هنگام بلندکردن سر از سجده‌ی اول و هنگام سجده‌کردن (برای سجده‌ی دوم) و بلندکردن سر از سجده‌ی دوم، و آنگاه که از دو رکعت اول نماز بلند شد، به آواز بلند تکبیر (الله اکبر) گفت و فرمود: پیامبرﷺ را چنین دیدم (که در هر پائین آمدن و بلندشدنی در نماز و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، تکبیر می‌گفت.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

۸۰۷ ــ (۱۸) وعن عِکرِمَةَ ، قال: صَلَّیتُ خَلفَ شیخٍ بمکةَ، فکبَّرَ ثِنتَینِ وعشرینَ تکبیرةً. فَقُلتُ لابنِ عبّاسٍ: إنّه أحمقُ. فقال: ثَکِلَتكَ أُمُّكَ، سُنَّة أبي القاسمِ. رواه البخاري.[۸۰۷]

۸۰۷- (۱۸) عِکرمه ﷺ (غلام آزاد شده و شاگرد ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ) گوید: در مکه پشت سر دانشمند و عالمی نماز خواندم که وی در نماز بیست و

---

[۸۰۶] بخاری ۲/۳۰۲ ح ۸۲۵

[۸۰۷] بخاری ۲/۲۷۲ ح ۷۸۸

دو تکبیر گفت. به ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گفتم: وی جاهل و کم‌خرد است (که این اندازه تکبیر را با صدای بلند و رسا گفته است)

ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ چون این سخنم را شنید، گفت: مادرت در عزایت نشیند! سنّت و منش، و سبک و روش ابوالقاسم ﷺ این چنین بود (که در هر پائین‌آمدن و بلندشدنی در نماز و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، تکبیر می‌گفت.)

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: «بیست و دو تکبیر»: بیست و دو تکبیر در نمازهای چهار رکعتی تحقق پیدا می‌کند، چرا که در هر رکعت آن، در هر بلندشدن و پائین‌آمدنی و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، پنج تکبیر وجود دارد که مجموع تکبیرها در چهار رکعت، به بیست تکبیر می‌رسد،

علاوه از آن، دو تکبیر دیگر نیز وجود دارد: یکی تکبیر تحریمه و دیگری تکبیر بلندشدن از تشهد اول. و مجموعه‌ی تمام این تکبیرها در چهار رکعت به بیست و دو تکبیر می‌رسد.

«خلف شیخ بمکة»: شیخ: پیر که معمولاً سنش از پنجاه گذشته بود. مراد از این پیر دانشمند و عالم که عکرمه در مکه‌ی مکرمه پشت سرش نماز خواند، حضرت ابوهریره رضی الله عنه است، چنانچه در روایت احمد، طبرانی، و طحاوی به این موضوع اشاره رفته ودر آنها نام حضرت ابوهریره رضی الله عنه با صراحت بیان شده است.

«ثکلتك امّك»: [مادرت تو را از دست بدهد و در عزایت نشیند] : البته حقیقت دعا، مدنظر ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ نبوده است، بلکه این از شمار عباراتی می‌باشد که عرب‌ها از روی عادت بر زبان می‌آورند و به هیچ عنوان حقیقت آن را مدنظر ندارند.

۸۰۸ ــ (۱۹) وعن عليِّ بنِ الحُسينِ مُرسلاً ، قال: كانَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه و سلّم يُكبِّرُ في الصَّلاةِ كُلَّما خفضَ و رفعَ، فَلمْ تزَلْ تلكَ صلاتُه حتى لَقِيَ اللّهَ. رواه مالكٌ.[۸۰۸]

۸۰۸- (۱۹) از علی بن حسین ـ رضی‌الله عنهما ـ به صورت مرسل روایت است که گفت: پیامبرﷺ در نماز، هرگاه برای سجده، رکوع، تشهد، قومه و جلسه، خم یا بلند می‌شد، «الله اکبر» را می‌گفت و پیوسته تا وقتی که پیامبرﷺ چشم از این جهان فرو بست، کیفیت نمازش این چنین بود (یعنی در هر پائین‌آمدن و بلندشدنی در نماز و در هر انتقال از رکنی به رکن دیگر، تکبیر ـ الله اکبرـ می‌گفت.)

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

۸۰۹ ــ (۲۰) وعن عَلقمةَ ، قال: قالَ لنا ابنُ مسعودٍ: ألاَ أُصلِّي بكم صلاةَ رسولِ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم ؟ فصلّى، ولم يَرفَعْ يديه إلاّ مَرَّة واحدةً مع تكبيرةِ الافتِتاح. رواه الترمذيُّ، وأبو داود، والنسائيُّ. وقال أبوداود: ليسَ هُوَ بصَحيحٍ على هذا المعنى.[۸۰۹]

۸۰۹- (۲۰) علقمه ﷺ گوید: ابن مسعود ﷺ خطاب به ما گفت: برای شما نمازی بسان نماز رسول‌خداﷺ بخوانم؟ وی این را گفت و شروع به نمازخواندن کرد و در آن جز یک مرتبه. آن هم به هنگام تکبیر شروع نماز (تکبیرة الاحرام)، دستانش را بلند نکرد.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند و ابوداود گفته است: این حدیث به این معنا صحیح نیست. ولی ترمذی گفته: حدیث ابن مسعودﷺ حدیثی حسن است.]

---

[۸۰۸] مؤطا مالک کتاب الصلاة ۷۶/۱ ح ۱۷

[۸۰۹] ابوداود ۴۷۷/۱ ح ۷۴۷ و قال: لیس هو بصحیح علی هذا اللفظ ، ترمذی ۴۰/۲ ح ۲۵۷ و قال: حدیث عبدالله بن مسعود حسن ، نسایی ۱۹۵/۱ ح ۱۰۵۸ و احمد بن حنبل نیز به همین معنی در مسندش ۴۴۲/۱ نقل نموده است.

شرح: دو دست بلند کردن را «**رفع یدین**» می گویند. در شروع نماز و در هنگام تکبیر تحریمه، دو دست را بلند کردن، مسئله‌ای اتفاقی و اجتماعی می‌باشد و در این مورد هیچ یک از علماء و صاحب‌نظران اسلامی با همدیگر اختلاف نظر ندارند، البته در هنگام رفتن به رکوع، و بلند شدن از آن و بعد از تشهد و هنگام بلندشدن به رکعت سوم، اختلاف است که آیا در این موارد، «رفع یدین» بشود یا خیر؟

به هر حال «رفع یدین» و ترک آن، هر دو از رسول‌خداﷺ ثابت است، و از نظر جواز میان رفع و یا ترک آن، هیچ اختلافی وجود ندارد بلکه هر دو جایزاند و اختلاف نظر علماء و صاحب‌نظران اسلامی و فقهی، فقط در افضلیت است که برخی از صحابه‌ﷺ مانند: عبدالله بن مسعودﷺ و برخی از فقهاء وائمه همانند: ابوحنیفه و سفیان ثوری، ترک رفع یدین را اختیار کرده‌اند و عبدالله بن عمر، جابر و بسیاری دیگر از صحابه ﷺ و جمعی از فقهاء و مجتهدین مانند : شافعی، احمد و... رفع الیدین را اختیار نموده‌اند.

امام ترمذی پس از نقل حدیث ابن مسعود ﷺ در مورد ترک رفع یدین و اشاره بسوی حدیث « براء بن عازب»ﷺ می گوید: «و به یقول غیر واحد من أهل العلم من اصحاب النبی و التابعین » بسیاری از اهل علم از صحابه و تابعین، قائل به ترک رفع یدین هستند، و در مورد حدیث ابن مسعودﷺ نیز می گوید:

«حدیث ابن مسعودﷺ حدیثی حسن است.»

۸۱۰ ــ (۲۱) وعن أبي حُمَيدٍ السَّاعدِيِّ ، قال: كانَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم إذا قامَ إلى الصَّلاةِ إستَقبَلَ القِبلةَ، و رفعَ يديه، وقال: «اللّهُ أكبرُ» . رواه ابنُ ماجة.[۸۱۰]

۸۱۰- (۲۱) ابوحمید ساعدیﷺ گوید: پیامبرﷺ وقتی که می‌خواست نماز بخواند، رو به قبله می‌ایستاد و دست‌هایش را بلند می کرد و می‌فرمود: «الله اکبر».
[این حدیث را ابن‌ماجه روایت کرده است.]

---

[۸۱۰] ابن ماجه ۱/۲۶۴ح ۸۰۳

۸۱۱ ــ (۲۲) وعن أبي هريرةَ ، قال: صلّى بنا رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم الظُّهرَ، و في مُؤخَّرِ الصُّفوفِ رَجُلٌ، فأساءَ الصَّلاةَ، فَلمَّا سَلَّمَ ناداهُ رسولُ اللّهِ: «يا فلان ! ألا تَتَّقي اللّهَ ؟ ! ألاَ ترى كيف تُصَلّي ؟ ! إنَّكم تَرَوْنَ أنه يخفى عليَّ شيء مِمَّا تَصنَعونَ، واللّهِ إني لأرى منْ خَلفي كما أرى منْ بينِ يديَّ» . رواه أحمد.[811]

۸۱۱- (۲۲) ابوهریره گوید: پیامبر ﷺ در نماز ظهر، مقتدا و پیشنماز جماعت ما قرار گرفت و در آخر صف‌ها، مردی بود (که با رعایت نکردن ارکان، حد و حدود، آداب و سنن، شرایط و لوازم، و خشوع بدنی و جسمانی و خضوع قلبی و روحانی) نمازش را با بدی اقامه نمود.
چون آن مرد از نمازش سلام داد، پیامبر ﷺ وی را به نزدش فراخواند و فرمود: فلانی! آیا از خدا پروا نمی‌کنی! آیا نمی‌بینی که به چه کیفیت (بد و نامطلوبی) نماز می‌خوانی! براستی شما می‌پندارید که آنچه (پشت سر من) انجام می‌دهید از چشم من پوشیده و مخفی می‌ماند ولی به خدا قسم! من شما را از پشت سر خویش چنان می‌بینم که از روبروی خود مشاهده می‌نمایم.
[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

شرح: معجزه، امری خارق‌العاده است که مخالف عقل نیست و به عنایت و تأیید الهی برای اثبات و تأکید الوهیت و ربوبیت الهی و نبوت و رسالت پیامبران، در موارد مختلف بر دست پیامبران آشکار می‌گردد.

فلسفه و حکمت معجزات، بیان و اثبات حقانیت و صدق انبیاء است، معجزات انبیای گذشته و همه‌ی معجزات پیامبر اسلام ﷺ به استثنای قرآن، مختص و محدود به زمان خودشان بوده، اما قرآن باز هم به نص خود قرآن و اعجازش، همیشگی و ماندگار است و مؤمنین به یکایک موارد فوق ایمان دارند.

---

[811] مسنداحمد ۲/۴۲۹

از جمله‌ی این معجزات، یکی همین بود که پیامبرﷺ با قدرت خدا و اجازه از محضر پروردگار، نمازگزاران و حرکات و سکنات و کارهای آنها را از پشت سر خویش مشاهده می‌کرد، همانگونه که از روبرو این کار را می‌نمود.

و در واقع این معجزه نیز بسان معجزات و کارهای فوق‌العاده‌ی دیگر، کار خدا بود نه کار خود پیامبرﷺ.

خود پیامبرﷺ پیوسته این پندار اشتباه را از مغز مردم بیرون کرد و به آنها ثابت نمود، که من نه خدا هستم، نه شریک و انباز خدا و اعجاز و معجزه، تنها کار اوست. من بشری هستم همانند انسان‌های دیگر، با این تفاوت که وحی بر من نازل می‌شود وآن مقدار که از اعجاز نیز لازم بوده، خودش در اختیارم گذارده است، بیش از این کاری از دست من ساخته نیست.

به همین دلیل با اینکه در قرآن معجزات متعددی به حضرت عیسیؑ نسبت داده شده است، از قبیل: زنده‌کردن مردگان، شفای بیماران غیر قابل علاج و یا کورمادرزاد، ولی با این حال در تمام این موارد کلمه‌ی «بأذنی» یا «بأذن الله» که آن را منحصراً منوط به فرمان پروردگار می‌داند، آمده است تا روشن شود این معجزات گر چه بدست مسیحؑ ظاهر شده اما از خود او نبوده است، بلکه همه بفرمان خدا بوده است.

باب (۱۱)

درباره‌ی آنچه پس از گفتن تکبیر تحریمه باید خوانده شود.

فصل اول

۸۱۲ ــ (۱) عن أبي هريرةَ ، قال: كانَ رسول اللّهِ يَسكُتُ بينَ التَّكبيرِ وبينَ القِراءَةِ إسْكاتَةً. فقلتُ: بأبي أنتَ وأُمي يا رسولَ اللّهِ ! إسْكَاتَكَ بينَ التكبيرِ وبينَ القِراءَةِ ما تقولُ ؟ قال: «أقولُ: اللّهُمَّ باعِدْ بيني و بينَ خطايايَ كما باعَدْتَ بينَ المشرِقِ والمغرِبِ، اللّهُمَّ نَقِّني منَ الخَطايا كما يُنقَّى الثَّوْبُ الأبيضُ منَ الدَّنسِ، اللّهُمَّ اغسِلْ خطايايَ بالماءِ والثلجِ والبَرَدِ» . متفق عليه.[۸۱۲]

۸۱۲- (۱) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ وقتی در نماز تکبیر (احرام) می‌گفت، قبل از خواندن فاتحه، لحظه‌ای سکوت می‌کرد. گفتم: ای رسول‌خداﷺ! پدر و مادرم فدایت، در سکوتی که بین تکبیر و قرائت می‌کنی، چه می‌گویی؟ پیامبرﷺ فرمود: می‌گویم: «اللهم باعد بینی و بین خطایای کما باعدت بین المشرق والمغرب، اللهم نقنی من الخطایا کما ینقی الثوب الابیض من الدنس، اللهم اغسل خطایای بالماء والثلج والبرد»

پروردگارا! بین من و خطاهایم فاصله بیانداز، همچنانکه بین مشرق و مغرب فاصله انداختی. پروردگارا! مرا از گناهانم پاک کن همچنانکه لباس سفید از چرک و آلودگی پاک می‌شود. خداوندا ! مرا از خطاهایم با برف وآب و تگرگ بشوی (یعنی گناهان و خطاهایم را با رحمت و مغفرت و لطف و کرم خویش به کلی محو و نابود گردان.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

[۸۱۲] بخاری ۲۲۷/۲ ح ۷۴۴ ، مسلم ۴۱۹/۱ ح (۱۴۷-۵۹۸) و لفظ حدیث از بخاری است. ، ابوداود ۴۹۳/۱ ح ۷۸۱ ، نسایی ۵۰/۱ ح ۶۰ ، ابن ماجه ۲۶۴/۱ ح ۸۰۵ ، دارمی ۳۱۳/۱ ح ۱۲۴۴ ، مسنداحمد ۲۳۱/۲

شرح: هر لحظه امکان انحراف برای انسان وجود دارد واصولاً وقتی پیامبرﷺ از شر گناهان، خطاها و معاصی به خدا پناه می‌برد، با اینکه پیامبرﷺ با لطف وکرم الهی و با امدادهای غیبی و سپردن خویشتن به خدا، از هرگونه انحراف، گناه و معصیت بیمه شده بود، ولی بااین حال، لطف وکرم الهی را درخواست می‌کند و از شرّ گناهان به او پناه می‌برد، با این حال، تکلیف ما و دیگر انسان‌ها روشن و مشخص است.

از این حدیث دانسته شده که پیامبرﷺ گاهی پس از گفتن تکبیر احرام و قبل از قرائت، این دعا را می‌خواند.

«الدنس»: چرک وآلودگی. «الثلج»: برف. «البرد»: تگرگ و ژاله

مراد از آب و برف و تگرگ، مبالغه در درخواست مغفرت و رحمت خداوند متعال در محوکردن گناهان است. یعنی خدایا! گناهانم را با انواع مُطَهِّرات و پاک‌کننده‌ها و اقسام مغفرت و رحمت و لطف وکرم محو و نابود بساز، و مرا از تمامی گناهان پاک کن.

۸۱۳ ــ (۲) وعن عليٍّ، رضي اللّهُ عنه، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا قامَ إلى الصلاةِ ــ وفي روايةٍ: كان إذا افتَتَحَ الصَّلاةَ ــ كبَّرَ، ثمَّ قال: «وَجَّهْتُ وجهِيَ للذي فطَرَ السَّماواتِ والأرضَ حَنيفاً وما أنا منَ المُشرِكينَ إنَّ صَلاتِيَ ونُسُكي ومَحيْايَ ومَماتِي لِلّهِ ربِّ العالمينَ، لا شَريكَ له، وبذلكَ أُمِرْتُ وأنا منَ المسلمينَ. اللّهُمَّ أنتَ الملكُ لا إلهَ إلاّ أنتَ، أنتَ ربِّي وأنا عَبدُكَ، ظَلَمْتُ نفسي، واعترفتُ بذَنبِي، فَاغفِرْ لي ذُنوبي جميعاً، إنّه لا يَغفِرُ الذُّنُوبَ إلاّ أنتَ، وَاهدِنِي لِأحسَنِ الأخلاقِ، لا يَهْدي لأحسَنِها إلاّ أنتَ، واصرِفْ عَنِّي سيِّئَها، لا يصرِفُ عنِي سيئَها إلاّ أنتَ. لبَّيْكَ وسَعْدَيْكَ والخيرُ كُلُّه في يَدَيْكَ، والشَّرُّ ليسَ إليكَ، أنا بكَ وإليكَ، تباركت و تعاليتَ، أستغفِرُكَ وأتُوبُ إليكَ». وإذا ركعَ قال «اللّهُمَّ لكَ رَكَعْتُ، وبكَ آمَنتُ، و لكَ أسلَمْتُ، خَشَعَ لكَ سَمْعي،

وبصَري، ومُخّي، وعظْمي، وعصَبي». فإذا رفعَ رأسَه قال: «اللّهُمَّ ربَّنا لكَ الحمدُ مِلْءَ السَّماواتِ والأرضِ وما بينَهُما، ومِلْءَ ما شئتَ منْ شيءٍ بَعْد». وإذا سجدَ قال: «اللّهُمَّ لكَ سَجَدْتُ، وبكَ آمنتُ، و لكَ أسلَمتُ، سَجَدَ وجهي لِلّذي خلَقه وصوَّرَه، و شقَّ سمعَه وبصرَه، تباركَ اللّهُ أحسَنُ الخالقينَ». ثمّ يكونُ من أخرِ ما يقولُ بينَ التّشَهُّدِ والتّسليمِ: «اللّهُمَّ اغفرْ لي ما قَدّمتُ وما أخّرتُ، وما أسرَرْتُ وما أعلَنتُ، وما أسرَفتُ، وما أنتَ أعلَمُ به منّي. أنتَ المُقدِّمُ وأنتَ المُؤَخِّرُ، لا إلهَ إلاّ أنتَ». رواه مسلم. و في روايةٍ لِلشّافِعيّ: «والشَّرُّ ليسَ إليكَ، والمَهدِيُّ مَنْ هديتَ، أنا بكَ وإليكَ، لا مَنجَى منكَ ولا مَلْجَأَ إلاّ إليكَ، تباركتَ».[۸۱۳]

۸۱۳- (۲) علی‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ وقتی که می‌خواست نماز بخواند ـ و در روایتی دیگر: پیامبر(ص) وقتی که نمازش را شروع می‌کرد ـ «الله اکبر» می‌گفت و پس از تکبیر احرام می‌فرمود: «وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفاً وما انا من المشرکین، ان صلاتی و نسکی و محیای ومماتی لله رب العالمین، لا شریک له و بذالک اُمرت وانا من المسلمین. اللهم انت الملک لا اله الا انت، انت ربی وانا عبدک، ظلمت نفسی واعترفت بذنبی، فاغفر لی ذنوبی جمیعاً انّه لایغفر الذنوب الا انت واهدنی لأحسن الاخلاق، لایهدی لأحسنها الا انت، واصرف عنی سیئها، لایصرف عنی سیئها الا انت، لبیک و سعدیک والخیرکله فی یدیک، والشر لیس الیک، انا بک والیک، تبارکت و تعالیت ، استغفرک و اتوب الیک»

«بی‌گمان من رو به سوی کسی می‌کنم که آسمانها و زمین را آفریده است و من از هر راهی جز راه او به کنارم و از زمره‌ی مشرکان نیستم. نماز و عبادت و زیستن و مردن من از آن خدا است که پروردگار جهانیان است، خدا را هیچ شریک و

---

[۸۱۳] مسلم ۵۳۴/۱ ح (۲۰۱-۷۷۱) ، ابوداود ۴۸۱/۱ ح ۷۶۰ و ابوداود به عوض « و انا من المسلمین» عبارت «و انا اول المسلمین » ذکر کرده است. ، ترمذی ۴۵۲/۵ ح ۳۴۲۱ و روایت « کان اذا افتح الصلاة ... » را مسلم در صحیحش ۵۳۶/۱ ح (۲۰۲-۷۷۱) و نسایی تا عبارت « استغفرک و اتوب الیک » در سننش ۱۲۹/۲ ح ۸۹۷ روایت کرده است. ، امام شافعی نیز روایت خود را در کتاب « الام» نقل کرده است.

انبازی نیست و به همین دستور داده شده‌ام و من نخستین مسلمان هستم. پروردگارا! پادشاه همه تویی، و جز تو کسی شایسته‌ی بندگی و بایسته‌ی اطاعت و فرمان‌برداری نیست. تو پروردگارم هستی و من بنده‌ات هستم. بر نفس خویش ظلم و ستم روا داشته‌ام و خویشتن را در معرض زیان و ضرر قرار داده‌ام و به خطا و گناهم اعتراف می‌کنم. همه‌ی گناهانم را بیامرز، زیرا جز تو هیچ کسی گناهان را نمی‌آمرزد و مرا به بهترین و برترین خصلت‌ها و ویژگی‌های اخلاقی رهنمون ساز، چرا که جز تو کسی به بهترین اخلاق هدایت‌گر نیست و از من اخلاق زشت و بد را دور کن، زیرا احدی جز تو اخلاق بد را دور نمی‌کند.

پروردگارا! لبیک و سعدیک! در خدمتم و برای قبول و اجرای اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌ها و احکام و دستورات شما آمادگی کامل دارم. پروردگارا! هر نوع خوبی (و بدی) در دست تو است. و شرّ، راهی به درگاه تو ندارد و هیچ‌گاه نتوان از طریق شرّ به تو نزدیک شد و رسید. پناه‌آوردنم به سوی توست و توفیق طاعتم از فضل توست و بازگشت من به سوی توست و فقط به سوی تو روی می‌آورم، تو با برکت و والا مقامی، پروردگارا! آمرزش تو را خواهانم و به درگاه تو، توبه می‌کنم.»

و چون پیامبرﷺ به رکوع می‌رفت می‌فرمود: «اللهم لک رکعت و بک آمنت و لک اسلمت خشع لک سمعی و بصری و مخی و عظمی و عصبی» ترجمه: «پروردگارا! به خاطر رضای تو خم شده‌ام وسر بر آستان تو نهاده‌ام و به یگانگی و توحید تو ایمان آورده‌ام و خویشتن را به تو سپرده‌ام، گوشم، چشم‌هایم، مغز و استخوانم و رگ‌های وجودم، همه و همه درحضور تو خاشع و فروتن و متواضع و خاضع‌اند » و هرگاه سرش را از رکوع بلند می‌کرد، می‌فرمود: «اللهم ربنا لک الحمد، ملء السموات والارض وما بینهما و ملء ما شئت من شیء بعد.» ترجمه: «پرودگارا! حمد و ستایش تو را سزاست، این حمد و ستایش به پری آسمان‌ها و زمین وآنچه بین آن دو است و به پری چیزی که بعد از آنها می‌خواهی، بی‌نهایت وسیع است.»

و وقتی که به سجده می رفت می‌فرمود: «اللهم لک سجدت و بک آمنت و لک اسلمت، سجد وجهی للذی خلقه و صوره، و شقّ سمعه بصره، تبارک الله احسن الخالقین». ترجمه: «پرودگارا! من برای تو سجده کرده‌ام و به تو ایمان آورده‌ام و

خویشتن را به تو سپرده و مطیع و منقاد اوامر و فرامین و تعالیم و آموزه‌های تو شده‌ام، صورت و رخسار ناچیزم، سجده و شکر آن آفریدگاری را بجای می‌آورد که او را از نیستی به هستی آورد و بدو شکل بخشید و سر و سامان و نظم و نظام و معتدل و متناسبش ساخت، وگوش و چشم در آن آفرید. والا مقام مبارک یزدان است که بهترین اندازه گیرندگان و سازندگان است.»

آنگاه در پایان نماز، در بین تشهد (التحیات) و سلام، می فرمود: «اللهم اغفرلی ما قدمت و ما اخرت و ما اسررت و ما اعلنت و ما اسرفت و ما انت اعلم به منّی. انت المقدم وأانت المؤخر، لا اله الا انت» ترجمه: «پروردگارا! آنچه از لغزش‌ها را پیش فرستادم وآنچه واپس افکنده‌ام وآنچه نهان داشته‌ام و آشکار گردانیدم، گناه و نادانی و زیاده‌روی مرا در کارم وآنچه تو به آن از من داناتری، برایم ببخشای، و مرا زیر چتر رحم و کرم و عفو و بخشش خویش قرار بده، مقدِّم (جلو برنده) و مؤخِّر (عقب برگرداننده) تویی (یعنی تو هر کسی را که بخواهی رتبه‌اش را بالا و والا می‌گردانی و به درجات والای بهشت می‌رسانی و هر کس را بخواهی پائین می‌کشی و خوار می‌داری و به درکات پست دوزخ می‌کشانی) و براستی جز تو دیگر معبودی نیست.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است و در روایتی دیگر از شافعی پس از «و الشّر لیس الیک» این عبارت نیز آمده است:] « و الشر لیس الیک، والمهدی من هدیت، انا بک والیک، لامنجی منک ولا ملجأ الا الیک، تبارکت ». ترجمه: «و شر، راهی به درگاه تو ندارد و هیچ‌گاه نتوان از طریق شر به تو نزدیک شد و رسید. هدایت شده آن است که تو هدایت و رهنمودش سازی و به مقصد رسانی، پناه آوردنم به سوی توست و توفیق طاعتم از فضل توست و بازگشت من به سوی توست و فقط به سوی تو روی می‌آورم. هیچ رستگاری و نجاتی از عذاب و قهر تو و هیچ تکیه‌گاه و پناه‌گاهی جز به سوی تو نیست. (ناجی و پناهگاه همگان تویی.) تو با برکتی.»

شرح: امام مسلم این حدیث را در سلسله‌ی احادیث نماز تهجد ذکر کرده است، از این‌رو مشخص می‌شود که روش معمول و متداول و دائمی پیامبرﷺ در نمازهای فرضِ روزمره، اینگونه نبوده است بلکه گاهی اوقات در نمازهای فرض، آن هم در صورتی که باعث اذیت وآزار مردم نشود، این دعاها را می‌خواند، زیرا پیامبرﷺ

پیوسته جانب تیسیر وآسانگیری را بر جانب تشدید و تعسیر و عسر و حرج ترجیح می‌داد و مبنای کارش بر سهولت وآسانگیری بود.

بنابراین اگر مقتدی‌ها با خواندن این اذکار و اوراد و دعاها، در زحمت و مشقت قرار نمی‌گرفتند و موجبات سختی و مشقت بیماران، پیران و دیگر مردم فراهم نمی‌شد، امام می‌تواند این دعاها را در نمازهای فرض بخواند.

و حداقل نمازگزاران می‌توانند، این دعاهای روح‌بخش و تعالی‌آفرین را در نمازهای نفل و سنّت بخوانند و از این نعمت بزرگ و ثواب سترگ و پاداش بی‌کران الهی، بهره‌مند شوند.

٨١٤ ـــ (٣) وعن أنسٍ : أنَّ رجلاً جاءَ فَدَخَلَ الصَّفَّ، وقدْ حَفَزَه النَّفَسُ، فقال: اللّهُ أكبرُ، الحمدُ للّه حمداً كثيراً طيّباً مُباركاً فيه. فَلَمَّا قضى رسولُ اللّه صلاته قال: «أيُّكم المُتَكَلِّمُ بالكلماتِ ؟» فأَرَمَّ القومُ. فقال: «أيُّكم المُتَكَلِّمُ بالكلماتِ ؟» فأَرَمَّ القومُ. فقالَ: «أيُّكم المتكلمُ بها ؟ فإنّه لم يَقُلْ بأساً». فقال رجلٌ: جئتُ و قد حفزَنِي النَّفَسُ فقُلتُها. فقال: «لقدْ رأيتُ إثني عَشَرَ مَلَكاً يَبتَدِرونَها، أيُّهُمْ يرفَعُها». رواه مسلم.[814]

۸۱۴- (۳) انس گوید: مردی به مسجد آمد و شتاب‌زده و نفس نَفَس‌کنان وارد صف نماز جماعت شد و گفت: «الله اکبر، الحمدلله حمداً کثیراً طیّباً مبارکاً فیه» [خدا بزرگ است، حمد و ستایش خدا را سزاست، ستایشی زیاد، خوب و مبارک]

چون پیامبر ﷺ نمازش را گزارد، فرمود: کدام یک از شما گوینده‌ی کلمات بود؟ پس همه‌ی قوم خاموش و ساکت شدند. بار دیگر پیامبر ﷺ پرسید: کدام یک از شما گوینده‌ی این کلمات بود؟ باز هم قوم خاموش شدند. برای بار سوم پیامبر ﷺ پرسید: کدام یک از شما گوینده‌ی این کلمات بود؟ براستی او سخنی را نگفته تا موجب اثم وگناه شود.

---

[814] مسلم ۲۱۹/۱ ح (۱۴۹ – ۶۰۰) ، ابوداود ۴۸۵/۱ ح ۷۶۳ ، نسایی ۱۳۲/۲ ح ۹۰۱ ، مسنداحمد ۱۰۶/۳

مردی از جای برخاست و گفت: من شتاب‌زده و باعجله و نفس نَفس کنان به مسجد آمدم و وارد صف شدم و آن کلمات را گفتم. پیامبرﷺ فرمود: بی‌گمان دوازده فرشته را دیدم که به خاطر بالابردن ثواب و پاداش این کلمات به سوی پروردگار، شتاب و عجله می‌کردند و بر یکدیگر پیشدستی می‌نمودند تا ببینند کدام یک بالا بردن ثواب و پاداش این کلمات را به جانب خدا به عهده می‌گیرند.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«حفزه النفس»: به خاطر دویدن برای نماز، آن مرد را نفس، سخت در مشقت و خستگی انداخت.

«أرمّ القوم»: قوم خاموش و ساکت شدند. «لم یقل بأساً»: سخن نامربوط و بدی را نگفته است که موجب گناه و معصیت شود.

«یبتدرونها»: فرشتگان در بالا بردن ثواب کلمات، شتاب می‌کردند و بر یکدیگر پیش‌دستی می‌نمودند.

فصل دوم

٨١٥ ــ (٤) عن عائشةَ ، رضي اللّهُ عنها، قالتْ: كانَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم إذا افتَتَحَ الصَّلاةَ قال: «سُبحانكَ اللّهُمَّ وبِحَمدِكَ، وتبارَكَ اسمُكَ، وتعالى جَدُّكَ، ولا إلهَ غيرُكَ» . رواه الترمذي، وأبو داود.[٨١٥]

٨١٥- (۴) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: هنگامی که پیامبرﷺ می‌خواست نماز را شروع کند دعای استفتاح را می‌خواند و می‌فرمود: «سبحانک اللهم و بحمدک و تبارک اسمک و تعالی جدک ولا اله غیرک»، «پروردگارا! تو منزهی (از آنچه کافران در دنیا می‌گویند) و من پاکی و حمد و ستایش تو را بیان می‌دارم. نامت بسیار بابرکت و شأن و جایگاهت بسی والاست. و جز تو کسی شایسته‌ی عبادت و بندگی نیست و تنها تو معبود بر حق هستی.»
[این حدیث را ترمذی و ابوداود روایت کرده‌اند]

٨١٦ ــ (٥) ورواه ابنُ ماجة عنْ أبي سعيد . وقال الترمذيُّ: هذا حديثٌ لا نعرِفُه إلاَّ منْ [حديثِ] حارِثةَ، وقد تُكُلِّمَ فيه منْ قِبَلِ حِفظِه.[٨١٦]

٨١۶- (۵) و همین حدیث را ابن‌ماجه از «ابو سعید» روایت نموده است. و ترمذی گفته: این حدیثی است که ما آن را جز از روایت «حارثه» نمی‌شناسیم که پیرامون ضبط و حفظ وی نیز از سوی بزرگان عرصه‌ی روایت و درایت سخن‌ها گفته شده است.

[٨١٥] ابوداود ۴۹۱/۱ ح ٧٧۶ ، ترمذی ١١/٢ ح ٢۴٣ و قال: حدیث عایشة لا نعرفه الا من هذالوجه و حارثه قد تکلم فیه من قبل حفظه » ، ابن ماجه ٢۶۵/١ ح ٨٠۶

[٨١۶] ابن ماجه به روایت از ابوسعید خدری ٢۶۴/١ح ٨٠۴

شرح: از این حدیث و احادیثی دیگر که از حضرات علی، عایشه، عبدالله بن مسعود، جابر، جبیربن مطعم وابن عمر ﷺ روایت شده‌اند، دانسته می‌شود که پیامبرﷺ گاهی پس از تکبیر احرام، «سبحانک اللهم» را می‌خواند و از حدیث ابوهریره‌ﷺ [شماره ۸۱۲] معلوم شد که ایشان پس از تکبیر شروع نماز، دعای «اللهم باعد بینی و بین خطایای کما باعدت بین المشرق ... » را می‌خواند، و از حدیث حضرت علی[شماره ۸۱۳] مشخص شد که ایشان گاهی اوقات پس از تکبیرتحریمه، دعای «وجهت وجهی للذی فطرالسموات والارض ... » را می‌خواند.

لذا خواندن تمام این دعاها از پیامبرﷺ ثابت است و نمازگزار می‌تواند هر کدام را که برایش آسان‌تر، سبک‌تر و بهتر است، انتخاب کند و پس از تکبیر تحریمه بخواند، چرا که خواندن دیگر دعاها غیر از «سبحانک اللهم» نیز جایز است.

۸۱۷ ـــ (٦) وعن جُبَيرِ بنِ مُطْعِمٍ ، أنّه رأى رسولَ اللّه يُصَلّي صلاةً قال: «اللّهُ أكبرُ كبيراً، اللّهُ أكبرُ كبيراً، اللّهُ أكبرُ كبيراً، والحمدُ للّه كثيراً، والحمدُ للّهِ كثيراً، والحمدُ للّهِ كثيراً، وسُبحانَ اللّهِ بُكرَةً وأصيلاً» ثَلاثاً، «أعوذُ باللّهِ منَ الشّيطان، مِنْ نَفْخه ونَفْثه وهَمْزِه» . رواه أبو داود، وابنُ ماجة؛ إلاّ أنّه لم يذكر: «والحمدُ لِلّهِ كثيراً»، وذَكَرَ في آخره: «مِنَ الشّيطانِ الرجيم». وقال عَمْرِو بنِ مُرَّةَ ، رضي الله عنه: نفخُه: الكِبرُ، ونفثُه: الشعرُ، وهمزُه: المُوتَة.[۸۱۷]

۸۱۷- (۶) از جبیربن مطعم‌ﷺ روایت شده است که گفت: پیامبرﷺ را دیدم که نمازی (از نمازهای فرض یا نفل) می‌خواند (و پس از تکبیر احرام) سه بار «الله اکبر کبیراً» ، سه بار «الحمد لله کثیراً» و سه بار «و سبحان الله بکرة واصیلاً» گفت و در ادامه از شر شیطان به خدا پناه برد و فرمود: «اعوذ بالله من الشیطان من نفخه و نفثه وهمزه» ؛ «از کبر و خودخواهی و سحر و جادو و وسوسه‌ی شیطان به خدا پناه می‌برم.»

[۸۱۷] ابوداود ۴۸۶/۱ ح ۷۶۴ ، ابن ماجه ۲۶۵/۱ ح ۸۰۷ و ابن ماجه عبارت « اللهم انی اعوذ بک من الشیطان الرجیم » را نیز ذکر کرده است. ، مسنداحمد ۸۰/۴

[این حدیث را ابوداود روایت نموده و ابن‌ماجه نیز این حدیث را روایت کرده، ولی عبارت «والحمدلله کثیراً» را ذکر نکرده و در آخر حدیث به جای «الشیطان»، «الشیطان الرجیم» نقل کرده است.]

و «عمرو بن مرّة» (که یکی از رجال سلسله و سند این حدیث است) گوید:

مراد از «نفخه» کبر و خودپسندی شیطان، و منظور از «نفثه»، شعر (البته شعر مذموم و قبیح)، و مراد از «همزه»، جنون و دیوانگی است.

۸۱۸ ـ (۷) وعن سَمُرَةَ بن جُندب : أنّه حفظَ عن رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم سَكتَتَين: سكتةً إذا كبَّر، وسكتةً إذا فَرَغَ من قراءَة { غَيْرِ المَغضوبِ عَلَيْهِمْ وَلا الضَّالِّينَ }، فَصَدَّقه أُبَيُّ بنُ كعب. رواه أبو داود. و روى الترمذيُّ، وابنُ ماجة، والدارميُّ نحوَه. [۸۱۸]

۸۱۸- (۷) از سمرة بن جندب رضی الله عنه روایت است که گفت: وی از پیامبر ﷺ دو سکته (دو خاموشی) به خاطر دارد: یکی پس از گفتن تکبیر احرام، و دیگری هرگاه از قرائت «غیرالمغضوب علیهم ولاالضالین» فارغ می‌شد.

و «ابن ابی مالک» نیز «سمرة» را تأیید و تصدیق کرد.

[این حدیث را ابوداود روایت نموده است. و ترمذی، ابن‌ماجه و دارمی نیز به معنای آن روایت کرده‌اند.]

شرح: «سکته»: یک بار خاموشی. البته باید دانست که مراد از «سکته» در این حدیث «عدم جهر و بلندنخواندن» است نه سکوت مطلق.

«سکتة اذا کبّر»: یکی از دو سکته(خاموشی) پس از گفتن تکبیر احرام بود. به اتفاق تمام علماء، پیامبر ﷺ در این سکته، بعد از تکبیر و پیش از قرائت، به آرامی وآهستگی دعای استفتاح (سبحانک اللهم) را می‌خواند.

«سکتة اذا فرغ من قراءة غیرالمغضوب علیهم»: پیرامون این خاموشی میان علماء و صاحب‌نظران فقهی اختلاف‌نظر وجود دارد: امام شافعی بر این باور است که پیامبر ﷺ

---

[۸۱۸] ابوداود ۴۹۲/۱ ح ۷۷۹، ترمذی ۳۰/۲ ح ۲۵۱، ابن ماجه ۲۷۵/۱ ح ۸۴۴، دارمی ۳۱۳/۱ ح ۱۲۴۳ نیز نظیر این حدیث را نقل کرده‌اند، مسنداحمد ۷/۵

پس از قرائت سوره‌ی فاتحه، اندکی سکوت می‌کرد، تا مقتدیان سوره‌ی فاتحه را بخوانند. ولی امام ابوحنیفه و امام مالک براین باورند که سکته‌ی دوم برای گفتن «آمین» یا برای فرق کردن و فاصله انداختن میان فاتحه وسوره‌ی دیگر بود.

۸۱۹ ــ (۸) وعن أبي هريرةَ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا نَهَضَ من الرَّكعَةِ الثّانيةِ إستَفتَحَ القراءَةَ بِــ { الحمدُ لله ربِّ العــالمينَ }، ولَمْ يَسكُتْ. هكذا في «صحيحِ مُسلمٍ»، وذَكَرَهُ الحُمَيْدِيُّ في افرادِه. وكذا صاحبُ «الجامعِ» عنْ مسلمٍ وحدَه.[۸۱۹]

۸۱۹- (۸) ابوهریره‌ گوید: پیامبرﷺ وقتی برای رکعت دوم نماز بلند می‌شد، قرائت را با خواندن «الحمد لله رب العالمین» شروع می‌کرد و (برای خواندن دعای استفتاح) سکوت نمی‌کرد.

[این حدیث در صحیح مسلم اینگونه است. و حُمیدی آن را در «افراد مسلم» ذکر کرده است. و نیز نویسنده‌ی «الجامع للاصول» [ابن أثیر] این حدیث را تنها از مسلم روایت نموده است.]

---

[۸۱۹] مسلم ۱/۴۱۹ح (۱۴۸-۵۹۹)

فصل سوم

۸۲۰ ـ (۹) عن جابرٍ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم إذا استَفتَحَ الصَّلاةَ كبَّرَ، ثمّ قال: «إنَّ صلاتِي ونُسُكي ومَحْيايَ ومَماتِي لِلّهِ ربِّ العالمين، لا شريكَ له، و بذلكَ أُمِرتُ وأنا أوّلُ المسلمينَ. اللّهُمَّ اهْدِنِي لِأحسنِ الأعمال، وأحسنِ الأخلاقِ، لا يَهْدي لِأحسَنِها إلاَّ أنتَ، وقِنِي سَيِّيءَ الأعمال، وسَيِّيءَ الأخلاقِ، لا يَقِي سيِّئَها إلاَّ أنتَ» . رواه النسائيُّ.[۸۲۰]

۸۲۰- (۹) جابرﷺ گوید: پیامبرﷺ وقتی که نمازش را شروع می‌کرد، «الله اکبر» می‌گفت. و پس از تکبیر احرام، می فرمود: «ان صلاتی و نسکی و محیای و مماتی لله ربّ العالمین، لاشریک له و بذالک امرت و أنا اول المسلمین. اللهم اهدنی لأحسن الاعمال و احسن الاخلاق، لا یهدی لأحسنها الا انت، و قنی سیئ الاعمال و سیّئ الأخلاق، لا یقی سیّئها الا انت». ترجمه: «نماز و عبادت و زیستن و مردن من از آن خداست که پروردگار جهانیان است (و این است که تنها خدا را پرستش می‌کنم و کارهای این جهان خود را در مسیر رضایت او می‌اندازم و بر بذل مال و جان در راه یزدان می‌کوشم و در این راه می‌میرم، تا حیاتم ذخیره‌ی مماتم شود.) خدا را هیچ شریک و انبازی نیست و به همین، دستور داده شده‌ام و من اولین مسلمانان (در میان امت خود و مخلص‌ترین فرد در میان همه‌ی انسان‌ها، برای خدا) هستم.

پرودگارا! مرا به بهترین کردار، و برترین خصلت‌ها و ویژگی‌های اخلاقی رهنمون ساز، چرا که جز تو کسی به بهترین کردار و اخلاق هدایت‌گر نیست، و

---

[۸۲۰] نسایی ۱۲۹/۲ ح ۸۹۶

مرا از کردار زشت و اخلاق بد، محفوظ و مصون بدار، زیرا کسی جز تو از بدی اخلاق و زشتی کردار، حفظ نمی‌کند.»
[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

۸۲۱ ــ (۱۰) وعن محمَّدِ بن مَسْلمَةَ ، قال: إنَّ رسولَ اللّٰهِ [كـانَ] إذا قامَ يُصَلّي تَطَوُّعاً، قال: «اللّٰهُ أكبرُ، وجَّهتُ وَجْهِيَ لِلَّـذي فطـرَ الـسَّماواتِ والأرضَ حَنيفاً، وما أنا منَ المُشرِكينَ». وذكرَ الحديثَ مثلَ حديثِ جابرٍ، إلاَّ أنَّه قال: «وأنا مِنَ المسلمينَ». ثمَّ قال: «اللّٰهُمَّ أنتَ الملكُ، لا إلهَ إلاَّ أنتَ، سُبحانكَ وبِحَمدِكَ». ثمَّ يقرأُ . رواه النسائيُّ.[۸۲۱]

۸۲۱- (۱۰) محمدبن مسلمه‌ گوید، پیامبرﷺ وقتی که می‌خواست نماز نفل بخواند، می فرمود: «الله اکبر، وجّهت وجهی للذی فطرالسموات والارض حنیفاً و ما أنا من المشرکین»، و بقیه‌ی حدیث را مانند حدیث جابر [شماره۸۲۰] ذکر کرد، جز اینکه به عوض عبارت «وأنـا اول المسلمین» ، «و أنـا مـن المـسلمین» روایت نمود.

سپس پیامبرﷺ در ادامه فرمود: «اللهمّ انت الملک، لا اله الا انت، سبحانک و بحمدک»، «پروردگارا! پادشاه همه تویی، جز تو کسی شایسته‌ی بندگی و بایسته‌ی اطاعت و فرمانبرداری نیست و تو معبود بر حق هستی، پروردگارا! تو پاک و منزهی ـ ازآنچه کافران و مشرکان و چندگانه‌پرستان می‌گویند ـ و من پاکی و تقدیس و حمد و ستایش تو را بیان می‌کنم» آن‌گاه پس از فراغت از خواندن این دعا، پیامبرﷺ مشغول به قرائت شد.
[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

---

[۸۲۱] نسایی ۱۳۱/۲ ح ۸۹۸

باب(۱۲)

قرائت در نماز

فصل اول

۸۲۲ ــ (۱) عن عُبادةَ بن الصّامتِ ، قال: قالَ رسولُ للّهِ صلى الله عليه وسلّم : «لا صَلاةَ لمنْ لم يَقرَأ بِفاتحةِ الكتاب» . متفق عليه. و في روايةٍ لمسلمٍ: «لِمَنْ لم يَقرَأ بِأُمِّ القرآنِ فصاعِداً».[۸۲۲]

۸۲۲- (۱) عبادة بن صامت‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: کسی که سوره‌ی فاتحه را (در نمازش) نخواند، نمازش قبول نیست.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]
و در روایتی از مسلم آمده است: نماز کسی که سوره‌ی فاتحه را همراه با مقداری دیگر از سوره‌های قرآن در آن نخواند، نماز نیست.

۸۲۳ ــ (۲) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ صَلّى صَلاةً لم يَقرَأ فيها بِأُمِّ القُرآنِ فَهِيَ خِداجٌ ــ ثلاثاً ــ غيرُ تمامٍ». فقيلَ لأبي هريرةَ: إنّا نَكُونُ وراءَ الإمامِ. قال: إقرَأ بها في نفسكَ؛ فإني سمعتُ رسولَ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم يقول: «قالَ اللّهُ تعالى: قَسَمتُ الصَّلاةَ بيني وبينَ عَبدي نصفَينِ، ولِعَبدي ما سَأَلَ. فإذا قالَ العبدُ: { الحمدُ للّهِ ربِّ العالمينَ }؛ قال اللّهُ: حَمِدَني عبْدي. وإذا قال: { الرحمن الرحيم } قال الله تعالى: أثنى عَلَيَّ عبدي، وإذا قال: { مالكِ يومِ الدِّين }، قال: مجَّدَني عبْدي. وإذا قال: { إيَّاكَ

---

[۸۲۲] بخاری ۲/۲۳۶ ح ۷۵۶ ، مسلم ۱/۲۹۵ ح (۳۴-۳۹۴) ، ابوداود ۱/۵۱۴ ح ۸۲۲ و ابوداود عبارت « و صاعداً» را نیز افزوده است ، ترمذی ۲/۲۵ ح ۲۴۷ ، نسایی ۲/۱۳۷ ح ۹۱۰ ، ابن ماجه ۱/۲۷۳ ح ۸۳۷ ، مسنداحمد ۵/۳۱۴ و روایت « لمن لم يقرأ بأمّ القرآن فصاعداً» را مسلم در صحیحش ۱/۲۹۶ ح (۲۷-۳۹۴) نقل کرده است. دارمی نیز این حدیث را بدون واژه‌ی « فصاعداً» در سننش ۱/۳۱۲ح ۱۲۴۲ نقل کرده است.

نعبُدُ وإيَّاكَ نَستعينُ }. قال: هذا بيني وبينَ عبْدي، ولِعَبْدي ما سَألَ. فإذا قــال: {اهْدِنا الصِّراطَ المُستقيمَ صراطَ الذينَ أنعَمتَ عليهِمْ غيرِ المغضوبِ علــيهِمْ ولا الضَّالينَ }. قال: هذا لِعَبدي ولِعبْدي ما سأل». رواه مسلم.[۸۲۳]

۸۲۳- (۲) ابوهریره‌ رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: نماز کسی که سوره‌ی فاتحه را در آن نخواند، ناقص است، ناقص است، ناقص است و کامل نیست.

به ابوهریره رضی الله عنه گفتند: گاهی اوقات پشت سر امام هستیم، پس آیا در آنجا نیز بخوانیم؟

ابوهریره رضی الله عنه گفت: آن را آهسته بخوان، زیرا من از رسول‌خدا ﷺ شنیدم که می‌فرمود: خداوند ﷻ در حدیث قدسی می‌فرماید: «نماز را میان خود و بنده‌ام به دو نیم تقسیم نموده‌ام و بنده‌ام آنچه را که از من خواهد به او می‌دهم. وقتی که بنده می‌گوید: «الحمدلله رب العالمین» خداوند متعال می‌فرماید: بنده‌ی من، مرا ستایش و تحمید کرد، و هرگاه بگوید: «الرحمن الرحیم» خداوند متعال می‌فرماید: بنده‌ام مرا ثنا گفت، وآن‌گاه که بنده می‌گوید: «مالک یوم الدین» خداوند متعال می‌فرماید: بنده‌ام مرا تعظیم و تمجید کرد، وآن‌گاه که بنده می‌گوید: «ایاک نعبد و ایاک نستعین» خداوند متعال می فرماید: این میان من و بنده‌ام می‌باشد و بنده‌ام آنچه را که از من بخواهد به او می‌دهم.

و وقتی که بنده می‌گوید: «اهدنا الصراط المستقیم، صراط الذین انعمت علیهم، غیرالمغضوب علیهم ولاالظالین»، خداوند متعال می‌فرماید: این از آنِ بنده‌ام می‌باشد وآنچه را که از من بخواهد، بدو می‌دهم.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: براساس روایات واحادیثی که پیرامون **«قرائت پشت سر امام»** به ما رسیده است، امام شافعی بر این باوراست که برای نمازگزار، چه با جماعت نماز می‌خواند و چه تنها، امام است، یا مقتدی، نماز سرّی (ظهر و عصر) باشد یا جهری (صبح، مغرب

---

[۸۲۳] مسلم ۲۹۶/۱ ح (۳۸-۳۹۵)، ابوداود ۵۱۲/۱ ح ۸۲۱، ترمذی ۱۸۴/۵ ح ۲۹۵۳، نسایی ۱۳۵/۲ ح ۹۰۹، و ابن ماجه نیز این حدیث را به اختصار در سننش ۲۷۳/۱ح ۸۳۸ نقل نموده است.، موطا مالک کتاب الصلاة ۸۴/۱ ح ۳۹، مسنداحمد ۲۸۵/۲

وعشاء) در هر حال، خواندن سوره‌ی فاتحه ضروری و الزامی است و در هر رکعت از نماز بر منفرد و امام و مأموم فاتحه خواندن فرض است.

امام مالک بر این اعتقاد است که قرائت امام در نمازهای جهری (صبح، مغرب و عشاء) برای مقتدی کفایت می‌کند، لذا مقتدی نباید در نماز جهری، سوره‌ی فاتحه را بخواند، بلکه باید به حالت خاموشی قرائت امام را گوش کند، و اگر مقتدی سوره‌ی فاتحه را بخواند، این عملش مکروه می‌باشد، و در نمازهای سرّی (ظهر و عصر) خواندن سوره‌ی فاتحه برای مقتدی مستحب است، فرض یا واجب نیست. امام احمد بر آن است که خواندن سوره‌ی فاتحه در نمازهای جهری برای مقتدی مکروه و در نمازهای سرّی مستحب است و در نمازهای جهری، در صورتی برای مقتدی خواندن فاتحه مستحب است که قرائت امام را به نحوی از انحاء نشنود.

و امام ابوحنیفه معتقد است که قرائت امام چه در نمازهای سرّی و چه نمازهای جهری، برای مقتدی کفایت می‌کند، از این‌رو برای مقتدی جایز نیست که پشت سر امام (چه در نمازهای سرّی و چه جهری) سوره‌ی فاتحه را قرائت کند.

به هر حال، علماء و صاحب‌نظران فقهی، مجتهدان و طلایه‌داران عرصه‌ی علم و دانش و پیشقراولان و پیشگامان پیشتاز عرصه‌ی اخلاص و عمل، براساس روایات و اخبار رسیده بدانها و برمبنای مطالعه و بررسی احادیث و تحقیق و تفحص تعالیم و آموزه‌های قرآن و سنّت و طرز عمل پیامبرﷺ و صحابه‌ رضی الله عنهم با صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل، هر کدام قولی را انتخاب و اختیار نموده‌اند. و خداوند نیز از آنها به خاطر این تلاش و کوشش بی‌وقفه و شایسته، راضی باد.

۸۲٤ ــ (۳) وعن أنسٍ : أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم وأبا بكر وعمـرَ، رضي اللّهُ عنهما، كانوا يَفتَتِحُونَ الصَّلاةَ بِــ { الحمدُ للّهِ ربِّ العالمينَ } . رواه مسلم.[۸۲٤]

۸۲۴- (۳) انس‌ رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ و ابوبکر و عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ، نماز را با «الحمد لله رب العلمین» آغاز می‌کردند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: مراد از این حدیث، این است که پیامبر ﷺ و ابوبکر و عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ «بسم الله الرحمن الرحیم» را آهسته می‌خواندند، چنانچه در روایت احمد، نسائی و ابن‌خزیمه به این مطلب اشاره رفته است، آنجا که می‌فرماید: «لا یجهرون ببسم الله الرحمن الرحیم» آنان بسم الله را با آواز بلند نمی‌خواندند.

و در روایتی دیگر از ابن‌خزیمه آمده است: «کانوا یسرّون» آنان «بسم الله الرحمن الرحیم» را آهسته می‌خواندند. و به این ترتیب میان روایاتی که در آنها نفی خواندن «بسم الله» و یا «اثبات خواندن آن» است، جمع می‌شود.

۸۲٥ ــ (٤) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم : «إذا أمَّنَ الإمامُ فأمِّنوا، فإنَّه مَن وافقَ تأمينُه تأمينَ الملائكةِ؛ غُفِرَ له ما تَقَدَّمَ مِـنْ ذنبِه» . متفق عليه. وفي روايةٍ، قال: «إذا قالَ الإمام: { غيرِ المغضوبِ علـيهِمْ ولا الضَّالينَ } فقولوا: آمينَ، فإنَّه مَنْ وافقَ قولُه قولَ الملائكةِ؛ غُفِرَ له ما تَقَـدَّمَ منْ ذنبِه». هذا لفظُ البخاريّ، ولمسلمٍ نحوهُ. وفي أخرى للبخاريِّ، قـال: «إذا

[۸۲۴] بخاری ۲/۲۲۶ ح ۷۴۳، مسلم ۱/۲۹۹ ح(۵۰-۳۹۹) و لفظ حدیث از بخاری است. ، ابوداود ۱/۴۹۴ح ۷۸۲، ترمذی ۲/۱۵ ح ۲۴۶، نسایی ۲/۱۳۵ ح ۹۰۷، ابن ماجه ۱/۲۶۷ح ۸۱۳، دارمی ۱/۳۱۱ ح ۱۲۴۰، مسنداحمد ۳/۱۰۱

أمَّنَ القارىءُ فَأمِّنُوا، فإنَّ الملائكَةُ تُؤَمِّنُ، فمنْ وافَقَ تأمِينُه تأمينَ الملائكة؛ غُفِرَ له ما تقدَّمَ منْ ذنبِه». [۸۲۵]

۸۲۵- (۴) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: وقتی امام «آمین» گفت، شما هم آمین بگویید، چون کسی که آمین گفتنش همزمان با آمین گفتن فرشتگان باشد، گناهان (صغیره‌ی) پیشینش، بخشوده می‌شود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

و در روایتی دیگر آمده است: «هرگاه امام در نماز جماعت گفت: «غیرالمغضوب علیهم ولا الظالین» شما هم بگویید: «آمین». زیرا کسی که همزمان با فرشتگان آن را بگوید، گناهان صغیره‌ی گذشته‌اش بخشوده می‌شوند.»

[این لفظ بخاری است و مسلم نیز همانند آن را روایت کرده است.]

و در روایتی دیگر از بخاری آمده است: «وقتی قاری (در نماز جماعت، پس از خواندن سوره‌ی فاتحه) آمین بگوید، شما هم آمین بگویید، چرا که فرشتگان هم آمین می‌گویند. پس چون کسی که آمین گفتنش همزمان با آمین گفتن فرشتگان باشد، گناهان (صغیره‌ی) گذشته‌اش بخشوده می‌شود.»

شرح: «آمین»: لفظی است که پس از دعا و خواندن سوره‌ی فاتحه گفته می‌شود و از آن «اللهم استجب» [بارخدایا! بپذیر]، اراده می‌شود.

البته «آمین» به مَد و تخفیف به معنای «اللهـم إستجب» است. و«آمـین» بـه مـد و تشدید، بـه معنـای «قاصـدین» اسـت. ماننـد: «آمّـین البیـت الحـرام» علامـه واحدی می‌فرماید: «آمین» بعد از فاتحه چنانکه بسیاری از عوام مـی گوینـد و بـا مـد و تشدید تلفظ می کنند، به این معنا است:

«ما قصدکنندگان درگاهت هستیم، دعای ما را بپذیر.»

---

[۸۲۵] بخـاری ۲/۲۶۲ ح ۷۸۰، مسلم ۱/۳۰۷ ح (۷۲-۴۱۰)، ابوداود ۱/۵۷۶ ح ۹۳۶، ترمذی ۲/۳۰ ح ۲۵۰، نسایی ۲/۱۴۴ ح ۹۲۸، ابن ماجه ۱/۲۷۷ ح ۸۵۱، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۱/۸۷ ح ۴۵ اما روایت «اذا قال الامام: غیر المغضوب علیهم و لا الضالین» این بزرگواران به نقل آن پرداخته‌اند: بخاری ۲/۲۶۶ح ۸۷۱، مسلم نیز نظیر آن را در صحیحش ۱/۳۰۷ ح (۷۶-۴۱۰) نقل کرده است، ابوداود ۱/۵۷۵ ح ۹۳۵، نسایی ۲/۱۴۴ ح ۹۲۹، دارمی ۱/۳۱۴ ح ۱۲۴۶، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۱/۸۷ ح ۴۵ و روایت «اذا امنً القاری ...» را این بزرگواران روایت نموده‌اند: بخاری ۱۸/۲۰۰ ح ۶۴۰۲، نسایی ۲/۱۴۳ ح۹۲۵، ابن ماجه ۱/۲۷۷ ح ۸۵۲، دارمی ۱/۳۱۴ح ۱۲۴۵، مسنداحمد ۲/۴۴۹

٨٢٦ ــ (٥) وعن أبي موسى الأشعريِّ، قال: قالَ رسولُ اللهِ صلى الله عليه وسلّم : «إذا صَلّيتُم فأقِيمُوا صُفُوفَكم، ثمّ لِيَؤُمَّكُم أحدُكم، فإذا كبَّرَ فكبِّروا، وإذا قال: { غَيْرِ المَغضوبِ عليهِمْ ولا الضَّالّينَ } فقولوا: آمينَ؛ يُجِبْكُم اللّهُ. فإذا كبَّرَ وركعَ، فكبِّروا واركعوا، فإنَّ الإمامَ يَركَعُ قبلَكم، ويرفَعُ قبلكم»، فقال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «فتلكَ بتلكَ». قال: «وإذا قال: يَسمَعَ اللّهُ لمنْ حمِدَه، فقولوا: اللّهُمَّ ربَّنا لكَ الحمدُ، يَسمَعُ اللّهُ لكم». رواه مسلم.[826]

۸۲۶- (۵) ابوموسی اشعریؓ گوید چون خواستید نماز جماعت بخوانید، پس صف‌های خودتان را در نماز راست و هماهنگ و یکنواخت و درست کنید، آن‌گاه بزرگ‌ترین شما (از لحاظ علم و قرائت)، امامت شما را به عهده بگیرد.
(و امام برای این است که به او اقتدا شود) پس هرگاه تکبیر گفت، شما هم تکبیر بگویید، و زمانی که «غیرالمغضوب علیهم ولاالظالین» را گفت، شما هم «آمین» بگویید، چرا که خداوند ﷻ دعای شما را قبول می‌کند.
هرگاه تکبیر گفت و به رکوع رفت، با او تکبیر بگویید و به رکوع بروید، زیرا امام پیش از شما به رکوع می‌رود و قبل از شما از رکوع بلند می‌شود. از این‌رو پیامبرﷺ فرمود: پس آن لحظه که امام در رفتن به رکوع از شما پیشی گرفت، در مقابل آن لحظه‌ای که وی زودتر از شما سرش را از رکوع بلند می‌کند (یعنی تقدیم امام در رفتن به رکوع، با دیر بلندشدن شما از رکوع جبران می‌شود، پس هر دوی شما در اندازه‌ی رکوع با هم برابر و یکسان هستید)
پیامبرﷺ در ادامه فرمود: و هرگاه که «سمع الله لمن حمده» را گفت، شما هم بگویید: »اللهم ربّنا لک الحمد» چرا که خداوند ستایش ستاینده‌ی شما را اجابت می‌فرماید و می‌پذیرد.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

---

[826] این حدیث را مسلم در پی حدیثی طولانی در صحیحش ۳۰۳/۱ ح (۶۲-۴۰۴) نقل کرده است. ، ابوداود ۵۹۴/۱ ح ۹۷۲ ، نسایی ۱۹۶/۲ح ۱۰۶۴ دارمی ۳۴۳/۱ ح ۱۳۱۲ ، مسنداحمد ۴۰۱/۴

«سمع الله لمن حمده»: خداوند ستایش ستاینده‌ی خود را اجابت فرمود و پذیرفت.

۸۲۷ ــ (٦) وفي روايةٍ لــه عــن أبي هريــرةَ ، و قتــادةَ: «وإذا قــرأ فأنصِتُوا».[۸۲۷]

۸۲۷- (۶) و در روایتی دیگر، مسلم از ابوهریره و قتاده ـ رضی‌الله عنهما ـ نقل می کند که گفتند: «هرگاه امام، قرائت خواند، شما (گوش فرا دهید و) خاموش باشید.)»

۸۲۸ ــ (۷) وعن أبي قتادةَ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يقرأُ في الظهرِ في الأُولَيينِ بِأُمِّ الكتابِ وسورتَين، و في الرّكعتَينِ الأُخرَيينِ بِأُمِّ الكتابِ، و يُسْمِعُنا الآية أحياناً، و يُطَوِّلُ في الركعةِ الأولى ما لا يُطيلُ في الركعــةِ الثانيــةِ، وهكذا في العصرِ، وهكذا في الصُّبحِ . متفق عليه.[۸۲۸]

۸۲۸- (۷) ابی قتاده ﷺ گوید: پیامبرﷺ در دو رکعت اول نماز ظهر، فاتحه و دو سوره‌ی دیگر از سوره‌های قرآن را (در هر رکعت یک سوره) می‌خواند، و در دو رکعت آخر نماز، فقط سوره‌ی فاتحه را می‌خواند، و گاهی اوقات آیات را به نحوی بلند می‌خواند که ما آن را می‌شنیدیم. و به قرائت در رکعت اول، طول می‌داد و در رکعت دوم، قرائت سوره را کوتاه‌تر می کرد، و نماز عصر را نیز بسان نماز ظهر می‌خواند (یعنی فاتحه و دو سوره را قرائت می کرد و رکعت اول نماز را طولانی و رکعت دوم را کوتاه‌تر می‌خواند.)
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۸۲۷] مسلم این حدیث را فقط از قتاده در صحیحش ۳۰۴/۱ح (۶۳-۴۰۴) نقل کرده است و ابن ماجه نیز این حدیث را از ابوهریره در سننش ۲۷۶/۱ح ۸۴۶ روایت نموده است.

[۸۲۸] بخاری ۲۶۰/۲ ح ۷۷۶، مسلم ۳۳۳/۱ح (۱۵۴-۴۵۱) و لفظ حدیث از بخاری است. ، نسایی ۱۶۶/۲ ح ۹۷۸ ، مسنداحمد ۳۸۳/۴

۸۲۹ ــ (۸) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ، قال: كُنَّا نَحزِرُ قِيامَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم في الظهرِ والعصرِ، فَحَزَرنا قيامَه في الرَّكعتَينِ الأولَيَينِ من الظهرِ قدْرَ قراءةِ: { آلم تنزيلُ } السجدة ــ وفي رواية ــ: في كُلِّ رَكعَةٍ قدْر ثلاثينَ آيةً، وحزَرْنا قِيامَه في الأُخريَينِ قدْرَ النِّصْفِ منْ ذلكَ، وحزرْنا في الركعتَينِ الأولَيَينِ منَ العصر على قدْر قيامِه في الأُخريَينِ من الظهرِ، وفي الأخريَينِ من العصر على النِّصفِ منْ ذلكَ. رواه مسلم.[829]

۸۲۹- (۸) ابوسعید خدری‌ؓ گوید: ما (صحابه‌ؓ)، قیام رسول‌خداﷺ را در نماز ظهر و عصر تخمین می‌زدیم و اندازه می‌گرفتیم به طوری که ایشان در رکعت اول نماز ظهر، به اندازه‌ی سوره‌ی «الم، تنزیل سجده» قرائت می‌کرد. ــ و در روایتی دیگر آمده است: در هر رکعت از دو رکعت نماز ظهر، به قدر ۳۰ (سی) آیه می‌خواند ـ و قیام ایشان را در دو رکعت آخر نماز ظهر اندازه می‌گرفتیم و تخمینمان بر این شد که دو رکعت آخر نماز ظهر بقدر نصف دو رکعت اول آن بود (یعنی بقدر پانزده آیه).

و قیام پیامبرﷺ را در دو رکعت اول نماز عصر تخمین می‌زدیم بطوری که ایشان در این دو رکعت به اندازه‌ی دو رکعت آخر نماز ظهر (یعنی در هر رکعتی پانزده آیه) قرائت می‌کرد، و در دو رکعت آخر نماز عصر، بقدر نصف دو رکعت اول (یعنی هفت تا هشت آیه) قرائت می‌نمود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: از این حدیث و احادیث دیگر فهمیده می‌شود که غالباً روش و معمول پیامبرﷺ این بود که قرائت نماز صبح را طولانی می‌کرد و مفصل‌تر می‌خواند، نماز ظهر را نیز مقداری طولانی می‌نمود، و نماز عصر را مختصر و سبک می‌خواند و در مغرب و عشاء سوره‌های نسبتاً کوتاه و مختصر و گاهی نیز سوره‌های طویل و بلند

---

[829] مسلم ۱/۳۳۴ ح (۱۵۶-۴۵۲) و ابوداود ۱/۵۰۵ ح ۸۰۴، نسایی ۱/۲۳۷ح ۴۷۵، مسنداحمد ۳/۲ نیز بین هر دو روایت جمع کرده‌اند و آن را نقل کرده‌اند و مسلم نیز در صحیحش ۱/۳۳۴ ح (۱۵۶ – ۴۵۲) و نسایی در سننش ۱/۲۳۷ ح ۴۷۶ فقط به روایت حدیث دوم پرداخته‌اند.

می‌خواند، ولی احیاناً بنا به مصلحت‌هایی(بخاطر بیماری بیماران، ضعف ناتوانان و ضعیفان، زنان باردار، پیران، و زنان بچه‌دار) بر خلاف این نیز عمل می‌کرد.

چنانچه پیامبرﷺ هرگاه در جمع صحابه و سابقین اولینؓ قرار می‌گرفت، نمازها را غالباً طولانی می‌نمود و هرگاه بر تعداد نمازگزاران افزوده می‌شد و امکان آن وجود داشت که از میان آنها برخی بیمار، ضعیف، ناتوان، درمانده، سالخورده، بچه‌دار، باشند، نماز را سبک ومختصر می‌گذارد تا موجبات زحمت، مشقت، سختی و عسر و حرج آنها را فراهم نسازد. و اگر این امکان وجود نداشت و بیمی از بیماری بیماران، و ناتوانی درماندگان و سالخوردگان نبود، نماز را اندکی طولانی می‌کرد.

و آن حضرتﷺ پیوسته رعایت حد وسط و اعتدال میان افراط و تفریط را سرلوحه‌ی کار خود قرار می‌داد و همواره جانب تیسیر و تخفیف را بر جانب تشدید و تعسیر ترجیح می‌داد، و مبنای کار خویش را بر آسان‌گیری و سهولت و رفع عسر و حرج از بندگان قرار داده بود و در حد توان نسبت به مردم، خصوصاً بیماران، درماندگان، سالخوردگان، آسان‌گیر بود و به خاطر تشویق وترغیب عامه‌ی مردم نسبت به دین و ثابت قدم واستوارماندن آنان در مسیر اجرای اوامر و فرامین الهی، تعالیم وآموزه‌های نبوی، احکام و دستورات اسلامی، جنبه‌ی رخصت را بیشتر از جنبه‌ی عزیمت به آنان عرضه می‌نمود و از تیسیر و تخفیف بیشتر از تشدید و سخت‌گیری بهره می‌گرفت، حتی در نمازها.

۸۳۰ ــ (۹) وعن جابرِ بنِ سَمُرةَ ، قال: كان النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يقرأُ في الظهر بِــ { و اللّيلِ إذا يغشى }، ــ وفي رواية ــ: بِــ { سبِّحِ اسمَ ربِّكَ الأعْلى }، وفي العصرِ نحوَ ذلك، وفي الصُّبحِ أطوَلَ منْ ذلك. رواه مسلم.[۸۳۰]

[۸۳۰] مسلم ۱/۳۳۷ح (۱۷۰-۴۵۹) ، ابوداود نیز این حدیث در پی روایتی طولانی در سننش ۱/۵۰۶ح ۸۰۶ نقل کرده است، نسایی ۲/۱۶۶ ح ۹۸۰ و مسلم در صحیحش ۱/۳۳۸ ح (۱۷۱-۴۶۰) ، و احمد در مسندش ۵۰/۸۶ به روایت حدیث دوم پرداخته‌اند .

۸۳۰- (۹) جابربن سمرة ﷺ گوید: پیامبرﷺ در نماز ظهر سوره‌ی «واللیل اذا یغشی» را - و در روایتی: سوره‌ی «سبح اسم ربک اعلی» را - می‌خواند و در نماز عصر نیز نزدیک به همین دو سوره، سوره‌هایی از قرآن را قرائت می‌نمود، و در نماز صبح، مقداری طولانی‌تر می‌کرد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸۳۱ ــ (۱۰) وعن جُبَیر بنِ مُطعِمٍ ، قال: سمِعتُ رسولَ اللّهِ یقرأ في المغرِبِ بــ (الطُّورِ). متفق علیه.[۸۳۱]

۸۳۱- (۱۰) جبیربن مطعم ﷺ گوید: شنیدم که پیامبرﷺ سوره‌ی «طور» را در نماز مغرب می‌خواند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۸۳۲ ــ (۱۱) وعن أمِّ الفضلِ بنتِ الحارِث ، قالت: سمِعتُ رسولَ اللّهِ یقرأ في المغرِبِ بــ {و المُرْسَلاتِ عُرْفاً} . متفقٌ علیه.[۸۳۲]

۸۳۲- (۱۱) ام الفضل دختر حارث - رضی‌الله عنها - گوید: شنیدم که رسول‌خداﷺ سوره‌ی «والمرسلات عرفاً» را در نماز مغرب می‌خواند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: از احادیثی دیگر مشخص می‌شود که روش پیامبرﷺ اغلب اینگونه بود که در نمازهای مغرب سوره‌های کوچک را می‌خواند. و در این احادیث که وارد شده پیامبرﷺ در نماز مغرب، سوره‌های طولانی نیز می‌خواند، همه‌ی این‌ها وقایع اتفاقی هستند و بیان‌گر این هستند که برخی اوقات پیامبرﷺ این کار را می‌نمود، ولی روش

---

[۸۳۱] بخاری ۲۴۸/۲ ح ۷۶۵ ، مسلم ۳۳۸/۱ ح (۱۷۴-۴۶۳) و لفظ حدیث از مسلم است. ، ابوداود۱/۵۰۸ح ۸۱۰ ، نسایی ۱۶۹/۲ح ۹۸۷ ، دارمی ۳۳۶/۱ ح ۱۲۹۵ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۷۸/۱ ح ۲۳ ، مسنداحمد ۸۴/۴ ، ابن ماجه ۲۷۲/۱ح ۸۳۲

[۸۳۲] بخاری ۲۴۶/۲ح ۷۶۳ ، مسلم ۳۳۸/۱ ح (۱۷۳-۴۶۲) ، ابوداود ۵۰۸/۱ ح ۸۱۰ ، نسایی ۱۶۸/۲ ح ۹۸۵ ، دارمی ۳۳۶/۱ ح ۱۲۹۴ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۷۸/۱ ح ۲۴ ، مسنداحمد ۳۴۰/۶ ، ترمذی ۱۱۲/۲ ح ۳۰۸ ، ابن ماجه ۲۷۲/۱ ح ۸۳۱۰

و شیوه‌ی معمول و متداول ایشان، بیشتر در نماز مغرب، خواندن سوره‌های کوچک بود.

۸۳۳ ــ (۱۲) وعن جابرٍ ، قال: كانَ معاذُ بنُ جبلٍ يُصلّي مع النبيِّ، ثمَّ يأتي فَيَؤُمُّ قومَه، فَصَلّى ليلةً مع النبيِّ العشاءَ، ثمَّ أتى قومَه فَأَمَّهُم، فافتَتَحَ بسورةِ البقرةِ، فَانحَرَفَ رجلٌ فسلَّمَ، ثمَّ صلَّى وحدَه وانصرَفَ، فقالوا له: أنافَقْتَ يا فُلانُ ؟ قال: لا واللّهِ، ولَآتِيَنَّ رسول اللّه فَلأُخبِرَنَّه. فأتى رسولَ اللّهِ، فقال: يا رسولَ اللّهِ ! إنّا أصحابُ نَواضِحَ، نَعمَلُ بالنَّهار، وإنَّ مُعاذاً صلَّى معكَ العشاءَ، ثمَّ أتى قومَه، فافتَتَحَ بسورةِ البقرةِ. فأقبلَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم على مُعاذٍ، فقال: «يا معاذُ ! أفَتّانٌ أنتَ ؟ إقرَأ: { والشمسِ وضُحاها } { والضُّحى} { واللّيلِ إذا يَغشى } و { سبِّحِ اسْمَ ربِّكَ الأعْلى }» . متفق عليه.[۸۳۳]

۸۳۳- (۱۲) جابر گوید: معاذ بن جبل با پیامبر ﷺ نماز (عشاء) را می‌خواند سپس به مسجد محله و قبیله‌ی خویش بر می‌گشت و امامت نماز را برای آنان به عهده می‌گرفت. شبی از شب‌ها، او نماز عشاء را با پیامبر ﷺ خواند، سپس به سوی قوم و مردم محله‌اش برگشت و امامت نماز را برای آنان انجام داد و سوره‌ی بقره را در نماز شروع کرد. مردی از جماعت نماز خارج شد و خودش تنها نماز را (به کوتاهی و اختصار) خواند و رفت. مردم بدو گفتند: مگر منافق شده‌ای (که این‌گونه بسان منافقان به نماز جماعت اهمیت نمی‌دهی و راهی غیر از راه مسلمانان، اتخاذ کرده‌ای؟)

گفت: به خدا سوگند! خیر، منافق نشده‌ام، خودم نزد پیامبر ﷺ خواهم شتافت و او را از جریان باخبر خواهم ساخت. پیش پیامبر ﷺ رفت و گفت: ای رسول‌خدا ﷺ! شغل ما آبیاری مزارع بوسیله‌ی شتران است و با شتر، آب مزرعه و غیره می‌دهیم و جماعتی هستیم کارگر، که در تمام روز مشغول کار و کسب

---

[۸۳۳] بخاری ۵۱۵/۱۰ ح ۶۱۰۶، مسلم ۳۳۹/۱ ح (۱۷۸-۴۶۵)، ابوداود ۵۰۰/۱ ح ۷۹۰، نسایی ۱۷۲/۱ ح ۹۹۸، دارمی ۳۳۷/۱ ح ۱۲۹۶، ابن ماجه نیز به اختصار آن را در سننش ۳۱۵/۱ ح ۹۸۶ روایت کرده است.

هستیم و با دست خود کار می‌کنیم، معاذ پس از این که نماز عشاء را با شما خوانده بود، سپس به سوی قوم و مردم محله‌اش برگشت و امامت نماز برای آنان انجام داد و در نماز، سوره‌ی بقره را شروع نمود (من چون از جمعیتی هستم کارگر و با دست خود کار می‌کنم و با شتر آب مزرعه و غیره می‌دهم، شب خسته و کوفته به نماز حاضر می‌شوم و توان و قدرت استماع سوره‌ی بزرگی همچون بقره را در نماز ندارم، از این‌رو از جماعت نماز خارج شدم وخودم تنها نماز کوتاهی را خواندم، از این‌رو مردم گمان کرده‌اند که من منافقم!)

چون رسول‌خداﷺ این را شنید، رو به معاذ﵁ کرد و فرمود: ای معاذ! مگر تو مردم را در فتنه می‌افکنی وآنان را از دین بر می‌گردانی؟ سوره‌ی «والشمس و ضحاها» و «والضحی» و «واللیل اذا یغشی» و «سبح اسم ربک الاعلی» را در نماز بخوان.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: از این حدیث، دو مسئله می‌توان استنباط کرد:

۱) حضرت معاذ﵁ نماز عشاء را دوبار می‌خواند، یک مرتبه در مسجد نبوی پشت سر پیامبرﷺ و مرتبه‌ی دوم: در مسجد قوم و قبیله‌ی خویش.

امام شافعی معتقد است که حضرت معاذ﵁ نمازی را که در مسجد نبوی پشت سر پیامبرﷺ می‌خواند نماز فرض، و نمازی را که در مسجد قبیله و قوم خود می‌خواند نماز نفل بود. از این‌رو امام شافعی بر این باور است: کسی که نماز فرض را خوانده است، می‌تواند همان نماز را به نیت نفل به کسانی که آن نماز فرض را نخوانده‌اند، امامت دهد، یعنی اقتدای مفترض به نفل‌گذار جایز است.

ولی امام ابوحنیفه و امام مالک معتقدند که خواندن نماز فرض، پشت سر امامی که نماز نفل می‌خواند جایز نیست و آنها به حدیث حضرت عمر﵁ استدلال می‌کنند که گفت:

«یک نماز در روز، دو بار خوانده نمی‌شود.»

و نیز می‌گویند: که معاذ﵁ به نیت نماز نفل برای بهره‌مندی از شرکت در نماز جماعت پیامبرﷺ و استفاده‌کردن از برکات آن و به قصد آموختن از پیامبرﷺ، نماز را

با ایشان می‌خواند و سپس به سوی قوم و مردم محله‌اش بر می گشت و امامت نماز را برای آنان به نیت فرض انجام می‌داد.

۲) ائمه‌ی جمعه و جماعات باید رعایت حال بیماران، کارگران، ناتوانان، درماندگان و سالخوردگان را در نماز جماعت بکنند، و نباید نماز را آنقدر طولانی کنند که باعث مشقت و زحمت برای آنها شود.

امروز می‌بینیم که چگونه مادیات بر معنویات، خودمحوری بر دیگرمحوری و سودجویی بر اخلاق، چیره و غالب شده است، و چگونه وسوسه‌های گرایش به شر و موانع خیر، فراوان شده‌اند؟ امروزه دینداری همچون نگهدارنده‌ی اخگر آتش برافروخته بر کف دست است، آنجا که امواج و جریانات کفر از چهار طرف متوجه‌ی انسان مؤمن می‌شوند و می‌خواهند که عقیده و فرهنگ را از ریشه قلع و قمع کنند و چنان ضربه‌ای بر آن وارد سازند که توان برگشت را نداشته باشد، زندگانی شخص مسلمان در چنین جوامعی سخت پررنج و پیوسته در یک نبرد دایمی است.

از این‌رو بر ائمه‌ی مساجد لازم است که در حد توان نسبت به چنین کسانی آسانگیر باشند و به خاطر تشویق و ترغیب مردم نسبت به دین و ثابت‌قدم و استوارماندن آنان در مسیر دین، نماز و روزه، اوامر و فرامین الهی، تعالیم وآموزه‌های نبوی، و احکام و دستورات اسلامی، جنبه‌ی رخصت را بیشتر از جنبه‌ی عزیمت به آنان عرضه نمایند و همواره جانب تیسیر و تخفیف و سهولت و آسانی را بر جانب تشدید و تعسیر و سختگیری و عسر و حرج ترجیح دهند.

وقتی که شیوه‌های آسانگیری در زمان پیامبرﷺ و صحابه‌ رضی الله عنهم اعمال و اجرا می‌شد، وضعیت عصر و زمان ما که مردم از دین روگردانند و نیاز مبرمی به سهولت وآسانگیری دارند، باید چگونه باشد؟

ما امروز از لحاظ ترویج و سهولت دینی و آسانگیری در مسائل، به مراتب از آن‌ها نیازمندتریم البته این بدان معنا نیست که گردن نصوص شرعی را بشکنیم و با اکراه و تکلّف، مفاهیم واحکامی که امورات مردم را سهل وآسان نماید، از آن

استخراج نمائیم، هرگز چنین نیست. زیرا منظور، آسانگیری وسهولتی است که با یک نصّ ثابت و محکم و یا با یک قاعده‌ی شرعی قطعی، در تعارض نباشد، بلکه باید آن آسانگیری در پرتو نصوص و قواعد شرعی و اهداف کلی اسلام قرار گیرد.

از این‌رو چون مبنای شرع مقدس اسلام بر رفع عسر و حرج وسخت‌گیری از بندگان است، پیامبرﷺ از کسانی که نماز را بر مردم طولانی می‌کردند، ایراد می‌گرفت. چنانکه به معاذ ایراد گرفت و با عصبانیت فرمود:

«ای معاذا مگر تو فتنه‌گری؟»

همچنین از «ابی بن کعب» ایراد گرفت و چنان خشمگین شد که قبل از آن این‌چنین خشمگین نشده بود و بدو فرمود:

«همانا برخی از شما باعث تنفر مردم می‌شوند، کسی که امام مردم شده باید نماز را سبک و کوتاه بخواند، زیرا پشت سرش پیرمرد و بیمار و ناتوان ایستاده‌اند، یا پشت سرش کسانی ایستاده‌اند که می‌خواهند به کارشان برسند».

پس درست نیست که یکی، مردم را پشت سرش نگه دارد وسوره‌ی بقره را بخواند و در صورتی این درست است که تمام جماعت موافق باشند. پس در حالت عادی باید همگام با ضعفا وکارگران حرکت کرد و باید مراعات حال آنان را کرد.

۸۳٤ ــ (۱۳) وعن البَرَاءِ ، قال: سمعتُ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يقرأ في العِشاءِ: { والتِّينِ والزَّيتونِ }، وما سمعتُ أحَداً أحسَنَ صَوْتاً منه . متفق عليه.[۸۳٤]

۸۳۴- (۱۳) براء گوید: شنیدم که پیامبرﷺ (در سفر) سوره‌ی «والتین والزیتون» را در (یکی از دو رکعت) نماز عشاء می‌خواند و براستی آواز هیچ کس را خوش‌آوازتر و خوش الحان‌تر از وی نشنیده بودم.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۸۳۴] بخاری ۲۵۱/۲ ح ۷۶۹، مسلم ۳۳۹/۱ ح (۱۷۷-۴۶۴)، ابن ماجه ۲۷۳/۱ ح ۸۳۵، مسنداحمد ۲۹۱/۴

۸۳۵ ـــ (١٤) وعن جابرِ بنِ سَمُرةَ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يقرَأ في الفجر بِـــ { ق والقرآنِ المَجيد } ونحوها، وكانت صلاتُه بَعدُ تَخفيفاً . رواه مسلم.[٨٣٥]

۸۳۵- (۱۴) جابربن سمرة‌ گوید: پیامبرﷺ در نماز صبح سوره‌ی «ق، والقرآن المجید» و همانند آن، سوره‌های دیگر از قرآن می‌خواند، و قرائت نمازهای بعد از صبحش (یعنی ظهر، عصر، مغرب و عشاء) سبک و مختصر بود (یعنی قرائت نمازهای ظهر، عصر، مغرب وعشاء که بعد از صبح قرار دارند نسبت به نماز صبح سبک‌تر و مختصرتر بود و پیامبرﷺ در آنها قرائت را مختصر و سبک می‌کرد.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸۳٦ ـــ (١٥) وعن عَمرِو بنِ حُرَيثٍ : أنّه سَمعَ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم يقرَأُ في الفَجر: { واللّيلِ إذا عَسْعَسَ } . رواه مسلم.[٨٣٦]

۸۳۶- (۱۵) از عمرو بن حریث‌ روایت است که وی شنید که پیامبرﷺ سوره‌ی «واللیل اذا عسعس » را در نماز صبح می‌خواند.
[این حدیث را مسلم روایت کرده‌است.]

۸۳۷ ـــ (١٦) وعن عبدِ اللّهِ بن السّائب، قال: صلّى لنا رســولُ اللّــهِ الصُّبحَ بِمَكّةَ، فَاستَفتَحَ سورةَ (المؤْمنينَ)، حتى جاءَ ذِكرُ موسى وهــارونَ ـــ أو

---

[۸۳۵] مسلم ۱/۳۳۷ ح (۱۶۸-۴۵۸) ، مسنداحمد ۹۱/۵

[۸۳۶] مسلم ۱/۳۳۶ ح (۱۶۴-۴۵۶) ، ابوداود نیز این حدیث را بر خلاف روایت مسلم در سننش ۱/۵۱۱ ح ۸۱۷ نقل کرده است. ، دارمی ۱/۳۳۸ ح ۱۲۹۹ ، مسنداحمد ۳۰۷/۴ ، ابن ماجه ۱/۲۶۸ ح ۸۱۷ خاطرنشان می شود که لفظ حدیث از مسلم است.

ذِكرُ عيسى ــ أخَذَتِ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم سَعلةٌ فرَكَعَ . رواه مسلم.[۸۳۷]

۸۳۷- (۱۶) عبدالله بن سائب گوید: پیامبرﷺ در مکه‌ی مکرمه نماز صبح را به جماعت برای ما خواند و در آن سوره‌ی «مؤمنون» را شروع نمود، و آن‌قدر به قرائت خویش ادامه داد تا به جایی رسید که در آن یاد موسی و هارون (آیه ۴۵) یا ذکر عیسی (آیه ۵۰) بود که ناگاه ایشان را سرفه گرفت و به رکوع رفت.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]
«سعلة» : سرفه.

۸۳۸ ــ (۱۷) وعن أبي هريرةَ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم يقرأُ في الفجرِ يومَ الجُمعَةِ: بِــ { الم تنزيلُ} في الركعة الأولى، وفي الثانية: { هَلْ أتى على الإنسانِ } . متفق عليه.[۸۳۸]

۸۳۸- (۱۷) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ در نماز صبح روز جمعه، در رکعت نخست، سوره‌ی «الم تنزیل » [سجده] و در رکعت دوم سوره‌ی «هل اتی علی الانسان» [سوره‌ی دهر] را می‌خواند.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

شرح: از این روایات مشخص می‌شود که قرائت پیامبرﷺ در نماز صبح، نسبت به سایر نمازها اعم از ظهر، عصر، مغرب و عشاء مقداری بیشتر و طولانی‌تر بود، ولی گاهی اوقات بخاطر عواملی خاص از قبیل: سفر و غیره در نماز صبح، سوره‌های کوچکی بسان : «قل یاایها الکافرون»، «قل هوالله احد»، «قل اعوذ برب الفلق» و «قل اعوذ برب الناس» نیز می خواند.

---

[۸۳۷] مسلم ۱/۳۳۶ح (۱۶۳-۴۵۵) ، ابوداود ۱/۴۲۶ح ۶۴۹، نسایی ۲/۱۷۶ ح ۱۰۰۷ ، ابن ماجه ۱/۲۶۹ ح ۸۲۰، مسنداحمد ۳/۴۱۱ ، بخاری نیز این روایت را به صورت تعلیقی در باب « الجمع بین السورتین فی الرکعة» در «کتاب الاذان» ۲/۲۵۵ نقل کرده است.

[۸۳۸] بخاری ۲/۳۷۷ح ۸۹۱، مسلم ۲/۵۹۹ ح (۶۵-۸۸۰) ، ابوداود ۱/۶۴۸ح ۱۰۷۴ ، نسایی ۲/۱۵۹ ح ۹۵۵، ابن ماجه ۱/۲۶۹ ح ۸۲۳، دارمی ۱/۳۳۵ ح ۱۵۴۲

۸۳۹ ــ (۱۸) وعن عُبيدُ اللّٰه بن أبي رافعٍ ، قال: إستَخلَفَ مَروانُ أباهريرةَ على المدينةِ، وخَرَجَ إلى مكةَ، فَصَلَّى لنا أبوهريرةَ الجمعةَ، فقرأ سورةَ (الجُمعَـــةِ) في السَّجدةِ الأولى، وفي الآخرةِ: { إذا جاءَكَ المنافقونَ }، فقال: سمعتُ رســـولَ الله صلى الله عليه وسلّم يقرأُ هما يومَ الجمعَة. رواه مسلم.[۸۳۹]

۸۳۹- (۱۸) عبیدالله بن ابی‌رافع رضی الله عنه گوید: چون «مروان بن حکـم» (حـاکم مدینـه) آهنگ مکه‌ی مکرمه کرد، ابوهریره رضی الله عنه را (در مدینه‌ی منوره) جانشین خود کرد، وی نیز نماز جمعه را بـه جماعـت بـرای مـا خوانـد، پـس در رکعـت نخسـت آن سوره‌ی «جمعه» و در رکعت دوم «سوره‌ی منافقون» را خواند و گفت: شـنیدم کـه پیامبر ﷺ این دو سوره را در روز جمعه (در دو رکعت نماز جمعه) می‌خواند

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

«استخلف» : او را جانشین خود کرد.

۸٤۰ ــ (۱۹) وعن النُّعمانِ بن بشيرٍ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يقرأ في العَيدَينِ، وفي الجُمعة: بِـــ { سَبِّحِ اسمَ ربِّكَ الأعْلى } و { هَـــلْ أتاكَ حَديثُ الغاشِيَة }. قال: وإذا اجتَمَعَ العيدُ والجمعةُ في يومٍ واحدٍ قَرَأَ بِهِمـــا في الصَّلاتَينِ. رواه مسلم.[۸٤۰]

۸۴۰- (۱۹) نعمان بن بشیر رضی الله عنه گوید: رسول‌خدا ﷺ در نماز عید فطر و قربان و نماز جمعه، سوره‌ی «سبح اسم ربک الاعلی» و سوره‌ی «هل اتـاک حـدیث الغاشـیه» را می‌خواند.

نعمان رضی الله عنه گویـد: و وقتـی کـه عیـد و جمعـه هـر دو در یـک روز واقـع مـی‌شـد، پیامبر ﷺ در هر دو نماز، همین دو سوره را می‌خواند.

---

[۸۳۹] مسلم ۵۹۷/۲ ح (۶۱-۸۷۷) ، ابوداود ۶۷۰/۱ ح ۱۱۲۴ ، ترمذی ۳۹۷/۲ ح ۵۱۹ ، ابن ماجه ۳۵۵/۱ ح ۱۱۱۸

[۸۴۰] مسلم ۵۹۸/۲ ح (۶۲-۸۷۸)، ابوداود ۶۷۰/۱ ح ۱۱۲۲، ترمذی ۴۱۳/۲ ح ۵۳۳، نسایی ۱۱۲/۳ ح ۱۴۲۴، دارمی ۴۲۳/۱ ح ۱۵۶۸ ، مالک نیز در مؤطا آن را نقل کرده است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸٤۱ ــ (۲۰) وعن عُبيدِالله : أنَّ عمرَ بنَ الخطابِ سألَ أبا واقدٍ اللّيثيَّ: ما كان يقرأ به رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم في الأضحى والفطرِ؟ فقال: كانَ يقرأ فيهما: بِــ { ق والقرآن المجيدِ } و { إقتربَتِ السّاعةُ } . رواه مسلم.[۸٤۱]

۸۴۱- (۲۰) عبیدالله ﷺ گوید: عمربن خطاب‌ﷺ از ابو واقد لیثی ﷺ پرسید: پیامبرﷺ در نماز عید قربان و عید فطر، چه سوره‌هایی از قرآن را می‌خواند؟ ابوواقدﷺ در پاسخ گفت: پیامبرﷺ سوره‌ی «ق والقرآن المجید» و سوره‌ی «اقترب الساعة» را در هر دو نماز می‌خواند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸٤۲ ــ (۲۱) وعن أبي هريرةَ ، قال: إنَّ رسولَ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم قرأ في رَكعَتَيِّ الفجرِ: { قُلْ يا أيُّها الكافِرونَ } و { قُلْ هُوَ اللّهُ أحَــدٌ } . رواه مسلم.[۸٤۲]

۸۴۲- (۲۱) ابوهریره‌ﷺ گوید: رسول‌خداﷺ سوره‌ی «قل یایها الکافرون» و سوره‌ی «قل هوالله احد» را در هر دو رکعت نماز (سنّت) صبح می‌خواند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸٤۳ ــ (۲۲) وعن ابنِ عبّاسٍ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يقرأ في ركعتي الفَجر: { قُولوا آمَنّا باللّهِ و ما أنــزلَ إلينــا }، والــتي في (آل

---

[۸۴۱] مسلم ۶۰۷/۲ح (۱۴-۸۹۱)، ابوداود ۶۸۳/۱ح ۱۱۵۴، ترمذی ۴۱۵/۲ح ۵۳۴، نسایی ۱۸۳/۳ح ۱۵۶۷، ابن ماجه نیز در سننش ۴۰۸/۱ ح ۱۲۸۲ و مالک در مؤطا کتاب العیدین ۱۸۰/۱ ح ۸ نظیر این حدیث را نقل نموده است.

[۸۴۲] مسلم ۵۰۲/۱ح (۹۸-۷۲۶)، نسایی ۱۵۵/۲ ح ۹۴۵، ابن ماجه ۳۶۳/۱ح ۱۱۴۸

عمرانَ): { قُلْ يا أهلَ الكتابِ تعالَوْا إلى كلمةٍ سواءٍ بَينَنــا وبيــنكم } . رواه مسلم.[۸۴۳]

۸۴۳- (۲۲) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: رسول‌خدا ﷺ در دو رکعت (سنت) نماز صبح، آیات سوره‌ی بقره «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالأَسْبَاط وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَد مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ» [بقره/ ۱۳۶] و آیات سوره‌ی آل عمران «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَة سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلا نَعْبُدَ إِلا اللَّهَ وَلا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» [آل عمران/۶۴] را می‌خواند.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: برخی از شارحان حدیث گفته‌اند که مراد از دو حدیث بالا این است که پیامبر ﷺ گاهی در دو رکعت نماز صبح، سوره‌ی کافرون و سوره‌ی اخلاص (یعنی سوره‌های مستقل) و گاهی فقط آیاتی چند از یک سوره را می‌خواند آنها بین «رکعتی الفجر» و «صلاة الفجر» که در روایات آمده‌اند فرق قائل شده‌اند و گفته‌اند در هر روایتی که عبارت «رکعتی الفجر» باشد مراد از آن نماز سنت صبح است، و در هر روایتی که عبارت «صلاة الفجر» باشد منظور از آن نماز فرض صبح است و در این دو روایت عبارت «رکعتی الفجر» آمده است، پس مراد از آن نماز سنت صبح است نه نماز فرض صبح.

---

[۸۴۳] مسلم ۱/۵۰۲ ح (۱۰۰-۷۲۷)

فصل دوم

۸٤٤ ــ (۲۳) عن ابنِ عبّاسٍ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم يفتَتِحُ صلاتَه بِــ (بسمِ اللّه الرحمنِ الرحيمِ) . رواه الترمذيُّ، وقال: هذا حديثٌ ليسَ اسنادُه بذاك.[۸٤٤]

۸۴۴- (۲۳) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ نماز خویش را با «بسم الله الرحمن الرحيم» شروع می‌کرد.

[این حدیث را ترمذی روایت کرده وگفته است: سند این حدیث قوی نیست.]

۸٤٥ ــ (٢٤) وعن وائلِ بن حُجْرٍ ، قال: سمعتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلّم قرأ: { غيرِ المَغضوبِ عليهِمْ ولا الضَّالِّينَ }، فقال: آمينَ، مَدَّ بها صوتَه . رواه الترمذيُّ، وأبوداود، و الدارميّ، و ابنُ ماجة.[۸٤٥]

۸۴۵- (۲۴) وائل بن حجرﷺ گوید: شنیدم که رسول‌خداﷺ وقتی که «غیر المغضوب علیهم ولاالضالین» را خواند با صدای بلند می‌گفت: آمین.

[این حدیث را ترمذی، ابوداود، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

شرح: «آمین» : در میان علماء و صاحب‌نظران فقهی در بلندگفتن و یا آهسته‌خواندن «آمین» ، اختلاف‌نظر وجود دارد. امام شافعی بر آن است که اصل در «آمین» ، بلندگفتن آن است و در زمان آن حضرتﷺ بیشتر بر همین روش عمل

---

[۸۴۴] ترمذی ۱۴/۲ ح ۲۴۵ و قال : لیس اسناده بذاک

[۸۴۵] ترمذی ۲۷/۲ ح ۲۴۸ و قال حدیث حسن ، ابوداود ۵۷۴/۱ ح ۹۳۲ و ابوداود به عوض «مدّ» واژه‌ی «رفـع» را ذکر کرده است. ، دارمی ۳۱۵/۱ ح ۲۴۷ ، مسنداحمد ۳۱۶/۴ و نسایی نیز نظیر آن را در سننش ۱۲۲/۲ ح ۸۷۹ نقل نموده است.

می‌شد از این‌رو در نزد ایشان و عده‌ای دیگر از علماء، گفتن «آمین» با صدای بلند بهتر و افضل است و در عین حال این بزرگواران آهسته‌خواندن آن را نیز جایز می‌دانند.

و امام ابوحنیفه معتقد است که افضل و اولی، آهسته‌خواندن آمین است. و بلندخواندن آن نیز جایز است و استدلال امام ابوحنیفه، روایت ترمذی است که در آن آمده است:

«ان النبیﷺ قرأ غیر المغضوب علیهم ولاالضالین فقال . امین و خفض بها صوتها.»

و در مسنداحمد و مستدرک حاکم، مسند ابوداود طیالسی، مسند ابویعلی موصلی، معجم طبرانی، دارقطنی و غیره، با این الفاظ روایت شده است. «واخفی بها صوتها» به هر حال، اختلاف فقط در بیان افضلیت و اولی و عدم اولی است و هیچ یک از علماء و مجتهدین بزرگوار در جواز و عدم جواز بلندگفتن و یا آهسته‌خواندن «آمین» اختلافی با هم ندارند.

٨٤٦ ــ (٢٥) وعن أبي زُهيرٍ النُّميريِّ ، قال: خرجنا مع رسولِ الله صلى الله عليه وسلّم ذاتَ يوم، فَأَتينا عَلى رَجُلٍ قد أَلَحَّ في المسألة، فقال النَّبيُّ «أَوْجَبَ إنْ خَتَمَ». فقال رجلٌ من القوم: بِأَيِّ شيءٍ يَختِمُ ؟ قال: «بـآمينَ». رواه أبوداود.[٨٤٦]

۸۴۶- (۲۵) ابو زهیرالنمیری گوید: روزی از روزها همراه با پیامبرﷺ بیرون رفتیم و به مردی رسیدیم که در دعا، بسیار الحاح و اصرار و پافشاری می‌کرد (و با تضرعی زائدالوصف و تواضعی وصف‌ناپذیر، نیازش را از خدا می‌طلبید) پیامبرﷺ چون او را دید فرمود: اگر پایان دهد، دعایش حتماً اجابت می‌شود.! مردی از قوم گفت: ای رسول‌خداﷺ! آن را با چه چیزی تمام کند؟ پیامبرﷺ

[۸۴۶] ابوداود این حدیث را در پی روایتی طولانی در سننش ۵۷۷/۱ ح ۹۳۷ نقل کرده است.

فرمود: با «آمین». چرا که اگر دعایش را با آمین تمام کند، اجابت خواهد شد، چون «آمین»، همچون مهری است بر کاغذ که بر اعتبار و ارزش آن می‌افزاید.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

«أَلَحَّ»: در درخواست ستیهید و پاپیچ شد یا پیوسته در طلب چیزی زاری و مبالغه و اصرار و پافشاری کرد.

٨٤٧ ـ (٢٦) وعن عائشةَ، رضي الله عنها، قالت: إنَّ رسول الله صلى الله عليه وسلّم صَلّى المغرِب بِسورة (الأعراف) فَرَّقها في ركعتين. رواه النسائي.[٨٤٧]

۸۴۷- (۲۶) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: رسول‌خداﷺ سوره‌ی اعراف را در دو رکعت نماز مغرب می‌خواند (یعنی سوره‌ی اعراف را در دو رکعت نماز مغرب تقسیم می‌کرد و می‌خواند)

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

شرح: نکته‌ای که در این حدیث قابل تذکر است، این است که روش و منش معمول و متداول پیامبرﷺ در نماز مغرب، اغلب اینگونه بود که ایشان در نماز مغرب بخاطر وقت کم و اندکش، سوره‌های کوچک و مختصر می‌خواند ولی گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که بر خلاف این (آن هم بنا به مصلحتی) در نماز مغرب سوره‌هایی بزرگ همچون سوره‌ی «اعراف» یا دیگر سوره‌هایی از «طوال» را می‌خواند ولی در اغلب اوقات در نماز مغرب، سوره‌های کوچکی قرائت می‌کرد. البته نباید فراموش کرد که قرائت پیامبرﷺ بر حسب حالات، اوقات و مشاغل و نیازمندی‌های مردم فرق می‌کرد، علاوه از آن، نمازی را که پیامبرﷺ طول می‌داد کسی از آن خسته نمی‌شد، چرا که نماز بیشتر پیشنمازان و امامان جماعت، نظر به خوش‌آوازی، خوش‌الحانی، حضور قلب و اخلاص و صداقت با همدیگر فرق فراوان دارند. چه بسا ممکن است که مقتدی‌ها پشت سر امامی پس از یک ساعت

---

[۸۴۷] نسایی ۲/۱۷۰ ح ۹۹۱

هم احساس خستگی نکنند و پشت سر امامی دیگر به سبب عدم اخلاص و عدم حضور قلب و نداشتن صدای خوش، تجویدی زیبا و ترتیلی شیوا و قرائتی دل‌نشین و جذاب، پس از چند آیه خواندن هم به ستوه آیند.

و به راستی که پیامبرﷺ خوش‌آوازترین و خوش الحان‌ترین مردمان بود و از زمره‌ی طلایه‌داران عرصه‌ی اخلاص و عمل و حضور قلب و از پیشقراولان عرصه‌ی صداقت و دیانت و از پیشگامان پیشتاز عرصه‌ی اعتقاد و عمل بود.

٨٤٨ ـ (٢٧) وعن عقبة بن عامر ، قال: كنت أقودُ لِرسول الله صلى الله عليه وسلّم ناقته في السفر، فقال لي: «يا عقبة ! ألا أُعَلِّمُكَ خَير سورتين قُرِئَتا؟» فعلّمني { قل أعوذ برب الفلق } و { قل أعوذ برب الناس }، قال: فلم يرني سُرِرتُ هما جدّاً، فَلَمَّا نزل لِصَلاةِ الصُّبحِ صلى هِما صلاةَ الصُّبحِ لِلناس. فلما فرغ، إلتفت إليَّ، فقال: «يا عقبة ! كيف رَأَيتَ ؟» . رواه أحمد، وأبو داود، والنسائي.[٨٤٨]

۸۴۸- (۲۷) عقبة بن عامرؓ گوید: در سفری، مهار کننده‌ی شتر پیامبرﷺ بودم که افسار ستور را گرفته و آنرا به دنبال خود می‌کشیدم. پیامبرﷺ به من فرمود: عقبة! آیا می‌خواهی دو تا از بهترین سوره‌های قرآن را به تو بیاموزم؟ سپس به من سوره‌ی «قل اعوذ برب الفلق» و سوره‌ی «قل اعوذ برب الناس» را تعلیم داد.

عقبهؓ گوید: پیامبرﷺ احساس کرد که من از تعلیم این دو سوره بسیار مسرور و خوشحال نشده‌ام (و مرا به تعلیم این دو سوره، خیلی خوشحال ندید، چون من ندیده بودم که پیامبرﷺ این دو سوره را در نماز بخواند) از این‌رو چون برای خواندن نماز صبح فرود آمد، همین دو سوره را در نماز صبح با جماعت برای مردم خواند. چون نمازش را گزارد متوجه من شد و فرمود: عقبه! (فضیلت و برتری این دو سوره را) چگونه دیدی؟ (و همین که من در نماز صبح به عوض

---

[۸۴۸] مسنداحمد ۱۴۹/۴ و ۱۵۰ ، ابوداود ۱۵۲/۲ ح ۱۴۶۲ ، نسایی نیز باختصار آن را در سننش ۱۵۸/۲ ح ۹۵۳ روایت کرده است.

سوره‌های بزرگ،این دو سوره‌ی کوچک، اما پرمحتوا و جامع را خواندم، خود بیانگر عظمت و بزرگی و شأن و جایگاه والای آنهاست.)
[این حدیث را احمد، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

٨٤٩ ــ (٢٨) وعن جابر بن سَمُرة ، قال: كان النبي صلى الله عليه وسلّم يَقرَأُ في صلاة المغرب ليلة الجمعة: { قل يا أيها الكافرون } و { قل هو الله أحد}. رواه في «شرح السنة».[٨٤٩]

۸۴۹- (۲۸) جابربن سمرة‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ در نماز مغربِ شب جمعه، سوره‌ی «قل یایها الکافرون» و سوره‌ی «قل هوالله احد» را می‌خواند.
[این حدیث را بغوی در «شرح السنة» روایت کرده است.]

٨٥٠ ــ (٢٩) ورواه ابن ماجة عن ابن عمر إلا أنّه لم يذكر «ليلة الجمعة».[٨٥٠]

۸۵۰- (۲۹) و همین حدیث را ابن‌ماجه از ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ بدون ذکر عبارت «لیلة الجمعة» روایت کرده است.

شرح: «صلوة المغرب»: یا مراد دو رکعت سنت نماز مغرب است [چنانچه در حدیث بعدی بدان اشاره خواهد شد.] و یا منظور دو رکعت فرض نماز مغرب است که پیامبرﷺ در یکی از آنها، سوره‌ی کافرون و در دیگری، سوره‌ی اخلاص را قرائت می‌کرد.

٨٥١ ــ (٣٠) وعن عبد الله بن مسعود ، قال: ما أُحصِي ما سمعتُ رسول الله صلى الله عليه وسلّم يَقرَأُ في الرّكعتين بعد المغرب، و في الركعتين قبل صلاة الفجر: بِـ { قل يا أيها الكافرون } و { قل هوالله أحدٌ }. رواه الترمذي.[٨٥١]

---

[۸۴۹] شرح السنة (اثر علامه بغوی) ۸۱/۳ و ابن حبان ۱۵۸/۳ ح ۱۸۳۸
[۸۵۰] ابن ماجه ۲۷۲/۱ ح ۸۳۳

۸۵۱- (۳۰) عبدالله بن مسعودﷺ گوید: آنقدر بسیار شنیده‌ام که پیامبرﷺ سوره‌ی «قل یا ایها الکافرون» و سوره‌ی «قل هوالله احد» را در دو رکعت (سنت) بعد از نماز مغرب و دو رکعت (سنت) قبل از نماز صبح می‌خواند که نمی‌توانم آن را بشمارم و از شمارش بیرون است.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

۸۵۲ ــ (۳۱) و رواه ابن ماجة عن أبي هريرة إلاّ أنّه لم يَـذكُر: «بعد المغرب». ۸۵۲

۸۵۲- (۳۱) و همین حدیث را ابن‌ماجه از ابوهریرهﷺ بدون ذکر عبارت «بعد المغرب» روایت نموده است.

۸۵۳ ــ (۳۲) وعن سُليمانَ بن يسارٍ ، عنْ أبي هريرةَ ، قال: ما صَلّيتُ وراءَ أحدٍ أشبَهَ صَلاةً بِرسولِ الله صلى الله عليه وسلّم مِنْ فلان. قال سُليمانُ: صَلّيتُ خَلفَه فكانَ يُطيلُ الرّكعتَينِ الأُولَيَينِ من الظُّهرِ، ويُخَفّفُ الأُخرَيَينِ، ويُخَفّفُ العصرَ، و يقرأ في المغرب بقصارِ المُفَصّلِ، و يقرأ في العِشاءِ بِوَسَطِ المفصّلِ، ويقرأ في الصُّبحِ بِطِوالِ المفصّلِ. رواه النّسائيُّ، و روى ابنُ ماجة إلي: و يخففُ العصرَ. ۸۵۳

۸۵۳- (۳۲) سلیمان بن یسار از ابوهریره ﷺ روایت می‌کند که (وی درباره‌ی یکی از امامان جماعت دوران خویش) فرمود: نماز پشت سر کسی نخواندم که نمازش بیشتر از نماز فلان امام به نماز رسول‌خداﷺ شباهت داشته باشد (یعنی نماز او با نماز پیامبرﷺ بسیار مشابه بود).

---

۸۵۱ ترمذی ۲/۲۹۶ ح ۴۳۱ و قال حدیث غریب لا نعرفه الا من حدیث عبدالله بن معدان عن عاصم

۸۵۲ ابن ماجه این روایت را از ابوهریره ۱/۳۶۳ ح ۳۶۳ و از ابن عمر ح ۱۱۴۹ روایت کرده و عبارت« بعد المغرب» را ذکر نکرده است.

۸۵۳ نسایی ۲/۱۶۷ ح ۹۸۳ ، مسنداحمد ۲/۳۰۰ و نسایی نیز باختصار به روایت آن در سننش ۱/۲۷۰ ح ۸۲۷ پرداخته است.

سلیمان گوید: پشت سر آن امام من نیز نماز خواندم (و روش و طریقه‌اش را در قرائت اینگونه یافتم که) قرائت دو رکعت نخست ظهر را طولانی می‌کرد و دو رکعت آخر آن را مختصر و سبک می‌خواند. و نماز عصر را طول نمی‌داد و سبک می‌خواند و در نماز مغرب «قصار مفصل» و در نماز عشاء «اوساط مفصل» و در نماز صبح «طوال مفصل» را می‌خواند.

[این حدیث را نسائی روایت کرده است و ابن‌ماجه نیز آن را تا عبارت «ویخفف العصر» روایت نموده است.]

شرح: «مفصل» :به سوره‌های آخرین منزل قرآن «مفصل» می‌گویند، و مراد از آن از سوره‌ی «حجرات» تا آخر قرآن است. و «مفصل» نیز به سه بخش تقسیم می‌شود:

۱- **«طوال مفصل»** از سوره‌ی **«حجرات»** تا سوره‌ی **«بروج»**. در نماز صبح و ظهر قرائت از طوال مفصل سنت است البته با این فرق که در نماز صبح طولانی‌تر از نماز ظهر باشد.

۲- **«اوساط مفصل»** از سوره‌ی **«بروج»** تا سوره‌ی **«بینه»**. در نماز عصر و عشاء قرائت از «اوساط مفصل» سنت است.

۳- **«قصار مفصل»** از سوره‌ی «لم یکن الذین» [بینه] تا سوره‌ی **«قل اعوذ برب الناس»**. در نماز مغرب قرائت از «قصار مفصل» سنت است.

به هر حال باید دانست که قرائت پیامبرﷺ به حسب حالات، اوقات، مشاغل و نیازمندی‌های مردم در نمازهای صبح، ظهر، عصر، مغرب و عشاء فرق می‌کرد و نظر فقهاء در تقسیم مفصل به طوال و اوساط و قصار، نظر به اکثر اوقات بوده است.

٨٥٤ ــ (٣٣) وعن عُبادةَ بنِ الصَّامتِ ، قال: كُنَّا خلفَ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم في صلاةِ الفجرِ، فقَرَأَ، فثَقُلَتْ عليه القراءَة. فَلَمَّا فرغَ. قال: «لَعَلَّكُم تَقرَؤُونَ خَلفَ إمامِكم ؟» قُلنا: نعمْ، يا رسولَ الله ! قال: «لا تَفعَلوا إلاَّ بفاتحةِ الكتابِ؛ فَإنَّه لا صَلاةَ لمنْ لم يَقرأْ بها» . رواه أبوداود، والترمذيُّ. و

لِلنسائيِّ معناهُ. وفي روايةٍ لأبي داود، قال: «وأنا أقُولُ: ما لي يُنازِعُني القرآنُ ؟ فلا تقرَؤوا بِشَيءٍ منَ القرآنِ إذا جَهَرْتُ إلاَّ بِأُمِّ القرآن». [۸۵۴]

۸۵۴- (۳۳) عبادة بن صامت ﷺ گوید: ما (صحابه‌ﷺ) پشت سر پیامبرﷺ و به امامت ایشان نماز صبح را می‌خواندیم. آن حضرتﷺ شروع به قرائت کرد ولی پس از لحظه‌ای قرائت بر ایشان دشوار و سنگین و مشتبه شد، از این‌رو چون از نماز فارغ شد، فرمود: شما پشت سر امامتان قرائت می‌خوانید؟ گفتند: آری، ای رسول‌خداﷺ. پیامبرﷺ فرمود: پشت سر امامتان، جز سوره‌ی فاتحه، چیزی را نخوانید، زیرا نماز کسی که سوره‌ی فاتحه را در آن نخواند نماز نیست.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند.و نسائی نیز به معنای آن روایت نموده است.]

و در روایتی از ابوداود آمده است: پیامبرﷺ فرمود: من با خود می‌گفتم: چرا قرآن با من منازعه دارد؟ (و قرائتش بر من سنگین و دشوار است. پس دانستم که شما پشت سر من قرائت می‌خوانید.) پس وقتی که من به آواز بلند قرائت می‌خوانم شما هیچ نخوانید مگر سوره‌ی فاتحه را.

۸۵۵ ــ (۳٤) وعن أبي هريرةَ ، أنَّ رسولَ اللّهِ صلى الله عليه وسلّم إنصرَفَ منْ صلاةٍ جَهَرَ فيها بالقِراءَةِ، فقال: «هلْ قرأَ معي أحدٌ منكم آنفاً ؟» فقال رجلٌ: نعمْ، يا رسولَ اللّهِ ! قال: «إنّي أقولُ: ما لي أُنازَعَ القرآن ؟ !» قال: فَانتَهَى النّاسُ عَنِ القراءَةِ معَ رسولِ اللّهِ فيما جهَرَ فيه بالقراءَةِ منَ الصَّلَواتِ حينَ سمِعُوا ذلكَ مِن رسولِ اللّهِ. رواه أحمد، و مالك، وأبو داود، والترمذيُّ، والنسائي. و روى ابنُ ماجة نحوَه. [۸۵۵]

---

[۸۵۴] ابوداود ۵۱۵/۱ح۸۲۳، ترمذی ۱۱۶/۲ ح ۳۱۱ وقال : حدیث حسن ، مسنداحمد ۳۲۲/۵ و نسایی نیز نظیر آن را در سننش ۱۴۱/۲ ح ۹۲۰ روایت کرده است و ابوداود نیز روایت «مالی انازع ... » را در سننش ۵۱۵/۱ ح ۸۲۴ نقل نموده است.

[۸۵۵] مسنداحمد ۲۴۰/۲ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۶/۱ ح ۴۴ ، ابوداود ۵۱۶/۱ح ۸۲۶، ترمذی ۱۱۸/۱ ح ۳۱۲ ، نسایی ۱۴۰/۲ ح ۱۴۱ ، ابن ماجه نیز به معنی آن در سننش ۲۷۶/۱ ح ۸۴۸ نقل کرده است.

۸۵۵- (۳۴) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیـامبرﷺ از یکـی از نمازهـای جهـری کـه در آن قرائت را با آواز بلند خوانده بود فارغ شد و پس از آن فرمود: آیا هم اینک یکـی از شما بـا مـن قرائـت خوانـده اسـت؟ مـردی گفـت: آری، ای رسـول‌خـداﷺ مـن خوانده‌ام.

پیامبر(ص) فرمود: بی‌گمان من با خود می‌گفتم: چرا قرآن بـا مـن منازعـه دارد؟ (و قرائتش بر من سنگین و دشوار است. پس دانستم کـه تـو پـشت سـر مـن قرائـت می‌خوانی) پس چـون ایـن سـخن را مـردم شـنیدند، از خوانـدن قرائـت همـراه بـا رسول‌خداﷺ در نمازهای جهری (مثل دو رکعت صبح، و دو رکعـت اول مغـرب و عشاء و دو رکعت نماز جمعه) باز آمدند.

[این حدیث را احمد، مالک، ابوداود، ترمذی و نسائی روایت کرده‌اند. و ابن‌ماجـه نیز همانند آن را روایت کرده است.]

٨٥٦ ــ (٣٥) وعن ابنِ عمرَ ، والبَياضيِّ ، قالا: قالَ رسولُ اللّـهِ : «إنَّ المُصَلّي يُناجي ربَّه؛ فَليَنظُرْ ما يُناجِيه به، ولا يَجْهَـرْ بعـضُكُم علـى بعـضٍ بالقرآنِ». رواه أحمد.[٨٥٦]

۸۵۶- (۳۵) «ابن عمر» و «بیاضی» (عبدالله بن غنـام)ﷺ گوینـد: پیـامبرﷺ فرمـود: بی‌گمان نمازگزار با پروردگارش راز و نیاز می‌کنـد، پـس بایـد بیاندیـشد در آن چیزی که بدان با پرودگارش راز و نیاز می‌نماید (یعنی باید با تفکـر و اندیـشه و حضور قلب و فکر، و خشوع و خـضوع قلبـی و روحـانی و جـسمی و فکـری، بـه خواندن قرائت و گفتن اذکـار در نمـاز بپـردازد و اینگونـه صـداقت و اخـلاص و اعتقاد و عملش را در راز و نیاز به پروردگار نشان دهد.) و نباید برخی از شما بـر برخی دیگر آوازش را به خواندن قرآن (چه در نماز و چه در غیر نماز) بلند کنـد (و موجباب ایذاء و تشویش فکری برخی را فراهم آورد.)

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

[۸۵۶] مسنداحمد ۳۴۴/۴، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۰/۱ ح۲۹

۸۵۷ ـــ (۳٦) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إنما جُعِلَ الإمامُ لِيُؤتَمَّ به، فإذا كَبَّرَ فكَبِّرُوا، وإذا قرأ فَأَنصِتُوا» . رواه أبو داود، والنسائيُّ، وابنُ ماجة.[۸۵۷]

۸۵۷- (۳۶) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: بی‌گمان امام و پیشنماز برای این است تا از وی پیروی شود، پس هرگاه امام تکبیر گفت، شما هم تکبیر بگویید و وقتی که قرائت خواند، شما (گوش فرا دهید و) خاموش باشید.

[این حدیث را ابوداود، نسائی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند]

شرح: چنانچه قبلاً نیز گفتیم، علماء و صاحب‌نظران فقهی، طلایه‌داران عرصه‌ی روایت و درایت، علم و دانش، اخلاص و صداقت و اعتقاد و عمل، و مجتهدان غیور و فقهای مجاهد، با تلاش فراوان وتفقّه بسیار در دین، احکام شریعت را از سرچشمه‌ی پاک نبوی استخراج و میراث بزرگ فقه و حقوق اسلامی را هماهنگ با مقتضیات زمان و پیشرفت تمدن، به جامعه بشری و انسانی و اسلامی عرضه نمودند و به جهانیان چنان تمدن و فرهنگی استوار و متعالی ارزانی داشتند که تا جهان بر پا است در هر دیاری که ثقافتی پای گیرد، از دوحه‌ی آن درخت پربار شریعت پیوند خورده و از سرچشمه‌ی فیّاض آن سیراب گشته است.

در باب قرائت پشت سر امام نیز، فقهاء و مجتهدان غیور و علمای مجاهد، بر اساس روایات واخبار رسیده بدانها، و بر مبنای مطالعه و بررسی احادیث، و تحقیق و تفحص تعالیم وآموزه‌های الهی، اوامر و فرامین نبوی و احکام و دستورات شرعی و طرز عمل پیامبرﷺ و صحابه‌ﷺ آن هم با صداقت واخلاص واعتقاد و عمل، قولی را انتخاب واختیار نموده‌اند.

و در گنجینه‌ی مسائل و احکام فقهی و امور عبادات، مواردی اندک و بلکه نادر به چشم می‌خورد که نزد امامی واجب و نزد امام دیگری مکروه باشد، بلکه بیشتر اختلافات بر سر افضلیت و اولی و عدم اولی است.

---

[۸۵۷] ابوداود ۱/۴۰۴ ح ۶۰۴، نسایی ۲/۱۴۲ ح ۹۲۲، ابن ماجه ۱/۳۷۶، مسنداحمد ۲/۴۲۰

و از جمله مواردی که اندک و بلکه نادر می‌باشند و در نزد امامی واجب و نزد امام دیگری مکروه می‌باشد، خواندن سوره‌ی فاتحه پشت سر امام است که از نظر امام شافعی در تمام نمازهای سری و جهری، خواندن آن برای مقتدی‌ها واجب است، ولی پیروان امام ابوحنیفه، چنین می‌پندارند که خواندن فاتحه برای مقتدی‌ها در نماز جماعت مکروه است و این دو قول مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند.

و در میان این دونظریه، یک نظریه‌ی میانی وجود دارد وآن اینکه خواندن فاتحه در نماز سرّی برای مأموم و مقتدی که آن را نمی‌شنود شرعی است ولی در نماز جهری که مأموم، فاتحه‌ی امام را می‌شنود، سکوت لازم است.

به هر حال،اختلاف ائمه‌ی مذاهب به این دلیل است که منبع و مصدر دین که خداوند متعال برای بندگان تشریع نموده، عبارت از نصوص دینی است و لاجرم مردم در فهم نصوص، اختلاف دارند و این یک امر طبیعی در زندگی بشری است که بعضی متمسک به ظواهر لفظ می‌شوند و بعضی روح مقاصد نصوص را در نظر می گیرند، لذا واگذاردن مردم به اجتهاد خودشان از جمله عوامل و اسباب اختلاف می‌باشد.

گاهی خود لغتِ نصوص، عامل اختلاف میان فقیهان به شمار آمده است مانند: واژه‌ی «قُرء» در آیه‌ی «والمطلقات یتربصن بانفسهنّ ثلاثة قروء» وگاهی اسباب اختلاف فقهاء این است که بعضی الفاظ، احتمال معنای حقیقی و مجازی را در بردارد، لذا بعضی متمسک به معنای حقیقی آن هستند و بعضی به معنای مجازی آن.

یکی دیگر از اسباب اختلاف فقهاء در رابطه با اطمینان و عدم اطمینان نسبت به روایت است که یکی به این راوی «وثوق واعتماد» دارد و روایت او را می‌پذیرد و دیگری به آن اطمینان و اعتماد ندارد و روایتش را مبنای عمل قرار نمی‌دهد یا اینکه بعضی در پذیرفتن حدیثی بویژه در امور مبتلابه و عمومی، قایل به شرایطی هستند و بعضی آن شرایط را منظور نکرده‌اند.

یکی دیگر از موارد اختلاف فقهاء در ارتباط با اعتبار و عدم اعتبار دلایل شرعی و اسلامی است برای مثال: نظر امام مالک بر این است که عمل اهل مدینه در مسائلی چون عبادات به عنوان دلیل فقهی، مقدم بر خبر واحد است.

یکی دیگر از اسباب اختلاف این است که برخی از علماء حدیث ضعیف ـ که بعدها به حدیث «حسن» نام گذاری شد ـ را بر قیاس مقدم می‌دارند و برخی بر عکس، بعضی حدیث مرسل را بطور کلی قبول دارند و بعضی آن را به طور کلی مردود می‌شمارند و بعضی با شرایطی آن را می‌پذیرند و بعضی به طور مطلق، شریعت امت‌های قبل از اسلام را می‌پذیرند و بدان اعتبار می‌نمایند و بعضی بدان اعتبار نمی‌دهند بعضی قول صحابه‌ﷺ را به عنوان یکی از ادله می‌دانند و بدان استدلال می‌کنند و بعضی آن را به عنوان ادله‌ی شرعی نمی‌پذیرند و بدان احتجاج نمی‌کنند.

بعضی «مصالح مرسله» را به عنوان یکی از ادله‌ی شریعت می‌پذیرند و بعضی آن را نمی‌پذیرند برخی از فقهاء اعتقاد دارند که نقل حدیث ضعیف از طرق متعدد، موجب تقویت روایت است در صورتی که دیگران چنین اصلی را قبول ندارند زمانی هم هست که حدیث راجع به مسئله‌ای عمومی و همیشگی در عالم تشریع صحبت می‌کند اما در دلالت حدیث بر معنای مراد، اختلاف روی می‌دهد. مثلاً: اگر حدیث شامل بر صیغه‌ی امر یا نهی باشد می‌توان سؤال کرد که آیا این امر بیانگر وجوب است یا استحباب و یا ارشاد؟ آیا صیغه‌ی نهی در حدیث گویای حرمت است یا کراهت؟ اگر دال بر کراهت باشد این کراهت از چه نوعی است؟ تحریمی یا تنزیهی؟

گاهی اختلاف در رابطه با دلالت امر و نهی، عام و خاص، مطلق و مقید، منطوق و مفهوم و غیر این‌ها که در علم اصول فقه به تفصیل بیان شده است می‌باشد.

و بالاخره گاهی علت اختلاف رأی فقها و مجتهدین به توثیق و تضعیف راویان حدیث بر می‌گردد که یکی راوی خاصی را مؤثق می‌شمارد و دیگری همان را نامؤثق معرفی می‌کند.

بنابراین اختلاف در مسائل فرعی، یک ضرورت، رحمت، وسعت و ثروت گرانبهایی است، چنانچه وقتی خلیفه منصور، خواست که تمام مردم ممالک اسلامی از کتاب مؤطای امام مالک پیروی کنند و کتاب وی را به عنوان کتاب مرجع برای همه‌ی افراد موجود در ممالک اسلامی معرفی نماید، امام مالک با فقاهت و ورع خویش به منصور گفت:

«امیرالمؤنین! چنین کاری نکن که اصحاب رسول‌خدا ﷺ به شهرها و مناطق پراکنده شده‌اند و هر قومی دارای یک نوع علم و دانش و حکمت و بینش است و اقوال و فتاوایی بر آنان پیشی گرفته و بدان راضی و قانع گشته‌اند، اگر همه‌ی مردم را به سوی یک نظریه و یک فتوا برگردانی، در میان امت، فتنه ایجاد خواهد شد.»

آری! آنان این‌گونه به اختلاف میان ائمه می‌نگریستند که آن یک اختلاف در قضایای فرعی است و هیچ‌گونه زیانی ندارد و بلکه ضروری است. امکان ندارد که در این‌گونه مسائل فرعی، امت اسلامی بر روی یک نظریه اتفاق نمایند و خود این اختلاف آراء از لطف و موهبت خداوند متعال نسبت به این امت است که حکم و قضایا و مسائل فرعی را بیان ننموده تا فرصتی برای اجتهاد و وسعت‌بخشی نسبت به تعدّد افهام باشد.

پس تعدد مذاهب و گوناگونی آراء فقهاء و مجتهدان اسلامی و دلایل مورد استناد هرکدام از آنها، بیانگر این است که هر یک از آنها از دریای بیکران شریعت، با صداقت و اخلاص جرعه‌ای برگرفته‌اند.

۸۵۸ ــ (۳۷) وعن عبدِ الله بن أبي أوْفى ، قال: جاءَ رجلٌ إلى النبيِّ صلى الله عليه وسلّم، فقال: إني لا أستَطِيعُ أنْ آخُذَ مِنَ القرآن شيئاً، فَعَلِّمْني ما يُجزِئُني. قال: «قُلْ سُبحانَ اللّه، والحمد للّه، ولا إلهَ إلاّ اللّهُ، واللّهُ أكبرُ، ولا حَوْلَ ولا قُوَّةَ إلاّ باللّهِ». قال: يا رسولَ اللّهِ ! هذا للّهِ؛ فماذا لي ؟ قال: «قُلْ: اللّهُمَّ ارحَمني، وعافِني، واهْدِني، وارزُقْني» فقال هكذا بيدَيه وقَبَضَهُما. فقال

رسولُ اللّهِ: «أمَّا هذا فقد مَلأَ يَديْه مِنَ الخَيرِ» . رواه أبو داود. وانتهَتْ روايـة النسائيِّ عندَ قوله: «إلاَّ باللّهِ».[۸۵۸]

۸۵۸- (۳۷) عبدالله بن ابی اوفی‌ رضی الله عنه گویـد: مـردی بـه نـزد پیـامبر ﷺ آمـد و گفـت: نمی‌توانم از قرآن چیزی را یاد بگیرم (یعنی: حفظ آیات قرآن برایم بسیار دشوار و سنگین است) از این‌رو چیزی یادم بدهید که برایم جای قرائت قرآن را در نماز بگیرد.

پیامبر ﷺ فرمود: بگو: «سبحان الله» و «الحمد لله» و «لااله الا الله» و «الله اکبـر» و «لا حول ولا قوة الا بالله». آن مرد گفت: ای رسول‌خـدا ﷺ ایـن کلمـات (تـسبیح و تحمید و تهلیل و تکبیر) همه از آن خداسـت (و بیـانگر ستایش و حمـد خـدا و نشانگر پرتوی از وصف و شکوه و قـدر ت و بزرگـی اوسـت) پـس بـرای خـودم چیست؟ پیامبر ﷺ فرمود: بگـو: «اللهم ارحمنی و عافنی و اهـدنی و ارزقنـی » «پرودگارا! بر من رحم کن و رزق و روزی‌ام ده و تندرستی و عافیت عطـایم فرمـا و مرا به راه راست و درست رهنمون ساز»

(وقتی که آن مرد از جا برخاست تا برود) به دو دستانش اشاره کرد گویا کـه بـا آنها چیزی را گرفته، سپس آنها را جمع کرد. پیـامبر ﷺ فرمـود: امـا ایـن مـرد دو دست خویش را پر از خیر و برکت نمود.

[این حدیث را ابوداود روایت کرده است و نسائی نیز تا «و لا حول و لا قـوة الا بالله» روایت نموده است.]

شرح: در این حدیث پیامبر ﷺ بدان مرد دستور داد تـا ایـن کلمـات «سبحان الله » و«الحمد لله»... را بجای قرائت قرآن در نماز بگوید، تا وقتـی کـه بتوانـد قـرآن را بـه قدر نیاز حفظ نماید، چون کـسی کـه بتوانـد «سبحان الله » و «الحمـد لله»... را حفـظ نماید از قرآن هم می‌تواند به قدر نیاز از حفظ نماید.

---

[۸۵۸] ابوداود۱/۵۲۱ ح ۸۳۲ ، نسایی اول این حدیث را در سننش ۲/۱۴۳ح ۹۲۴ روایـت کـرده اسـت. ، مـسنداحمد ۴/۳۵۳

بنابراین کسی که قطعاً چیزی از قرآن نمی‌داند و یا تازه به اسلام گرویده، اگر در همه‌ی حالات نماز«سبحان الله و الحمد لله و...» بگوید فرض از ذمه‌اش اداء می‌گردد ولی باید برای آموختن قرآن و نماز، خوب زحمت بکشد و تلاش وکوشش نماید.

۸۵۹ ــ (۳۸) وعن ابنِ عبّاسٍ ، [رضي اللّهُ عنهما]: أنّ النبيّ صلى الله عليه وسلّم كانَ إذا قرأ { سَبِّحِ اسمَ ربِّكَ الأعْلى }؛ قال: «سُبحانَ ربِّيَ الأعْلى» . رواه أحمدُ، وأبو داود.[۸۵۹]

۸۵۹- (۳۸) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: هرگاه پیامبرﷺ این آیه «سبح اسم ربک الاعلی» را می‌خواند (بخاطر امتثال فرمان خدا) می‌فرمود«سبحان ربی الاعلی» [ذات مقدس پروردگارم را از هر فعل و صفتی که لایق مقام و عظمتش نباشد پاک و منزه می‌دارم و از خیال و قیاس و گمان و وهم، دورتر و برتر می‌دانم و تسبیح و تقدیس می‌نمایم پرودگار والامقام را.]
[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند]

۸۶۰ ــ (۳۹) وعن أبي هريرةَ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «مَنْ قرأ منكُم بِــ { والتِّينِ والزَّيتونِ }، فانتهى إلى: { ألَيْسَ اللّـهُ بأحكَمِ الحاكمينَ}؛ فَليَقُلْ: بَلى، وأنا على ذلكَ منَ الشّاهِدينَ. ومنْ قرأ: { لا أقسمُ بيومِ القِيامة } فانتهى إلى: { أليسَ ذلك بقادر على أنْ يُحيِيَ الموتى }؛ فَليَقُلْ: بلى. و مَنْ قَرأ (والمُرْسَلاتِ) فبلغَ: { فبأيِّ حديثٍ بعدَه يُؤْمِنونَ }؛ فلْيَقُلْ: آمنّا باللّهِ» . رواه أبو داود، والترمذيُّ إلى قوله: «وأنا على ذلكَ منَ الشّاهِدينَ».[۸۶۰]

---

[۸۵۹] مسنداحمد ۱/۲۳۲،ابوداود ۱/۵۴۹ ح ۸۸۳

[۸۶۰] ابوداود ۱/۵۵۰ ح ۸۸۷، ترمذی ۵/۴۱۳ ح ۳۳۴۷، مسنداحمد ۱/۲۴۹

۸۶۰- ۳۹ ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: چون یکی از شما سوره‌ی «والتین والزیتون» را می‌خواند و به آخر آن، یعنی آیه‌ی «الیس الله باحکم الحاکمین» [آیا خداوند فرمانرواترین فرمانروایان و داورترین داوران نمی‌باشد؟ و احکام و فرمانش از همه، حکیمانه‌تر و متقن‌تر نیست؟] برسد، باید در پاسخ بگوید: «بلی و أنا علی ذلک من الشاهدین» [آری خداوند فرمانرواترین فروانرویان و داورترین داوران است. و من بر این امر گواهم.]

و هر کس از شما سوره‌ی «لا اقسم بیوم القیامة» را می‌خواند و به فرموده‌ی حق تعالی «ألیس ذلک بقادر علی أن یحیی الموتی» [آیا چنین خدایی نمی‌تواند مردگان را زنده گرداند] می‌رسد، باید بگوید: «بلی»، «آری پروردگار ما بر زنده‌کردن مردگان توانا است.»

و هر کس سوره‌ی «والمرسلات» را می‌خواند و به آیه‌ی «فبای حدیث بعده یؤمنون»، «اگر به این قرآن که دلایل صدق و نشانه‌های حقانیت آن در تمام آیات و تعبیراتش آشکار است، ایمان نیاورند، پس به کدام سخن دیگر غیر از قرآن ایمان می‌آورند؟» می‌رسد، باید بگوید« امنا بالله»، «به خداوند ﷻ ایمان آوردیم».

[این حدیث را ابوداود روایت نموده و ترمذی نیز تا عبارت «و أنا علی ذلک من الشاهدین» روایت کرده است.]

۸٦۱ ــ (٤٠) وعن جابرٍ ، قال: خرجَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم على أصحابِه، فَقَرأَ عليهم سورةَ (الرَّحمنِ) من أوَّلِها إلى آخرِها، فَسَكَتُوا. فقالَ: «لقدْ قرأتُها على الجنِّ لَيلَةَ الجنِّ، فكانوا أحسنَ مَرْدُوداً مِنكُم، كنتُ كُلَّما أتيتُ على قولِه: { فَبِأيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكذِّبانِ }، قالوا: لا بِشَيْءٍ مِنْ نِعَمِكَ ربَّنا نُكَذِّبُ، فَلَكَ الحَمدُ» . رواه الترمذيُّ وقال: هذا حديثٌ غريبٌ.[۸٦۱]

۸۶۱- (۴۰) جابرﷺ گوید: رسول‌خداﷺ به نزد یاران خویش رفت و سوره‌ی «الرحمن» را از اول تا آخر برای ایشان خواند و صحابهﷺ ساکت و خاموش بودند. پس آن حضرتﷺ فرمود: وقتی در شب دیدار با جنّ، این سوره را بر جنیان

---

[۸۶۱] ترمذی ۳۷۲/۵ ح ۳۲۹۱ و قال : حدیث غریب لانعرفه الا من حدیث الولید بن مسلم عن زهیر بن محمد

خواندم، آنان در واکنش خود از شما بهتر بودند، زیرا چنان بود که هرگاه من به آیه‌ی «فبایّ آلاء ربکما تکذبان» می‌رسیدم آنها در جواب می‌گفتند: «لا بشیء من نعمک ربّنا نکذّب، فلک الحمد»؛ « نه، ما چیزی از نعمت‌های پروردگارمان را تکذیب و انکار نمی‌کنیم، پروردگارا! حمد و ستایش از آن توست.»

[این حدیث را ترمذی روایت کرده و گفته است: حدیثی غریب است.]

فصل سوم

۸٦٢ ــ (٤١) عن مُعاذِ بنِ عبدِاللّٰهِ الجُهَنِيِّ، قال: إنَّ رجلاً مِـــنْ جُهَيْنَـــةَ أخبرَه أنّه سمعَ رسولَ اللّٰهِ قرأَ في الصُّبحِ { إذا زُلزِلَت } في الرَّكعَتينِ كِلْتَيهِمـــا، فلا أدْرِي أنَسِيَ أمْ قَرَأَ ذلكَ عَمْداً . رواه أبو داود.[٨٦٢]

۸۶۲- (۴۱) معاذبن عبدالله جُهنی گوید: مردی از قبیله‌ی «جهینه» بدو خبر داد که وی شنیده که رسول‌خدا یک بار در نماز صبح، سوره‌ی «اذا زلزلت» را در هر دو رکعت آن خوانده است (یعنی در هر دو رکعت، یک سوره خواند) و آن شخص گفت: نمی‌دانم که آیا پیامبر فراموش کرد و یا به عمد در هر دو رکعت، یک سوره را خواند (پس از این حدیث ثابت می‌شود که خواندن یک سوره در دو رکعت هم جایز است و به احتمال زیاد پیامبر به قصد این کار را کرد تا جواز این کار را نیز بیان دارد.)
[این حدیث را ابوداود روایت کرده است.]

۸٦٣ ــ (٤٢) وعن عُرْوةَ، قال: إنَّ أبابكرٍ الصِّدِّيقَ، رضي اللّٰـــهُ عنـــه، صَلّى الصُّبْحَ، فقرأَ فيهما بـــ (سورةَ البقـــرة) في الـــركعتَينِ كِلتَيهِمـــا . رواه مالكٌ.[٨٦٣]

۸۶۳- (۴۲) عروةبن زبیر گوید: ابوبکر صدیق نماز صبح را گزارد و در هر دو رکعت آن سوره‌ی «بقره» را خواند (یعنی سوره‌ی بقره را در هر دو رکعت آن،

---

[۸۶۲] ابوداود ۵۱۰/۱ ح ۸۱۶

[۸۶۳] مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۲/۱ ح ۳۳

تقسیم کرد و پاره‌ای از آن را در رکعت نخست، و پاره‌ی دیگر را در رکعت دوم خواند.)

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

٨٦٤ ــ (٤٣) وعن الفرافصَةِ بن عُمَيرٍ الحَنفيِّ ، قال: ما أَخَذْتُ سورةَ (يوسُف) إلاَّ منْ قِراءَةِ عُثمانَ بنِ عَفّانَ إياها فِي الصُّبحِ، مِنْ كِثرةِ ما كانَ يُرَدِّدُها لنا. رواه مالك.[٨٦٤]

۸۶۴- (۴۳) «فرافصة بن عُمير الحنفی» گوید: سوره‌ی «یوسف» را از قرائت عثمان بن عفان ﷺ در نماز صبح فراگرفتم، زیرا بسیار اتفاق می‌افتاد که ایشان این سوره را در نماز جماعت صبح برای ما تکرار می کرد.

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

از این حدیث مشخص شد که تکرار یک سوره در نماز، اشکالی ندارد.

٨٦٥ ــ (٤٤) وعن [عبدِ الله بن] عامرِ بنِ ربيعةَ ، قال: صَلَّينا وراءَ عُمرَ بنِ الخَطابِ الصُّبحَ، فقرأ فيهما بسورة (يُوسُف) وسورةِ (الحجِّ) قِراءَةً بَطيئةً، قِيلَ له: إذاً لَقَدْ كانَ يَقُومُ حِينَ يَطلُعُ الفجرُ. قال: أجَلْ. رواه مالك.[٨٦٥]

۸۶۵- (۴۴) عبدالله بن عامربن ربیعه گوید: نماز صبح را پشت سر عمر بن خطاب ﷺ خواندیم، وی در هر دو رکعت آن، سوره‌ی «یوسف» و سوره‌ی «حج» را به آرامی و آهستگی و کُندی خواند.

به عبدالله بن عامر گفته شد: در این صورت حضرت عمرﷺ متصل پس از طلوع فجر صادق، نماز صبح را شروع می‌نمود؟ (چرا که وقت صبح در صورتی گنجایش قرائت سوره‌ی یوسف و سوره‌ی حج ـ آن هم به صورت آهسته و کند ـ را دارد که نماز صبح را متصل بعد از طلوع فجر صادق شروع نماید!) عبدالله گفت: آری!

---

[۸۶۴] مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۲/۱ ح ۳۵

[۸۶۵] مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۲/۱ ح ۳۴

عمرﷺ متصل بعد از طلوع فجر صادق، نماز صبح را شروع می‌کرد و در آن این دو سوره را می‌خواند.
[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

البته احتمال دارد که در هر رکعت از نماز صبح، پاره‌ای از دو سوره را خوانده باشد و ممکن است که در هر رکعت از آن، سوره‌ها را کامل خوانده باشد .

٨٦٦ ــ (٤٥) وعن عَمرِو بنِ شُعَيبٍ ، عنْ أبيه، عنْ جدّه، قال: ما منَ المفصَّلِ سورةٌ صغيرَةٌ و لا كبيرَةٌ إلاّ قدْ سَمِعتُ رسولَ اللّهِ يَؤُمُّ بها النّاسَ في الصَّلاةِ المكتوبَة. رواه مالك.[٨٦٦]

۸۶۶- (۴۵) عمرو بن شعیب از پدرش و او نیز از جدّش (عبدالله بن عمرو بن العاص) روایت می کند که گفت: از مفصّل (سوره‌های آخرین منزل قرآن، از «حجرات» تا «ناس») هیچ سوره‌ی کوچک و بزرگی وجود نداشت، مگر اینکه شنیدم که رسول‌خداﷺ بدان، مردم را در نمازهای فرض، امامت می‌داد.
[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

٨٦٧ ــ (٤٦) وعن عبدِ الله بنِ عُتْبةَ بنِ مَسعودٍ ، قال: قرأ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم في صلاةِ المغربِ بِـــ (حم الدُّخان). رواه النّسائيُّ مُرسَلاً.[٨٦٧]

۸۶۷- (۴۶) عبدالله بن عتبة بن مسعودﷺ گوید: رسول‌خداﷺ در نماز مغرب سوره‌ی «حم الدخان» را خواند.
[این حدیث را نسائی بصورت مرسل روایت کرده است.]

---

[۸۶۶] ابوداود ۵۱۰/۱ ح ۸۱۴
[۸۶۷] نسایی ۱۶۹/۲ ح ۹۸۸

باب(۱۳)

درباره رکوع

فصل اول

٨٦٨ ــ (١) عن أنسٍ ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «أقِيمُوا الرُّكوعَ والسُّجودَ فوَاللّهِ إنِي لأَراكُم مِنْ بَعدي». متفق عليه.[٨٦٨]

٨۶٨- (١) انس ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: نمازگزاران! رکوع و سجود نماز را به خوبی و کامل انجام دهید. سوگند به خدا! من شما را از پشت سر خود هم می‌بینم (و فکر نکنید که فقط من جلوی خویش را می‌بینم بلکه خشوع و رکوع شما هم که در صف بعدی هستید بر من پوشیده نیست و من شما را از پشت سر هم می‌بینم.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

٨٦٩ ــ (٢) وعن البَراءِ ، قال: كانَ ركوعُ النبيِّ صلى الله عليه وسلّم ، وسجودُه، و بينَ السَّجدتين وإذا رَفَعَ منَ الرُّكوعِ، ما خَلا القِيامَ والقُعودَ؛ قريباً مِنَ السَّواءِ. متفقٌ عليه.[٨٦٩]

٨۶٩- (٢) براء ﷺ گوید: مدت زمان رکوع و سجود پیامبر ﷺ و نشستن ایشان در بین دو سجده و وقتی که سرشان را از رکوع بلند می‌کردند، تقریباً همه (از نظر زمانی) به یک اندازه بودند به جز مدت زمانی که برای قرائت می‌ایستادند و یا مدتی که برای تشهد می‌نشستند (که مدت زمان این دو رکن از سایر رکن‌های نماز بیشتر و طولانی‌تر بود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[٨۶٨] بخاری ٢/٢٢۵ ح ٧۴٢ ، مسلم ١/٣١٩ ح (١١٠-۴٢۵)

[٨۶٩] بخاری ٢/٢٧۶ ح ٧٩٢ ، مسلم ١/٣۴٣ ح (١٩٣- ۴٧١) ، نسایی ٢/١٩٧ ح ١٠۶۵ ، ابوداود ١/۵٣٢ ح ٨۵۴

۸۷۰ ــ (۳) وعن أنسٍ ، قال: كانَ النبيُّ صلى الله عليه وسلّم ، إذا قالَ: «سَمِعَ اللّٰهُ لمنْ حَمدَه» قام حتّى نقول: قدْ أوْهَمَ، ثمّ يسجُدُ و يَقعُدُ بينَ السَّجدَتَينِ حتى نَقُولَ: قدْ أوْهَمَ. رواه مسلم.[۸۷۰]

۸۷۰- (۳) انس رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ هرگاه (سرش را از رکوع بلند می‌کرد و) «سمع الله لمن حمده» می‌گفت، به اندازه‌ای می‌ایستاد که ما می‌گفتیم: پیامبر ﷺ فراموش کرده که به سجده برود سپس به سجده می‌رفت و در بین دو سجده به اندازه‌ای توقف می‌نمود که ما می‌گفتیم: پیامبر ﷺ فراموش کرده که سجده‌ی دوم را به جای آورد.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: سه حدیث بالا بیانگر رعایت اعتدال و خشوع و خضوع در ارکان نماز بخصوص در رکوع و سجده و قومه و جلسه است. در حقیقت رکوع و سجده‌ی نماز، خودبینی و کبر انسان را درهم می‌شکند چرا که انسان در هر شبانه‌روز هفده رکعت و در هر رکعت دوبار پیشانی بر خاک در برابر خدا می‌گذارد و خود را ذره‌ای کوچک در برابر عظمت او می‌بیند، بلکه صفری در برابر بی‌نهایت.

رکوع و سجده‌ی نماز پرده‌های غرور و خودخواهی و خودبرتربینی و خودمحوری را کنار می‌زند، تکبر و برتری‌جویی را درهم می‌کوبد و وسیله‌ی پرورش فضایل اخلاقی و تکامل معنوی انسان می‌شود چرا که انسان را از جهان محدود ماده و چهاردیوار عالم طبیعت بیرون می‌برد و به ملکوت آسمان‌ها دعوت می‌کند و با فرشتگان هم صدا و همراز می‌سازد و خود را بدون نیاز به هیچ واسطه در برابر خدا می‌بیند و با او به گفتگو می‌پردازد.

در واقع اگر رکوع، سجود و .... را جسم نماز بدانیم، حضور قلب و توجه‌ی درونی به حقیقت نماز و کسی که با او راز و نیاز می‌کنیم، روح نماز است.

---

[۸۷۰] مسلم ۳۴۴/۱ ح (۱۹۶-۴۷۳)، مسنداحمد ۲۰۳/۳

خشوع و خضوع و رعایت اعتدال نیز در واقع چیزی جز حضور قلب توأم با تواضع، ادب و احترام نیست و به این ترتیب روشن می‌شود که مؤمنان تنها به نماز به عنوان یک کالبد بی‌روح نمی‌نگرند بلکه تمامی توجه آنها به باطن و حقیقت نماز است.

و چون رکوع و سجده‌ی نماز، بزرگ‌ترین مظهر بندگی و فروتنی و عاجزی و بینوایی در برابر پروردگار جهانیان است، از این جهت پیامبرﷺ از مسلمانان نمازگزار می‌خواهد تا اعتدال و خشوع و خضوع رکوع و سجده را رعایت نمایند و خیلی تند و سریع به رکوع و سجده نپردازند و همچون خروس، نوک نزنند و روباه‌آسا، به این طرف وآن طرف نگاه نکنند، بلکه همان‌گونه که خداوند ﷻ تشریع فرموده است نماز آن را به تمامی ارکان و حد و حدودش ادا نماید.

بنابراین مسلمان نمازگزار باید توجه داشته باشد که در نماز با خداوند متعال به گفتگو می‌پردازد و در برابر او به رکوع و سجده می‌رود و پیشانی بر خاک می‌مالد و باید در هر حرکتی از حرکات نماز و در هر وقتی از اوقات آن و در هر رکنی از ارکان آن، حضور قلب و خشوع بدنی و جسمانی و خشوع قلبی و روحانی داشته باشد و بداند که اگر تمام هم و غم آنها این باشد که از نماز فارغ شوند و از آن رهایی یابند و آن‌را بار سنگینی بر دوش خود احساس کنند و تمامی هم و قصد آنان این باشد که نمازها را به سرعت به پایان برسانند بدون اینکه رکوع و سجده را به طور کامل با خشوع و طمأنینه ادا نمایند و در کمترین وقت ممکن نماز را تمام کنند، نمازی با این کیفیت مورد قبول درگاه خداوند نخواهد بود و چنانکه در حدیث آمده است: این چنین نمازی سیاه و تاریک به سوی آسمان بالا می‌رود و به صاحبش می‌گوید: «ضیّعک الله کما ضیّعتنی»؛ «خداوند تو را تباه گرداند همان‌گونه که تو مرا تباه گردانیدی».

۸۷۱ ــ (٤) وعن عائشةَ ، رضي اللّهُ عنها، قالت: كانَ النَّبيُّ صلى الله عليه وسلّم يُكثِرُ أن يقولَ في ركوعِه وسُجُودِه: «سُبحانكَ اللّهُمَّ ربَّنا و بِحَمدكَ، اللّهُمَّ اغفرْ لي»، يَتَأوّلُ القرآنَ. متفق عليه.[۸۷۱]

۸۷۱- (۴) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در رکوع و سجود خویش این دعا را بسیار می‌گفت: «سبحانک اللهم ربنا و بحمدک اللهم اغفرلی»؛ «پروردگارا! تو پاک و منزهی (از آنچه کافران و چندگانه‌پرستان می‌گویند) خداوندا ! حمد و ستایش تو را می‌نماییم. پروردگارا! مرا ببخش» .

عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ با این ستایش و دعا، دستور قرآن را اجرا می‌نمود که می‌فرماید: «فسبح بحمد ربک واستغفره» [نصر/۳] «پروردگار خویش را سپاس و ستایش کن و از او آمرزش بخواه» (یعنی پیامبرﷺ به منظور عمل به این فرموده‌ی خدا، با این ستایش و دعا در رکوع و سجده‌ی خویش، حمد و تسبیح خدا را بیان می‌کرد و به ذکر پرتوی از وصف و شکوه او می‌پرداخت و استغفار می‌کرد و از او آمرزش می‌طلبید.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۸۷۲ ــ (٥) وعنها ، أنَّ النبيَّ صلى الله عليه وسلّم كانَ يقولُ في ركوعِه و سجودِه: «سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ، ربُّ الملائكَةِ والرُّوحِ». رواه مسلم.[۸۷۲]

۸۷۲- (۵) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ در رکوع و سجودش می‌گفت: «سبوح، قدوس، ربنا و رب الملائکة و الروح» «پرورگار ما و پرودگار فرشتگان و روح، بی‌نهایت ستایش‌شده و پاک و منزّه از هر عیب و نقص است.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: « سبّوح»: از صفات خدای باری تعالی است زیرا که او را از هرگونه بدی و عیب و نقصی، تسبیح می‌کنند. «قدّوس»: از نام‌های خدای بزرگ و به معنای پاک

---

[۸۷۱] بخاری ۲۹۹/۲ ح ۸۱۷، مسلم ۳۵۰/۱ح (۲۱۷-۴۵۴)، ابوداود۱/۵۴۶ ح ۸۷۷، نسایی ۲۱۹/۲ ح ۱۱۲۲، ابن ماجه ۲۸۷/۱ ح ۸۸۹، مسنداحمد ۱۹۰/۶

[۸۷۲] مسلم ۳۵۳/۱ ح (۲۲۳-۴۸۷)، ابوداود ۵۴۳/۱ ح ۸۷۲، نسایی ۱۹۰/۲ ح ۱۰۴۸، مسنداحمد ۱۹۳/۶

و منزّه از هر عیب و نقص است «الروح»: در این که منظور از «روح» کیست؟ بعضی گفته اند: جبرئیل امین است که «روح الامین» نیز نامیده می‌شود و هر چند که کلمه‌ی «فرشتگان» شامل او نیز می‌شود ولی از او به سبب فزونی شرفش، مخصوصاً نیز یادآوری شد پس این از باب «عطف خاص بر عام» است.

و برخی «روح» را به معنای «وحی» تفسیر کرده‌اند به قرینه‌ی آیه ۵۲ سوره‌ی «شوری» آنجا که می‌فرماید:

« وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِّنْ أَمْرِنَا». *

بنابراین مفهوم حدیث چنین می‌شود:

«پرودگار ما و پرودگار فرشتگان و وحی، بی‌نهایت ستوده شده و پاک و منزّه است.»

به هر حال دو حدیث بالا بیانگر این مطلب است که در رکوع و سجده، خواندن کلمات و دعاهای دیگر نیز علاوه بر «سبحان ربی الاعلی» و «سبحان ربی العظیم» از پیامبرﷺ ثابت است.

۸۷۳ ــ (٦) وعن ابن عباسٍ ، قال: قال رسولُ اللّهِ صلی الله علیه وسلّم: «ألاَ إنِي نُهيتُ أنْ أقرأَ القرآنَ راكِعاً أو سَاجِداً؛ فَأمَّا الرُّكوُعُ فَعَظِّمُوا فِيهِ الرَّبَّ، وأمَّا السُّجودُ فاجتَهِدوا في الدُّعاءِ؛ فَقَمِنٌ أنْ يُستجابَ لكم». رواه مسلم.[۸۷۳]

۸۷۳- (۶) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ فرمود: به هوش که من از اینکه قرآن را در حال رکوع و سجده بخوانم ، منع شده‌ام پس اما در رکوع، تعظیم پروردگار را به جای آورید و به بیان پوتوی از وصف و شکوه و عظمت و بزرگی او بپردازید و اما در سجود برای دعا کردن بکوشید و سعی و جهد نمایید.

---

* همان گونه که به پیغمبران پیشین وحی کرده‌ایم ، به تو نیز به فرمان خود جان را وحی کرده‌ایم (که قرآن نام دارد و مایه حیات دلها است ...)

[۸۷۳] مسلم ۳۴۸/۱ ح (۲۰۷-۴۷۹) ، ابوداود ۵۴۵/۱ ح ۸۷۶، نسایی ۱۸۹/۲ ح ۱۰۴۵ ، دارمی ۳۴۹/۱ ح ۱۳۲۵ ، مسنداحمد ۱۵۵/۱

زیرا دعای سجده، شایسته‌ی قبول و بایسته‌ی پذیرش و درخور توجه و زیبنده‌ی عنایت پروردگار است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: «فاما الرکوع فعظّموا فیه الرب»: تعظیم و بزرگداشت پروردگار در رکوع بوسیله‌ی گفتن «سبحان ربی العظیم» تحقق پیدا می‌کند.

« اما السجود فاجتهدوا فی الدعا»: گفتن «سبحان ربی الاعلی» در سجده نیز یک جمله‌ی دعائیه است چرا کسی که عاجزانه و متضرعانه، و خاضعانه و فقیرانه به بیان محامد، کمالات، صفات و ثنایای الهی و وصف و شکوه و عظمت و بزرگی شأن و جلال او می‌پردازد، در حقیقت به یک نوع از دعا پرداخته است در حالی که فرد نمازگزار می‌تواند پس از گفتن «سبحان ربی الاعلی» در سجود، دعاها وکلماتی از قبیل: «سبوح، قدوس، ربنا و رب الملائکة والروح» و یا «سبحانک اللهم، ربنا و بحمدک، اللهم اغفرلی» را نیز بخواند و بر حلاوت و شیرینی عبادت سجده، رکوع و نماز خویش بیافزاید.

«قَمِنٌ»: شایسته و سزاوار چیزی.

٨٧٤ — (٧) وعن أبي هريرةَ ، قال: قالَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم : «إذا قالَ الإمامُ: سَمِعَ اللّٰهُ لمنْ حَمِدَه؛ فقولوا: اَللّٰهُمَّ ربَّنا لكَ الحَمْدُ؛ فَإنَّه مَنْ وافَقَ قولُه قولَ الملائكةِ، غُفِرَ له ما تَقَدَّمَ مِنْ ذنبِه». متفق عليه.[٨٧٤]

۸۷۴- (۷) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: هرگاه پیشنماز در نماز جماعت گفت: «سمع الله لمن حمده» شما هم بگویید: «اللهم ربنا لک الحمد» چون هر کس همزمان با فرشتگان این کلمات را بگوید، گناه صغیره‌ی گذشته‌اش بخشوده می‌شود.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۸۷۴] بخاری ۲۸۳/۲ ح ۷۹۶، مسلم ۷۰۶/۱ ح(۷۱-۴۰۹) ، ابوداود ۵۲۹/۱ ح ۸۴۸ ، ترمذی ۵۵/۲ ح ۲۶۷ ، نسایی ۱۹۶/۲ ح ۱۰۶۳ ، مؤطا مالک کتاب الصلاة ۸۸/۱ ح ۴۷

٨٧٥ ــ (٨) وعن عبدِ الله بنِ أبي أوفى ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا رَفَعَ ظَهرَه مِنَ الرُّكوُعِ قال: «سَمِعَ اللّٰهُ لمنْ حَمِدَه، اَللّٰهُمَّ ربَّنا لكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّماواتِ و مِلْءَ الأرضِ، و مِلْءَ ما شِئتَ منْ شَيءٍ بعدُ». رواه مسلم.[٨٧٥]

٨٧۵- (٨) عبدالله بن ابی اوفی ﷺ گوید: پیامبرﷺ وقتی سرش را از رکوع بلند می‌کرد می‌فرمود: «سمع الله لمن حمده، اللهم ربنا لک الحمد، ملء السموات و ملء الارض و ملء ماشئت من شئ بعده »؛ «خداوند ستایش ستاینده‌ی خود را اجابت فرمود و پذیرفت، خداوندا ! حمد و ستایش تو را سزا است که پروردگار مایی، حمد و ستایشی به پری آسمان‌ها و زمین و پری چیزی که بعد از آنها می‌خواهی.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٨٧٦ ــ (٩) وعن أبي سعيدٍ الخُدريِّ ، قال: كانَ رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم إذا رَفَعَ رأسَه مِنَ الرّكوعِ قال: «اللّهُمَّ ربَّنا لكَ الحمدُ، ملْءَ السَّماواتِ وملْءَ الأرضِ، وملْءَ ما شِئتَ منْ شيءٍ بعدُ، أهلَ الثَّناءِ والمَجدِ، أحَقُّ ما قالَ العبدُ، وكُلُّنا لكَ عبدٌ: اللّهُمَّ لا مانِعَ لِما أعطَيتَ، ولا مُعطِيَ لِما مَنَعتَ، ولا يَنفَعُ ذا الجَدِّ مِنكَ الجَدُّ». رواه مسلم.[٨٧٦]

٨٧۶-(٩)ابوسعیدخدری ﷺ گوید: هرگاه پیامبرﷺ سرش را از رکوع بلند می‌کرد می فرمود:«اللهم ربنا لک الحمد، ملء السموات و ملء الارض و ملء ما شئت من شیء بعده، اهل الثناء و المجد، أحق ما قال العبد، وکلّنا لک عبد، اللهم لا منع لما اعطیِّط ولامعطی لما منعت و لا ینفع ذاالجدّ منک الجدّ».

---

[٨٧۵] مسلم ١/٣۴۶ ح(٢٠٢-۴٧۶) ، ابوداود ١/۵٢٨ ح ٨۴۶ ، ابن ماجه ١/٢٨۴ ح ٨٧٨ ، مسنداحمد ۴/٣۵٣

[٨٧۶] مسلم ١/٣۴٧ ح (٢٠۵-۴٧٧) ، ابوداود ١/۵٢٩ ح ٨۴٧ ، نسایی ٢/١٩٨ ح ١٠۶٨ ، دارمی ١/٣۴۴ح ١٣١٣، مسنداحمد ٣/٨٧

«خداوندا! حمد و ستایش تو را سزاست که پروردگار مایی، حمد و ستایشی به پری آسمان‌ها و زمین و پری چیزی که بعد از آنها می‌خواهی. تو سزاوار ستایش و برازنده‌ی بزرگی هستی. تو شایسته‌تر از آن هستی که بنده می‌گوید و همه‌ی ما بندگان تو هستیم. آنچه تو عطا می‌کنی هیچ مانعی برای آن نیست و آنچه را تو منع می‌کنی هیچ عطا کننده‌ای برای آن نیست. مال و دارایی نفعی نمی‌رساند، آنکه نفع می‌رساند فضل و رحمت توست.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸۷۷ ــ (۱۰) وعن رِفاعةَ بنِ رافعٍ ، قال: كُنّا نُصَلّي وراءَ النبيِّ، فلمَّا رفعَ رأسَه منَ الركعةِ، قال: «سَمِعَ اللّهُ لمنْ حَمِدَه». فقالَ رجلٌ وراءَه: ربَّنا ولكَ الحمدُ، حَمْداً كثيراً طَيِّباً مُبارَكاً فيه، فلمَّا انصرف قال: «مَنِ المُتكَلِّم آنفاً ؟». قال: أنا. قال: «رأيتُ بِضعَةً وثَلاثينَ مَلَكاً يَبتَدِرُونَها، أيُّهُمْ يَكتُبُها أوَّلُ». رواه البخاريّ.[۸۷۷]

۸۷۷- (۱۰) رِفاعة بن رافع رضی الله عنه گوید: باری پشت سر پیامبر ﷺ به امامت ایشان نماز می‌خواندیم چون آنحضرت ﷺ سرش را از رکوع بلند کرد گفت: «سمع لمن حمده» مردی در پشت سرشان با کیفیتی خاص و از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل گفت: « ربنا و لک الحمد، حمداً کثیراً طیباً مبارکاً فیه»؛ «پروردگارا! حمد و ستایش تو را سزااست، حمد و ستایشی زیاد، خوب و مبارک.» چون پیامبر ﷺ نماز را تمام کرد فرمود: گوینده کیست که هم اینک این چنین کلماتی را بر زبانش جاری ساخت؟ آن مرد گفت: من هستم. پیامبر ﷺ فرمود: من بیش از سی فرشته را دیدم که بخاطر نوشتن ثواب و پاداش این کلمات شتاب و عجله می‌کردند و بر یکدیگر پیش‌دستی می‌نمودند تا ببینند کدام یک از آنها ثواب و پاداش این کلمات را اول‌تر بنویسد.

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

---

[۸۷۷] بخاری ۲۸۴/۲ ح ۷۹۹ ،ابوداود ۲۸۸/۱ ح ۷۷۰ ، نسایی ۱۹۶/۲ ح ۱۰۶۲ ، مؤطا مالک کتاب القرآن ۲۱۱/۱۰ ح ۲۵ ، مسنداحمد ۳۴۰/۴

شرح: « رأیتُ بِضعةً وثلاثینَ »[سی و اندی]: «البِضع» و «البَضع» عدد از سه تا نُه که بر عقود افزوده می‌شود و معادل فارسی آن، «اَند» است گفته می‌شود «رأیت بضعة وثلاثین ملکاً» سی و اندی فرشته دیدم. و بر صد و هزار افزون نمی‌شود. و این کلمه با معدود مذکر، «تاء مؤنث» می‌گیرد و با معدود مؤنث بدون «تاء تأنیث» می‌آید مثل: «فلبث فی السجن بضع سنین» پس چند سال در زندان بماند. و مانند: «رأیت بضع عشرة امرأة و بضعة و خمسین رجلاً»؛ «ده و اندی زن و پنجاه و اندی مرد دیدم». از مجموعه‌ی روایات دانسته می‌شود که پیامبرﷺ گاهی پس از گفتن «سمع الله لمن حمده» فقط «اللهم ربنا لک الحمد» می‌گفت و گاهی نیز «اللهم ربنا و لک الحمد ملء السماوات وملء الارض وملء ماشئت من شیء بعده»، و گاهی « ربنا و لک الحمد، حمداً کثیراً طیباً مبارکاً فیه» و گاهی« اللهم ربنا لک الحمد، ملء السموات و ملء الأرض و ملء ما شئت من شئ بعده ، اهل الثناء والمجد، أحق ما قال العبد، و کلنا لک العبد، اللهم لا مانع لما أعطیت و لا معطی لما منعت و لا ینفع ذالجد منک الجد». وگاهی نیز قومه را این قدر طولانی می‌کرد و به اندازه‌ای می‌ایستاد و دعا می‌کرد که صحابه‌ رضی الله عنهم می‌گفتند: پیامبرﷺ فراموش کرده به سجده برود. از این‌رو تمام دعاهایی که از آن حضرتﷺ منقول‌اند دعاهای مبارک و مقدسی هستند که شخص نمازگزار می‌تواند در نماز خویش برای پررنگ‌کردن عبادت، راز و نیاز و پرستش و ستایش پروردگار از آنها بهره گیرد.

و اگر شخص نمازگزار، امام و پیشنماز گروهی باشد باید این امر را سرلوحه‌ی کار خویش و نصب‌العین وآویزه‌ی گوش خویش قرار دهد که طرز عمل او در خواندن این دعاها باعث زحمت، مشقت، سختی و عسر و حرج مقتدی‌ها نشود یعنی اگر بیمی از زحمت و مشقت نمازگزاران نبود، می‌تواند این دعاها را در قومه بخواند و اگر بیم آن بود می‌تواند فقط به گفتن «اللهم ربنا لک الحمد» اکتفا کند. به هر حال نمازگزار در اضافه‌کردن یکی از دعاهای بالا، در اعتدال بعد از رکوع و بعد از گفتن «ربنا و لک الحمد » مختار است و هر کدام از آنها را خواست می‌تواند بعد از آن اضافه نماید.

فصل دوم

٨٧٨ ــ (١١) عن أبي مسعودٍ الأنصاريِّ ، قال: قال رسولُ الله صــلى الله عليه وسلّم: «لا تُجزِيءُ صلاةُ الرَّجلِ حق يُقِيمَ ظهرَه في الركوعِ والسُّجودِ». رواه أبوداود، والترمذيُّ، والنسائيّ، وابنُ ماجة، والدارميُّ. وقال الترمــذيُّ: هذا حديثٌ حسنٌ صحيح. [٨٧٨]

٨٧٨- (١١) ابومسعود انصاری‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: نمازی کـه شـخص در آن پشتش را هنگام رکوع و سجود راست و هموار و هماهنگ و درست نکند(یعنی با طمأنینه و آرامش و با اطمینان و طبق ضابطه، و به طور صحیح و به طـور کامـل انجام ندهد)، صحیح نیست.

[این حدیث را ابوداود و ترمذی و نسائی و ابن‌ماجه و دارمـی روایـت کـرده‌انـد و ترمذی گفته: حدیثی حسن و صحیح است.]

شرح: از این حدیث دانسته می‌شود که در تمامی ارکان نماز، بویژه در رکـوع و سجود طمأنینه و بطور کامل انجام‌دادن رکوع و سجود، شرط لازم نماز می‌باشد.

داشمندان و علماء در حد و حـدود ایـن طمأنینـه‌ی مـشروط و لازم، اخـتلاف‌نظر دارند: بعضی کمترین حد آن را به اندازه‌ی یک بار تسبیح گفتن مثل: «سـبحان ربـی الاعلی» دانسته‌اند و بعضی دیگر شرط کرده‌اند که مقدار طمأنینه در رکوع و سـجده، لازم است به اندازه‌ی سه بار تسبیح گفتن باشد.

به هر حال، انسان مسلمان و نمازگزار باید بداند کـه نمـازَ تنهـا در صـورتی باعـث آمرزش گناهان و پاک‌شدن از پلیدی‌ها می گردد که انسان مسلمان آن‌را با شـروط و

---

[٨٧٨] ابوداود ١/٥٣٣ ح ٨٥٥ ، ترمذی ٢/٥١ ح ٢٦٥ و قال: حدیث حـسن صـحیح ، نـسایی ٢/١٨٣ ح ١٠٢٧ ، ابـن ماجه ١/٢٨٢ ح ٨٧٠ ، دارمی ١/٣٥٠ ح ١٣٢٧

اركان وآداب و حدودی که دارد بطور کامل انجام دهد چنانکه می‌دانیم با طمأنینه و تأنی انجام‌دادن رکوع‌ها وسجده‌ها یکی از لوازم و ضروریات نماز است، از این‌رو باید در هر حرکتی از حرکاتِ نماز و در هر وقتی از اوقات آن و در هر رکنی از ارکان آن، حضور قلب، خشوع و خضوع جسمانی و قلبی و روحانی و فکری داشت و همان‌گونه که خداوند نماز را تشریع فرموده است نماز آن را با تمامی ارکان و حد و حدود و آداب و شروط و با طمأنینه و تأنی ادا نمود و کسانی که تمامی هم و قصد آنان این باشد که زودتر از نماز فارغ شوند و از آن رهایی یابند وآن را بار سنگینی بر دوش خود احساس کنند و آنان که روباه‌آسا به این طرف وآن طرف نگاه می‌کنند و خیلی تند و سریع به رکوع و سجده می‌پردازند و همچون خروس، نوک می‌زنند و فقط در فاصله‌ی چند دقیقه، بیش از چند رکعت نماز می‌خوانند و تمامی هم و غم آنان این است که نمازها را به سرعت به پایان برسانند و بدون اینکه رکوع و سجود را به طور کامل و با خشوع و خضوع و طمأنینه وآرامش ادا نمایند در کم‌ترین وقت ممکن نماز را تمام می‌کنند نماز با این کیفیت مورد قبول درگاه خداوندی نخواهد بود و چنین نمازی صاحبش را نفرین نیز خواهد نمود.

٨٧٩ ـــ (١٢) وعن عُقبةَ بن عامرٍ ، قال: لَمَّا نَزَلَت { فسبِّحْ باسمِ ربكَ العظيمِ }، قال رسولُ اللّٰه: «إجعَلوها في رُكوعِكم». فلمَّا نزلت { سَبِّحِ اسمَ ربِّكَ الأعْلى } قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إجعَلوها في سجودِكم». رواه أبوداود، وابنُ ماجة. والدارميّ.[879]

۸۷۹- (۱۲) عقبة بن عامرﷺ گوید: چون این آیه «فسبح باسم ربک العظیم»* نازل شد پیامبرﷺ فرمود: آن را در رکوع خویش قرار دهید.(یعنی به منظور عمل بر این فرموده‌ی خدا، در رکوع «سبحان ربی العظیم» بگویید.) و چون آیه‌ی «سبح

[879] ابوداود ۱/۵۴۲ ح ۸۶۹ ، ابن ماجه ۱/۲۸۷ ح ۸۸۷ ، دارمی ۱/۳۴۱ ح ۱۳۰۵ ، مسنداحمد ۴/۱۵۵

* واقعه/۹۶،۷۴- الحاقه/۵۲

اسم ربک الاعلی»* فرو فرستاده شده پیامبرﷺ فرمود: آن را در سجود قرار دهید.(یعنی در سجود خویش بگویید «سبحان ربی الاعلی»).
[این حدیث را ابوداود، ابن‌ماجه و دارمی روایت کرده‌اند.]

۸۸۰ ــ (۱۳) وعن عَوْنِ بنِ عبدِالله، عن ابنِ مسعودٍ، قال: قال رسولُ الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا ركعَ أحدُكم، فقال في ركوعه: سُبحانَ ربِّيَ العَظيمِ، ثلاثَ مَرَّات، فقدْ تمَّ رُكوعُه، وذلكَ أدناه. وإذا سجدَ. فقال في سجودِه: سُبحانَ ربِّيَ الأعْلى ثلاثَ مرات، فقد تمَّ سجودُه، وذلكَ أدناه». رواه الترمذي، وأبو داود، وابنُ ماجة. وقال الترمذيّ: ليسَ إسنادُه بِمُتَّصلٍ، لأنَّ عَوناً لم يَلقَ ابنَ مسعود.[۸۸۰]

۸۸۰- (۱۳) عون بن عبدالله از ابن مسعودؓ روایت می‌کند که گفت: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما به رکوع رفت و در آن سه بار «سبحان ربی العظیم» گفت رکوعش کامل است و کمترین مقدار تسبیح در رکوع، سه بار تسبیح گفتن است. و وقتی که به سجده رفت و در سجود خویش سه مرتبه «سبحان ربی‌الاعلی» گفت سجودش کامل شده است و کمترین مقدار تسبیح نیز در سجده، سه بار تسبیح گفتن است.
[این حدیث را ترمذی، ابوداود و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند و ترمذی گفته است اسناد این حدیث متصل نیست چرا که عون بن عبدالله، عبدالله بن مسعودؓ را ملاقات نکرده است پس این حدیث منقطع می‌باشد]

۸۸۱ ــ (۱٤) وعن حُذيفةَ: أنَّه صلّى مع النبيِّ صلى الله عليه وسلّم، وكان يقولُ في ركوعه: «سُبحانَ ربِّيَ العَظيمِ»، وفي سُجودِه: «سُبحانَ ربِّيَ

---

* اعلی/۱

[۸۸۰] ابوداود ۱/۵۵۰ ح ۸۸۶ و قال: مرسل فعون لم یدرک ابن مسعود، ابن ماجه ۱/۲۸۷ ح ۸۹۰، ترمذی ۲/۴۶ ح ۲۶۱ و قال: اسناده لیس بمتصل

الأعْلی». وما أتی علی آیةِ رحمَةٍ إلاّ وقفَ وَسأَلَ، و ما أتی علی آیةِ عذابٍ إلاّ وقفَ و تعوَّذَ. رواه الترمذيّ، وأبوداود، والدارمي. و روی النّسائيُّ وابنُ ماجة إلی قوله: «الأعْلی» وقال التِرمذي: هذا حديثٌ حسنٌ صحيحٌ.[881]

۸۸۱- (۱۴) حذیفه‌ﷺ گوید: با پیامبرﷺ نماز گزاردم و ایشان در رکوع خویش «سبحان ربی العظیم» و در سجود خود «سبحان ربی الاعلی» می‌گفت. و در قرائت قرآن در نماز از هر آیه‌ی رحمتی که می‌گذشت نزد آن وقف می‌کرد و از خدا رحمت و کرمش را می‌طلبید و از هر آیه‌ای که ذکر عذاب و عقاب در آن بود نمی‌گذشت مگر آنکه نزد آن وقف می‌کرد و از آن به خدا پناه می‌برد.
[این حدیث را ترمذی، ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند و نسائی و ابن‌ماجه نیز آن را تا عبارت «سبحان ربی الاعلی» روایت نموده‌اند و ترمذی گفته: حدیثی حسن و صحیح است.]

شرح: از مجموع روایات دانسته می‌شود که غالباً پیامبرﷺ نماز تهجد خویش را با این تفصیل می‌خواند. حدیث حضرت حذیفه‌ﷺ مطلق است و از آن چیزی دانسته نمی‌شود که نماز فرض بوده یا نماز نفل. ولی در روایات دیگر بدین مسئله اشاره رفته است که پیامبرﷺ نماز تهجد را به این کیفیت می‌خواند، چنانچه امام احمد از ابولیلی روایت می‌کند که گفت:

«سمعت رسول اللهﷺ یقرأ فی صلوة لیست بفریضة فمر بذکر الجنة و النار فقال: اعوذ بالله من النار ویل لأهل النار» .

« شنیدم که پیامبرﷺ در نمازی که فرض نبود قرآن می‌خواند و در قرائت خویش از آیاتی که یاد بهشت و دوزخ درآن بود گنشت و فرمود: از شر دوزخ به خدا پناه می برم، وای به حال دوزخیان.»

و نیز امام احمد روایت می‌کند که:

---

[881] ترمذی ۴۸/۲ ح ۲۶۲ و قال: حسن صحیح ، ابوداود ۵۴۳/۱ ح ۸۷۱ و نسایی نیز این روایت را در سننش تا عبارت «سبحان ربی الاعلی» روایت کرده است.: ۱۹۰/۲ ح ۱۰۴۶ ، ابن ماجه نیز بسان نسایی بروایت این حدیث در سننش ۲۸۷/۱ ح ۸۸۸ پرداخته است. ، دارمی ۳۴۱/۱ ح ۱۳۰۶ ، مسنداحمد ۳۸۲/۵

> عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گفت: در شبی از شب‌های طولانی زمستان با پیامبر ﷺ به نماز شب ایستادم، ایشان در نماز سوره‌ی بقره، نساء و آل عمران را خواند و از آیه‌ای که در آن ترسانیدن از عذاب خدا بود عبور نمی‌کرد مگر این که دعا می‌کرد و از عذاب آن به خدا پناه می‌برد و از آیه‌ای که در آن بشارت و ذکر بهشت و رحمت پروردگار بود نمی‌گذشت مگر اینکه دعا می‌کرد و رحمت خدا را می‌طلبید.

و نیز عوف بن مالک رضی الله عنه گوید:

> شبی همراه پیامبر ﷺ به نماز ایستادم، پیامبر ﷺ نخست مسواک زد و وضو گرفت؛ آن‌گاه برای نماز شب برخاست و سوره‌ی بقره را خواند و در این سوره به هر آیه‌ی رحمتی که می‌رسید قرائت را متوقف می‌کرد و طلب رحمت از خدا می‌نمود و به هر آیه‌ی عذابی که می‌رسید قرائت قرآن را نگاه می‌داشت و دست به دعا بر می‌داشت و از عذاب خدا به خودش پناه می‌برد.

بنابراین دانسته شد که پیامبر ﷺ نماز تهجد را به این کیفیت می‌خواند نه نماز فرض را، چرا که روش پیامبر ﷺ در نمازهای فرض روزمره این گونه نبود که در قرائت از هر آیه‌ی رحمتی که بگذرد نزد آن توقف کند و از خدا رحمت و کرمش را بطلبد و از هر آیه‌ای که ذکر عذاب وعقاب در آن بود نگذرد مگر آنکه نزد آن وقف نماید و از آن به خدا پناه ببرد.

فصل سوم

۸۸۲ ــ (۱۵) عن عوف بن مالك ، قال: قُمتُ مع رسول الله صــلى الله عليه وسلّم، فلمَّا ركع مَكَثَ قَدْرَ سورةِ (البقرة)، ويقولُ في ركوعِه: «سُبحانَ ذي الجَبَروتِ والمَلَكوتِ والكبْرياءِ والعَظَمة» . رواه النسائي.[۸۸۲]

۸۸۲- (۱۵) عوف بن مالک ﷺ گوید: (شبی)با پیامبرﷺ بـه نمـاز (شـب) ایستادم چون به رکوع رفت، مدت زمانی را بـه انـدازه‌ی سـوره‌ی بقـره، در رکـوع مانـد و درنگ کرد و در رکـوع خـویش مـی‌فرمـود: «سـبحان ذی الجبـروت و الملکـوت والکبریا. والعظمه» تسبیح و تقـدیس خـدایی را سزاسـت کـه صـاحب قـدرت و عظمت، عزت و بزرگواری، تسلط و چیرگی، ملک و پادشاهی و نخوت و بزرگـی است.

[این حدیث را نسائی روایت کرده است.]

«الجبروت»: صیغه‌ی مبالغه به معنای قـدرت و عظمـت و کبریـایی. «الملکـوت»: عـزت و بزرگـواری و تـسلط و چیرگـی. «الکبریـاء» : بزرگـواری و تکبـر، ملـک و پادشاهی. «العظمة»: نخوت و بزرگی .

۸۸۳ ــ (۱٦) وعن ابن جُبير ، قال: سمعتُ أنس بن مالـــك يقـــولُ: مـــا صَلَّيتُ وراءَ أحدٍ بعد رسول الله صلى الله عليه وسلّم أشبَهُ صَلاةً بِصَلاةِ رسول الله صلى الله عليه وسلّم مِنْ هذا الفِتَى ــ يعني عمرَ بن عبد العزيــز ــ قـــال:

---

[۸۸۲] نسایی ۱۹۱/۲ ح ۱۰۴۹ ، ابوداود ۵۴۴/۱ ح ۸۷۳

قال: فحزَرْنا ركوعَه عَشرَ تَسبِيحاتٍ، وسجودَه عَشْرَ تسبيحاتٍ رواه أبوداود، و النسائي.[۸۸۳]

۸۸۳- (۱۶) ابن جبیر رضی الله عنه گوید: از انس بن مالک رضی الله عنه شنیدم که می‌گفت: نماز پشت سر کسی نخواندم که نمازش بیشتر از نماز این جوان ـ عمر بن عبدالعزیز ـ به نماز رسول‌خدا ﷺ شباهت داشته باشد (یعنی نماز او با نماز پیامبر ﷺ بسیار مشابه است.) ابن جبیر رضی الله عنه در ادامه گوید: انس رضی الله عنه گفت: ما تسبیحات رکوع و سجود عمر بن عبدالعزیز را اندازه‌گیری نمودیم و وی در هر کدام از آن دو، ده بار تسبیح می‌گفت.

[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

شرح: از مجموع روایات دانسته می‌شود که اگر در رکوع و سجود کمتر از سه بار تسبیح «سبحان ربی العظیم» و «سبحان ربی الاعلی» گفته شود رکوع و سجود با نقصان ادا می‌شود و برای ادای کامل آن، حداقل گفتن سه تسبیح لازم است (چنانچه در حدیث شماره ۸۸۰ بدان اشاره شد.) و بیش از سه بارگفتن نیز از ثواب و پاداش بزرگی برخوردار است البته پیشنمازان و ائمه‌ی جماعات باید توجه داشته باشند که نباید رکوع و سجود را آن اندازه طولانی کنند که باعث زحمت و مشقت و سختی و حرج مقتدی‌ها شود. البته در صورتی که شخص نمازگزار تنها نماز می‌خواند و یا مقتدی‌ها به طولانی‌کردن نماز راضی و خشنود هستند می‌توانند که بیش از سه بار در رکوع و سجود تسبیح بگویند.

۸۸٤ ـ (۱۷) وعن شقيقٍ ، قال: إنَّ حُذيفةَ رَأى رَجُلاً لا يُتِمُّ ركوعَه ولا سُجودَه، فلمَّا قضى صلاتَه دَعاهُ، فقال له حُذيفةُ: ما صَلَّيتَ، قال: وأحسبُه قال: ولو مُتَّ مُتَّ على غيرِ الفِطرَةِ الَّتي فَطَرَ اللّهُ مُحَمَّداً . رواه البخاري.[۸۸٤]

---

[۸۸۳] ابوداود ۵۵۱/۱ ح ۸۸۸، نسایی ۲۲۴/۲ ح ۱۱۳۵

[۸۸۴] بخاری ۲۷۴/۲ ح ۷۹۱

۸۸۴- (۱۷) شقیق بن سلمه گوید: حضرت حذیفه مردی را دید که رکوع و سجود نماز را به گونه‌ی خوب و کامل انجام نمی‌دهد (و اعتدال و طمأنینه و خشوع و خضوع آن را به دست فراموشی سپرده است) از این‌رو چون نمازش را تمام کرد او را به نزدش فراخواند و بدو گفت: تو نماز نخواندی (یعنی نمازت صحیح نیست) شقیق گوید: گمان می‌کنم که حذیفه بدو گفت: اگر بر این حال بمیری به غیر سنت و روش محمد ﷺ که خداوند وی را برآن پیدا کرده است مرده‌ای .

[این حدیث را بخاری روایت کرده است.]

شرح: «ولو مُتَّ، مُتَّ علی غیر الفطرة...»: البته حقیقت این کلام مدنظر حضرت حذیفه نبوده است بلکه حضرت حذیفه مِن باب تهدید و سخت‌گرفتن و مبالغه و تشدید در منع ترک طمأنینه، اعتدال، آرامش، اتمام و خوب انجام‌دادن رکوع و سجود نماز، این سخن را گفت.

۸۸۵ ــ (۱۸) وعن أبي قتادة قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أسوأُ النّاسِ سِرقَةً الذي يَسرِقُ من صلاته . قالوا : يا رسول الله وكيف يسرق من صلاته ؟ قال : لا يُتِمُّ ركوعها ولا سجودها . رواه أحمد [۸۸۵]

۸۸۵- (۱۸) ابوقتاده گوید: پیامبر ﷺ فرمود: بدترین دزد کسی است که از نمازش دزدی می‌کند. گفتند: ای رسول‌خدا ﷺ فرد نمازگزار از نمازش چطور دزدی می‌کند؟

پیامبر ﷺ فرمود: رکوع و سجود نمازش را به طور کامل و خوب (و با طمانینه و تأنی و خشوع و خضوع جسمانی و قلبی)انجام ندهد.

[این حدیث را احمد روایت کرده است]

---

[۸۸۵] مسنداحمد ۳۱۰/۵، دارمی ۳۵۰/۱ ح ۱۳۲۸

۸۸٦ ـــ (۱۹) وعن النعمان بن مُرَّة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما ترون في الشّارب والزّاني والسّارق ؟ " وذلك قبل أن تَنْـزِلَ فِيهِمُ الحُدُودَ قالوا : الله و رسوله أعلم . قال : هنَّ فواحش و فيهِنَّ عُقُوبَة وأسوأ السَّرقة الَّذي يَسرِقُ مِن صَلاتِهِ . قالوا : وكيف يسرق مِن صلاته يا رسول الله؟ قال: لا يُتِمُّ ركوعها ولا سُجُودَها. رواه مالك وأحمد و روى الدارمي نحوه [۸۸٦]

۸۸۶- (۱۹) نعمان بن مُـرّة ﷺ گويـد: پيـامبرﷺ فرمـود: درمـورد شـارب خمـر، زناکار و دزد چه می‌گویید؟ ـ و این سؤال پیامبرﷺ پیش از فـرود آمـدن آيـات حدود پیرامون حد شرب خمر، زنا و سرقت بود ـ گفتند: خـدا و پیـامبرش بـدان داناترند.

پیامبرﷺ فرمود: این موارد جزو کارهای نابهنجار و گناهـان کبیـره‌انـد و در آنهـا کیفر و پادافره‌ی اخروی اسـت. و بـدترین دزدی، آن اسـت کـه کـسی از نمـازش دزدی می‌کند. گفتنـد: ای رسـول‌خـداﷺ فـرد نمـازگزار، چطـور از نمـازش دزدی می‌کند؟ پیـامبرﷺ فرمـود: رکـوع و سـجود آن را بـه طـور کامـل و خـوب (و بـا طمأنینه و تأنّی و رعایت اعتدال و خشوع جسمانی و قلبی) انجام ندهد.

[این حدیث را مالک روایت نموده و دارمی نیز بسان آن را روایت کرده است.]

شرح: دو حدیث بالا، بیانگر وجوب رعایت طمأنینه و تأنّی واعتدال وآرامـش، و خشوع و خضوع، و کامل و خوب انجام‌دادن رکوع و سجود است.

و در این دو حدیث، پیامبرﷺ به تمام نمازگزاران تذکر داد کـه هـرکس رکـوع و سجود نماز را طبق ضابطه و به طور صحیح و بر اساس حد و حدود وآداب و شـرایط و ارکان و لوازمش انجام ندهد، نمازش مورد قبـول و شایـسته‌ی پـذیرش نیـست و از درجه‌ی اعتبار و ارزش ساقط است.

[۸۸۶] مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۶۷/۱ ح ۷۲

باب (١٤)

درباره‌ی چگونگی سجود و فضیلت آن

فصل اول

۸۸۷- (۱) عن ابن عباس قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أُمِرتُ أن أسجُدَ على سبعَةِ أعظُمٍ على الجَبهةِ واليدين والرُّكبَتَينِ وأطرافِ القَدَمَينِ ولا نَكفِتُ الثِّيابَ ولا الشَّعر (متفق عليه)[۸۸۷]

۸۸۷ ـ (۱) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: (از سوی خدا) فرمان یافتم که بر هفت عضو بدن سجده نمایم و این اعضای هفت‌گانه که باید بر زمین گذاشته شوند، عبارتند از: پیشانی، کف هر دو دست، هر دو زانو و سر پنجه‌ی هر دو پا، و نیز به من امر شده که نباید به هنگام نماز، لباس و موی سر را جمع کنیم.
[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

شرح: «ولا نكفت الثوب ولا الشعر» [نباید به هنگام نماز، لباس و موی سر را جمع کنیم.]: برخی از نمازگزاران هنگامی که به سجده می‌روند، می‌کوشند تا لباس‌ها و موهای خود را از آلوده‌شدن به خاک باز دارند، چون این امر منافی با روح سجده است، پیامبر ﷺ از آن منع فرمود.

در حقیقت، انسان نمازگزار برای خدا رکوع می‌کند و در پیشگاه او پیشانی برخاک می‌نهد و غرق در عظمت او می‌شود و خودخواهی‌ها و خودبرتربینی‌ها را فراموش می‌کند و عزیزترین اعضای بدن خویش (پیشانی) را با تواضع و فروتنی و خشوع و خضوع، بر خاک می‌نهد و در هر شبانه‌روز، هفده رکعت و در هر رکعت، دو بار پیشانی بر خاک در برابر خدا می‌گذارد و خود را ذره‌ی کوچکی در برابر عظمت و بزرگی او می‌بیند، بلکه صفری در برابر بی‌نهایت؛ پرده‌های غرور و

---

[۸۸۷] بخاری ۲۹۷/۲ ح ۸۱۲، مسلم ۳۵۴/۱ ح (۲۳۰-۴۹۰)

خودخواهی را کنار می‌زند، تکبر و برتری‌جویی را درهم می‌شکند و درهم می کوبد و با پائین‌انداختن سر و خم‌شدن و پیشانی برخاک مالیدن، فروتنی و تواضع و بندگی و نیازمندی و بینوایی و فقیری خویش را به خداوند ﷻ نشان می‌دهد.

از این‌رو، چون جمع کردن لباس و مو از رسیدن به زمین، نشانه‌ی تکبر و غرور، و خودخواهی و خودبزرگ‌بینی و بیانگر منافات و تضاد با روح سجده است، پیامبر ﷺ از آن منع کرد.

و علت تشریع این احکام، توجه و اقرار انسان مسلمان به ربوبیت پروردگار و مبارزه با شرک و بت‌پرستی و قیام در پیشگاه پروردگار در نهایت خضوع و نهایت تواضع و اعتراف به گناهان و تقاضای بخشش از معاصی گذشته و نهادن پیشانی بر زمین همه روزه، برای تعظیم پرورگار است. و نیز هدف آن این است که انسان همواره هوشیار و متذکر باشد تا گرد و غبار فراموش‌کاری و غرور و نخوت بر دل او ننشیند، مست و مغرور و خودخواه وخودمحور نشود، خاشع و خاضع باشد، طالب و علاقمند افزونی در مواهب دین و دنیا گردد و مولا و مدبر و خالق خویش را فراموش نکند و روح سرکشی و طغیان‌گری بر او غلبه ننماید.

۸۸۸ – (۲) وعن أنس قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إعتَدِلوُا في السُّجود و لايَبسُطُ أحَدُكُم ذِراعَيهِ إنبِساطَ الكَلبِ (متفق عليه) [۸۸۸]

۸۸۸- (۲) انس رضی الله عنه گوید :پیامبر ﷺ فرمود: در سجده، اعتدال را رعایت کنید (و با آرامش و اطمینان و طمأنینه و تأنّی آن را انجام دهید) و هیچ یک از شما مانند سگ ساعدهایش را در وقت سجده بر روی زمین پهن نکند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند]

۸۸۹ – (۳) عن البراء بن عازب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلّم: «إذا سَجَدتَّ فضع كَفَّيكَ وارفَع مِرفَقَيكَ رواه مسلم . [۸۸۹]

---

[۸۸۸] بخاری ح ۱۴۱ ، مسلم ۱/۳۵۵ ح (۲۲۳-۴۹۳)

۸۸۹ - (۳) براءبن عازب گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه به سجده رفتی، دو کف دستت را (روی زمین) قرار بده وآرنج‌هایت را از زمین بلند کن (البته این دورکردن دو دست از دو پهلو در رکوع و سجود، اختصاص به مردان دارد اما زنان باید در رکوع و سجود دو دست رابه پهلو بچسبانند.)
[این حدیث رامسلم روایت کرده است.]

۸۹۰ - (٤) وعن ميمونة قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا سجد جافَى بين يَدَيه حَتّى لو أن بَهمَةً أرادَت أن تَمُرَّ تَحتَ يَديه مَرَّت . هذا لفظ أبي داود كما صرَّح في شرح السنة بإسناده و لمسلم بمعناه : قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا سجد لو شاءَتَ بَهمَةً أن تَمُرَّ بين يديه لَمَرَّت [۸۹۰]

۸۹۰ (۴) ام المؤمنین میمونه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ وقتی به سجده می‌رفت، بین دست‌ها با پهلوها و بین شکم با ران‌هایش را فاصله می‌انداخت تا جایی که اگر بزغاله‌ای می‌خواست از زیر دست‌های پیامبرﷺ بگذرد، می‌توانست بگذرد.
[این لفظ ابوداود است چنانچه شیخ بغوی در«شرح السنة» با اسنادش به این موضوع تصریح کرده است.]
و مسلم نیز به همین معنی روایت کرده است: میمونه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: پیامبرﷺ گاه به سجده می‌رفت (و به اندازه‌ای بین دست‌ها با پهلوها و شکم با ران‌ها فاصله می‌انداخت که) اگر بزغاله‌ای می‌خواست از زیر دست‌های پیامبرﷺ بگذرد، می گذشت.

«جافی»: آن چیز را دور کرد . «بهمة»: بچه‌ی گوسفند یا بز(بره یا بزغاله)

---

[۸۸۹] مسلم ۳۵۶/۱ ح (۲۳۴- ۴۹۴) ، مسنداحمد ۲۸۳/۴

[۸۹۰] مسلم ۳۵۷/۱ ح (۲۳۷-۴۹۶) ، ابوداود ۵۵۴/۱ ح ۸۹۸ ، نسایی ۲۱۳/۲ ح ۱۱۰۹ ، ابن ماجه ۲۸۵/۱ ح ۸۸۰ ، دارمی ۳۵۱/۱ ح ۱۳۳۱ ، مسنداحمد ۳۳۱/۶

۸۹۱ – (٥) وعن عبدالله بن مالك بن بُحَينَة قال : كان النبي صــلى الله عليه وسلم إذا سَجَدَ فَرَّجَ بَينَ يَدَيهِ حَتى يَبدُو بَياضَ إبطَيهِ(متفق عليه) [۸۹۱]

۸۹۱–(۵) عبدالله بن مالک ابن بحینه گوید: پیامبرﷺ هرگاه به سجده می‌رفت، بین دست‌ها با پهلوهایش فاصله می‌انداخت و آنها را خوب از همدیگر جدا می‌کرد تا جایی که سفیدی زیر بغلش، ظاهر و نمایان می‌شد (و معلوم است که آن روزها با کوتاه‌کردن آستین جامه و گشادکردن آن ممکن بود سفیدی زیر بغل پیدا شود.)

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

۸۹۲ – (٦) وعن أبي هريرة قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول في سجوده : اللّهُم اغفِر لِي ذَنبِي كُلّه دِقّه وَجِلّه وَأوّلَه وآخِرَه وعَلانِيَتَه وسِرَّه . رواه مسلم [۸۹۲]

۸۹۲–(۶) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ گاهی در سجودش می‌گفت: «اللهمّ اغفرلی ذنبی کلّه، دقّه و جلّه و اوّله وآخره و علانیّته و سرّه»؛ « بار خدایا! تمام گناهانم را: کوچک و بزرگ، اول وآخر (آنچه که پیش فرستاده‌ام وآنچه را پس افکندم) و نهان وآشکار را ببخشای.»

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸۹۳ – (٧) وعن عائشة رضي الله عنها قالت : فَقَدتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة مِن الفِراشِ فَالتَمَستُه فَوَقَعَت يَدَي عَلى بَطنِ قَدَمَيهِ وهو في المسجد و هُما مَنصُوبَتانِ وهو يَقولُ : اللّهُمّ إنّي أعوذ بِرِضاكَ مِن سَــخَطِكَ و

---

[۸۹۱] بخاری ۱/۴۹۶ ح ۳۹۰، مسلم ۱/۳۵۶ ح (۲۳۵– ۴۹۵)، نسایی ۲/۲۱۲ ح ۱۱۰۶

[۸۹۲] مسلم ۱/۳۵۰ ح (۲۱۶–۴۸۳)، ابوداود ۱/۵۴۶ ح ۸۷۸

بِمُعافاتِكَ مِن عُقُوبَتِكَ وأعوُذُ بِكَ مِنكَ لا أُحصِي ثَناءً عَليكَ أنتَ كَما أثنَيتَ عَلى نَفسِكَ . رواه مسلم ۸۹۳

۸۹۳- (۷) عایشه ـ رضی‌الله عنها ـ گوید: شبی دیدم که پیامبرﷺ در بستر نیست (در تاریکی شب) دنبالش گشتم تا جایی که دست‌هایم به زیر پاهای آن حضرتﷺ افتاد و ایشان در جای نماز بود و پایش را بر زمین راست نگه داشته بود و در سجود این دعا را می‌خواند: «اللهم انّی اعوذ برضاک من سخطک و بمعافاتک من عقوبتک و اعوذ بک منک، لا أحصی ثناءاً علیک، انت کما اثنَیتَ علی نفسک»؛ « بار خدایا! من از ناخرسندی و خشم و غضبت به خشنودی و رضایت تو، و از کیفر و پادافرمات به عفو و بخشش تو پناه می‌برم و نیز از گرفت و مؤاخذه‌ات به تو پناه می‌برم. من این توان و قدرت را ندارم تا به بیان ثنا و توصیف شایسته و وصف و شکوه بایسته‌ات بپردازم، فقط همین را می‌گویم که تو آنچنان هستی که خودت درباره‌ی ذات خویش بیان فرموده‌ای و به حمد و ستایش خویش پرداخته‌ای. »

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٨٩٤ – (٨) وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أقربُ ما يكونُ العَبدُ مِن رَبِّه وَ هُوَ ساجِدٌ فَأكثِرُوا الدُّعاءَ . رواه مسلم ٨٩٤

۸۹۴- (۸) ابوهریره‌ﷺ گوید: پیامبرﷺ فرمود: نزدیکترین حالتی که بنده می‌تواند با پروردگارش داشته باشد، زمانی است که در سجده است (چون در این حالت، بنده در پیشگاه او تعالی، پیشانی برخاک می‌نهد و غرق در عظمت او می‌شود و خودخواهی‌ها و خودبرتربینی‌ها را فراموش می‌کند و عزیزترین اعضای بدن خویش را با تواضع و فروتنی و خشوع وخضوع بر خاک می‌گذارد و در نهایت

---

[۸۹۳] مسلم ۳۵۲/۱ ح (۲۲۲- ۴۸۶) ، ابوداود ۵۴۷/۱ ح ۸۷۹ ، ترمذی ۴۸۹/۵ ح ۳۴۹۳ ، نسایی ۲۲۲/۲ ح ۱۱۳۰ ، ابن ماجه ۱۲۶۲/۲ ح ۳۸۴۱ ، مؤطا مالک کتاب القرآن ۲۱۴/۱ ح ۳۱ ، مسنداحمد ۵۶/۶

[۸۹۴] مسلم ۳۵۰/۱ ح (۲۱۵-۴۸۲) ، ابوداود ۵۴۵/۱ ح ۸۷۵ ، نسایی ۲۲۶/۲ ح ۱۱۳۷ ، مسنداحمد ۴۲۱/۲

خواری و تضرع و اعتراف به بندگی خداوند و مقام الوهیت و ربوبیت پروردگارش قرار می‌گیرد. از این رو) در سجده زیاد دعا کنید (چون سجده باعث قرب انسان به درگاه خدا می‌شود. از این‌جهت شایسته‌ترین حالات و اوقات برای اجابت دعا است.)

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

۸۹۵ – (۹) وعنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا قَرَأَ ابن آدم السَّجدَةَ فَسَجَدَ إعتَزَلَ الشَّيطانُ يَبكِي يَقُول : يا ويلَتِي أُمِرَ ابنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الجَنَّةُ وَأُمِرتُ بِالسُّجُودِ فَأَبَيتُ فَلِيَ النَّار . رواه مسلم [۸۹۵]

۸۹۵- (۹) ابوهریره رضی الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: وقتی که انسان، آیه‌ی سجده را می‌خواند و سجده را به جای می‌آورد، شیطان به گوشه‌ای می‌رود و گریه می‌کند و می‌گوید: وای بر من! انسان مأمور به سجده گردید و به سجده رفت پس بهشت برای او است و من مأمور به سجده شدم اما سرپیچی و نافرمانی کردم، پس دوزخ برای من است.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: در قرآن چهارده آیه‌ی سجده به شرح زیر وجود دارد:

«إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لا يَستَكبِرُونَ عَن عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسجُدُونَ» [اعراف/۲۰۶]

« لِلَّهِ يَسجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالآصَالِ» [رعد/۱۵]

«يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ » [نحل/۵۰]

«قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا» [اسراء/۱۰۷]

---

[۸۹۵] مسلم ۸۷/۱ ح (۱۳۳-۸۱) ، ابن ماجه ۳۳۴/۱ ح ۱۰۵۳ ، مسنداحمد ۴۴۳/۲

«أولَئکَ الَّذینَ أنعَمَ اللَّهُ عَلَیهِمْ مِنَ النَّبِیِّینَ مِنْ ذُرِیَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِیَّةِ إِبْرَاهِیمَ وَإِسْرَائِیلَ وَمِمَّنْ هَدَیْنَا وَاجْتَبَیْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَیهِمْ آیَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُکِیًّا» [مریم /۵۸]

«أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِی الأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَکَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَکَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ یُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُکْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ یَفْعَلُ مَا یَشَاءُ »[حج/۱۸]

«وَإِذَا قِیلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا» [فرقان/۶۰]

«أَلا یَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی یُخْرِجُ الْخَبْءَ فِی السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَیَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ» [نمل/۲۵]

«إِنَّمَا یُؤْمِنُ بِآیَاتِنَا الَّذِینَ إِذَا ذُکِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ » [الم تنزیل/۱۵]

«قَالَ لَقَدْ ظَلَمَکَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِکَ إِلَى نِعَاجِهِ وَإِنَّ کَثِیراً مِنَ الْخُلَطَاءِ لَیَبْغِی بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلا الَّذِینَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِیلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاکِعًا وَأَنَابَ» [ص/۲۴]

«وَمِنْ آیَاتِهِ اللَّیْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِی خَلَقَهُنَّ إِنْ کُنْتُمْ إِیَّاهُ تَعْبُدُونَ »[حم فصلت/۳۷]

« فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا »[نجم/۶۲]

« وَإِذَا قُرِئَ عَلَیْهِمُ الْقُرْآنُ لا یَسْجُدُونَ »[انشقاق/۲۱]

«کَلا لا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ »[علق/۱۹]

این سجده‌ها را **« سجده تلاوت»** می‌نامند. این سجده به کسی واجب است که آن‌را بخواند و یا بشنود، اگر چه قصد شنیدن قرآن را داشته و یا نداشته باشد.

و طریقه‌ی انجام آن، این است که بدون این‌که دست‌هایش را بلند کند، تکبیر گوید و یک سجده ادا نماید، سپس تکبیر گفته و سرش را از سجده بلند کند. و به این ترتیب سجده انجام می‌گیرد. خاطرنشان می‌شود که در سجده‌ی تلاوت «تشهد» و «سلام» وجود ندارد.

٨٩٦ – (١٠) وعن ربيعة بن كعب قال: كنتُ أَبيتُ مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فأَتَيتُه بِوَضُوئِه وحاجَتِه فقال لي : سَل ،فقلت : أسأَلُكَ مُرافَقَتكَ في الجَنّة . قال : أوَ غير ذلك؟ . قُلتُ: هُوَ ذاك . قال : فَأعِنّي عَلى نَفسِكَ بِكَثرَةِ السُّجود . رواه مسلم [٨٩٦]

۸۹۶- (۱۰) ربیعة بن کعب گوید: با پیامبرﷺ شب را می‌گذراندم (و برای نماز تهجد) آب وضو و دیگر ضروریات ایشان را آماده می‌نمودم.
شبی پیامبرﷺ (به خاطر اینکه از من تقدیر و تشکری در برابر خدمات ناچیزم کرده باشد،) به من فرمود: آنچه از خیر دنیا و آخرت می‌خواهی، از من بطلب (تا من در پیشگاه پروردگار دعا کنم که او تعالی مراد و مقصود تو را برآورده سازد.)
گفتم: دوستی، همراهی و همدمی شما را در بهشت خواهانم! پیامبرﷺ فرمود: فقط همین را می‌خواهی! چیز دیگری بطلب! گفتم: من فقط همین را می‌خواهم.
پیامبرﷺفرمود: پس در این آرزوی خویش، مرا با کثرت سجود (نمازخواندن زیاد) یاری کن (یعنی اگر طالب رفاقت و همراهی و دوستی و همدمی من در بهشت هستی، باید مرا با عمل خویش و با عبادت و نیایش زیاد و نماز و کرنش بسیار و راز و نیاز فراوان یاری کنی)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

٨٩٧ – (١١) وعن معدان بن طلحة قال : لَقيتُ ثوبان مَولى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: أخبِرني بِعَمَلٍ أعمَلُه يَدخُلُنيَ الله بِهِ الجَنّةَ فَسَكَتَ

[۸۹۶] مسلم ۳۵۳/۱ ح (۲۲۶-۴۸۹) نسایی ۲۲۷/۲ ح ۱۱۳۸

ثُم سَألته فَسَكت ثُمَّ سَألته الثَّالثَة فقال: سَألتُ عَن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال : عَلَيك بكثرَة السُّجود للّه فإنَّك لا تَسجُدُ للّه سَجدَةً إلا رفعك الله بها درجة وَ حَطَّ عَنكَ بها خَطِيئَةً . قال معدان : ثم لقيت أبا الدرداء فسألته فقال لي مثل ما قال لي ثوبان . رواه مسلم [۸۹۷]

۸۹۷- (۱۱) معدان بن طلحه گوید: با ثوبان ـ برده‌ی آزادشده پیامبر ﷺ ـ ملاقات کردم. بدو گفتم: مرا از عملی آگاه ساز که با عمل کردن بدان، خداوند ﷻ مرا داخل بهشت سازد.

ثوبان خاموش شد و پاسخی به من نداد. سپس دو مرتبه از او پرسیدم، باز هم سکوت را اختیار نمود و پاسخی به من نداد.آن‌گاه برای بار سوم از او سؤال نمودم پس گفت: همین پرسش را من نیز از پیامبراکرم ﷺ کردم، آن حضرت ﷺ در پاسخ فرمود: از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل به بارگاه خدا، بسیار سجده کن چرا که برای خدا هیچ سجده‌ای نمی‌کنی مگر اینکه خداوند ثواب و ترفیع درجه‌ای را برایت در نظر می‌گیرد و گناهی از گناهانت را می‌بخشاید.

معدان گوید: پس از آن با ابودرداء ﷺ ملاقات نمودم و از او نیز پیرامون عملی که وارد بهشتم سازد سؤال نمودم. او نیز به من همان پاسخی را داد که قبلاً «ثوبان» به من داده بود.

[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: انسانی که پیوسته در حال نماز و ذکر و یاد خدا است شایسته است که در آخرت همراه و همدم و دوست پیامبر ﷺ در بهشت باشد چرا که صادقانه و خالصانه به نماز می‌ایستد، تکبیر می گوید، خدا را از همه چیز برتر و بالاتر می‌شمارد، به یاد نعمت‌های او می‌افتد، حمد و سپاس او را می گوید، او را به رحمانیت و رحیمیت می‌ستاید، به یاد روز جزای او می‌افتد، اعتراف به بندگی او می کند، از او یاری و کمک می‌جوید، راه راست و درست را از او می‌طلبد، با نماز خواندنش، جنبش به سوی حق وحرکتی به سوی پاکی و جهشی به سوی تقوا و خداترسی برمی‌دارد.

---

[۸۹۷] مسلم ۳۵۳/۱ ح (۲۲۵- ۴۸۸) ترمذی ۲۳۰/۲ ح ۳۸۸، نسایی ۲۲۸/۲ ح ۱۱۳۹ باختصار به نقل آن پرداخته‌اند. ، مسنداحمد ۲۷۶/۵

برای خدا رکوع می کند و در پیشگاه او پیشانی بر خاک می‌نهد و غرق در عظمت او می‌شود و خودخواهی‌ها و خودبرتربینی‌ها را فراموش می کند، شهادت به یگانگی خدا و گواهی به رسالت پیامبرﷺ می‌دهد، بر پیامبرش درود می‌فرستد و دست به درگاه خدای بر می‌دارد که در زمره‌ی بندگان صالح او قرار گیرد و از خدا می‌خواهد تا گرد و غبار فراموش‌کاری بر دل او ننشیند و مست و مغرور نشود و خاشع و خاضع باشد و طالب و علاقمند افزونی در مواهب دین و دنیا گردد و روح سرکشی و طغیانگری بر او غلبه ننماید.

او با نماز خواندنش گناهان خویش را می‌شوید و مغفرت وآمرزش الهی را برایش به ارمغان می‌آورد و با نماز، خودبینی وکبر خویش را درهم می‌شکند و با گذاشتن پیشانی بر خاک، خود را ذره‌ی کوچکی در برابر عظمت او می‌بیند، پرده‌های غرور و خودخواهی را کنار می‌زند، تکبر و برتری‌جویی را درهم می کوبد و از نماز به عنوان وسیله‌ای برای پرورش فضایل اخلاقی، محاسن ایمانی، تکامل معنوی، ترقی عرفانی و پیشرفت عملی خویش بهره می گیرد. و با آن از جهان محدود ماده و چهاردیوار عالم طبیعت بیرون می‌رود و به ملکوت آسمان‌ها اوج می گیرد و با فرشتگان هم‌صدا و هم‌راز می‌شود و خویشتن را بدون نیاز به هیچ واسطه، در برابر خدا می‌بیند و با او به گفتگو برمی‌خیزد.

نماز مجموعه‌ای است از نیت خالص و گفتار پاک واعمال خالصانه که تکرارش در شبانه‌روز بذر سایر اعمال نیک را در جان انسان می‌پاشد و روح اخلاص و معنویت را تقویت می کند.

نماز، رمز ارتباط حق و خالق است، تکرار نماز در پنج نوبت در شبانه‌روز، خود دعوتی است به رعایت حقوق دیگران، و رعایت آن یک عامل مؤثر برای ترک بسیاری از گناهان است. نماز توجه و اقرار به ربوبیت پروردگار است، مبارزه با شرک و بت‌پرستی و چندگانه‌پرستی و قیام در پیشگاه پروردگار در نهایت خضوع و تواضع و اعتراف به گناهان و تقاضای بخشش از معاصی گذشته و نهادن پیشانی بر زمین، همه‌روزه برای تعظیم پروردگارجهانیان است. پایبندی به نماز و سجده، پرواز

روح به سوی خدا است، نماز عروج روان انسانی به آستانه‌ی خداوندی می‌باشد، نماز تجلی عشق و تجلی نیاز روح آدمی است. بارقه‌ی نور و دعا و پرستش خداوند از سیما و نگاه نمازگزار و نیایشگر همواره ساطع است و آن را به هر جا که برود با خود می‌برد.

نماز، قوی‌ترین نیرویی است که انسان‌ها می‌توانند ایجاد کنند، نیرویی است که چون قوه‌ی جاذبه‌ی زمین، وجود حقیقی دارد، نماز یادآوری مستمر یگانگی و عظمت خداوند و ابراز اشتیاق برای راه‌یافتن در مقام قرب «الله» است. این تغییر حالت دائمی، باعث آن می‌گردد که امور مادی زندگی، آدمی را در خود غرق نکند و نماز، مسلمان را با تصوری عالی از طبیعت خویش، با شرافت انسانی خود آشنا می‌کند.

دعا و نماز، بزرگ‌ترین نیرویی است که برای مبارزه با دشواری‌های زندگی روزانه و بدست آوردن آرامش روحی، شناخته شده است. گفتگو با خدا، باید عادت همیشگی آدمی شود نه اینکه چون درماندگی به نهایت رسید، رو به خدا کنیم، باید به خاطر داشته باشیم که هنگام نمازخواندن با خدا صحبت می‌کنیم و حقیقت و اطاعت سراپای وجودمان را فرامی‌گیرد. در حقیقت نماز خواه به صورت فردی باشد خواه اجتماعی، تجلی اشتیاق درونی است برای دریافت جوابی در سکوت هراسناک جهان.

فرایند منحصر به فرد اکتشافی است که بوسیله‌ی آن، منِ جوینده در همان لحظه که نفی خودی خویش را می‌کند به اثبات وجود خویش می‌رسد، و به این ترتیب ارزش حقانیت وجود خویش را به عنوان عامل بالنده‌ای در حیات جهان کشف می‌کند.

پس براستی انسانی که پیوسته در حال نماز، ذکر و یاد خدا، رکوع و سجده و پرستش و نیایش است، شایسته است که در آخرت، همراه و همدم و دوست پیامبرﷺ در بهشت باشد.

فصل دوم

۸۹۸ – (۱۲) عن وائل بن حجر قال : رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سَجَدَ وَضَعَ رُكبَتَيهِ قَبلَ يَدَيهِ وَإذا نَهَضَ رَفَعَ يَدَيهِ قَبلَ رُكبَتَيهِ . رواه أبوداود والترمذي والنسائي وابن‌ماجه والدارمي. [۸۹۸]

۸۹۸- (۱۲) وائل بن حجر گوید: پیامبرﷺ را دیدم که هرگاه به سجده می‌رفت قبل از گذاشتن دو دست خویش، زانوهایش را بر زمین می‌نهاد و وقتی که از سجده بلند می‌شد، پیش از برداشتن زانوها، دست‌هایش را از زمین برمی‌داشت.
[این حدیث را ابوداود ، ترمذی، نسایی، دارمی و ابن‌ماجه روایت کرده‌اند.]

۸۹۹ – (۱۳) وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم :إذا سجد أحَدُكُم فلا يَبْرُكْ كَما يَبْرُكُ البَعِيرُ وَلَيَضَع يَدَيهِ قَبلَ رُكبَتَيهِ . رواه أبو داود والنسائي والدارمي . قال أبو سليمان الخطابي : حديث وائل بن حُجرٍ أثبت من هذا. و قيل : هذا منسوخ. [۸۹۹]

۸۹۹- (۱۳) ابوهریره گوید: پیامبرﷺ فرمود: هرگاه یکی از شما به سجده می‌رود، همچون شتر زانو نزند، بلکه دست‌هایش را قبل از زانوهایش (روی زمین) بگذارد.
[این حدیث را ابوداود، نسائی و دارمی روایت کرده‌اند. ابوسلیمان خطابی گوید: حدیث وائل بن حجر (شماره ۸۹۸) از این حدیث (حدیث ابوهریره) قوی‌تر

---

[۸۹۸] ابوداود ۵۲۴/۱ ح ۸۳۸ ، ترمذی ۵۶/۲ ح۲۶۸ و قال: حدیث حسن غریب ، نسایی ۲۰۶/۲ ح ۱۰۸۹ ، ابن ماجه ۲۸۶/۱ ح ۸۸۲ ، دارمی ۳۴۷/۱ ح ۱۳۲۰

[۸۹۹] ابوداود ۵۲۵/۱ ح ۸۴۰ ، نسایی ۲۰۷/۱ ح ۱۰۹۱ ، دارمی ۳۴۷/۱ ح ۱۳۲۱، مسنداحمد ۳۸۱/۲

و ثابت‌تر است. و برخی گفته‌اند: این حدیث با حدیث وائل بن حجر‌ منسوخ است.]

شرح: ابن قیم می‌گوید:

حدیث ابوهریره ﷺ مقلوب است و در اصل «ولیضع رکبتیه قبل یدیه» بوده است. یعنی به هنگام رفتن به سجده، دو زانو را قبل از دو دست بر زمین نهد و اول حدیث «مانند شتر زانو نزنند» این مسئله را تأیید می‌کند چرا که در اول حدیث می‌گوید: «مثل شتر خود را به سجده نیاندازید. بدین صورت که اول دست‌ها را می‌نهد و بعد پاها را»، در حالی که آخر حدیث برخلاف اول حدیث است، اول حدیث می‌فرماید: «مانند شتر خود را نیاندازید»، وآخر حدیث می‌گوید: «دست‌ها را قبل از زانو ها بر زمین بگذارید» و این خود بیانگر اضطراب حدیث ابوهریره‌ است.

به هر حال از مجموعه‌ی روایات دانسته می‌شود که حدیث وائل بن حجر‌ نسبت به حدیث ابوهریره‌، در نزد علماء و صاحب‌نظران فقهی از جمله احناف، شوافع، امام احمد، اسحاق و جماعتی دیگر از علما، قوی‌تر، صحیح‌تر و به ثواب نزدیک‌تر است. از این‌رو بهتر است که هنگام رفتن به سجده، زانوها قبل از دست‌ها بر زمین نهاده شود و وقت بلندشدن از سجده، دست‌ها قبل از زانوها از زمین برداشته شود.

۹۰۰ – (١٤) وعن ابن‌عباس قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول بين السجدتين : اللَّهمَ اغفِر لِي وَارحَمنِي وَاهدِنِي وعافِنِي وارزُقنِي. رواه أبوداود و الترمذي. [۹۰۰]

۹۰۰- (۱۴) ابن‌عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ بین دو سجده می‌فرمود: «اللهم اغفر لی وارحمنی واهدنی و عافنی وارزقنی» «خداوندا! مرا ببخش و به من

---

[۹۰۰] ابوداود ۱/۵۳۰ ح ۸۵۰، ترمذی ۲/۷۶ح ۲۸۴، ابن ماجه ۱/۲۹۰ ح ۸۹۸، مسنداحمد ۱/۳۷۱

رحم کن و به راه راست و درست رهنمون و هدایتم ده و مرا تندرست و سلامت قرار بده و روزیم رسان.»
[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده است.]

۹۰۱ – (۱۵) وعن حذیفة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول بين السجدتين : رب اغفر لي . رواه النسائي و الدارمي. [۹۰۱]

۹۰۱- (۱۵) حذیفه ﷺ گوید: پیامبرﷺ بین دو سجده می‌فرمود: «رب اغفر لی»؛ «پروردگارا! مرا ببخش و مورد عفو و گذشت خویش قرار بده.»
[این حدیث را نسائی و دارمی روایت کرده‌اند.]

---

[۹۰۱] نسایی ۲/۲۳۱ ح ۱۱۴۵ ، دارمی ۱/۳۴۸ ح ۱۳۲۴ ، ابوداود ۱/۵۴۴ ح ۸۷۴ ، ابن ماجه ۱/۲۸۹ ح ۸۹۷ ، مسنداحمد ۳۹۸

فصل سوم

۹۰۲ – (۱٦) عن عبد الرحمن بن شِبل قال : نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نَقرَةِ الغُرابِ وَاِفتِراشِ السَّبُعِ وأن يُوطنَ الرَّجُلُ المكانَ في المَسجِدِ كَما يُوَطِّن البَعِيرُ . رواه أبوداود والنسائي والدارمي. [۹۰۲]

۹۰۲– (۱۶) عبدالرحمن بن شِبل گوید: پیامبرﷺ از سه چیز منع کرد:

۱) همچون کلاغ نوک‌زدن برای چیدن دانه (یعنی پیامبرﷺ منع کرد از این که فرد نمازگزار، روباه‌آسا به این طرف وآن طرف نگاه کند و همچون کلاغ نوک زند و خیلی تند و سریع به رکوع و سجده بپردازد و تمامی هم و قصد وی این باشد که نمازها را به سرعت به پایان برساند و از آن رهایی یابد و آن را بار سنگینی بر دوش خود احساس کند و بدون این که رکوع و سجود را به طور کامل و با خشوع بدنی و جسمانی و خشوع قلبی و روحانی و طمأنینه و تأنی ادا نماید در کمترین وقت ممکن نماز را تمام کند)

۲) این که ساعدهایش را همانند درندگان (مانند سگ و شیر بر روی زمین) پهن کند.

۳) این که مانند حیوانات (شتر) مکانی در مسجد برایش مشخص و مخصوص گرداند (و دیگر نمازگزاران را از نشستن در آنجا منع نماید و محروم سازد، چرا که مسجد، مکانی برای همه و حق استفاده از آن برای تمام مسلمانان است و وی حق ندارد مسلمانان را از حقوق مسلّم آنها محروم سازد و با استبداد و خودکامگی و خودرأیی حقوق آنها را ضایع نماید.)

[این حدیث را ابوداود، نسائی و دارمی روایت کرده‌اند.]

---

[۹۰۲] ابوداود ۵۳۸/۱ ح ۸۶۲، نسایی ۲۱۴/۲ ح ۱۱۱۲، ابن ماجه ۴۵۹/۱ ح ۱۴۲۹، دارمی ۳۴۸/۱ ح ۱۳۲۳، مسنداحمد ۴۲۸/۳

«نَقرة»: دانه‌چیدن پرنده با نوکش. «الغراب»: زاغ، کلاغ. «نقرة الغراب»: کنایه از خیلی تند و سریع رفتن به رکوع و سجده است.
یوطن«: در جایی سکنی گزیند و آنجا را وطن و نشیمنگاه خویش سازد.

۹۰۳ – (۱۷) وعن علي قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يا عليُ! إنّي أُحِبُّ لكَ ما أُحِبُّ لِنَفسِي وأكرَهُ لَكَ ما أكرَهُ لِنفسِي، لا تَقَع بَينَ السَّجدتين . رواه الترمذي. [۹۰۳]

۹۰۳- (۱۷) علی رضي الله عنه گوید: پیامبر ﷺ فرمود: علی! براستی آنچه برای خود می‌پسندم و خوش دارم برای تو نیز دوست می‌دارم، وآنچه برای خویشتن زشت و ناپسند می‌شمارم، برای تو نیز ناخوش و ناپسند می‌دانم (پس حال که چنین است و من به هرگونه خیر و سعادتت و به هرگونه پیشرفت و ترقی و خوشبختی‌ات، عشق می‌ورزم و هرگونه درد و رنج و بلا و مصیبتی که به تو برسد، بر من سخت و گران می‌آید و اصرار به هدایت، خوشبختی، کامیابی و بالندگی تو دارم، تو را سفارش می‌کنم که) بین دو سجده «اقعاء» نکن.
[این حدیث را ترمذی روایت کرده است.]

شرح: «لا تقع بين السجدتين»: « اقعاء» یعنی اینکه کسی مانند سگ بنشیند اینگونه که بر باسن خویش بنشیند و دو ساق پا را راست بدارد و دو دست را پشت سر گذارد.
برخی دیگر از علماء گویند: «اقعاء» این است که کسی باسن‌های خویش را بر پاشنه‌ی پاهایش بگذارد.

۹۰۴ – (۱۸) وعن طلق بن علي الحنفي قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا ينظر الله عز وجل إلى صلاة عبدٍ لا يُقِيمُ فيها صُلبَه بَينَ رُكوعِها وسُجُودِها . رواه أحمد. [۹۰۴]

---

[۹۰۳] ترمذی ۷۲/۲ ح ۲۸۲

۹۰۴- (۱۸) طلق بن علی حنفی ﷺ گوید: پیامبر ﷺ فرمود: خداوند ﷻ به نماز بنده‌ای که در رکوع و سجود، پشت خویش را راست و هموار و هماهنگ و درست نکند (با طمأنینه و آرامش و اطمینان و طبق ضابطه و به طور صحیح و کامل انجام ندهد) نظر لطف و قبول نخواهد کرد (یعنی نماز چنین فردی که در رکوع و سجود همچون کلاغ نوک می‌زند و خیلی تند و سریع به رکوع و سجود می‌پردازد و تمامی هم و قصدش این است که از نماز فارغ شود و از آن رهایی یابد و آن را بار سنگینی بر دوش خویش احساس کند، و بدون اینکه رکوع و سجود آن را با خشوع و خضوع و با طمأنینه و تأنی ادا نماید در کمترین وقت ممکن می‌خواند و به سرعت به آن پایان می‌دهد، مورد قبول درگاه خداوند نخواهد بود، حتی چنین نمازی که خالی از ارکان و شرایط و حد و حدود، و آداب و سنن است و عاری از خشوع بدنی و جسمانی و خشوع قلبی و روحانی می‌باشد، نه تنها مورد قبول خداوند واقع نمی‌شود، بلکه سیاه و تاریک بسوی آسمان بالا می‌رود و به صورت پارچه‌ی کهنه‌ای به صورت فرد نمازگزار زده می‌شود و او را چنین نفرین می‌کند:

خداوند تو را تباه گرداند، همانگونه که تو مرا تباه گردانیدی.)

[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۹۰۵ – (۱۹) وعن نافع أن ابن عمر كان يقول : مَن وَضَعَ جبهَتَه بالأرضِ فَلْيَضَع كَفَّيهِ عَلَى الَّذي وَضَعَ عَلَيهِ جبهَتَه ثُم إذا رَفَعَ فَليَرفَعهُما فَإنَّ اليَدينِ تَسجُدانِ كَما يَسجُدُ الوَجهُ . رواه مالك.[۹۰۵]

۹۰۵- (۱۹) نافع ﷺ گوید: ابن عمر ـ رضی‌الله عنهما ـ می‌فرمود: کسی که می‌خواست پیشانی‌اش را بر روی زمین بگذارد (یعنی سجده کند) پس باید کف دو دستش را نیز بر آنجایی بنهد که پیشانی خویش را گذاشته است. (یعنی در سجده، کف دست‌ها را نیز بسان پیشانی بر زمین بگذارد و آنها را نزدیک پیشانی قرار دهد و سرش را بین دو کف دست بگرداند) سپس وقتی که پیشانی

---

[۹۰۴] مسنداحمد ۲۲/۴

[۹۰۵] مؤطا مالک کتاب قصر الصلاة فی السفر ۱۶۳/۱ ح ۶۰، ابوداود ۵۵۳/۱ ح ۸۹۲

را از سجده بلند کرد باید هر دو دست را نیز از روی زمین بلند نمایـد چـرا کـه دست‌ها نیز به مانند صورت سجده می‌کنند.

[این حدیث را مالک روایت کرده است.]

باب (۱۵)

دربارهٔ تشهّد

(خواندن التحیات در نماز پس از دو سجدهٔ رکعت دوم و رکعت آخر)

فصل اول

٩٠٦ – (١) عن ابن عمر قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا قعد في التَّشَهُّدِ وَضَعَ يَدَهُ اليُسرى عَلى رُكبَتِهِ اليُسرى وَوضعَ يَدَهُ اليُمنى عَلَى رُكبَتِهِ اليُمنى وعَقَدَ ثَلاثًا وخَمسِين وأشارَ بِالسَّبَّابَةِ .[٩٠٦]

٩٠٦- (١) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ وقتی برای تشهد می نشست، دست چپ خویش را روی زانوی چپش، و دست راستش را روی زانوی راستش قرار می‌داد (و انگشتان دست راستش را مشت می‌کرد) و گره ٥٣ را تشکیل می‌داد و با انگشت سبابه (به طرف قبله) اشاره می‌نمود.

٩٠٧ – (٢) وفي رواية : كان إذا جلس في الصلاة وضع يديه على رُكبَتَيهِ ورفع أصبُعهِ اليُمنى الَّتي تَلِيَ الإبهامَ يَدعُو بِها وَيَدَهُ اليُسرى عَلى رُكبَتِهِ باسِطَها عَليها . رواه مسلم.[٩٠٧]

٩٠٧- (٢) و در روایتی دیگر آمده است: پیامبرﷺ وقتی در نماز (برای تشهد) می‌نشست، دو دستش را روی دو زانوی خویش قرار می‌داد(و تمام انگشتان دست راستش را مشت می‌کرد و می‌بست) و با انگشت سبابه اشاره می‌کرد، و دست چپش را روی زانویش قرار می‌داد وآن را بر رَوی زانو پهن می‌کرد (بدون اینکه با دست چپ اشاره کند.)
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

---

[٩٠٦] مسلم ١/٤٠٨ ح (١١٥- ٥٨٠)
[٩٠٧] مسلم ١/٤٠٨ ح (١١٤- ٥٨٠)

۹۰۸ - (۳) وعن عبد الله بن الزبير قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا قعد يَدعُو ، وَضَعَ يده اليُمنى عَلى فَخذهِ اليُمنى وَيَدَهُ اليُسرى عَلَى فَخذِهِ اليُسرى وأشارَ بِأصبُعِهِ السَّبَّابَةَ وَوَضَعَ إبهامَه عَلى أصبُعِهِ الوُسطى وَ يُلقِمُ كَفَّهُ اليُسرى رُكبَتَه . رواه مسلم [۹۰۸]

۹۰۸- (۳) عبدالله بن زبیر گوید: پیامبرﷺ وقتی برای خواندن تشهد می‌نشست، دست راستش را روی زانوی راستش، و دست چپش را روی زانوی چپش قرار می‌داد و با انگشت سبابه (رو به قبله) اشاره می‌کرد، حال آنکه انگشت ابهام خویش را بر سر انگشت میانی دست راست می‌گذاشت و زانوی چپش را داخل کف دست چپش قرار می‌داد.
[این حدیث را مسلم روایت کرده است.]

شرح: بنا به حدیث «عبدالله بن عمر» و«عبدالله بن زبیر» و بسیاری دیگر از روایات صحابه و بر اساس رأی و نظر جمهور علمای سلف و خلف که در این زمینه وجود دارد، همه‌ی آنها بیانگر روش‌های مختلف وگوناگونی برای اشاره‌کردن به انگشت سبابه است.

نزد احناف این روش ترجیح دارد که با انگشت ابهام و انگشت میانه‌ی دست راست، حلقه‌ای درست نموده و با انگشت سبابه، به طرف قبله اشاره کند، بدین صورت که هنگام گفتن «لا اله» انگشت را بلند کند و هنگام گفتن «الا الله» آن را پائین بگذارد و هنگام اشاره‌کردن، به آن نگاه کند و با قلب و جسم به یگانگی و توحید خدا اعتراف نماید، چرا که بفرموده‌ی پیامبرﷺ این انگشت سبابه برای شیطان ازآهن (شمشیر) سخت‌تر است. برخی گفته‌اند: احادیث اشاره به انگشت سبابه، «مضطرب المتن» هستند، زیرا در بیان روش‌های اشاره اختلاف شدیدی در میان روایات به چشم می‌خورد. از این‌رو می‌توانیم احادیث اشاره‌ به سبابه را زیر سؤال ببریم. اما باید دانست که اختلاف روایاتی که در مورد کیفیت و چگونگی اشاره به انگشت سبابه در تشهد است، آن را «اضطراب» نمی‌توان گفت: زیرا اضطراب وقتی

---

[۹۰۸] مسلم ۱/۴۰۸ ح (۱۱۳- ۵۷۹)

گفته می‌شود که حدیث یکی باشد و در میان الفاظ و عبارات آن، چنان اختلافی باشد که امکان تطبیق را ندارد و در این‌جا چنین نیست زیرا که این اختلاف در الفاظ یک حدیث نیست، بلکه اختلاف روایاتی است که از صحابه‌ﷺ و راویان متعدد مروی است و با وجود اختلاف در این مطلب، تمام روایات برای امر مشترک‌اند که اشاره‌کردن با انگشت سبابه در تشهد، «سنت» و از رسول‌خداﷺ ثابت است.

روش‌های گوناگونی که در روایات آمده به اعتبار حالات و زمان‌های مختلف است که گاهی پیامبرﷺ به یک روش اشاره می‌کرد و گاهی به گونه‌ای دیگر، و این اختلاف را در اصطلاح محدثین «اضطراب» نمی‌نامند و عمل بر تمام روش‌هایی که در احادیث و روایات آمده و (هر یک از ائمه‌ی چهارگانه با صداقت واخلاص روشی را انتخاب نموده‌اند.) جایز است، اما راجح و بهتر در نزد احناف این است که انگشت ابهام و انگشت میانه‌ی دست راست را به صورت حلقه درآورده و با انگشت سبابه اشاره نماید.

«عقد ثلاثة و خمسین»: در قدیم‌الایام نظر به اینکه علم حساب نزد عرب‌ها نبود با انگشتان دستانشان کار حساب را انجام می‌دادند و چون هر کدام از انگشتان سه گره، و انگشت ابهام، دو گره دارد آنها سه گره انگشت سبابه را با دو گره انگشت ابهام (که پنج گره می‌شود) پنجاه می‌دانستند(یعنی هر گره‌ای ده تا) و هر کدام از سه انگشت دیگر را یکی می‌شمردند که مجموع آنها پنجاه و سه می‌باشد.

۹۰۹ – (٤) وعن عبدالله بن مسعود قال : كُنّا إذا صَلَّينا مَع النّبي صلى الله عليه وسلم قَلنا : السلام على الله قَبلَ عباده، اَلسَّلامُ على جِبريل، السَّلام على ميكائيل، السلام على فلان و فلان. فَلَمَّا انصَرَفَ النَّبيُّ صلى الله عليه وسلم أقبَلَ عَلَينا بِوَجهِهِ قال : لا تقولوا: السلام على الله فإن الله هو السَّلام فإذا جلس أحدكم في الصَّلاة فَليَقُل : اَلتَّحيّاتُ لِلّه والصَّلوات والطَّيباتُ، اَلسَّلام عليك أَيُّهَا النَّبيُّ ورَحمَةُ الله وَبَرَكاتُه، اَلسَّلام علينا وعلى عِبادِ الله

الصَّالِحين، – فإنه إذا قال ذلك أصابَ كُلَّ عَبدٍ صالِحٍ فِي السَّماء والأرض – أشهَدُ أن لا إله إلا الله وأشهَدُ أنَّ مُحَمَّدًا عَبده ورسوله. ثم لِيَتَخَيَّر مِن الدُّعاءِ أَعجَبُه إليه فَيَدعُوه. (متفق عليه) [۹۰۹]

۹۰۹– (۴) عبدالله بن مسعودﷺ گوید: هنگامی که ما به امامت و پیشنمازی پیامبرﷺ نماز می‌خواندیم، (و در عوض تشهد نماز به عوض «التحیات») می‌گفتیم: «سلام بر خدا قبل از بندگانش، سلام بر جبرئیل، سلام بر میکائیل، سلام بر فلان».

چون پیامبرﷺ ازنمازش فارغ شد، رو به ما کرد و فرمود: «سلام بر خدا» نگویید چرا که براستی خداوند خود «سلام» است (که از هرعیب و نقص و شریک و انباز و ضعف و کوتاهی، و ناتوانی و ناشایستی، سالم است) پس هرگاه یکی از شما برای تشهد در نمازمی‌نشیند، باید بگوید: «تمام درودها و سلام‌ها وخیر و برکت‌ها و پاکی‌ها و خوبی‌ها سزاوارخداست (و هر لفظی که بر سلام و ملک و بقاء دلالت کند فقط شایسته‌ی خداوند متعال است و هر دعایی که با آن تعظیم خداوند متعال مقصود باشد، فقط لایق اوست)، درود و رحمت و برکت خدا بر شما ای رسول‌خدا، و درود و سلام بر ما و بر بندگان صالح و نیکوکارخدا». – وقتی نمازگزار نام بندگان صالح را می‌برد، ثواب آن به تمام بندگان صالح و درستکار خدا که بر زمین وآسمان هستند، می‌رسد – «از روی صداقت و اخلاص و اعتقاد و عمل گواهی می‌دهم که هیچ کسی جز ذات خدا، سزاوار پرستش نیست و صادقانه اعتراف می کنم که محمدﷺ بنده و فرستاده‌ی خداست». سپس بعد از تمام‌شدن تشهد هر دعایی را که دوست دارد اختیار کند و با آن خدای ﷻ را بخواند.

[این حدیث را بخاری و مسلم روایت کرده‌اند.]

---

[۹۰۹] بخاری ۳۱۱/۲ ح ۸۳۱، مسلم ۳۰۱/۱ ح (۵۵-۴۰۲)، ابوداود ۵۹۱/۱ ح ۹۶۸، نسایی ۲۴۰/۲ ح ۱۱۶۸، ابن ماجه ۲۹۰/۱ ح ۸۹۹، دارمی ۳۵۵/۱ ح ۱۳۴۰، مسنداحمد ۳۷۶/۱

۹۱۰ – (۵) وعن عبد الله بن عباس أنه قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يَعَلِّمُنا التَّشهُّدَ كما يعلمنا السُّورَةَ مِنَ القُرآن فَكانَ يَقول : التَّحيّاتُ المبارَكاتُ، الصَّلَواتُ الطَّيِّباتُ لِلّه، السَّلام عَليكَ أيُّهَا النَّبِيُّ ورحمَةُ الله وَبَركاتُه السَّلامُ عَلينا وَعَلى عِبادِ الله الصَّالِحِينَ أشهَدُ أن لا إله إلا الله وأشهَدُ أنَّ مُحَمَّدًا رسول الله . رواه مسلم ولم أجد في الصحيحين ولا في الجمع بين الصحيحين : سلامٌ عليك و سلامٌ علينا بغير ألف و لام ولكن رواه صاحب الجامع عن الترمذي [۹۱۰]

۹۱۰- (۵) عبدالله بن عباس ـ رضی‌الله عنهما ـ گوید: پیامبرﷺ تشهد را به ما آموخت همان‌گونه که سوره‌های قرآن را به ما یاد می‌داد. وی می‌فرمود: «التحیات المبارکات الصلواة الطیبات لله السلام علیک ایها النبی و رحمةالله و برکاته، السلام علینا وعلی عباد الله الصالحین، اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً رسول الله» .
«تمام درودها و سلام‌های بابرکت و پاک و خوب و نیکو، سزاوار خداست، درود و رحمت و برکت خدا بر شما ای رسول‌خدا و درود و سلام بر ما و بر بندگان صالح و درستکار خدا، گواهی می‌دهم که هیچ معبود برحقی جز از خدا نیست و شهادت می‌دهم که محمدﷺ فرستاده‌ی خداست.»
[این حدیث را مسلم روایت کرده است. نویسنده‌ی «مشکاة» گوید: در صحیح بخاری و صحیح مسلم و کتاب «الجمع بین الصحیحین» (اثر علامه حمیدی) ندیدم که عبارات «السلام علیک ایها النبی » و « السلام علینا » بدون الف ولام: «سلام علیک» و «سلام علینا» روایت شده باشند. ولی نویسنده‌ی «الجامع» ـ ابن‌اثیرـ به نقل از ترمذی بدون الف و لام روایت کرده است]

شرح: «سلام» یکی از اسماء خداوند متعال است که هم به معنای سالم از هر عیب و نقص و هم به معنای «حافظ و نگهدارنده» آمده است. بنابراین «السلام علی الله» یعنی خدا از هر عیب و نقصی که بر مخلوق وارد می‌شود، پاک و منزه است.

---

[۹۱۰] مسلم ۱/۳۰۲ ح (۶۰-۴۰۳)، ابوداود ۱/۵۹۶ ح ۹۷۴، ترمذی ۲/۸۳ ح ۲۹۰

«السلام علی جبرئیل»، «السلام علی میکائیل»، «السلام علیک ایها النبی» و السلام علینا» یعنی اینکه خداوند حافظ و نگهدارنده‌ی جبرئیل ومیکائیل و... است. »

برخی گفته‌اند: تشهد در نمازها، یادگار و یادمانی از مکالمه‌ی پیامبرﷺ با خداوند ﷻ در شب معراج است. چون پیامبرﷺ به بارگاه خدا رفت، از روی ادب و احترام و ارادت فرمود: «التحیات لله والصلوات و الطیبات» خداوند بدو فرمود: «السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته» آن حضرتﷺ در پاسخ فرمود: «السلام علینا و علی عبادالله الصالحین» و درآخر به عنوان بیان پرتوی از وصف و شکوه پروردگار واعتراف به توحید و یگانگی او و رسالت و نبوت و بندگی خویش فرمود: «اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً عبده و رسوله».

به هر حال حدیث تشهد از بیست و چهار صحابهؓ به الفاظ مختلف و روایات گوناگون، نقل شده است، ولی محدثین و صاحب‌نظران اسلامی و مجتهدان غیور و فقهای مجاهد و طلایه‌داران عرصه‌ی روایت و درایت، صحیح‌ترین روایات را در این زمینه (از نظر سند و روایت) تشهد ابن مسعودؓ می‌دانند و معتقدند که روایت ابن مسعود ؓ از دیگر روایت‌ها، صحیح‌تر و جامع‌تر و بهتر و درست‌تر است و تشهد ابن مسعود ؓ عبارت است از:

«التحیات لله والصلوات والطیبات، السلام علیک ایها النبی و رحمة الله و برکاته، السلام علینا وعلی عبادالله الصالحین، اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده و رسوله».

اگر چه دیگر روایات نیز صحیح هستند و می‌توان از آنها نیز در خواندن تشهد استفاده نمود و خود مجتهدین و فقهاء عنوان کرده‌اند که اختیار ما درخواندن تشهد، فلان روایت است و اعتراضی نداریم بر کسی که تشهد به روایت دیگری بخواند مادامی که حدیث آن از نظر سند و روایت، صحیح و درست باشد.

فصل دوم

۹۱۱ – (٦) وعن وائل بن حجر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ثم جلس فَافتَرَشَ رِجلَهُ اليُسرى وَوَضَعَ يَدَهُ اليُسرى عَلى فَخذِهِ اليُسرى، وَحَدَّ مِرفَقَهُ اليُمنى عَلَى فَخذِهِ اليُمنى وَقَبَضَ ثِنتَينِ وَحَلَّقَ حَلَقَةً ثُم رفع أصبُعَه فَرأيتُه يُحَرِّكُها يَدعُو بِها . رواه أبو داود والدارمي [۹۱۱]

۹۱۱- (۶) وائل بن حجر رضی الله عنه گوید: ... سپس پیامبر ﷺ (سرش را از سجده بلند کرد و) پای چپش را پهن کرد (و با آرامش بر آن نشست و پای راستش را به حالت عمودی بر زمین نصب کرد) و دست چپش را روی ران چپش قرار داد و به گونه‌ای آرنج دست راستش را روی ران راستتش قرار داد که میان آن و پهلو فاصله انداخت و دو تا از انگشتان دست راستش (خنصر و بنصر) را جمع کرد و با دو انگشت ابهام و انگشت میانه، حلقه‌ای را تشکیل داد، آنگاه انگشت سبابه را (برای اشاره بر توحید و یگانگی خدا) بلند کرد، و دیدم که پیامبر ﷺ انگشت سبابه را حرکت می‌داد و بدان (بطرف قبله) اشاره به توحید و یگانگی خدا می‌نمود.

[این حدیث را ابوداود و دارمی روایت کرده‌اند.]

۹۱۲ – (۷) وعن عبد الله بن الزبير قال : كان النبي صلى الله عليه وسلم يُشيرُ بِأصبُعِهِ إذا دَعا وَلا يُحَرِّكُها . رواه أبوداود و النسائي و زاد أبو داود: و لايُجاوِزُ بَصَرُه إشارَتَه . [۹۱۲]

---

[۹۱۱] مسنداحمد ۳۱۸/۴ ، دارمی ۳۶۲/۱ ح ۱۳۵۷ ، ابوداود ۵۸۷/۱ ح ۹۵۷ ، نسایی ۳۷/۳ ح ۱۲۶۸

[۹۱۲] ابوداود ۶۰۴/۱ ح ۹۹۰ ، نسایی ۳۹/۳ ح ۱۲۷۵

۹۱۲- (۷) عبدالله بن زبیر گوید: پیامبرﷺ هرگاه در تشهد، توحید و یگانگی خدا را بیان می‌نمود (و« اشهد ان لا اله الا الله» می‌گفت) با انگشت سبابه‌ی خویش اشاره به توحید و یگانگی خدا می‌کرد ولی انگشت خویش را نمی‌جنبانید.
[این حدیث را ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند و ابوداود این عبارت را نیز افزوده است.]
(پیامبرﷺ با انگشتش اشاره می‌کرد.) و پیوسته بدان نگاه می‌کرد و چشم از آن بر نمی‌داشت.

شرح: به ظاهر میان دو حدیث بالا تضاد و منافات وجود دارد، چرا که در حدیث وائل بن حجر (شماره ۹۱۱) آمده که «رأیته یحرکها» [دیدم که پیامبرﷺ انگشتش را حرکت می‌داد.] و در حدیث عبدالله بن زبیر وارد شده که «لا یحرکها» [انگشتش را نمی‌جنبانید.]

البته در پاسخ می‌توان گفت: در روایت‌هایی که در آن حرکت‌دادن انگشت سبابه وارد شده است، مراد از آن صرفاً بلندنمودن انگشت از جایش برای اشاره به توحید و یگانگی خدا می‌باشد، و در روایت‌هایی که در آن حرکت‌ندادن انگشت آمده، مراد از آن، نفی تکرار حرکت انگشت است.

و از دو حدیث بالا می‌توان چنین برداشت کرد که نمازگزار باید هنگام اشاره، انگشت خویش را نگاه کند و حرکت‌دادن مکرر انگشت درست نیست.

۹۱۳ – (۸) وعن أبي هريرة قال : إنَّ رجُلاً كان يَدعُو بِأصبُعَيهِ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أَحِّد أحِّد . رواه الترمذي والنسائي والبيهقي في «الدعوات الكبير» .[۹۱۳]

۹۱۳- (۸) ابوهریره گوید: مردی (در تشهد) با دو انگشت (سبابه‌ی) خویش به توحید و یگانگی خدا اشاره می‌کرد، پیامبر بدو فرمود: با یک انگشت (آن هم انگشت سبّابه‌ی دست راست) به توحید و یگانگی خدا اشاره کن (چرا که خدا

---

[۹۱۳] ترمذی ۵/۵۲۰ ح ۳۵۵۷، نسایی ۳/۳۸ح ۱۲۷۱، مسنداحمد ۲/۵۲۰

وتر است یعنی در ذاتش تنهاست و غیر قابل تجزیه و تقسیم است و در صفاتش تنهاست و هیچ شبیه و مانند و شریک و نظیری برای او نیست و در افعالش تنها است و هیچ شریک و یاری‌دهنده‌ای ندارد و تنهایی و وتر را دوست دارد.)
[این حدیث را ترمذی، نسائی و بیهقی در «الدعوات الکبیر» روایت کرده‌اند.]

۹۱٤ – (۹) وعن ابن عمر قال : نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يَجلِسَ الرَّجُل فِي الصَّلاةِ وهُوَ مُعتَمِدٌ على يده . رواه أحمد و أبـو داود و في رواية له : نَهى أن يَعْتَمِدَ الرَّجُلُ عَلى يديه إذا نَهَضَ فِي الصَّلاة [۹۱٤]

۹۱۴- (۹) ابن عمر- رضی‌الله عنهما - گوید: پیامبرﷺ از اینکه شخص در نماز در حالی برای تشهد بنشیند که بر دستانش اعتماد و تکیه کننده است، نهی فرمود (یعنی نباید در تشهد نماز، دستانش را بر زمین گذارد و به آنها تکیه نماید).
[این حدیث را احمد و ابوداود روایت کرده‌اند. و در روایتی دیگر از ابوداود نقل شده است:]
«پیامبرﷺ نهی فرمود از اینکه شخص نمازگزار، هنگام بلندشدن از سجده، بر دستانش اعتماد و تکیه کند.»

۹۱٥ – (۱۰) وعن عبد الله بن مسعود قال: كان النبيُّ ﷺ في الركعتينِ الأولَيَينِ كَأنّه عَلى الرَّضفِ حَتّى يَقُومَ. رواه الترمذي و أبوداود و النسائي [۹۱٥]

۹۱۵- (۱۰) عبدالله بن مسعودؓ گوید: پیامبرﷺ در دو رکعت اول نماز (یعنی در قعده‌ی اول نماز) چنان عجله و شتاب می‌کرد گویا که بر روی سنگ‌های تافته و داغ نشسته است تا اینکه به سوی رکعت سوم بلند می‌شد. (از این حدیث معلوم می‌شود که پیامبرﷺ در قعده‌ی اول فقط «تشهد» را می‌خواند و سریع بلند می‌شد.)
[این حدیث را ترمذی، ابوداود و نسائی روایت کرده‌اند.]

---

[۹۱۴] ابوداود ۶۰۴/۱ ح ۹۹۲ ، مسنداحمد ۱۴۷/۲ و روایت دوم را ابوداود در سننش ۶۰۵/۱ پس از حدیث شماره ۹۹۲ نقل کرده است.

[۹۱۵] مسنداحمد ۳۸۶/۱ ، ابوداود ۶۰۶/۱ ح ۹۹۵ ، ترمذی ۲۰۲/۲ ح ۳۶۶ ، نسایی ۲۴۳/۲ ح ۱۱۷۶

فصل سوم

۹۱۶ – (۱۱) عن جابر قال : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُعَلِّمُنا التَّشَهُّدَ كما يعلمنا السُّورَةَ مِن القرآن : بِسم الله، و بالله، ألتحيات لله والصلوات والطيبات السَّلام عليك أيُّها النبيُّ ورحمة الله و بركاته السَّلام علينا وعلى عباد الله الصَّالحين أشهَدُ أن لا إله إلا الله وأشهد أنَّ مُحَمَّدًا عبده و رَسُولُه أسألُ اللهَ الجَنَّة وأعوذُ بِاللهِ مِنَ النَّارِ . رواه النسائي. [۹۱۶]

۹۱۶- (۱۱) جابرﷺ گوید: پیامبرﷺ تشهد را به ما یاد می‌داد همان‌گونه که سوره‌ای از قرآن را به ما می‌آموخت: « بسم الله و بالله التحيات لله والصلوات والطيبات السلام عليک أيها النبی ورحمة الله وبركاته السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله أسأل الله الجنة وأعوذ بالله من النار ».

«به نام خدا شروع می‌کنم، و با صداقت و اخلاص می‌گویم که تمام درودها و سلام‌ها وخیر و برکت‌ها و خوبی‌ها و پاکی‌ها سزاوار خداست. درود و رحمت و برکت خدا بر شما ای رسول‌خدا و درود و سلام بر ما و بر بندگان صالح و درستکار خدا. گواهی می‌دهم که هیچ کس جز خدا سزاوار پرستش نیست و صادقانه اعتراف می‌کنم که محمدﷺ بنده و فرستاده‌ی خداست. از خدا بهشت را می‌خواهم و به خدا پناه می‌برم از آتش سوزان دوزخ»

[این حدیث را نسائی روایت کرده است..]

---

[۹۱۶] نسایی ۲۴۳/۲ ح ۱۱۷۵

۹۱۷ – (۱۲) وعن نافع قال : كان عبد الله بن عمر إذا جلس في الصَّلاة وضع يديه على رُكبَتَيه وأشارَ بإصبُعِه وأتبَعَها بَصَرَه ثُمَّ قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لَهِيَ أَشَدُّ عَلَى الشَّيطانِ مِنَ الحَدِيد. يعني السَّبَّابَةَ. رواه أحمد . [۹۱۷]

۹۱۷- (۱۲) نافع ﷺ گوید: عبدالله بن عمر- رضی‌الله عنهما - وقتی در نماز (برای تشهد) می‌نشست ، دو دستش را روی دو زانویش قرار می‌داد و با انگشت سبابه‌اش (به توحید و یگانگی خدا) اشاره می‌کرد و به آن نگاه می‌کرد. سپس گفت: پیامبرﷺ فرمود:(حرکت) این انگشت سبابه برای شیطان از آهن (شمشیر و غیره) سخت‌تر و دشوارتر است. (چرا که نیروی توحید و یگانگی خدا از نیروی آهن و شمشیر و چیزهای تیز و برنده، بیشتر است. و فردی که در نماز به سوی توحید و یگانگی خدا اشاره می‌کند، او شیطان را از افتادن خویش در منجلاب کفر و زندقه، شرک و چندگانه‌پرستی، نفاق و دورنگی، الحاد و بی‌بندوباری، فلاکت و بدبختی و شقاوت وگمراهی مأیوس و ناامید می‌نماید و شیطان نیز خوب می‌داند که تأثیری که در اعتقاد داشتن به توحید و یگانگی خداست در آهن و چیزهای تیز و برنده نیست.)
[این حدیث را احمد روایت کرده است.]

۹۱۸ – (۱۳) وعن ابن مسعود كان يقول : مِنَ السُّنَّةِ إخفاءُ التَّشَهُّدِ . رواه أبو داود والترمذي وقال : هذا حديث حسن غريب [۹۱۸]

۹۱۸- (۱۳) عبدالله بن مسعودﷺ گوید: آهسته خواندن تشهد (التحیات) از سنت است.
[این حدیث را ابوداود و ترمذی روایت کرده‌اند و ترمذی گفته : حدیثی حسن و غریب است.]

---

[۹۱۷] مسنداحمد ۱۱۹/۲

[۹۱۸] ابوداود ۶۰۲/۱ ح ۹۸۶ ، ترمذی ۸۴/۲ ح ۲۹۱

شرح: مذهب جمهور محدثین و صاحب‌نظران فقهی این است که هرگاه یکی از صحابه‌ﷺ بگوید: «من السنة کذا» [فلان چیز از سنت است] یا «السنة کذا» [سنت این است] ، این سخن صحابیﷺ در حکم حدیث مرفوع و در حکم این است که گفته باشد : «قال رسول الله ﷺ .... »

و از این حدیث دانسته شد که سنت، همان آهسته خواندن «التحیات» است، نه بلند خواندن آن.

جلد دوم تا انتهای« باب التشهد» از «کتاب الصلوة» پایان یافت
ان‌شاءالله جلد سوم از «باب الصلاة علی النبیﷺ و فضلها» از «کتاب الصلوة» شروع خواهد شد

فهرست مطالب:

۱. آلوسی، محمود بن عبدالله، ۱۲۱۷–۱۲۷۰ ، «روح المعانی» بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۲ ق.
۲. ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد، ۲۴۰–۳۲۷ ق. «الجرح و التعدیل» بتحقیق مصطفی عبدالقادر عطاء، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۲ ق.
۳. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، ۷۳۳–۸۵۲ ق. ، «تهذیب التهذیب فی رجال الحدیث» بتحقیق عادل احمد عبدالموجود و علی بن معوض، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۵ ق.
۴. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، ۷۳۳–۸۵۲ ق. ، «فتح الباری بشرح صحیح البخاری» بیروت، دار احیا، التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.
۵. ابن حنبل، احمد بن محمد، «المسند»، قاهره، دار الحدیث، ۱۴۲۶ هـ . ق.
۶. ابن قیم جوزیه، محمد بن ابی بکر، ۶۹۱–۷۵۱ ق. ، «زاد المعاد فی هدی خیر العباد» بتحقیق شعیب ارنووط و عبدالقادر ارنووط، بیروت، الرساله، ۱۴۱۴ ق.
۷. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، ۷۰۰–۷۷۴ ق. «تفسیر القرآن العظیم» بیروت، المکتبه العصریه، ۱۴۲۲ ق.
۸. ابن منظور، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، «لسان العرب»، بیروت، مکتبة الهلال، [بی‌تا].
۹. ابن نجیم حنفی، زین الدین بن ابراهیم بن محمد، «البحر الرائق»، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۳ هـ . ق.
۱۰. بدر العینی، محمود بن احمد، ۷۶۲–۸۵۵ ق.، «عمدة القاری شرح صحیح البخاری» بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۴ ق.
۱۱. بعلبکی، منیر، ۱۹۱۸ – ، «فرهنگ المورد» ترجمه محمد مقدس، تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۵ ش.
۱۲. بنوری، محمد یوسف، ۱۳۹۷ – ، «معارف السنن شرح جامع الترمذی» کراچی، [بی‌تا].
۱۳. جُرّ، خلیل «فرهنگ لاروس» ترجمه: سید حمید طبیبیان، تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۶ ش.
۱۴. حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، ۱۰۱۷–۱۰۶۷ ق.، «کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون» دمشق، دار الفکر، ۱۴۱۴ ق.
۱۵. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، ۳۲۱–۴۰۵ ق.، «المستدرک علی الصحیحین» بتحقیق محمد مطرجی، بیروت، دار الفکر، ۱۴۲۲ ق.
۱۶. خرم‌دل، مصطفی، «تفسیر نور» تهران، احسان، ۱۳۸۴ ش.
۱۷. خطیب عمری، محمد بن عبدالله، – ۷۴۱ ق «مشکوة المصابیح» بتحقیق جمال عیتانی، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۴ ق.
۱۸. دیاب، عبدالحمید و قرقوز، احمد، «طب در قرآن»، ترجمه: علی چراغی، تهران، انتشارات

حفظی، چاپ چهارم، ۱۳۷۷ هـ. ش.

۱۹. ذهبی، محمد بن احمد، ۶۷۳-۷۴۸ ق.، «تذکرة الحفاظ» بیروت، دار احیاء التراث العربی، [بی‌تا].

۲۰. ذهبی، محمد بن احمد، ۶۷۳-۷۴۸ ق.، «سیر اعلام النبلاء» بتحقیق شعیب ارنووط، دمشق، دار الفکر، ۱۴۲۴ ق.

۲۱. زحیلی، وهبه، «التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج» دمشق، دار الفکر، ۱۴۱۸ ق.

۲۲. زحیلی، وهبه، «الوجیز فی اصول الفقه» تهران، احسان، ۱۳۸۱ ش.

۲۳. زرکلی، خیر الدین، ۱۸۹۳ - ، ۱۹۶۶ «الاعلام» دار العلم للملایین، ۲۰۰۷ م.

۲۴. زمخشری، محمود بن عمر، ۴۶۷-۵۳۸ ق.، «الکشاف» بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۴ ق.

۲۵. زیلعی، جمال الدین محمد بن عبدالله بن یوسف، «نصب الرایة، تخریج احادیث الهدایة»، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ هـ. ق.

۲۶. سعدی، عبدالملک عبدالرحمن، «شرح عقاید اهل سنت و جماعت» ترجمه امیر صادق تبریزی، سنندج، کردستان، ۱۳۷۹ ش.

۲۷. سهارنفوری، خلیل احمد، - ۱۹۲۷ م، «بذل المجهود فی حل سنن ابی داود» بیروت، دار البشائر الاسلامیه، ۱۴۲۷ ق.

۲۸. سیوطی، جلال الدین، «الدرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور»، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۸ هـ. ق.

۲۹. صدیقی شافعی، محمد بن علان، «دلیل الفالحین لطرق ریاض الصالحین» بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۱ ق.

۳۰. طبری، ابوجعفر بن حریر ۲۲۴-۳۱۰ هـ. ق «تاریخ الطبری»، بیروت، دار ابن کثیر ۱۴۲۵ هـ. ق.

۳۱. طحاوی، ابوجعفر احمد بن محمد بن سلامة، «شرح معانی الاثار»، ادارة تألیفات اشرفیه، [بی‌تا]

۳۲. عبدالباقی، محمد فؤاد، «المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم» قم، ذوی القربی، ۱۳۸۴ ش.

۳۳. عبدالباقی، محمد فواد، «اللؤلؤ و المرجان» ترجمه: ابوبکر حسن‌زاده، تهران، احسان، ۱۳۸۴ ش.

۳۴. عثمانی، محمد تقی «تکلمة فتح الملهم» بتحقیق محمود شاکر، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۶ ق.

۳۵. عثمانی، محمد تقی «درس جامع الترمذی» ترجمه: عبدالحمید بزرگزاده، تربت جام، شیخ الاسلام احمد جام، ۱۳۸۳ ش.
۳۶. عظیم آبادی، ابوالطیّب محمد شمس الحق، «عون المعبود، شرح سنن ابی‌داود»، قاهره، دار الحدیث، ۱۴۲۲ هـ. ق.
۳۷. عمید، حسن، «فرهنگ عمید» تهران، امیر کبیر، ۱۳۸۲ ش.
۳۸. فخر رازی، محمد بن عمر، ۵۴۴-۶۰۶ ق. «مفاتیح الغیب (تفسیر کبیر)» بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۵ ق.
۳۹. قاری، علی بن سلطان محمد، - ۱۰۱۴ ق.، «مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح» بتحقیق صدقی محمد جمیل العطار، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ ق.
۴۰. قرضاوی، یوسف، ۱۹۲۶ - ، «دیدگاه‌های فقهی معاصر» ترجمه: احمد نعمتی، تهران، احسان، ۱۳۸۴ ش.
۴۱. قرطبی، محمد بن احمد، - ۶۷۱ ق. «الجامع لاحکام القرآن» بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ ق.
۴۲. کاسانی، علاء الدین ابی بکر بن مسعود، «بدائع الصنائع»، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۷ هـ . ق.
۴۳. کاندهلوی، محمد ادریس، ۱۸۹۹-۱۹۷۴ م، «التعلیق الصبیح علی مشکوة المصابیح» کویته، مکتبه رشیدیه، [بی‌تا].
۴۴. کاندهلوی، محمد زکریا، ۱۸۹۸-۱۹۸۱ م، «اوجز المسالک الی موطاء مالک» بتحقیق ایمن صالح شعبان، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ ق.
۴۵. کشمیری، محمد انورشاه، ۱۲۹۲-۱۳۵۲ ق، «فیض الباری علی صحیح البخاری» بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۶ ق.
۴۶. کنعان، احمد محمد، «الموسوعة الطبیّة الفقهیّة»، بیروت، دار النفائس، ۱۴۲۷ هـ. ق.
۴۷. گیلانی، نجیب، «در گسترهٔ طبّ نبوی»، ترجمه: صلاح الدین توحیدی، تهران، احسان، ۱۳۸۳ هـ. ش.
۴۸. معلوف، لویس، ۱۸۶۷-۱۹۴۶ ، «المنجد» ترجمه: مصطفی رحیمی‌نیا، تهران، صبا، ۱۳۸۰ ش.
۴۹. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ - ، «تفسیر نمونه» تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵ ش.
۵۰. نووی، یحیی بن شرف، ۶۳۱-۶۷۶ ق، «شرح صحیح المسلم» بیروت، المکتبه العصریه، ۱۴۲۲ ق.

ISBN: 964-2628-13-9
9789642628131
انتشارات خواجه عبدالله انصاری
تلفن نشر: ۲۲۲۸۵۶۱-۰۵۲۸
دفتر نشر: تربت جام – خیابان قاضی محمد نعیم – پلاک ۹۹
تلفن: ۲۲۲۸۵۶۱–۰۵۲۸
همراه: ۰۹۱۵۵۲۸۰۳۴۱